

TÜBA **TÜBA-AR**
Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

28 2021

ISSN: 1301-8566
e-ISSN: 2667-5005

ANKARA

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Sayı: 28
Volume: 28
2021

**TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi
Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of
Archaeology**

TÜBA-AR uluslararası hakemli bir dergi olup TÜBİTAK ULAKBİM (SBVT) ve Avrupa İnsani Bilimler Referans İndeksi (ERIH PLUS) veritabanlarında taranmaktadır. TÜBA-AR is an international refereed journal and indexed in the TÜBİTAK ULAKBİM (SBVT) and The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS) databases.

Yayın Sahibi / Owner:

Türkiye Bilimler Akademisi Başkanlığı adına / on behalf of Turkish Academy of Sciences
Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER (Başkan / President)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Managing Editor
Mete KURT

Teknik Editör / Technical Editor

Doç. Dr. Haydar YALÇIN

Basın ve Halkla İlişkiler /

Press & Public Relations
Asiye KOMUT

Grafik Tasarım / Graphic Design

Cansu TOPRAK

TÜBA-AR İletişim Asistanı /

Communication Assistant
Cansu TOPRAK

Yayın Şekli ve Yayın Türü

Publication Form and Publication Type
6 aylık, Türkçe / İngilizce. Yaygın süreli yayını.
Biannual, Turkish/English. Common periodical.

Baskı: Tek Ses Ofset Matbaacılık Yay. Org.

San. Ltd. Şti. 0.312 341 66 19

Sayı: 28/2021 (500 adet)

Basıldığı Tarih: 10 Eylül 2021

ISSN: 1301 - 8566

e-ISSN: 2667-5005

TÜBA-AR Yazışma Adresi

TUBA-AR Postal Address

Türkiye Bilimler Akademisi

Rabi Medresesi Süleymaniye Mahallesi

Mimar Sinan Caddesi

No: 24 34116 Fatih – İstanbul / Türkiye

Tel: +90 212 513 4824

Faks: +90 212 514 9996

E-posta - E-mail: cansu.toprak@tuba.gov.tr

tubaar.tuba.gov.tr

Türkiye Bilimler Akademisi

Turkish Academy of Sciences

Piyade Sokak, No: 27, 06690

Çankaya- Ankara / TÜRKİYE

Tel: +90 312 442 29 03

Faks: +90 312 442 72 36

www.tuba.gov.tr

© Türkiye Bilimler Akademisi, 2021

© Turkish Academy of Sciences, 2021

(All rights reserved.)

Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da manyetik bant haline getirilemez.

(Kaynağı belirtilmemiş görseller, makalelerin yazarlarına aittir.)

All rights are reserved. Except for the short citations, the manuscripts cannot be reproduced, converted into CDs or magnetic tape in any way without the written permission of the publisher. (All images without specific references can be accepted as authors' images)

Kapak Fotoğrafi

Lekythos/Arkaik Dönem

(Eski Smyrna/Bayraklı)

Bora ERTÜZÜN

**TÜBA-AR
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ ARKEOLOJİ DERGİSİ**

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından altı aylık olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar, Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI VE YAYIN İLKELERİ

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak, arkeoloji ile bağlantılı olmak koşuluyla, sosyal bilimlerin tüm uzmanlık alanlarına açıktır; bu alanlarda gelişen yeni yorum, yaklaşım, analizlere yer veren bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Dergi, arkeoloji ile ilgili yeni açılımları kapsamlı olarak ele almak için belirli bir konuya odaklanmış yazıları “dosya” şeklinde kapsamına alabilir; bu amaçla çağrılı yazarların katkısının istenmesi ya da bu bağlamda gelen istekler Yayın Kurulu tarafından değerlendirir. Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere, yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren önemli buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir. Yazarlar dergiye makale gönderdiklerinde, söz konusu yazının daha önce, çeviri olarak bile başka bir yerde yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

**TÜBA-AR
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES JOURNAL OF ARCHAEOLOGY**

TÜBA-AR is an international peer-reviewed journal published biannually by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA). The decisions regarding editorial policy, scope and content of the journal is taken by the Editorial Board that determined by the Turkish Academy of Sciences Council.

COVERAGE AND PUBLICATION PRINCIPLES OF THE JOURNAL

Principally, the TÜBA-AR journal covers all recent studies, comments, evaluations, and methods in archaeology, and in adjacent areas related to archaeology, without limitation to any periods or geographic regions. In addition to studies carried out in the field of archaeology, as a publication organ of an academy of science, the journal is open to all professional fields of the social sciences, provided that they are related to archaeology; it has also undertaken the function to create a forum covering recent interpretations, approaches, and analyses developing in these fields.

The journal may feature writings focused on a specific subject as a “file” in order to comprehensively cover new initiatives related to archaeology; and to this end, the Editorial Board decides whether contributions of invited writers are required, or evaluates any requests received in that context. Articles that do not introduce new interpretations and initiatives, but are rather in the form of a preliminary report containing only introductions to materials, including archaeological excavations and surface researches, are out of the scope of the journal. Important findings introducing significant innovations in terms of the cultural history can be accepted as pieces of “news”. When writers send articles to the journal, they are deemed to have agreed and undertaken that the article in question has not been published in any other journal, including its translations into any languages, and that it has not been submitted to any other journal for publication, including its translations.

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Kurucu (Founder)

Prof. Dr. Ufuk ESİN

Editörler (Editors)

Prof. Dr. Necmi KARUL (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Vasıf ŞAHOĞLU (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Gül IŞIN (Akdeniz Üni.)
Doç. Dr. Harun ÖZDAŞ (Dokuz Eylül Üni.)
Doç. Dr. Şakir ÇAKMAK (Ege Üni.)

Danışma Kurulu (Editorial Advisory Board)

Prof. Dr. Mustafa ADAK (Akdeniz Üni.)
Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Serdar AYBEK (Manisa Celal Bayar Üni.)
Prof. Dr. Ayşe AYDIN (Muğla Sıtkı Koçman Üni.)
Prof. Dr. Okşan BAŞOĞLU (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Christoph BERNS (Hamburg Üni.)
Prof. Dr. Ziya Kenan BİLİCİ (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Nicholas CAHILL (Wisconsin-Madison Üni.)
Prof. Dr. Thomas CORSTEN (Viyana Üni.)
Prof. Dr. Bahattin ÇELİK (İğdır Üni.)
Prof. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Gül GÜRTEKİN DEMİR (Ege Üni.)
Prof. Dr. Aiman DOSSYMBAYEVA (Avrasya Milli Üni.)
Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (Mersin Üni.)
Prof. Dr. Osman ERAVŞAR (Akdeniz Üni.)
Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM (Mimar Sinan Üni.)
Prof. Dr. Burçin ERDOĞU (Akdeniz Üni.)
Prof. Dr. Ayla Sevim EROL (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Bozkurt ERSOY (Ege Üni.)
Prof. Dr. Yaşar ERSOY (Yaşar Üni.)
Prof. Dr. Bekir ESKİCİ (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Massimo FRASCA (Catania Üni.)
Prof. Dr. Marco GALLI (Roma La Sapienza Üni.)
Prof. Dr. Özlem ÇEVİK GÜÇYILMAZ (Trakya Üni.)
Prof. Dr. Sevinç GÜNEL (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Ralf von den HOFF (Freiburg Albert Ludwigs Üni.)
Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI (Atatürk Üni.)
Prof. Dr. Yusuf Kağan KADIOĞLU (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Musa KADIOĞLU (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Selma KADIOĞLU (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Metin KARTAL (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Sedef ÇOKAY-KEPÇE (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Taner KORKUT (Akdeniz Üni.)

Doç. Dr. Erkan KONYAR (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Veli KÖSE (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Sabine LADSTAETTER (Avusturya Arkeoloji Enstitüsü)
Prof. Dr. Antonio La MARCA (Calabria Üni.)
Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ (Ege Üni.)
Prof. Dr. Arthur MULLER (Lille Üni.)
Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ-ÖĞÜN (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT (Artuklu Üni.)
Prof. Dr. Felix PIRSON (Alman Arkeoloji Enstitüsü)
Prof. Dr. Gürcan POLAT (Ege Üni.)
Prof. Dr. Brian ROSE (Pennsylvania Üni.)
Prof. Dr. Chris ROOSEVELT (Koç Üni.)
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. R.R.R. SMITH (Oxford Üni.)
Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT (Hacı Bayram Üni.)
Prof. Dr. Harun TAŞKIRAN (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Billur TEKKÖK (Başkent Üni.)
Prof. Dr. Gülsün UMURTAK (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Harun ÜRER (İzmir Katip Çelebi Üni.)
Prof. Dr. Ünsal YALÇIN (Ruhr Üni.)
Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Anıl YILMAZ (İzmir Katip Çelebi Üni.)
Prof. Dr. Turgut YİĞİT (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ (Atatürk Üni.)
Doç. Dr. Gülsün Çiler ALGÜL (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Levent ATICI (Nevada Üni.)
Doç. Dr. Atilla BATMAZ (Ege Üni.)
Doç. Dr. Daniş BAYKAN (Trakya Üni.)
Doç. Dr. Çiler ÇİLİNGİROĞLU (Ege Üni.)
Doç. Dr. Zafer DERİN (Ege Üni.)
Doç. Dr. Lale DOĞER (Ege Üni.)
Doç. Dr. Yiğit Hayati ERBİL (Hacettepe Üni.)
Doç. Dr. Ömür Dilek ERDAL (Hacettepe Üni.)
Doç. Dr. Akın ERSOY (İzmir Katip Çelebi Üni.)
Doç. Dr. Özlem SİR GAVAZ (Hitit Üni.)
Doç. Dr. Farshid IRAVANİ GHADİM (İsfahan Sanat Üni.)
Doç. Dr. Sema Gündüz KÜSKÜ (İzmir Katip Çelebi Üni.)
Doç. Dr. Eylem ÖZDOĞAN (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Bülent ÖZTÜRK (Mimar Sinan Üni.)
Doç. Dr. Hasan PEKER (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Evangelia PİŞKİN (ODTÜ)
Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP (Hacettepe Üni.)
Doç. Dr. Çağlar YALÇINER (Çanakkale 18 Mart Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Emel EKİM (FSMVÜ)
Dr. Öğr. Üyesi Dr. Rüstem BOZER (Ankara Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem MANER (Koç. Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Sarp ALATEPELİ (İzmir Katip Çelebi Üni.)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editör'ün Notu.....	8
<i>Editör'ün Notu.....</i>	8
Antandros Sur Sektöründe Ele Geçen Bir Grup Roma Dönemi Seramiğinin Tipolojik İncelemesi <i>Typological Analysis of a Group of Roman Period Ceramics from the City Wall Sector in Antandros</i>	11
Rabia AKTAŞ	
A Typological and Functional Analysis of Bone Tools from Chalcolithic Gulpınar in NW Anatolia <i>Kuzeybatı Anadolu'da Kalkolitik Gulpınar Yerleşimi Buluntusu Kemik Aletlerin Tipolojik Ve İşlevsel Bir Analizi</i>	39
Çilem YAVŞAN	
Murat Höyük'te Yeni Assur İzleri: Amulet Ve Parmak Baskılı Bir Kadeh <i>Neo-Assyrian Material Culture Remains at Murat Höyük: An Amulet and a Dimpled Goblet</i>	57
Abdulkadir ÖZDEMİR - Harun DANIŞMAZ	
Keramos'tan Figür Kabartmalı Bir Sunak <i>An Altar with Figure Relief from Keramos</i>	67
Nizam ABAY	
İnönü Mağarası Erken Tunç Çağı Çanak Çömleği <i>Early Bronze Age Pottery From İnönü Cave</i>	81
Hamza EKMEN	
İsfahan Harun Velayat Türbesi'nde Bulunan Figürlü Kağıtlarda Arkeometrik Analizler <i>Archaeometric Analyses of Figured Papers in Isfahan Harun Velayat Tomb</i>	103
Negin DERAKHSHAN HOUREH - Ali Akın AKYOL	

Eskişehir, Bilecik ve Kütahya İlleri Yüzey Araştırmaları
Erken İlk Tunç Çağı III Çanak-Çömleğinin Değerlendirilmesi
An Evaluation of Early Bronze Age III Pottery of Eskişehir, Bilecik, Kütahya Survey..... 125
Sinem ÜSTÜN TÜRKTEKİ

Phrygian Traces in the Bilecik Region and the Vezirhan Stele
Bilecik Bölgesindeki Phryg İzleri ve Vezirhan Steli..... 155
Hüseyin ERPEHLİVAN

İHA Fotogrametrisinin Arkeolojik Yüzey Araştırmalarına Katkılarının İncelenmesi
*An Investigation of the Contributions of UAV
Photogrammetry to Archeological Survey*..... 175
Nizar POLAT - Seçil ÇOKOĞULLU - Abdulkadir MEMDUHOĞLU - Mustafa ULUKAVAK
Halil İbrahim ŞENOL - Muharrem ORAL - Mahmut KARAÇİZMELİ - Özgür MARANGOZ

Yeni Araştırmalar Işığında Eski Smyrna Arkaik Dönem
Sivil Mimarisinin Değerlendirilmesi
*Evaluation of Old Smyrna Archaic Period Civil
Architecture in the Light of New Researches*..... 187
Bora ERTÜZÜN

Review and Analysis of the Spatial Structure of
Seljuk Cities in Iran, Case Study: City of Rey
*İran'daki Selçuklu Şehirlerinin Mekansal Yapısının
İncelenmesi ve Analizi, Örnek: Rey Şehri*..... 211
Mohsen SAADATI - Javad NEYESTANI
Seyed Mehdi MOUSAVI KOUHPAR - Alireza HEJEBTI NOBARI

Yontmataş ile Başlayan Endüstriyel Süreklilik: Evrim, İlerleme, Gelişme
*Industrial Continuity Starting With Chipped Stone:
Evolution, Improvement, Progression*..... 225
Murat TEKİN

EDİTÖRÜN NOTU

Türkiye Bilimler Akademisi yayın organı TÜBA-AR Dergisi 28. sayısında da ülkemizde ve farklı coğrafyalarda arkeoloji, kültürel miras ve arkeometri alanlarındaki değerlendirme yazılarını sayfalarına aktarmaya devam etmiştir. Önceki sayılarda olduğu gibi coğrafi, kapsam ve kronolojik bağlamda çeşitliliğe özen göstererek seçilen yazılar ülkemizde son yıllarda ciddi bir veri artışı olduğunu, yazar ve nitelikli yazı sayısının da aynı oranda arttığını açıkça ortaya koymaktadır.

İlk yazıda Rabia Aktaş Antandros Antik Kenti MÖ 1. yüzyıl - MS 6. yüzyıl aralığına tarihlenen bir grup Roma dönemi çanak çömleğini ele almaktadır. Makalede söz konusu malzemenin tanıtımının yanı sıra, Roma Dönemi hamamına ait su ile ilişkili yapılar ve kentteki stratigrafisi tanımlı alanlar üzerinden kronolojik bir tanımlama da bulunmaktadır.

Çilem Yavşan'ın makalesinde, Gülpınar yerleşiminin Kalkolitik döneme tarihlenen tabakalarında bulunan kemik aletler üzerinde tipolojik ve işlev analizlerine yer verilmiştir. Özellikle Orta Kalkolitik dönem olmak üzere Kuzeybatı Anadolu'da oldukça sınırlı bilgiye sahip olduğumuz Kalkolitik dönem buluntularını konu alan bu değerlendirme son derece önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Abdulkadir Özdemir ve Harun Danışmaz tarafından kaleme alınan yazıda ise Murat Höyük Orta Demir Çağı'na ait, üzerinde tanrı ve tanrıça işaretleri olan amulet ve parmak baskılı bir kadeh tanıtılmaktadır. Söz konusu buluntular Urartu Krallığı'nın etkisindeki bölgenin, Yeni Assur dönemi kültürlerle iletişimini yansıtması açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Bir diğer makalede Nizam Abay Keramos'da bulunan figür kabartmalı bir sunağı ele almıştır. Makalede sunağın ikonografik ve stilistik tanımı yapılarak Kremoslu ustaların hangi atölyelerden etkilendikleri ve sunağın işlevi konusunda değerlendirmelere yer verilmiştir. Benzeri bir diğer tanıtım yazısı da Hüseyin Erpehlivan'ın stilistik analizi ve analogisini yaptığı Vezirhan Steli'dir.

Hamza Ekmen'in makalesinde İnönü Mağarı'nda bulunan İlk Tunç Çağı çanak çömlekleri ele alınmaktadır. Kuzeybatı Anadolu'daki tarihöncesi dönem araştırmaları genelde Marmara Denizi'nin çevresiyle sınırlı kalırken son yıllara İnönü Mağarası'nda yapılan çalışmalar Batı Karadeniz hakkındaki bilgilerimizin artmasını sağlamıştır. Ayrıca mağaralarda yürütülen tarihöncesi dönem araştırmalarının artması ülke arkeolojisi açısından da son derece sevindirici bir gelişmedir. İlk Tunç Çağı'na yönelik bir diğer çalışma ise Sinem Türkteki'nin Eskişehir, Bilecik ve Kütahya illerinde yapılan yüzey araştırmalarının sonuçlarını değerlendirdiği makalesinde yer bulmaktadır.

Derginin 11. sayısında yayın kurulunun belirttiği gibi arkeolojik değerlendirmeler kadar arkeometri ve kültürel miras yönetiminin her alanında yeni yöntemlerin tartışılması ve uygulamaların sunulmasıyla derginin kapsamı genişletilmesi hedeflenmişti. Geçen süre içerisinde bu yöndeki yazılara daha fazla yer verilmiş ve verilmesi arzu edilmektedir. Nitekim derginin 28. sayısında Negin Derakhshan Houreh ile Ali Akın Akyol'un yazdığı, İsfahan'daki Harun Velayat Türbesi'nde bulunan figürlü kağıtların arkeometrik analizlerini konu edindikleri bir makale bulunmaktadır. Bir diğer yazı ise Nizar Polat ve meslektaşlarının yazdığı, son yıllarda arkeolojik projelerin vazgeçilmez yönlerinden birini yansıtan, iha fotoğrametrisinin arkeolojik yüzey araştırmalarına katkısını ele aldıkları makaledir.

Ülkemizin kentsel arkeolojik çalışmaları açısından öne çıkan çalışmalarından biri 1940'lı yıllardan bu yana Eski Smyrna'da yürütülmektedir. Bora Ertüzün makalesinde, Eski Smyrna'da aralıklı olarak farklı uzmanların açığa çıkardığı Arkaik Dönem sivil mimari örneklerini derleyerek yeniden yorumlamıştır.

Ülkemiz dışındaki arkeolojik mirası konu alan bir diğer yazı, Mohsen Saadati ve meslektaşlarının yazdığı Rey şehri örneğinde, İran'daki Selçuklu şehirlerinin mekânsal analizlerini konu edinmektedir.

Dergi Merih Cevdet Ereğ'in tarihöncesi yontmataş alet teknolojisini kuramsal yönleriyle ele aldığı makalesiyle son bulmaktadır. Ereğ makalesinde, özellikle Paleolitik Çağ ve Epi-Paleolitik döneme ilişkin bazı tanımları ve süregiden tartışmaları yeniden yorumlamaktadır.

Kronolojik ve içerik olarak geniş bir yelpazeyi yansıtan 12 makalenin yer aldığı TÜBA-AR Dergisi'nin 28. sayısına yazar ve hakem olarak katkıda bulunan tüm bilim insanlarına yayın kurulu olarak teşekkür ederiz.

EDITOR'S NOTE

In its 28th issue, the trade publication of the Turkish Academy of Sciences, TÜBA-AR Magazine, continues to publish reviews on archaeology, cultural heritage and archaeometry in our country and in different geographies. As in the previous issues, the articles selected by focusing on diverse geographical, scope and chronological context clearly reveal there has been a serious increase in data in recent years in our country, with the number of authors and qualified articles increasing at the same rate.

In the first article, Rabia Aktaş deals with a Roman pottery group dating between the 1st cent. BCE to the 6th cent. AD., uncovered at the site of in the antique city of Antandros. Besides the introduction of the said material in the article, there is also a chronological description of the water-related structures of the Roman Era bathhouse and the stratigraphy defined areas in the city.

The article by Çilem Yavşan covers typological and functional analyzes of bone tools found in the Chalcolithic layers at the Gülpınar settlement. In dealing with Northwestern Anatolia artifacts of the Chalcolithic period, and particularly the Mid-Chalcolithic, of which we have very limited information, this assessment fills an extremely important gap.

In their article, Abdulkadir Özdemir and Harun Danişmanz introduce an amulet and fingerprinted goblet with god and goddess signs from the Mid-Iron Age, excavated at the Murat Höyük. Said finds have a special importance in terms of reflecting the communications of the region under the influence of the Urartu Kingdom with the cultures of the neo-Assyrian era.

In another article, Nizam Abay discusses an altar with figure relief that was found at Keramos. This article encompasses a description of the altar's iconographic and stylistic features, an assessment regarding the workshops that were influenced by the Keramos masters, as well as the function of the altar. Another similar introductory article concerns the Vezirhan Stele, in which Hüseyin Erpehlivan conducts a stylistic analysis and analogy.

Hamza Ekmen's article deals with Early-Bronze Age pottery found at the İnönü Cave in Eskişehir. While the prehistoric research in Northwestern Anatolia is generally limited to the vicinity of the Marmara Sea, recent studies conducted at the İnönü Cave have increased our knowledge of the Western Black Sea region. Moreover, the increase in the prehistoric period research conducted in caves is a very pleasing development in terms of the country's archaeology. Another study regarding the Early-Bronze Age is found in Sinem Türkteki's article, in which she assesses the results of surveys conducted in Eskişehir, Bilecik and Kütahya.

As stated by the editorial board in the journal's 11th issue, it was aimed to expand the scope of the journal by discussing new methods and presenting applications in all aspects of archaeometry and cultural heritage management as well as archaeological evaluations. Since then, more articles in this regard have been submitted and have been encouraged to be submitted. sAs a matter of fact, this 28th issue features an article written by Negin Derakhshan Houreh and Ali Akın Akyol pertaining to the archaeometric analysis of the figured paper brought to light in the Harun Velayat Tomb at Isfahan, Iran. Another article is that written by Nizar Polat and her colleagues, which reflects one of the indispensable aspects of archaeological projects in recent years, that of the contribution made by drones in photogrammetry to archaeological surveys.

One of the prominent studies of our country in terms of urban archaeological studies has been carried out at the site of ancient Smyrna since the 1940s. In his article, Bora Ertüzün compiled and reinterpreted specimens of the Archaic Era civil architecture intermittently revealed by different experts at antique city of Smyrna.

Another article on the archaeological heritage abroad deals with the spatial analysis of Seljuk Empire cities in Iran, in the example of the city of Rey, written by Mohsen Saadati and her colleagues.

The journal ends with Merih Cevdet Ereğ's article on prehistoric chipped stone tool technology with its theoretical aspects. In his article, Ereğ reinterprets some definitions and ongoing debates, especially regarding the Paleolithic Age and the Epi-Paleolithic Era.

As the editorial board, we would like to thank all the scientists who contributed as authors and referees to the 28th issue of our TÜBA-AR Journal, which includes 12 articles reflecting a wide range of chronological and content.

Prof. Dr. Necmi KARUL
Editor

ANTANDROS SUR SEKTÖRÜNDE ELE GEÇEN BİR GRUP ROMA DÖNEMİ SERAMİĞİNİN TİPOLOJİK İNCELEMESİ*

TYOLOGICAL ANALYSIS OF A GROUP OF ROMAN PERIOD CERAMICS FROM THE CITY WALL SECTOR IN ANTANDROS

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 06 Haziran 2020	Received: June 06, 2020
Hakem Değerlendirmesi: 07 Haziran 2020	Peer Review: June 07, 2020
Kabul: 09 Nisan 2021	Accepted: April 09, 2021

DOI : 10.22520/tubaar2021.28.001

Rabia AKTAŞ**

ÖZET

2001 yılından itibaren farklı alanlarda devam eden Antandros Antik Kenti kazılarında, çalışma alanlarından birisi de Sur Sektörü olarak tanımlanan Hellenistik Dönem suru ve üzerinde yer alan geç dönem yapılarıdır. Bu alanda, ilk etapta yerleşim alanlarının yayılımını belirleyebilmek amacıyla, 2006 yılında başlanan kazı çalışmaları 2013 yılına kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında, MÖ 4. yüzyıla ait sur duvarı, bu duvarın iç kısmındaki alanda Hellenistik ve daha erken yerleşimlere ait yapılanma izleri ve sur duvarı üzerinde Roma Dönemi'ne ait yapılar belirlenmiştir. Alandan elde edilen malzemelerin en yoğun kısmını Hellenistik ve Roma Dönemi'ne ait seramikler oluşturmaktadır. Geç dönem mimarisi içinde yer alan Roma Dönemi hamamına ait su ile ilişkili yapıların çevresinden ele geçen bir grup Roma seramiği bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Toplam 38 parça içinde Doğu Sigillata A, B, C, Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikler, Kandiller, Maşrapalar, Kapalı Kaplar ve Lekaneler vardır. Seramikler, tipolojik açıdan formlarına göre incelenmiştir. Malzemelerin stratigrafik veri sunmayan bir alandan ele geçmesi, analogiyle tarihlendirme yolunu seçmeyi zorunlu kılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda, değerlendirilen malzeme grubunun dönemsel aralığının MÖ 1. yüzyıl-MS 6. yüzyılın ortası olduğunu söylenebilir. Bu çalışmayla hem Sur Sektörü hem de Antandros Antik Kenti'nin diğer alanlarında ele geçen Roma seramiğinin dağılımı, tipolojisi, niteliği ve kronolojisiyle ilgili ön sonuçlara ulaşılmaması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Antandros, Kuzey Ege, Roma Dönemi Seramiği, Doğu Sigillata A, B, C, Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikleri, Roma Kandilleri, Kaba Seramik.

* Antandros Antik Kenti Sur Sektörü Roma Seramikleri üzerine çalışmama izin veren sayın Prof. Dr. Gürçan POLAT'a çok teşekkür ederim.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

e-posta: raktas@kastamonu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5257-9814

ABSTRACT

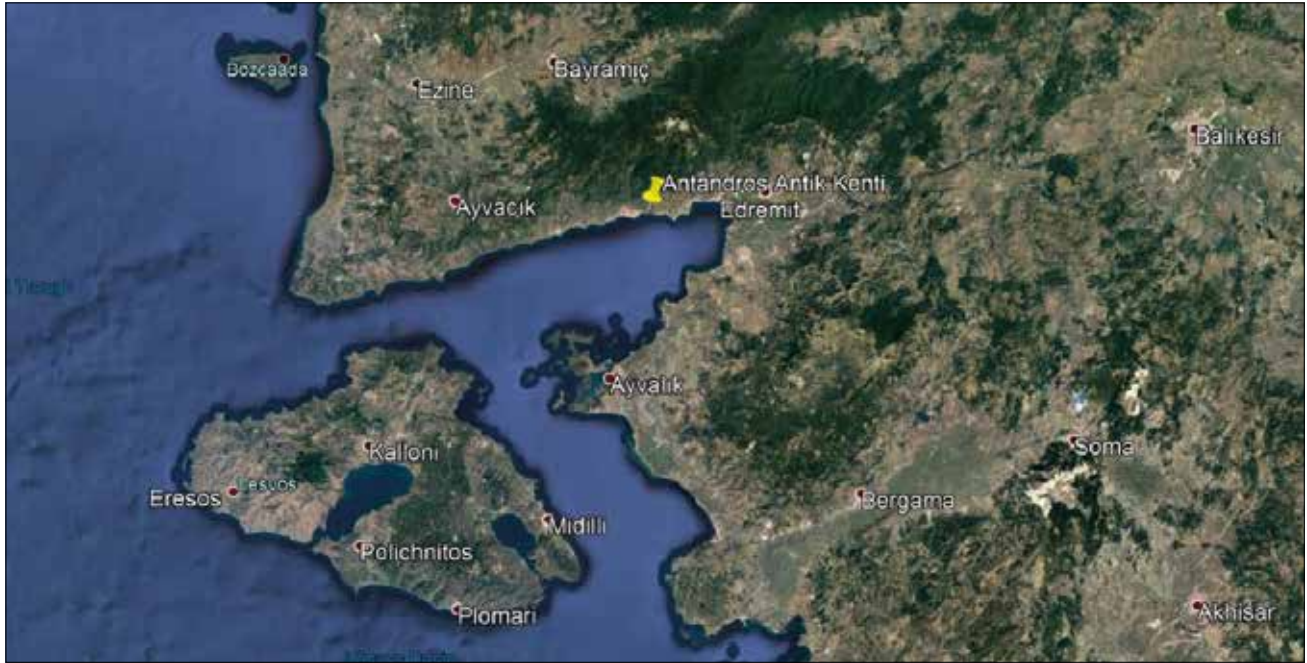
In the Antandros Ancient City excavations that have been continuing in different areas since 2001, one of the study areas is the Hellenistic defensive wall, which is defined as the City Wall Sector, and the late period structures on it. In order to determine the extent of the settlement areas, the excavations in this area started in 2006 and continued until 2013. During this time period, a defensive wall dating back to the 4th century BC, the Hellenistic and earlier settlement traces in the area inside this wall, and structures belonging to the Roman Period were revealed. The majority of the materials found in the area consist of the Hellenistic and Roman ceramics. The subject of this article is a group of Roman Ceramics uncovered from the water-related structures belonging to the Roman Bath, which is located in the late period architecture. Among the 38 pieces are Eastern Sigillata A, B, C, Phocaeen Red Slip Pottery, Lamps, Jugs, Thin Walled Wares and Lekanes. The ceramics were examined according to their typological forms. The fact that the materials were obtained from an area which does not provide stratigraphic data made it obligatory to choose the analogy dating method for the material. As a result of the study, it can be said that the periodic interval of the evaluated material group is the 1st century BC-mid 6th century AD. With this study, it is aimed to reach preliminary results about the distribution, typology, quality and chronology of Roman ceramics found in both the City Wall Sector and other areas of Antandros Ancient City.

Keywords: Antandros, North Aegean, Roman Ceramics, Eastern Sigillata A, B, C, Phocaeen Red Slip Pottery, Roman Lamps, Coarse Wares.

GİRİŞ

Günümüzde, İda Dağı'nın (Kaz Dağı) güney eteğinde, Edremit Körfezi'nin kuzey kıyısında konumlanmış olan Antandros Antik Kenti, bugün Edremit ilçesi sınırları içinde yer alır (Fig. 1)¹. 2001 yılından beri devam etmekte olan Antandros kazı çalışmalarında, başlıca sektörlerden birisi Kaletaşı tepesinin batı eteğinde yer alan Sur Sektörü'dür (Dereboyu I) (Fig. 2)². 2006 yılında kentin yerleşim alanlarının yayılımını belirlemek adına bu alanda başlanan kazı çalışmaları, 2013 yılına kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında, MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen sur duvarının bugüne kadar yaklaşık 20 m. uzunluğundaki bir bölümü açığa çıkarılmıştır (Fig. 3)³. Ayrıca, sur duvarının güney kısmında Hellenistik Dönem yapıları ve doğu kısmında sur duvarının üstüne inşa edilmiş

de hypocaust sisteminde devşirme mimari malzemenin kullanılması, bu hamamın Roma İmparatorluğu'nun gücünün azaldığı ve refah düzeyinin düştüğü MS 5-6. yüzyılda inşa edildiğini düşündürmektedir⁵. Hamama ilişkin su hatları ve su yapılarında yürütülen çalışmalarda; su hatlarından iki tanesinin kuzey-güney doğrultulu pişmiş toprak künk hattı, iki tanesinin ise açık su kanalı olduğu belirlenmiştir (taş ile kapatılmış). Tespit edilen bu su kanallarının birisinin güneydoğuya devam ederek müstakil bir yapı ile birleştiği gözlemlenmiştir (Fig. 6-7, 8). Buna ek olarak, bu mekanın güneyinde olasılıkla daha geç bir dönemde inşa edilmiş yuvarlak planlı bir yapı içinde ele geçen yanmış künk ve seramik parçaları bu alanın daha sonradan ocak (fırın) olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir (Fig. 7, 8).

Figür 1: Antandros Antik Kenti konum / Antandros Ancient City location

Roma Dönemi'ne ait bir hamam yapısı tespit edilmiştir (Fig. 4, 8)⁴. Bazı bölümlerde Bizans yapıları tarafından tahrip edildiği anlaşılan hamam yapısının doğusunda ve güneydoğusunda hamamı besleyen su kanalları ve suyla ilişkili yapılar (havuz?) ortaya çıkarılmıştır (Fig. 5-6, 8). Hamamın yapısında Klasik, Hellenistik ve Roma Dönemi'ne tarihlendirilen seramik malzemenin karışık olarak ele geçmesi hamam için kesin bir tarihlendirmeyi mümkün kılmamıştır. Buna karşın, hem duvarlarda hem

SUR SEKTÖRÜ ROMA DÖNEMİ SERAMİKLERİ

Yukarıda da tanımlandığı gibi Antandros Antik Kenti Sur Sektörü'nde Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine ait yapılar, birbirini tahrip ederek ve üst üste oturarak kesintisiz bir yerleşimin varlığını gösterir. Mimari yapıların yanı sıra Arkaik Dönem'den Geç Roma Dönemi'ne kadar geniş tarihsel aralığa sahip olan seramik malzeme de bu kesintisiz yerleşimin varlığını destekler. Söz konusu malzeme MÖ 6. yüzyıl-MS 7. yüzyıl gibi geniş tarihsel aralığa sahip olmakla birlikte, bu makalenin konusunu Geç Roma hamamının güneydoğusu, 3 no.lu su kanalının doğusu ve 1 no.lu

¹ Makale içinde yer alan tüm fotoğraf ve çizimler Antandros Antik Kenti kazı arşivinden alınmıştır. Fotoğraflar Sayın Firdevs SAYILAN tarafından çekilmiştir.

² Polat vd. 2007: 459; Polat vd. 2009: 4-5, 7; Polat vd. 2010: 101-103.

³ Polat vd. 2011: 277-279.

⁴ Polat vd. 2009: 5-7; Polat vd. 2010: 103-104.

⁵ Polat vd. 2009: 6; Polat vd. 2010: 104.

Figür 2: Antandros Sur Sektörü konum /Antandros, The City Wall Sector location

Figür 3: Erken Hellenistik Sur / Early Hellenistic City Wall

Figür 4: Erken Hellenistik Sur, Hellenistik yapılar ve Geç Roma hamamı / Early Hellenistic City Wall, Hellenistic building and Late Roman bath

Figür 5: Hamamın doğusundaki su kanalları / Water channels in the east of the bath

su yapısının batısında kalan alandan ele geçen bir grup Roma seramiği oluşturur (Fig. 6-7). Bu çalışmada Sur Sektörü ve Antandros Antik Kenti'nin diğer alanlarında ele geçen Roma seramiklerinin dağılımı, niteliği ve kronolojisi hakkında ön sonuçlara ulaşılması

hedeflenmektedir. Yakın gelecekte analiz çalışmaları da gerçekleştirilerek daha kapsamlı bir çalışma yapılması planlanmaktadır. Makalenin kapsamını, form adına farklılık gösteren 38 adet örneğin tipolojik incelemesi, analogi çalışması, kataloglaması ve görece tarihlendirmesi

Figür 6: Hamamın güneydoğusundaki su kanalları ve su yapıları / *Water channels and water structures in the southeast of the bath*

Figür 7: Hamamın güneydoğusundaki su yapıları ve geç dönem ocak / *Water structures and late period oven in the southeast of the bath*

oluşturmaktadır. Malzeme grubunun ele geçtiği alanda⁶ farklı dönemlere (Hellenistik, Roma ve Bizans) ait mimari yapıların birbirini tahrip etmesine bağlı olarak, stratigrafik bir değerlendirme mümkün olmamıştır. Bunun sonucunda malzemenin tarihlendirilmesinde daha çok tipolojik gelişim, morfolojik özellik ve analogi çalışmasından faydalanılmıştır. Bu kapsamda incelenen 38 Roma Dönemi seramiği öncelikle form gruplarına, daha sonra kendi içinde tarihsel sıra ve tiplerine göre sınıflandırılmıştır.

Kaliteli (İnce) Seramik Grubu: Terra Sigillata

Doğu Sigillata A

Bu makalenin konusunu oluşturan seramik malzemenin ele geçtiği alanda, Doğu Sigillata A⁷ grubuna ait tek örnek profil vermektedir (Kat. No. 1, Fig. 9). Kaide-gövde parçası olan bu örnek, 10 YR 8/3 çok soluk kahverengi

hamurlu, halka kaidelidir. Kaide altında ise bir adet çıkıntı yer alır. İçi ve dışı kırmızı firnisli⁸ olan örnek, kaide profili, kaide altında yer alan çıkıntı, kil ve firnis yapısıyla Doğu Sigillata A grubu içinde yer alır. Diğer antik kentlerde ele geçen Doğu Sigillata A grubu örnekleri incelendiğinde; Kat. No. 1, Hayes tarafından yapılmış olan sınıflandırmada, Form 29 ve Form 30 ile kaide profili ve kaide altında yer alan çıkıntı ile yakınlık sergiler⁹. Kaide altında yer alan benzer çıkıntılar, Mısır kazılarında ele geçmiş İskenderiye Sigillatalarında da gözlemlenir¹⁰. Kenyon söz konusu kaide profiline sahip örnekleri Samaria Form 1 grubu içinde MÖ 30 civarına tarihlenir¹¹. Yine, Berenice örnekleri, Kenyon ve Hayes temel alınarak Doğu Sigillata A grubu olarak sınıflandırılmıştır¹². Troia buluntuları arasında var olan örnekler de benzer kaide profiline ve kaide altında çıkıntıya sahiptir¹³. Atina Agorası buluntuları arasında, kaide altında çıkıntı yer alan örnekler form III-IV grupları altında MÖ 1. yüzyılın sonu-MS 1. yüzyılın başına tarihlenir¹⁴. Buna ek olarak, Paphos, Andriake, Isauria, Antiokheia, Patara, Sinabiç (Dalıсандos?), Tarsus ve Antandros Yamaç Ev örnekleri de benzer tarihlere aittir¹⁵. Yukarıda verilen örnekler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bu tip dik ağızlı geniş ve sığ tabakların ağız yapılarının farklılık göstermesine karşın, benzer kaide profillerinin farklı formlarda ortak olarak kullanıldığı görülür. Kat. No. 1, her ne kadar kaide profili açısından Hayes Form 4, 29 ve 30 ile benzerlik sergilese de kaide altında yer alan çıkıntı, Hayes Form 29-30 örneklerinde karşımıza çıkar. Yapılan analogi çalışması sonrasında, bu tipin buluntu tabakaları ve Hayes sınıflandırması referans olarak genel olarak MÖ 30-MS 50 yılları arasına tarihlendiği gözlemlenir. Bu bağlamda, Kat. No. 1'in tam profil verecek kadar iyi korunmamış olması formu konusunda

⁸ Terra Sigillata seramiklerinin dış kaplama boyasının Geç Roma Kırmızı Astarlı Seramiklerinin aksine, Hellenistik Dönem seramiklerinin firnisleri kadar kaliteli yapı sergilemesi nedeniyle, bu grup malzemenin dış kaplaması için "astar" yerine "firnis" teriminin kullanımının daha uygun olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle metin içinde Sigillata grubu seramikler için astar yerine firnis terimi kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bakınız; Charleston 1955: 5-25; Kenyon vd. 1957: 281-282; Hayes 2008: 1-4, Oswald/Pryce 1920: 3-4; Jones 1950: 172-176; Hayes 1972: 13-299, 323-324.

⁹ Hayes 1985: 27-28, Tav. IV.13-14.

¹⁰ Pagenstecher 1913: 149, Abb. 159, No. 24.

¹¹ Kenyon vd. 1957: 296-297, 313-314, Fig. 68.1, 73.12.

¹² Kenrick 1985: 226-227, Fig. 40, 314.5.8.

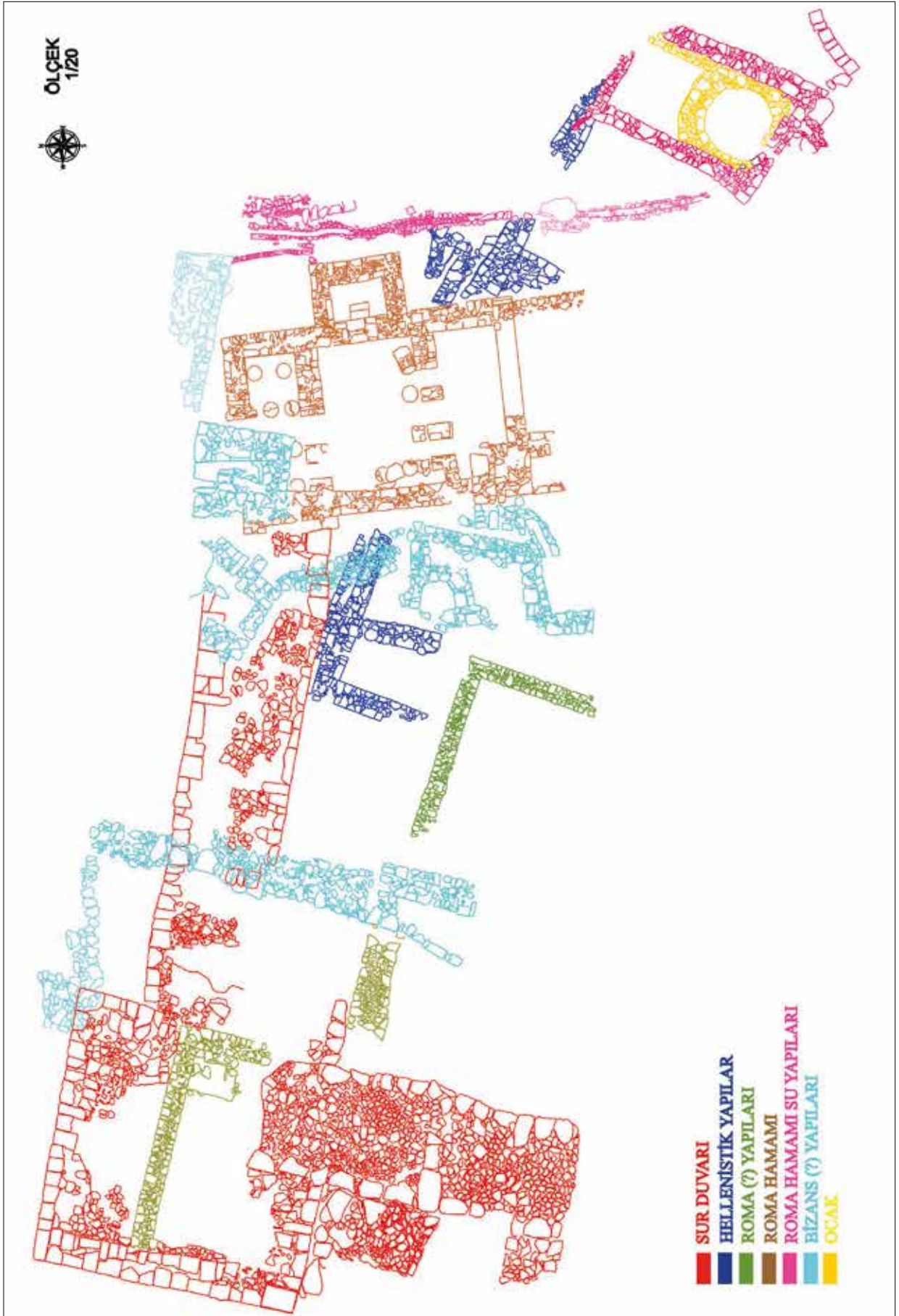
¹³ Heath/Tekkök 2007-2008: 36, 14; Tekkök Bıçken 1996: 48, 50, Fig. 17, A96.

¹⁴ Hayes 2008: 125, Fig. 3, No. 38, 43-47, 53-54.

¹⁵ Paphos: Hayes 1991: 35, Fig. XVII, No. 6-7; Andriake: Özdilek 2017: 343-344, Fig. 7, T44-46; Isauria: Körsulu/Ergürer 2019: 370, Kat. No. 2-3, Fig. 2-3; Antiokheia: Waage 1948: 23, Pl. IV, No. 126x; Patara: Uygun 2011: 21-22, Lev. 3, No. 32; Sinabiç (Dalıсандos?): Körsulu/Ergürer 2019: 20, 30, Kat. No. 30; Tarsus: Yıldız 2006: 83-85, 156, 437, Lev. 11, No. 78; Antandros: Aktaş 2018: 39-40, Kat. No. 27.

⁶ Bu makalenin konusunu Geç Roma hamamının güneydoğusu, 3 no.lu su kanalının doğusu ve 1 no.lu su yapısının batısında kalan alandan ele geçen bir grup Roma seramiği oluşturur.

⁷ Tipolojik gelişim için bkz.: Hayes 1985: 9-48; Aktaş 2018: 35.

Figür 8: Sur Sektörü plan / The City Wall Sector plan

net bir yorum yapmayı zorlaştırır. Ancak, Antandros Sur Sektörü buluntuları arasında Erken Roma seramik gruplarının varlığını göstermesi açısından önem arz eder. Buna ilaveten benzer örneklerden yola çıkarak bu kaide parçasının tarihi için MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısı-MS 1. yüzyılın ilk yarısı önerilebilir.

Doğu Sigillata B

Sur Sektöründe oldukça az sayıda ele geçen Sigillata gruplarından bir diğeri, Doğu Sigillata B¹⁶ seramikleridir. Birkaç parçayla temsil edilen bu grup içinde yer alan iyi korunmuş bir adet ağız parçası, Doğu Sigillata B grubunun geç serisine aittir (Kat. No. 2, Fig. 9). 21.2 cm ağız çapına sahip, kireç ve mika katkılı, açık kahverengi hamurlu parçanın kil yapısı ufalanmaya oldukça müsaittir. Küçük omurgalı, hafif içe dönük ağız parçası, yüksek ağız yapısı ile Hayes Form 60¹⁷ örnekleri arasında yer alır. Oldukça yaygın olarak karşımıza çıkan bu form, Hayes tarafından MS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmiştir¹⁸. Menderes Magnesiası buluntuları arasında yer alan tabakların, paralel örnekler temel alınarak, MS 2-3. yüzyıla ait olduğu belirtilir¹⁹. Buna ek olarak, Kat. No. 2 ile form adına birebir benzerlik sergileyen ve Hayes Form 60 grubu içinde sınıflandırılan Alabanda²⁰ örnekleri benzer örneklerden yola çıkılarak MS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir. Ephesos²¹ buluntuları ise MS 100-150 yıllarına arasına ait D2 dolgusundan ele geçmiştir. Berenice, Apollon Smintheios, Argos, Assos, Troia, Parion ve Antandros Yamaç Ev örnekleri de MS 2. yüzyıla tarihlenmiştir²². Hemen hemen her kentte karşımıza çıkan Hayes Form 60 örnekleri en erken MS 1. yüzyıl, en geç MS 3. yüzyıla tarihlenmektedir. Ancak, Kat. No. 2'nin ağız profili ve en yakın örnekler dikkate alındığına, bu parça MS 2. yüzyılın ilk yarısına verilebilir.

¹⁶ Tipolojik gelişim için bkz.: Hayes 2008: 31-33; Aktaş 2018: 50-52.

¹⁷ Bu tabakların en erken örnekleri 14-20 cm arasında ağız çapı ile küçük ve orta boyutlu, geç örnekler ise 15-18 ve 22-30 cm ağız çapları ile orta ve büyük boyutlu olarak sınıflandırılır. 12-15 cm ağız çapına sahip olan küçük, özensiz ve mühürsüz olarak ele geçen örnekler ise serinin sonuna verilir. Hayes, en erken örnekleri MS 50/60-80/90 civarını tarihlerken, geç örneklerin MS 150 civarına kadar devam ettiğini söyler. Bkz. Hayes 1985: 64, tav. XIV, no. 5-8.

¹⁸ Hayes 1985: 64, Tav. XIV, No. 7; Hayes 2008: 39, 156, Fig. 12, No. 366; Hayes 1991: 51-53, 200, Fig. XXI.7-10, Fig. LXVIII.2.

¹⁹ Vapur 2011: 152-153, Kat. No. 23-28, Çiz. 3.

²⁰ Temel 2015: 25-26, 121, Form 3, Kat. No. 9, Lev. VIII, Res. 19.

²¹ Meriç 2000: 95, Abb. 7.1; Meriç 2002: 21, 53-54, 62, Taf. 25, K269.

²² Berenice: Kenrick 1985: 249-250, Fig. 45, No. 352.5-6; Apollon Smintheios: Akyürek 1992: 131, Abb. 4, No. 13; Argos: Abadie Reynal 2007: Pl. 23, No. 149.1; Assos: Zelle 1990: 107, 129, Abb. 9, No. 32; Zelle 1997: 50, Abb. 9, No. 81; Troia: Heath/Tekkök 2007-2008: 40, No. 16; Parion: Ergürer 2012: 100, 377, Lev. 94, No. 188; Antandros: Aktaş 2018: 62, Kat. No. 47-48.

Doğu Sigillata C

Hamam su yapılarının çevresinden çok sayıda Doğu Sigillata C²³ örneği ele geçmekle beraber, bu örneklerin büyük bir bölümü benzer form özellikleri taşımaktadır. Bu nedenle, makale kapsamına farklı niteliklere sahip birkaç örnek alınmıştır. Bu örnekler içinde, Loeschcke tarafından sınıflandırılmış olan erken örneklerin yanı sıra geç seri Hayes grupları da yer alır. Bahsi geçen örneklerden biri olan krater/kalyks ağız parçası (Kat. No. 3, Fig. 9), kireç ve mika katkılı, açık kırmızı hamurlu, kırmızı firnisli, profillendirilmiş dışa dönük kısa ağızlı, yuvarlatılmış dudaklı, ağızdan boyuna belirgin dönüşlü, hafif genişleyerek inen boyunludur ve dışta ağız altında sığ bir yive sahiptir. S. Loeschcke'nin Çandarlı sınıflandırmasında Loeschcke Form 10 içinde kalyks olarak tanımlanan bu kapların formu, kullanım dönemi boyunca çok az farklılık sergiler²⁴. Geniş oturma düzlemine sahip kalın ayaklı, basık küresel gövdeli olan bu kaplar karakteristik bir ağız profiline sahiptir. Erken üretimlerinin olup olmadığı net olmayan bu formun, İtalya üretimleri ile ilişkisi belirlenememekle birlikte, Galia ve Almanya'da Claudius Dönemi'nden sonra görülmez. Anadolu'da ise MS 1. yüzyılın sonunda ortadan kalkar²⁵. Doğu Sigillata C kapları arasında çok sık karşılaşılmayan bu kapların profil adına benzer bir örneğine Gindaros (Suriye) kazılarında rastlanır²⁶. Söz konusu parça için herhangi bir tarih önerisi getirilmezken, referans olarak Hayes gösterilmiştir. Hayes tarafından Kıbrıs Sigillataları içinde değerlendirilen bu örnek, yüksek boyunlu, dışa dönük ağızlı kase (krater) olarak tanımlanmıştır²⁷. Ağız çapları genel olarak 10-25 cm arasında değişen bu kapların nadiren de olsa 30 cm'nin üstünde çapa sahip örnekleri mevcuttur. Buna ek olarak, genellikle ağız üzeri yivli olan örneklerin, dış yüzünde kazıma ya da boya bezeme olduğundan bahseden Hayes, grubu MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısı ile MS 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir. Benzer şekilde, Pergamon'da da ele geçen bu kapların kullanım evresi M. Schlichtmann tarafından MÖ 1. yüzyılın ortası-MS 1. yüzyılın ortası olarak belirlenmiştir. Kat. No. 3 ile benzer profiline sahip bir parça, kalyks olarak tanımlanmış ve Kıbrıs Sigillata grubu içinde MS. 1. yüzyılın ortasına tarihlenmiştir²⁸. Ayrıca, Samaria'da ele geçen benzer örnekler, kırmızı firnisli kaplar olarak sınıflandırılmış olmakla birlikte, tarihlemede Loeschcke sınıflandırması temel alınmıştır²⁹. Oswald-Pryce tarafında da krater olarak tanımlanan bu tip kaplar, Sigillatalar (Dragendorff Form 11) içinde

²³ Tipolojik gelişim için bkz.: Hayes 2008: 49-52; Aktaş 2018: 78-79.

²⁴ Loeschcke 1912: 366, Tip. 10.

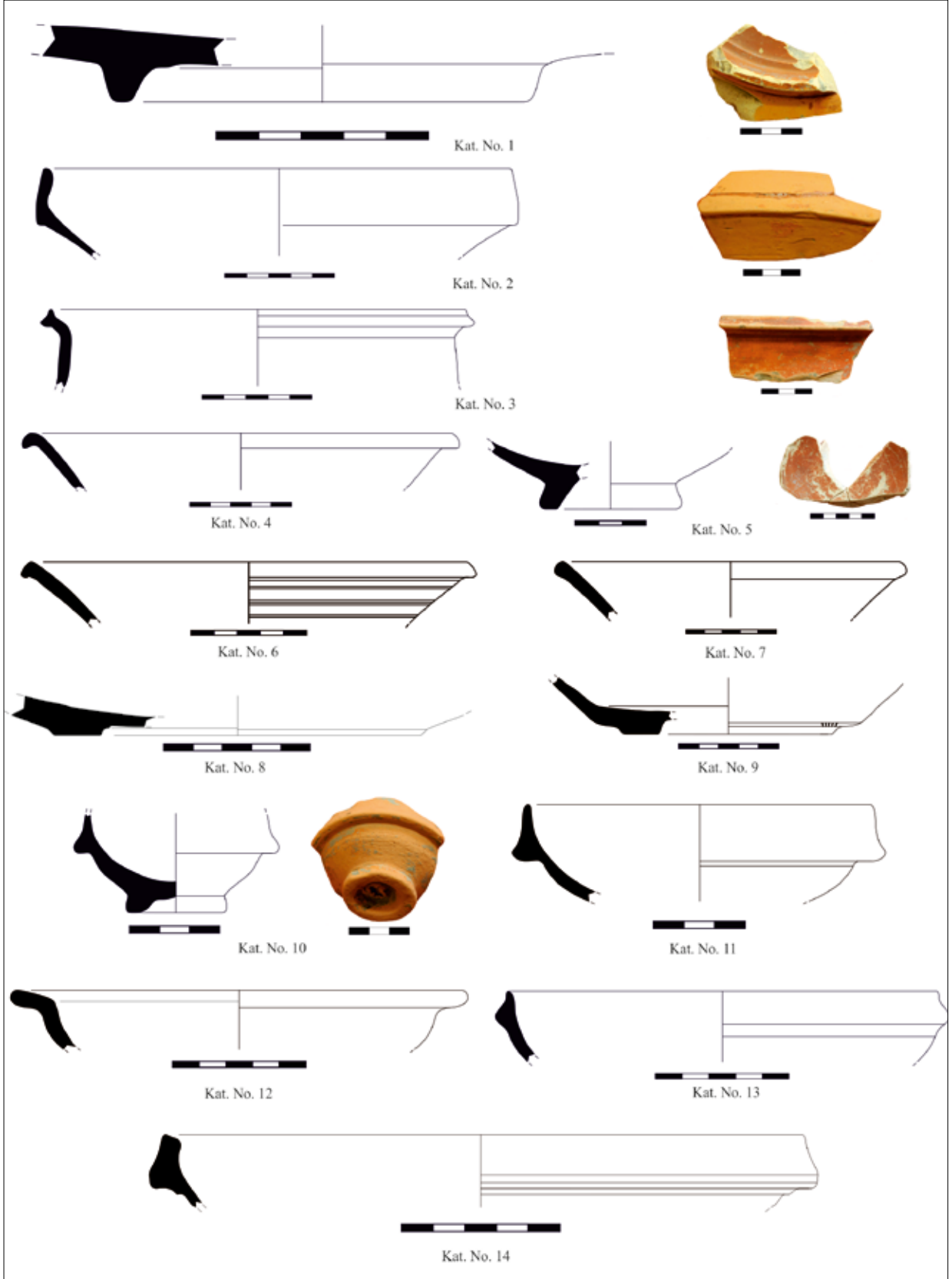
²⁵ Loeschcke 1912: 367.

²⁶ Kramer 2004: 202, Taf. 95, ESD 2.

²⁷ Hayes 1985: 87, Taf. XXI, No. 1.

²⁸ Meyer Schlichtmann 1988: Taf. 33, No. 373, Kg 2.

²⁹ Kenyon vd. 1957: 342, Abb. 83, No. 1-6.

Figür 9: Sur Sektörü kaliteli (ince) seramik grubu: / *The City Wall Sector fine ceramics group* (Çizim: Rabia AKTAŞ)

erken örneklerin kopyaları olarak Claudius Dönemi'ne tarihlenir³⁰. Troia buluntuları arasında yer alan bir örnek ise yine krater olarak tanımlanmış, ancak Loeschcke Form 10 referans alınarak MS 1. yüzyılın sonu-MS 2. yüzyılın başına verilmiştir³¹.

Kat. No. 3'ün profili üzerinden konuşulacak olursa, İtalya Sigillata, Doğu Sigillata C ve D gruplarının benzer profil yapılarına sahip formları içerdiği görülür³². Ancak, bu gruplar daha çok üretim merkezlerine ya da kil yataklarına bağlı olarak kil, firnis ve katkı maddelerine göre farklılık sergiler. Ayrıca, İtalya Sigillata örneklerinin hem yapısal hem de bezeme gelenekleri açısından farklılık sergilediği gözlemlenir. Kıbrıs Sigillataları ise daha sarkık bir ağız tablasına sahiptir. Aynı ağız tipinin farklı gruplarda kullanılmış olmasına bağlı olarak Kat. No. 3'ün form adına benzerleriyle farklı Terra Sigillata grupları içinde karşılaşılabileceği olasıdır. Ancak, her ne kadar örneğin profili (Kat. No. 3) diğer Terra Sigillata grupları ile benzerlik gösterse de parçanın sert kil yapısı³³ ve özellikle Batı Anadolu üretimlerinde sıklıkla karşımıza çıkan yoğun mikanın varlığı ve Antandros Yamaç Ev buluntuları arasında yer alan benzer kil ve firnis özelliklerine sahip örnekler dikkate alındığında, bu örneğin de Doğu Sigillata C grubu içinde değerlendirmek mümkündür³⁴. İlave olarak, yapılan analogi çalışmasında benzer kil ve firnis özelliklerine sahip kaplar da Doğu Sigillata C grubu içinde verilir³⁵. Bu durum, bu parçanın da (Kat. No. 3) Doğu Sigillata C Loeschcke Form 10 grubu içinde değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Sonuç olarak, benzer örnekler de referans alındığında, bu parça olasılıkla MS 1. yüzyılın sonu-MS 2. yüzyılın başına aittir.

Değerlendirmeye alınan bir diğer grup Loeschcke Form 26B'ye ait bir ağız parçasıdır. (Kat. No. 4, Fig. 9) Kireç ve mika katkılı, açık kırmızı hamurlu, sarkık ağızlı, konik daralan derin gövdeli, içi ve dışı kırmızı firnisli bu parçanın ağız profili dışa doğru yumuşak bir dönüş yapar. Loeschcke Form 26B'nin ağız kavis

yapısı, bu anlamda, bu parçayla yakınlık sergiler³⁶. Benzer ağız profilleri Pergamon buluntuları arasında da karşımıza çıkar. Bu örnekler sarnıç kontekstlerine göre, MÖ 1. yüzyılın ortasına verilir³⁷. Paphos buluntuları inceleyen Hayes, buluntuları Loeschcke Form 26B olarak gruplamakla birlikte, Hayes Form 2'nin erken örnekleri olarak tanımlar³⁸. Ephesos buluntuları ise Loeschcke Form 26 grubu içinde yer alır³⁹. Söz konusu örnekler MS 1. yüzyıl ikinci yarısı-MS 2. yüzyılın başına ait kontekstlerden ele geçmiştir. Berenice buluntuları arasında yer alan bir ağız parçası da Loeschcke Form 26B olarak sınıflandırılır ve MS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir⁴⁰. Knossos⁴¹ ve Abdera⁴² malzemesi ise Hayes Form 1 olarak sınıflandırmıştır. Aynı şekilde, Gortina örnekleri de Hayes Form 1 grubu içinde MS 2. yüzyılın ortaları-MS 3. yüzyıl gibi oldukça geç bir tarihe verilir⁴³. Antandros Yamaç Ev örnekleri ise biraz daha kalın cidarı ile farklılık sergilese de ağız profili açısından benzerdir⁴⁴. Parçanın morfolojik özellikleri ve diğer antik kentlerden ele geçen malzemelerden yola çıkılarak, Kat. No. 4 Loeschcke Form 26B içinde MS 1. yüzyıl ikinci yarısı-MS 2. yüzyılın başına tarihlenebilir.

Yukarıda tanımlanan örneğe ek olarak, mika katkılı, açık kahverengi hamurlu, içi ve dışı kırmızı firnisli, konik kaideli bir parça da ele geçmiştir (Kat. No. 5, Fig. 9). Bu tip parçalar, Loeschcke tarafından Form 28 olarak gruplanır⁴⁵. Hayes, Atina Agorası buluntuları arasında yer alan bir kaide parçasını ise Loeschcke Form 28 benzeri olarak gruplar, ancak herhangi bir tarih önerisi getirmemez⁴⁶. Hayes'in geç seri grubu içinde yer almadığı düşünülen Berenice malzemeleri ise Loeschcke Form 28 grubu içinde değerlendirilmiş ve tarih olarak MS 1. yüzyılın sonu önerilmiştir⁴⁷. Bu örneğin Knossos'ta ele geçen benzerleri ise Hayes tarafından Çandarlı geç serisi içinde Hayes Form 1 örnekleri arasında değerlendirilir⁴⁸. Hayes sınıflandırmasını temel alan V. Malamidou, Abdera ve Thasos örneklerini Hayes Form 1 grubu içinde sınıflar⁴⁹. Benzer şekilde Troia buluntuları da Hayes Form 1 olarak sınıflandırılmış ve MS 2-3. yüzyıla tarihlenmiştir⁵⁰. Argos buluntuları için ise hem Loeschcke Form 28 hem

³⁰ Oswald/Pryce 1920: 65, Pl. 21.1.

³¹ Tekkök vd. 2001: 348, No. 4, Pl. 1.

³² Hayes 2008: 13-55; Meyer Schlichtmann 1988: Taf. 33, No. 373, Kg 2; Ateş 2003: 107, 231, Taf. 13, No. 79, Natf. 18; Dikbaş 2008: Kat. Nr. 305; Hayes 1985: 88, 219, Tav. XXI.3, LXXII.3, Form 11D; Kramer 2004: 202, Taf. 95; Ettliger vd. 1990: Taf. 52, R1-2; Oswald/Pryce 1920: 65, Pl. 21.1.

³³ Doğu Sigillata A grubu malzemelerinde oldukça az mika gözlemlenir. Doğu Sigillata B örnekleri ise oldukça yumuşak ve dağılmaya müsait yapısı ile ayrı nitelikler sergiler. Bkz. Hayes 1985: 9-48.

³⁴ Aktaş 2018: 86-88, Kat. No. 94, L10; Ayrıca, Antandros Yamaç Ev 2017 buluntuları arasında yer alan yayınlanmamış tüme yakın bir örnek de mevcuttur.

³⁵ Loeschcke 1912: 366, Taf. XXVIII, No.10; Tekkök vd. 2001: 348, Pl. 1, No. 4, L10; Kenyon vd. 1957:342, Abb.83, No.1-4.

³⁶ Loeschcke 1912: 375-376, Taf. XXVIII, No. 29b.

³⁷ Meyer Schlichtmann 1988: 126, Taf. 32, No. 227, Sa24a.

³⁸ Hayes 1991: 201, Fig. LXVIII, 29.

³⁹ Meriç 2002: 66, Taf. 28, K312-K313.

⁴⁰ Kenrick 1985: 261-263, Fig. 48, No. 368.1.

⁴¹ Hayes 1983: 16-17, Fig. 2, No. 3.

⁴² Malamidou 2005: 33, Fig. 40, No. 171-173.

⁴³ Martin 1997: 130-131, Tav. VII.4.

⁴⁴ Aktaş 2018: 108-109, Kat. No. 201.

⁴⁵ Loeschcke 1912: 378-379, Taf. XXVIII, No. 28.

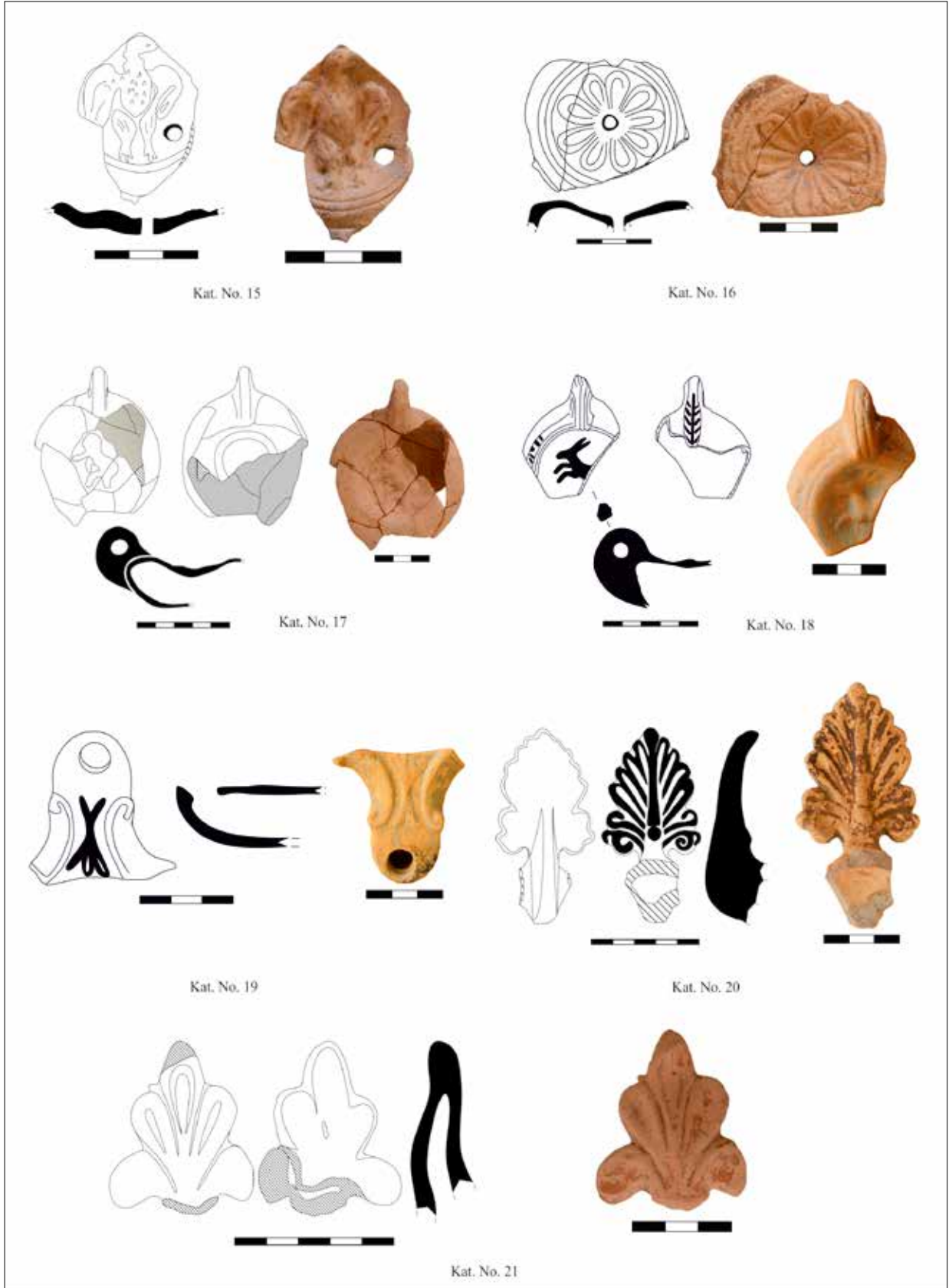
⁴⁶ Hayes 2008: 201, Fig. 25, No. 804.

⁴⁷ Kenrick 1985: 263, Fig. 47, No. 369.4.

⁴⁸ Hayes 1983: 118, Fig. 3, No. 18-19.

⁴⁹ Malamidou 2005: 33, Fig. 41-42, No. 177, 183.

⁵⁰ Heath/Tekkök 2007-2008: 48-49, 53, No. 28; Tekkök Biçken 1996: 117, Fig. 82, F9.

Figür 10: Sur Sektörü Kandiller / The City Wall Sector Lamps (Çizim: Rabia AKTAŞ)

de Hayes Form 1 örnekleri referans gösterilmektedir. Ancak, bu parça Hayes örneklerine benzemekle birlikte, Argos seramikleri arasında MS 3. yüzyıl buluntularının olmadığı belirtilmektedir. Bu nedenle, bu örneklerin MS 1. yüzyıla tarihlenen Loeschcke Form 28 ile daha yakın olduğu vurgulanır. Ancak Argos örneği, referans örnekler dikkate alınmakla beraber, bağlı bulunduğu tabakaya göre MS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir⁵¹. Antandros Yamaç Ev hamam yapısının apodyterium'unun mozaik altından ele geçen bir kaide parçası bulunduğu kontekst nedeniyle MS 3. yüzyılın sonundan geç olamaz⁵². Diğer antik kentlerde ele geçen buluntular değerlendirildiğinde, geç seri içinde yer alan Hayes Form 1 örneklerinin gövdesinin daha keskin/köşeli profilli bir yapısı olduğu görülür. Buna karşın Loeschcke Form 28 daha küresel bir gövdeye sahiptir. Bu nedenle hem morfolojik özellikler hem de diğer antik kentlerde ele geçen örnekler dikkate alındığında, Kat. No. 5'in de yarı küresel gövde yapısı ile Loeschcke Form 28 grubu içinde değerlendirilebilmesi mümkündür. Buna bağlı olarak bu örnek MS 1-2. yüzyıl arasına verilebilir.

Bu gruplar dışında Antandros buluntuları arasında sıklıkla gözlemlenen bir diğer grup ise Hayes Form 2 örnekleridir (Kat. No. 6-9, Fig. 9). Bol mika ve kireç katkı, açık kırmızı hamurlu, kırmızı firnisli, profillendirilmiş ağızlı, konik daralan derin gövdeli, dış yüzde sığ, iç kısımda derin geniş oturma düzlemine sahip halka kaideli bu kaplar, Loeschcke Form 26'nın devamı niteliğinde olan Hayes Form 2⁵³ grubu içinde yer alır⁵⁴. Bu tipin ele geçtiği Troia kazılarındaki örnekler Loeschcke Form 26 olarak gruplanır ve kontekst buluntular yardımıyla MS 1. yüzyıla tarihlenir⁵⁵. Grup IVa (Hayes Form 2) içinde yer alan Assos malzemesi MS 2. yüzyılın ilk yarısı-MS 3. yüzyılın ilk yarısına aittir⁵⁶. Knossos örnekleri de Hayes tarafından Erken Roma kapları başlığı altında Hayes Form 2'nin erken versiyonları olarak tanımlanır⁵⁷. Benzer şekilde Knidos, Argos, Thasos, Pergamon, Assos, Troia, Berenice, Amphipolis örnekleri de Hayes Form 2

olarak MS 2. yüzyıl-MS 3. yüzyılın başlarına verilir⁵⁸. Antandros Yamaç Ev örnekleri de MS 2-3. yüzyıla ait buluntularla birlikte ele geçmiştir⁵⁹. Parion buluntularının kullanımı ise MS 4. yüzyılın ilk çeyreğine kadar çekilir⁶⁰. Bu veriler ışığında, Sur Sektörü buluntularının (Kat. No. 6-9) hem ağız hem de kaide profillerine bağlı olarak, Hayes Form 2 içinde yer aldığı söylenebilir. Ayrıca, bu tipolojik özelliklerin yanı sıra benzer örnekler de temel alındığında, bu dört parça (Kat. No. 6-9) MS 2-3. yüzyıla tarihlenebilir.

Doğu Sigillata C seramikleri içinde son grup, Hayes Form 3'e ait iki adet ağız parçasıdır (Kat. No. 10-11, Fig. 9). Bu küçük omurgalı kaseler kireç ve mika katkı, gözenekli, açık kırmızı hamurlu, içi ve dışı açık kırmızı firnisli, dik ağızlı, yuvarlatılmış omurgalı, sığ gövdeli, halka kaidelidir. Hayes bu tip örnekleri Loeschcke Form 19'un devamı olduğunu belirtir. Erken formlar (L19) daha yüksek ve ince dudaklı olurken, geç döneme doğru ağız profilinin kısaldığı ve kalınlaştığı gözlemlenir⁶¹. Buna bağlı olarak Kat. No. 10-11'nin kalın kısa ağız profilleri dikkate alındığında bu örnekleri geç seri Hayes Form 3 olarak sınıflandırmak mümkündür. Hayes bu kapları MS 2. yüzyılın ortası-MS 3. yüzyılın ortasına tarihlenir⁶². Benzer şekilde Argos, Berenice, Smyrna ve Troia da aynı tarihlere ait buluntular içerir⁶³. Antandros Yamaç Ev buluntuları MS 2. yüzyıl sonu-MS 3. yüzyılın başına aittir⁶⁴. Ancak Pergamon örnekleri her ne kadar Hayes Form 3 gibi kısa ve kalın ağızlı olsa da Loeschcke Form 19 olarak sınıflanmış ve MS 1. yüzyılın dördüncü çeyreğine verilmiştir⁶⁵. Bu form, üretim merkezi olan Pergamon'da her ne kadar erken dönemde ortaya çıksa da, Pergamon dışında daha çok MS 2-3. yüzyılda yaygın olarak kullanım gördüğü anlaşılır. Bu nedenle benzer örnekler de dikkate alındığında Antandros örneklerini de Hayes Form 3 olarak MS 2-3. yüzyıla tarihlenmek mümkündür.

⁵¹ Abadie Reynal 2007: 127, No. 201.3, Pl. 30

⁵² Aktaş 2018: 110-111, Kat. No. 208.

⁵³ J. W. Hayes, Form 2 örneklerinin, Loeschcke form 26b içinde geç örnekleri temsil ettiğini ve MS 2. yüzyılın başına tarihlendirilen bu örneklerin oldukça geniş bir çapa (yak. 30 cm), küçük profillendirilmiş bir ağızla son bulan yüksek bir gövdeye sahip olduğunu vurgular. MS 2. yüzyılın içindeki geç örnekler için standart formların düz bir ağızla sonlanan eğimli ve yaklaşık 20-25 cm çapa sahip sığ kaplar olduğundan bahseder. Bu ağız çaplarının MS 2. yüzyılın sonu ve MS 3. yüzyılda giderek küçüldüğünü belirtir. Bkz. Hayes 1972: 319.

⁵⁴ Hayes 1972: 319, Fig. 64, Form 2; Hayes 1985: 77, Tav. XVIII, No. 2; Anselmino vd. 1981: 231, Tav. CX, No. 2-3; Waage 1933: 289, Fig. 1, Pl. VIII, No. 90, 92.

⁵⁵ Kozal 2001: 321, Pl. 5, No. 29; Tekkök vd. 2001: 365.

⁵⁶ Zelle 1997: 132, 134, Grup IVa, Abb. 45, No. 945.

⁵⁷ Hayes 1983: 118, 132, Fig. 2, No. 8, 12-13, Fig. 17, No. 198.

⁵⁸ Knidos: Doksanaltı 2006: 474, 643, K182, No. 533-534; Argos: Abadie Reynal 2007: 119, 126, Pl. 28, 30, No. 185.1, 198.1; Thasos: Abadie Reynal/Sodini 1992: 15, Fig. 2, CF23; Pergamon: Meyer Schlichtmann 1988: 128-129, Sa27a, Taf. 16, 32, No. 235; Assos: Ayaz 2014: 80, 82, Lev. 5-7, No. 21, 26, 28; Troia: Tekkök Biçken 1996: 117, Fig. 82, F11; Heath/Tekkök 2007-2008: 47-48, No. 24; Berenice: Kenrick 1985: 261-263, Fig. 48, No. 368.5; Amphipolis: Malamidou 2005: 34-36, Fig. 46, 51, No. 245, 326, 333.

⁵⁹ Aktaş 2018: 105-106, 108, Kat. No. 164, 174, 194, 197-198.

⁶⁰ Ergürer 2012: 106, 383, Kat. No. 199, Lev. 97-98.

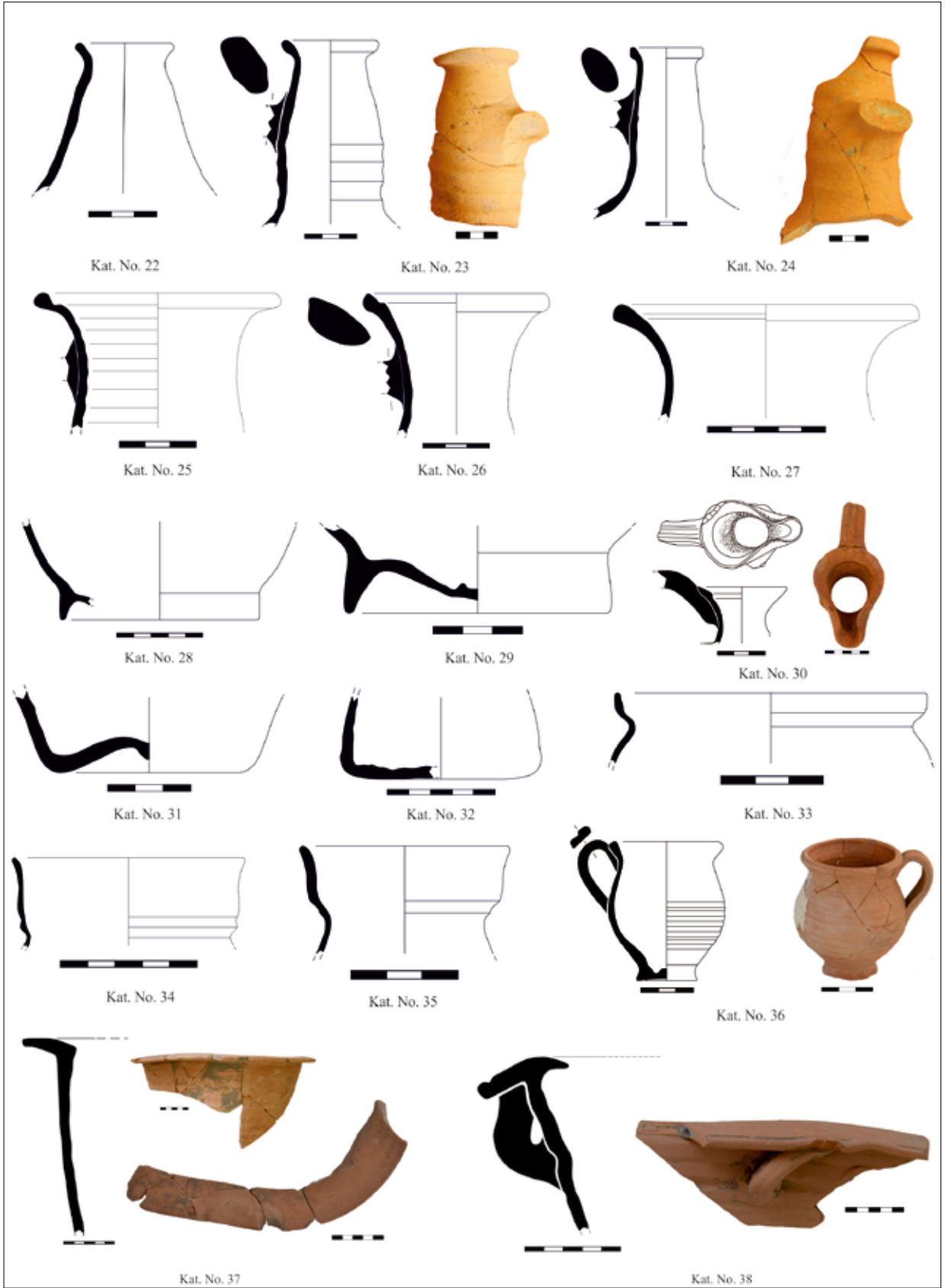
⁶¹ Hayes 1972: 321, Fig. 64, Form 3; Hayes 1985: 78, Tav. XVIII, 3.

⁶² Hayes 1972: 321, Fig. 64, Form 3.

⁶³ Argos: Abadie Reynal 2007: 124, Pl. 30, No. 193.1; Berenice: Kenrick 1985: 260, Fig. 47, 366.3; Smyrna: Erol 2007: 87, 92, Çiz. 43; Troia: Heath/Tekkök 2007-2008: 46, No. 14.

⁶⁴ Aktaş 2018: 95, Kat. No. 122.

⁶⁵ Meyer Schlichtmann 1988: Taf. 31, No. 170, N33a; Erol 2007: 87, 92, Çiz. 43.

Figür 11: Sur Sektörü günlük kullanım kapları / *City Wall Sector coarse ceramic groups* (Çizim: Rabia AKTAŞ)

Kaliteli (İnce) Seramik Grubu: Geç Roma Kırmızı Astarlı Seramikler

Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikler

Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikler⁶⁶, Antandros Antik Kenti'nin diğer sektörlerinde olduğu gibi⁶⁷, Sur Sektöründe de yoğun olarak ele geçmiştir. Bu örneklerin büyük bir çoğunluğunun benzer niteliklere sahip olması nedeniyle burada sadece 3 örnek incelenmiştir. Hayes Form 1 örnekleri makalenin konusu oluşturan alanlarda ele geçmemiştir. Ancak, sektörün genelinde az da olsa karşılaşılan örnekler mevcuttur. Bununla birlikte, Hayes Form 2 grubu tek bir örnekle temsil edilir (Kat. No. 12, Fig. 9). Geniş ağız tablalı, düz ya da yalancı kaideli Hayes Form 2 tipi, 1972 yılında Hayes tarafından üç alt tipe ayrılır⁶⁸. 2008 Atina Agorası örneklerini ise dört alt sınıfa ayırmıştır⁶⁹. Bu sınıflandırmada Form 2B grubu içinde yer alan küçük kase formlarını Form 2D olarak ayrı bir grup olarak toplamıştır. Ancak, bu sınıflandırma detaylı olarak incelendiğinde Form 1A ve B tiplerinin profil adına oldukça benzer oldukları, sadece boyut olarak farklılık gösterdiği gözlemlenir. Makale kapsamında değerlendirilen Kat. No. 12'ün ağız profiline bakıldığında hem Hayes Form 2A hem de Hayes Form 2B tipi ile yakınlık sergilediği gözlemlenir. Ancak, 16.6 cm.lik ağız çapı açısından Hayes Form 2B grubuyla ilişkilendirmek daha uygun gibidir⁷⁰. Hayes bu örnekleri MS 4. yüzyılın sonu-MS 5. yüzyılın ilk çeyreğine tarihler. Atina Agorası kazılarında ele geçen benzer bir ağız parçası ise MS 400 ve sonrasına aittir⁷¹. Split kazılarında ele geçen seramikler Hayes Form 2B grubu olarak sınıflandırılır ve küçük kaseler (19-10.7 cm) olarak tanımlanır. Söz konusu örnekler ele geçtikleri tabakanın yanı sıra Atina Agorası ve Salonike örnekleri temel alınarak MS 4. yüzyılın sonu-MS 5. yüzyılın ortasına tarihlenir⁷². Benzer şekilde, Argos buluntuları da Hayes Form 2B olarak gruplanmış ve aynı tarihe verilmiştir⁷³. Ephesos buluntuları arasında yer alan aynı tip ağız parçaları ise Hayes Form 2A olarak sınıflandırılmış olmakla birlikte, yine MS. 4. yüzyılın ortası-MS 5. yüzyılın ortasına tarihlenir⁷⁴. Antandros Nekropol Roma tabakası ve Yamaç

Ev buluntuları da Hayes Form 2B olarak gruplanmıştır. Ancak, Nekropol örnekleri, 2. ve 3. mekan 1. evrede ele geçen Çandarlı seramikleri ve sikkeler yardımıyla MS 4. yüzyılın ikinci yarısına verilir⁷⁵. Yamaç Ev buluntuları ise stratigrafi barındırmayan alanlardan ele geçmeleri nedeniyle, analogi yoluyla MS. 4. yüzyılın sonu-MS 5. yüzyılın başına tarihlenmektedir⁷⁶. Yukarıdaki örnekler ve tipolojik gelişim göz önüne alındığında, Kat. No. 12'yi Form 2A'ya göre daha dar olan ağız tablası ve küçük ağız çapına göre, Hayes Form 2B grubunda değerlendirmek mümkündür. Bu örneklerin genel olarak MS 4. yüzyılın sonu-MS 5. yüzyılın ortasına tarihlendiği görülür. Ancak, Antandros Nekropol örneklerinin tarihlenebilir bir Roma tabakasından ele geçmesi, Kat. No. 12'ün tarihini MS 4. yüzyılın ikinci yarısına kadar geriye çekmemize yardım eder.

Makale kapsamına alınan buluntular arasında yer alan Hayes Form 3A tipine ait ağız gövde parçası (Kat. No. 13, Fig. 9), 16.4 cm ağız çaplı, kısa dışa dönük ağızlı, küçük omurgalıdır. Kronolojik olarak sorunlu bu grubun Atina Agorası örnekleri Hayes Form 3A tipi olarak erken seri içinde verilir ve MS 400'e tarihlenir⁷⁷. Gortina buluntuları da Hayes Form 3A sınıfı içinde yer alır⁷⁸. Molise buluntuları arasında yer alan kaplar, Hayes Form 3'ün küçük varyasyonları olarak tanımlanmış ve MS 400 civarına tarihlenmiştir⁷⁹. Hayes sınıflandırmasını temel alan A. Carandini de bu tip örnekleri Hayes Form 3 varyasyonları olarak gruplar⁸⁰. Split örnekleri ise iki ana gruba ayrılmıştır. Ağız çaplarına göre sınıflandırılan tabakların A-E örnekleri, 22-30 cm çaplarıyla ilk gruba yerleştirilir. İkinci grubu ise 10-22 cm ağız çaplarıyla F-H tipleri oluşturur⁸¹. Ancak, Kat. No. 13 ile benzerlik gösteren parçanın kesin olarak Phokaia Kırmızı Astarlı Seramik grubuna ait olduğu belirtilmekle beraber, bu örneğin Afrika Kırmızı Astarlı Hayes Form 61B'ye yakınlık gösterdiği vurgulanır. Söz konusu örneğin ağız profilinin Hayes Form 3C'ye de benziyor olması nedeniyle, parça melez tip Form 3A/C olarak gruplanmıştır⁸². Milet kazısında ele geçen çok sayıda örnek ise Hayes Form 3H olarak nitelendirilmiş ve MS 6. yüzyıla tarihlenmiştir⁸³. Aynı durum, Hayes Form 3H küçük varyasyonlar olarak gruplanan Assos⁸⁴ ve Parion⁸⁵ buluntuları için de geçerlidir. Ephesos örnekleri ise Hayes Form 4 olarak oldukça farklı bir sınıflandırma içinde

⁶⁶ Tipolojik gelişim için bkz. Hayes 2008: 83-88; Aktaş 2018: 147-149.

⁶⁷ Aktaş 2018: 147-195; Açar 2017: 61-105.

⁶⁸ Tip A örnekleri, 38-27 cm ağız çapına sahip geniş ve baskı bezemeli örneklerdir. Tip B, 24-16 cm ve 14-11 cm çapa sahip orta ve küçük boyutlu örneklerdir. Söz konusu tipin ağız tablası, tip A'ya göre daha dar ve hafif dışbükey kavislidir. C tipi ise tip B'nin nadir görülen bir tipi olup ağız tablası üzerinde bir ya da iki set bulunur. Bkz. Hayes 1972: 328-329.

⁶⁹ Hayes 2008: 238, Fig. 37, No. 1244-1247.

⁷⁰ Hayes 1972: 327-329, Fig. 66, No. 1-3.

⁷¹ Hayes 2008: 87, 237, Fig. 37, No. 1239.

⁷² Schrunk 1984: 363-366, Pl. 24, ca19, No. 331.

⁷³ Abadie Reynal 2007: 177, Pl. 43, No. 289.1.

⁷⁴ Gassner 1997: 141, Taf. 45, No. 540; Meriç 2002: 68-69, Taf. 30, No. K334.

⁷⁵ Açar 2017: 78, Kat. No. 19.

⁷⁶ Aktas 2018: 159-160, Kat. No. 280.

⁷⁷ Hayes 2008: 87, 238, Fig. 38, No. 1250.

⁷⁸ Dello Preite 1997: 171, Kat. No. 27-28, Tav. XX.5-6.

⁷⁹ Robert vd. 1993: 170-171, Fig. 7, No. 22c.

⁸⁰ Anselmino vd. 1981: 232, CXIII, No. 5.

⁸¹ Schrunk 1984: 366-367.

⁸² Schrunk 1984: 369-370, Pl. 25, No. 343.

⁸³ Berndt 2003: 184, Taf. 35, TS 452.

⁸⁴ Zelle 2003, 96-96, Abb. 8, Hayes Form 3, No. 5.

⁸⁵ Ergürer 2012: 447-448, Kat. No. 327-329, Lev. 142.

yer almış ve MS 5. yüzyıla tarihlenmiştir⁸⁶. Yukarıda belirtildiği gibi bazı kentlerde malzeme sınıflandırılırken, Hayes 1972 yayınları baz alınmış ve örnekler Hayes Form 3H tanımlanmıştır. Ancak, Hayes Form 3H'nin kalın cidarı ve kaba yapısı dikkate alındığında, Kat. No. 13'ün daha kaliteli yapısı ile Hayes Form 3A tipi olarak MS 5. yüzyılın başına tarihlenmesi daha uygundur.

Az miktarda mika ve kireç katkılı, gözenekli, açık kahverengiden kırmızıya değişen hamurlu, kırmızıdan koyu kırmızıya değişen astarlı, ağız iç kısmı hafif profilendirilmiş, omurgalı Kat. No. 14 (Fig. 9) kalın cidarlıdır ve omurga üzerinde sıg yiv ve omurga altında plastik banda sahiptir. Hayes, bu tip örnekleri omurga altında yer alan plastik bant ile Form 3E grubu içinde verir ve MS 5. yüzyılın sonuna tarihler⁸⁷. Split kazılarında ele geçen örnekler Form 3C olarak gruplansa da MS 5. yüzyılın sonuna aittir⁸⁸. Omurga altında yer alan yivi ile Hayes Form 3E grubu içinde yer alan Berenice seramiklerinin Form 3C'nin devamı niteliğinde olduğu belirtilir ve parçalar MS 5. yüzyılın sonu-MS 6. yüzyılın başına verilir⁸⁹. Milethos örnekleri ise Berndt tarafından Hayes Form 3 olarak gruplanmıştır ve MS 5. yüzyılın ikinci yarısı-MS 6. yüzyılın başına tarihlenmiştir⁹⁰. Yukarıdaki veriler ışığında, Kat. No. 14'ün hem tipolojik özellikleri hem de benzer örnekler dikkate alındığında, bu parçayı Hayes Form 3E olarak, MS 5. yüzyılın sonu-MS 6. yüzyılın başına tarihleyebiliriz.

Kandiller

Roma Dönemi kandil⁹¹ örneklerinden 7 tanesi makale kapsamında incelenmiştir. Örnekler içinde tam olarak korunmuş kandiller yer almamakla birlikte, 2 adet diskus parçası, 2 adet kulp parçası, 1 burun parçası ve 2 adet tama yakın korunmuş örnek bulunmaktadır (Kat. No. 15-21, Fig. 10). Örnekler içinde yer alan diskus parçalarından ilkinde diskus içinde kanatları açık ayakta duran bir kartal motifi yer alır (Kat. No. 15, Fig. 10). Benzer tipte kartallar genellikle Erken Roma Loeschke tip VIII grubu içinde karşımıza çıkar⁹². Diskusu içinde çiçek rozeti yer alan bir diğer kandil parçası ise sık kullanılan çiçek rozeti motifleriyle Loeschke tip IV ve tip VIII, Bailey tip C örnekleri içinde gözlemlenir (Kat. No. 16, Fig. 10)⁹³.

⁸⁶ Ladstatter/Sauer 2005: 175, Taf. 6, No. 80.

⁸⁷ Hayes 1972: 337, Fig. 68, Tip E, No. 16; Hayes 2008: 241, Fig. 39, Pl. 61, 1277.

⁸⁸ Schrunck 1984: 382, Pl. 25, 339.

⁸⁹ Kenrick 1985: 382, Fig. 71, No. 688.11.

⁹⁰ Berndt 2003: 35-37, 160, Taf. 16, TS 180.

⁹¹ Tipolojik gelişim için bkz.: Aktaş 2018; 248-252.

⁹² Goethert Polaschek 1985: Taf. 37, 196 (M.159a), 218 (M.159b) L1; Bailey 1988: 370, 379, Pl. 103, Fig. 99 Q3078; Chrzanovski/Zhuravlev 1998: 108-109, No. 60-11.

⁹³ Bailey 1988: 309, 347, Pl. 67, 87, Q2493, Q2799; Zhuravlev/Turova 2012: Taf. 8, No. 33; Chrzanovski/Zhuravlev 1998: 99, No. 50.

Söz konusu örneklerde gövde korunmamış olmasına karşın, geniş diskusları ve bezeme anlayışlarıyla genel olarak MS 1-3. yüzyıl arasına tarihlenir. Bir diğer örnek tama yakın korunmuş olmakla birlikte, oldukça aşınmış durumdadır. Bu örneğin diskusunda genel hatları belirgin olan bir Eros figürü yer alır (Kat. No. 17, Fig. 10). Form adına Loeschke tip VIIIc grubu içinde yer alabilecek olan bu parçanın üzerindeki Eros betiminin birebir örnekleri tespit edilememiştir. Ancak söz konusu Eros betimli kandiller genel olarak Erken Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir⁹⁴. Kat. No. 18'de (Fig. 10) ise diskus içinde kabartma hayvan figürü görülür. Aynı şekilde, diskus içinde yer alan koşan geyik figürü hem Erken Roma⁹⁵ hem de Geç Roma kandilleri içinde karşımıza çıkabilir⁹⁶. Ancak, kandilin kulp ve gövde yapısı dikkate alındığında olasılıkla Geç Roma Dönemi'ne ait olduğu söylenebilir.

Sadece burun kısmı korunmuş olan Kat. No. 19'da (Fig. 10) uzun burun üzerinde küçük bir fitil deliği ve burun-gövde arasında uçları spiral biten iki bant ve ikisinin arasında kurdele motifi yer alır. Bu tip kandillerin genel burun yapısı ve burnun iki yanında yer alan spiral bantlar Erken Roma kandilleri arasında gözlemlenir⁹⁷. Bu grup içinde incelenen son iki kandil parçası yaprak formunda kulp parçalarıdır (Kat. No. 20-21, Fig. 10). Söz konusu örnekler stilize kulp örneklerine göre daha ayrıntılı olarak işlenmiştir. Benzer bitkisel bezemeli kandil tutamak örnekleri hemen hemen her dönem kullanılmış olsa da⁹⁸ en yakın örneklerin MS 3. yüzyıl civarına ait olduğu gözlemlenir⁹⁹.

Günlük Kullanım Kapları

Kapalı Kaplar

Günlük kullanım kapları arasında yer alan ve çok farklı tipleri ve boyutları üretilmiş olan bu kapların benzerlerinin tespit edilmesi oldukça zordur. Hem Antandros Antik Kenti'nin diğer çalışma alanlarında hem de Sur Sektörü'nde yoğun ele geçen gruplar arasında yer alan kapalı kaplar form olarak da özgün nitelik taşımaktadır (Kat. No. 22-32, Fig. 11). Benzer örnekleriyle oldukça nadiren karşılaşılan bu kaplar, iç

⁹⁴ Zhuravlev/Turova 2012: 359-367, Taf. 11, No. 49-54; Gassner 1997: 197, Taf. 63, No. 808.

⁹⁵ Chrzanovski/Zhuravlev 1998: 81-84, No. 33-35.

⁹⁶ Aktaş 2018: Kat. No. 474; Bailey 1988: 383, Pl. 105, Fig. 89, Q3113.

⁹⁷ Bailey 1988: 280, 284, Pl. 57, Q2295.

⁹⁸ Leslie Shear 1922: 406-407, Fig. 14; Barr 1996: 196, Fig. 29; Bailey 1988: 205-206, Pl. 29, 76, 133 Q1855-56, Q2688, Q3409-10; Roovers 1993: 156, 1Lm112, Fig. 115c; Hellström 1965: 58, Pl. 24, 53-54; Bruneau 1965: 144-145, Pl. 34-35, No. 4736-4745; Heimerl 2001: 105-109, Taf. 4, 89-148, Grup 6.

⁹⁹ Leslie Shear 1922: 406-407, Fig. 14.

kısımında genellikle bir yiv bulunan dışa dönük ağızlı, dar boyunlu, çoğunlukla tek dikey kulplu, genellikle de halka kaidelidir (Kat. No. 22-29, Fig. 11). Tam olarak korunmuş örneğinin ele geçmemesine bağlı olarak, kapların gövde profili net olarak belirlenememektedir. Özellikle dar ve uzun boyunlu tiplerin (Kat. No. 23-24, Fig. 11) diğer antik kentlerde¹⁰⁰ az sayıda örneğinin gözlemlenmiş olması ve örneklerin stratigrafik veri sunmayan alandan ele geçmiş olması, malzemenin tarihlendirilmesinde sorunları beraberinde getirmiştir. Ancak, Antandros Yamaç Ev Sektörü buluntuları arasında da yer alan dışa dönük ağızlı, dar ve uzun boyunlu benzer bazı örnekler¹⁰¹, stratigrafi oluşturan Apodyterium mozaiğinin altından ele geçmiştir. Ayrıca, Mısır'da yapılan yüzey araştırmalarında ele geçmiş yakın bir örnek MS 1-2. yüzyıla tarihlenmiştir¹⁰². Buna ek olarak, her ne kadar boyun profili daha düz olmakla beraber, Troia kazılarında benzer profile sahip tüm bir örnek ele geçmiştir. Su kabı olarak değerlendirilmiş olan bu örnek ince mikalı, çekirdeği kırmızı, yüzeyi açık kırmızı kil rengine sahiptir. Pontus üretimleriyle ilişkili olabileceği düşünülen bu kaplar MS 1-2. yüzyıla tarihlenir¹⁰³. Buna bağlı olarak, Mısır, Troia ve Antandros Yamaç Ev buluntuları dikkate alındığında bu örnekler de MS 4. yüzyıl öncesine ait olmalıdır.

Ağız iç kısmında yiv olan tiplere göz atıldığında (Kat. No. 25-27, Fig. 11), benzer formların Antandros Yamaç Ev, Stobi ve Troia buluntuları arasında yer aldığı gözlemlenir. Stobi örnekleri MS 3. yüzyılın sonuna tarihlendirilir¹⁰⁴. Troia örneklerinin bazıları ağız üzerinde yer alan yiv bakımından benzer nitelik taşıırken¹⁰⁵, bazı örneklerin gövde ve kaide profili açısından yakın niteliklere sahip olduğu görülür¹⁰⁶. Bu örnekler Erken Roma Dönemi'ne tarihlenmiştir. Antandros Yamaç Ev örnekleri ise stratigrafik veri sunan Apodyterium mozaiğinin altından ele geçmiştir¹⁰⁷. Söz konusu mozaik taban evin inşa tarihi olan MS 3. yüzyılın sonu-MS 4. yüzyılın başına aittir¹⁰⁸. Bu veriye bağlı olarak bu tiplerin kesin olarak MS 3. yüzyılın sonu-MS 4. yüzyıl öncesine ait olduğu söylenebilir.

Ayrıca, bu tip kaplara ait olduğunu düşünülen kaide parçaları da bulunmaktadır (Kat. No. 28-29, Fig. 11). Oldukça özensiz yapılmış olan bu kaide parçalarının benzer örnekleri Assos, Knossos, Troia, Antandros

kazılarında karşımıza çıkar. Oldukça yakın özellikler gösteren ve amphora olarak tanımlanan Assos örnekleri MS 2-3. yüzyıla tarihlenmiştir¹⁰⁹. "Jug Type 1" olarak sınıflanan Knossos malları da Erken Roma'dır¹¹⁰. Antandros buluntuları arasında da oldukça sık karşılaşılan bu kaide tipi MS 2-3. yüzyıla aittir¹¹¹. Troia buluntuları arasında yer alan benzer bir kaide Erken Roma Dönemi'ne verilmiştir¹¹². Benzer örnekler dikkate alındığında bu kaide parçalarının da MS 2-3. yüzyıla ait olabileceği düşünülebilir.

Yukarıdaki örneklerin aksine diğer antik kentlerde de yoğun olarak karşımıza çıkan yonca ağızlı örnekler de bulunmaktadır (Kat. No. 30, Fig. 11). Bu tipe ait olan Didyma buluntuları Wintermeyer tarafından MS 1. yüzyıla tarihlenir¹¹³. Emona'dan (Slovenya) ele geçen bazı örnekler Ege Tipi kapları olarak tanımlanmış ve MS 1. yüzyılın ikinci yarısı-MS 2. yüzyıl arasına verilmiştir¹¹⁴. Troia'dan iki adet yonca ağızlı kap parçası da MS 1-2. yüzyıla ait buluntular arasından gelir¹¹⁵. Korinth ve Aquileia (İtalya) yonca ağızlı kapları ise MS 1-3. yüzyıl arasına aittir¹¹⁶. Assos, Patara ve Antandros Yamaç Ev buluntuları ise MS 2-3. yüzyıla tarihlenir¹¹⁷. Ware IIIH Form VII tanımlanan Demetrius seramikleri¹¹⁸ ve oinokhoe olarak adlandırılan bazı Phokaia kapları¹¹⁹ MS 3. yüzyılın ilk yarısına verilmiştir. Ancak, Parion¹²⁰ ve Phokaia Yamaç yapısında¹²¹ ele geçen örneklerin tarihi, buluntu alanına bağlı olarak, MS 3-4. yüzyıla kadar çekilmiştir. Her ne kadar benzer tipler MS 1-4. yüzyıl gibi geniş bir zaman aralığına verilmiş olsa da en yakın örnekler dikkate alındığında Kat. No. 30'u MS 2-3. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

Bunlara ek olarak, dip profilleri farklılık sergileyen kaplar da söz konusudur. Kat. No. 31 (Fig. 11) açık kahverengi kaba hamurlu ve dışa açılarak yükselen gövdelidir. Derin içbükey kavisli dip altında ise düğme şeklinde çıkıntı yer alır. Kat. No. 32 (Fig. 11) ise açık

¹⁰⁰ Riley vd. 1991: 606, Fig. 29, No. 22.

¹⁰¹ Aktas 2018: 318, Kat. No. 559-562.

¹⁰² Riley vd. 1991: 606, Fig. 29, No. 22.

¹⁰³ Tekkök Biçken 1996: 112, E6, Fig. 68; Tekkök vd. 2001: 367, No. 160, Pl. 16, 23.

¹⁰⁴ Anderson Stojanovic 1992: 126, Pl. 125, No. 1059.

¹⁰⁵ Kozal 2001: 324, 333, Pl. 14, No. 88.

¹⁰⁶ Tekkök vd. 2001: Pl. 16, 23, No. 160.

¹⁰⁷ Aktas 2018: 320, Kat. No. 573-574, 578.

¹⁰⁸ Aktas 2018: 439-445.

¹⁰⁹ Sezgin 2010: 47, 192-193, Lev. 93, No. 807-809.

¹¹⁰ Hayes 1983: 102-103, 109, 128, Fig. 11, 18, No. 142, 145, 149, 227.

¹¹¹ Aktaş 2018: Kat. No. 603-604.

¹¹² Kozal 2001: 322, 324, 333, Pl. 15, No. 94.

¹¹³ Wintermeyer vd. 2004: 52, 92-93, No. 417, Abb. 311, typKa2.1.

¹¹⁴ Istenic/Schneider 2000: 341, 344, Fig. 3, No. 3;

¹¹⁵ Tekkök vd. 2001: 358, 367, Pl. 10, 16, No. 109, 159.

¹¹⁶ Korinth: Slane 1990: 102-104, Fig. 25, No. 214-216; Aquileia: Mandruzzata vd. 2000: 360, 362, Fig. 4, No. 1.

¹¹⁷ Assos: Sezgin 2010: 46, 153, Lev. 75, No. 583-585; Patara: Özdemir 2009: 36-37, 129, Kat. No. 123-124, Lev. 13; Antandros: Aktaş 2018: Kat. No. 599-602.

¹¹⁸ Eiwanger 1981: Teil I, 59-62, Teil II: 51, 63, 67, Taf. 41.IIIa 39-40, Taf. 48.III 357-359, IIIH, Taf. 51. IIIa 92-94, Taf.52.IIIa 95-97.

¹¹⁹ Özbütev 1994: 35-36, 101-104, Lev. 38, 172-181.

¹²⁰ Ergürer 2012: 82, 358, Lev. 71-72, No. 150.

¹²¹ Fırat 2011: 102, 241, Kat. No. 9, 154, 155, Lev. 62-63, No. 9, 154, 155.

kırmızı hamurlu, düz dipli, dipten gövdeye yumuşak geçişli, daralarak yükselen gövdelidir. Kat. No. 31'in benzer örnekleri Antandros Yamaç Ev örnekleri arasında da rastlanır¹²². Bu parça, diğer kentlerden ele geçen örnekler yardımıyla MS 2-4. yüzyıl arasına verilir. Bu tip diplerin ele geçtiği Stobi örnekleri de benzer şekilde MS 2-4. yüzyıla aittir¹²³. İki kulplu kaplar olarak sınıflandırılan Kartaca buluntularının bazıları için tarih verisi bulunmamaktadır¹²⁴, bazı örnekler ise MÖ 1. yüzyılın sonu-MS 3. yüzyılın başına yerleştirilir¹²⁵. Villa Rustica 'Bliznetsy' buluntuları ise Tip 4 grubu içinde Ege Bölgesi üretimleri olarak tanımlanır ve MS 2-3. yüzyıla verilir¹²⁶. Bu veriler göz önüne alındığında Kat. No. 31 de MS 2-4. yüzyıl arasına ait olabilir. Kat. No. 32'nin ise benzer örneği tespit edilmemiştir.

Maşrapa (Thin Walled Wares)

Makale kapsamında incelenen ince cidarlı kaplar olarak da tanımlanan maşrapaların¹²⁷ İtalya kökenli kaliteli erken örnekleri makale kapsamına alınan malzeme grubu içinde yer almaz (Kat. No. 33-36, Fig. 11). Buluntular, çoğunlukla daha geç seriyi temsil eden Hayes 1. Grup Phokaia tipi maşrapa örneklerini barındırır. Malzemeler arasında bu grup içinde değerlendirilebilecek 3 parça (Kat. No. 33-35, Fig. 11) yer alır. Bu örnekler içinde Kat. No. 33, kireç katkılı, sıkı açık kahverengi hamurlu, dışa dönük yüksek ağızlı, ağızdan gövdeye keskin dönüşlü, şişkin gövdeli, ağız iç kısmı içbükey kavimsi ve astarlıdır. Hayes bu tip örnekleri "Boccalina a Collarino" olarak sınıflandırır ve MS 75-100 yılları arasına tarihler¹²⁸. Bunu yanı sıra, Antandros Yamaç Ev örnekleri, referans örneklerden yola çıkılarak, erken seri içinde MÖ 1. yüzyıl-MS 1. yüzyıla verilir¹²⁹. Skyphos olarak tanımlanan Argos maşrapaları MÖ 1. yüzyıla aittir¹³⁰. R. Meriç, Ephesos buluntularının MÖ 1. yüzyıldan Claudius Dönemi'ne kadar geniş bir tarihsel aralıkta görüldüğünü belirtir. Ancak, Kat. No. 33 ile benzer örnekler MÖ 1. yüzyıla ait tabakalardan ele geçer¹³¹. Aynı şekilde Stobi örnekleri de MÖ 1. yüzyıla tarihlenir¹³². Metropolis örnekleri ise Ephesos buluntuları referans alınarak MS 1. yüzyılın ilk çeyreğine verilir¹³³. Sonuç olarak, yakınlık sergileyen örneklerden yola çıkıldığında, Kat. No. 33'ün erken seri içinde MÖ 1. yüzyıl-MS 1. yüzyıla ait olduğu söylenebilir.

Maşrapa grubu içerisinde yer alan diğer iki örnek (Kat. No. 34-35, Fig. 11) kireç, mika ve taşçık katkılı, kaba açık kırmızı hamurlu, ince cidarlı, yüksek ağızlı, dışa dönük dudaklıdır. Dışta ağızdan gövdeye geçişte plastik bir bant yer alır. Hayes bu tip örnekleri ana üretim merkezi olarak Batı Anadolu, Phokaia olduğu düşünülen ilk gruba dahil eder ve söz konusu örnekleri MS 120-150 yıllarına tarihler¹³⁴. Antandros Yamaç Ev çan ağızlı maşrapalar da Hayes referans alınarak Hayes 1 grubu içinde MS 2. yüzyıla tarihlenir¹³⁵. Argos maşrapa örneklerinin, herhangi bir sınıflandırma içinde yer almamasına karşın, köken olarak Phokaia üretimi olabileceği düşünülür. Bu grup MS 1. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkar. Ancak, MS 2. yüzyılda oldukça yaygınlaştıktan sonra MS 2. yüzyılın sonu-MS 3. yüzyılın başında ortadan kalkar. Bu gruplama içinde Kat. No. 34-35 ile benzerlik sergileyen Argos örnekleri MS 2. yüzyıla aittir¹³⁶. R. Meriç, Atina Agorası ve Phokaia örneklerini referans almakla birlikte, Ephesos buluntularının MS 3. yüzyıla kadar devam eden tabaklarda karşılaşıldığını belirtir. Buna ek olarak, Ephesos buluntuları arasında, Kat. No. 34-35 ile benzer maşrapalar MS 1. yüzyılın sonuna ait tabaklardan ele geçmiştir¹³⁷. Demetrias örnekleri Form VI olarak sınıflandırılmış ve benzer tarihlere verilmiştir¹³⁸. Stobi buluntuları MS 2. yüzyılın ilk yarısına aittir¹³⁹. Paphos buluntuları Ege tipi olarak sınıflandırılmış ve sikkeler yardımıyla tarihlendirilen kontekst buluntuya göre MS 1. yüzyıla verilmiştir¹⁴⁰. Ayrıca, Beyrut'tan ele geçen başka bir örnek Phokaia maşrapaları olarak tanımlanmış ve MS 2. yüzyıla tarihlenmiştir¹⁴¹. Yukarıda incelenen örneklere genel olarak bakıldığında, bu tip çan ağızlı maşrapaların MS 1-2. yüzyıl Phokaia üretimleri olarak tanımlandığı anlaşılır. Buna bağlı olarak, Kat. No. 34-35'in de MS 1-2. yüzyıl Phokaia üretimleri oldukları söylenebilir.

İkinci grup örnekleri, yapısal olarak erken İtalya ince cidarlı seramik grubuyla benzerlik gösteren ve olasılıkla Trakya kökenli olduğu düşünülen Trakya tipi oluşturur¹⁴². Bu tip altında değerlendirilebilecek olan ve tam profil veren Kat. No. 36 (Fig. 11), kireç ve mika katkılı, açık kırmızı hamurlu, ince cidarlı, dışa dönük kalınlaştırılmış ağızlı, şişkin gövdeli, dışa profillendirilmiş dipli ve tek dikey kuşludur. Gövde üzerinde yatay yivler yer alır. Antandros Yamaç Ev buluntuları arasında tam örneği ele geçmemekle birlikte, benzer ağız profilleri Hayes temel alınarak¹⁴³ Hayes 2. grup içinde Trakya/Kuzey Ege tipi

¹²² Aktaş 2018: 328, Kat. No. 606;

¹²³ Anderson Stojanovic 1992: 138, Pl. 140, No. 1205.

¹²⁴ Fulford/Peacock 1984: 216, Fig. 83, No. 55.

¹²⁵ Fulford/Peacock 1994: 75, Fig. 4.15, No. 11.

¹²⁶ Klenina 2004: 112, Phc. 27, No. 255-256.

¹²⁷ Detaylı bilgi için bkz. Aktaş 2018; 291-293.

¹²⁸ Hayes 2008: 101-102, 267, Fig. 50, No. 1594.

¹²⁹ Aktaş 2018: 296, Kat. No. 524.

¹³⁰ Abadie Reynal 2007: 143, Pl. 33, No. 225.1.

¹³¹ Meriç 2002: 20, 72, 77, Taf. 32, K364.

¹³² Anderson Stojanovic 1992: 37, Pl. 20, No. 157.

¹³³ Güngör 2005: 131, Lev. 40, No. 239.

¹³⁴ Hayes 2008: 102, 267-268, Fig. 50, No. 1599-1600.

¹³⁵ Aktaş 2018: 299, Kat. No. 526-528.

¹³⁶ Abadie Reynal 2007: 144, Pl. 33, No. 226.1.

¹³⁷ Meriç 2002: 20, 75, 94, Taf. 39, No. K458.

¹³⁸ Eiwanger 1981: 59, 61-63, Taf. 51, IIIa78-79, form VI.

¹³⁹ Anderson Stojanovic 1992: 43, Pl. 26, 223.

¹⁴⁰ Hayes 1991: 189, Fig. LXVI, No. 38.

¹⁴¹ Hayes 2000: 285, Fig. 1, No. 2.

¹⁴² Hayes 1995: 186-187.

¹⁴³ Hayes 2008: 102, 268, Fig. 51, No. 1606, 1608.

olarak MS 2-3. yüzyıla tarihlenir¹⁴⁴. Aynı şekilde, Assos örnekleri de aynı döneme aittir¹⁴⁵. Bu grup içinde yer alan Sur Sektörü örnekleri, benzer tipte maşrapalar temel alınarak Trakya/Kuzey Ege tipi olarak MS 2-3. yüzyıla tarihlenir.

Lekane

Antandros Antik Kenti buluntuları arasında lekaneler oldukça sık karşılaşılan formlardır. Bu örnekler genel olarak geniş ağız tablalı, geniş ya da derin silindirik gövdeli kaplardır. Ancak, bu grup içinde iki adet örnek vardır ki ağız ve derin geniş gövdeleriyle lekane olarak tanımlanmakla birlikte, oval formuyla farklı nitelikler sergilerler (Kat. No. 37-38, Fig. 11). Oval formu açısından çok karşılaşılmayan bu örneklerin, düz ağızlı¹⁴⁶ ve kanca ağızlı¹⁴⁷ olmak üzere farklı tipleri tespit edilmiştir. Stobi buluntuları arasında ağız profili daha dik olmakla beraber, oval formu bir örnek ele geçmiştir¹⁴⁸. Düz geniş ağızlı örnekler ve kanca ağızlı örnekler genel olarak MS 1-3. yüzyıl arasına tarihlenir. Ancak, oval gövdeli Stobi örneği MS 2-3. yüzyıla verilir. Stratigrafik veri sunan bir alandan ele geçmeyen Antandros örnekleri için benzer örnekler dikkate alındığında, bu kaplar da aynı tarihlere ait olabilir. Buna ek olarak, Antandros Yamaç Ev buluntuları arasında lopas olarak tanımlanmış örneklerin aynı ağız profillerine sahip oldukları gözlemlenir (Kat. No. 38, Fig. 11)¹⁴⁹. Ancak bu örnekler kil ve gövde profili açısından oldukça farklı niteliklere sahiptir. Bu da benzer ağız profillerinin farklı gövde profilleri için kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir.

SONUÇ

Antandros Sur Sektörü'nde şimdiye kadar tespit edilen yapılar içinde Erken Hellenistik sur duvarı ve Geç Roma Dönemi'ne ait hamam net olarak belirlenmiştir. Bu yapıların içerisinde erken dönem seramikleri de tespit edilmekle beraber (Arkaik, Klasik, Hellenistik), yoğun miktarda Roma Dönemi'ne ait seramik ele geçmiştir. Ancak, mimari yapıların birbirini tahrip ederek üst üste oturmaları alanda stratigrafik oluşturulan bir tabaka yakalamayı oldukça zorlaştırmaktadır. Buna bağlı olarak, malzemenin tarihlendirilmesinde daha çok Yamaç Ev ve Nekropol'de stratigrafik veri sunan alanlardan ele geçen benzer seramikler, tipolojik özellikler ve diğer antik kentlerde ele geçen örnekler baz alınmıştır. Makale içinde

değerlendirilen seramikler hem kaliteli (ince) seramik hem de kaba seramik gruplarına aittir (Tablo 1). Söz konusu örnekler Erken Roma Dönemi'nden Geç Roma Dönemi'ne kadar kronolojik bir dizin içinde formlarına göre ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Makale kapsamında incelenen Doğu Sigillatalar arasında en erken seriyi oluşturan Doğu Sigillata A ve Doğu Sigillata B grupları, birer örnekle temsil edilmektedir. Bu örnekler, Sur Sektörü'nde ince seramik adına Erken Roma gruplarının varlığını göstermesi açısından önem arz eder. Doğu Sigillata kapları arasında geç seriyi oluşturan Doğu Sigillata C malları en yoğun gruplar arasında yer alır. Söz konusu kaplar, hem Loeschke örneklerini hem de Hayes formlarını barındırır. Bu örnekler içinde ise nadir olarak karşımıza çıkan Loeschke Form 10 ve Form 28 örneklerinin yanı sıra en sık ele geçen Hayes Form 1, Form 2 ve Form 3 kapları yer alır.

Doğu Sigillata grupları dışında görülen bir diğer grup Kırmızı Astarlı Geç Roma seramikleridir. Bu grup içinde Phokaia Kırmızı Astarlı seramikleri oldukça yoğun olarak gözlemlenir. Her ne kadar makale kapsamında Hayes Form 2 ve 3 örnekleri yer alsada Sur Sektörü'nün geneline bakıldığında Phokaia kaplarının diğer formları da sıklıkla ele geçer. Ancak bu formlar içinde MS 6. yüzyıl sonrasına ait tipler oldukça azdır. Değerlendirilen seramikler arasında MS 4. yüzyıla tarihlenen örnekler ek olarak, MS 5. yüzyıla ait ürünlerle de sıklıkla karşılaşılmıştır. İnce seramiklerin yanı sıra yoğun buluntu gruplarını oluşturan kaba seramikler arasında yer alan kapalı kaplar, farklı formları ile oldukça çeşitlilik arz eder. Bu kaplar kadar sık karşımıza çıkan maşrapalar daha çok Erken Roma Dönemi'ne ait örnekleri barındırmaktadır. Lekaneler ise oval formları ile kendine has özellikler sergilemektedirler.

Sur Sektörü'nde yapılan çalışmalarda en erken seramik gruplarının Arkaik Dönem'e, en geç seramik grubunun ise Geç Roma Dönemi'ne ait olduğu söylenebilir. Ancak, bu seramik grupları içerisinde en yoğun malzeme grubu Hellenistik ve Roma Dönemi'ne aittir. Makalenin konusunu oluşturan Roma seramikleri tarihsel olarak değerlendirildiğinde, en erken örnekler MÖ 2. yüzyıl-MÖ 1.yüzyıl, en geç örnekler ise MS 6. yüzyıla tarihlenir. İlave olarak, Sur Sektörü'ndeki mimari yapıların geniş tarihsel aralığı ve az da olsa Erken Roma seramik formlarının ele geçmiş olması, Erken Roma Dönemi'nde bir iskanın olduğunu göstermektedir. Bu iskan faaliyetlerinin özellikle MS 3-6. yüzyıl arasında yoğunlaştığı düşünülebilir¹⁵⁰. Ancak, şu aşamada Sur Sektörü'nde Erken Roma Dönemi'ne tarihlendirilen herhangi bir mimari yapı

¹⁴⁴ Aktaş 2018: 301, Kat. No. 530-531.

¹⁴⁵ Sezgin 2010: 46, 131, Lev. 68, No. 453.

¹⁴⁶ Robinson 1959: 16, Pl. 2, 72, F61; Meriç 2002: Taf. 63, No. K729; Riley 1979: 334, Fig. 125, No. 901; Kozal 2001: 337-337, Pl. 12, 163.

¹⁴⁷ Gassner 1997: Taf. 53, No. 661; Riley 1979: 345-346, Fig. 126, No. 916-921; Kozal 2001: 337-337, Pl. 12, 163.

¹⁴⁸ Anderson Stojanovic 1992: 112, No. 846, Pls. 99, 187.

¹⁴⁹ Aktaş 2018: 414, Kat. No. 706 (Lopas).

¹⁵⁰ Sur Sektörü'nde sur duvarının üzerine oturan Geç Roma Hamamı, Yamaç Ev, surun hemen güneyinde yer alan Roma Evi ve Nekropol alanının üzerinde var olan MS. 4-6. yüzyıl Geç Roma yapılarının (İşlik) varlığı bu düşüncüyü desteklemektedir. Bkz. Aktaş 2018: 438-479; Açar 2017: 174-180.

tespit edilememiştir. Buna karşın, Yamaç Ev’de MS 4. yüzyılda inşa edilen Roma villası’nın alt tabakalarında duvar resimleri vasıtasıyla Erken Roma Dönemi’ne tarihlendirilen mimari yapılar tespit edilmiştir¹⁵¹. Bu durum, her ne kadar Sur Sektörü’nde Erken Roma yapıları tespit edilmemiş olsa da Antandros’ta Erken Roma Dönemi’nde yerleşimin varlığını göstermesi açısından önemlidir. Ek olarak, Sur Sektörü’nde yapıların birbirini tahrip ederek üst üste oturması nedeniyle, tarihleyici bir tabaka ya da malzeme (sikke, seramik ya da küçük buluntu) ele geçmemiştir. Ancak, bu makalenin konusunu oluşturan seramik malzeme, tabakadan ele geçmemekle birlikte, bize bu alanda Roma Dönemi’nde kesintisiz bir iskanın varlığını göstermesi açısından önem arz eder. Buna ek olarak, Sur Sektörü, Nekropol ve Yamaç Ev’de MS 6. yüzyıl sonrası malzemenin (seramik, sikke ya da küçük buluntu) nadiren ele geçtiği ve Yamaç Ev’in odalarında yer alan mermer kaplamaların sökülerek götürüldüğü tespit edilmiştir. Bu durum, MS 6. yüzyıl sonrasında Arap akınlarına bağlı olarak, güvenlik kaygısı nedeniyle¹⁵², kentin yavaş yavaş boşaltılarak, kentin kuzeydoğunda yer alan 215 m. rakımlı Kaletaşı Mevkiine taşındığını düşüncesini teyit etmesi açısından önem taşır¹⁵³.

Makale kapsamında incelenen seramikler üretim bazında genel olarak değerlendirildiğinde; Doğu Sigillata C ve Phokaia Kırmızı Astarlı mallar gibi, özellikle Ege üretimlerinin yoğunlukta olduğu gözlemlenir. Kaba seramik malzeme göz önüne alındığında da bu grubun daha çok MS 3. yüzyıl sonrasına ait olduğu ve olasılıkla daha yerel nitelikler taşıdığı söylenebilir. Özellikle Roma İmparatorluğu’nun ikiye bölünmesinden sonra, Konstantinopolis’in seramik ihtiyacının Batı Anadolu üretim merkezleri (özellikle Phokaia)

tarafından karşılandığı bilinmektedir¹⁵⁴. Hem devlet desteği sonucunda yoğun üretimin olması hem de bölge üretimlerine erişimin daha kolay olmasına bağlı olarak, Ege üretimlerinin bölge dışı üretimlere göre daha dominant olduğu söylenebilir. Bu durum, bölge üretimlerinin hem Sur Sektörü hem de Antandros adına yoğun olarak karşımıza çıkmasını kısmen açıklar.

Ayrıca, kaba malzeme grupları içinde yer alan bazı örneklerin, özellikle kapalı kapların yakın tiplerinin Antandros dışında nadiren tespit edilebilmiş olması, şu aşamada her ne kadar ışık olarak nitelendirilebilecek bir alan tespit edilmiş olmamasına karşın, bu örneklerin yerel üretim olabileceğini düşündürmektedir. Ancak, Sur Sektörü ve Antandros Antik Kenti’nin diğer alanlarında ele geçen Roma seramiklerinin dağılımı, niteliği ve kronolojisi hakkında ön sonuçlara ulaşılması hedeflenmiş olan bu çalışmaya ek olarak, yakın zamanda yapılması planlanan ve analiz çalışmalarının da dahil edileceği, daha kapsamlı bir çalışmanın, söz konusu malzemenin üretim yerlerine dair daha net ve güvenilir veriler sunacağı düşünülmektedir.

Tablo 1: Sur Sektörü’nde ele geçen seramiklerin genel kronolojisi / <i>General chronology of the ceramics from the City Wall Sector</i>	
Doğu Sigillata A	MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısı-MS 1. yüzyılın ilk yarısı
Doğu Sigillata B	MS 2. yüzyılın ilk yarısı
Doğu Sigillata C	MS 1. yüzyılın sonu - MS 3. yüzyıl
Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikler	MS 4. yüzyılın ikinci yarısı - MS 6. yüzyıl
Kandiller	MS 1-3. yüzyıl - Geç Roma Dönemi
Kapalı Kaplar	MS 1-4. yüzyıl
Maşrapalar	MÖ 1. yüzyıl-MS 1. yüzyıl
Lekaneler	MS 2-3.yüzyıl

¹⁵¹ Polat vd. 2014: 137.

¹⁵² Polat 2002a: 154-159; Polat 2012, 213; Le Quiens 1958: 721-722.

¹⁵³ Ayrıca, MS 500 yılında gerçekleşen İzmit merkezli VIII şiddetindeki bir depremin bu yıkıma neden olabileceğine dair öneriler mevcuttur. Ancak, Antandros Antik Kenti’nde bu güne kadar yapılan çalışmalarda bu tür bir depremin izlerine dair herhangi bir arkeolojik veri şu aşamada ele geçmemiştir. <https://depem.afad.gov.tr/tarihseldepremler>

¹⁵⁴ Green 2010: 12; Hayes 1980: 525-526.

KATALOG*Doğu Sigillata A***Kat. No.:** 1**Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GOT 27**Fig. 9****Kaide çapı:** 9.6 cm**Yükseklik:** 1.1 cm**Kil rengi:** 10 YR 8/3 çok soluk kahverengi **Firnis rengi:** 2.5 YR 5/6 kırmızıdan 5 YR 6/8 kırmızımsı sarıya**Tanımı:** Doğu Sigillata A, Samaria Form 1. kaide ve gövde parçası. Katkısız hamur, içi ve dışı firnisli, halka kaideli.**Tarih:** MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısı-MS 1. yüzyılın ilk yarısı*Doğu Sigillata B***Kat. No.:** 2**Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GNZ 13-50**Fig. 9****Ağız çapı:** 21.2 cm**Yükseklik:** 4 cm**Kil rengi:** 5 YR 7/6 kırmızımsı sarı (yakın ton)**Firnis rengi:** 2.5 YR 6/8 açık kırmızı**Tanımı:** Doğu Sigillata B2, Hayes Form 60. Omurgalı kase ağız ve gövde parçası. Kireç ve bol mika katkılı hamur. Hafif içe dönük yüksek ağızlı, küçük omurgalı, ince cidarlı.**Tarih:** MS 2. yüzyılın ilk yarısı*Doğu Sigillata C***Kat. No.:** 3**Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GPE 1**Fig. 9****Ağız çapı:** 9.5 cm**Yükseklik:** 3.5 cm**Kil rengi:** 2.5 YR 7/6 açık kırmızı**Firnis rengi:** 10 R 5/8 kırmızıdan 10 R 4/4 hafif kırmızı (weak red)**Tanımı:** Doğu Sigillata C, Loeschcke Form 10. Krater ağız ve boyun parçası. Az kireç, çok mika katkılı hamur. İçi ve dışı firnisli, profillendirilmiş dışa dönük kısa ağızlı, yuvarlatılmış dudaklı, ağızdan boyuna belirgin dönüşlü, hafif genişleyerek inen boyunlu.**Tarih:** MS 1. yüzyılın sonu-MS 2. yüzyılın başı.**Kat. No.:** 4**Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GPJ 13**Fig. 9****Ağız çapı:** 20.6 cm**Yükseklik:** 2.7 cm**Kil rengi:** 2.5 YR 6/6 açık kırmızı**Firnis rengi:** 2.5 YR 5/8 kırmızı**Tanımı:** Doğu Sigillata C, Loeschcke Form 26B. Kase ağız ve gövde parçası. Kireç ve mika katkılı hamur. İçi ve dışı firnisli, sarkık ağızlı.**Tarih:** MS 1. yüzyıl ikinci yarısı- MS 2. yüzyılın başı**Kat. No.:** 5**Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GPE 48**Fig. 9****Kaide çapı:** 5.4 cm**Yükseklik:** 2.4 cm**Kil rengi:** 5 YR 7/6 kırmızımsı sarı**Firnis rengi:** 10 R 5/6 kırmızı**Tanımı:** Doğu Sigillata C Loeschcke Form 28. Kase ağız ve gövde parçası. Mika katkılı hamur. içi ve dışı kırmızı firnisli, konik kaideli.**Tarih:** MS 1-2. yüzyıl**Kat. No.:** 6**Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GNB 40**Fig. 9****Ağız çapı:** 18.8 cm**Yükseklik:** 2.5 cm**Kil rengi:** 2.5 YR 6/6 açık kırmızı**Firnis rengi:** 2.5 YR 5/8 kırmızı**Tanımı:** Doğu Sigillata C, Hayes Form 2. Kase ağız ve gövde parçası. Bol mika ve kireç katkılı hamur. İçi ve dışı firnisli, dışta keskin profillendirilmiş ağızlı, konik daralan derin gövdeli..**Tarih:** MS 2-3. yüzyıl**Kat. No.:** 7**Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GOT 69**Fig. 9****Ağız çapı:** 18.6 cm**Yükseklik:** 2.7 cm**Kil rengi:** 2.5 YR 6/6 açık kırmızı**Firnis rengi:** 2.5 YR 5/8 red**Tanımı:** Doğu Sigillata C, Hayes Form 2. Kase ağız ve gövde parçası. Bol mika ve kireç katkılı, gözenekli, hamur, kırmızı firnis. Hafif dışa kalınlaştırılmış ağızlı, konik daralan gövdeli.**Tarih:** MS 2-3. yüzyıl**Kat. No.:** 8**Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GPE 41**Fig. 9****Kaide çapı:** 12.4 cm**Yükseklik:** 1.3 cm**Kil rengi:** 2.5 YR 6/6 açık kırmızı**Firnis rengi:** 10 R 5/8 kırmızı**Tanımı:** Doğu Sigillata C, Hayes Form 2. Tabak kaide parçası. Mika ve kireç katkılı, gözenekli hamur. İçi ve dışı kırmızı firnisli, alçak halka kaideli, kaide altında ince plastik bir bant.**Tarih:** MS 2-3. yüzyıl

Kat. No.: 9**Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GRC 38**Fig. 9****Kaide çapı:** 10 cm**Yükseklik:** 2.5 cm**Kil rengi:** 2.5 YR 7/6 açık kırmızı**Firnis rengi:** 2.5 YR 5/8 kırmızı**Tanımı:** Doğu Sigillata C, Hayes Form 2. Açık kap kaide parçası. Az miktarda kireç ve bol miktarda mika katkılı, gözenekli hamur. İçi ve dışı kırmızı firnisli, halka kaideli. Gövde altında kabartma olarak yapılmış bir sıra dikey kısa bant dizisi.**Tarih:** MS 2-3. yüzyıl**Kat. No.: 10****Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GOT 98**Fig. 9****Ağız çapı:** 5.8 cm (?)**Kaide çapı:** 3 cm**Yükseklik:** 3.3 cm**Kil Rengi:** 2.5 YR 7/8 açık kırmızı**Firnis rengi:** 2.5 YR 6/8 açık kırmızı**Tanımı:** Doğu Sigillata C, Hayes Form 3. Tama yakın korunmuş küçük omurgalı kase. Kireç ve mika katkılı, gözenekli hamur. İçi ve dışı firnisli, dik ağızlı, omurgalı, sığ gövdeli, halka kaideli.**Tarih:** MS 2-3. yüzyıl**Kat. No.: 11****Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GRC 42**Fig. 9****Ağız çapı:** 11.4 cm**Yükseklik:** 2.8 cm**Kil rengi:** 2.5 YR 7/6 açık kırmızı**Firnis rengi:** 2.5 YR 6/8 açık kırmızı/2.5 YR 5/8 kırmızı**Tanımı:** Doğu Sigillata C, Hayes Form 3. Omurgalı kase ağız ve gövde parçası. Kireç ve bol mika katkılı hamur. kırmızı firnisli, dik ağızlı, omurgalı.**Tarih:** MS 2-3. yüzyıl**Kaliteli (İnce) Seramik Grubu: Geç Roma Kırmızı Astarlı Seramikler***Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikler***Kat. No.: 12****Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GMZ 60**Fig. 9****Ağız çapı:** 16.6 cm**Yükseklik:** 2.2 cm**Kil rengi:** 5 YR 6/8 kırmızımsı sarı**Tanımı:** Phokaia Kırmızı Astarlı Seramik, Hayes Form 2A. Kase ağız ve gövde parçası. Mika ve kireç katkılı, gözenekli hamur. Geniş ağız tablalı, sığ gövdeli.**Tarih:** MS 4. yüzyılın ikinci yarısı**Kat. No.: 13****Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GNZ 25**Fig. 9****Ağız çapı:** 16.4 cm**Yükseklik:** 2.6 cm**Kil rengi:** 5 YR 7/8 kırmızımsı sarı (yakın ton)**Astar rengi:** (korunmamış)**Tanımı:** Phokaia Kırmızı Astarlı Seramik, Hayes Form 3A. Kase ağız ve gövde parçası. Mika ve kireç katkılı, gözenekli hamur. Kısa dışa dönük ağızlı, küçük omurgalı.**Tarih:** MS 5. yüzyılın başı**Kat. No.: 14****Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GMZ 38**Fig. 9****Ağız çapı:** 20 cm**Yükseklik:** 2.3 cm**Kil rengi:** 2.5 YR 6/6 açık kırmızı/5 YR 7/6 kırmızımsı sarı**Astar rengi:** 10 R 5/8 kırmızı/10 R 4/4 açık kırmızı**Tanımı:** Phokaia Kırmızı Astarlı Seramik, Hayes Form 3E. Tabak ağız ve gövde parçası. Az miktarda mika ve kireç katkılı, gözenekli hamur. İçi ve dışı astarlı, İç dönük ağızlı, omurgalı, omurga üzerinde sığ bir yiv, omurga altında plastik bir bant.**Tarih:** MS 5. yüzyılın sonu-MS 6. yüzyılın başı**Kandiller****Kat. No.: 15****Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GPE 56**Fig. 10****Genişlik:** 3.4 cm**Uzunluk:** 4.9 cm**Kil rengi:** 5 YR 7/4 pembe**Tanımı:** Kandil diskus parçası. Az miktarda kireç ve mika katkılı hamur. İçbükey kavisli diskus içinde başını sola çevirmiş, kanatlarını açmış cepheden kartal kabartması, kartalın sol ayağının yanında diskus deliği.**Tarih:** MS 1-3. yüzyıl**Kat. No.: 16****Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GMZ 91**Fig. 10****Genişlik:** 6.5 cm**Uzunluk:** 5.2 cm**Kil rengi:** Gley 1 6/10Y Yeşilimsi gri / 5YR 7/4 pembe**Astar rengi:** 5 YR 4/2 koyu kırmızımsı gri/5YR 7/8 kırmızımsı sarı**Tanımı:** Kandil diskus parçası. Kireç ve mika katkılı hamur. Geniş diskus içinde merkezdeki diskus deliği çevresinde çiçek rozeti iki adet yiv ile çevreleniyor. İçinde ve dışında çok az astar korunmuş.**Tarih:** MS 1-3. yüzyıl

Kat. No.: 17**Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GNB 45**Fig. 10****Yükseklik:** 4.4 cm**Genişlik:** 6.7 cm**Uzunluk:** 8.6 cm**Kil rengi:** 2.5 YR 8/4 pembe**Astar rengi:** Korunmamış.**Tanımı:** Tama yakın korunmuş kandil. Az miktarda kireç ve mika katkılı hamur. Oval formlu, gövdenin alt arka kısımdan çıkıp omuz üzerine yükselen ortası delik dikey kulplu, Diskus içinde olasılıkla sola doğru Eros figürü.**Tarih:** MS 2-3. yüzyıl**Kat. No.: 18****Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GNB 72**Fig. 10****Yükseklik:** 4.3 cm**Genişlik:** 5.2 cm**Uzunluk:** 6.6 cm**Kil rengi:** 5 YR 6/6 kırmızımsı sarı**Tanımı:** Kandil kulplu ve gövde parçası. Kireç ve mika katkılı hamur. İnce cidarlı, orta kısmı delik dikey tutamaklı. Tutamak üst kısmında iki adet yiv yer alırken, tutamak alt kısmında tek yivin iki yanında çavuş (?) işareti yer alıyor. Oval gövde formuna sahip kandilin omuz üzerinde net olarak görülemeyen kısa çizgiler bulunuyor. Bir yiv ile sınırlandırılmış derin diskus içinde sola doğru koşar vaziyette tasvir edilmiş geyik motifi yer alıyor. Yüzey kırmızı astarlı.**Tarih:** MS 4. yüzyılın sonu-MS 5. yüzyılın sonu**Kat. No.: 19****Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GNB 66**Fig. 10****Yükseklik:** 2 cm**Genişlik:** 4.7 cm**Uzunluk:** 5 cm**Kil rengi:** 5 YR 7/6 kırmızımsı sarı**Astar rengi:** 5 YR 6/6 kırmızımsı sarı**Tanımı:** Kandil burun parçası. Kireç ve mika katkılı hamur. İnce cidarlı, uzun burunlu, burun üzerinde uçları spiral biten iki plastik bant arasında kurdele (?) motifi yer alıyor. Yüzey ve iç kısım astarlı.**Tarih:** MS 1. yüzyılın ikinci yarısı**Kat. No.: 20****Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GNB 47**Fig. 10****Genişlik:** 2.7 cm**Uzunluk:** 9.3 cm**Kil rengi:** 7.5 YR 7/6 kırmızımsı sarı / Gley 1 6/10Y yeşilimsi gri (kesit)**Astar rengi:** 10 R 3/1 koyu kırmızımsı gri/ 10 R 4/2 soluk kırmızı**Tanımı:** Palmet biçiminde kandil tutamağı. Kireç ve

mika katkılı hamur. Gövdenin arka kısmından yükselen yaprak formlu tutamak, yaprak uç kısmı içbükey profilli, merkezdeki ana damar çevresine yerleştirilen yaprakların arka kısmı işlenmemiş, tutamağın tamamı kırmızı-gri astarlı.

Tarih: MS 3. yüzyıl**Kat. No.: 21****Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GNB 50**Fig. 10****Genişlik:** 4.5 cm**Uzunluk:** 5.3 cm**Kil rengi:** 2.5 YR 7/6 açık kırmızı**Astar rengi:** 2.5 YR 5/6 kırmızı**Tanımı:** Yaprak şeklinde kalıp yapımı kandil tutamağı. Yoğun kireç ve taşçık katkılı hamur. İçi boş tutamağın arka kısmında hava deliği mevcut. Ön yüzde detayları yivlerle verilmiş tutamağın arka kısmı işlenmemiş. Ön ve arka yüzü astarlı.**Tarih:** MS 3. yüzyıl**Günlük Kullanım Kapları***Kapalı Kaplar***Kat. No.: 22****Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GPE 14**Fig. 11****Ağız çapı:** 4 cm**Yükseklik:** 6.6 cm**Kil rengi:** 5 YR 6/6 kırmızımsı sarı**Tanımı:** Kapalı kap ağız ve boyun parçası. Kireç, mika ve taşçık katkılı, gözenekli kaba hamur. Dışa dönük kısa ağızlı, ağız altından itibaren konik olarak genişleyen boyunlu, boyun iç ve dış yüzünde çark izleri.**Tarih:** Erken Roma**Kat. No.: 23****Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GOH 71**Fig. 11****Ağız çapı:** 5.2 cm**Yükseklik:** 10.6 cm**Kil rengi:****Yüzey:** 5 YR 6/6 kırmızımsı sarı**Kulp kesit içi:** 5 YR 6/1 gri**Tanımı:** Kapalı kap ağız, boyun ve kulplu parçası. Kireç, mika ve taşçık katkılı, gözenekli, kaba hamurlu, dışa dönük kısa ağızlı, yuvarlatılmış dudaklı, dışbükey profilli uzun boyunlu, boyun üzerinde dikey şerit kulplu çıkışı ve boyundan omuza geçiş korunmuş. Boynun dış yüzünde derin çark izleri.**Tarih:** MS 1-2. yüzyıl

Kat. No.: 24

Buluntu alanı ve Kodu: Sur Sektörü - GOH 69

Fig. 11

Ağız çapı: 6 cm

Yükseklik: 12.5 cm

Kil rengi: 2.5 YR 6/6 açık kırmızı

Tanımı: Kapalı kap ağız, boyun ve kulp parçası. Mika, kireç ve taşçık katkı, gözenekli hamur. Dışa dönük ağızlı, hafif dışbükey profilli uzun boyunlu, boyun üzerinde dikey kulp çıkışı korunmuş.

Tarih: MS 3. yüzyıl

Kat. No.: 25

Buluntu alanı ve Kodu: Sur Sektörü - GRC 114

Fig. 11

Ağız çapı: 9 cm

Yükseklik: 5 cm

Kil rengi: Yüzey: 5 YR 7/6 kırmızımsı sarı

Kesit: 2.5 YR 6/6 açık kırmızı

Tanımı: Kapalı kap ağız, kulp ve boyun parçası. Bol kireç ve taşçık katkı hamur. Dışa dönük ağızlı, yuvarlatılmış dudaklı, içte ağız kenarında derin bir yiv yer alıyor. İçbükey kavisli boyuna sahip, boyun üzerinde kulp çıkışı korunmuş.

Tarih: Erken Roma

Kat. No.: 26

Buluntu alanı ve Kodu: Sur Sektörü - GPJ 17

Fig. 11

Ağız çapı: 8 cm (?)

Yükseklik: 6.2 cm

Kil rengi: Yüzey: 5 YR 7/6 kırmızımsı sarı

Kesit: 2.5 YR 6/6 açık kırmızı

Tanımı: Kapalı kap ağız ve boyun parçası. Kireç, mika ve taşçık katkı, gözenekli hamur. Dışa dönük ağızlı, ağız iç kısmında bir yiv yer alıyor. İçbükey kavisli boyuna sahip. Geniş dikey kulp çıkışı korunmuş.

Tarih: Erken Roma

Kat. No.: 27

Buluntu alanı ve Kodu: Sur Sektörü - GPJ 14

Fig. 11

Ağız çapı: 12.4 cm

Yükseklik: 4.8 cm

Kil rengi: 5 YR 6/6 kırmızımsı sarı

Tanımı: Kapalı kap ağız ve gövde parçası. Kireç, mika, taşçık katkı, gözenekli hamur. Dışa dönük ağızlı, ağız iç kısmında iki adet ince yiv yer alıyor.

Tarih: Erken Roma

Kat. No.: 28

Buluntu alanı ve Kodu: Sur Sektörü - GOH 250

Fig. 11

Kaide çapı: 11.4 cm

Yükseklik: 5.8 cm

Kil rengi: 5 YR 6/6 kırmızımsı sarıdan 2.5 YR 6/6 açık kırmızı

Tanımı: Kapalı kap kaide ve gövde parçası. Kireç, mika, taşçık katkı hamur. Halka kaideli, kaide altı dışbükey profilli.

Tarih: MS 2-3. yüzyıl

Kat. No.: 29

Buluntu alanı ve Kodu: Sur Sektörü - GOH 252

Fig. 11

Kaide çapı: 8.8. cm

Yükseklik: 2.9 cm

Kil rengi: 5 YR 6/6 kırmızımsı sarı

Tanımı: Kapalı kap kaide ve gövde parçası. Kireç, mika ve taşçık katkı, gözenekli hamur. Halka kaideli, kaide altı dışbükey profilli.

Tarih: MS 2-3. yüzyıl

Kat. No.: 30

Buluntu alanı ve Kodu: Sur Sektörü - GMZ 88

Fig. 11

Ağız çapı: 6.2 cm (uz.), 4.2 cm (gen.)

Yükseklik: 3.5 cm

Kil rengi: 2.5 YR 6/6 açık kırmızı

Tanımı: Kapalı kap ağız, kulp ve boyun parçası. Mika, taşçık ve kireç katkı, kaba hamurlu, yonca ağızlı, kısa boyunlu, boyundan omuza keskin dönüşlü, ağız altından çıkış yapıp ağız üzerine yükselen dikey tek kulplu. Kulp üzerinde iki adet yiv yer alıyor, ağız iç kısmı profillendirilmiş.

Tarih: MS 2-3. yüzyıl

Kat. No.: 31

Buluntu alanı ve Kodu: Sur Sektörü - GRC 91

Fig. 11

Kaide çapı: 6.6 cm

Yükseklik: 2.7 cm

Kil rengi: 7.5 YR 7/6 kırmızımsı sarı

Tanımı: Kapalı kap dip parçası. Kireç, mika ve taşçık katkı, gözenekli, kaba hamurlu, altta derin içbükey kavisli dibe sahip, dip altında nipple, dışa açılarak yükselen gövdeli.

Tarih: MS 2-4. yüzyıl

Kat. No.: 32

Buluntu alanı ve Kodu: Sur Sektörü - GMZ 24

Fig. 11

Kaide çapı: 6.8 cm

Yükseklik: 3.8 cm

Kil rengi: 5 YR 7/4 pembeden 2.5 Y 8/2 soluk sarıya değişiyor.

Tanımı: Kapalı kap dip ve gövde parçası. İnce mika ve kireç katkı, sıkı hamurlu, düz dipli, dipten gövdeye yumuşak geçişli, daralarak yükselen gövdeli.

*Maşrapa***Kat. No.: 33****Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GMZ 62**Fig. 11****Ağız çapı:** 4.5 cm (?)**Yükseklik:** 2.1 cm**Kil rengi:** 5 YR 7/4 pembe hamurlu**Astar rengi:** 5 YR 5/4 kırmızımsı kahverengi**Tanımı:** Maşrapa ağız ve gövde parçası. Kireç katkılı, sıkı hamurlu, dışa dönük yüksek ağızlı, ağızdan gövdeye keskin dönüşlü, şişkin gövdeli, ağız iç kısmı içbükey kavisli ve astarlı.**Tarih:** MÖ 1. yüzyıl-MS 1. yüzyıl**Kat. No.: 34****Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GOT 44**Fig. 11****Ağız çapı:** 8.4 cm**Yükseklik:** 3.2 cm**Kil rengi:** 2.5 YR 6/8 açık kırmızı**Tanımı:** Maşrapa ağız parçası (Phokaia tipi). Kireç, mika ve taşçık katkılı, kaba hamurlu, ince cidarlı, yüksek ağızlı, dışa dönük dudaklı, ağızdan gövdeye geçişte plastik bir bant yer alıyor.**Tarih:** MS 1.-2. yüzyıl**Kat. No.: 35****Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GRC 115**Fig. 11****Ağız çapı:** 5.8 cm**Yükseklik:** 3 cm**Kil rengi:** 5 YR 6/6 kırmızımsı sarıdan 5 YR 5/4 kırmızımsı kahverengiye değişiyor.**Tanımı:** Maşrapa ağız parçası (Phokaia tipi). Mika, kireç ve taşçık katkılı, kaba hamurlu, yüksek ağızlı, ağızdan gövdeye geçişte plastik bir bant yer alıyor.**Tarih:** MS 1.-2. yüzyıl**Kat. No.: 36****Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GMZ 112**Fig. 11****Ağız çapı:** 6 cm **Kaide çapı:** 3.4 cm**Yükseklik:** 8 cm**Kil rengi:** 2.5 YR 7/6 light red /5 YR 7/6 reddsih yellow**Astar rengi:** 10 R 6/8 light red**Tanımı:** Maşrapa (Trakya/Kuzey Ege tipi). Tama yakın korunmuş. Kireç ve mika katkılı hamurlu, dışa dönük kalınlaştırılmış ağızlı, düz dudaklı, şişkin gövdeli, kısa dışa profillendirilmiş dipli, dış yüzde ve ağız iç kısmında yer yer korunmuş kırmızı astar, olasılıkla üst gövdeye astar uygulanmış, alt gövdeye astar akmış. tek dikey kuplu, gövde üzerinde yatay yivler yer alıyor.**Tarih:** MS 2-3. yüzyıl*Lekane***Kat. No.: 37****Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GMZ 1**Fig. 11****Ağız çapı:** ?**Yükseklik:** 15.1 cm**Kil rengi:** 5 YR 7/4 pink**Tanımı:** Lekane ağız ve gövde parçası. Mika katkılı hamurlu, hafif sarkık geniş ağız tablalı, oval formu, gövde altına doğru daralan profilli.**Tarih:** MS 2-3. yüzyıl**Kat. No.: 38****Buluntu alanı ve Kodu:** Sur Sektörü - GOT 1**Fig. 11****Ağız çapı:** ?**Yükseklik:** 9 cm**Kil rengi:** 2.5 YR 7/6 light red**Tanımı:** Lekane ağız, gövde ve kulplu parçası. Kireç ve mika katkılı hamurlu, sarkık geniş ağız tablalı, yatay silindirik kulplu, gövde üzeri yatay olarak yivlendirilmiş. Olasılıkla oval formu.**Tarih:** MS 2-3. yüzyıl

KAYNAKÇA

- ABADIE REYNAL, C. 2007.
La Céramique Romaine d'Argos: fin du IIe Siècle Avant J-C-fin du IVe Siècle Après J-C. Atina.
- ABADIE REYNAL, C./SODINI, J.P. 1992.
La Céramique Paléochrétienne De Thasos (Alikı, Delkos, Fouilles Anciennes), Études Thasiennes XIII. Athens.
- AÇAR, E. 2017.
Antandros Nekropolü Geç Roma Yerleşimi. Ege Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir.
- AKTAŞ, R. 2018.
Antandros Kazısı Yamaç Ev Roma Dönemi Seramikleri. Ege Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir.
- AKYÜREK, N.E. 1992.
"Terra Sigillata aus dem Heiligtum des Apollon Smintheios", **AMSt 8, Studien zum Antiken Kleinasien II:** 125-166.
- ANDERSON STOJANOVIC, V.R. 1992.
Stobi: The Hellenistic and Roman Pottery. Princeton/New Jersey.
- ATEŞ, G. 2003.
Die Rote Feinkeramik von Aizanoi als Lokaler Kulturträger, Zentrum für Altertumswissenschaften Institut für Klassische Archäologie (Unpublished PhD Thesis). Heidelberg.
- ANSELMINO, L. / CARANDINI, A. / PAVOLINI, C. / SAGUI, L. / TORTORELLA, S. / TORTORICI, E. 1981.
Enciclopedia Dell'arte Antica Classica e Orientale. Atlante delle Forme Ceramiche I, Ceramica Fine Romana nel Bacino Mediterraneo, (Medio E Tardo Impero), Vol. I, Roma.
- AYAZ, M. 2014.
Assos Kuzey Stoa'sı Kırmızı Astarlı Roma Seramiği. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale.
- BAILEY, D. M. 1988.
A Catalogue of the Lamps in the British Museum III: Roman Provincial Lamps. London.
- BARR, R.L. 1996.
"Greek and Hellenistic Lamps from Ilion", **Studia Troica 6:** 159-200.
- BERNDT, M. 2003.
Funde aus dem Survey auf der Halbinsel von Milet (1992-1999): Kaiserzeitliche und frühbyzantinische Keramik, Internationale Archäologie 79. Rahden.
- BRUNEAU, P. 1965.
Exploration Archéologique de Délos: Faite par l'École Française d'Athènes: Les Lampes Fascicule XXVI. Paris.
- CHARLESTON, R. J. 1955.
Roman Pottery, London.
- CHRZANOVSKI, L. / ZHURAVLEV, D. 1998.
Lamps from Chersonesos in the State Historical Museum-Moscow. Roma.
- DELLO PREITE, A. 1997.
"Sigillata 'Late Roman C' (Phocaeen Red Slip Ware)", **Gortina II: Pretorio il Materiale degli Scavi Colini 1970-1977.** (Ed. A. Di Vita-A. Martin), Atina: 155-192.
- DİKBAŞ, G. 2008.
Die Graue Keramik von Aizanoi von der späten Eisenzeit bis zur Spätantiken Zeit, Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades im Fach Klassische Archäologie an der Philosophischen Fakultät der Universität zu Köln.
- DOKSANALTI, E.M. 2006.
Knidos Kap-Kario Kazı Alanı. Selçuk Üniversitesi, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Konya.
- EIWANGER, J. 1981.
Demetrias IV: Keramik und Kleinfunde aus der Damokratia-Basilika in Demetrias. Teil I-II, band 25-26. Bonn.
- ERGÜRER, H.E. 2012.
Parion Roma Dönemi Seramiği. Atatürk Üniversitesi, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum.
- EROL, D. 2007.
"Smyrna Devlet Agora Buluntusu Terra Sigillataları", **Byzas 7:** Çanak, Akdeniz ve Çevresindeki Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Geç Antik ve Ortaçağ Seramiği ve Mimari Seramiği, (Ed. B. Böhlendorf-Arslan/A.O. Uysal/J. Witte-Orr), İstanbul: 73-96.
- ETTLINGER, E. / HEDINGER, B. / HOFFMANN, B. / KENRICK P.M. / PUCCI, G. / ROTH-RUBI, K. / SCHNEIDER, G. / SCHNURBEIN, S. / WELLS, C.M. / ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S. 1990.
Conspectus Formarum Terrae Sigillatae Italico Modo Confectae, Materialien zur Römisch-Germanischen Keramik, heft, 10, Bonn.

- FIRAT, M. 2011.
Phokaia Geç Roma Dönemi Mutfak Kapları. Ege Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir.
- FULFORD, M.G. / PEACOCK, D.P.S. 1984.
Excavations at Carthage: The British Mission; The Avenuedu President Habib Bourguiba, Salamambo: The Pottery and Other Ceramic Objects from the Site, vol. I, 2. Sheffield.
- FULFORD, M.G. / PEACOCK, D.P.S. 1994.
Excavations at Carthage: The British Mission; The Circular Harbour, North Side, The Pottery, Vol. II,2: Oxford.
- GASSNER, V. 1997.
Das Südtor der Tetragonos Agora: Keramik und Kleinfunde, Forschungen in Ephesos XIII/1/1. Wien.
- GREEN, T. 2010.
From Rome to Byzantium: Trade and Continuity in the First Millennium AD. Bristol.
- GOETHERT POLASCHEK, K. 1985.
Katalog der Römischen Lampen des Rheinischen Landes museums Trier, Trierer Grabungen und Forschungen, band XV. Mainz Am Rhein.
- GÜNGÖR, E. 2005.
Metropolis Kenti Ada 7 İçerisindeki Konut Seramiği. Dokuz Eylül Üniversitesi, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir.
- GÜRLER, B. 1987
Anadolu'da Roma Dönemi Evleri, İzmir.
- HAYES, J. W. 1972.
Late Roman Pottery. London.
- HAYES, J. W. 1980.
A Supplement to Late Roman Pottery. London.
- HAYES, J. W. 1983.
"The Villa Dionysos Excavations, Knossos The Pottery", **The Annual of the British School at Athens**, Vol. 78: 97-169.
- HAYES, J. W. 1985.
Enciclopedia Dell'arte Antica Classica e Orientale. Atlante dele Forme Ceramiche II, Ceramica Fine Romana nel Bacino Mediterraneo, (Tardo Ellenismo e Primo Impero), Vol. II. Roma.
- HAYES, J. W. 1991.
Paphos III: The Hellenistic And Roman Pottery. Nicosia.
- HAYES, J. W. 1995.
"An Early Roman Well Group from The Troia Excavations 1992", **Studia Troica 5**, 1995, 185-196.
- HAYES, J. W. 2000
"From Roma To Beirut and Beyond: Asia Minor and Eastern Mediterranean Trade Connections" **Rei Cretariae Romanae Favtorvm Acta**, 36: 285-297.
- HAYES, J. W. 2008.
The Athenian Agora: Roman Pottery Fine-Ware Imports, Vol. 32. New Jersey.
- HEATH, S./TEKKÖK, B. 2007-2008.
Greek, Roman and Byzantine Pottery at Ilion (Troia). USA.
- HEIMERL, A. 2001.
Pergamenische Forschungen 12: Die Römischen Lampen aus Pergamon vom Beginn der Kaiserzeit bis zum Ende des 4. Jhs. N. Chr. Berlin-New York.
- HELLSTRÖM, P. 1965.
Labraunda: Swedish Excavations and Researches, Pottery of Classical and Later Date Terracotta Lamps and Glass, Vol. II, Part 1. Lund.
- ISTENIC, J. / SCHNEIDER, G. 2000.
"Aegean Cooking Ware in the Eastern Adriatic", **Rei Cretariae Romanae Favtorvm Acta 36**: 341-348.
- JONES 1950
"Pottery", **Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, The Hellenistic and Roman Period**, Vol. 1, 149- 296.
- KENRICK, P.M. 1985.
Excavation at Sidi Khrebish Berenice (Berenice), Vol. III, 1, Supplements to Libya Antiqua 5. Tripoli.
- KENYON, K.M./CROWFOOT, J. W./CROWFOOT, G. M. 1957.
Samaria Sabaste III: The Objects from Samaria, London.
- KLENINA, J.E. 2004.
Ceramic Vessels from the 2nd-3rd Centuries in the Villa Rustica 'Bliznetsy'. Poznan.
- KÖRSULU, H./ERGÜRER, H.E. 2019.
"Isauria Kenti Philadelphia'dan (Karaman-Ermenek-Gökçeseki) Doğu Sigillata A (DSA) Seramikleri (Eastern Sigillata A (ESA) Ceramics From The Isaurian City Of Philadelpheia (Karaman-Ermenek-Gökçeseki))", **Cedrus VII**: 365-387.

- KOZAL, E. 2001.
“*Studies in Roman Ilion: The Lower City. Stratified Domestic Assemblages*” **Studia Troica 11**: 309-342.
- KRAMER, N. 2004.
Gindaros: Geschichte und Archäologie einer Siedlung im Nordwestlichen Syrien von Hellenistischer bis in Frühbyzantinische Zeit, **Internationale Archäologie**, 41. Rahden.
- LADSTATTER, S. 1998A.
“*Feinware Oder Dünnwandige Keramik*” **RCRFragmenta, Beiträge zur Keramik in Ephesos. Herausgegeben anlässlich des XXI. Internationalen RCRF-Kongresses in Ephesos and Pergamon 1998**: 32-33.
- LADSTATTER, S. / SAUER, R. 2005.
“*Late Roman C-Ware und Lokale Spätantike Feinware aus Ephesos*”, **Archaologische Forschungen 13: Spätantike und Mittelalterliche Keramik aus Ephesos, Österreichischen Akademie der Wissenschaften**: 143-201.
- LE QUIENS, M. 1958.
Oriens Christianus I, Graz.
- LESLIE SHEAR, T. 1922.
“*Sixth Preliminary Report on the American Excavations at Sardes in Asia Minor*”, **American Journal of Archaeology**, Vol. 26, No. 4: 389-409.
- LOESCHCKE, S. 1912.
“*Sigillata-Töpfereien in Tschandarlı*”, **Athenischen Mitteilungen XXXVII**: 344-407.
- MALAMIDOU, V. 2005.
“*Roman Pottery in Context: Fine and Coarse Wares from five sites in North-Eastern Greece*”, **British Archaeological Reports International Series, No. 1386**: 1-249.
- MANDRUZZATA, L. / TIUSSI, C. / DEGRASSI, V. 2000.
“*Appunti Sul l'Instrumentum D'Importazione Grecaed Orientale ad Aquileia*” **Rei Cretariae Romanae Favtorvm Acta 36**: 359-364.
- MARTIN, A. 1997.
“*Sigillata Orientale C*”, **Gortina II: Pretorio il Materiale degli Scavi Colini, 1970-1977**, (Ed. A. Di Vita-A. Martin). Atina:130-131.
- MERİÇ, R. 2000.
“*Ein Ephesischer Schachtbrunnen: Chronologie und ausgewählte Funde der Späthellenistisch-Römischen Zeit*”, **Rei Cretariae Romanae Favtorvm Acta 36**: 91-96.
- MERİÇ, R. 2002.
Forschungen in Ephesos, IX/3: Späthellenistisch-römische Keramik und Kleinfunde aus einem Schachtbrunnen am Staatsmarkt in Ephesos. Wien.
- MEYER SCHLICHTMANN, C. 1988.
Pergamenische Forschungen 6: Die Pergamenische Sigillata aus der Stadtgrabung von Pergamon, Mitte 2. Jh. v. Chr.-Mitte 2. Jh. n. Chr, Berlin/New York.
- OSWALD, F. / PRYCE, T.D. 1920.
An Introduction to the Study of Terrasillata Treated from a Chronological Standpoint. London.
- ÖZBÜTEV, G. 1994.
M.S. 3. Yüzyıl Phokaia Kaba Mutfak Keramiği. Ege Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir.
- ÖZDEMİR, B.Ş. 2009.
Patara Roma Dönemi Günlük Kullanım Seramikleri. Akdeniz Üniversitesi, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Antalya.
- ÖZDİLEK, B. 2017.
“*Andriake Sinagogu'ndan Ele Geçen DSA Grubu Seramikler (ESA Group Ceramics Obtained From Andriake Synagogue)*”, **CEDRUS V**: 337-395.
- PAGENSTECHER, R. 1913.
Expedition Ernst von Sieglin, Ausgrabungen in Alexandria, Die Griechische-Ägyptische Sammlung Ernst von Sieglin, III.3.
- POLAT, G. 2002
“*Antandros*” İzmir Kent Kültür Dergisi, Sayı 5: 154-159.
- POLAT, G. 2012.
“*Antandros*”, **Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları**, (Ed. A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz, G. Polat), İzmir: 209-230.
- POLAT, G. / POLAT, Y. / YAĞIZ, K. / ZUNAL, O. 2007.
“*Antandros 2006 Yılı Kazıları*”, **29. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt 2: 455-476.
- POLAT, G. / POLAT, Y. / YAĞIZ, K. / ZUNAL, O. 2009.
“*Antandros 2008 Yılı Kazıları*”, **31. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt 4: 1-22.
- POLAT, G. / POLAT, Y. / YAĞIZ, K. / AKTAŞ, R. / ACAR, E. 2010.
“*Antandros 2009 Yılı Kazıları*”, **32. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt 3: 98-121.

- POLAT, G. / POLAT, Y. / YAĞIZ, K. / ÜNEY, S. / AKTAŞ, R. / ACAR, E. / ARKAN, Z.D. 2011. “*Antandros 2010 Yılı Kazıları*”, **33. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt 1: 271-294.
- POLAT, G. / POLAT, Y. / YAĞIZ, K. / ÜNEY, S. / AKTAŞ, R. / ARKAN, Z.D. / ÜNEY, A. / CUMALIOĞLU, A. / ACAR, E. / KIRIÇ, E. 2014. “*Antandros 2013 Yılı Kazıları*”, **36. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt 3: 135-158.
- RILEY, J.A. 1979. **Excavations at Sidi Khrebish Berenice (Berenice): The Coarse Pottery, Supplements to Libya Antiqua V.II**. Tripoli: 91-466.
- RILEY, J. A. / SIDEBOTHAM, S. E. / ZITTERKOPF, R. E. 1991. “*Survey of the ‘Abu Sha’ar-Nile Road: The Pottery*”, **American Journal of Archaeology**, Vol. 95, No. 4: 600-619.
- ROBERT, P. / ALBARELLA, U. / CEGLIA, V. 1993. “*S. Giacomo Degli Schiavoni (Molise): An Early Fifth Century AD Deposit of Pottery and Animal Bones from Central Adriatic Italy*”, **Papers of the British School at Rome** **61**: 157-230.
- ROBINSON, H.S. 1959. **The Athenian Agora: Pottery of the Roman Period Chronology**, Vol. 5. New Jersey.
- ROOVERS, I. 1993. “*The Lamp*”, **Sagalassos I: First General Report on the Survey (1986-1989) and Excavations (1990-1991)**, Part, III, Chapter, 7 (Ed. M. Waelkens). Leuven: 153-162.
- SCHRUNK, I.D. 1984. **Late Roman Red Slipped Wares from Diocletian’s Palace at Split, Yugoslavia**. The University of Minnesota, The Degree of Doctor of Philosophy. (Unpublished PhD Thesis). Minnesota.
- SEZGİN, K. 2010. **Assos Kuzey Stoasının İnşası ve Kullanım Evreleri. Çanakkale** Onsekiz Mart Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale.
- SLANE, K.W. 1990. **Corinth: The Sanctuary of Demeter and Kore: The Roman Pottery and Lamps**, Vol. XVIII, Part, II. Princeton/New Jersey.
- TEKKÖK BİÇKEN, B. 1996. **The Hellenistic and Roman Pottery from Troia: Second Century B.C. to Sixth Century A.D.** The Faculty of the Graduate School University of Missouri-Columbia, (UMI Diss Publ). United States.
- TEKKÖK, B. / WALLROADT, S. / GÜNDEM, C.Y. / ROSE, C.B. 2001. “*Two Roman Wells in the Lower City of Ilion. Quadrats C29 and w28.*” **Studia Troica** **11**: 343-382.
- TEMEL, A. 2015. **Alabanda Payandalı Sarnıç Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri**. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Aydın.
- UYGUN, Ç. 2011. **PATARA IV.2, Tepecik Kırmızı Astarlı Seramikleri (İ.Ö. 2.YY – İ.S. 4. YY)**, İstanbul.
- VAPUR, Ö. 2011. “*Menderes Magnesiası Theatron Kazısı Seramik Buluntuları*”, **Anadolu/Anatolia** **37**: 143-193.
- YILDIZ, V. 2006. **Tarsus Cumhuriyet alanı Kazısında Bulunan Doğu Sigillatları A Gurubu Seramikleri**. Selçuk Üniversitesi, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Konya.
- WAAGE, F.O. 1933. “*The Roman and Byzantine Pottery*” **Hesperia**, Vol. 2, No. 2: 279-328.
- WAAGE, F.O. 1948. **Antioch on the Orontes, IV.i: Ceramics and Islamic Coins. Hellenistic and Roman Tableware of North Syria**. Princeton.
- WINTERMEYER, U. / BUMKE, H. / JÖHRENS, G. 2004. **Die Hellenistische und Frühkaiserzeitliche Gebrauchskeramik: Auf Grundlage der Stratifizierten Fundkeramik aus dem Bereich der Heiligen Strasse**. Mainz am Rhein.
- ZELLE, M. 1990. “*Terra Sigillata*”, **Asia Minor Studien, Band 2, Ausgrabungen in Assos**: 97-136.
- ZELLE, M. 1997. **Asia Minor Studien: Die Terra Sigillata aus der Westtor-Nekropole in Assos**. Band 27. Bonn.

ZELLE, M. 2003.

“*Funde spätantiker Sigillata in Assos*”, **Römische Keramik Herstellung und Handel, Kolloquium Xanten, 15-17.06.2000**: 77-106.

ZHURAVLEV, D. / TUROVA, N. 2012.

“*Ancient Clay Lamps of the Yalta Historical-Literary Museum* (АнтичныеглиняныесветильникиЯлтинскогоисторико-литературногомузея)”
Боспорскиеисследования (**Bosporus Studies**): 335-400.

KISALTMALAR

MÖ: Milattan Önce

MS: Milattan sonra

Vd.: ve diğerleri

Fig.: Figür

Kat. No: Katalog No

Bkz.: Bakınız

ÇN: Çizim No

Lev.: Levha

Taf.: Tafel

Pl.: Plate

Tab.: Tablo

A TYPOLOGICAL AND FUNCTIONAL ANALYSIS OF BONE TOOLS FROM CHALCOLITHIC GÜLPINAR IN NW ANATOLIA

KUZEYBATI ANADOLU'DA KALKOLİTİK GÜLPINAR YERLEŞİMİ BULUNTUSU KEMİK ALETLERİN TİPOLOJİK VE İŞLEVSEL BİR ANALİZİ

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 15 Ocak 2021 | Received: January 15, 2021
 Hakem Değerlendirmesi: 09 Mart 2021 | Peer Review: March 09, 2021
 Kabul: 20 Nisan 2021 | Accepted: April 20, 2021

DOI : 10.22520/tubaar2021.28.002

Çilem YAVŞAN*

ABSTRACT

This work offers a general overview of bone tools recovered from the Chalcolithic phases at the northwestern Anatolian site of Gülpınar in terms of typology and function. A total of 263 bone tools were retrieved from phase II representing the early Chalcolithic 2 period and the succeeding phase III, belonging to the Middle Chalcolithic period at the site. These specimens all found at domestic contexts help us to establish a typology and allow an assessment regarding the pattern of bone tool use at the site. Bone tools are viewed as utilitarian objects of archaeological significance in elucidating aspects of household life and domestic production activity. Results of the analysis show that tools fashioned from discarded animal bones may have been used in domestic crafts such as coiled basketry, mat making, pot manufacturing, and hide processing. In the light of the minimal number of studies on this category of tools in Chalcolithic western Anatolian archaeology, this study is hoped to contribute to future studies on the typology and function of bone tools.

Keywords: Gülpınar, Chalcolithic, Bone Tools, Typology, Function, Domestic Production.

* Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Müzecilik ve Kültürel Miras Yön. Böl. 17100 Çanakkale/Türkiye
 e-posta: cilemyavsan@comu.edu.tr | ORCID: 0000-0003-1907-570X

ÖZET

Bu çalışma kuzeybatı Anadolu'da Gülpınar yerleşiminde Kalkolitik dönemi temsil eden II. ve III. evrelerde ele geçmiş kemik aletleri tipoloji ve işlev açılarından irdeler. Gülpınar'da Erken Kalkolitik 2 dönemi temsil eden Evre II ile Orta Kalkolitik döneme ait Evre III kazıları sırasında toplam 263 kemik alet ortaya çıkarılmıştır. Bu örnekler yerleşim özelinde bir kemik alet tipolojisi oluşturmaya ve yerleşimde kemik alet kullanımı konusunda değerlendirmeler yapmaya olanak sağlar. Kemik aletler hane yaşamı ve yerel üretim faaliyetlerini anlama konusunda önemli sayılan arkeolojik veri kategorilerinden birini oluşturur. Bu çalışmanın sonuçları besin olarak tüketilen hayvanların geriye kalan kemiklerinden şekillendirilen aletlerin hasır veya sepet üretimi yanında çanak çömlek üretimi ile hayvan derilerini işleme gibi genelde hane ölçeğinde yerel üretim faaliyetlerinde kullanılmış olabileceğini gösterir. Kalkolitik döneme ait kemik aletler ile ilgili Batı Anadolu arkeolojisinde yapılan çalışmaların az olduğu göz önüne alındığında bu çalışma ileride kemik aletlerin tipolojisi ve işlevi üzerine yapılacak çalışmalara katkı sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Gülpınar, Kalkolitik, Kemik Aletler, Tipoloji, İşlev, Hane Üretimi.

INTRODUCTION

Tools made from animal bones, as well as horns and antlers, clearly formed an important part of household life and domestic production activities in prehistoric times. Although the study of worked bones from archaeological excavations was a relatively neglected field in the past in western Anatolian archaeology, there is now a growing emphasis on the typological, technological, and functional aspects of bone tools in the literature. Several recent comprehensive studies conducted on utilitarian worked bone assemblages from such excavated sites as Karain, Suluin, and Öküzini caves in south-western Anatolia, Ulucak Höyük in central-western Anatolia, Barçın Höyük in inner northwest Anatolia, Aşağı Pınar in Turkish Thrace, and Uğurlu on the island of Gökçeada (Imbros) have already contributed much to our general knowledge of this category of archaeological tools.¹ Most of these studies took various typological, technological, and functional approaches to the bone tools that were reported from Neolithic contexts. Nevertheless, our archaeological knowledge of the bone tools among the Chalcolithic societies of western Anatolia was quite limited until the rise of new excavations representing this period during the last decade or so. Although recent excavations conducted at such sites as Liman Tepe, Çine Tepecik, Ulucak, Ege Gübre, Yeşilova, Yeşilova/Yassitepe, and Kulaksızlar, as well as Uğurlu on Gökçeada (Imbros) have begun to reveal valuable information regarding most aspects of Chalcolithic life,² unfortunately only several of these sites provided us with finds attesting to the household use of bone tools.

The study of bone tool assemblage from Gülpınar, which is the point of focus of this paper, represents an attempt to contribute to these valuable studies investigating the role of bone tools among Chalcolithic societies of western Anatolia.³ The main goal of this work in this sense is firstly to describe and define the types of bone tools excavated within two successive Chalcolithic phases at Gülpınar to form a basic typology based on their working edges. The subsidiary aim is to demonstrate how bone tools might have been used at the site in everyday tasks and household craft production through replication and ethnographic studies, as well as microscopic examination of their used surfaces. Although the precise use of certain bone tool types is unknown, this work relies to a great extent on correlations between the archaeological finds and the information gathered from replication studies and ethnography in formulating a hypothesis on their functions.

¹ (e.g.) Bulut 2014; 2016; 2018; Sivil 2017; Dekker 2014; Erdalkıran 2017; Azeri 2015; Paul and Erdoğan 2017.

² Sağlamtimur and Ozan 2012; Caymaz 2013; Çevik 2018; Erdoğan 2018; Derin and Caymaz 2018; Günel 2018; Takaoğlu and Özdemir 2018; Tuncel and Şahoğlu 2018; Takaoğlu (n.d.); Derin et al. 2020.

³ Yavşan 2020.

THE SITE

Archaeological excavations conducted at the Greek and Roman site of Smintheion (Sanctuary of Apollo Smintheus), located on the southwestern corner of the ancient Troad in northwest Anatolia, brought to light a prehistoric settlement that has multiple phases ranging from the Neolithic to the end of the Chalcolithic period. The site is situated on the outskirts of the modern village of Gülpınar, which gave its name to the prehistoric settlement to separate it from the name given to the sanctuary at later dates. Because the prehistoric site of Gülpınar is a flat extended settlement covering all the sanctuary and beyond, archaeological excavations were confined to only the expropriated areas where the Chalcolithic phases of occupation are well represented. As far as the areas excavated are concerned, the earliest habitation is dated to the Neolithic period, which is labeled as phase I at the site's stratification. No radiocarbon date exists from the Neolithic stratum, which yielded pottery remains closely recalling the assemblages from Ulucak V-IV, Yeşilova IV, and Uğurlu V-IV. After an interval, this was followed by an Early Chalcolithic 2 settlement (phase II) dating between 5320 and 4900/4800 BC. The subsequent Middle Chalcolithic settlement (phase III), witnessing a modification in architectural layout, is dated between 4900/4800 and 4450/4300 BC based on radiocarbon dating.⁴ Gülpınar emerges as a rare site where a continuous millennium-long occupation can be observed from ca. 5300 BC to 4300 BC, enhancing our archaeological knowledge of Chalcolithic western Anatolia. The phase IV settlement representing the Late Chalcolithic period has not yet been fully excavated due to problems derived from the expropriation of the land. All of these three Chalcolithic strata at Gülpınar were mainly superimposed by Roman, as well as Early and Middle Byzantine occupational layers all around the sanctuary, while the preceding Archaic, Classical, and Hellenistic strata top the prehistoric phases only in certain areas close to the core of the sanctuary, which is the Temple of Apollo Smintheus first built in the second century BC.

Archaeological evidence regarding the subsistence pursuits prevailing at the site has been established through the analyses of animal and plant remains. Animal husbandry based on cattle and sheep/goats and hunting wild animals such as fallow, red, and roe deer as well as wild species of goat, sheep, and boar were predominant activities pursued by the residents of the site during both phases.⁵ The residents of Gülpınar also supplemented their diets with marine sources such as fish, oysters, and mussels, which they caught and gathered from the shallow bays located on the nearby Aegean coast to the west of the site. Moreover, archaeological studies conducted

⁴ Takaoğlu and Özdemir 2018.

⁵ Pişkin and Takaoğlu 2020.

on worked organic remains such as animal bones and marine mollusks leftover from meals also demonstrated that a form of small-scale domestic production also took place at the site. For instance, marine mollusks were often used to manufacture tools used in scrapping and abrasion actions, as well as personal ornaments such as beads and pendants. The refuse bones remained from the consumption of animals, on the other hand, were used to produce basic tools that could be used in everyday life, including pot making, weaving, mat making, and hide working⁶.

Archaeological excavations also revealed significant evidence regarding the preparation of food that took place within the courtyards around the dwellings in the settlement.⁷ This includes architectural features related to storage (grain pits, small storage rooms with large pottery containers, silo bases), food processing installations (hearths, ovens, platforms for grinding grain into flour), and waste areas (shell middens, rubbish pits). The finds from the excavated areas at Gülpınar help us to envision several aspects of household life in a typical Chalcolithic western Anatolian settlement. Bone tools played a variety of roles within this system.

METHODOLOGY

Archaeological excavations conducted at Gülpınar between 2004 and 2013 yielded a relatively small assemblage of bone tools, consisting of 263 specimens. Nearly a dozen bone fragments bearing cut marks have also been recorded among the animal bone assemblage, which overall total 5030 specimens at Gülpınar.⁸ The pieces with various cut marks are excluded from this study as they are not considered to be related to the work of the bone toolmakers. Those pieces that are too fragmented to classify are also excluded from this number of bone tools. During excavations at prehistoric Gülpınar, the tools made from bones as well as horns and antlers recovered from excavated trenches were first recorded in terms of their contextual information. Then, the tool was placed within a group based on its working edge. Because there is no commonly accepted classificatory scheme for the typology of bone tools, our recording strategy of bone tools emulated the excavation conducted at Sitagroi in northern Greece.⁹ As a result, the bone tools from Gülpınar were placed in categories such as ‘bevel ended’, ‘point ended’, ‘round ended’, ‘spatulae’, and ‘hafts’. This was followed by the description, measurement, and taxonomy. The description stage placed particular emphasis on the recording of micro traces such as vertical or horizontal striations and polishes. This was achieved using a Trinocular Zoom Stereo Microscope with

integrated LED illumination. This microscope has 8x to 40x magnification and an adjustable viewing distance of 55-75 mm. Documenting the orientation and distribution of these striations and polishes over the surface of the bone tools is essential to determine whether they were used in a back-and-forth or rotary motion. The final step of the analysis involved drawing and photographing the bone tools¹⁰.

TOOL TYPES AND FUNCTION

Among the 263 bone tools excavated at Gülpınar, 38 diagnostic specimens are introduced here to provide a clear picture of the assemblage. The bone tools are divided into five groups based on the working edges, namely ‘point ended’, ‘round ended’, ‘bevel ended’, ‘spatulae’, ‘hafts’, and ‘flat ended’.

Type	Phase II	Phase III	Total
Point Ended	29	55	84 (32 %)
Round Ended	4	9	13 (5 %)
Bevel Ended	28	58	86 (32,7 %)
Spatulae	21	27	48 (18,2 %)
Haft	11	14	25 (9,5 %)
Flat Ended	5	2	7 (2,6 %)
Total	98	165	263

Figure 1. Point-ended tools on ulnae (1-2) and metapodials and ribs (3-8) / *Ulna kemiğinden (1-2) ve metapodial ve kaburga kemiğinden (3-8) yapılmış nokta uçlu aletler (1-8).*

Point Ended

The most prominent bone tool-type attested at Gülpınar is the point-ended one, comprising 32 % of the total bone tool assemblage with 84 examples (Figs. 1-4). This category is characterized by a markedly tapering sharp tip, mainly at one end, which use-wear indicates to be the working end. Because tools with points at both ends are rarely preserved intact, it is difficult to estimate if the broken pieces originally belonged to this category. Point-ended tools were mainly made from a variety of the skeletal parts of cattle, deer, and sheep/goats such as metapodials, ribs, and ulnae. The selection of ulnae to make point-ended tools has been attested at Gülpınar (Fig. 1.1-2). When metapodials were selected, they were reduced first through splitting and then ground to the intended shape, tapering to a pointed tip at one end. The point-ended tool often preserves part of the original epiphysis usually at the distal end (Fig. 1. 3-4). It appears that the epiphysis was ground so that it either did not hurt the palm of its user or had an aesthetic appearance (Fig. 1. 5-8). Those point-ended tools made from split long bones have slender shafts that are either circular or elliptical in cross-section. The point-ended tools from Gülpınar could be designated as an awl (“*Bız*” in

⁶ Yavşan 2010 and 2020.

⁷ Özdemir 2017.

⁸ Pişkin and Takaoğlu 2020.

⁹ Elster 2003.

¹⁰ Yavşan 2020.

Figure 1. Point-ended tools on ulnae (1-2) and metapodials and ribs (3-8) / *Ulna kemiğinden (1-2) ve metapodial ve kaburga kemiğinden (3-8) yapılmış nokta uçlu aletler (1-8).*

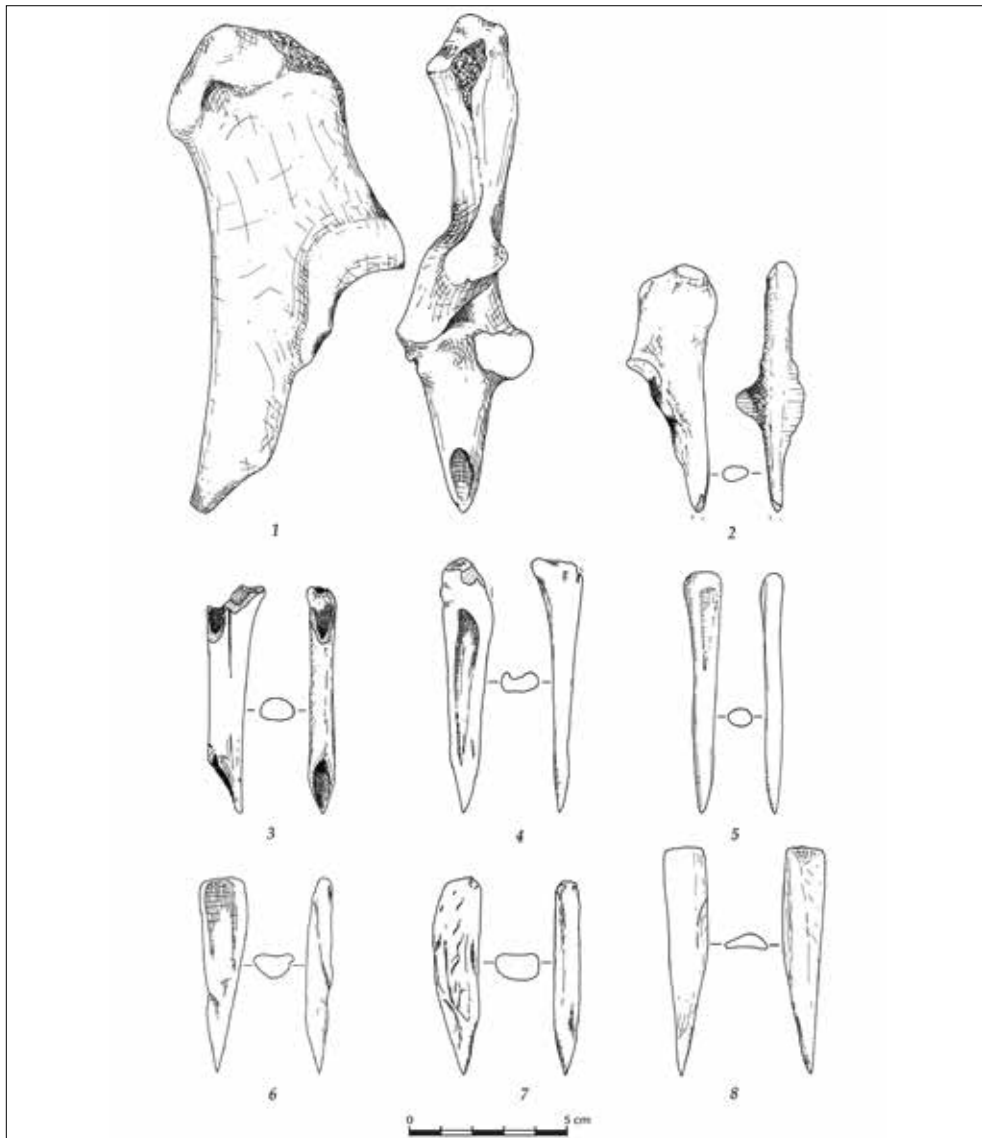

Figure 2. Point-ended tools on ulnae (1-2) and metapodials and ribs (3-8) / *Ulna kemiğinden (1-2) ve metapodial ve kaburga kemiğinden (3-8) yapılmış nokta uçlu aletler (1-8).*

Figure 3. Tools pointed at both (9) and one end (9-15) / İki (9) ve bir tarafı (10-15) nokta uçlu aletler.

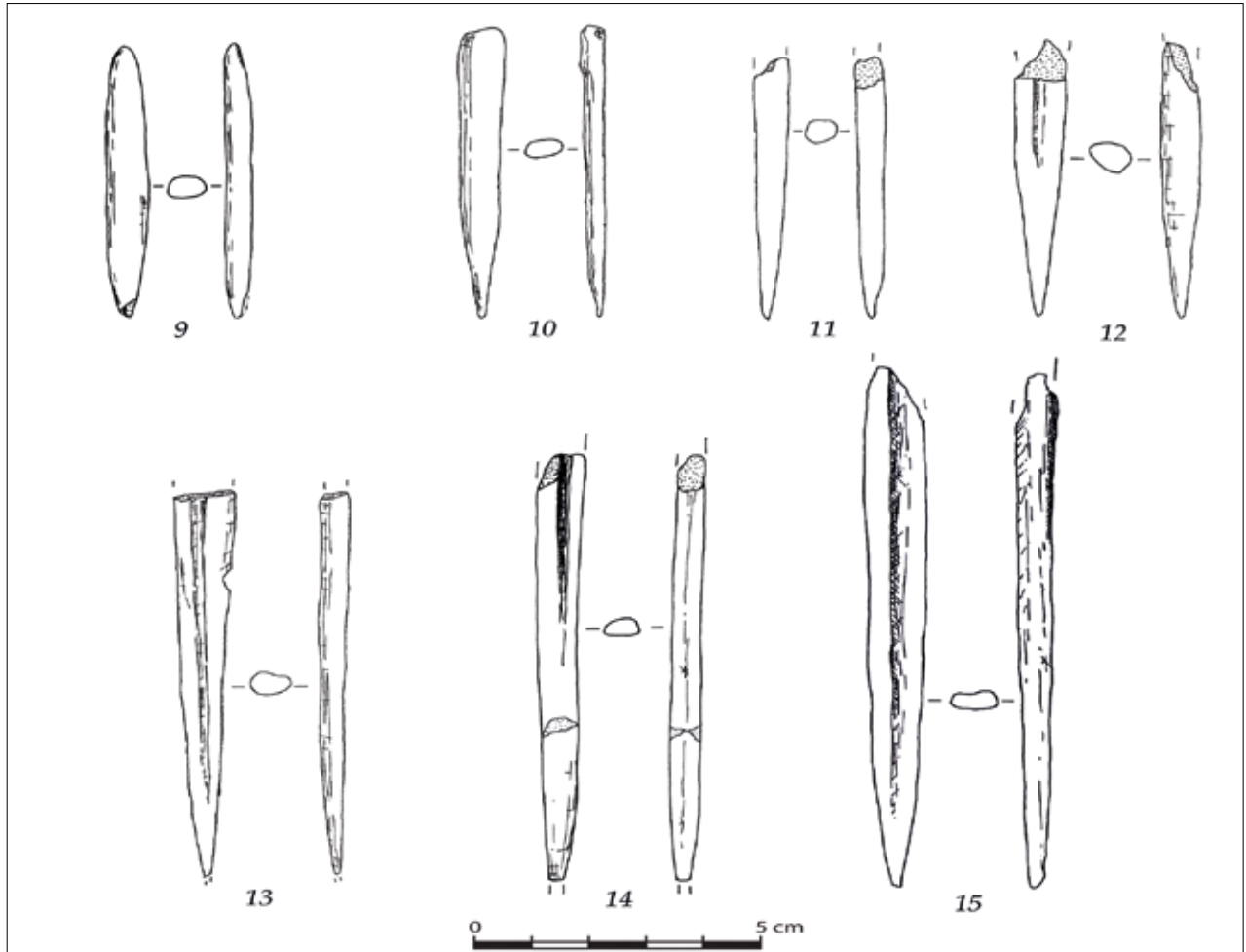

Figure 4. Tools pointed at both (9) and one end (9-15) / İki (9) ve bir tarafı (10-15) nokta uçlu aletler.

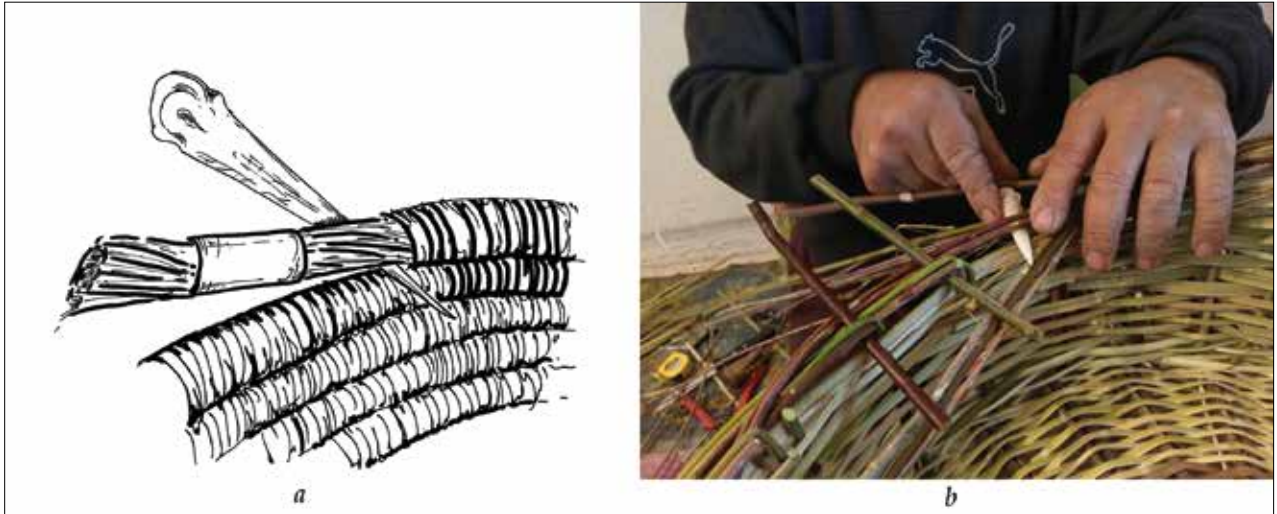

Figure 5. Tentative reconstruction of the use of a bone tool with pointed tip (awl) in basket making (a) and modern use of similar bone tool in coiled basketry in Çanakkale (b) / *Nokta uçlu kemik aletin (bız) sepetçilikte kullanımı gösteren çizim (a) ve Çanakkale yöresinde benzer kemik aletin geçmişte sepetçilikte kullanımı (b)*

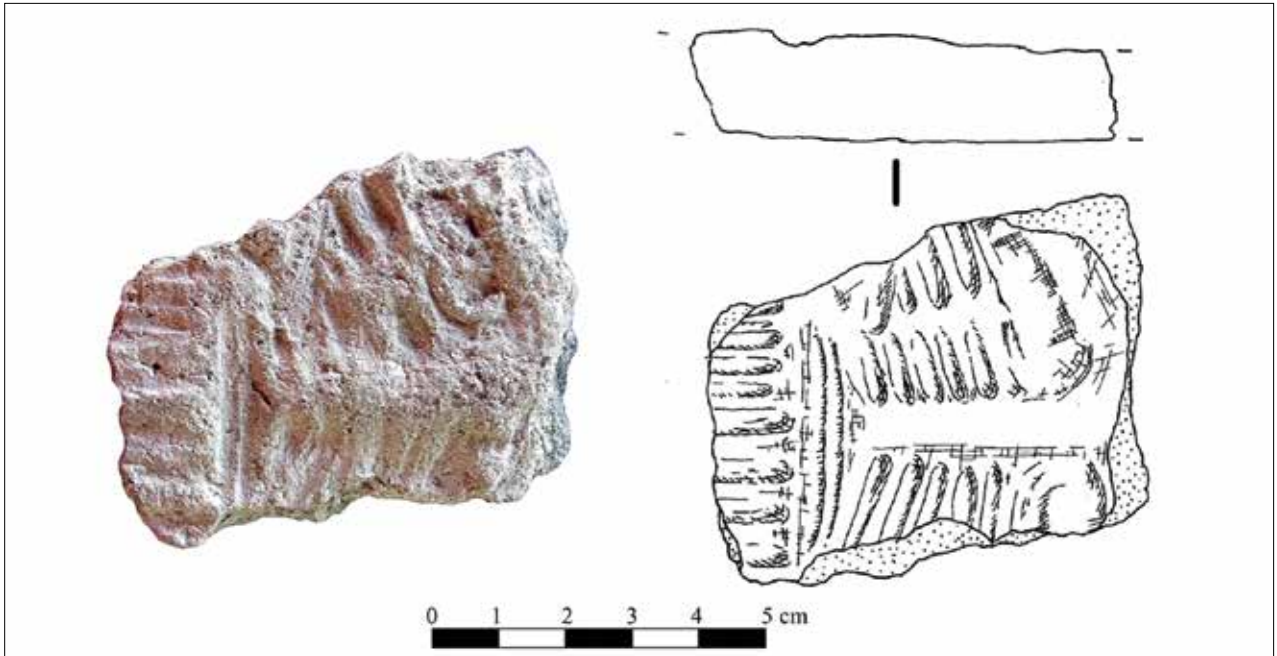

Figure 6. Fragment of a pot base with impressions of a basket from phase III at Gülpınar / *Gülpınar Tabaka III buluntusu tabanında sepet negatif izi bulunan seramik kaidesi.*

Turkish) and pin. Most point-ended tools appear to be broken in the middle of the shaft. No single evidence for a perforated point-ended tool that could be labeled as a needle was identified at Gülpınar.

The point-ended bone tools could have been used to carry out certain kinds of tasks at Gülpınar. Such tools with sharp tips were suitable in coiled basketry, which requires the piercing and sewing together of reeds and bundles of grass.¹¹ Weaving, basketry, and mat making were common crafts during both phases as demonstrated by their negative impressions appearing on over 1200

pot bases.¹² Although ethnographic evidence regarding the use of bone tools in Anatolia is very sketchy, there is patchy evidence from the town of Biga in northwestern Anatolia attesting to the use of awls particularly in making coiled baskets (Figs. 5-6). Here, interviews held with the last basket makers showed that bone awls were frequently used in the past before they were placed with the metal ones. The archaeological examples of point-ended tools preserving striations parallel or diagonal to the longitudinal axis from both phases at Gülpınar could well be linked to coiled basketry, the presence of which was also confirmed on the negative impressions on pot bases.

¹¹ Russell 1990: 528.

¹² Takaoğlu and Özdemir 2018: 485, fig. 49.10.

Figure 7. Experimental use of a point-ended bone tool in pattern-burnish decoration (a-b) and a rim fragment of a bowl with pattern-burnish decorated interior from Gülpınar (c) / *Nokta uçlu kemik aletin perdah bezeme yapımında kullanımı (a-b) ve Gülpınar kazılarında içi perdah bezeme dekorlu bir seramik parçası (c).*

Certain point-ended tools preserve a high polish and faint horizontal striations at their tips. These tools could have been used for the preparation of animal skins or for making stitching holes before the sewing process in the preparation of clothes and shoes. Replication studies conducted on the methods of piercing hides using point-ended bone tools elsewhere provided useful results, demonstrating that bone tools with pointed ends are used for punching holes in fresh and dried hides when stretched on a wooden surface.¹³ The possibility that this type of point-ended tool might have been used in the form of a pin to fasten hair or garments can also be taken into consideration.

There is ample ethnographic and ethnohistoric evidence among the North American natives attesting to the three different common uses of bone awls, namely coiled basketry, tule reed mat making, and hide working.¹⁴ The ethnographic and ethnohistoric evidence leads us to surmise that certain bone awls were often used to pierce a hole through strips in coiled basketry. In the making of tule reed mats, on the other hand, a long bone point-ended tool is pushed through the reeds, meaning that smaller tools such as awls may not be necessary. The evidence also points to the use of awl-like point-ended bone tools made mainly from metapodials and ribs in the making of

clothing, shoes, and bags from animal hides. According to the same North American evidence, point-ended tools made from ulnae with minimal modifications were mainly used in tasks such as manipulating fibers in making baskets and mats, as well as tying of spear points using animal sinew.¹⁵ It is also argued that the initial piercing of the hide was achieved first with an awl with sharp tips operated in a rotary motion and this was followed by the enlargement of this piercing with rather large round-ended tools made of antler are employed in a back-and-forth motion. Large ulna points could also well fit within this task.

At Gülpınar, certain point-ended tools may have been employed by potters, who used them in creating pattern-burnish or incision decorations in pot making. Nearly 300 fragments of potsherds bearing pattern-burnish decoration indicate that point-ended tools were preferred by the potters in forming decorative patterns when the pots were still dry before firing. The pattern-burnished decoration was achieved by the potter rubbing a pointed implement back and forth over the surface of the pots before they were fired. When the pots are fired, dark patterns are discerned from the unburnished parts of the surface, which is lighter in appearance. Experimental studies conducted by the present author show that point-ended bone tools were also used in creating pattern-burnished decorations (Fig. 7).

¹³ Christidou and Legrand 2005.

¹⁴ Chomko 1975; Olsen 1979: 353-357; Tanner 1982: 18; Kaddie 2012a; Mason 2012: 85.

¹⁵ Kaddie 2012b; James 2014: 77, figs. 84-85.

Figure 8. Round-ended tools made from a long bone (16) and horn (17) of cattle, as well as antler tines from deers (18-20) / *Sığır uzun kemiği (16) ve boynuzu (17) ile geyik boynuzlarından yapılmış yuvarlak uçlu kemik aletler (18-20).*

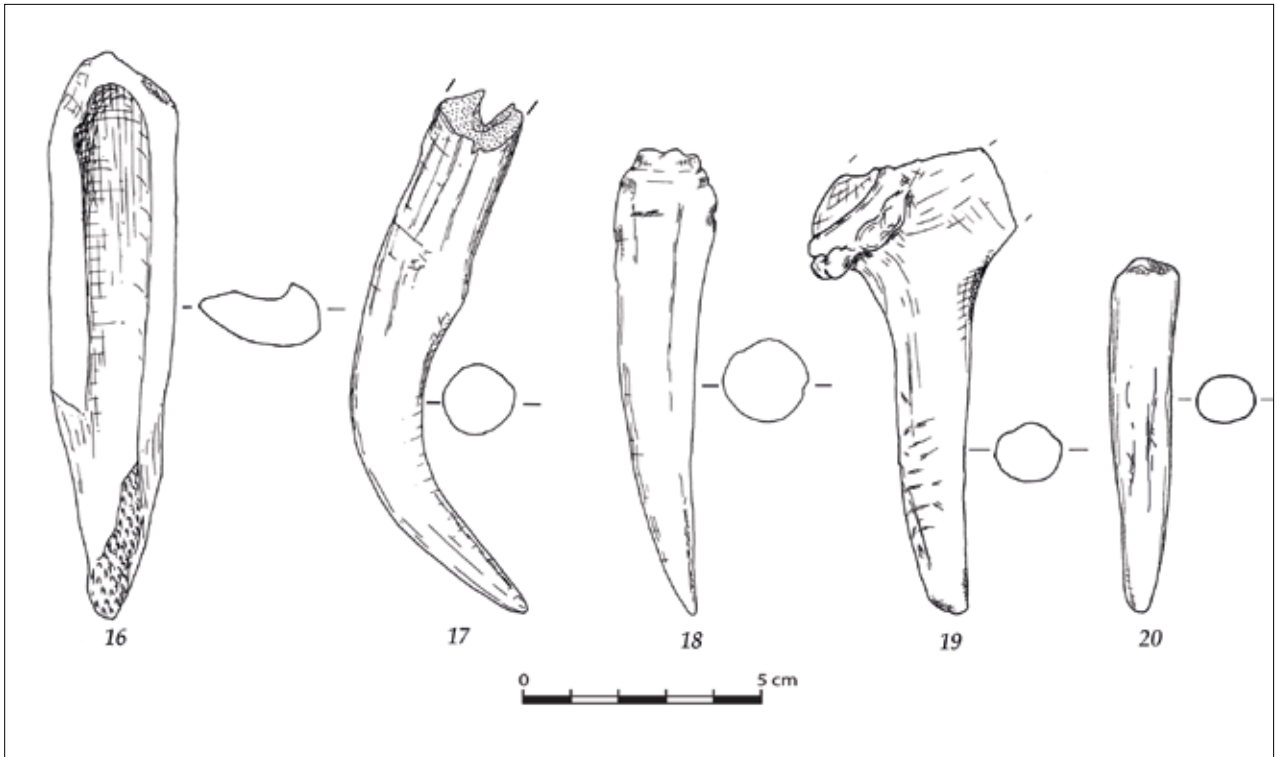

Figure 9. Round-ended tools made from a long bone (16) and horn (17) of cattle, as well as antler tines from deers (18-20) / *Sığır uzun kemiği (16) ve boynuzu (17) ile geyik boynuzlarından yapılmış yuvarlak uçlu kemik aletler (18-20).*

Figure 10. Bevel-ended tools from metapodials of animals (21-26) / Hayvanların uzun kemiklerinden yapılmış eğimli uçlu aletler (21-26) Figure 10. Bevel-ended tools from metapodials of animals (21-26) / Hayvanların uzun kemiklerinden yapılmış eğimli uçlu aletler (21-26)

Round Ended

Round-ended tools are represented by 13 examples at Gülpınar, comprising only 5 % of the bone tool assemblage. This category of tools, with a somewhat blunt tip instead of a sharp point, is made from long bones and horns of cattle, as well as antler tines of deer species (Figs. 8-9). These round-ended bone tools made from deer antlers derived from both common fallow deer (*Dama dama*) and red deer (*Cervus elaphus*). The antlers were seemingly collected from nearby once forested areas after they had been shed by the deer, although there is evidence that they were also obtained from hunted deer. There are cut marks on these antler tines from Gülpınar showing how they were detached from a rack employing the “cut and break” method. The fact that some of the deer craniums preserve the pedicles, and part of the faunal data representing wild animals includes the skeletal parts of deer, indicates that the toolmakers might not have also depended on naturally shed antlers at Gülpınar. Because the antler tine has naturally rounded tips, it was not always deemed necessary to modify them. Several examples, however, preserve actual traces of sharpening at their tips on both angles, making them discernible from the unmodified antler tines. This is because it is commonly accepted that the wear or polish observed at the tip of the antlers is derived from the deer rubbing its rack on a tree as it prepares for the shedding of its antlers.¹⁶ Although the function of tools made from

antler tines is uncertain, horizontal striations observed on their tips under a stereo microscope imply that they were used as some sort of perforator. This could be linked to tasks such as piercing holes during hide preparation. Such round-ended tools made from antler tines could also have been used as digging tools to gather wild roots or for planting seeds.

Bevel Ended

Another common bone tool-type attested at Gülpınar is bevel-ended tools, comprising 32,7 % of the total bone tool assemblage, with 86 examples. Bevel-ended tools exhibit a working edge in the shape of an angled cross-cut made by breaking the distal end off at an angle and then grinding the exposed edge from one side, although several examples have beveled ends on both sides (Figs. 10-11). One end often preserves part of the original epiphysis. Such bone tools were commonly made from long bones such as the tibia, humerus, femur from cattle, deer, and sheep/goats.

Several hypotheses can be offered for the function of this type of bone tool with beveled ends. This category of bone tools probably had a range of uses, serving multiple purposes such as smoothing, scraping, and gouging. The most frequently appearing type of bevel-ended tools, illustrated in Figures 10 and 11 (“*Mablak*” in Turkish), has often been linked with tasks in hide processing. The beveled working

¹⁶ Russel 1990: 540.

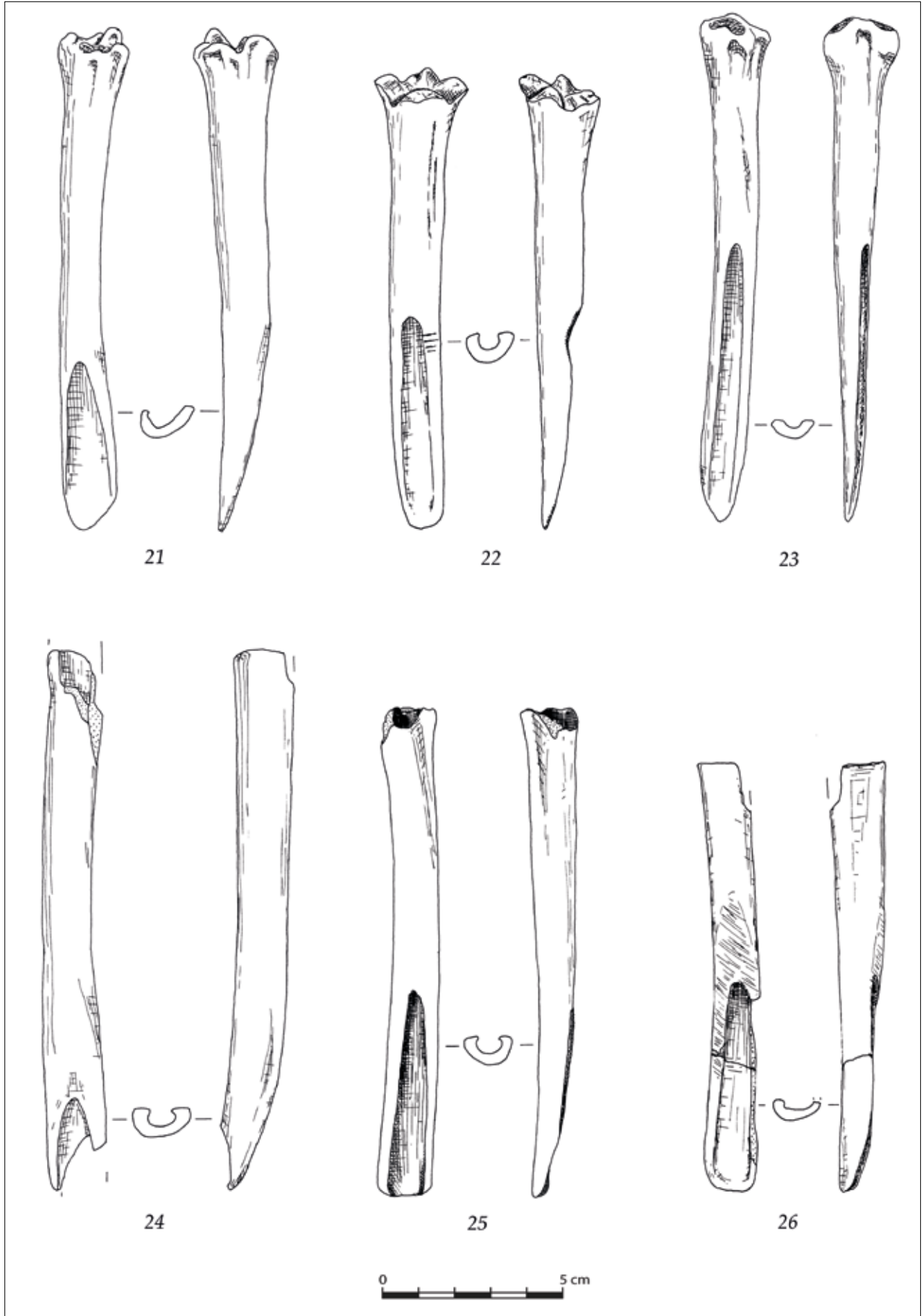

Figure 11. Bevel-ended tools from metapodials of animals (21-26) / *Hayvanların uzun kemiklerinden yapılmış eğimli uçlu aletler (21-26)*

Figure 12. Bevel-ended bone tools (27-29) / Eğimli uçlu kemik aletler (27-29)

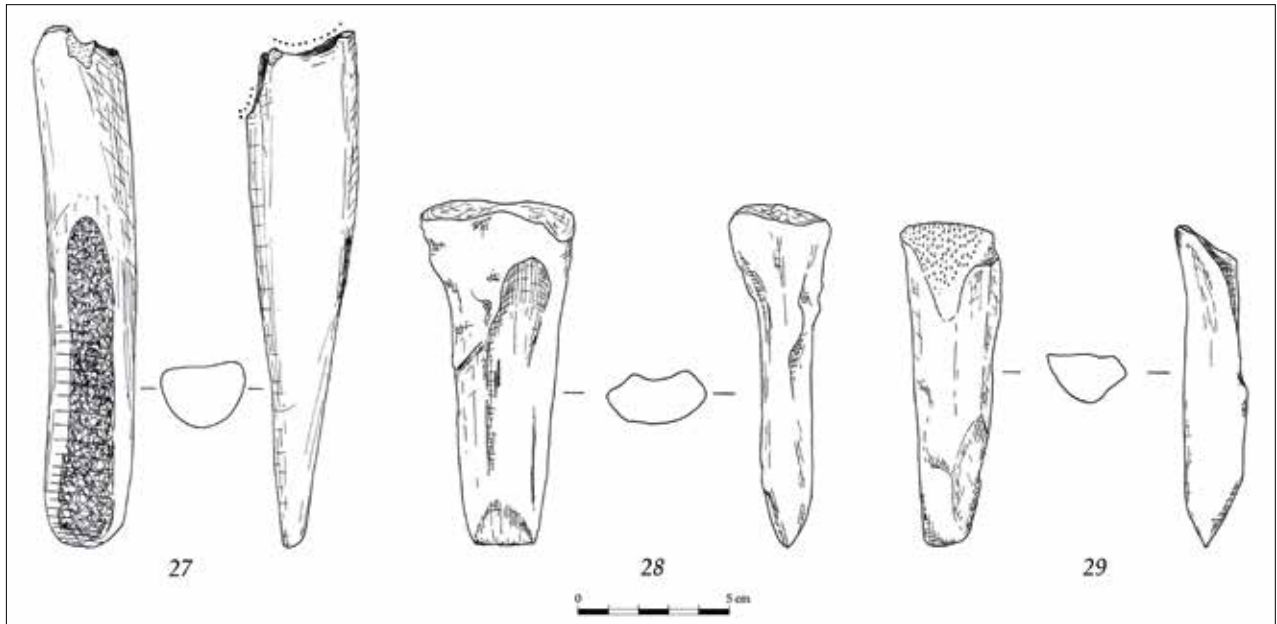
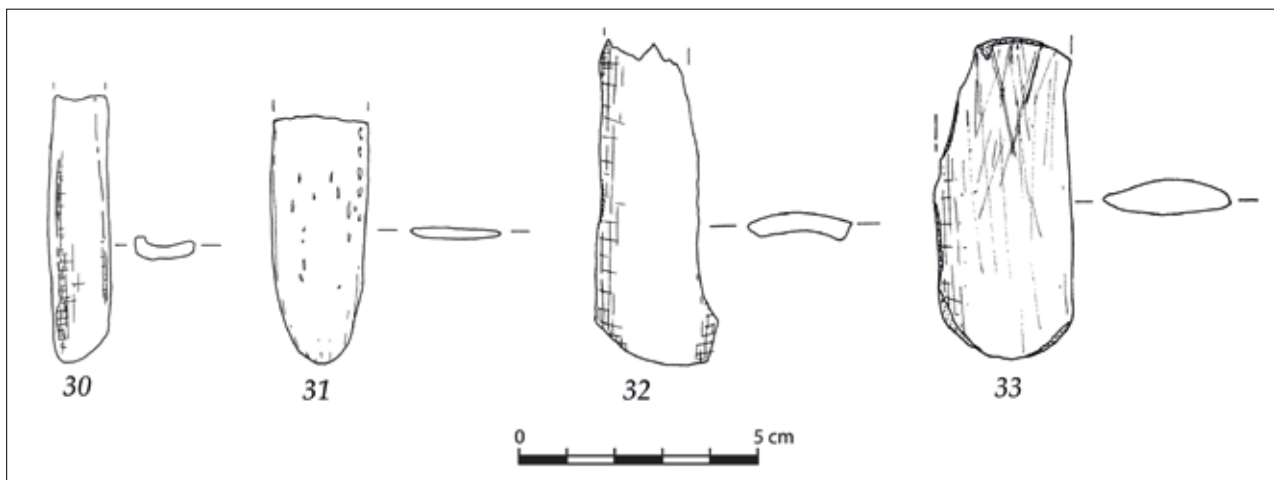

Figure 13. Bevel-ended bone tools (27-29) / Eğimli uçlu kemik aletler (27-29)

edge of the tool is rubbed over the hide to make it tougher and impermeable before it is transformed into a garment or a kind of footwear. This type of tool may also have been used in tasks such as smoothing pottery, scraping the flour from grinding stones, or mixing pigments or spices. There is also a group of bevel-ended tools made out of the scapula of cattle. Such large tools could be classified as hoes used in

loosening the earth before planting a field. Hoes were also made from long bones of animals (Fig. 12.27). A small group of bone tools beveled on both sides has also been documented among the bevel-ended tool category (e.g. Figs. 12.28-29).

Figure 14. Spatulæ (30-33) / *Spatular* (30-33)Figure 15. Spatulæ (30-33) / *Spatular* (30-33)

Spatulæ

Spatulæ bone tools are also common among the bone tool assemblages of both phases at Gülpınar. They are mainly made from the ribs cattle and sheep/goats with little modification (Fig. 6). A spatula, which has a flat shaft generally made from ribs split lengthwise, usually display a large and flat end. They are basically tools that could have been used for a wide variety of tasks that could easily be linked with the steps of pottery manufacture, such as the shaping, smoothing, and decoration of pots. Experimental studies conducted by the present author and the ethnographic evidence from Anatolia both confirm that such bone tools were very efficient in the several steps of pot making.

Hafts

Hafts made of deer antlers, as well as the horns of cattle and both wild and domesticated sheep and goats, have also been identified at Gülpınar. These hafts were frequently made from horns of cattle and sheep/goats, as well as antlers from common fallow deer (*Dama dama*). There are also rare cases in which long bones of cattle were also preferred to manufacture hafts (Figs. 16-17). In manufacturing the hafts, the spongy inner material at one end of the selected section of the horn or antler was partially hollowed out to insert a stone tool in it. It seems that most hafts unearthed at Gülpınar were mainly manufactured to accommodate stone chisels. The recovery of an antler haft along with a miniature greenstone ax confirms this hypothesis. This haft, with a miniature stone chisel inserted into it, was found along with a group of finished bone tools around

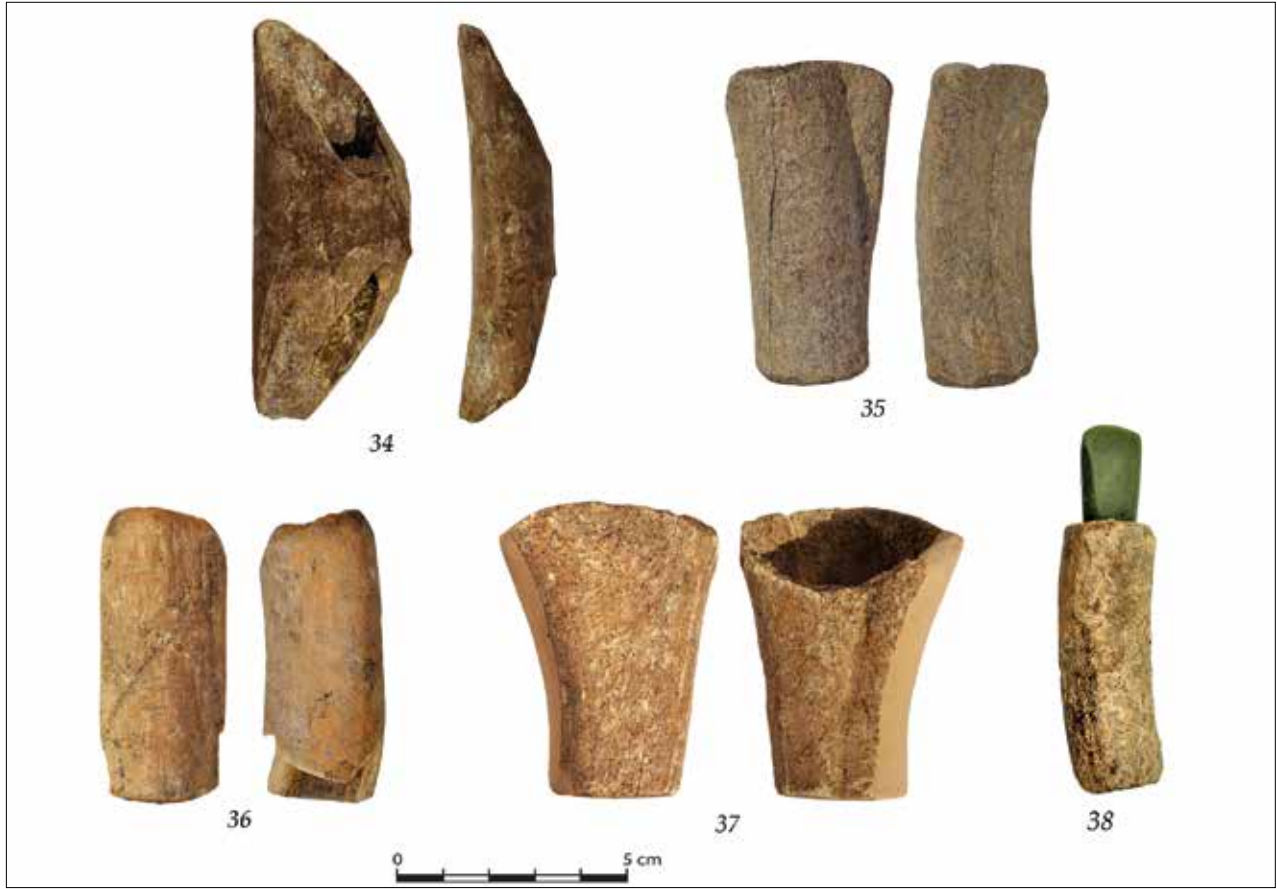

Figure 16. Bone (34) and antler hafts (35-38) / *Kemik (34) ve boynuz saplar (35-38)*.

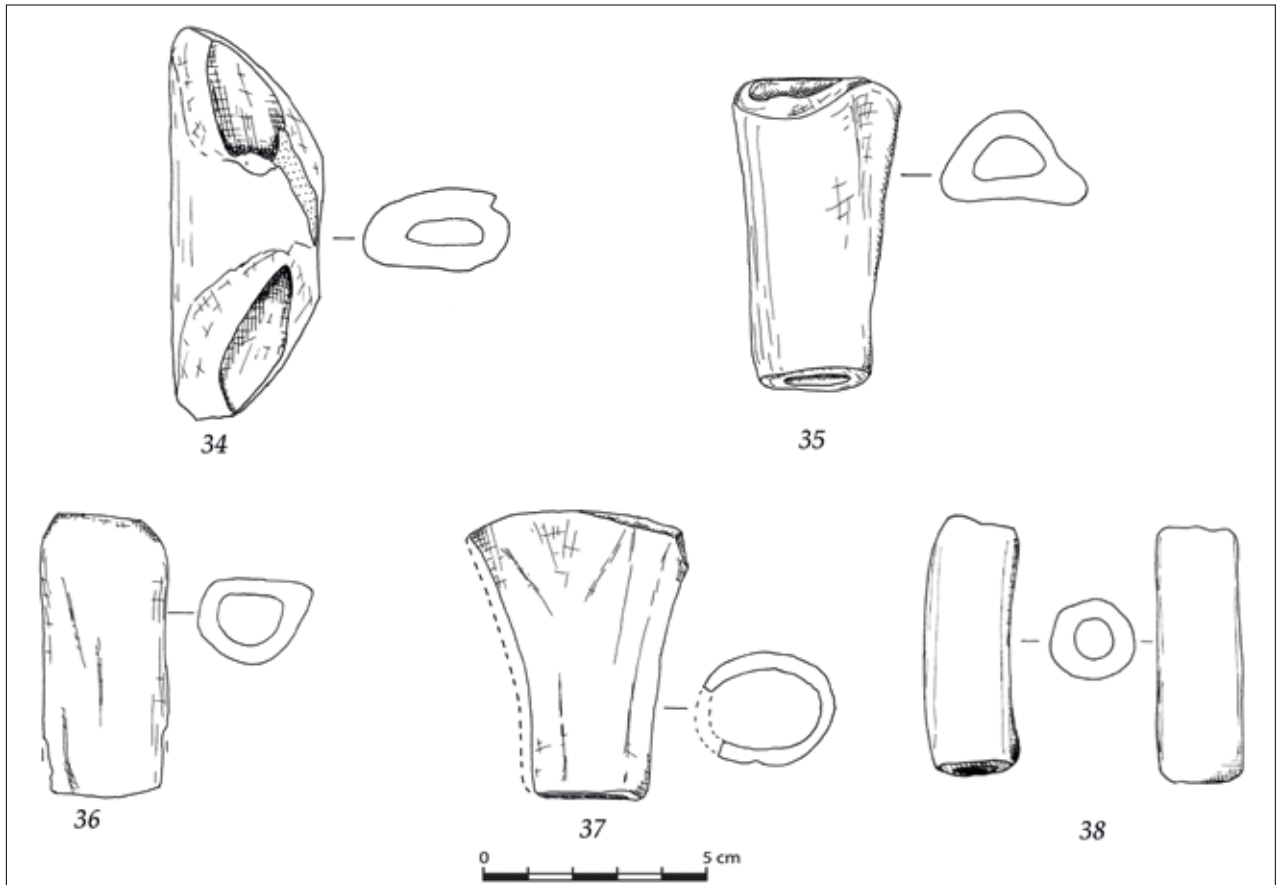

Figure 16. Bone (34) and antler hafts (35-38) / *Kemik (34) ve boynuz saplar (35-38)*.

a batch of grinding slabs near the southwestern corner of Room 36 of Building L, belonging to phase III. This part of the room was probably set apart for household craft production. The lack of evidence such as waste by-products related to bone tool production indicates that this area was a locus where already finished bone tools were used in certain household craft production activities.

CONCLUDING REMARKS

At Gülpınar, bone tools clearly constituted an important component of the household craft activities. Because bone was readily available raw material for the fabrication of tools, the residents of the site took advantage of the bones leftover from the meals and shed antlers they found around their settlers to make tools for their daily needs. The lack of morphological standardization in all available bone tool types and low level in the intensity and scale of production enable us to view the example of bone tool production at Gülpınar as a specialized craft activity. Instead, bone working at Gülpınar could have been a domestic activity geared towards fulfilling the tools needs of individuals responsible for crafts such as mat and basket making, hide working, and pot making. The skills related to the manufacture of bone tools may have been transferred from generation to generation during the site's occupation. One behavioral trait of toolmakers that can be deduced from examination of the taxa from tools, however, is the preference for certain skeletal parts of animals for specific tool types. The toolmakers depended on discarded bones from both wild and domestic animals. Skeletal parts such as tibiae, ulnae, humeri, ribs, as well as horns, and antlers were the main skeletal parts particularly selected for tool making. Although there is an increase in the number of bone tools from phase II to phase III at Gülpınar, the type of bone tool used during each phase remains the same. The spatial distribution of the bone tools within the site does not display any special pattern at Gülpınar since they were found either on the floors of dwellings or in their courtyards. There is only single case in which several finished bone tools were found in a cluster around grinding slabs identified on the floor of a building, perhaps attesting to a form of indoor craft activity during the phase II occupation.

It would be interesting to demonstrate the differences and similarities among the bone assemblages of western Anatolian Chalcolithic sites; however, this is not the case. The assemblages of bone tools at most Chalcolithic western Anatolian sites are relatively poor and consist of similar tool categories. The neighboring site of Kumtepe produced only single evidence of a bone tool dating to this period.¹⁷ The Middle Chalcolithic occupations at Çine-Tepecik, Ulucak, Yeşilova, and Uğurlu yielded bone tool assemblages that bear elements comparable to those of Gülpınar.¹⁸ Unfortunately, no bone tools were reported

from other important excavated Middle Chalcolithic western Anatolian sites such as Liman Tepe, Kulaksızlar, Malkayaşı Cave, and Tavabaşı Cave. As at Gülpınar, the Middle Chalcolithic tool types represent more-or-less a continuation of the preceding Early Chalcolithic tradition at Uğurlu.¹⁹ Here one must also move with the premise that the morphological similarities among the bone tool types recovered from different Chalcolithic sites may not always mean that they were used in the same tasks in each settlement. The Gülpınar data allow us to establish the degree of similarities and differences among the cultural assemblages of the sites of this period in terms of bone tool use.

Because the Neolithic settlement was not excavated at Gülpınar, it is not possible to demonstrate the variations in the patterns of bone tool use between the Neolithic and Chalcolithic periods. Nevertheless, the detailed studies of bone tools from the sites of Ulucak and Uğurlu allow us to make some comments on this issue. The Neolithic phases at Uğurlu have several tool types that do not continue to be utilized during the succeeding Chalcolithic phases. The number of tools such as fishhooks and spoons, as well as certain needle sub-types such as the incision decorated ones seriously declined during the Early Chalcolithic phase III occupation at Uğurlu. The finds from Uğurlu and Ulucak in this sense demonstrates that there was both change and continuity in the types of bone tools from the Neolithic to the Chalcolithic period. Because the publications dealing specifically with the Chalcolithic bone artifacts are very few, the bone tool assemblage at Gülpınar, which represents the largest collection of bone tools found so far in any excavated Chalcolithic settlement in western Anatolia, shed some light on the ways how the bone tools were used in household production activities during this period.

ACKNOWLEDGEMENTS

I would like to thank Coşkun Özgünel, former director of the Smintheion (Gülpınar) excavations, who allowed me to participate in the prehistoric excavations. I would also like to express my gratitude to Turan Takaoğlu, the excavator of the prehistoric settlement of Gülpınar at Smintheion. This work is derived in part from a Ph.D. dissertation completed in the Department of Archaeology at Çanakkale Onsekiz Mart University. I am most grateful to the Scientific Research Projects division of the Çanakkale Onsekiz Mart University for their financial support (BAP Projesi Kodu: SDK-2015-605). I am also thankful to American Research Institute in Turkey (ARIT) for granting me the WDE Coulson & Toni Cross Aegean Exchange Program to work on the material during the early stage of writing my dissertation.

¹⁷ Sperling 1976: 323, no. 141.

¹⁸ Günel 2011: figs. 9.1-3 and 10.1-2; Caymaz 2013: figs. 22-23;

Paul and Erdoğan 2017: 366.

¹⁹ Paul and Erdoğan 2017: 366-77.

REFERENCES

- AZERİ, H. 2015.
“Aşağı Pınar Höyüğü Kalkolitik Dönem Kemik Buluntularının Değerlendirilmesi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BULUT, H. 2014.
“Batı Toros Mağaraları Kemik Aletleri”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BULUT, H. 2016.
“Karain Mağarası örnekleri ışığında bark extractor (Ağaç kabuğu soyucu): Yeni bir öneri”, *Adalya* 19: 1-16.
- BULUT, H. 2018.
“Prehistorik Dönemlerde Anadolu’da Kemik Alet Endüstrisi: Bölgesel Sentezler ve Karşılaştırmalı Değerlendirmeler”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- CAYMAZ, T. 2013.
“Yeni veriler ışığında Orta Batı Anadolu Kalkolitik Çağ kültürü”, *Arkeoloji Dergisi* 18: 39-112.
- CHOMKO, S.A. 1975
“Bone awls and utilized antler tines from Arnold Research Cave, 23CY64, Missouri.” *Plains. Anthropologist* 67: 27-40.
- CHRISTODOU, R. / A. LEGRAND, 2005.
“Hide working and bone tools: Experimentation Design and Applications.”, *From Hooves to Horns, from Mollusc to Mammoth. Manufacture and Use of Bone Artifacts from Prehistoric Times to the Present*, H. Luik, A.M. Choyke, C. Batey, L. Lougas, eds., Muinasajaj teadus 15, 385-396.
- ÇEVİK, Ö. 2018.
“What follows the Late Neolithic occupation in central-western Anatolia? A view from Ulucak”, *Communities in Transition: The Circum-Aegean Later Neolithic Stage (ca. 5000/4800-3200/3000 BC)*, eds. S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosic and T. Takaoğlu. Oxford, 506-512.
- DEKKER, K. 2014.
“What Tools Can Tell. The Bone Tools of Barçın Höyük”, Unpublished MA thesis, Free University of Amsterdam.
- DERİN, Z. / T. CAYMAZ. 2018.
“The Chalcolithic period at Yeşilova Höyük”, *Communities in Transition: The Circum-Aegean Later Neolithic Stage (ca. 5000/4800-3200/3000 BC)*, eds. S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosic and T. Takaoğlu. Oxford, 499-505.
- DERİN, Z. / M.A. ERDEM / Ö.Ç. MAMİKOĞLU, 2020
“Yassitepe Höyüğü”, *İzmir Araştırmaları Dergisi* 12: 61-74.
- ELSTER, E.S. 2003.
“Bone tools and other artifacts”, *Prehistoric Sitagroi: Excavations in Northeast Greece, 1968-1970, Volume 2: The Final Report*, E.S. Elster and C. Renfrew, eds., Los Angeles: University of California (Cotsen Institute of Archaeology, Monumenta Archaeologica 20), 52-79.
- ERDALKIRAN, B. 2017.
“Barçın Höyük 2015 yılı kemik aletlerinin ön raporu”, *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* 32: 235-249.
- ERDOĞU, B. 2018.
“The Neolithic to Chalcolithic Transition the Island of Gökçeada (Imbros)”, *Communities in Transition: The Circum-Aegean Later Neolithic Stage (ca. 5000/4800-3200/3000 BC)*, eds. S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosic and T. Takaoğlu. Oxford, 367-372.
- GÜNEL, S. 2011.
“Çine-Tepecik kazıları ışığında bölgenin tarihöncesi kültürleri üzerine bir inceleme”, *Karadeniz’den Fırat’a Bilgi Üretimleri: Önder Bilgiye Armağan Yazılar*, A. Öztan ve Ş. Dönmez, eds, Ankara, 217-232.
- GÜNEL, S. 2018.
“Prehistoric Culture in Çine-Tepecik Höyük and its contribution to the archaeology of the region”, *Communities in Transition: The Circum-Aegean Later Neolithic Stage (ca. 5000/4800-3200/3000 BC)*, eds. S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosic and T. Takaoğlu. Oxford, 541-550.
- JAMES, G. W. 2014
Indian Basketry, New York: Skyhorse Publishing.
- KADDIE, G. 2012a
“Bone awls: Bridging or widening the gap between the archaeology and ethnology”, *The Midden* 44.1: 10-12.
- KADDIE, G. 2012b
“Ulna bone tools: Identifying their function”, *The Midden* 44.3/4: 23-28.
- MASON, O. T. 2012.
American Indian Basketry. New York: Dover Publications.
- OLSEN, S. L. 1979.
“A Study of Bone Artifacts from Grasshopper Pueblo, AZ P:14:1”, *Kiva* 44: 341-373.

ÖZDEMİR, A. 2017.

“Prehistorik Gülpınar (Smintheion) Yerleşimi Mimarisi ve Mekansal Kullanımı.”, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

PAUL, J.W. / B. ERDOĞU, 2017.

“An examination of the worked bone and antler assemblage at Uğurlu (Gökçeada, Turkey).”, *Documenta Praehistorica*, 44: 368-385.

PİŞKİN, E. / TAKAOĞLU, T. 2020.

“Animal exploitation in the subsistence base of the Chalcolithic Gülpınar community.”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 27.

RUSSEL, N. 1990.

“The bone tools.”, *Selevac. A Neolithic Village in Yugoslavia*, R. Tringham and D. Krstić, eds., Los Angeles, *Monumenta Archaeologica* 15, 521-548.

SAĞLAMTİMUR, H. / A. OZAN, 2012.

“Ege Gübre Neolitik Yerleşimi”, *Ege Üniversitesi Arkeolojik Kazıları*, eds. A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz, G. Polat. İzmir, 223-241.

SİVİL, C. 2017.

“Ulucak Höyük Neolitik Dönem Kemik Aletleri'nin Tabakalar ve Mekânlar Arası Değerlendirilmesi”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

TAKAOĞLU, T. (n.d.).

“Kulaksızlar Revisited: Excavations towards the context of a marble workshop”, in *The Archaeology Anatolia. Recent Discoveries (2019-2020), Vol. IV*, eds. S. Steadman and G. McMahon. Cambridge.

TAKAOĞLU, T. / A. ÖZDEMİR, 2018.

“The Middle Chalcolithic period in the Troad: A new look from Gülpınar”, *Communities in Transition: The Circum-Aegean Later Neolithic Stage (ca. 5000/4800-3200/3000 BC)*, eds. S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosic and T. Takaoğlu. Oxford, 479-490.

TANNER, C. L. 1982.

Apache Indian Baskets, Tucson: The University of Arizona Press.

TUNCEL, R. / V. ŞAHOĞLU. 2018.

“The Chalcolithic of Coastal Western Anatolia: A view from Liman Tepe, İzmir”, *Communities in Transition: The Circum-Aegean Later Neolithic Stage (ca. 5000/4800-3200/3000 BC)*, eds. S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosic and T. Takaoğlu. Oxford, 513-529.

YAVŞAN, Ç. 2010.

“Kalkolitik Gülpınar (Smintheion) Kazıları Buluntusu Deniz Kabukları”, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

YAVŞAN, Ç. 2020.

“Prehistorik Gülpınar (Smintheion) Kemik Aletleri: Üretim ve Kullanım Modelleri”, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

MURAT HÖYÜK'TE YENİ ASSUR İZLERİ: AMULET VE PARMAK BASKILI BİR KADEH

NEO-ASSYRIAN MATERIAL CULTURE REMAINS AT MURAT HÖYÜK: AN AMULET AND A DIMPLED GOBLET

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 19 Ocak 2021	Received: January 19, 2021
Hakem Değerlendirmesi: 01 Mart 2021	Peer Review: March 01, 2021
Kabul: 30 Nisan 2021	Accepted: April 30, 2021

DOI : 10.22520/tubaar2021.28.003

Abdulkadir ÖZDEMİR* - **Harun DANIŞMAZ****

ÖZET

Murat Höyük, Doğu Anadolu Bölgesi, Bingöl ili Solhan ilçesinde, Murat Nehri kenarında yer almaktadır. Bu çalışmada, Murat Höyük'ün Orta Demir Çağına tarihlenen II. tabakasından kazılarla ele geçen, üzerinde tanrı ve tanrıça işaretleri olan amulet ve parmak baskılı kadeh tanıtılmaktadır. Höyük, yakın zamanda tamamlanan Aşağı Kaleköy Barajı'nın su tutma havzası içerisinde yer aldığı için, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 2018 yılında tescillenmiştir. Höyükteki kazı çalışmaları Elazığ Müzesi Müdürlüğü kazı başkanlığında ve bilimsel bir heyet tarafından 2019 yılında yapılarak tamamlanmıştır. Murat Höyük'te yürütülen kazı çalışmaları sonucunda dört ana kültür evresi (I-IV) tespit edilmiştir. Höyüğün II. tabakası MÖ 9-6. yüzyıl aralığına tarihlenmektedir. Kazı buluntusu olan ve burada tanıtılan amulet ve kadeh, Urartu Krallığı'nın etkisi altında olan bölgenin ve höyüğün, aynı zamanda diğer kültürler ile de iletişim halinde olduğunu kanıtlayan ünik eserlerdir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu, Bingöl, Murat Höyük, Orta Demir Çağı, Urartu, Amulet, Saray Malları, Parmak Baskı Bezemeli Kadeh.

* Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir Özdemir, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Elazığ-Türkiye
e-posta: aozdemir@firat.edu.tr ORCID: 0000-0003-3333-9118

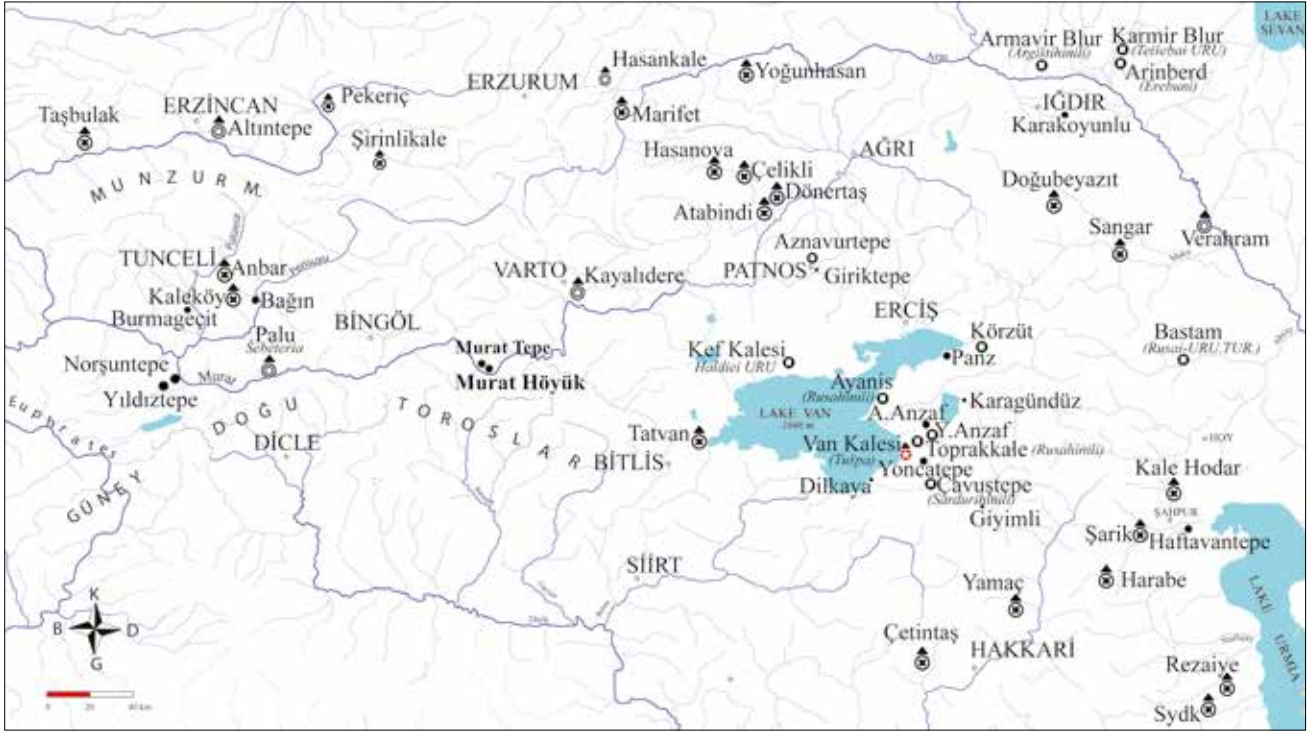
** Dr. Öğr. Üyesi Harun Danışmaz, Munzur Üni., Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı, Tunceli-Türkiye
e-posta: harundanismaz@gmail.com ORCID: 0000-0003-3998-2235

ABSTRACT

Murat Höyük is located on the bank of the Murat River in Solhan district of modern Bingöl province in Eastern Anatolia. This study presents two archaeological finds of the Middle Iron Age – an amulet bearing divine symbols and a “dimpled goblet” – from the second settlement phase of the site. Threatened by the construction of Aşağı Kaleköy hydroelectric dam, Murat Höyük was registered by Erzurum Regional Board of Cultural Heritage Preservation in 2018 and immediate action was taken for salvage excavations. Murat Höyük Excavations were conducted by a team of specialists under the directorship of Elazığ Museum during a single, long and intensive field season in 2019 prior to the inundation of the mound. Four main settlement phases (I-IV) were documented at Murat Höyük, where Phase II dates to the 9th – 6th centuries BC. The two unique finds presented in this study provide evidence for the inhabitants’ interactions with neighboring cultures during a period when the site was under the domination of the Urartian Kingdom.

Keywords: Eastern Anatolia, Bingöl, Murat Höyük, Middle Iron Age, Urartu, Amulet, Palace Ware, Dimpled Goblet.

Harita 1: Orta Demir Çağı'nda Doğu Anadolu ve Murat Höyük'ün konumu (Danışmaz 2020: Harita 11'den uyarlama) / Location of Murat Höyük and distribution of Middle Iron Age sites in Eastern Anatolia (adapted from Danışmaz 2020: Map 11).

GİRİŞ

Doğu Anadolu için dönüm noktası sayılabilecek, 1968-1976 yılları arasında Keban Projesi adı altında yürütülen arkeoloji çalışmalarının en önemli sonucu, Güneydoğu Torosların kültürel bir sınır oluşturmadığı, Neolitik dönemden itibaren Suriye-Mezopotamya ile Elazığ bölgesi arasında yakın ve dinamik bir ilişkinin varlığının arkeolojik verilerle ortaya konulmasıdır.¹ Keban Projesinin ardından Doğu Anadolu ve Güneydoğu'da Karakaya, Atatürk ve Ilisu baraj alanlarında yürütülen kurtarma kazıları, geleneksel bakış açısının değişmesini sağlamış; Malatya, Elazığ ve Bingöl bölgelerini içeren, Güneydoğu Toros Dağları'nın kuzeyindeki ovaların Mezopotamya-Suriye kültürleriyle kısmen bütünleşmiş olan kısmen de onlardan farklı bağımsız özellikler taşıyan kültürel yapılanmasını ortaya koymuştur.²

Torosların hemen güneyindeki Yukarı Dicle bölgesinde gerçekleştirilen araştırmalarda, bu bölgede Mezopotamya etkili kültürlerin, özellikle de Yeni Assur Krallığına ait izlerin varlığı ortaya konulmuştur. Dönemin yazılı belgeleri de Assur Krallığı'nın, bölgeye verdiği öneme işaret etmektedir. Belgelerden edinilen bilgilere göre krallığın, Yukarı Dicle vadisinde Tuşhan, Tidu, Sinabu, Damdammusa isimlerinde garnizonlar ve eyalet merkezleri kurduğu anlaşılmaktadır. Nitekim özellikle

Üçtepe ve Ziyarettepe yerleşmelerinde yapılan çalışmalar bölgedeki Assur iskânının varlığını kanıtlamaktadır.³

Bu çalışmada değerlendirilen taş amulet ve pişmiş toprak parmak baskılı kadeh, Bingöl'ün Solhan ilçesi sınırlarında yer alan Murat Höyük'te yapılan arkeolojik kazılardan elde edilmiştir. Bingöl'de yer alan Aşağı Kaleköy Barajı ve HES kapasite artırımı projesi kapsamında su toplama alanında kaldığı anlaşılan Murat Höyük kurtarma kazısı, 2019 yılında Elazığ Müzesi başkanlığında ve bilimsel bir heyet tarafından yürütülmüştür. Yapılan kazı çalışmaları sırasında amulet ve parmak baskılı kadeh, Murat Höyük'ün Orta Demir Çağı / Urartu Krallığı Dönemi'ne ait II. kültür katındaki mimari yapıların içerisinde çıkarılmıştır.

Amulet, tipolojik ve ikonografik olarak damga mühürlere benzemekle birlikte bazı özellikleri bakımından damga mühürlere farklıdır. Literatürde iki yüzü de kullanılan ve içinden ip geçirilen damga mühürlere olduğu bilinmektedir.⁴ Fakat bu mühürlereki motifler sade değildir. Yani mühürlere işlevlerine uygun olarak üzerindeki motifler kolay taklit edilmeyecek karmaşık şekillerde yapılmıştır. Bu çalışmada tanıtacağımız amulet üzerindeki sembollerin ise mühürlere göre oldukça yalın olarak betimlendiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle amulet, tipolojik olarak mühürlere benzemekle birlikte daha çok tılsım ve korunma amacıyla kullanılan amulet olarak değerlendirilmiştir.

¹ Özdoğan 2019a: 45.

² Özdoğan 2019b: XVI.

³ Köroğlu 2020; Matney vd. 2020.

⁴ Pittman/Aruz 1987: 62-63.

MURAT HÖYÜK VE ORTA DEMİR ÇAĞI YERLEŞİMİ

Murat Höyük, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Bingöl ili Solhan ilçesine bağlı Murat köyünün 250 m güneyinde, adını aldığı Murat Nehri'nin kuzeydoğu yamacında yer almaktadır (Harita 1). Yerleşim alanı denizden +1088 m yükseklikte, kuzeybatı-güneydoğu uzantılı 140x 120 m büyüklüğünde ve 18 m yüksekliğinde olup, doğal bir tepenin üzerine kurulmuştur (Foto. 1-2). 2018 yılında Murat (Norik2) Höyük adıyla tescillenen höyükte⁵ Elazığ Müzesi başkanlığında 2019 yılında kurtarma kazıları yapılarak tamamlanmış ve höyük 2020 yılında Aşağı Kaleköy hidroelektrik barajının suları altında kalmıştır.

Fotoğraf 1: Murat Nehri kenarındaki Murat Höyük (solda) ve Murat Tepe (sağda) havadan genel görünümü (Murat Höyük Kazı Arşivi) / *Aerial view of Murat Höyük (left) and Murat Tepe (right) on the bank of the Murat River (Photo: Murat Höyük Excavations Archive).*

Fotoğraf 2: Murat Höyük kazı sonrası havadan görünümü (Murat Höyük Kazı Arşivi) / *Aerial view of Murat Höyük excavations at the end of the season (Photo: Murat Höyük Excavations Archive).*

Höyükte 2019 yılında yapılan kazı sonuçlarına göre 4 ayrı kültür tabakası tespit edilmiştir (Tablo 1). I. Tabaka Orta Çağ, II. Tabaka Orta Demir Çağ, III. Tabaka Erken Demir Çağ ve IV. Tabaka Erken Tunç Çağ'dır. En erken evre (IV) Erken Tunç Çağı'na aittir.

Fotoğraf 3: Murat Höyük kazı sonrası Orta Demir Çağına ait anıtsal yapı ve buna bağlı yapıların havadan yakın görünümü (Murat Höyük Kazı Arşivi) / *Aerial close view of monumental building and related architecture after the excavation dated to the Middle Iron Age of Murat Höyük (Photo: Murat Höyük Excavations Archive).*

Kültür Katı	Yaklaşık Kalibre Tarihleri	Görece Kronoloji
Murat Höyük I	M.S. 9-10 yy	Orta Çağ
Murat Höyük II	M.Ö. 9-6 yy	Orta Demir Çağ-Urartu
Murat Höyük III	M.Ö. 12-10 yy	Erken Demir Çağı
Murat Höyük IV	M.Ö. 2500-2200	Erken Tunç Çağı III

Tablo 1. Murat Höyük ana kültür evrelerini gösteren tablo / *Murat Höyük stratigraphy and chronology.*

Murat Höyük'ün Orta Demir çağına tarihlenen II. kültür katı, höyüğün geneline yayılan ve temelleri ilk tunç çağına ait mimariye kadar inen, iki yapı evreli anıtsal bir yapı ve buna bağlı yapılardan oluşan mimariyle temsil edilmektedir (Foto. 3). Yapı, yarı işçilikli büyük boyutlu taşlarla inşa edilmiştir. Yapının korunan temel duvarlarının kalınlığı 2 m'ye kadar ulaşmaktadır. Bu anıtsal yapının kuzey-güney doğrultusunda kurulduğu ve girişinin güneyde olduğu ortaya çıkarılmıştır. Ana girişten sonra iki basamakla ulaşılan ve tabanı sal taşlarıyla döşeli bir koridorla büyük avlu/salona geçilmektedir. Avlunun tabanı sıkıştırılmış topraktır. Avludan diğer oda veya depolara geçişler bulunmaktadır. Yapıların zemin katı neredeyse tamamen ayakta ve höyüğün tamamına yakın bir alanını kapsayacak şekilde yayılmaktadır.⁶ Bu alanda yapılan kazılarda az miktarda kırmızı perdahlı Urartu çanak çömleği ele geçmiştir. Ayrıca burada bulunan "İskit Tipi" mahmuzlu ok ucu⁷, yapının son tarihi hakkında bilgi edinilmesini sağlamaktadır. Yine bu tabakada ortaya çıkarılan basit toprak mezardan elde edilen küpe, zincir parçaları, boncuk ve bilezikler Urartu takı sanatının izlerini yansıtmaktadır.⁸ Anıtsal yapıya bağlı kuzeydeki odalardan depo olarak kullanılan yapının içerisinde *in situ* ele geçen çömlekte karbonize

⁶ Özdemir 2020: 275-276.

⁷ Yerleşimde U-17 Karelajı'nda (U17/0001/V/02), (Kazı Env. No: 04) ele geçen İskit tipi ok ucu; tunç, kovanlı, tek mahmuzlu, iki kanatlı ve omurgalı bir yapıya sahiptir (Uz: 3.8 cm, Ağırl.: 5.24 gr.).

⁸ Özdemir/Özdemir 2021: 5, Şek. 6.

⁵ Özdemir vd. 2020: 1.

olmuş buğday taneleri bulunmuştur. Karbon-14 metodu ile yaşlandırılması yapılan karbonize olmuş buğday tanesi (Tubitak-0835: 2528±28 BP) kalibre edilmiş ve buğday tanesine MÖ 650-544 (2a) tarihi vermiştir.⁹ Bu çömlek içinde ele geçen karbonize tohumların arkeobotanik analiz çalışmalarının ön değerlendirmesi sonucunda; *Triticum aestivum*/durum (ekmeklik/durum buğdayı) taneleri olduğu anlaşılmıştır.¹⁰ Murat Höyük II tabakası, krallığın merkezi olan Van Gölü Havzası'ndaki Orta Demir Çağı/Urartu Krallığı Dönemi'ne (MÖ 8-7. yüzyıl) tarihlenen yerleşimler ile çağdaştır.¹¹

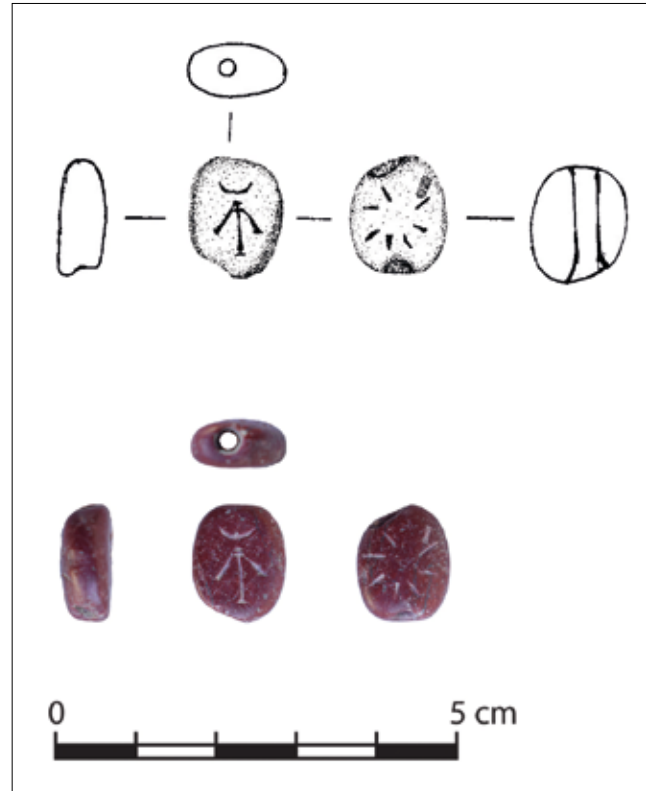
Murat Höyük'te II. tabakaya ait kaplar siyahımsı, grimsi, devetüyü ve kahverenginin koyu ve açık tonlarında değişen hamur renklerine sahiptir (Foto. 4). Yerleşimde yerel üretim kaplar büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak çok az sayıda kırmızı perdeli Urartu çanak çömleği parçaları ve damga baskılı (*stamped marks*) çömlek parçaları da ele geçmiştir. Kaplar, orta ve kaba nitelikte hamur ve içerisinde ince ve orta boyutta taşçık katkılı olup, iyi veya orta derecede pişmiş ve kalın cidarlıdır. Genel olarak yerel üretim elde ve çarkta biçimlendirilmiş olan kaplar, yüksek ve orta derecedeki ısıda tam pişmiş veya gri özlü pişmiştir. Düzgün yüzeyli olan kaplara, çok az perdeli uygulanmış ve genelde astar renginde sıvazlama yapılmıştır. Murat Höyük'te görülen ana tipler; çanaklar, kâseler, çömlekler, çömlekçikler, bardak, yonca ağızlı testi ve küplerdir. Seramikler

Fotoğraf 4: Murat Höyük II. tabakasına ait seramik formlarından örnekler (Foto: Abdulkadir Özdemir) / *A selection of Phase II ceramics from Murat Höyük (Photo: Abdulkadir Özdemir).*

üzerinde ise genelde dikey ve yatay kuşlar görülür. Seramiklerde düz dipler, yuvarlak dipler ve halka dipler ön plandadır. Ele geçen seramiklerin, Doğu Anadolu MÖ 1. binyıl geleneğiyle benzer özellikler sergilediği, özellikle de Urartu/Yeni Assur kap tiplerinin biçimsel taklitleri olduğu anlaşılmıştır.

Murat Höyük'te, II. tabakaya ait çanak çömleklerin yanı sıra, üstü bezemeli veya bezemesiz yuvarlak formlu tutamaklı kapaklar, tutamaklı kandiller, bikonik, konik ve yarımküre biçimli ağırşaklar, bikonik biçimli tezgâh ağırlıkları ele geçen diğer pişmiş toprak buluntular arasında yer almaktadır. Yerleşmeden ele geçen metal buluntular arasında; bronzdan süs iğneleri, uç kısmı stilize yılan ve ejderha başlı bilezikler, küpeler, yüzükler, iskit tipi ok ucu ve delici aletler bulunmaktadır. Bunlara ek olarak alt ve üst öğütme taşları ile kemikten süs iğnesi de ele geçen buluntular arasındadır.

Fotoğraf 5: Murat Höyük'te ele geçen üzeri tanrı ve tanrıça sembolleriyle bezemeli taş amulet (Çizim: Ayşe Özdemir; Foto: A. Özdemir) / *Stone amulet engraved with symbols of moon-god (Sin) and goddess Ishtar from Murat Höyük (Illustration: Ayşe Özdemir; Photo: A. Özdemir).*

⁹ Höyüğün dört evresinden alınan numunelerin (kemik, karbonize odun ve tohum) yaşlandırma analizleri (Karbon-14) TUBİTAK MAM laboratuvarlarında yapılmıştır.

¹⁰ Murat Höyük arkeobotanik analiz çalışmaları, Prof. Dr. Emel OYBAK DÖNMEZ tarafından Hacettepe Üniversitesi Arkeobotanik Laboratuvarı'nda gerçekleştirilmektedir. Karbonize tohumlar üzerinde yapılan analiz çalışmalarına devam edilmektedir.

¹¹ Danışmaz 2020.

AMULET

Murat Höyük'ün Orta Demir Çağı'na tarihlenen II. tabakasına ait U 17 karelaajında, anıtsal yapının büyük salonu içerisinde ele geçen amulet¹², saydam olmayan kuvars türü olan koyu kahve renginde jasper taşından yapılmıştır. 1.2x0.9 cm ölçülerinde kabaca dikdörtgen bir şekildedir. Kalınlığı yaklaşık 0.3 cm, ağırlığı ise 1.53 gramdır. Amuletin uzun kenarları ovalleştirilmiş, deliklerin bulunduğu kısa kenarları düz bir hatta yapılmıştır. Motiflerin bulunduğu ön ve arka yüzler düz şekilde biçimlendirilmiştir (Foto. 5).

Amuletin dar yüzünde ip geçirmek için açıldığı anlaşılan bir delik bulunmaktadır. Boydan boya uzanan deliğin tam olarak ortalanmadığı anlaşılmaktadır. Fakat deliğin kesiti simetrik bir görünüm vermektedir. Ayrıca deliğin bir ucu diğer ucuna göre daha geniş olup ufak da olsa bir daralma mevcuttur. Bu durum amuleti oluşturan taşın tek yönden delindiğine işaret edebilir. Deliğin açıldığı amuletin alt kısmı bir yönden küçük bir miktar kırılmıştır. Bu kırık, deliğin açıldığı zaman oluşmuş olabileceği gibi kullanıma bağlı olarak sonradan oluşmuş da olabilir.

Burada değerlendirdiğimiz amuleti farklı kılan, üzerinde bulunan motiflerdir. Motifler, amuletin her iki yüzüne çok derin olmayacak biçimde çizgi tekniğiyle işlenmiştir ve buldukları yüzeyin tamamını kaplamaktadır.

Amuletin bir yüzünde Tanrıça İstar'ın işareti olan sekiz köşeli yıldız sembolü vardır. Yıldızın köşelerini oluşturan çizgilerinin merkeze bakan kısımları daha kalınken dışa bakan uç kısımlar daha sivri şekilde oluşturulmuştur. Yıldızın köşelerinin aralıklarının, amuletin kırık olan alt kısmında daha seyrek olarak yapıldığı görülmektedir.

Amuletin diğer yüzünde ise Ay tanrısı Sin'in sembolü olan hilal bulunmaktadır. Hilal her iki yandan püskülleri sarkan ince bir kaide üzerine yerleştirilmiştir. Benzer şekilde kaide üzerindeki Tanrı Sin alemleri daha çok stel, kaya kabartmaları ve mühürler üzerinde görülmektedir. Anadolu'da Sin stelleri olarak bilinen ve Yeni Assur dönemine tarihlenen Aşağı Yarımcı, Sultantepe stellerinde ve yakın zamanda yayınlanan Gısgis kabartmaları üzerine Ay Tanrısı Sin'in sembolü benzer şekilde işlenmiştir.¹³

Kaide üzerindeki Tanrı Sin sembolleri Yeni Assur dönemine (MÖ 9 - 8 yy.) tarihlenen silindir mühür ve mühür baskıları üzerinde de görülmektedir. Nimrud'ta yapılan kazılarda ele geçen silindir mühür üzerinde burada tanıtılan amulet üzerindeki benzeri olan Ay tanrısı Sin'in alemleri bulunmaktadır.¹⁴ Mühür, üzerinde Tanrı Sin'in sembolü

olan hilal püsküllü bir kaide üzerinde durmaktadır. Farklı bir silindir mühürde ise püsküllü kaideli Tanrı Sin alemleri yüzeyinin her iki yanında görülmektedir.¹⁵ Karkamış yakınlarındaki Deve Höyük'ten kremasyon bir mezardan çıkan silindir mühür üzerinde Tanrı Sin'in sütun üzerindeki hilal sembolü iki insan figürü arasında yer almaktadır¹⁶.

Ur kentindeki arkeolojik kazılarda ele geçen bazı mühürler üzerinde ise Tanrı Sin'in sembolü olan hilal, Tanrıça İstar'ın sembolü olan sekiz köşeli yıldızla birlikte betimlenmiştir. Tanrıça İstar'ın yıldız sembolü, açık kısmı yukarı doğru bakan ay sembolünün iç kısmına yerleştirilmiştir.¹⁷ Fakat Ur'dan ele geçen mühürler üzerindeki hilal sembolünün, amulet üzerindeki farklı olarak püsküllü bir kaide üzerinde olmadığı görülmektedir.

PARMAK BASKILI KADEH

Murat Höyük'ün II. kültür tabakasına ait T 17 karelaajında, anıtsal yapının büyük salonuna bitişik kuzeydoğudaki dikdörtgen planlı oda içerisinde ele geçen küçük bir kadeh, mal ve teknik özellikleri bakımından, aynı tabakadan çıkarılan diğer çanak çömlek buluntularından farklılık göstermektedir. Kadehin kırık parçaları üzerinde yapılan tamlama çalışmaları sonucunda kadeh, birkaç parça dışında büyük oranda tümlenmiştir.

Çark yapımı olduğu anlaşılan kadehin ağız çapı 9,5 cm yüksekliği ise 9 cm'dir.¹⁸ Kadeh, alçak boyunlu hafif dışa doğru çekilmiş ağız kenarlıdır. İnce kum katkılı ve grimsi kahverengi (10 YR 4/2) hamurludur. İyi derecede pişirilmiş kadehin üzerinde sarımtırak kahverengi (10 YR 4/4) renginde astar bulunmaktadır ve kadeh küresel gövdelidir. Kadehin boynu ile gövdesinin birleştiği yerde çok derin olmayan bir silme bulunmaktadır. Kadehin dip kısmı ise yuvarlatılmış şekilde biçimlendirilmiştir. Ayrıca gövdesi üzerinde belirgin bir parmak baskı bulunmaktadır (Foto. 6). Kadehin benzer örneklerine bakıldığında parmak baskının kadehin eksik gövde parçalarında da olduğu muhtemeldir.

Kadehler üzerindeki parmak baskılar, yapım aşamasında bilinçli olarak yapılmış ve süs unsuru olarak yani bezeme olarak kullanılmıştır. Bu tip kadehler, küresel gövdelere ve oval şeklinde dip kısımlara sahiptir. Yok denecek kadar az katkılı hamuru, iyi pişirimi, ince cidarları ve kaliteli işçiliğiyle dikkat çekmektedir. Bu tipin benzer örnekleri yoğun olarak Yeni Assur başkentlerinde karşımıza çıkmaktadır. Assurlu elit sınıfın beğenisini yansıtan bu seramik grubu "*Dimpled palace ware goblet*" olarak adlandırılmaktadır.¹⁹

¹² U-17 Karelaajı (U17/0002/R/04), (Kazı Env. No: 383).

¹³ Köroğlu 2018: 175-177.

¹⁴ Parker 1962: ND. 6028, 33, pl. XVI, 1.

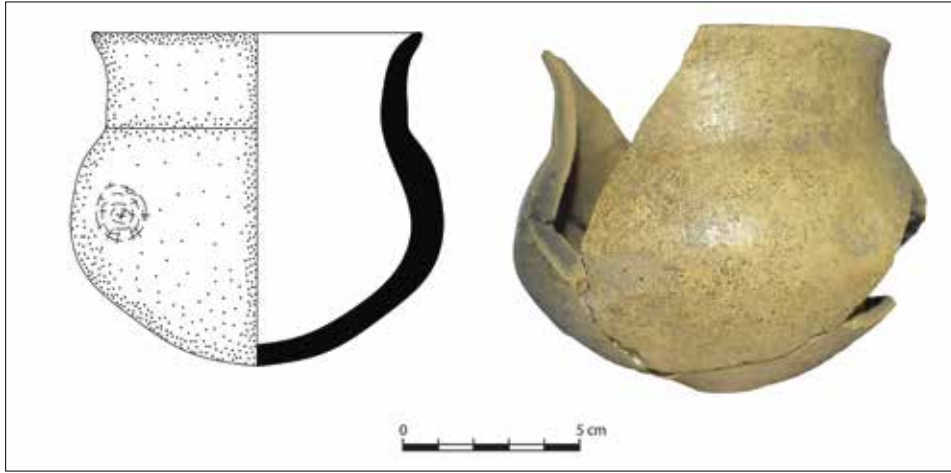
¹⁵ Pittman/Aruz 1987: No: 64, 69.

¹⁶ Moorey 1980: no: 442, 105, 109.

¹⁷ Legrain 1936: no: 518, 44, pl. 30, no: 539, 45, pl. 31.

¹⁸ T-17 Karelaajı (T17/0002/S/05), (Kazı Env. No: 373).

¹⁹ Anastasio 2010: 32; Hunt 2015; Rawson 1954.

Fotoğraf 6: Murat Höyük'ten çıkarılan parmak baskılı bezemeli kadeh (Çizim: Ayşe Özdemir; Foto: A. Özdemir) / A "dimpled palace ware goblet" from Murat Höyük (Illustration: Ayşe Özdemir; Photo: A. Özdemir).

Murat Höyük'ten çıkarılan parmak baskılı kadehin benzer örnekleri en yakın Yukarı Dicle bölgesindeki Assur merkezlerinde karşımıza çıkmaktadır. Ziyarettepe'de yapılan kazılarda saray alanında ele geçirilen parmak baskılı bezemeli biri tüm diğeri dip kısmı eksik olmak üzere iki kadeh ele geçmiştir.²⁰ Özellikle dip kısmı eksik olan kadeh, geniş ağzı ve gövde kısmındaki parmak baskılı bezemeleriyle Murat Höyük'te bulunan örnekle büyük benzerlik göstermektedir.²¹ Üçtepe'de ise Yeni Assur yapı katında benzer türde parmak baskılı bezemeli bir örnek ele geçirilmiştir. Yine bölge müzelerinin koleksiyonlarında üzeri baskılı bezemeli kadeh örneklerini de bulunmaktadır.²²

DEĞERLENDİRME

Güneydoğu Torosların hemen kuzeyinde bulunan Bingöl-Murat Höyük'te yürütülen kurtarma kazıları sonucunda önemli arkeolojik verilere ulaşılmıştır. Özellikle bilimsel ve sistematik kazı çalışmaları sonucunda bölgenin tarih öncesi bilgilerine, Karbon 14 yaş tayini, ksilolojik analiz, arkeobotanik, seramik, obsidyen ve metallerin arkeometrik analizleri ile desteklenen yeni veriler eklenmiştir.

Höyükte ilk iskânın Erken Tunç Çağı'nda başlamasıyla birlikte üç yüz yıla yakın bir süre yerleşimin sürdüğü tespit edilmiştir. Yaklaşık bin yıllık bir boşluktan sonra zayıf bir mimariyle temsil edilen Erken Demir Çağı tabakası bulunmaktadır. Orta Demir Çağına tarihlenen Urartu dönemi mimarisine ait kalıntılar ise höyüğün tümünde görülmektedir. Bu tabakada ele geçen amulet ve kadeh gibi çağdaşı Yeni Assur döneminin izlerinin höyükte ele geçmesi ilgi çekicidir.

Murat Höyük'te sadece bir adet ele geçen kadeh özel bir tür olarak görülmektedir. Kadeh, küresel gövdesiyle ayırt edici formu dışında gövdesi üzerindeki parmak baskısıyla literatürde "dimpled palace ware goblet" olarak tanımlanmaktadır. Benzer örneklerine Assur başkentleri ve kentlerinde görülen bu tür kadehler Yeni Assur dönemine tarihlenmektedir.

Amuletler taşıyanı koruyan, sihir veya tılsım amacıyla kullanılan yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Burada tanıtılan amulet ise üzerindeki Tanrı ve Tanrıça sembolleriyle dikkat çekicidir. Amuletin bir yüzünde Tanrıça *İştar*'ın yıldızı bulunurken diğeri yüzünde Tanrı *Sin*'in sembolü olan hilal yer almaktadır. Hilalin püsküllü bir kaide üzerinde olması dikkat çekicidir.

Tanrı *Sin*'in Güney Mezopotamya'da önemli bir Sümer kenti olan Ur dışında Harran ve civarında kült merkezi olduğu ve burada kutsandığı bilinmektedir. Yeni Assur döneminde Harran'daki kült merkezinin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim üzeri Tanrı *Sin* sembolü Yeni Assur stelleri de bölgedeki *Sin* kültürünün etkinliğine işaret etmektedir. Ayrıca dönemin yazıtları Harran'daki kült merkezinin Assur Krallığının yıkılışından sonra kral soyunun sığındığı önemli bir merkez olduğuna işaret etmektedir.²³

Assurlu elit kesimin beğenisini yansıtan üzeri parmak bezemeli kadeh, Murat Höyük'te sadece tek örnekle temsil edilmektedir. Bu durum Tanrı işaretleri olan amuletle birlikte Yeni Assur dönemine tarihlenen kadehin bir şekilde Murat Höyük'e ulaştığını göstermektedir. Muhtemelen bunlar güneyli bir tüccarın sattığı ya da Urartulu bir tüccarın güneye sattığı malların karşılığı olarak aldığı ürünler olabilir.

²⁰ Matney vd. 2005.

²¹ Matney vd. 2009: Fig. 14-i.

²² Coşkun 2014: Fig. 5-1, 12-1.

²³ Holloway 2002: 388-425.

Aslında Torosların güneyi ile kuzeyi arasındaki kültürel ilişkiler Erken ve Orta Demir Çağı boyunca sürmüştür. Erken Demir Çağı'nda Yukarı Dicle vadisi ve Torosların kuzeyinin bir bölümünü içerisine alan coğrafya Nairi bölgesi olarak adlandırılmaktadır. Bu geniş coğrafyanın güney kısmını oluşturan Yukarı Dicle vadisi yarı göçebe toplumların köklü Mezopotamya kültürüyle tanıştıkları bölgedir. Yukarı Dicle vadisinde yarı göçebe topluluklar özellikle Assur yerleşimlerinde çalışmışlardır. Böylece burada gördükleri başta kentleşme, yazı, devlet modeli gibi birçok yeniliği Torosların kuzeyine taşımışlar ve Urartu Krallığını kurmuşlardır.²⁴ Bu dönemden itibaren Güneydoğu Toros Dağları silsilesi Mezopotamya merkezli Assur Krallığı ile Urartu arasında doğal bir sınır oluşturmuştur. Krallıklar bu doğal sınırın dışında inşa faaliyetlerinde bulunmalarına rağmen Torosların kuzey ve güneyinde kısa süreli çatışmalar yaşanmıştır.²⁵ Ayrıca iki krallık arasında kültürel ilişkiler ve ticaret devam etmiştir.

Bingöl'de Mezopotamya kültürlerine ait somut verilerin ilk kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkması, özellikle de bir Urartu yerleşimi olan Murat Höyük'ün etkileşim içinde olduğunu kanıtlaması ve Yeni Assur döneminin kültürel yayılım alanının ne kadar geniş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bingöl'deki zengin obsidyen kaynaklarından dolayı prehistorik dönemlerden itibaren bölgeler arası etkileşimin varlığı bilinirken, ele geçen buluntular sayesinde bu etkileşimin Demir Çağı'nda da devam ettiği bir kez daha ortaya konulmuştur.

TEŞEKKÜRLER

Murat Höyük eserlerini çalışmamıza ve yayımlamamıza izin veren Murat Höyük Kazı Başkanı ve Elazığ Müze Müdürü Sayın Ziya Kılınç'a içtenlikle teşekkür ederiz. Bilimsel Danışmanlığı Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir Özdemir tarafından yapılan Murat Höyük kurtarma kazılarına gerekli izinleri verdiklerinden ötürü T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne teşekkür ederiz. Kazı sezonu boyunca Bakanlık Temsilcisi olarak görev yapan Elazığ Müzesi uzmanlarımızdan değerli dostum Ergün DEMİR'e teşekkürü bir borç biliriz. Ayrıca kurtarma kazısının finansörlüğünü yapan Kalehan Genç Enerji Üretim A.Ş. 'ye maddi ve manevi yardımlarından dolayı teşekkür ederiz. Bu makalenin Türkçe dil ve anlatım yönünden redaksiyonu Fırat Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Dili Anabilim Dalı'nda görev yapan Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer YILDIRIM tarafından yapılmış olup, teşekkürü bir borç biliriz. Ayrıca makalenin özet ve resim alt yazı kısımlarının İngilizce çevirisi için Dr. G. Bike Yazıcıoğlu'na teşekkür ederiz.

²⁴ Köroğlu 2015: 119-123.

²⁵ Danişmaz 2018: 110-112.

KAYNAKÇA

- ANASTASIO, S. 2010. **Atlas of the Assyrian Pottery of the Iron Age**, Turnhout, Brepols.
- COŞKUN, N. 2014. "Mardin Müzesi'nden Bir Grup Yeni Assur Çanak Çömleği", **OLBA XXII**: 15-31.
- DANIŞMAZ, H. 2018. "Political Relations between the Urartian and Assyrian Kingdoms: A Regional Comparison in Areas of Conflict", **Anadolu Araştırmaları 21**: 105-123.
- DANIŞMAZ, H. 2020. **Urartu Krallığı: Yönetim ve Organizasyon**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- HOLLOWAY, S. W. 2002. **Aššur is King! Aššur is King! Religion in the Exercise of Power in the Neo-Assyrian Empire**. Culture and History of the Ancient Near East 10, Brill, Leiden.
- HUNT, A. M. W. 2015. **Palace Ware Across the Neo-Assyrian Imperial Landscape, Social Value and Semiotic Meaning**, Boston.
- KÖROĞLU, K. 2015. "Conflict and Interaction in the Iron Age: The Origins of Urartian-Assyrian Relations", **European Journal of Archaeology 18** (1): 111-127.
- KÖROĞLU, K. 2018. "Anadolu'daki Yeni Assur Dönemi Stelleri ve Kaya Kabartmaları/Neo-Assyrian Rock Reliefs and Stelae in Anatolia", **Assurlular: Dicle'den Toroslar'a Tanrı Assur'un Krallığı/The Assyrians: Kingdom of the God Aššur from Tigris to Taurus** (Eds. K. Köroğlu/S. F. Adalı). İstanbul: 162-207.
- KÖROĞLU, K. 2020. "Yukarı Dicle Bölgesinde Yeni Assur Dönemi Eyalet Merkezi: Üçtepe", **Assurlular: Dicle'den Toroslar'a Tanrı Assur'un Krallığı** (Eds. K. Köroğlu/S. F. Adalı). İstanbul: 292-305.
- LEGRAIN, L. 1936. **Ur Excavations Volume III: Archaic Seal-Impressions. London and Philadelphia: The Trustees of the Two Museums**, (The British Museum and The University Museum) by the aid of a Grant from the Carnegie Corporation of New York.

- MATNEY, T. / GREENFIELD, T. / HARTENBERGER, B. / KESKIN, A. / KÖROĞLU, K. / MACGINNIS, J. / WICKE, D. 2009.
 “Excavations at Ziyaret Tepe 2007-2008”, *Anatolica* 35: 37-84.
- MATNEY, T., MACGINNIS/J., WICKE, D. KÖROĞLU, K. 2020.
 “Eighteen years on the frontiers of Assyria: the Ziyaret Tepe Archaeological Project”, **Imperial Connections: Interactions and Expansion from Assyria to the Roman Period, Vol. 2, Proceedings of the 5th “Broadening Horizons” Conference (Udine 5-8 June 2017)** (Eds. K. Gavagnin/R. Palermo). EUT, Università di Trieste: 85-118.
- MATNEY, T. / RAINVILLE, L. / DEMKO, T. / KAYSER, S. / KÖROĞLU, K. / MCDONALD, H. / ZUCHMAN, J. 2005.
 “Archaeological Investigations at Ziyaret Tepe, 2003-2004”, *Anatolica* 31: 19-68.
- MOOREY, P. R. S. 1980.
Cemeteries of the First Millennium B.C. at Deve Hüyük, near Carchemish. Salvaged by T.E. Lawrence and C. L. Woolley in 1913 (with a catalogue raisonné of the objects in Berlin, Cambridge, Liverpool, London and Oxford), BAR International Series 87, Oxford.
- ÖZDEMİR, A. 2020.
 “Murat Höyük 2019 Excavation: A Preliminary Report”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi** 51: 272-287.
- ÖZDEMİR, A. / KILIÇ, Z. / AĞTAŞ, Y. 2020.
 “Aşağı Kaleköy Barajı Projesi / Murat Tepe 2018 Yılı Kurtarma Kazısı”, **Kazı Sonuçları Toplantısı** 41 (1): 1-14.
- ÖZDEMİR, A. / ÖZDEMİR, A. [Ayşe]. 2021.
 “Murat Tepe ve Murat Höyük Kazıları Işığında Doğu Anadolu Ölü Gömme Gelenekleri Üzerine Yeni Gözlemler: İki Yeni Urartu Toprak Mezarı”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** 44: 1-14.
- ÖZDOĞAN, M. 2019A.
 “Keban Projesi Uygarlık Tarihine Bakışımızı Değiştirecek (Arkeoloji Söyleşileri)”, **Bilim ve Ütopya** 295: 43-46.
- ÖZDOĞAN, M. 2019B.
 “Sunuş/Introduction”, **Karaz’dan Büyük İskender’e Erzurum Ovası’nda Yeni Bir Keşif Alaybeyi Höyük** (Ed. G. Altunkaynak). Ankara: XV-XXIV.
- PARKER, B. 1962.
 “Seals and Seal Impressions from the Nimrud Excavations 1955-58”, *Iraq* 24 (1): 26-40.
- PITTMAN, H/ARUZ, J. 1987.
Ancient Art in Miniature: Near Eastern Seals from the Collection of Martin and Sarah Cherkasky, Metropolitan Museum of Art, New York.
- RAWSON, P. S. 1954.
 “Palace Wares from Nimrud. Technical Observations on Selected Examples”, *Iraq* XVI: 168-172.

KERAMOS'TAN FİĞÜR KABARTMALI BİR SUNAK

AN ALTAR WITH FIGURE RELIEF FROM KERAMOS

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 09 Şubat 2021	Received: February 09, 2021
Hakem Değerlendirmesi: 16 Şubat 2021	Peer Review: February 16, 2021
Kabul: 12 Nisan 2021	Accepted: April 12, 2021

DOI : 10.22520/tubaar2021.28.004

Nizam ABAY*

ÖZET

Bu çalışmanın konusunu Keramos'tan ele geçmiş figür kabartmalı silindir bir sunak oluşturmaktadır. Daha önce herhangi bir bilimsel çalışmaya konu olmamış Keramos sunağının silindirik gövdesi üzerinde boğa başları tarafından taşınan dört girland kavisi ve kavisin altında dikdörtgen çerçeveli şematize bir niş içerisinde, ayakta, kabartmalı toplam beş figür yer almaktadır. Bu kabartmalar sunağın anlam ve kullanımıyla ilgili ilginç veriler sunmaktadır. Nitekim bu figürlerden chiton üzerine himation giyimli karı koca çifti mezar sanatında dexiosis ikonografisinde değerlendirilirken, hemen sol yanlarında görülen kadın figürü Pudicitia Philista tipinde ele alınmıştır. Kabartma alanının sağ ve sol köşelerinde ise diğer ana figürlere göre daha küçük boyutlu olan hizmetçi tasvirleri görülmektedir. Mevcut figürlerin varlığı sunağın bir mezara, mezarında önemli bir kişiye ait olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla tüm bu değerlendirmeler kapsamında sunağın gerek form ve işçilik, gerekse üzerinde yer alan figürlerin tip, stili ve ikonografisi bakımından erken, geç ve benzer dönem örneklerle karşılaştırılması sonucunda MÖ II. yüzyılın son çeyreğinde üretilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Keramos, Silindir Sunak, Girland, Figür Kabartmalı, Dexiosis, Pudicitia Philista.

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Alaaddin Keykubat Kampüsü, Konya/Selçuklu.
e-posta: nizamabay21@gmail.com ORCID: 0000-0002-8334-4436

ABSTRACT

This study examined a cylinder-shaped altar with embossed figures found in Keramos which had never been scientifically studied before. There are four curved garlands held by bull heads on the cylinder-shaped body of the altar and five standing relief figures within a schematized niche with a rectangular frame under the curve. These embossed figures provide interesting information regarding the meaning and use of the altar. Among these figures, the husband and wife figure wearing himation on chiton is studied within the dexiosis iconography in the funerary art while the female figure to the left of them is studied within the type of Pudicitia Philista. There are also maiden figures on the right and left corners of the relief area, which are smaller than the main figures. The present figures indicate that this altar is part of a tomb which belongs to an important person. After the altar was compared with other patterns from similar periods in terms of its form, workmanship, type, style, and iconography of its figures, it was concluded, within the scope of this study, that this altar was created in the last quarter of the 2nd century B.C.

Keywords: Keramos, Cylinder Altar, Garland, Relief Figure, Dexiosis, Pudicitia Philista.

GİRİŞ

Keramos, Muğla'nın Milas İlçesine bağlı Gökova körfezinin kuzey sahilinde yer alan, bugünkü Ören beldesi üzerine kurulmuş bir antik yerleşimdir¹. Gereme veya Germe adıyla yakın zamana kadar bilinen kent daha sonra harabe anlamında Ören adını almıştır². Kuruluş tarihi tam olarak bilinmese de Keramos yerleşiminin Anadolu kökenli olduğu bilinmektedir³. Kentin kalıntıları bugün modern belde yerleşiminin içinde ayakta kalabilmiştir. Kentin Hellenleşme sürecinin MÖ VII. ve VI. yüzyıllarda başlamış olabileceği, ele geçen Arkaik heykellerden anlaşılmaktadır⁴. Kent MÖ V. yüzyılda Attika Delos deniz birliğine ödediği vergiyle birliğe üye olduğunu göstermiştir⁵. MÖ 188 yılında imzalanan Apameia anlaşması sonucu Keramos, tüm Karia kentleri ile birlikte Rhodos'un egemenliğine bırakılmıştır. Ele geçen bir yazıttan da muhtemelen Keramos ile Strotonikeia'nın "Sympoliteia" adlı bir anlaşma yaptıklarını anlamaktayız⁶. MÖ II. yüzyılda sikke basan kent, MÖ 129 yılında Roma'nın Asia eyaleti sınırlarına dahil edilir⁷. Strabon'a göre Keramos MÖ I. yüzyılın sonlarında bağımsız olmayan ve birçok köyü içinde barındıran küçük kasabalardan birisidir⁸. MÖ 81 yılında Mithridates savaşları sırasında Roma'ya karşı muhalif konumundan dolayı Strotonikeia'ya verilerek cezalandırılmıştır⁹. Roma İmparatorluk Dönem'inde birliğin bir üyesi olarak görülen Keramos, varlıklı aileler olan Stephanephoros'lar tarafından yönetilmekteydi. Stephanephoroslar aynı zamanda başrahip olarak da görev yapmaktaydılar¹⁰. Bu dönem'de Keramosun bolluk ve refah içerisinde olduğu bilinmektedir. Nitekim ele geçen yazılı kaynaklardan Keramoslu bir baba ve oğlunun Miletos'un para basımını ve Ephesos şehrinin mali denetçiliğini üstlendiğini öğrenmekteyiz¹¹. Şehir Bizans Dönem'inde varlığını sürdürmüş ve piskoposluk merkezi olmuştur¹². Pek çok uygarlığın yerleşimine sahne olan ve ticaret limanı olarak varlığını sürdüren antik kentin Rhodosla kurulan yoğun ticaret ilişkileri¹³, kent ve civarında yapılan gerek arkeolojik araştırmalar gerekse satın alma yoluyla müzelere kazandırılan arkeolojik eserlerde kendini göstermektedir. Örneğin çalışma

konusunu oluşturan sunak, yukarıda değinildiği gibi önemli bir arkeolojik eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sunak Milas Müzesi'ne 1995 yılında satın alma yoluyla gelmiştir¹⁴. Keramos antik kentinde bulunan ve mermerden üretilmiş sunak silindirik gövdelidir¹⁵. Sunağı ele almamızın en önemli nedeni gösterdiği tipolojik ve ikonografik özelliklerdir. Bu nedenle sunak öncelikle tipolojik ve ikonografik özellikleri bağlamında ele alınacaktır. Sonrasında ise eser üzerindeki kabartma figürleri, duruş, işçilik ve hareket özellikleri detaylı bir şekilde stilistik olarak incelenerek benzer figür karşılaştırmaları ile eserin işlevi ve tarihlendirilmesi yönelik öneriler sunulacaktır. Böylece Keramos sunağının silindir sunaklar içinde kendi başına bir tip oluşturacak şekilde özgün özellikler göstermesi sunakların az bilinen tipoloji ve ikonografisine katkı sağlayacaktır.

KERAMOS SUNAĞI

TANIMLAMA

Beyaz mermerden üretilmiş silindirik sunağın alt profil ve üst profillerinde önemli ölçüde kırılma ve çatlama görülmektedir (Fig. 1a-b). Gövde üzerinde bulunan girland, boğa başları ve figür yüzeylerinde ise aşınmalar ve kopmalar vardır. Sunağın alt profili, dairesel geniş bir *torus* ve *trochilustan* oluşmaktadır. Kaideden gövdeye geçiş ise çift *spira* ile sonlanır. Sunağın üst kısmı büyük ölçüde kırık olduğu için tanımlanamamıştır. Silindirik sunağın üst gövdesi, yapraklardan oluşan dört girland ve bu girlandları taşıyan dört boğa başı şeklinde işlenmiştir. Boğa başları bukephalion şeklinde biçimlendirilmiştir. Yüksek kabartma şeklinde olan girlandlar boğa başlarının üzerinden aşağı sarkıtılarak yanak kısmına yaslandırılmıştır. Girlandların orta kısmı ise yoğunluk kazandığından aşağıya doğru kavis yapmıştır. Boğa başlarına tutturulan bu girlandların aşınmaya ve kırılmaya uğradığı için hangi bitki veya meyvelerden oluştuğunu tanımlamak zor olsa da tespit edebildiğimiz kadarıyla bir kısmının defne yaprakları biçiminde bezendiğidir. Uçları sivri ve üst üste yerleştirilmiş defne yaprakları, girland uçlarından karşılıklı olarak girland ortasına yönlendirilmiştir. Girland kavisinin altında ise gövde üzerinde dikdörtgen bir niş içerisinde verilmiş kabartma

¹ Akarca 1954: 171; Bean 1987: 38.

² Bean 1987: 38.

³ Kızıl 2002: 134.

⁴ Varinlioğlu 1986: 6.

⁵ Konuk 2000: 159.

⁶ Kızıl 2002: 134.

⁷ Akarca 1954: 172.

⁸ Strabon XVI: 2.15.

⁹ Kızıl 2002: 134.

¹⁰ Varinlioğlu 1986: 11.

¹¹ Varinlioğlu 1986: 1.

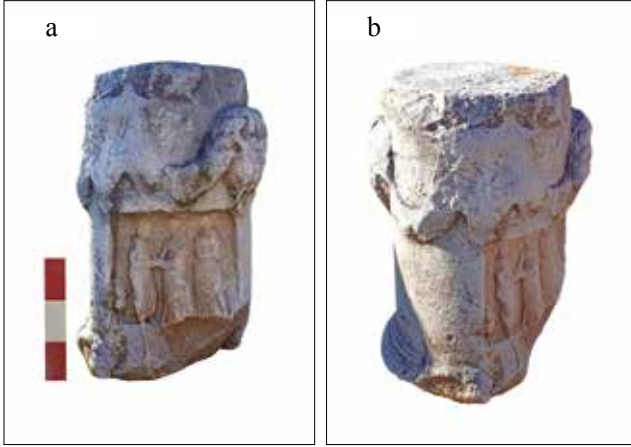
¹² Kızıl 2002: 135.

¹³ Yazılı kaynaklar, Keramos'un Hellenistik Dönem'de Rhodos kentiyile iyi ilişkiler içinde olduğunu kanıtlamaktadır (Ayrıntılı bilgi için bakınız Aydaş 2010: 73-74).

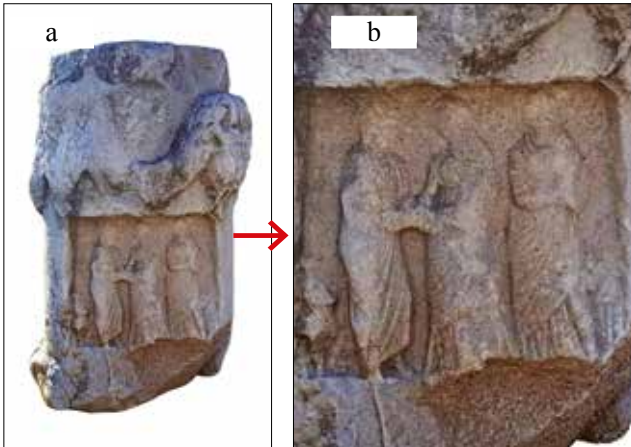
¹⁴ Milas Müzesi teşhirinde yer alan kabartmalı sunağı çalışmamıza izin veren Milas Müze Müdürü Mehmet ÇELEBİ'ye çok teşekkür ederim. Ayrıca çalışma süresince gösterdiği yakın ilgi ve destekten dolayı müze personeli Uzman Arkeolog Ali YALÇIN'a teşekkürü bir borç bilirim.

¹⁵ Milas Arkeoloji Müzesi kayıtları ve uzman görevlilerden aktarılan ifadelerle göre 1995 yılında 2508 nolu sunak büyük çoğunluğu Karia bölgesi eserlerinden oluşan Sinan Kazancıoğlu Keramos koleksiyonundan satın alma yolu ile Milas Müzesi'ne kazandırılmıştır. Sunak envanter no: 2508, yük: 75, çap: 35x44 cm, niş alanı yük: 26 cm, gen: 32 cm, der: 4 cm.

alanında beş figür tasvir edilmiştir (Fig. 2a-b). *Chiton* ve *himation* giymiş olan insan figürlerinden karı koca çifti *dexiosis* yaparken betimlenmiştir. Bu *dexiosis* temasına konu olan erkek figürünün sağ omzu ve kolu mantonun dışında kalmış ve her iki elini ileri doğru uzatarak karşısındaki kadının elini tutmuştur. Çiftin sağ tarafında; sağ eli karnında, sol eli ise ona dayalı dik olarak çeneye uzanmış, *chiton* ve *himation* giyimli *Pudicitia Philista* tipinde kadın figürü bulunmaktadır. Kabartma alanının sağ köşesinde vücudun belden yukarısı aşınmış diğer

Figür 1: Keramos Sunağı (a-b) / (Keramos Altar (a-b) (Fotoğraf/ Photo: N. Abay)

Figür 2: Sunak Üzerinde Görülen Figürlü Kabartma Alanı (a) ve Detay (b) / Figured Relief Area Seen on the Altar (a) and Detail (b) (Fotoğraf/Photo: N. Abay)

figürlere kıyasla daha küçük boyutlu olan cepheden kız hizmetçi figürü görülmektedir. Sol köşesinde ise yüz, kol ve bacak detaylarından 3/4 profilli ve kısa tunik giyimli bir erkek hizmetçi figürü betimlenmiştir.

KÖKEN, ADLANDIRMA VE TİPOLOJİK DEĞERLENDİRME

Çalışmaya konu olan eser, formu itibarıyla günümüze kadar yapılan sunak sınıflandırmalarında, “monolitik

veya silindir sunaklar” ana başlığında, “girlandlı ve *bukranion*” alt gruplar içerisinde “kabartma figürlü” olarak değerlendirilmiştir¹⁶. Silindir sunaklar konusunda en kapsamlı değerlendirmeleri yapmış olan Berges’e göre¹⁷ de bu sunakların kökenini, Pfuhl’u da¹⁸ atf vererek Ionia bölgesine dayandırmıştır. Samos, Milet ve Didim’de MÖ VI. yüzyıla tarihlenen sütun veya heykel altlıklarını silindir sunakların kökeni olarak göstermiştir. Ancak Arkaik Dönem’de görülen bu eserler Klasik Dönem’de bir iki heykel altlığı dışında neredeyse tespit edilmemiştir¹⁹. Bu konuda araştırma yapan bir diğer yazar Fraser, Geç Hellenistik ve Roma Dönemi’nde boğa başları ve girland temasındaki sayısız varyasyonu daha ayrıntılı olarak analiz etmek için Rhodos sunaklarının genel bağlamdaki yerini değerlendirmeyi esas nokta olarak görür. Silindirik sunaklarla bu kadar yakından ilişkili hale gelen girlandlı ve boğa başlı dekoratif özelliklerin ilk form biçimi muhtemelen mimari yapılar üzerindeki bezemelerle ilişkili olduğunu ifade eder²⁰. MÖ III. yüzyılda Samothrake ve Delos mimari anıtlarında görülen boğa başları, Pergamon’daki girland destekçisi olarak değil bir *metop* süslemesi olarak tek başına ortaya çıkar. Dolayısıyla bu sunakların hepsinden ziyade birçoğunun bu dekoratif özellikleri MÖ 3. yüzyıldan sonra Pergamon arşitrav frizlerinin uyarlanması olarak görülmektedir²¹. Mimari anıtların dış cepherinde görülen süsleme girişlerinin silindirik sunaklara adapte edilmesi ve sonraki dönemlerde Bergama sanatsal stillerinin etkisini vermesi doğaldır. Dolayısıyla Ege şehirlerindeki sanatsal etkiye bağlı olarak, boğa başları ve girland bezemesinin nihai kökeninin Pergamon’a borçlu olması muhtemeldir. Stilin yaygın bir şekilde kullanıldığı ve moda olduğu açıktır ve girland kullanımının bazı örneklerini Pergamon prototiplerinin taklidine atfetmek gerçekçi olabilir. Örneğin, Rhodos tipi mezar sunaklarının bazılarının en azından Pergamon mimari modellerinden türediği anlaşılmaktadır²². Bu durum, birçok boğa başlı ve girland tipinin hem olgun dönem mimari tiplerine hem de II. Eumenes dönemine ait bir adak sunağının süslemesine yakın benzerlik göstermesinden kaynaklanmaktadır²³. Ancak genel bir modanın varlığını tek bir merkeze atamak yerinde olmayacaktır. Çünkü bu sunaklar Ege bölgesinin her yerinde bulunurken güney Karia kıyılarındaki

¹⁶ Yavis 1949: 146; Fraser 1977: 33.

¹⁷ Berges 1986: 29.

¹⁸ Pfuhl/Möbius 1977: 57.

¹⁹ Berges 1986: 30.

²⁰ Pfuhl 1905: 20. Taf. 84; Yavis 1949: lev. 136,142.

²¹ İlk örnekler Bergama Demeter tapınağı ve Asklepieion Tapınağının frizlerinde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Berges 1986: 30; Rumscheid 1994: 199; Berges 1986: 30.

²² Fraser 1977: 28.

²³ Fraser 1977: 28. fig. 71a.

Dor şehirlerine komşu adalar olan Rhodos ve Kos kentlerinde de yaygın olarak görülürler²⁴. Özellikle Rhodos Müzesi'nde, şehrin etrafında ve Orta Çağ şehir surlarının içinde görülen yaklaşık 200'e yakın sunak göz önüne alındığında bu tipolojideki sunağın ana üretim alanı olarak Rhodos kentini dikkate almak olağandışı görülmemelidir. Kos kentinde bu sayı 50 civarındadır. Knidos Antik Kenti'ndeki silindirik sunakların azımsanmayacak miktarda da olması Kıyı Karia'nın üretim alanı olabileceğini göstermektedir²⁵. Özellikle Karia coğrafyasında dikdörtgen sunaklara göre girlandlı silindirik sunakların topoğrafik koşullardan ötürü teraslı ve kayaya oyulmuş nekropol tipine uyarlanabilmesi açısından daha kullanışlı olduğu görülmüştür²⁶. Taşınabilir bu sunakların insan ritüellerinde önemli bir materyal olarak görülmesi, farklı tiplerinin ortaya çıkmasına ve süsleme unsurlarının amaca uygun tasarım edilmesine de katkı sağlamaktadır²⁷. Bu yüzden sayıları da günden güne artış göstermiştir. Çalışmanın konusunu oluşturan silindirik Keramos sunağının girlandlarında ise kopmalar ve aşınmalar sebebiyle ayrıntılar tespit edilememektedir. Bu durum hakkında elimizdeki tek veri, figürlü kabartma alanının sağ üstüne gelen girlandların bir kısım yaprak bezemesidir. Bezeme ayrıntısından girland yapraklarının olasılıkla defne yapraklarından oluştuğu anlaşılmaktadır. Bunların başlangıç ve orta noktaları bir boru formunda hep aynı kalınlığı devam ettirir. Öyle ki yoğunluğun en fazla oldukları aşağı sarkan kavis noktalarında bile farklılaşma görülmez. Defne yaprakları oval olarak işlenmiştir. Herhangi bir derinlik söz konusu değildir. Yapraklar, birbirinden kanallarla ayrılarak hareketsiz ve şematize, herhangi bir zemin üzerine taşırılmazken kavis noktalarında görülen izlerden muhtemelen bir bantla sarılmışlardır. Sunağın bu özellikleri Hellenistik Dönem'in özelliklerini yansıtır. Çünkü girlandların tümünün defne yapraklarından oluşması Anadolu'da Hellenistik Dönem'den itibaren görülmeye başlanan bir tasarımdır²⁸. Bu dönem'de girlandlar sadece yapraklardan yapılmış olup ince bir form izlerler. Ayrıca ortalarında kalınlaşmaz ve aşağıya doğru çok fazla taşırma yapmazlar²⁹. Ve bu dönemde kalın olmamakla birlikte genişliği her noktada aynı olan bu girlandlar, taşıyıcı öğelere bağlı olarak merkeze doğru yönelir³⁰.

Zira Roma Dönemi'nde girlandlar ortalara doğru kalınlaşır ve süsleme öğeleri bakımından çok yüklüdürler³¹.

Sunakta girland taşıyıcısı olarak kullanılan boğa başında ise iki parçalı kalın bant şeklinde manşet³² dekorasyonu işlenmiştir. Girlandlar bu manşetler aracılığıyla birbirine tutturulmuştur. Girland taşıyıcıları üzerinde yer alan bu manşet dekorasyonları sunakların stilistik formunda önemli bir süsleme öğesidir. Berges'e göre iki parçalı bant şeklinde görülen bu manşetler Hellenistik Dönem'in modası olarak görülmektedir. Sonrasında MS I. yüzyıla kadar da kullanılmaya devam etmiştir³³. Boğa başlarının tümünde aşınmalar olduğu için göz, burun ve ağız kısımları detaylandırılmamıştır. Bu nedenle boğa başlarının formu hakkında ayrıntılı bilgi edinilememektedir. Ancak tahrip olan alanın çapı ve genişliği göz önüne alınırsa baş yapısının iri ve enli olduğu ve burun hizasından çeneye doğru daralarak sonlandığı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Hellenistik Dönem özellikleri gösterdiğini düşünmekteyiz. Çünkü, Hellenistik Dönem boğa başları, iri, geniş ve dolgun yapılarıyla doğal ve plastik betimlenmişlerdir³⁴. Bu iri boyutlu olan boğa başlarının yüz uzuv detayları ayrıntılandırılarak verilmiştir³⁵. Roma Döneminde daha keskin hatlara sahip olup doğal ve orantılı yapısından uzak işlenmişlerdir.

Keramos sunağının süsleme öğesi olan girland taşıyıcıları ve boğa başları üzerindeki manşet düzenlemesi, Hellenistik Dönem'in ortalarına tarihlenen Rhodos girlandlı sunakları³⁶ ile karşılaştırılabilir stilistik nitelikler sergilemektedir. Her iki sunakta da girlandlar defne yapraklarından yapılmıştır ve bunların orta yoğunluk kısımlarının bir bantla sarıldığı görülmüştür. Ayrıca yalın ve sade işlenmiş bu girlandlar başlangıç ve orta noktalarında hep aynı biçimde devam ederler. Ayrıca her iki sunak benzer biçimde iki parçalı bir bant görünümündeki manşetlere sahiptir. Rhodos sunaklarında farklı olarak boğa başlarının her iki kenarından düz bir şekilde inen geniş ve uçları püsküllü taenielerin varlığıdır. Benzer şekilde girland düzenlemesinin başka örnekleri MÖ I. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen Iasos³⁷ ve Bodrum sunaklarında görülmektedir³⁸. Sunağın girland düzenlenmesinde yer alan defne yaprakları arasındaki konturların kapalı yapısı ve boru biçimleriyle sade işlenişi,

²⁴ Fraser 1977: 29.

²⁵ Fraser 1977: 29.

²⁶ Fraser 1977: 29.

²⁷ Altun 2019: 818.

²⁸ Strocka 1996: 457 Abb. 3.

²⁹ Anabolu 1984: Res. 17.

³⁰ Koçak 2019: 199.

³¹ Anabolu 1984: Res. 1,7,14, 16, 20, 23.

³² Manşetler, boğa başlarının üzerinde girlandları birbirine bağlamak için kullanılan bir veya iki parçalı bant. Bunların bazen her iki kenarında kıvrangıç kuyruğu şeklinde olan farklı biçimleri de bulunmaktadır (Berges 1986: Abb. 128- 131).

³³ Berges 1986: 128- 131.

³⁴ Berges 1996: 71 vd.

³⁵ Fraser 1977: 27.

³⁶ Berges 1996: Abb. 165-167.

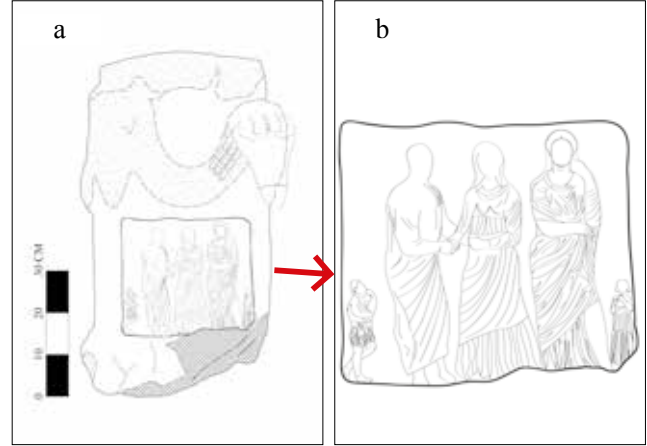
³⁷ Berges 1996: kat. 38. Abb. 82.

³⁸ Berges 1996: kat. 71. Abb. 113, kat. 86, Abb. 126.

kompakt ve dinamik etkiden yoksun oluşu ve kavis noktalarındaki geniş bant dekorasyonları bakımından Keramos sunaklarıyla oldukça benzerdirler. Çalışmada görülen bir diğer önemli ayrım, sunakta görülen figürlü kabartma alanlarının varlığıdır (Fig. 3a-b). Sunaklarda Klasik Dönem’de insan veya hayvan figürlerinin yer aldığı kabartma sahneler görülmüş olup Hellenistik ve Roma Döneminde daha popüler hale gelmiştir³⁹. Genelde silindirik sunaklarda boğa başları ve girdanlar dışında hiçbir dekorasyon ana özellik olarak görülmez. Ancak Hellenistik Dönem’de dikdörtgen sunaklarla birlikte silindirik sunaklarda da zamanla dikdörtgen bir çerçeve içinde cenaze konulu figürlü kabartma alanları görülmüştür. Bu tip kabartmalar sunakların Olyposlu veya *kitonik* tanrılara ve tanrısallaştırılmış imparatorlara adandığını işaret etmektedir⁴⁰. Ayrıca Korkut, sunaklarda bu tip mimari formun neden tercih edildiği sorusunu mezar evi fikriyle de açıklamaktadır⁴¹. Waelkense göre bu mezar evi fikri, Anadolu’da köklü bir geleneğe sahip mimari bir formda gelişmiştir ve çeşitli mezar anıtları, mezar cepheleri, mezar stelleri ve lahitler ışığında Arkaik Dönem’den Roma İmparatorluk Dönem’ine kadar izlenebilmektedir⁴². Özellikle bu tür konik taçlı silindirik sunaklar, Hellenistik Dönem’den beri mezar veya *heroize* edilmiş bir anıt olarak kullanılan silindir yapıları taklit etmeyi amaçlamaktadır⁴³. Anıtsal formdaki bu yapılar Anadolu’da yaygındır. Korkut’a göre, konik taçlı silindirik sunakların işlevsel yorumu sadece mimari formlarıyla yakından ilişkili olmayıp, bu bağlamda dikdikleri veya buldukları yerler de önemli bir rol oynamaktadır⁴⁴. Nitekim Keramos’ta nekropol alanında ve çevresinde görülen birçok kaya mezar ve lahit mezarlarının varlığı⁴⁵ bu görüşü desteklemektedir. Örneğin Keramos’ta yer alan bazı silindir sunakların nekropol alanında bulunmamış olsa bile sunakların taşınmış olma ihtimali göz önünde bulundurularak mezar kültürüyle bağlantılı olabileceği ifade edilmektedir⁴⁶. Silindir formlu bu mezar sunakların ölen kişiye saygı olarak sembolik bir değer taşıdığı düşünülmektedir⁴⁷. Zira Fraser’e göre bu tip silindir sunaklar, Hellenistik ve Roma Dönem’inde nekropol alanlarında mezar stellerine bir seçenek olarak görülmüştür⁴⁸. Zamanla da mezar stellerinin yerini alarak nekropol alanlarında yaygın olarak kullanılmıştır⁴⁹. Nitekim çalışmaya konu olan sunak üzerindeki dexiosis sahnesi içinde yer alan karı koca çifti ve yanlarında yer

alan hizmetçi figürleri Hellenistik Dönem mezar stelleri üzerinde ikonografik olarak yoğun görülmektedir⁵⁰. Dolayısıyla tüm bu mevcut figürlerin varlığı da sunağın ölü kültürüyle bağlantılı mezar sunak olduğu durumunu açıkça kanıtlamaktadır.

Roma Dönem’inde ise Pamphilya ve Lykia bölgelerinde figür kabartmalı girdanlı sunaklar yaygın olarak görülmektedir. Mezar stellerine benzer formda, büst veya heykel boyutundaki figürlerle süslediği sunaklar

Figür 3: Sunak Üzerinde Görülen Figürlü Kabartma Alanı (a) ve Detay (b) (çizim) / Figured Relief Area Seen on the Altar (a) and Detail (b) (drawing) (Çizim/Drawing: N. Abay)

bunu destekleyen örnekler olarak verilebilir⁵¹. Ancak Hellenistik Dönem’de İonia, Karia ve adalarda⁵², yaygın olarak görülen figür sahneli kabartmalı sunaklar, Keramos sunağına yakınlık içerisinde. Örneğin Keramos sunağına form ve işçilik açısından benzerlerine Rhodos Müzesi’nde sergilenen Hellenistik Döneme ait 13598 envanter nolu silindir mezar sunağında rastlamak mümkündür⁵³.

Makri Steno nekropolünde bulunan beyaz mermerden yapılmış MÖ II. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen bu sunakta cenaze konulu figürlü kabartma alanı form olarak tıpkı Keramos sunağında olduğu gibi sunağın gövdesine bezenmiştir. Ayrıca sunakların alt profillerinde de bir uyum gözlemlenir. Farklı olarak Rhodos örneğinde figürlü kabartma alanı, girdanların taşıyıcısı olan geyik başının tam altından geçer. Ayrıca figürler ve girdanlar daha plastik yapıda olup derinlik daha fazladır. Oysa Keramos figür kabartmasında derinlik daha yüzeyseldir. Viyana Müzesi’nde teşhir edilen MÖ II. yüzyıla tarihlendirilen 433 envanter numaralı Rhodos kökenli bir mezar sunak üzerinde yer alan dikdörtgen çerçeveli figürlü kabartma alanı Keramos sunağıyla form olarak

³⁹ Yavis 1949: 143.

⁴⁰ Yavis 1949: 156, no. 3.

⁴¹ Korkut 2007: 328.

⁴² Waelkens’ten aktaran Korkut 2007: 328.

⁴³ Varkıvanç 1997: 90 f.

⁴⁴ Korkut 2007: 328.

⁴⁵ Kızıl 2002: 139-140, Res. 129-130; Kızıl 2007: 363-366, Kızıl 2008: 293-302.

⁴⁶ Adıgüzel 2015: 30, kat No. 1,2,3.

⁴⁷ Adıgüzel 2015: 29.

⁴⁸ Fraser 1977: 19.

⁴⁹ Fraser 1977: 19.

⁵⁰ Pfuhl/Möbius 1977: Kat. Nr. 704-706, 872-874.

⁵¹ Korkut 2007: Taf. 116-120.

⁵² Fraser 1977: fig. 86-87.

⁵³ Fraser 1977: 32, fig. 86a.

benzer bir görünüm sunar⁵⁴. Ayrıca sunakta, yüksek kabartma olarak işlenen girlandların boğa başlarının üzerinden kulak arkalarından aşağıya sarkıtılarak yanak kısmına yaslandırılması, bu girlandların tamamen üst üste bindirilmiş yaprak bezemelerinden oluşması ve bu yaprakların doğal etkiden uzak birbirine sıkıştırılmış düzende düz ve hareketsiz işlenmesi Keramos girlandlarıyla stilistik olarak benzeşmektedir. Ancak, Keramos sunağında girland kavisi altında işlenen figürlü kabartma alanı Rhodos sunağında boğa başının tam altında konumlanmasıyla ayrışır. Keramos sunağına form olarak bir diğer benzer örnek yine Rhodos kökenli silindirik sunaklar üzerinde görülmektedir. Bu örnekler dikdörtgen bir niş çerçeveli mezar sunakları olarak temsil edilir⁵⁵. Yazıt olmayan bu sunaklarda boğa başının altında dikdörtgen bir alan hazırlanmış ancak herhangi bir kabartma yontulmamıştır⁵⁶. Yarım kalmış bir işçilik söz konusudur. Napoli Müzesi'nde sergilenen 152791 envanter numaralı bir Rhodos sunağı⁵⁷ da figürlü kabartma alanı açısından Keramos sunağına paralellik göstermektedir. MÖ II. yüzyıla ait sunak, boğa başının altında dikdörtgen çerçeveli bir niş içerisinde görülen figürlü kabartma alanı ve alt profilleri yönünden Keramos sunağına benzerlik gösterir. Böylece Keramos sunağının benzer formdaki bu sunaklardan yola çıkarak MÖ II. yüzyılın son çeyreğine ait olabileceği uygun görülmektedir. Bu mezar konulu kabartmalı sunaklarda kabartma alanının üst kısmını çevreleyen girland ve boğa başları anormal derecede yükseğe yerleştirilmiştir. Ayrıca girlandların kurdele, üzüm salkımları, *teneialar*, bant şeritler ve çam kozalakları gibi çeşitli süslemelere sahip olmadığı da görülmüştür. Bu durumda muhtemelen sanatçı, bu mezar konulu sunaklarda girlandları hem yukarıda hem de sade işleyerek figürlü kabartma alanını ön plana çıkarmaya çalışmaktadır.

FIGÜRLÜ KABARTMALARIN İKONOĞRAFİK VE STİLİSTİK DEĞERLENDİRİLMESİ

Sunağın kabartma alanında 3/4'lük dönüş yapmış *chiton* üzerine *himation* giyimli bir erkek figürü betimlenmiştir. Figür başını sol yanında bulunan 3/4'lük dönüş pozisyonunda verilmiş *chiton* ve *himation* giyimli bir kadına çevirmiş olup sağ eliyle elinden tutmaktadır. Sunak üzerinde bu ikili *dexiosis* ikonografisi içindedir (Fig. 4). Aynı konunun yer aldığı kompozisyonlar ilk olarak Klasik Yunan sanatında el sıkışma, tokalaşma veya vedalaşma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eserler üzerindeki bu ikonografinin verdiği mesaj yakın

bağ ve ilişki gösterme şeklinde de yorumlanmaktadır⁵⁸. Hrouda'ya göre bu *dexiosis* konulu mezar ikonografisi doğudan alınmadır⁵⁹. Atalay'a göre de⁶⁰ tıpkı vazo sahnelerinde ifade edilen yorumlar gibi ölenin yakınlarına veda edişini sembolize etmektedir. Steller üzerindeki bu ikonografinin vedalaşma ile bir ilgisinin olmadığını da ileri sürenler bulunmaktadır. Cennette yeniden bir

Figür 4: *Dexiosis* Sahnesi (çizim) / *Dexiosis* Scene (drawing)
(Çizim/Drawing: N. Abay)

araya gelme olduğu gibi⁶¹ toplumdaki ahlaki normlarının örnekleri olduğunu ifade edenler de bilinmektedir⁶². Geç Hellenistik ve Erken Roma Dönemleri'nde *dexiosis* sahneli kabartmalar yukarıda işaret ettiğimiz anlamların ötesinde başka anlamlarda içermektedir⁶³.

Vedalaşma veya selamlaşma konulu *dexiosis*in ilk sahneleri MÖ VI. yüzyılda mezar vazoları üzerinde bulunmaktadır. MÖ V. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlendirilen kriegerelekythos olarak adlandırılan beyaz zeminli *lekythos* üzerinde *dexiosis* sahnesi görülmektedir⁶⁴. Burada, yaşlı bir adam veya kadınla el sıkışan bir asker tasviri bu kompozisyonun muhtemelen ayrılmadan önceki son dokunuşa atıfta bulunuyordu⁶⁵. Bir diğer örnek Nekyia ressamına ait Klasik Dönem'e tarihlenen bir vazo üzerinde karşımıza çıkmaktadır⁶⁶. Sahnede *pudicitia* tipinde tabure üzerinde oturmuş ölü bir kadın ve onunla vedalaşan iki figür betimlenmiştir. Popüler bir tokalaşma betimi olan bu kompozisyon muhtemelen yakın akrabalık veya aile

⁵⁸ Novakova/Pagakova 2016: 208.

⁵⁹ Hrouda 1993: 293 vd.

⁶⁰ Atalay 1988: 17-18.

⁶¹ Biesantz 1965: 94.

⁶² Zanker 1993: 215.

⁶³ Arsemia Ören yerinde Kommagene Krallığı'na ait bir stel kabartmasında betimlenen *dexiosis*, *Kommagene Krallığı'na dair bir propaganda aracı olarak yorumlanır* (Dörner 1999: 180; Baumeister 2007: 53-6).

⁶⁴ Matheson 2005: 26.

⁶⁵ Novakova/Pagakova 2016: 208.

⁶⁶ Boardman 1997: 100, Res. 184.

⁵⁴ Pfuhl/Möbius 1977: Kat. Nr. 970.

⁵⁵ Fraser 1977: 32.

⁵⁶ Fraser 1977: 32, fig. 87a,b,c.

⁵⁷ Pfuhl/Möbius 1977: Kat. Nr. 2039.

bağlarını sembolize eden bir durum olarak yorumlanabilir. Akhilleus ressamına ait Klasik Dönem'e tarihlenen bir stamnos üzerinde⁶⁷ ayakta *chiton* üzerine *himation* giyimli bir erkek, hemen yanında ise kalkanlı ve miğferli olan bir asker figürü ile tokalaşırken betimlenmiştir. Sağ köşede ise sol elinde *phiale* sağ elinde ise *hydria* tutan bir kadın figürü muhtemelen ölen askerin eşi olarak ikonografide yerini almıştır⁶⁸. Muhtemelen panelde ölen veya savaşa gidecek olan askere ailenin vedası konu olarak işlenmiştir. *Dexiosis* sahneli konular mezar stelleri üzerinde de yer almaktadır. Bu tür kompozisyona sahip eserler Klasik Dönem'den itibaren mezar ikonografisinde yaygın olarak işlenmiştir⁶⁹. Atina Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde korunan Klasik Dönem'e ait Khalandri ve Priaus mezar stellerinde⁷⁰ *dexiosis* konulu sahneler betimlenmiştir. Hellenistik Dönem'de de Keramos sahnesiyle aynı döneme tarihlenen *dexiosis* konularının en yaygın olarak işlendiği merkezler arasında Delos⁷¹ örneklerini gösterebiliriz. Zira yaptığımız araştırmalar sonucunda benzer örnekler MÖ II. yüzyılın ortalarına tarihlenen Smyrna⁷² ve Rhodos⁷³ atölyelerinden gelmektedir. Ayrıca MÖ II. yüzyılın sonlarına tarihlenen Stratonikeia eserlerinde karşımıza çıkmaktadır⁷⁴. Bu nedenle Keramos sunağındaki *dexiosis* ikonografisinin değerlendirirken karşılaştırma eserleri için daha çok paralellik gösteren yerlere bakmak daha doğru olacaktır. Bu bağlamda karşılaştırma yapacağımız ilk örnek, Fürstliche Fürstenbergische Sammlungen Müzesi'nde korunan MÖ 100 yıllarına ait Smyrna'da bulunan bir mezar stelidir⁷⁵. Stelin kabartma alanında, Keramos *dexiosis* kompozisyonuna benzer üslupta 3/4 profillerinde ayakta bir omzu dışarda olan *himation* giymiş bir erkek figürü ile karşısında ayakta *chiton* ve *himation* giyimli kadın figürünün tokalaşması görülmektedir. Kadın figürünün yanında ise sağ köşede hizmetçi figürü yer almaktadır. Konu benzerliğinin dışında figürlerde ve kompozisyonda bazı farklı detaylar gözlemlenmiştir. Keramos sunağındaki erkek figürün ağırlığı sağ bacak, hareketi ise sol bacak üzerindedir. Zira Smyrna figürünün bacak hareketleri ise tam tersi olarak işlenmiştir. Ayrıca Keramos kadın figürü, sağ eliyle erkek figürünün sağ elini tutarken Smyrna kadın figürü sadece sol eliyle erkek figürüyle el sıkışmaktadır. Kompozisyondaki farklılığa gelince Keramos ustaları, kabartma alanının sağ ve sol köşelerine hizmetçi, merkeze ise kadın figürü ekleyerek Smyrna kompozisyonuna göre daha kalabalık bir görünüm sunar.

Smyrna örnekleri dışında *dexiosis* ikonografisi açısından yakın benzerlerinin bulunduğu Stratonikeia stel örnekleriyle kıyaslama yapmak daha doğru olacaktır. Nitekim sunağımıza benzer bu konunun sık sık işlendiği merkezler arasında Hellenistik Dönem de Keramos'u egemenliği altına alan Stratonikeia Antik Kenti gelir. Stratonikeia Müze deposunda yer alan MÖ II. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen 234/3811 nolu mezar stelindeki⁷⁶ *dexiosis* sahnesi sunağımızdaki kompozisyonla benzeştiğini söylemek mümkündür. Merkezde ayakta duran *chiton* üzerinde *himation* giymiş iki erkek figürü tokalaşırken betimlenmiştir. Konu ve erkek figürünün benzerliği dışında kompozisyonda bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Stratonikeia sahnesi, hizmetçi figürünün eksikliği ve tokalaşan her iki figürün erkek olmasıyla Keramos ikonografisinden ayrışır. Stilistik açıdan bakıldığında Keramos ve Stratonikeia erkek figürlerinde ortak özellik *himation*un kıvrımlarında görülmektedir. Figürlerin sol omzundan aşağıya sağ bacağına doğru çapraz bir şekilde inen *himation* kıvrımlarında yüzeyselleşme ve sadeleşme görülmektedir. Kıvrımlar yumuşak dokusundan yoksun işlenmiş olup oldukça gergin ve metalik verilmiştir. Yukarıda saydığım tüm bu özelliklerden dolayı her iki eserde hem kompozisyon hem figür stili bağlamında aynı dönemin özelliklerini yansıtmaktadır. Benzer örnek yine Muğla Müzesi'nde korunan Stratonikeia'ya ait MÖ II. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen bir stel üzerinde⁷⁷ karşımıza çıkmaktadır. Ayakta duran *chiton* ve *himation* giyimli iki erkek figür, *dexiosis* yaparken tasvir edilmiştir. Figürlerin yanlarında ise kısa tunik giymiş bir erkek hizmetçi betimi yer almaktadır. Figürlerin birbirlerine el uzatırken 3/4 lük dönüş pozisyonu ve sol köşede görülen erkek hizmetçi figürünün *himation* yapısı, baş özellikleri, kol ve bacak pozisyonlarını Keramos sunak kompozisyonundan ayırmak güçtür. Bu benzerliğinin yanında figürlerin tümünün erkek oluşu, soldaki erkek figürünün hareketsiz bacağı, hizmetçi figürünün sahnedeki pozisyonu ve kız hizmetçi figürünün eksikliği gibi özellikleriyle Keramos sunak kompozisyonundan ayrılır. Stilistik olarak bakıldığında ise Stratonikeia steli üzerinde solda ayakta duran erkek figürü ile Keramos erkek figürünün benzer teknik detayları manto kıvrımlarında gözlemlenmiştir. Çünkü her iki kabartmada sol omzundan çapraz bir şekilde aşağıya doğru inen *himation* kıvrımlarının paralel ve yüzeysel bir şekilde aşağıya inmesi ve yukarıya sağ bacağı üzerinden çıkarak belinin arkasından sol kolun üzerine doğru giden kıvrımlarının sadeleştiği ve kumaş altından vücudun harekete katkı sağlamadığı gibi stilistik nitelikleri yakın görülmektedir. Dolayısıyla yapılan tüm bu karşılaştırmalar, Keramos *dexiosis* kabartmasının MÖ II. yüzyılın son çeyreğine ait stilistik özelliklere sahip olduğunu göstermektedir.

⁶⁷ Boardman 1997: 66, Res. 115.

⁶⁸ Boardman 1997: 122, Res. 244.

⁶⁹ Johansen 1951: fig. 13-14, 16-20, 23-25.

⁷⁰ Novakova/Pagakova 2016: 209, fig. 1.

⁷¹ Hatzfeld 1912: 63, Nr. 11.

⁷² Pfuhl/Möbius 1977: Taf. 105, kat. Nr. 704.

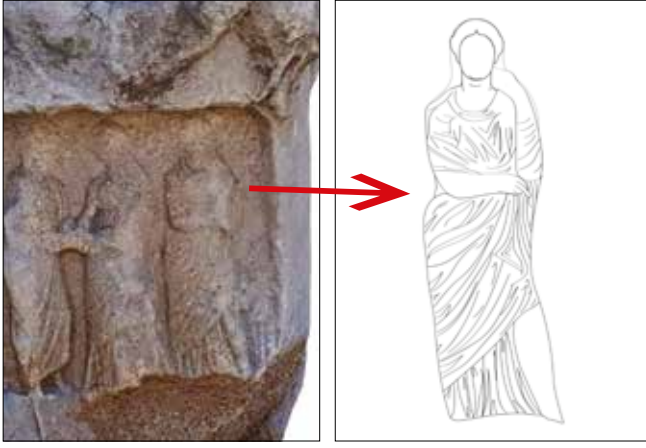
⁷³ Pfuhl/Möbius 1977: Taf. 105, kat. Nr. 706, Taf. 104, 696.

⁷⁴ Özgan 1999: 146-150, Taf. 50a, 50d.

⁷⁵ Pfuhl/Möbius 1977: Taf. 105, Kat. Nr. 704.

⁷⁶ Özgan 1999: 149-150, Taf. 50d

⁷⁷ Özgan 1999: 146-147, Taf. 50a.

Figür 5: Kadın figürü (çizim) / Female figure (drawing) (Çizim/ Drawing: N. Abay)

Keramos sunağının betim alanının sağ kenarında ayakta cepheden bir kadın figürü bulunmaktadır (Fig. 5).

Chiton ve *himation* giyimli bu kadın figürü duruş bakımından *Pudicitia*⁷⁸ kadın grubuna⁷⁹ giren Linfert'in *Pudicitia Philista*, Pinkwart'ın *Kleopatra-Philista* olarak adlandırdığı tipe uymaktadır⁸⁰. Bu tipte dizden hafif bükülen sol ayağı hareketli verilirken figürün elbise içinde kalan hareketsiz sağ bacağı vücudun ağırlığını taşımaktadır. Sağ kol karında sol kol ise sağ kola dayalı dik durmaktadır. Dik duran kol çenenin hizasında olup *himationu* tutar. Sağ omuzdan inen gergin *himationun* ucu sağ kola sarılarak öne, sol omuzdan gelen *himation* ucu ise yana sarkmaktadır. Manto giyen kadının dolgun yüzü fazla aşınmış olduğu için yüz ayrıntıları belli olmamaktadır. Kadın figüründe ayak parmaklarına kadar uzanmış *chiton* ve başı örten bir *himation* görülmektedir. Linfert ve Pinkwart'e göre bu tip MÖ II. yüzyılın yarısında mezar stelleri üzerinde yoğun işlenmiş olup Batı Anadolu'daki atölyelerde yaygındır. Bu atölyelerden birinin Ephesos'ta⁸¹ diğerinin ise Smyrna'da⁸² yer aldığı kabul edilir. MÖ II. yüzyılın

ikinci yarısında yaygın görülen *Pudicitia Philista* figür tipi yüzyılın sonuna doğru azalmaya başlamıştır⁸³. Ancak Kyzikos ve Miletopolis stellerinde oturan ve ayakta duran hizmetçi figürlerinde görülmeye devam edilmektedir⁸⁴. Yapılan karşılaştırmalar ışığında Keramos figür tipinin benzer örnekleri Smyrna'da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin İzmir Basmahane Müzesi'nde korunan 165 envanter nolu mezar steli⁸⁵ üzerinde alçak kabartma olarak işlenen figür, Keramos figürünü tanımlamamıza kaynaklık oluşturur. *Pudicitia Philista* tipolojisindeki Smyrna figürünün sağ yanı daha alçak kabartma, sol tarafı hareketli bacadan dolayı daha yüksek kabartma olarak betimlenmiştir. Karşılaştırılan her iki figürde de plastik işlenen elbise kıvrımları sol omuzdan sağ bacağı doğru çapraz bir şekilde inip, belirgin bir hat oluşturması ve *himationun* altında görünen *chiton* kıvrımlarının bir bant şeklinde yere kadar uzanması Keramos figürü için tipik bir görünüm sunar. Ancak Smyrna figürünün bel yapısının güçlü oluşu, *himationun*un canlı yapısı ve sol omuzdan sağ ayağa doğru gelen kıvrımların plastik formu figürümüze göre daha hareketli ve dinamik yapı oluşturmuştur. Çünkü Keramos figüründe kıvrımların kalın bant şeklini aşan metalik yapıdaki yapay kıvrımları plastik yapısını kaybetmiştir. Dolayısıyla tüm bu stilistik nitelikler, Keramos figürünün MÖ II. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Smyrna figürüne göre daha geç bir tarihte üretildiğine işaret etmektedir. Keramos figür tipine benzerlik gösteren bir diğer örnek Leiden Rijksmuseum'da sergilenen envanter numarası 26 olan Smyrna kökenli bir mezar steli üzerindeki⁸⁶ kadın figüründe görülür. Burada yer alan kadın figürünün duruş pozisyonu ve başın hafif sola doğru dönmesi figürle benzer olan yönlerdir. Figürün Keramos sunağındaki kadın figürüne göre daha yumuşak ve esnek yapıda duruşu ve bu duruşun elbise altından kendini hissettirmesi gibi özellikleriyle farklı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla daha durağan vücut yapısı, kıvrımların daha kalın ve yüzeysel işlenmesi, *himation* kıvrımlarının daha gergin ve şematik yapıda oluşu MÖ II. yüzyılın ortasına tarihlenen Leiden figürüne göre Keramos figürü daha geç bir tarihte olmalıdır. Figür tipleri bakımından örnekleri çoğaltmak mümkündür. Smyrna dışında yakın örnekler 1968 yılında Ephesos'ta bulunan, MÖ II. yüzyılın son çeyreğine ait 1845 envanter numaralı Efes Müzesi stelindeki figürde görülür⁸⁷. Ephesos örneğindeki kadının başı, kolları ve hareketli olan bacağı ile sağladığı ters hareketler Keramos sunağındaki figür ile benzer bir görünüm sunar. Özellik her iki figürde de sol kolunun altından çapraz bir şekilde inen mantonun kıvrımları gergin ve sert yapıdadır. Hareketten yoksun olan kıvrımların plastik özelliğini kaybedip sadeleşmesi her iki örnekte ortak özellikler olarak görülmektedir. Bu

⁷⁸ *Pudicitia*, sağ kolu karında sol kolun dirseği sağ kola dayalı dik ve eğik şekilde çene yanında olup başa kadar çekilen *himation* kenarından tutan kadınlara verilen genel isimdir (Yaylalı 1979: 36). Ağlayan kadınlar lahdı üzerinde betimlenen kadınların üzüntülü ve düşünceli olma durumuyla ifade edilirken Hellenistik Dönem'de mezar kabartmalarında bu özelliğini yitirerek kadınlar için çekimsizliği sembolize ettiği yönündeki görüşlerin (Zanker 1993: 225) yanında kadının soyluluğu, zenginliği, kültürü ve alçak gönüllülüğü gibi değerlerini anlatmak için kullanılmış olabileceğini söyleyenler de vardır (Işın 2007: 17 vd.).

⁷⁹ Kol ve ayak hareketleri bakımından figürler, *Pudicitia*, *Saufeia*, *Philista*, *Kleopatra-Philista*, *Baebia* ve *Lysandra* olarak adlandırılan 5 farklı tip olarak betimlenmiştir (Bk. Yaylalı 1986: 480).

⁸⁰ Linfert 1976: 152 Lev. 69 Res. 379; Pinkwart 1973: 153; dn. 21.

⁸¹ Linfert 1976: 153.

⁸² Yaylalı 1979: 38; Ayrıca *Pudicitia Philista* tipindeki kadınlar için Bk. Pfühl/Möbius 1977: 144-148 Taf. 72-74.

⁸³ Yaylalı 197: 38.

⁸⁴ Şahin 2000: 62-63.

⁸⁵ Pfühl/Möbius 1977: Taf. 74, Kat. Nr. 441.

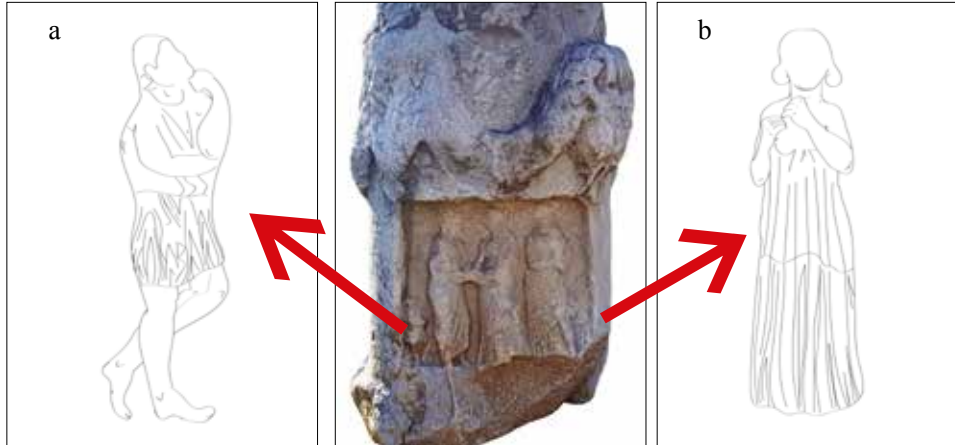
⁸⁶ Pfühl/Möbius 1977: Taf. 73, Kat. Nr. 437.

⁸⁷ Pfühl/Möbius 1977: 168, Taf. 87, Kat. Nr. 557.

nedenle Keramos figür tipinin MÖ 125-100 yıllarının özelliklerini gösterdiğini söylemek doğru bir önerme olacaktır.

Dikdörtgen çerçeveli kabartma alanının sağ ve sol köşelerinde diğer figürlerden ölçü olarak küçük betimlenmiş ayakta giyimli figürler de yer almaktadır. Sunağın gövdesi üzerinde yer alan kabartma alanının sol köşesinde erkek ana figürünün yanında 3/4 profilden betimlenmiş küçük boyutlu figüre gelince, kısa *chiton* veya tunik giysilidir (Fig. 6a). Figürün sağ bacağı dik ve hareketsiz bir şekilde vücut ağırlığını taşıırken sol bacağı ise hareketli olup hareketsiz sağ bacağın arkasına dizden kırılarak çapraz bir biçimde atılmaktadır. Sağ el karın üzerinde sol el ise yukarıya doğru çene altına yaslandırılmıştır. Kabartma alanının en sağ köşesinde küçük boyutlu bir figür daha görülmektedir. Cepheden verilmiş ve uzun *chiton* giyimli olan bu figür kadın ana figürünün hemen yanında betimlenmiştir (Fig. 6b).

Oldukça yıpranmış olan ve sadece belden aşağısı seçilen bu küçük figürlerin çocuk mu hizmetçi mi veya kız mı erkek mi olduklarını ayırt edilebilmek oldukça zordur. Nitekim Attika ve Anadolu'da⁸⁸ Klasik Dönem'den itibaren görülen ama yaygın olarak Hellenistik Dönem

Figür 6: Erkek (a) ve Kız (b) Hizmetçi Figürü (çizim) / Male (a) and Female (b) Maid Figure (drawing) (Çizim/ Drawing: N. Abay)

mezar ikonografisinde⁸⁹ karşımıza çıkan bu küçük boyutlu⁹⁰ figürlere baktığımızda hizmetçi betimleri⁹¹

⁸⁸ Pfuhl-Möbius 1977: 197.

⁸⁹ Örnekler için bk. Pfuhl/Möbius 1977: Taf. 65, Kat. Nr. 397-400, Taf. 66, Kat. Nr. 405-407, Taf.67, Nr. 409-410, Taf. 68, Kat. Nr. 413-415, Taf. 69, Kat. Nr. 418-420, Taf. 71, Kat. Nr. 430-432, Taf. 72, Kat. Nr. 434-435.

⁹⁰ Atalay, hizmetçilerin böyle küçük işlenmesini sahipleri ile aralarındaki farkın ayırt edilebilmesi şeklinde yorumlar (Atalay/Voutiras 1979: 58). Şahin'e göre hizmetçilerin boyunun küçülmesi atölye özelliği olarak görülüp tamamen stel üzerindeki boş alanların kullanımıyla ilgilidir (Şahin 2000: 81).

⁹¹ Mezar ikonografisinde hizmetçi figürlerinin işlenmesi Hellenistik Dönem Anadolu'sunda yalnızca Ephesos'ta

kabartma alanının en uç köşesinde⁹² dururken çocuk figürleri sahnenin merkezine yakın görülmektedir⁹³. Ayrıca çocuklar genelde annelerinin veya babalarının yanında onların elbiselerine temas eder şekilde görülmektedir⁹⁴. Oysaki hiçbir durumda hizmetçiler efendileri ile bir ilişki halinde olamazlar ve onlara dokunamazlar⁹⁵. Sadece yanlarında görülürler. Atalay'a göre mezar ikonografisinde kız hizmetçiler kadın figürlerin yanında erkek hizmetçiler ise erkek figürlerin yanında görülmektedir⁹⁶. Bir diğer ayırım figürlerin giyim tiplerinde görülmektedir. Pfuhl-Möbius'a göre hizmetliler kız çocuklarına göre daha yalın ve sade giyinmişlerdir⁹⁷. Kız çocukları ise gösterişli giyimleriyle hizmetçilerden ayrılmaktadır. Örneğin kız çocukları manto ve şal gibi süslü elbiseler de giyinmişlerdir⁹⁸. Ayrıca erkek hizmetçiler genelde kısa *chiton* veya tunik ve *khylamys*⁹⁹ giyerken kız hizmetçiler *chiton* ile karşımıza çıkmaktadır¹⁰⁰. Kız hizmetçiler genelde ellerinde ölen kadınla ilişkili bir obje tutar ancak ellerinde bir şey yoksa *Pudicitia Saufeia* veya *Philista* pozisyonunda dururlar¹⁰¹. Erkek hizmetçiler elleri karın üzerinde birbirine kenetlenmiş şekilde, ayaklar açık ya da birbiri üzerine çapraz verilmiş¹⁰² olarak ölen erkek figürü izlerler¹⁰³. Dolayısıyla yapılan tüm bu tespitler bağlamında Keramos sunağındaki figürlerin küçük

bulunmaktadır (Atalay 1988: 29).

⁹² Hizmetçiler cüceleşmiş boyları ile köşelere sıkıştırılmış olarak işlenmiştir (Atalay 1988: 29).

⁹³ Saraçoğlu 2004: 155.

⁹⁴ Şahin 2000: 81.

⁹⁵ Şahin 2000: 81.

⁹⁶ Atalay 1986: 289.

⁹⁷ Pfuhl/Möbius 1977: 67.

⁹⁸ Atalay 1986: 287.

⁹⁹ Pfuhl/Möbius 1977: Taf. 132, Kat. Nr. 382.

¹⁰⁰ Saraçoğlu 1997: 188,189.

¹⁰¹ Şahin 2000: 82.

¹⁰² Kolların karın üzerindeki duruşu ve birbiri üzerine çapraz atılan bacaklar hizmetçiler için üzüntü durumunu ifade eder (Kokula 1984: 179, lev. 22.1.2).

¹⁰³ Klasik Dönem'e tarihlenen Antik mezar stelleri üzerinde ölenin bakış açısı boşluğa veya seyirciye doğru iken diğer figürlerin bakış yönleri ölene doğru verilmektedir (Ayrıntılı olarak bk. Diepolder 1965).

boyutlu oluşu, en sağ ve sol köşedeki konumları, kadın ve erkek figürünün hemen yanında durmaları ve giydikleri gösterişsiz kısa ve uzun *chiton* giysi detayları bu tasvirlerin solda yer alanının erkek sağda yer alanının kız hizmetçi figürleri olduğunu açıkça göstermektedir.

SONUÇ

Keramos sunağında görülen figür kabartmaları, stil ve kompozisyon olarak Ionia, Karia ve Rhodos heykeltıraşlık atölyelerinde çok sık işlenmiştir. Özellikle MÖ 2. yüzyılda mezar stelleriyle karşımıza çıkan Stratonikeia ve Smyrna atölyelerinin etkisi dikkat çekicidir. Keramos sunağında yer alan figürlerin ikonografik kompozisyonunda Smyrna ve Stratonikeia atölyelerinin işçiliği görülmektedir. Örneğin çalışmada değinildiği gibi MÖ 2. yüzyıla tarihlenen Stratonikeia stelinde görülen *dexiosis* ikonografisindeki erkek figürlerin, Keramos sunak figüründeki erkek figürüyle aynı işçilikte oluşu, bunun da aynı heykeltıraş atölyesi üretimi olduğunu göstermektedir. Ancak Keramos figürlerinin stilistik özellikleri olarak Stratonikeia atölyelerinin izlerini taşıdığı görülmekle birlikte, kabartma alanındaki *dexiosis* ikonografisindeki tokalaşan her iki figürün erkek olmaması ve hizmetçi figürlerin azlığı yönüyle bu atölyeden ayrılmaktadır. Bu karışım, Rhodos atölyesinin etkisi ile de açıklanabilir. Keramos'un MÖ 2. yüzyılda Rhodos adasıyla yakın ilişki içerisinde bulunması nedeniyle bu durumdan faydalanan heykeltıraşlar da farklı tasarımları uygulamış olabilir. Ayrıca figür sahneli sunaklar, Anadolu'da pek yaygın görülen bir örnek değildir. Lykia ve Pamphilya sunaklarında görülen büstlü figürler haricinde neredeyse Anadolu'da örneklerine pek sık rastlanmaz. Geç Hellenistik Dönem'de yoğun olarak sunak üretimi yapan Rhodos atölyelerinde karşımıza az da olsa çıkmaktadır. Dolayısıyla Keramos sunakları üzerinde görülen figürlü kabartma alanlarının, mimari biçim olarak Rhodos atölyelerinin etkisini taşıdığını söylemek mümkündür. Örneğin, Rhodos sunak atölyelerinde figür kabartmalı sahneler, dikdörtgen pencere şeklinde boğa başlarının veya girdandların hemen altında işlenmesi, Keramos sunağında olduğu formdadır. Ancak dikkat çeken özellik, atölye sunakları arasında kabartma alanında seçilen figür konularının farklı olmasıdır. Dolayısıyla tüm bu analogik karşılaştırmalar sonucunda sunağın formundan ve figür tiplerinden yola çıkarak kent, Hellenistik Dönem'de Rhodos merkezli ticari ilişkileri ve bunun yanında Hellenistik Dönem'de Stratonikeia egemenliğine bırakılması, sanatsal gelişimine temel oluşturmuştur. Böylece Keramoslu ustalar, bağlı buldukları bu geleneklere sadık kalarak, Karia, Adalar ve Ionia atölyelerinden aldıkları figür tiplerini kendi yerel atölyelerinde anlayışlarına göre bu geleneklerle özdeşleştirerek yorumlamışlardır.

Sunakta bir diğer önemli husus figür kabartmalarında görülür. Keramos sunağı üzerinde görülen bu figür kabartmaları sunağın işlevi hakkında bizlere önemli bilgi verir. Örneğin dikdörtgen alan içerisinde *dexiosis* kabartmasının görülmesi ancak mezar sanatında bu arkeolojik verinin oldukça önemli bir yere sahip olması ile yorumlanabilir. Nitekim sunaktaki evlilik bağının sembolü anlamındaki karı koca figür tipini konu olarak işleyen *dexiosis* ikonografisi dikkate alındığında, figürlerin hayattayken toplumda eş, baba, anne sıfatıyla tanınmış saygın ve onurlu kişiler olarak kabul edildiği düşünülebilir. Bu sebeple çifti onurlandırmak ve saygınlığını vurgulamak amacıyla bu Keramos sunağının seçildiğini düşünmek olağandışı görülmemelidir. Tüm bu veriler Keramos eserinin, Yunan ölü gömme geleneğinde mezar sunağı olarak kullanıldığına da işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

ADIGÜZEL, A. 2005.

Keramos Sunakları, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 108, Muğla.

AKARCA, A. / AKARCA, T. 1954.

Milas Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi, s. 176+61, İstanbul Matbaası, İstanbul.

ALTUN, S. 2019.

“Kayseri Arkeoloji Müzesi’nden Sergilenen İki Silindir Sunak”, **SBAD 14/2**: 816-825.

ANADOLU, M. 1984.

“Batı Anadolu’da Bulunan Hellenistik Çağ ve Roma İmparatorluk Çağı Girland Askılı Sunakları”, **Sanat Tarihi Dergisi 3/3**: 1–17.

ATALAY, E. / VOUTIRAS, E. 1979.

“Ein spathellenistisch Grabrelief, aus Phokaia”, **AA**: 58-67.

ATALAY, E. 1986.

“Doğu Grek Hellenistik Çağ Mezar Stellerinde Çocuk ve Hizmetçi Figürleri”, **X. TTK**: 284-292.

ATALAY, E. 1988.

Hellenistik Çağda Ephesos Mezar Stelleri Atölyeleri, s. 135, Efes Harabeleri ve Dostları Derneği, İzmir.

AYDAŞ, M. 2010.

M.Ö. 7. Yüzyıldan 1. Yüzyıla Kadar Karya İle Rodos Devleti Arasındaki İlişkiler, s. 167, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

BAUMEISTER, P. 2007.

“Der Fries des Hekateions von Lagina”, **Byzas 6**: 53-61.

BEAN, G.E. 1987.

Karia, s. 310, Cem Yayınevi, İstanbul.

BERGES, D. 1986.

Hellenistische Rundaltäre Kleinasiens, Wasmuth Buchhandlung und Antiquariat KG, Berlin.

BERGES, D. 1996.

Rundaltäre aus Kos und Rhodos, Gbr. Mann Verlag, Berlin.

BIESANTZ, H. 1965.

Die Tessalischen Grabreliefs, Verlag Philipp von Zabern, Mainz.

BOARDMAN, J. 1997.

Athenian Red Figure Vases. The Classical Period, s. 252, Thames & Hudson, London.

DIEPOLDER, H. 1965.

Die attischen Grabreliefs, des 5. und 4. Jahr. v. Chr., s. 64, Berlin H. Keller, Darmstadt.

DÖRNER, F. K. 1999.

Nemrud Dağı’nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları, 6 (31), s. 255, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

FRASER, P. M. 1977.

Rhodian Funerary Monuments, s. 205, Oxford University Press, Oxford.

HATZFELD, J. 1912.

“Les Italiens résidant à Délos mentionnés dans les inscriptions de l’île”, **BCH 39**: 5-218.

HROUDA, B. 1993.

“Dexiosis schon bei den Assyern?”, **In Aspects of Ancient Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbors** (Ed. N. Özgüç et al), Ankara: 293–5.

İŞİN, G. 2007.

Patara Terrakotaları Hellenistik ve Erken Roma Dönemleri, **Patara V. 1.**, s. 180, Ege Yayınları, İstanbul.

JOHANSEN, K. F. 1951.

The Attic Grave – Reliefs, Einar Munksgaard, s. 28, Cambridge University Press, Copenhagen.

KIZIL, A. 2002.

Uygurlukların Başkenti Mylasa Ve Çevresi, s.173, Milas Belediyesi, İzmir.

KIZIL, A. 2007

“2006 Yılı, Muğla ili, Milas İlçesi Ören Selimiye Beldelerinde Arkeolojik Yüzey Araştırması”, **AST XXV**, 3, 363-366, Kocaeli.

KIZIL, A. 2008.

“2007 Yılı, Muğla ili, Milas İlçesi Ören Selimiye Beldelerinde Arkeolojik Yüzey Araştırması”, **AST XXVI**, 3, 293-302, Ankara.

KOÇAK, H. E. 2019.

Anadolu’da Hellenistik ve Roma Dönemi Cephe Mimarisinde Girland Dekorasyonu, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 336, Ankara.

KOKULA, G. 1984.

Marmorlütropheren, Berlin.

KONUĞ, K. 2000.

“Coin Evidence for The Carian Name of Keramos”,

Kadmos. Zeitschrift für vor-und frühgriechische Epigraphik, Band XXXIX: 159-164.

KORKUT, T. 2007.

“Grabaltäre mit Girlanden in Pamphylien und Lykien”, **Akten des Symposions des Sarkophag-Corpus, Sarkophag Studien, Bd. 3** (Ed. G. Koch), Mainz: 327-333.

LINFERT, A. 1976.

Kunstzentren hellenistischer Zeit: Studien an weiblichen Gewandstatuen, s. 221, Wiesbaden: Steiner.

MATHESON, S. B. 2005.

“A Farewell with Arms: Departing Warriors on Athenian Vases”, **In Periklean Athens and Its Legacy: Problems and Perspectives** (Ed. J. M. Berringer and J.J. Hurwit), Austin: 23-35.

NOVAKOVA, L. / PAGACOVA, M. 2016.

“Dexiosis: a meaningful gesture of the Classical antiquity:”, **ILIRIA International Review**, 6 (1): 209.

ÖZGAN, R. 1999.

“Die Skulpturen von Stratonikeia”, **AMS 32**.

PFUHL, E. 1905.

“Das Beiwerk auf den Ostgriechischen Grabreliefs”, **Jdl 20**: 47-96.

PFUHL, E. / MÖBIUS, H. 1977/1979.

Die Ostgriechischen Grabreliefs I/II, Verlag Philipp von Zabern, Mainz.

PINKWART, D. 1973.

“Weibliche Gewandstatuen aus Magnesia am Maeander”, **AntPl 12**: 149-160.

RUMSCHEID, F. 1994.

Untersuchungen zur Kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus I-II, Beiträge zur Erschliessung hellenistischer und kaiserzeitlicher Skulptur und Architektur 14, Verlag Philipp von Zabern, Mainz.

SARAÇOĞLU, A. 1997.

Antakya Yöresi Mezar Stelleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 276, Erzurum.

SARAÇOĞLU, A. 2004.

“Hellenistik Döneme Ait Bir Mezar Steli”, **OLBA IX**:151- 162.

STRABON,

Geographika, With an English translation by Adnan Pekman, İstanbul 1993, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

STROCKA, V. M. 1996.

“Datierungskriterien Kleinasiatischer Girlanden-Sarkophage”, **AA**: 456-473.

ŞAHİN, M. 2000.

Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları, s. 281, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

VARINLIOĞLU, E. 1986.

“Die Inschriften von Keramos”, Österreichische Akademie der Wissenschaften., Rheinisch- estf lische Akademie der Wissenschaften (Ed. R. Habelt),s. 109, Bonn.

VARKIVANÇ, B. 1997.

“Eine Altarbekrönung aus Patara”, **ADALYA**, 2, s. 87-96.

YAYLALI, A. 1979.

Hellenistik Devir İzmir Mezar Stelleri, Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Erzurum.

YAYLALI, A. 1986.

“Hellenistik Devir İzmir Mezar Stelleri”, **IX. TTK** : 473-489.

YAVIS, C. G. 1949.

Grek Altars, Origins and Typology, s. 226, Saint Louis University, Missouri.

ZANKER, P. 1993.

“The Hellenistic Grave Stelai from Smyrna: Identity and Self-Image in the Polis”, **Images and Ideologies. Self-definition in the Hellenistic World** (Ed. A.W. Bulloch). Berkeley: 212-230.

İNÖNÜ MAĞARASI ERKEN TUNÇ ÇAĞI ÇANAK ÇÖMLEĞİ

EARLY BRONZE AGE POTTERY FROM İNÖNÜ CAVE

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 08 Mart 2021	Received: March 08, 2021
Hakem Değerlendirmesi: 15 Mart 2021	Peer Review: March 15, 2021
Kabul: 09 Nisan 2021	Accepted: April 09, 2021

DOI : 10.22520/tubaar2021.28.005

Hamza EKMEN*

ÖZET

İnönü Mağarası, Batı Karadeniz kıyısında yer alan bir mağara yerleşimidir. 2017 yılından itibaren mağarada yapılan sistemli kazılarda, IV. tabakada elde edilen bulgular, bölgenin Erken Tunç Çağı kültürel yapısının anlaşılmasına katkı yapmıştır. Söz konusu tabakanın başta çanak çömlekler olmak üzere diğer küçük buluntularının analogik değerlendirmesi ve radyokarbon analizi sonuçları İnönü Mağarası'nda, M.Ö. 3. Bin yılın ikinci yarısına ait bir yerleşimin var olduğunu göstermektedir. Buluntuların niteliği, niceliği ve mimari kalıntıların değerlendirilmesi ise şimdilik mağarada küçük ölçekli hatta belki de sezonluk bir yerleşimin varlığına işaret etmektedir.

IV. tabaka çanak çömleği her ne kadar yerel karakteri baskın olan bir repertuardan oluşsa da burada detayları sunulan özellikleri bakımından, bölgenin MÖ 3. Bin yılın ikinci yarısından itibaren İç Batı Anadolu, Trakya ve Balkanlarla olan ilişkileri hakkında fikir vermektedir.

Anahtar Kelimeler: İnönü Mağarası, Erken Tunç Çağı, Filyos Kültürü, Batı Karadeniz, Siyah Ağız Kenarlı Çanak.

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak-Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Farabi Kampüsü, İncivez-ZONGULDAK.
e-posta: hamzaekmen@gmail.com ORCID: 0000-0002-3452-2494

ABSTRACT

İnönü Cave is a settlement located on the Western Black Sea coast. The findings obtained from level IV in the systematic excavations conducted in the cave since 2017 have contributed to the understanding of the Early Bronze Age cultural structure of the region. The analogical evaluation and radiocarbon analysis results of other small finds, especially pottery, obtained from this level indicate the presence of a settlement belonging to the second half of the 3rd millennium BC in İnönü Cave. The quality and quantity of the finds and the evaluation of the architectural remains indicate the presence of a small-scale and perhaps even seasonal settlement in the cave for now.

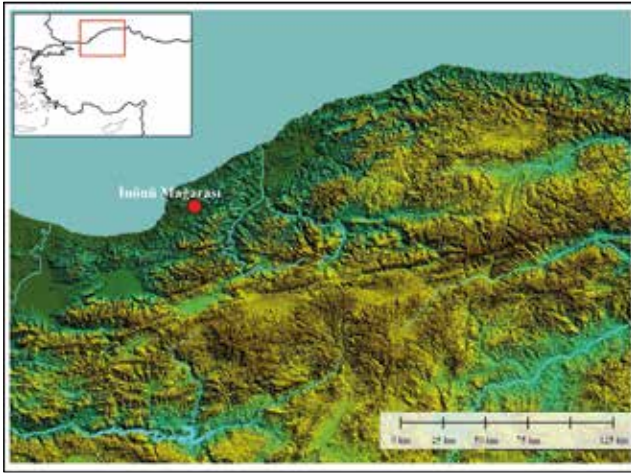
Although the pottery of level IV consists of a repertoire with a dominant local character, in terms of its characteristics presented here, it gives an idea about the relations of the region with Western Central Anatolia, Thrace, and the Balkans since the second half of the 3rd millennium BC.

Keywords: İnönü Cave, Early Bronze Age, Filyos Culture, Western Black Sea, Black Topped Ware.

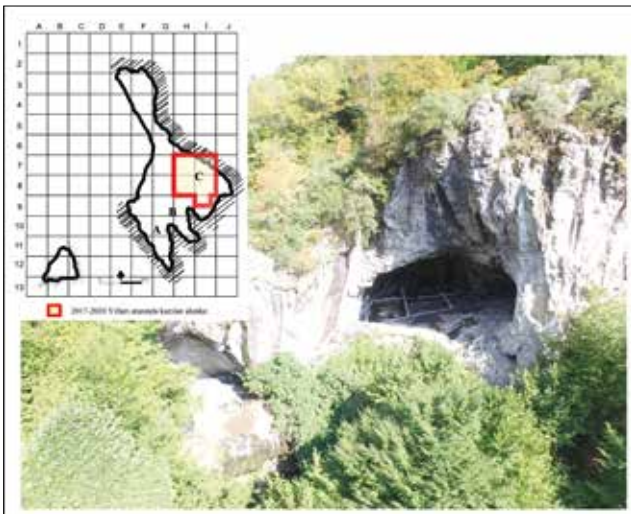
GİRİŞ

Karadeniz kıyısından yaklaşık 25 km içeride yer alan İnönü Mağarası, Zonguldak İli, Karadeniz Ereğli İlçesi'nin, Alacabük Köyü sınırları içindedir (Şekil 1). Deniz seviyesinden ortalama 235 m yükseklikte bulunan mağara, aydınlık ve ferah olması yanında, çevresindeki elverişli koşullar sayesinde yerleşim için önemli avantajlara sahiptir (Foto. 1). Bölgenin en önemli su kaynaklarından biri olan Gülüç Çayı'nın oluşturduğu vadide bulunan mağara gerek Karadeniz kıyıları ile gerekse de iç kesimlerle bağlantı kurabilecek bir konuma sahiptir¹.

G. Karauğuz'un bölgede yaptığı araştırmalar sırasında ilk kez ziyaret edilen² İnönü Mağarası'nda 2017 yılından itibaren sistemli kazılar yapılmaktadır.³ 2017-2018

Şekil 1: İnönü Mağarası'nın Konumu / Map Showing İnönü Cave (Global Mapper üzerinden geliştirilmiştir)

Fotoğraf 1: İnönü Mağarası'nın Batıdan Görünümü / Western View of İnönü Cave

yıllarında mağaranın C gözünün orta kısmında bulunan H/7-8 açmalarında (Foto. 1) yapılan kazılarda anakayaya kadar inilmiş ve bu kısımda yaklaşık 1,20 m'ye ulaşan bir dolgunun var olduğu anlaşılmıştır (Foto. 2). Bu dolgu içinde Geç Kalkolitik Çağ'dan (MÖ 5. Binyılın son çeyreği) başlayarak, kesintilerle Ortaçağ'a (MS 10-12. yüzyıl) kadar uzanan beş tabakanın var olduğu tespit edilmiştir (Çize. 1).⁴

Tabaka	Dönem	Tipik Buluntu	Yaklaşık Tarihler
I	Ortaçağ	Sırlı Seramikler	MS 1000-1200
II	Erken Demir Çağı	Kaba seramikler	MÖ 1200-980
III	Geç Tunç Çağı	Tunç Silahlar ve Eşyalar	MÖ 1350-1200
VI	Erken Tunç Çağı	Yassıkaya Tipi Seramikler	MÖ 2300-2130
V	Kalkolitik Çağı	Koyu Yüzlü Parlak Perdahlı Seramikler	MÖ 4300-3950

Çizelge 1: İnönü Mağarası Stratigrafisi / Stratigraphy of İnönü Cave.

Bu tabakalarda elde edilen materyal kültür kalıntılarının özgün ve yerel özellikler göstermesi ve bölgenin arkeolojik açıdan az araştırılmış olması, söz konusu tabakaların tarihlendirilmesi konusunda büyük zorluklar yaratmıştır. Bu nedenle her tabakadan alınan çok sayıda örnek C14 yöntemiyle tarihlendirilmiştir.⁵ Böylece analogik değerlendirmeler ile ulaşılan geniş tarih aralıkları, radyokarbon tarihleri sayesinde daha dar aralıklara oturtulmuştur.⁶ Elde edilen bu ilk veriler ise, sadece mağaranın değil, Batı Karadeniz Bölgesi'nin ilk mutlak tarihleri olması açısından önem taşımaktadır.

İnönü Mağarası kazıları sayesinde Batı Karadeniz Bölgesi kıyılarında, ilk kez Geç Kalkolitik Çağ, Geç Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı'na ait bulgular, tanımlı dolgularda tespit edilmiştir. Yanı sıra bu kazılar ile birlikte, Yassıkaya Mağarası, Erken Tunç Çağı yerleşiminin ardından Batı Karadeniz kıyısında yer alan Erken Tunç Çağı yerleşimlerine bir yenisi eklenmiştir.⁷ Bu çalışmada İnönü Mağarası'nın Erken Tunç Çağı'na tarihlenen IV. tabakasındaki ele geçen bulgulara ek olarak çanak çömlekler

¹ Ekmen H. 2020: 78.

² Karauğuz 2016: 22.

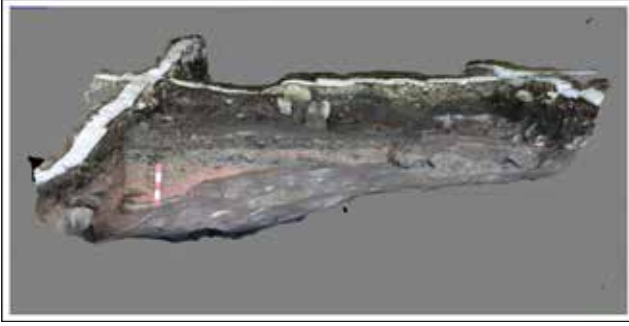
³ Ekmen, H./Mercan/Ekmen, F. G./Güney 2019: 272.

⁴ Ekmen, H./Mercan/Ekmen, F. G./Güney 2020a: 317, Tablo 1.

⁵ Ekmen F. G. 2020: 62.

⁶ Ekmen H. 2020: 79.

⁷ Ekmen, H./Mercan/Ekmen, F. G./Güney 2020a: 319.

Fotoğraf 2: H/8 Açması'nın Doğu Kesiti / East Section of the Trench H/8

niteliksel ve analogik olarak değerlendirilecektir. İnönü Mağarası, Erken Tunç Çağı çanak çömlek grubunun tanımlanması ve tarihlendirilmesi, bölgenin Erken Tunç Çağı kültürü ile ilgili çalışmalarda bir altlık olarak değerlendirilmesini mümkün kılacaktır.

İNÖNÜ MAĞARASI ERKEN TUNÇ ÇAĞI YERLEŞİMİ (IV. TABAKA)

KÜÇÜK BULUNTULAR VE MİMARİ BULGULAR

Bir yangın sonucu terk edildiği belirlenen Kalkolitik Çağ yerleşiminin (V. tabaka) ardından bir süre yerleşilmeyen mağaranın Erken Tunç Çağı'nda (IV. tabaka) kullanıldığına ilişkin buluntu ve kalıntılara rastlanılmıştır. Kısıtlı bir alanda araştırılan IV. tabakadan elde edilen bulgular, Erken Tunç Çağı yerleşiminin şimdilik C gözünün belirli bir kısmında yer aldığını göstermektedir (Foto. 1).⁸

Anakayaya kadar ulaşılan H/7-8 açmalarının kesitlerinden ve kot seviyelerinden bu dönem yerleşimcilerinin, Kalkolitik Çağ'a ait V. tabakanın üzerini kerpiç/kil bir dolgu ile doldurarak düzgün bir yerleşim zemini oluşturdukları anlaşılmaktadır (Foto. 2). Bir yangınla son bulunduğu belirlenen IV. tabakaya ait mimarlık izleri ise son derece azdır (Foto. 3). Herhangi bir duvar kalıntısı veya mekânsal ayrımları gösterecek izler şimdilik tespit edilememiştir.⁹ Bu tabakada bulunan ve belirli bir hat vermeyen, iki adet dikme kazığının varlığını açıklamak için elimizde henüz yeterli kanıt bulunmamaktadır. Ancak bu ahşapların, mağara içinde basit mekânsal düzenlemelerde kullanıldığı düşünülebilir. Mimari açıdan net ve belirgin bilgiler sunmayan fakat yine de mağara içindeki yerleşimin karakterini anlamamıza yardımcı olabilecek bazı ipuçları bulunmaktadır. Bunlardan birisi 2018 yılı kazılarında tespit edilen ocaktır. Tabanı kil sıvalı ve yaklaşık 120 cm çapındaki ocağın (Foto. 3) yanında bulunan andiron, bu alanın pişirme faaliyetleri için kullanıldığını göstermiştir. Ocağın hemen yakınında ve açmanın çeşitli yerlerinde,

Fotoğraf 3: IV. Tabaka Mimari Kalıntıları / Architectural Findings of Level IV.

ateşe maruz kalmaları nedeniyle yanmış ve üzerinde çatlaklar oluşmuş, çoğu dilgilerden oluşan çok sayıda taş alet ele geçmiştir (Foto. 4). IV. tabakaya ait dolgu toprağının mikro elek ile elenmesi ve yüzdürme (*flotation*) tekniği ile ayrıştırılması sonucunda, bol miktarda üretim artığı taş parçaları da tespit edilmiştir.

Aynı açmada, ocağın kuzey ucunda, kökünden kesildiği belirgin bir şekilde görülen boynuzlar ve yanlarında tunç keskiner bulunmuştur (Foto. 5). Boynuzlar üzerindeki kesme izlerinin, keskinlerin ağız ölçüleri ile uyumlu olması bu buluntuların birbirleri ile ilişkili olduğunu göstermiş ve boynuzların kafataslarından söz konusu keskiner ile çıkarılmış olabileceğini akla getirmiştir. Ayrıca 2017 yılında, bu tabakada bulunan ve sütten ikincil ürün üretiminde kullanılan kaplar¹⁰ ile (Şekil 5/2) yukarıdaki veriler bir arada değerlendirildiğinde, mağaranın batı yamaçlarının Erken Tunç Çağı sakinleri tarafından küçük ölçekli işlikler olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Söz konusu alanlarda, taş alet, kemik/boynuz alet üretimi yanında sütten ikincil besin üretimi yapılmış olması mümkündür.

ÇANAK-ÇÖMLEK

İNönü Mağarası'nda şimdilik H/7-8 açmalarında elde edilen IV. tabaka çanak çömleği, hamur ve form çeşitliliği açısından sınırlı olmasına rağmen, hakkında çok az bilgi sahibi olduğumuz Batı Karadeniz Bölgesi, Erken Tunç Çağı çanak çömleğinin anlaşılması yönünde kayda değer ipuçları sunmaktadır. IV. tabaka çanak çömleğini hamur renkleri, katkıları ve yüzey özellikleri bakımından dört ana grup altında incelemek mümkündür.

⁸ Ekmen H. 2020: 79.

⁹ Ekmen, H./Ekmen, F. G./Mercan/Güney 2020b: 31-32.

¹⁰ Ekmen H. 2020: 79 vd.

Fotoğraf 4: IV. Tabakada Bulunan Yanmış Dilgiler / Burnt Blades of Level IV.

Fotoğraf 5: IV. Tabakada Bulunan Tunç Keskiler / Bronze Chisels of Level IV.

Hamur Özellikleri

1. Kahverengi Mal Grubu: Bu mal grubunda yer alan çanak çömlek örneklerinin genel özelliği, hamurlarının kahverengi olmasıdır. Hamur katkılarında ve dış yüzeylerinde görülen farklılıklar dikkate alınarak bu hamur grubu iki alt grup altında incelenmiştir.

Birinci alt grup (1A) kahverengi hamurlu kum, kireç ve çok az taşçık katkıdır. Çoğu, kötü pişirilmiş örneklerden oluşan bu grupta yer alan seramiklerin az sayıda örneğinin hamurunda özlenme görülür. Belirgin düzeltme izleri gözlenen dış yüzeyleri genellikle hamurun renginde yalın bırakılmıştır (Foto. 6).

İkinci alt grubu (1B) açık kahverengi hamurlu taşçıklı mal olarak tanımlamak mümkündür. Bu grupta yer alan seramiklerin hamurları genellikle açık kahverengidir. Kum, kireç katkılı hamurlarında en belirgin özellik iri taşçık bulunmasıdır. Bazı parçalarda iri taşçıklar, kabaca düzeltilmiş yüzeylerde bile görülür. Bitkisel katkı tercihen kullanılmıştır. Kötü pişirilmiş hamurlarında görülen özlenme tipiktir. Yüzeyleri, hamurun renginde bırakılmıştır. Bazı parçalarda kırmızı ya da kahve-siyah tonlarında alacalanmalar görülür (Foto. 7). Bu mal grubunda genellikle akıtacaklı kapların ve gövde üzerinde memecik kabartma bezemesi bulunan kapların (Foto. 6-7) yer aldığı dikkati çekmektedir.

2. Kahverengi Astarlı Perdahlı Mal Grubu: Bu grupta yer alan parçaların kahverengi sıkı hamurları kum, kireç ve çok az taşçık katkıdır. Çok az örneğin hamurunda özlenme görülür. 1. mal grubuna göre bu mal grubunda yer alan çanak çömlekler daha iyi pişirilmiş örneklerden oluşmaktadır. Dış yüzeyleri ince astarlı ve perdahlıdır. Bu mal grubunu diğerlerinden ayıran belirgin özelliği, parçaların çoğunda iç ve dış yüzeyde yatay dalgalı bir şekilde koyu gri ve tonlarında alacalanmaların görülmesidir (Foto. 8).

3. Siyah Ağız Kenarlı (Black Topped) Mal Grubu: Koyu gri hamurları kum, kireç ve taşçık katkıdır. Hamurlarında özlenme görülmez. Genellikle açık kapların yapımında tercih edildiği anlaşılan bu mal grubunda içteki ince siyah astar dışta ağız kenarına taşar, keskin bir ayrımla omuzdan gövdeye doğru kiremidimsi kırmızı tonlarında ya da az sayıda örnekte olduğu gibi grinin tonlarında devam eder (Foto. 9). Gövdesi kiremidimsi kırmızı olanlarda yoğun

Fotoğraf 6: 1A Hamur Grubu / Paste Group 1A.

Fotoğraf 7: 1B Hamur Grubu / Paste Group 1B.

bitkisel katkı görülür. Siyah ağız kenarının altından başlayarak gövdeyi tamamlayan kırmızı veya gri renkli yüzeylerde aynı renklerin tonlarında alacalanmalar görülür. Bu grubu oluşturan örnekler genellikle orta dereceli ateşte pişirilmiştir. İçte ve dışta ince astarlı yüzeyleri perdahlanmıştır.

Fotoğraf 8: 2. Hamur Grubu / *Second Group of Paste.*

Fotoğraf 9: 3. Hamur Grubu / *Third Group of Paste.*

4. Kırmızı Astarlı Mal Grubu: Bu gruptaki örneklerin kırmızı hamurları kum, kireç ve orta büyüklükte taşçık katkılıdır. Genellikle orta dereceli ateşte pişirilmiş örneklerden oluşan bu grupta yer alan bazı seramiklerin hamurunda ince ve orta özlenme görülür. Dış yüzeyi astarlıdır. Çoğu parçanın içte de hamur renginde astarlı olduğu görülürken, bazı parçaların koyu kahverengi ya da koyu gri tonlarında astarlı olduğu dikkati çekmektedir (Foto. 10). Kabartma şerit bant üzeri baskı bezemeli örneklerin ve Yassıkaya tipi kulpların çoğu bu grupta yer alır.

Form Özellikleri

Tamamı el yapımı örneklerden oluşan İnönü Mağarası IV. tabaka çanak çömleği, form açısından çok fazla çeşitlilik göstermemektedir. Açık kaplar içinde çanaklara, kapalı kap gruplarında ise boyunsuz, küçük çömleklere ve gaga ağızlı testilere yoğun olarak rastlanır.

Çanaklar: Açık kaplar içinde, basit ağız kenarı hafif içe çekik çanaklar yaygındır (Şekil 2/2-6). Daha derin örneklerde ağız kenarlarındaki içe çekiklik belirgin bir hal alır. Bu örneklerde çanağın keskin omzundan itibaren başlayan yayvan gövdesi dibe ulaşmaktadır (Şekil 3/1-2). Derin çanaklarda “Siyah Ağız Kenarlı (Black Topped) mal grubunun yoğunluğu dikkati çekmektedir. Bu grupta yer alan tamamına yakını korunmuş çanaklar düz diplidir (Şekil 2/4-5). Bir örnekte gövde üzerinde yatay kulp bulunmaktadır (Şekil 2/3). Yassıkaya Mağarası’na özgü olarak tanımlanan¹¹ saplı ilmek kulplu çanakların, saplı ilmek kulplarından da İnönü Mağarası IV. tabakasında ele geçmiştir (Şekil 8/7, 8). Bu grupta değerlendirilen akıtacaklı bir parçanın (Şekil 7/7), derin bir çanağın gövdesi üzerinde yer aldığı düşünülmektedir.

Fotoğraf 10: 4. Hamur Grubu / *Fourth Group of Paste.*

Çömlekler: Çömleklerin büyük bir bölümü, basit ağız kenarlı, boyunsuz küresel gövdeli örneklerden oluşur (Şekil 4/1-5). Az bir kısmı oval gövdelidir (Şekil 5/1-2). Küresel gövdeli boyunsuz örneklerin tamamına yakını kırmızı hamurludur (bkz. 4. mal grubu) ve çoğunun ağız kenarı altında ve/veya gövdesi üzerinde kabartma bant üzerine baskı bezeme bulunmaktadır (Şekil 4/1-5). Bazı örneklerde ise ters V şeklinde kabartma bezemeler yer almaktadır (Şekil 4/5).

Gaga Ağızlı Testiler: Tamamı korunmuş bir örneği henüz ele geçmemiş olmakla beraber, gaga ağızlı testilerin akıtacak kısmına ait çok sayıda örnek ele geçmiştir (Şekil 6-7). Söz konusu örneklerin gaga uçları sivriltilmiş (Şekil 7/1-3), kütleştirilmiş (Şekil 7/4) ya da yuvarlatılmıştır (Şekil 7/5). Boyun kısımları çok uzun değildir. Büyük bir kısmı korunmuş olan bir örnek, gaga kısmının boyna bağlantısı, gövdenin formu ve kulbun pozisyonu hakkında fikir vermektedir (Şekil 6/1). Bu örnekte testinin küresel bir gövdeye sahip olduğu ve boyunun hemen bitiminden başlayan kulbun gövde üzerine birleştiği görülmektedir. Kulbun üzerinde tutmayı kolaylaştıran ve görsel bir zenginlik katan yan yana iki adet memecik

¹¹ Efe/Mercan 2002: 364.

yer almaktadır. Kulbun üst kısmında her iki yanından başlayıp, boynu paralel bir şekilde saran kabartma bant üzeri baskı bezeme bulunmaktadır. Bu bezeme ikinci bir hat ile kulbun alt kısmına doğru bağlanmıştır. Bu ikinci kabartma bandın üzeri de düzensiz çentik bezemelerle süslenmiştir. Bu örnekte olduğu gibi, gaga ağızlı testilerin çoğunun kahverengi hamurdan (1. Mal grubu) üretildiği dikkat çekmektedir. Gaga ağızlı testi parçaları içinde bir örnek, oldukça ince hamurludur. Bu örneğin gaga ucunun altında ve boynunda birbirine paralel yatay ve dikey çizi bezemeler bulunmaktadır (Şekil 7/6).

Bezeme

İnönü Mağarası Erken Tunç Çağı çanak çömleğinde, yaygın olarak görülen bezeme türü kabartma bant üzerine yapılan baskı veya çentik bezemelerdir. Bu tipte bezemeli örnekler, bir çanağın ağız kenarında yer alan örnek dışında (Şekil 2/1) genellikle kapalı kaplar üzerinde karşımıza çıkar (Şekil 4/1-5). Kabartma bant üzeri parmak baskı bezemenin, söz konusu kapların ağız kenarlarına paralel bir şekilde ya da gövde üzerinde düzensiz bir şekilde uygulandığı görülmektedir (Şekil 6/1, 8/1-4). Daha önce de söz edildiği gibi kabartma bant bezeme dışında gaga ağızlı bir testi parçasının üzerinde çizi bezeme de görülmektedir (Şekil 7/6). Bir diğer süsleme unsuru ise memecik bezemedir. Memeciklerin genellikle kulpların üzerinde (Şekil 8/7-8) ya da kulpların birleşme yerlerinin yanında karşılıklı olarak yerleştirildiği görülür (Şekil 8/9). Bir örnekte ise ağız kenarının altında ikişerli konumlandırılmış memecikler bulunmaktadır (Şekil 5/1). Birbirine bitişik şekilde adeta bir tutamağı anımsatan yüksek kabartı şeklindeki ikiz memecikler bir başka bezeme unsurudur (Şekil 8/5-6).

DEĞERLENDİRME

Sinop'un batısından başlayarak, batıda Sakarya Irmağı'na kadar uzanan Batı Karadeniz kıyı şeridinde, Zonguldak-Ereğli sınırları içinde yer alan Yassıkaya Mağarası, bölgenin Erken Tunç Çağ kültürlerine ilişkin bilgi sunan tek merkez olma özelliğini uzun yıllar boyunca korumuştur. Yassıkaya'nın kuş uçuşu 3 km. güneydoğusunda yer alan İnönü Mağarası'nda, 2017 yılında başlayan kazılarla birlikte, bölgede araştırma yapılan yerleşimlere bir yenisi eklenmiştir. Aralıklarla, MÖ 5. Binyılın ikinci yarısından, MS 1200'e kadar (Çize. 1) iskân edildiği anlaşılan mağaradan elde edilen bulgular, bölgenin tarihöncesi kültürlerinin anlaşılmasına önemli katkılar yapmıştır.

Bu çalışma kapsamında tanıtılan İnönü Mağarası'nın IV. tabaka çanak çömleğinin hamur, yüzey özellikleri, form ve bezeme özellikleri dikkate alındığında, Orta Anadolu ve Batı Anadolu çağdaş yerleşimlerinde ele geçen çanak çömleklerle uyum içinde olduğunu söylemek

zordur. Tamamı el yapımı örneklerden oluşan formlar, dar bir repertuarı yansıtmaktadır. Açık kap gruplarında çanaklar neredeyse bu grubun tamamını oluşturmaktadır. Kapalı kap gruplarında ise genellikle boyunsuz, küçük ebatlı çömleklerin yoğunlukta olduğu ve az sayıda boyunlu çömleğinde repertuar içinde yer aldığı görülmektedir. Kapalı gruplar içinde gaga ağızlı testiler azımsanamayacak sayıdadır. Bu dar form çeşitliliği ve özensiz işçilik, yukarıda ifade edildiği gibi yerleşimin kısa süreli, belki de küçük ölçekli bazı üretimler için kullanılan bir kamp yeri olmasıyla açıklanabilir.

IV. tabaka çanak çömleği içinde basit ağız kenarı içe dönük, omurgalı çanaklar (Şekil 2-3) yoğun olarak yer almaktadır. Bu tipte çanakların benzerlerine, Türkiye Trakya'sı yerleşimlerinde rastlanmakla birlikte, Kanlıgeçit KG3 evresinde bulunan tamamı korunmuş bir çanak¹² İnönü Mağarası'nda sağlam bir örneği ele geçen çanağın (Şekil 2/4) hem profil hem de hamur olarak tam paralelidir. Türkiye Trakya'sı dışında, bu tip çanakların benzerleri Kuzey Yunanistan'da Sitagroi Vab¹³, Doğu Trakya'da Karanovo Erken Tunç Çağı I'de¹⁴ ve Makedonya'da Kritsaná yerleşiminin Erken Tunç Çağı¹⁵ tabakalarında görülmektedir. İnönü Mağarası'nda bulunan akıtacaklı kaplara ait olan bir parçanın (Şekil 7/7) benzerleri ise, Balkanlar'da Ezero, Dyadovo Erken Tunç Çağı tabakalarında¹⁶ ve Yassıkaya'da¹⁷ karşımıza çıkmaktadır. İç Batı Anadolu yerleşimlerinde, özellikle Demircihöyük ve Küllüoba'nın Erken Tunç Çağı tabakalarından bildiğimiz "S" profilli veya içe kıvrık ağız kenarlı sığ ve yuvarlak dipli tabaklar¹⁸ İnönü Mağarası'nda görülmemektedir.

IV. tabaka çanak çömleği içinde uç ve gövde kısımlarına ait örnekleri bulunan gaga ağızlı testiler (Şekil 6-7), İç Batı Anadolu'da Geç Kalkolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı I dönemine geçişten itibaren gelişen¹⁹ kap formları arasındadır.²⁰ İnönü Mağarası gaga ağızlı testilerinin özellikle gövdelerindeki bezemeler ve kulplarında görülen detaylar Yassıkaya Mağarası gaga ağızlı testileri için tipik olan uygulamalarla tam paralel özellikler göstermektedir. Yassıkaya gaga ağızlı testilerinin bazılarında gördüğümüz, kulpların birleşim yerlerinin her iki kenarında bulunan birer memecik²¹ İnönü Mağarası örneklerinde de (Şekil 8/9) görülmektedir. Bunun dışında, Yassıkaya Mağarası gaga

¹² Özdoğan/Parzinger 2012: Fig. 133.

¹³ Sherratt 1986: fig. 1311/4; Fig. 13.26/3.

¹⁴ Hiller/Nikolov 1997: Taf. 154/g-s.

¹⁵ Heurtley 1939: Fig. 36/a-b.

¹⁶ Leshtakov 1992: 24, 38.

¹⁷ Efe/Mercan 2002: Çiz. 4/10.

¹⁸ Sarı 2017: 168; Efe 1988.

¹⁹ Efe/Topbaş/İltaş 1995: 376-377.

²⁰ Gür/Erdan 2018: 125-127.

²¹ Efe/Mercan 2002: Çiz. 1-5.

ağızlı testilerinde görülen boynu veya gövdeyi paralel bir şekilde saran veya onlara birleşen kimi zaman ise dikey bir şekilde kesen kabartma bant bezemeler²² İnönü Mağarası örneklerinde de (Şekil 6/1) bulunmaktadır. İnönü Mağarası gaga ağızlı testilerinin, Yassıkaya gaga ağızlı testilerinden ayrılan tek yanı ise gaga kısımlarının çeşitliliğidir. Yassıkaya'da sadece kesik gaga ağızlı örnekler görülürken, İnönü Mağarası'nda sivri, küt veya oval uçlu örneklerin de bulunduğu görülmektedir (Şekil 7/1-6). İç Batı Anadolu'da Demircihöyük'te Erken Tunç Çağı II dönemine (L, M evrelerine) ait gaga ağızlı testilerin²³ formları ve üzerlerinde bulunan kabartma bant bezemeleri, hem İnönü Mağarası, hem de Yassıkaya örneklerini anımsatmaktadır. Yine aynı bölgeden, Küllüoba Erken Tunç Çağı III dönemine ait bazı örnekler²⁴ İnönü Mağarası kabartma şerit bant bezemeli gaga ağızlı testileri ile benzerlik göstermektedir. İnönü Mağarası gaga ağızlı testilerinin gaga uçlarını anımsatan bir başka örnek de, Kanlıgeçit KG2a-b evrelerinde²⁵ ele geçmiştir. Kuzeydoğu Ege'de Gökçeada-Yenibademli Höyük'te,²⁶ MÖ 3. Binin ilk yarısına ait tabakalarda bulunan gaga ağızlı testileri de İnönü Mağarası örnekleriyle karşılaştırmak mümkündür.

İnönü Mağarası Erken Tunç Çağ çanak çömleği üzerinde görülen bezeme unsurlarının büyük bir kısmı kabartma şerit bant üzeri baskı bezemeden oluşmaktadır. Bu gelenekte, genellikle kabın ağzının altını çevreleyen (Şekil 4/1-5) veya gövde üstünde (Şekil 8/1-4) bulunan kabartma şerit bantların üzerinin baskı veya çentiklerle süslediği görülür. Bazı örneklerde görülen memecik şeklinde bezemelerin (Şekil 8/5-6) aynı zamanda tutmayı kolaylaştırmak amacıyla yapıldığı da düşünülebilir. Bu tabakaya ait çanak çömleklerde, boya bezeme hiç görülmezken, çizi bezeme sadece bir örnekte (Şekil 7/6) tespit edilmiştir. Yassıkaya Mağarası için tipik olan²⁷ ve İnönü Mağarası IV. tabakasında da bol miktarda örneği bulunan kabartma bant üzeri baskı bezeme geleneği, Orta Anadolu ve Ege Bölgesi, Erken Tunç Çağı yerleşimlerinde yaygın olarak görülmeyen bir bezeme türüdür.²⁸ Diğer taraftan bu tipte bezemeli örneklerin ele geçtiği yerleşimler ve bu bezemenin kronolojik olarak gelişimi dikkate alındığında Makedonya'dan, Doğu Trakya'ya ve Batı Karadeniz'e kadar uzanan bir coğrafyada uzun süreli kullanılan bir geleneği yansıttığı görülmektedir.²⁹ Batı Karadeniz kıyı şeridinde İnönü ve Yassıkaya

mağaraları dışında Kastamonu, Cide ve Şenpazar ilçelerini kapsayan yüzey araştırmalarında Kılıçlı Mağarası'nda bu tipte kabartma bant üzeri baskılı parçalar elde edilmiştir.³⁰ Batı Karadeniz kıyı şeridinden biraz daha iç kısımlarda ise yine bu tipte bezemeli örnekler, Kastamonu'da yapılan yüzey araştırmalarında Eylekderesi ve Gavurevleri'nde ele geçmiştir.³¹ Kastamonu'nun daha güneyinde Çankırı ve Karabük illeri arasında kalan alanda ise, R. Matthews tarafından yürütülen yüzey araştırmalarında Yazıboy³² ve Salur³³ yerleşimlerinde, benzer şekilde bezemelere sahip seramik parçalarına rastlanılmıştır. Kastamonu İli sınırları içinde bu bezeme geleneğini yansıtan kazı buluntuları ise, Kınık Höyük'ten bilinmektedir. Kınık'ın II. mimari evresinde³⁴ bu tipte bezemelere sahip örnekler elde edilmiştir. Söz konusu kabartma bant üzeri baskı bezemeli seramiklerin daha doğuda bulunan örnekleri ise Boğazköy-Kuzeybatı Yamacı 9'da³⁵ ve Derekutuğun- Erikli yerleşiminde elde edilmiştir. Daha kuzeyde ve kıyıda bulunan İkiştepe'de, Erken Tunç Çağı II'den itibaren artış gösteren kabartma bant bezemeli seramiklerin³⁶ içinde baskı bezemeli olanlar da bulunmaktadır.³⁷ Kabartma bant bezeme geleneğinin İnönü Mağarası'nın hemen batısında yer alan Sakarya³⁸ ve Kocaeli illeri sınırları içinde yapılan araştırmalarda³⁹ örnekleri henüz elde edilememiştir. Erken Tunç Çağı'nın farklı evrelerinde Trakya Bölgesi'nden Balkanlara kadar uzanan geniş bir sahada karşılaşılan bu bezeme biçimi örneklerine Türkiye Trakyası'nda gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında Koyunbaba⁴⁰, Enez-Hasköy Höyük⁴¹, Kanlıgeçit ve Salhane höyüklerinde⁴² rastlanmıştır. Kanlıgeçit'te yapılan kazılarda bu bezeme geleneğini gösteren çanak çömlek parçaları KG3-2 tabakalarında⁴³ *in situ* olarak tespit edilmiştir. Troas Bölgesi'nde, Troia'da IIe-IIg evresinde⁴⁴ ve Bozköy-Hanaytepe'de⁴⁵ bu tip kabartma şerit bant üzeri baskılı seramiklerin örneklerinden görmek mümkündür. Ülkemiz sınırları dışında Doğu Trakya'da Ezero VI, XI ve XIII. tabakalarında⁴⁶,

²² Efe 2004: Fig. 2a.

²³ Efe 1988: Taf. 34/2-3.

²⁴ Efe 2004: Fig. 3/34.

²⁵ Özdoğan/Parzinger 2012: 111, Abb. 102/3.

²⁶ Hüryılmaz 2006: 4, Res. 6.

²⁷ Efe/Mercan 2002: 364; Efe 2004: 33.

²⁸ Thissen 1993: 212.

²⁹ Glatz 2015: 160.

³⁰ Glatz 2015: 159-160, Fig. 6.7-6.8/C3183, 3045.

³¹ Marro/Özdoğan/Tibet 1998: 323, Pl. II/1-2,4.

³² Matthews 2007: 31, Fig. 11; Matthews 2009: 86, Fig. 3.18-19.

³³ Matthews 2009: 89, Fig. 3.29.

³⁴ Genç 2005: 156, Çizim: 106, Lev. XI/106A.

³⁵ Orthmann 1963: Taf. 16/161-164.

³⁶ Efe/Mercan 2002: 365.

³⁷ Alkım, U. B./Alkım H./Bilgi 1988: Lev. XIX/3, XX/8, XXII/3.

³⁸ Kartal/Erbil/Karakoç 2016: 401.

³⁹ Özdoğan 1985: 410.

⁴⁰ Heyd/Aydın/Özdoğan 2016: 183, Fig. 8.7:1.

⁴¹ Başaran 1999: Lev. 3/7-8, 16.

⁴² Özdoğan 1982: Lev. XVII/Res. 4.

⁴³ Özdoğan/Parzinger 2012: Fig. 158.

⁴⁴ Blegen/Caskey/Rawson/Sperling 1950: Fig. 414/10, 35.

⁴⁵ Yılmaz 2013: 870, Fig. 14.

⁴⁶ Georgiev/Merpert/Katincharov/Dimitrov 1979: Fig. 155, 140, 134.

Dyadovo III. tabakada⁴⁷, Karanovo Erken Tunç Çağı I'de⁴⁸ ve Assara (Constantia) Erken Tunç Çağı⁴⁹ tabakalarında çok sayıda kabartma bant üzeri baskı bezemeli seramiklerden ele geçmiştir. Batı Trakya'da Dubene Sarovka Erken Tunç Çağı I'de⁵⁰ ağız kenarının altını paralel bir şekilde dolanan kabartma bant üzeri baskı bezemeli örnekler bulunmaktadır. Yunanistan'ın kuzeyinden Sitagroi'nin V/Va-b⁵¹ tabakalarından ve Dikili Tash'tan⁵² ağız kenarının altında kabartma bant üzeri baskı bezeme bulunan örnekler bilinir. Bu tip bezemeye sahip örnekler Makedonya'da Kritsaná⁵³, Hágios Mámás⁵⁴ ve Vardaróphtsa'nın⁵⁵ Erken Tunç Çağı tabakalarında belgelenmiştir. Güneydoğu Bulgaristan'da Tudzs Vadisi'nde Drama-Merdzhumekya⁵⁶, Romanya'nın Karadeniz kıyılarında Cernavoda III'te⁵⁷ ve Ege Adalarında Poliochni'de⁵⁸ bu tipte bezemeli çanak çömlek parçaları elde edilmiştir.

İç Batı Anadolu yerleşimlerinde Erken Tunç Çağı II'den itibaren kabartma bant bezeme geleneğinde artış olduğu T. Efe⁵⁹ tarafından ifade edilmiştir. Bu tipte bezemeye sahip çanak çömleklere Demircihöyük'ün Erken Tunç Çağı II dönemine ait yerleşim evrelerinde⁶⁰ rastlanmıştır. İnönü Mağarası'nda bir örnekle temsil edilmek suretiyle Kalkolitik Çağ'dan itibaren devam eden bir gelenek olduğunu gördüğümüz kabartma bant üzeri baskı bezeme geleneğinin Geç Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı tabakalarında da devam ettiği görülmektedir.⁶¹ Kökeninin Orta Tuna-Balkan bölgesi olduğu ifade edilen bu bezeme geleneğinin Sırbistan'daki Starčevo kültüründe MÖ 7. Binin sonundan itibaren yayılım gösterdiği belirtilmektedir.⁶² Balkanlar'da Karanovo I'den itibaren gelişim gösteren bu bezemenin⁶³, Nova Zagora bölgesinde ve Romanya-Ukrayna Cucuteni-Tripolye kültüründe MÖ 5. Bin yılın sonları ve MÖ 4. Bin yılın başlarında kullanımı devam etmiştir.⁶⁴ Söz konusu bezeme geleneğinin Balkanlarda Erken

Tunç Çağı çanak çömleğinde karakteristik öğelerden biri olduğu görülmektedir.⁶⁵

Yukarıda ifade edildiği gibi oldukça uzun bir zaman diliminde karşılaşılan bu bezeme geleneğinin kronolojik olarak ayrımının yapılmasında kabartma bantın yüksekliği, baskının derinliği, boyutu, üzerinde yer aldığı çanak çömleğin hamur özellikleri ve bezemenin kap üzerindeki konumu oldukça önemlidir. Sherratt, baskı bezemenin yer aldığı kabartma şerit bantların, deri gibi esnek ve aynı zamanda organik bir malzeme ile kabın ağızını kapatan malzemenin daha sıkı ve sağlam olmasını sağlayan işlevsel bir öneme sahip olabileceğini ya da bu amaçla kullanılan organ/iplerin bezeme sanatına yansımaları (*skeumorfik*) olabileceğini ifade etmektedir.⁶⁶

Daha önce de belirtildiği gibi, İnönü Mağarası kabartma bant bezemeli örneklerinin neredeyse tamamına yakını 4. Mal (Kırmızı astarlı) grubu içerisinde yer almaktadır. Bilindiği gibi, Troia II'nin geç evrelerinden itibaren artış gösteren kırmızı astarlı kapların Erken Tunç Çağı'nın sonlarına doğru hem sayısal hem de form çeşitliliği açısından baskın hale geldiği görülmektedir.⁶⁷ Yukarı Sakarya Havzası'nda Demircihöyük H-Q evrelerinde görülen kırmızı astarlı kaplar (Red ware/rote ware)⁶⁸ İç Batı Anadolu'da⁶⁹ ve Göller Bölgesi'nde⁷⁰ Erken Tunç Çağı II ve sonrasına ait birçok yerleşimde belgelenmiştir. Son olarak, Küçükçekmece Göl havzasının kuzeyinden göle boşalan Sazlıdere'nin yükselen yamaçlarında yapılan yüzey araştırmalarında da Troya IIa ve b evrelerinin el yapımı, kırmızımsı seramik parçalarına benzeyen örnekler elde edilmiştir.⁷¹

İNönü Mağarası IV. tabakada bulunan çanak çömlek grubu içinde tarihlendirme açısından önemli bir başka grubu, siyah ağız kenarlı çanaklar (*black-topped*) oluşturmaktadır. İnönü Mağarası'nda V. tabakadan itibaren gelişim gösteren siyah ağız kenarlı çanakların az sayıda örnekle IV. tabakada da kullanıldığı anlaşılmaktadır (Şekil 3/1-2). Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde, Geç Kalkolitik Çağ'ın erken evrelerinden Erken Tunç Çağı içlerine kadar uzanan süreçte görülen ve özel bir grubu oluşturan siyah ağız kenarlı çanakların en belirgin özelliği, iç kısmının tamamen siyah olması ve bu siyahlığın ağız kenarını bir miktar taştıktan sonra dibe doğru genellikle kırmızı,

⁴⁷ Leshtakov 1992: 45/c, e.

⁴⁸ Hiller/Nikolov 1997: Taf. 154/a-c; 162/a-g.

⁴⁹ Leshtakov 2004: 32, Fig. 8/6; 9/1, 2, 7, 8; 18/1-4; 7-9.

⁵⁰ Nikolova 2005: 95, Fig. 3/1.

⁵¹ Sherratt 1986: Fig. 462/a, d; 468/4, 5; 469/6.

⁵² Séfériadès 1996: 116.

⁵³ Heurtley 1939: Fig. 42/a, c, j.

⁵⁴ Heurtley 1939: Fig. 47/j.

⁵⁵ Heurtley 1939: Fig. Fig. 53/e; 54/a-c.

⁵⁶ Nikolova 2005: 95, Fig. 3/8.

⁵⁷ Milanović 2011: Pl. 1/2.

⁵⁸ Bernabò-Brea 1964: Pl. LXXVI.

⁵⁹ Efe/Mercan 2002: 365; Efe 2004: 34.

⁶⁰ Efe 1988: Taf. 52/4-6.

⁶¹ Ekmen H./Ekmen, F.G./Güney 2020.

⁶² Aydıngün/Aydingün 2013: 66.

⁶³ Hiller/Nikolov 1997.

⁶⁴ Aydıngün/Aydingün 2013: 66; Bem 2007: 239, 241-242.

⁶⁵ Glatz 2015: 163.

⁶⁶ Sherratt 1986: 439.

⁶⁷ Ökse/Çalık-Ross/Konak 2019: 24.

⁶⁸ Efe 1988: 7 vd.

⁶⁹ Ökse/Çalık-Ross/Konak 2019: 24.

⁷⁰ Üstün 2006: 132-133.

⁷¹ Aydıngün, Ş./Aydingün, H. 2020: 13, Res. 15.

kahverengi veya grinin tonlarında devam etmesidir.⁷² İç Batı Anadolu'da, Eskişehir ve çevresi Erken Tunç Çağı yerleşimlerinde yaygın olarak görülen bu özel kâse/çanak türünün, özellikle Demircihöyük'ün Erken Tunç Çağı I-II dönemleri için karakteristik olduğu⁷³ ve söz konusu dönemde Demircihöyük çanak çömleğinin neredeyse yarıya yakınının bu özel teknikle üretildiği ifade edilmektedir.⁷⁴ Bu özel grubun güney sınırının Kütahya-Tavşanlı'nın güneyindeki dağlık bölge ve daha güneydeki Altıntaş olduğu, T. Efe⁷⁵ ve D. Sarı⁷⁶ tarafından ifade edilmiştir. D. French'in, İznik çevresinde yaptığı yüzey araştırmalarında bulduğu ve "Yenişehir Black Topped mali" olarak tanımladığı⁷⁷ grubun, İznik Gölü'nün yakınında yer alan Hacılartepe yerleşiminin Erken Tunç Çağı I evresinde elde edilememesi⁷⁸ ve bu grubun Demircihöyük'ün K ve L evrelerinde görülen sığ, içe doğru kıvrılan kâselerle uyumlu olması söz konusu grubun Erken Tunç Çağı II boyunca Yukarı Sakarya Ovası ve Marmara Denizi'nin güneyine doğru yayıldığını işaret etmiştir.⁷⁹ Her ne kadar İç Batı Anadolu Erken Tunç Çağı çanak çömleği içinde belirgin mal grubu olduğu anlaşılrsa da siyah ağız kenarlı çanaklar, yerleşimlere göre yerel özellikler ve farklılıklar da göstermektedir. D. Sarı, siyah ağız kenarlı çanakların Küllüoba örneklerinin, Demircihöyük Erken Tunç Çağı I evresinde bulunan örneklerden farklı bir gelişim gösterdiğini ve bununla birlikte Küllüoba Erken Tunç Çağı II döneminde az sayıda Demircihöyük örnekleriyle tam paralel örneklerin ele geçtiğini belirterek, bu çanakların ithal olarak bu yerleşime gelmiş olabileceğini ifade etmiştir.⁸⁰ Diğer taraftan Ankara çevresinde Erken Tunç Çağı II ve III dönemlerinde karşılaşılan bu özel kâse/çanak grubu istisnai olarak Alışar'da Geç Kalkolitik/Erken Tunç Çağı I'de görülmektedir.⁸¹ İnönü Mağarası'nın yakınında bulunan Yassıkaya Mağarası Erken Tunç Çağı çanak çömlek repertuarının içinde de yer alan siyah ağızlı kenarlı çanaklar⁸², bu geleneğin Karadeniz kıyısında da sürdürüldüğünü göstermiştir. Daha farklı bir gelişim göstermekle beraber, Kahramanmaraş-Elbistan Ovası yerleşimlerinde artış gösteren bu kâse/çanak türü, Doğu Anadolu'da, Karaz kültürü içinde, Erken Tunç Çağı I-II döneminde de yoğun olarak görülmektedir.⁸³

Farklı bölgelerde ele geçen form ve bezeme öğelerinin yanında, daha önce yalnızca Yassıkaya Mağarası'ndan bilinen ve bu nedenle T. Efe tarafından Yassıkaya çanak çömleğine özgü olduğu belirtilen bazı unsurlarda İnönü Mağarası IV. tabaka çanak çömleğinde izlenmektedir. Yassıkaya Mağarası'na özgü saplı ilmek kulplu çanakların⁸⁴ benzerleri de İnönü Mağarası IV. tabakada belgelenmiştir (Şekil 8/7-8). Yine Yassıkaya Mağarası kulpları içinde görülen, birleşim yerinin ortasında çukurcuk bulunan kulplardan⁸⁵ da İnönü Mağarası IV. tabakada elde edilmiştir (Şekil 8/9). İnönü Mağarası'nda tespit edilen ve tarihlleme açısından önem taşıyan bir diğer unsur da burma kulplardır (Şekil 8/10). Genellikle dikey örnekleri ile temsil edilmekle beraber yatay örnekleri de bulunan burma kulpların Batı Anadolu Erken Tunç Çağı için karakteristik öğeler arasında olduğu görülmektedir. Bölgede şimdilik İnönü Mağarası, Yassıkaya Mağarası⁸⁶ ve Kılıçlı Mağarası'nda⁸⁷ elde edilen bu tip kulplar, Demircihöyük'te Erken Tunç Çağı I'den⁸⁸ itibaren gelişim göstermektedir. Demircihöyük'te yerleşim dışında Sarıket Mezarlığı'nda⁸⁹ da örneğini gördüğümüz burma kulpların benzerleri İç Batı Anadolu'da Küllüoba⁹⁰, Seyitömer⁹¹, Kaklık Mevkii⁹², Karaoğlan⁹³, Küçük Höyük⁹⁴, Yortan Mezarlığı'nda⁹⁵ ve daha güneyde Beycesultan'da⁹⁶ ağırlıklı olarak Erken Tunç Çağı II'den itibaren görülmektedir. İlave olarak Kocaeli Müzesi'nde korunan burma kulplu, gaga ağızlı küçük bir testiciğin de Erken Tunç Çağı II-III dönemine ait olduğu ifade edilmiştir.⁹⁷

⁷² Dengiz 2019: 16 vd.; Sarı 2007: 647.

⁷³ Fidan/Sarı/Türkteki 2015: 69.

⁷⁴ Sarı 2007: 648; Dengiz 2019: 91.

⁷⁵ Efe 1990: 7.

⁷⁶ Sarı 2007: 648.

⁷⁷ French 1967: 60.

⁷⁸ Eimermann 2004: 15-36.

⁷⁹ Sarı 2007: 648.

⁸⁰ Sarı 2007: 649.

⁸¹ von der Osten 1937: 52, 54, 152; Fig. 68/5-6; Pl. 1/5; Dengiz 2019: 47 vd., 94.

⁸² Efe 2004: 30.

⁸³ Palumbi 2012: 268-271.

⁸⁴ Efe/Mercan 2002: 364.

⁸⁵ Efe 2004: Fig. 2a/15-16.

⁸⁶ Efe/Mercan 2002: 363.

⁸⁷ Glatz 2015: 159, Fig. 6.5, 6.6.

⁸⁸ Sarı 2012: 168; Efe 1988: 42-43.

⁸⁹ Seeher 2000: Fig. 50.

⁹⁰ Sarı 2004: 80, Lev. 26/1.

⁹¹ Bilgen, N./Bilgen, Z./Çırakoğlu 2015: Fig. 151a.

⁹² Topbaş/Efe/İlaşlı 1998: Figs. 53.133; 55.142

⁹³ Topbaş/Efe/İlaşlı 1998: Figs. 37.3; 38.20; 39.30; 45.68.

⁹⁴ Gürkan/Seeher 1991: Abb. 14.3.; 15.6.; 16.3; 17.4; 18.2-4.

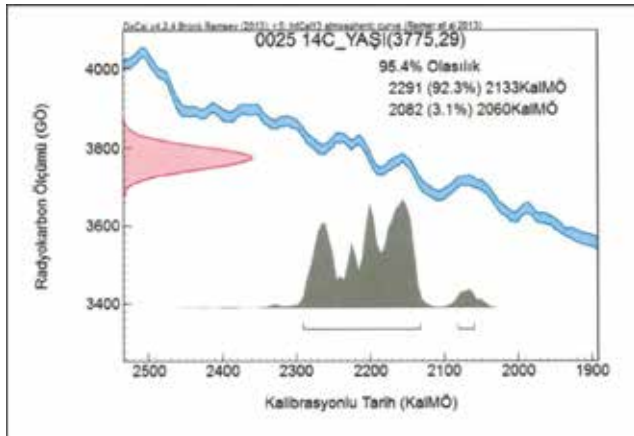
⁹⁵ Kâmil 1982: Figs. 82.b; 37.126; 45.162

⁹⁶ Lloyd/Mellaart 1962: Figs. P23-P68.

⁹⁷ Ökse/Çalık-Ross/Konak 2019: 25, Res. 7/Nr. 11.

SONUÇ

İnönü Mağarası IV. tabaka çanak çömleğinin formları, bezeme unsurları ve hamur özellikleri dikkate alındığında yerel özelliklerin ağır bastığı ve bununla birlikte Trakya, Balkanlar ve İç Batı Anadolu Erken Tunç Çağı kültür grupları ile ilişkilendirilebilecek özellikler taşıdığı görülmektedir. T. Efe, Yassıkaya Mağarası bulgularını, yerel özellikleri ve yayılım alanını dikkate alarak *Filyos Kültürü* içinde değerlendirmiş ve bu kültürün kökenlerinin Ezero veya Ezerovo-Sozopol grupları ile ilişkili olabileceğini ifade etmiştir.⁹⁸ İnönü Mağarası Erken Tunç Çağı çanak çömleği, Batı Karadeniz kıyısı Erken Tunç Çağ kültürlerinin yerel karakterlerinin baskınlığının anlaşılmasına katkı yapmış ve T. Efe tarafından Filyos Kültürü olarak tanımlanan bölge içine yeni bir merkezin daha ilave edilmesini sağlamıştır. Ancak son yıllarda özellikle İstanbul çevresi, Trakya ve Troas bölgelerinde yapılan araştırmalarda, özellikle kabartma şerit bant üzeri baskı bezemeli örneklerin sayısının artması, bu geleneğin daha geniş bir alanda yayıldığını göstermiştir. Ayrıca 2016-2017 yıllarında bölgede yürütülen Herakleia Pontika Yüzey Araştırması kapsamında Döküktepe’de bu bezeme, form ve hamur özelliklerini taşıyan örnekler elde edilmesi, bölgedeki Erken Tunç Çağı kültürünün çanak çömleğinin tanımlanmasında kabartma şerit bant üzeri baskı bezemenin karakteristik öğelerden biri olduğunu göstermektedir. İnönü Mağarası Erken Tunç Çağı çanak çömleğinin tarihlendirilmesi ve bölgeler arası ilişkilerin saptanması açısından önemli bir unsur olan siyah ağız kenarlı çanaklar ve diğer bulguların analogik değerlendirmesi, İnönü Mağarası Erken Tunç Çağı yerleşiminin MÖ 3. Bin yılın ikinci yarısına ait, yılın belirli zamanlarında kullanılan bir yerleşim olabileceğine işaret etmektedir. H/7 açmasında IV. tabakanın üst seviyesinden alınan yanmış ahşap örneğinin C14 analizi de, Kal. MÖ 2291-2133 (Çize. 2) aralığını vermiştir.

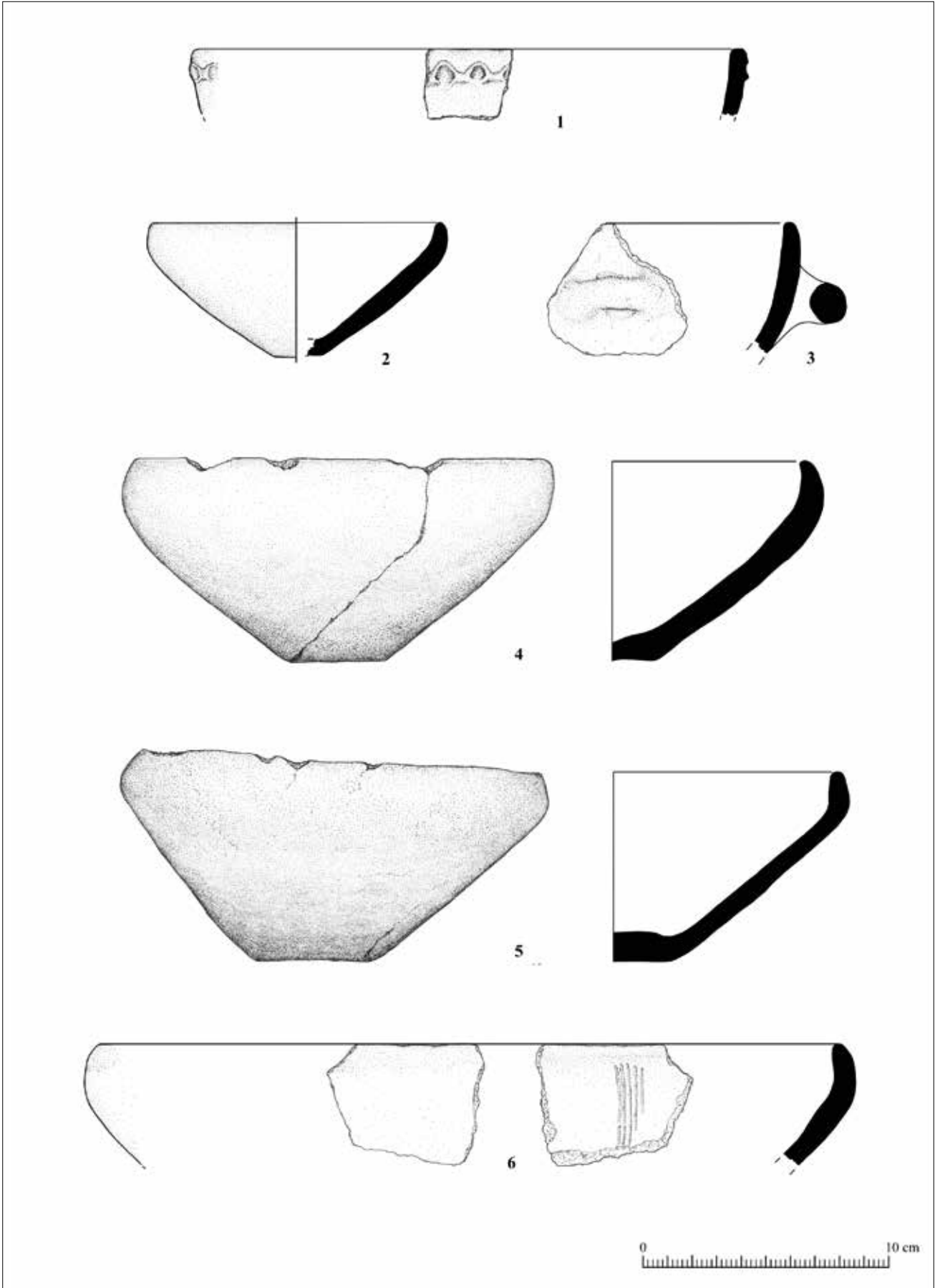

Çizelge 2: IV. Tabakanın C14 Analizi Sonuçları / The Results of 14C Analysis of İnonu Cave Level IV.

⁹⁸ Efe/Mercan 2002: 367; Efe 2004: 34.

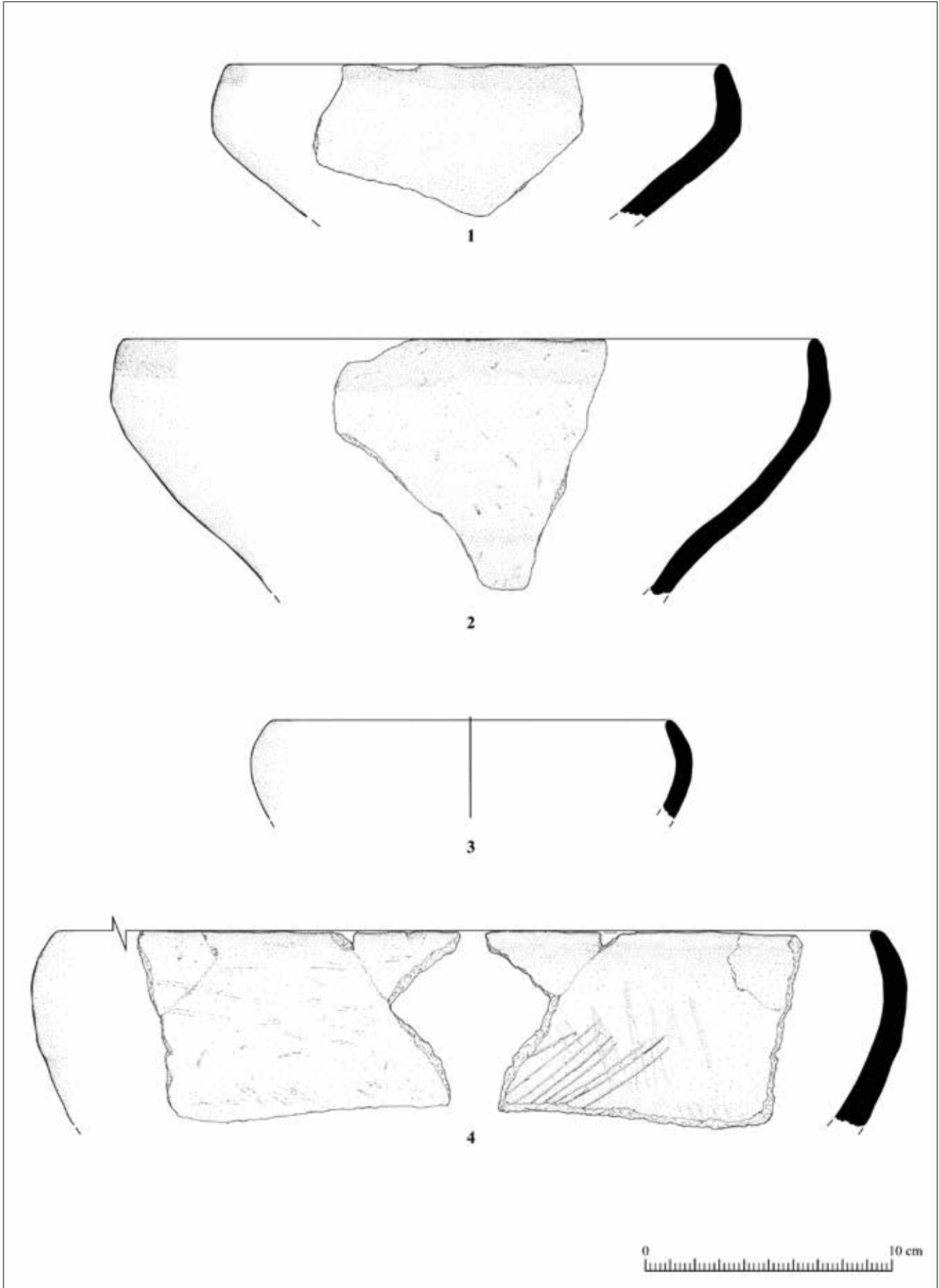
TEŞEKKÜR

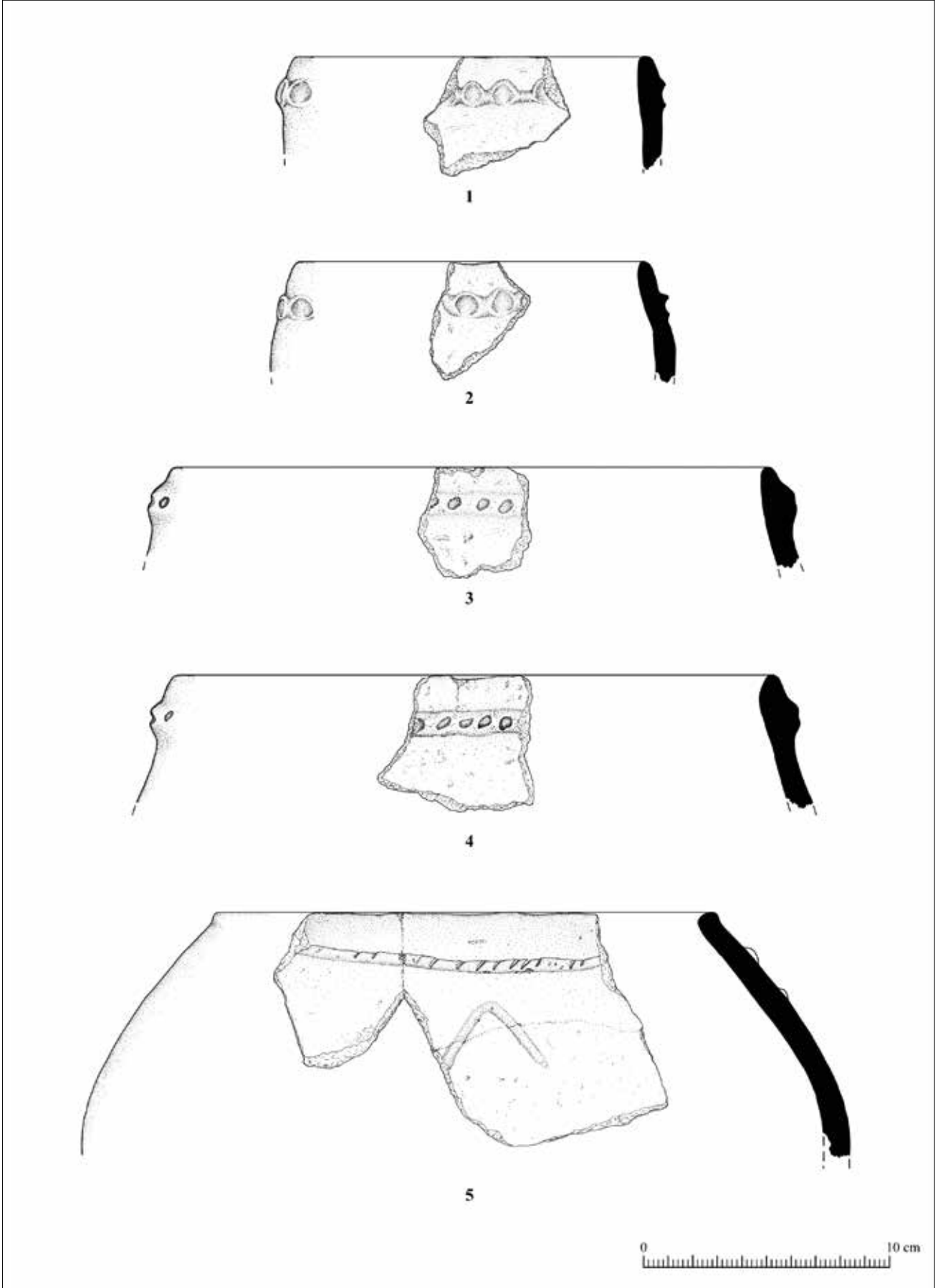
Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Zonguldak Valiliği, Kdz. Ereğli Kaymakamlığı, Kdz. Ereğli Belediyesi ve Zonguldak - Bülent Ecevit Üniversitesi Rektörlüğü İnönü Mağarası kazılarına maddi ve kurumsal destek sağlamıştır. Bu çalışmada yer alan görsellerin büyük bir kısmı Burak Kader ve Fatih Aliyazıcıoğlu'nun desteği ile elde edilmiştir. Ayrıca bu çalışma Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi-2020-91149634-01 no.lu proje çerçevesinde desteklenmiştir. Destek ve katkı sağlayan tüm kişi ve kurumlara teşekkürü borç biliriz.

Şekil 2: IV. Tabaka Çanakları / *Bowls of Level IV.*

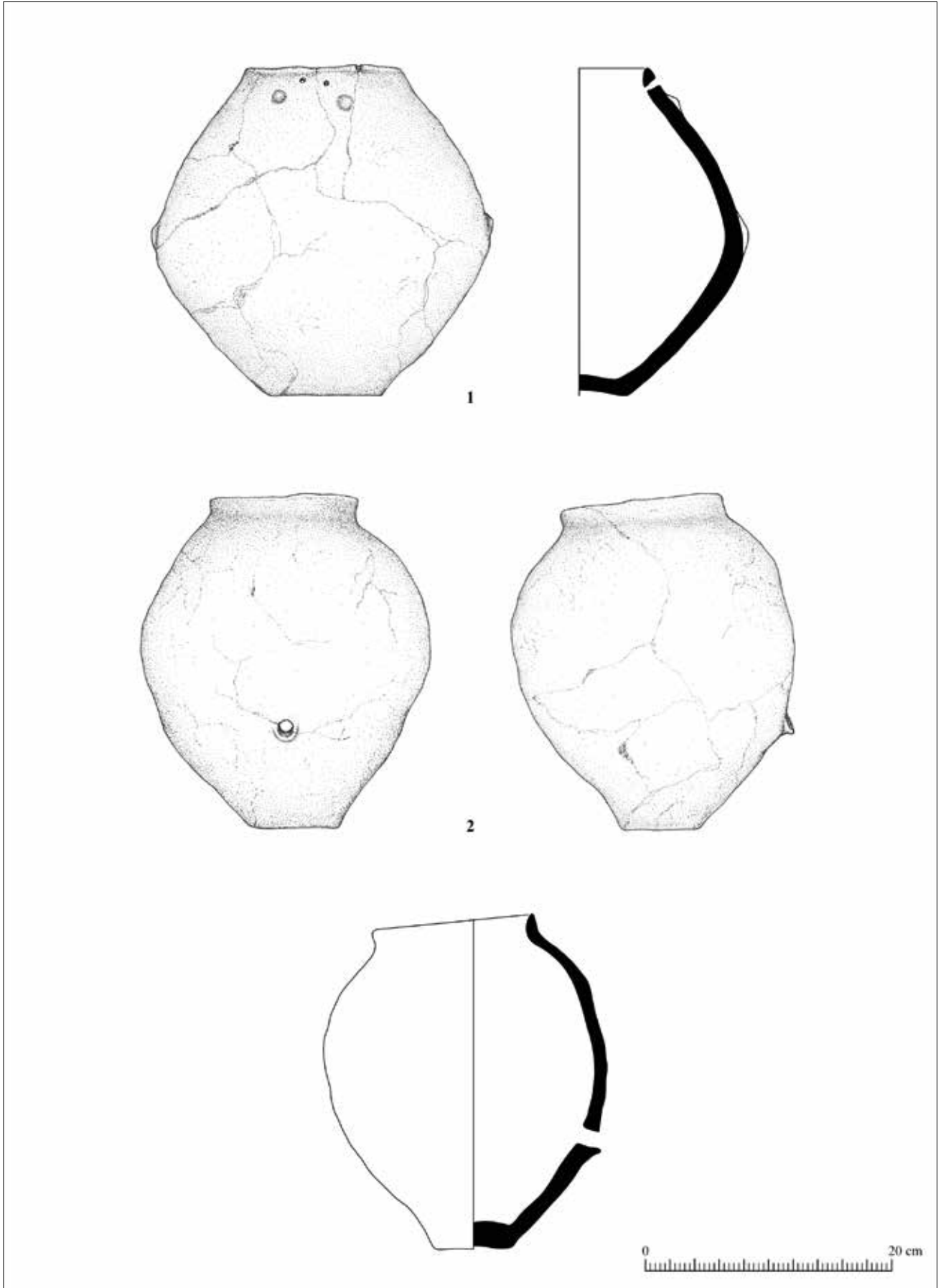
İNÖNÜ MAĞARASI ERKEN TUNÇ ÇAĞI ÇANAK ÇÖMLEĞİ

Şekil 3: IV. Tabaka Çanakları / *Bowls of Level IV.*

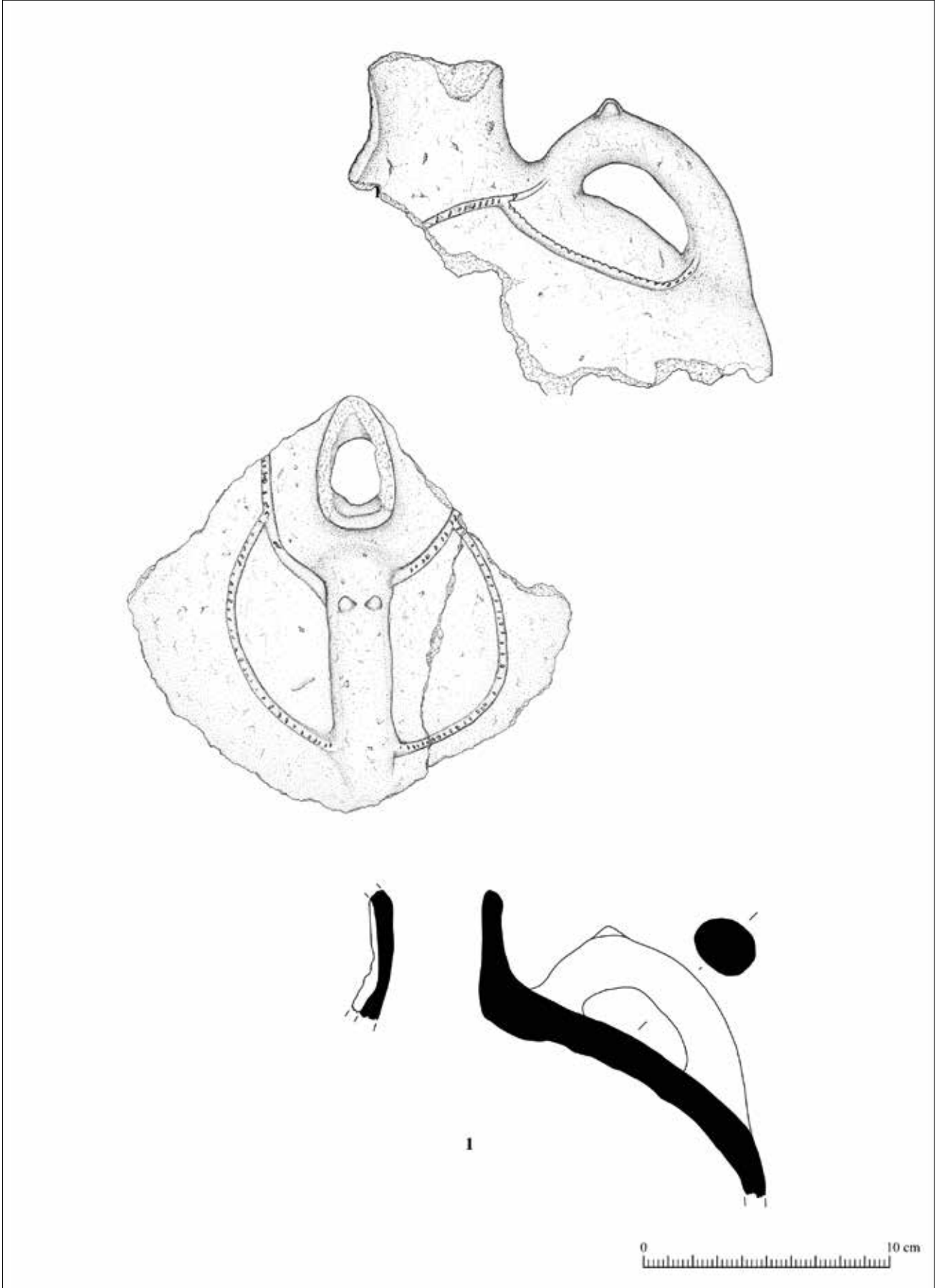

Şekil 4: IV. Tabaka Çömlekleri / Pots of Level IV.

İNÖNÜ MAĞARASI ERKEN TUNÇ ÇAĞI ÇANAK ÇÖMLEĞİ

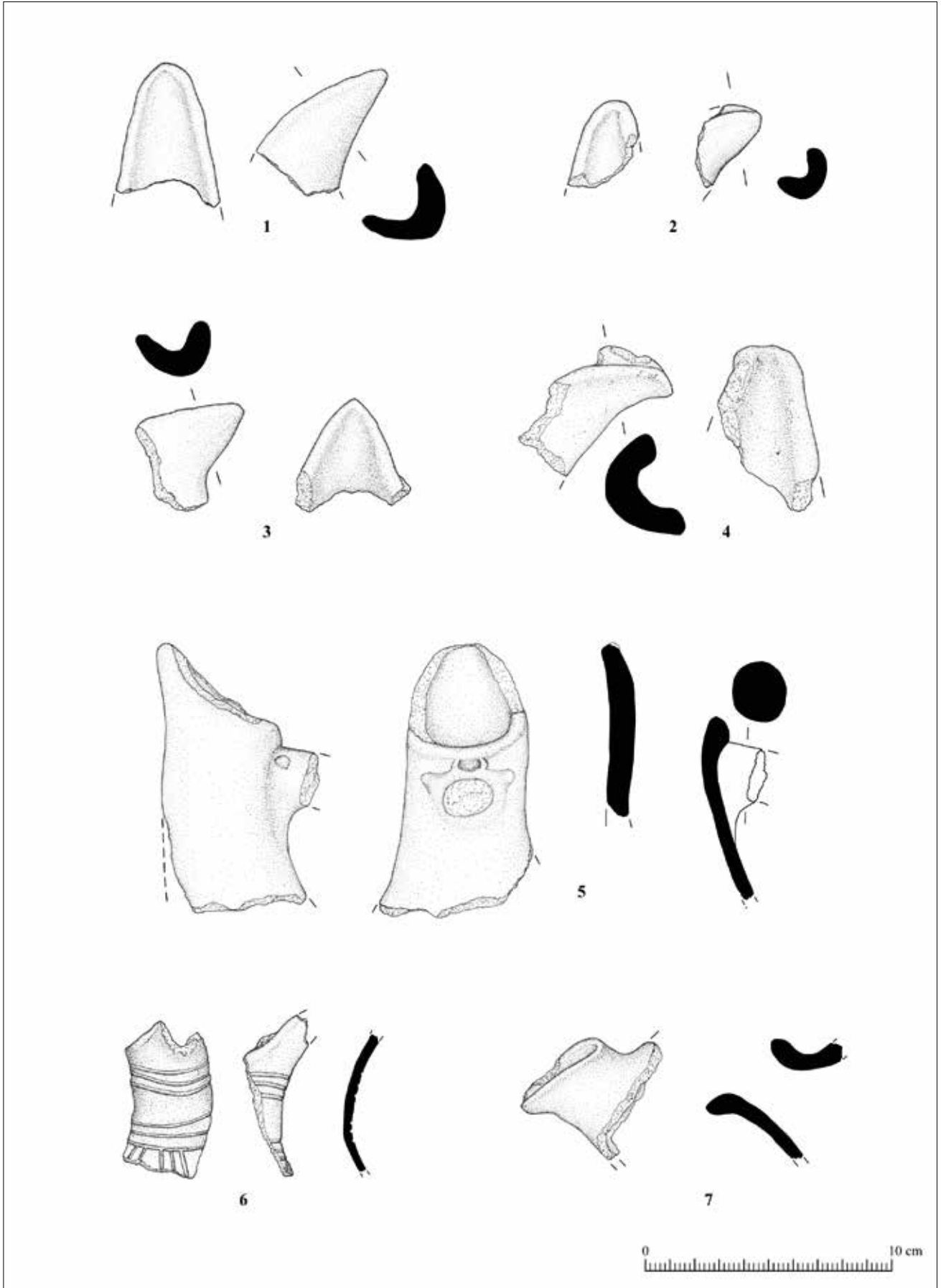

Şekil 5: IV. Tabaka Çömlekleri / Pots of Level IV.

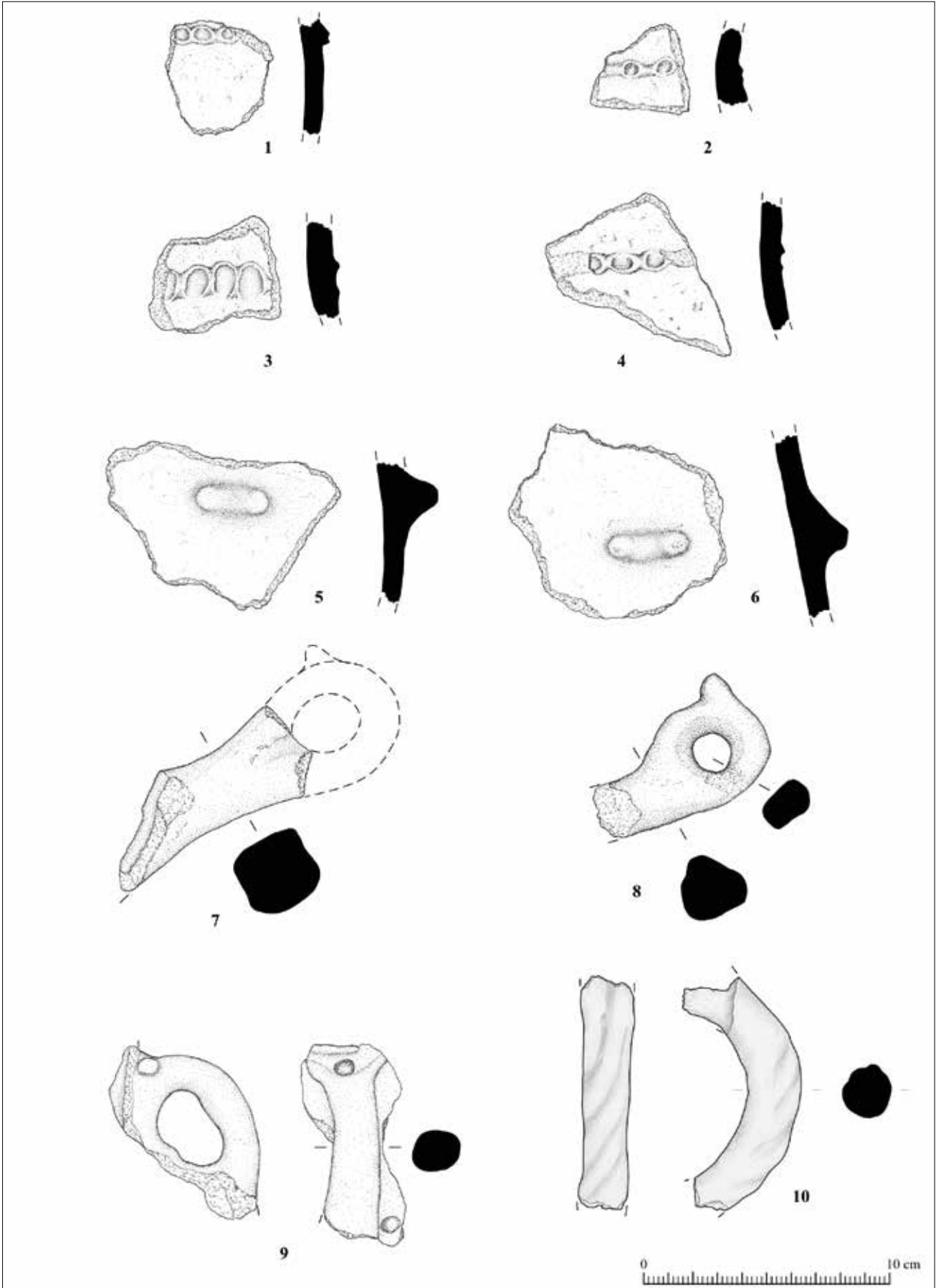

Şekil 6: IV. Tabakada Bulunan Gaga Ağızlı Testi / *Spouted Pitcher of Level IV.*

İNÖNÜ MAĞARASI ERKEN TUNÇ ÇAĞI ÇANAK ÇÖMLEĞİ

Şekil 7: IV. Tabakada Bulunan Gaga Ağızlı Testi Parçaları / Spouted Pitcher Fragments of Level IV

Şekil 8: IV. Tabakada Bulunan Bezemeli Parçalar (1-6) ve Kulp Parçaları (7-10) / *Decorated Fragments and Handle Fragments of Level IV.*

KAYNAKÇA

ALKIM, U. B. / ALKIM H. / BİLGİ, Ö. 1988.

İkiztepe I: Birinci ve İkinci Dönem Kazıları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

AYDINGÜN, Ş. / AYDINGÜN, H. 2013.

“Erken Demirçağ’da ‘İstanbul Boğazı’ Üzerinden Trak/ Frig Kavimlerinin Gelişine Ait İlk Bulgular”, **Arkeoloji ve Sanat**-142: 65-78.

AYDINGÜN, Ş. / AYDINGÜN, H. 2020.

“İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası’nın Tarihöncesi (Paleolitik-Erken Tunç Çağları)”, **Amisos**, 5/8: 7-30.

BAŞARAN, S. 1999.

”Enez Çevresinde Yapılan Arkeolojik Araştırmalar”, **Zafer Taşlıkloğlu Armağanı Anadolu ve Trakya Çalışmaları**, (Eds. N. Başgelen/G. Çelgin/A. V. Çelgin), Arkeoloji ve Sanat Yayınları. 169-197.

BEM, C. 2007.

Traian Dealul Fântânilor. Fenomenul Cucuteni A-B, Monografii V, Muzeul National de Istorie a României, Bucureşti.

BERNABÒ-BREA, L. 1964.

Poliochni Città Preistorica Nell’isola Di Lemnos, Vol. I, 1 Testo, Roma.

BİLGİN, N. / BİLGİN, Z. / ÇIRAKOĞLU, S. 2015.

“Erken Tunç Çağı Yerleşimi (V. Tabaka)”, **Seyitömer Höyük I**, (Ed. N. Bilgin), İstanbul: 119-189.

BLEGEN, C. W. / CASKEY, J. L. / RAWSON, M. / SPERLING, J. 1950.

Troy General Introduction the First and Second Settlements, Volume 1, Princeton.

DENGİZ, O. 2019.

Batı ve Orta Anadolu’da İlk Tunç Çağı’nda Siyah Ağız Kenarlı (Black-Topped) Kaseler, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik.

EFE, T. 1988.

Demircihüyük. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975–1978. Vol. III, 2. Die Keramik 2. C. Die Frühbronzezeitliche Keramik der jüngeren Phasen (ab Phase H), Mainz.

EFE, T. 1990.

“1988 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzeysel Araştırmaları”, **Anadolu Araştırmaları**-XII: 1-9.

EFE, T. / TOPBAŞ, A. / İLASLI, A. 1995.

“Salvage Excavations of the Afyon Archaeological Museum, Part 1: Kaklık Mevkii”, A Site Transitional to the Early Bronze Age”, **Studia Troica** 5: 357-399.

EFE, T. / MERCAN, A. 2002.

“Yassıkaya: Karadeniz Ereğli (Heraclea Pontica) Yakınlarında Bir İlk Tunç Çağı Yerleşmesi”, **23. Kazı Sonuçları Toplantısı**, 1. Cilt: 361-374.

EFE, T. 2004.

“Yassıkaya, an Early Bronze Age Site near Heraclea Pontica (Kdz. Ereğli) on the Black Sea Coast”, **Festschrift für Němejcová Pavůková**, (Ed. B. Hänsel), 27-38, Berlin.

EIMERMANN, E. 2004.

“Soundings at Early Bronze Age Hacılartepi in the İznik Region (NW Anatolia)”, **Anatolica** XXX: 5-36.

EKMEN, H. 2020.

“İnönü Mağarası’nda Bulunan Erken Tunç Çağı’na Ait Sütten İkincil Ürün Üretiminde Kullanılan Bir Çömlek Üzerine Gözlemler”, **Metallurgica Anatolica Festschrift für Ünsal Yalçın anlässlich seines 65. Geburtstags / Ünsal Yalçın 65. Yaşgünü Armağan Kitabı**, (Eds. H. G. Yalçın/O. Stegemeier), Ege Yayınları, 77-85, İstanbul.

EKMEN, H. / MERCAN, A. / EKMEN, F. G. / GÜNEY, A. 2019.

“İnönü Mağarası 2017 Yılı Kazıları”, **40. Kazı Sonuçları Toplantısı**, 2. Cilt: 271-292.

EKMEN, F. G. 2020.

“İnönü Mağarası Kazıları Işığında Kalkolitik Çağ’da Batı Karadeniz Bölgesi”, **TÜBA-AR** 26: 45-64.

EKMEN, H. / EKMEN, F. G. / GÜNEY, A. 2020.

“İnönü Cave: New Results of the Early Iron Age Culture in the Western Black Sea Region”, **OLBA**, XXVIII: 35-57.

EKMEN, H. / MERCAN, A. / EKMEN, F. G. / GÜNEY, A. 2020a.

“İnönü Mağarası 2018 Yılı Kazı Çalışmaları”, **41. Kazı Sonuçları Toplantısı**, 2. Cilt: 309-331.

EKMEN, H. / EKMEN, F. G. / MERCAN, A. / GÜNEY, A. 2020b.

“İnönü Mağarası: Kdz. Ereğli’nin En Eski Sakinlerinden Geriye Kalanlar”, **Kdz. Ereğli’nin Kurtuluşunun 100. Yılı E-Sempozyumu**, 23-40, Zonguldak.

FİDAN, E. / SARI, D. / TÜRKTEKİ, M. 2015.

“An Overview of the Western Anatolian Early Bronze Age”, **European Journal of Archaeology** 18 (1): 60-89.

FRENCH, D. 1967.

“Prehistoric Sites in Northwest Anatolia, I. The İznik Area”, **Anatolian Studies** 17: 49-100.

GENÇ, E. 2005.

Yeni Buluntular Işığında Kastamonu-Kınık Kazıları Sonuçları, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

GLATZ, C. 2015.

“The Later Prehistory of the Cide-Şenpazar Region: ca. 2600-2000 BC”, **Kinetic Landscapes The Cide Archaeological Project: Surveying the Turkish Western Black Sea Region**, (Eds. B. S. Düring and C. Glatz), Warsaw/Berlin: 151-182.

GEORGIEV, G. I. / MERPERT, N. J. / KATINCHAROV, R.V. / DIMITROV, D. G. 1979.

Ezero. Ranno bronzovoto Selishte, Sofia, Bulgarian Academy of Science.

GÜR, B. / ERDAN, E. 2018.

“Batı Anadolu Kökenli Bir Grup Erken Tunç Çağı Gaga Ağızlı Testi”, **Cedrus VI**: 125-138.

GÜRKAN, G. / SEEHER, J. 1991.

“Die frühbronzezeitliche Nekropole von Küçükhöyük bei Bozüyük”, **Istanbul Mitteilungen** 41: 39-96.

HEURTLEY, W. A. 1939.

Prehistoric Macedonia: An Archaeological Reconnaissance of Greek Macedonia (West of the Struma) in the Neolithic, Bronze, and Early Iron Ages, Cambridge University Press, Cambridge.

HEYD, V. / AYDINGÜN, Ş. / GÜLDOĞAN E. 2016.

“Kanlıgeçit-Selimpaşa-Mikhalich and the Question of Anatolian Colonies in Early Bronze Age Southeast Europe”, **Of Odysseys And Oddities : Scales And Modes Of Interaction Between Prehistoric Aegean Societies And Their Neighbours**, (Ed. B.P.C. Molloy), Oxford ; Philadelphia: 169-203.

HILLER, S. / NIKOLOV, V. 1997.

Karanovo, Die Ausgrabungen Im Südsektor 1984-1992, Band 1. 2, Verlag Ferdinand Berger & Söhne, Horn /Wien, Salzburg/Sofia.

HÜRYILMAZ, H. 2006.

“Gökçeada-Yenibademli Yerleşmecilerinin Erken Bronz Çağı'nda Deniz Aşırı İlişkileri”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 5 S. 17: 1-9.

KÂMİL, T. 1982.

Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Asia, Oxford, Archaeopress.

KARAUĞUZ, G. 2016.

“2004-2008 Yılı Arkeolojik Yüze Araştırması Işığında Zonguldak Bölgesi'nin Eskiçağ Tarihi Kronolojisi Üzerine Kısa Bir Not”, **İnsan, Kimlik, Mekân Bağlamında Zonguldak Sempozyumu Bildirileri**, (Eds. A. Efiloğlu/N. Hatunoğlu/H. Özer/T. Gürdal/H. Sankır), 21-30, Zonguldak.

KARTAL, M.- ERBİL, E.- KARAKOÇ, M. 2016.

“Sakarya İli Tarih Öncesi Arkeolojisi Yüze Araştırması (II) 2014”, **33. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2**. Cilt: 387-408.

LESHTAKOV, K. 1992.

“Investigation on the Bronze Age In Thrace, I. Comparative Stratigraphy of the Early Bronze Age Tells In South-East Bulgaria”, **Annuaire De L'Universite De Sofia “St. Kliment Ohridski**, Faculte D'Historie, TOM: 84-85.

LESHTAKOV, K. 2004.

“The Thracian Settlement at Assara (Constantia) Near Simeonovgrad”, **History of The Periodical Press In Khaskovo**: 23-76.

LLOYD, S. / MELLAART, J. 1962.

Beycesultan I. The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels, London, British Institute of Archaeology at Ankara.

MATTHEWS, R. 2007.

“An arena for cultural contact: Paphlagonia (north-central Turkey) through prehistory”, **Anatolian Studies** 57: 25-34.

MATTHEWS, R. 2009.

“Silent Centuries Paphlagonia from the Paleolithic to Early Bronze Age”, **At Empires Edge Project Paphlagonia, Regional Survey in North Central Turkey**, (Eds. R. Matthews/C. Galtz), London: 75-105.

MARRO, C./ÖZDOĞAN, A./TİBET, A. 1998.

“Prospection archéologique franco-turque dans la Région de Kastamonu (Mer Noire). Troisième rapport préliminaire”, **Anatolia Antiqua** 6: 317-35.

MILANOVIĆ, D. 2011.

“The Settlement Cernavoda III Culture on the Site Bubanj Near Niš”, **СТАРИНАР**: 101-119.

NIKOLOVA, L. 2005.

“Social Changes and Cultural Interactions in Later Balkan Prehistory, Later Fifth And Fourth Millennia Cal BCE”, **Prehistoric Archaeology & Anthropological Theory and Education**, (Eds. L. Nikolova/J. Fritsand/J. Higgins), **RPRP 6-7**: 87-96.

ORTHMANN, W. 1963.

Frühe Keramik von Boğazköy. Aus den Ausgrabungen am Nordwesthang von Büyükkale, Verlag, Gbr. Mann, Berlin.

ÖKSE, A. T. / ÇALIK-ROSS, A. / KONAK, A. 2019

“Kocaeli Yarımadası Tunç ve Demir Çağlarına Ait Arkeolojik Bulgular: Yüzey Araştırmaları ve Kocaeli Müzesi’nde Korunan Eserler”, **Arkeoloji ve Sanat**/162: 17-40.

ÖZDOĞAN, M. 1982.

“Doğu Marmara ve Trakya Araştırmaları”, **Türk Arkeoloji Dergisi**, XXVI-I: 37-62.

ÖZDOĞAN, M. 1985.

“1984 Yılı Trakya ve Doğu Marmara Araştırmaları”, **III. Araştırma Sonuçları Toplantısı**: 409-420.

ÖZDOĞAN, M. / PARZINGER, H. 2012.

Die Frühbronzezeitliche Siedlung von Kanlıgeçit bei Kırklareli: Ostthracien während des 3. Jahrtausends v. Chr. im Spannungsfeld von anolischer und balkanischer Kulturentwicklung, Berlin: Verlag Philipp Von Zabern.

PALUMBI, G. 2012.

“*Bridging th efrontiers. Pastoral groups in the Upper Euphrates region in the early third millennium BCE.*”, **Origini** XXXIV: 261-278.

SARI, D. 2004.

Küllüoba İlk Tunç Çağı II Çanak Çömleği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

SARI, D. 2007.

“Küllüoba’da Ele Geçirilen Siyah Ağız Kenarlı (Black-Topped) Kaselerden Birkaç Örnek”, **Vita/Hayat Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol’a Armağan**, (Eds. M. Alparslan/M. Doğan-Alparslan/H. Peker), Ege Yayınları, İstanbul: 647-655.

SARI, D. 2012.

“İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı’nda Batı Anadolu’nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi”, **Mimarlar, Arkeologlar, Sanat Tarihçileri, Restoratörler Ortak Platformu-MASROP**, Sayı 7: 112-249.

SEEHER, J. 2000.

Die Bronzezeitliche Nekropole von Demircihüyük-Sarıket, Ernst Wasmuth Verlag, Tübingen.

SÉFÉRIADÈS, M. 1996.

“*Deshayes’ excavations at Dikili Tash: The Early Bronze Age levels*”, **Early Bronze Age Settlement Patterns in the Balkans (ca. 3500-2000 BC, Calibrated Dates)**. Part 2. Sofia, (Ed. L. Nikolova), Prehistory Foundation: 95-128.

SHERRATT, A. 1986.

“*Pottery of Phases IV and V*”, **Excavations At Sitagroi, A Prehistoric Village In Northeast Greece**, Volume 1, (Eds. C. Renfrew/M. Gimbutas/E. S. Elster), Los Angeles, California: 429-474.

THISSEN, L. 1993.

“*New insights in Balkan-Anatolian connections in the Late Chalcolithic, Old evidence from the Turkish Black Sealttoral*”, **Anatolian Studies** 43: 207-237.

TOPBAŞ, A. / EFE, T. / İLASLI, A. 1998.

“*Salvage excavations of the Afyon Archaeological Museum, Part II: The settlement of Karaoğlan Mevkii and the Early Bronze Age cemetery of Kaklık Mevkii*”, **Anatolia Antiqua** 6: 21-94.

ÜSTÜN, S. 2006.

1993–2004 Dönemi Bademağacı Kazılarında Bulunmuş Olan İlk Tunç Çağı II Kırmızı Astarlı Malları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

von der OSTEN, H. H. 1937.

The Alishar Hüyük. Seasons of 1930-1932, Part I, The University of Chicago Press, Illinois.

YILMAZ, D. 2013.

“*Doğu Ege’de Yeni Bir Erken Tunç Çağı Kenti: Troas Bölgesi’nde Bozköy-Hanaytepe Yüzey Araştırmaları*”, **International Journal of Social Science**, Volume 6 Issue 5: 857-888.

İSFAHAN HARUN VELAYAT TÜRBESİ'NDE BULUNAN FİGÜRLÜ KAĞITLARDA ARKEOMETRİK ANALİZLER

ARCHAEOOMETRIC ANALYSES OF FIGURED PAPERS IN ISFAHAN HARUN VELAYAT TOMB

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 05 Temmuz 2020	Received: July 05, 2020
Hakem Değerlendirmesi: 08 Aralık 2020	Peer Review: December 08, 2020
Kabul: 20 Şubat 2021	Accepted: February 20, 2021

DOI : 10.22520/tubaar2021.28.006

Negin DERAKHSHAN HOUREH* - Ali Akın AKYOL**

ÖZET

Harun Velayat Türbesi'nde (İsfahan, İran) Kaçar Dönemi'ne ait duvar resmi kompozisyonu içinde bulunan figürlü dört kağıt objenin korumasına yönelik malzeme özellikleri, türleri ve bozulmaları arkeometrik yöntemlerle tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında figürlü kâğıtlarda; kâğıdın üzerinde bulunduğu sıva, kağıdı sıvalı yüzeye bağlayan yapıştırıcısı, kağıdın türü, üzerindeki figürler (1 ve 2 nolu kağıtlarda) ve yazıları (3 ve 4 nolu kağıtlarda) oluşturan pigmentler incelenmiştir. Kaçar Dönemi'ne ait figürlü kağıtların detayı ve bozulmaları yerinde fotoğraflanıp sonrasında çizimleri alınarak belgelenmiştir. Arkeometrik incelemeler; spot testler, pH testi, Taramalı Elektron Mikroskobu (SEM-EDX) ile Yüksek Performanslı Sıvı Kromatografisi (HPLC) analizlerini içermektedir. Gerçekleştirilen analizlerin sonucunda figürlü kağıtların daha önce de restorasyon geçirdiği anlaşılmıştır. Bununla birlikte, kağıtların üzerine ilk önce resim yapıldığı ve yazı yazıldığı daha sonra da bir yapıştırıcıyla sıva üzerine yapıştırılmış olduğu belirlenmiştir. Kağıtlarda yapıştırıcı ve vernik olarak hayvan tutkalı kullanılmıştır. Hayvan tutkalı kullanımı zaman içerisinde, bir yandan kağıtları korurken, renk değişimi ve kağıt üzerine lekelenmeye sebep olmuştur. pH testine göre kağıtların asiditesi (pH: 5) yüksektir. Kağıdın üzerine yapıştırılmış olduğu sıva da alçı içeriklidir. Kağıtlar, birbirine yapıştırılmış en az iki kat kağıt içermektedir. Kağıdın lif analizi ile, el yapımı kenevir kökenli olduğu belirlenmiştir. Kağıt üzerinde yazıyı ve figürleri oluşturan pigmentlerin analizlerinin sonucunda; siyah renkli olanların kökeninin is, kırmızının demir oksit ve mavi/yeşil renkli olanların ise Prusya mavisini olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsfahan, Harun Velayat Türbesi, Kaçar Dönemi, Duvar Resminde Figürlü Kağıt, SEM-EDX.

* Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üni., Lisansüstü Eğitim Ens., Kültür Varlıklarını Koruma Ana Bilim Dalı, Gölbaşı, Ankara

e-posta: negin.derakhshan@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0001-8131-3049

** Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üni., Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Gölbaşı, Ankara.

e-posta: ali.akyol@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0002-4174-575X

ABSTRACT

Material characteristics, types and deteriorations for the conservation of four figured paper objects in the wall painting composition of the Qajar Period in the Harun Velayat Tomb (Isfahan, Iran) were determined by archaeometric methods. Within the scope of the study, on figured papers; The plaster on which the paper is located, the adhesive that connected the paper to the plastered surface, the type of paper, the pigments were used for the figures (in papers no. 1 and 2) and the inscriptions (in papers no. 3 and 4) were examined. The details and deteriorations of the figured papers belonging to the Qajar Period were photographed on-site, and then their drawings were documented. Archaeometric studies; spot tests, pH testing, Scanning Electron Microscopy (SEM-EDX) and High Performance Liquid Chromatography (HPLC) analyses; were done. As a result of the analyses, it was understood that figured papers had previously been restored. However, it was determined that the papers were first painted and written and then glued on the plaster with an adhesive. Animal glue is used as an adhesive and varnish on papers. The use of animal glue over time, while conserving the paper, caused color change and staining on the paper. The acidity (pH: 5) of the papers is high according to pH test. The plaster which the paper is glued on it contains gypsum. The papers contain at least two layers of paper glued together. It was understood the paper was handmade hemp origin by fiber analysis. As a result of the analysis of the pigments which were used for figures and texts on papers; The origin of the black ones is soot, the red is iron oxide and the blue / green ones are Prussian blue.

Keywords: Isfahan, Harun Velayat Tomb, Qajar Period, Figured Paper on the Wall Paintings, SEM-EDX.

GİRİŞ

Duvar resmi her toplumda insanın kültürel kimliğinin aynasıdır. Farklı dönemlerde her uygarlığın önemli olaylarını, gelişimlerini ve sanatını temsil eder. Tarihsel olarak İran duvar resmi de, ülkenin kültür ve sanatının bir göstergesidir. Duvar resminin varoluşu bir başka yönden mimari ile de oldukça ilişkilidir. İran'da Ortaçağ duvar resmi örneklerinin en belirgin olduğu İsfahan'da da duvar resmi, 11-13. yüzyıllar arasında yaygınlaşmaya ve binaların süsü olmaya başlamıştır¹.

İsfahan'ın Safevi Dönemi'ne tarihlenen Harun Velayat Türbesi de süsleme sanatları açısından oldukça farklı bir yerde yer almaktadır. Harun Velayat Türbesi, 1513 yılında I. Şah İsmail Dönemi'nde, Mimar Hüseyin tarafından yapılmıştır. Bina, 1656-67 yılları arasında, II. Şah İsmail'in saltanatı sırasında vezir Mirza Mehdi tarafından restore edilmiştir. Binanın kubbesi de 1825 ve 1920 yıllarında yeniden onarılmıştır. Bunlara dayanarak Harun Velayat Türbesi, Safevi Dönemi'nde kimliği belli olmayan kutsal birisinin mezarı olarak yapılmışsa da binanın değeri mimarisinden kaynaklanmaktadır. Bu değer özellikle girişin ön cephesine bulunan süslemelerinde vücut bulmaktadır². Harun Velayat Türbesi; görkemli bir giriş kapısı ile kuzey ve batısındaki iki avludan, mezar, revak ve seramiklerle süslenmiş bir kubbeden oluşmaktadır. Binanın tarihi ve muhteşem girişinde yer alan seramik süslemeler ve süslü hatlı ile lacivert zeminli beyaz mozaik seramikler 1512 yılında yapılmıştır. Batısında çok hücreli medrese bina grubu bulunmaktadır. Binanın güney revağı da mozaik çinilerle süslenmiştir. Ali Cami karşısına denk düşen Harun Velayat Türbesi'nin doğu girişi de mozaik çinilerle süslenmiştir. Çeşitli kitabeler binanın farklı yerlerinde bulunmaktadır. Öyle ki tamirler ve onarımlar bile farklı dönemlerde, Nastalîk hatla, kabarık olarak mavi zemin üzeri beyaz boyayla yazılmıştır. Hatta II. Şah İsmail'in saltanatı sırasındaki (1656-1657) onarımlar şiirle anlatılmaktadır. Binanın kubbesi nar ve iki kabuklu mimari türde inşa edilmiştir. Dış kubbe mozaik çinilerle kaplanmış ve 1825 yılında onarılmıştır. Kubbenin boğaz kitabesine, lacivert zemin üzeri siyah hatla (Fetih Suresi) işlenmiştir. İç kubbe alçı ile süslenmiştir. Türbenin iç süslemeleri; bitkisel motifli kalem işleri, alçı işlemleri (kabartma ve kakma), mozaik çinileri ile bitkisel motifli silme şeritlerden oluşmaktadır. Harun Velayat Türbesi'ne Feth Ali Şah Dönemi'nde (Kaçar Dönemi; 1772-1834) eklenen eyvan, duvar resimleri, ayna işleri, çiniler ve mukarnas işleri de oldukça niteliklidir.

Çiçek ve demet resimleri mezarın giriş kapısının her iki yanında yer almaktadır. İslimi türde motifli şeritler, mezar odasındaki kitabelerin kenarlarında, tamamı anlatı resmi biçimindedir. Kullanılan renkler kırmızı

ve mavi renktedir. Tek renkli silme şeritleri türbenin kitabelerinde gözükmektedir. Süslemeler mavi renkle ifade edilen ağaç, çiçek ve kuş motiflerini içermektedir. İslimi tür şeritler resim çevrelerinde de görülmektedir. Anlatı resimler Eyvan'ın etrafında dört resimden oluşmaktadır. Resimlerde ressamın ismi ve çizim tarihi bulunmamaktadır. Zend ve Kaçar tarzından esinlenmiş ayakta ve oturmuş kompozisyondaki kutsal kişiler, resmi bir duruş göstermektedirler³.

Türbede bulunan alçı kabartmalar, mihrap üzerinde kırmızı ve yeşil arka planlı İslimi işlemlerde görülmektedir. Alçı kabartma, İran mimarisi ile ilgili bir süsleme yöntemidir. Bu sanatın en belirgin biçimini, Safevi Dönemi'ne ait İsfahan Ali Kapı Sarayı'nda görmek mümkündür. Bu yöntemin diğer alçı işlerinden farklılığı, hemzemin yüzeylerinin olmamasıdır. Görünüşe göre alçı işlerinde bu yöntemin icadının en önemli nedeni diğer tarzlara göre daha çabuk yapılması ve zaman kazanılmasıdır⁴. Harun Velayat Türbesi'nin mihrabında bulunan kakma alçı işleri (Farsça tohme daravari), İsfahan'da bulunan eşsiz örneklerden sayılıp genellikle beyaz arka planda kırmızı alçı kullanılarak yapılmaktadır. Alçı kakmalar, İran mimarisinde alçı işinde en güzel oyma işlerinden sayılır ki düz alçı üzerine uygulanmaktadır⁵. Çini işleri, Harun Velayat Türbesi'nde kutsallıktan öte, parlak, canlı ve duygu doludur. Türbede çok çeşitli çiniler kullanılmıştır. Bunlar mozaik, sır altı, tek boyalı, çok boyalı ve altın yaldızlı çini uygulamalarıdır. Mozaik çini işçiliği, farklı desenler ve boyalar üzerinde kesilmiş karoları büyük parçalar halinde yerleştirme sanatıdır⁶. Mozaik çiniler Timur ve Safevi Dönemlerine aittir⁷. Altın yaldızlı çiniler İran mimarisinde 7. yüzyılın başlarından beri kullanılmaktadır⁸. Ayrıca Harun Velayat Türbesi'nde ayna işçiliği eyvan girişinde düz bir yüzeyde kullanılmıştır. İran'da ilk ayna işçiliği I. Tahmasip Şah Dönemi'nde başkent Gazvin şehrinde 1544 yılında başlamış, 1558 yılında da sona ermiştir. Başkent, İsfahan'a taşındıktan sonra da ayna işçiliği yaygınlaşmış ve Çehel (Kırk) Sütun Sarayı'nda uygulanmıştır⁹. Türbenin girişinde mukarnas da uygulanmıştır.

Türbenin eyvan bölümünde, girişin karşısında duvar resimleri ve kalemleri yanı sıra duvarlarına belli bir üslupta yapılandırılmış halde 4 kağıt ve üzerinde resimler bulunmaktadır. Bu figürlü kağıtlar Kaçar Dönemi sırasında (1794-1925)¹⁰ duvar kompozisyonu içine yapılandırılarak yerleştirilmiştir. Genel olarak resimlerin konusu dini ve çeşitli dua metinleridir. Bunların muhtemelen türbeye giriş sırasında okunan dualar olduğu düşünülmektedir.

³ Homai 2005: 48

⁴ Aslani 2006

⁵ Mekinejad 2008: 184

⁶ Mahirelnakış 1983: 29

⁷ Kiani 1997: 133

⁸ Watson 2003: 25

⁹ Kiani 1997: 240

¹⁰ Afşar Muhacir 2005: 47-48

¹ Pakbaz 2006: 32

² Godar 1989: 250

Kağıt üzerindeki eserler duvar üzerine yapıştırılmış, hem İran'da hem de dünyada bir başka örneği olmayan eşsiz bir biçimdedir. Bunlar bir bakıma grafiti örnekleri arasında da sayılabilir. Bu haliyle çizimleri aynı anda hem grafiti hem de kağıt eserler kategorisinde değerlendirmek mümkündür.

BELGELEME ÇALIŞMALARI

Duvar resmi kompozisyonu içinde yer alan figürlü kağıtlar (Levha 1), Harun Velayat Türbesi'nin eyvanında, mezar odasının girişinde, solunda ve sağında duvara yapıştırıcı ile yapıştırılmış durumdadırlar. Kağıtlardan birinin üzerinde katlama izi mevcuttur. Bu durumda resmin yüzeyden alındıktan bir süre sonra duvara tekrar yapıştırıldığı ya da katlanmış yeni bir resmin buraya yapıştırıldığı anlaşılmaktadır. Figürlü kağıtların belgelenmesi aşamasında; ilk olarak gündüz ışığında daha sonra da floresan ışığı altında fotoğrafları çekilmiştir (Levha 2). Restorasyonu gerçekleşen tek figürlü kağıt olan 1 nolu figürlü kağıdın desen çizimi (Res. 1) ve bozulma çizimi (Res. 2) de yapılmıştır. 2 nolu figürlü kağıttaki desen net olmadığı için, 3 ve 4 nolu figürlü kağıtlarda ise desen bulunmadığı ve sadece yazı olduğu için çizimleri yapılmamıştır. 1 nolu figürlü kağıtta kullanılan boyalar yeşil, kırmızı, siyah ve altın yaldızdır. Kağıttaki kompozisyonda, resmin ortasına yerleşmiş Kaçar şahı kıyafetinde, oturmuş bir şahsın melekler gibi iki kanadı görülmektedir. Belki de bu figürlü kağıt, sarayın ikonografya sitili döneminde duvara yerleştirilmiş olmalıdır. Resmin üst kısmının sağ tarafında ay ve birkaç yıldız da göze çarpmaktadır. Kişinin padişah kıyafeti, onun ihtişam ve büyüklüğünü, iki melek kanadı da semavi niteliğine atıf yapmaktadır. Figürlü kağıtlar 2,60 cm kalınlıkta, yaklaşık 25 x 30 cm boyutlarındaki bir çerçeveye içine yerleştirilmiştir. Ayrıca her figürlü kağıdın altında en az bir başka kağıt daha yapışık halde bulunmaktadır. Alttaki kağıtlarda türbeye girişte okunmak üzere belirtilen dua metinleri yazılı olmalıdır (Tablo 1).

Harun Velayat Türbesi'ndeki resimlerin İran'da veya dünyanın bir başka yerinde, döneminde veya günümüzde bir benzerinin olmaması karşılaştırılması ve değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Resmi diğer figürlere yaklaştıran özelliği, insan formunun esas konu olmasıdır. Bu akımdaki insanların ince bel ve bel bağına elini koyması en önemli insan özelliğidir ki dönemin eserlerinde göze çarpmaktadır. Bununla beraber resimler farklılıklar da taşımaktadır. Tali nesne veya motiflerin yani padişahın elindeki hançer, kupa, meyve vb. olmaması, doğal perspektifin ya da arka planda mimarinin bulunmaması, ikonografik akımın zıddı bir şekilde Harun Velayat Türbesi resimlerini diğerlerinden ayırtmaktadır.

ÖRNEKLEMELER

Arkeometrik analizler için dört figürlü kağıttan da örnekler alınmıştır. Bu örnekler pigment, sıva, yapıştırıcı, vernik ve çerçeveyi temsil etmektedir (Levha 3). Pigment örnekler alınırken, sıva, kağıt, vernik ve yapıştırıcı örnekleri de beraberinde alınmıştır. Zira pigmentler kağıt üzerinde olduğu için, ister istemez pigment örneği alırken hem kağıt örneği hem de kağıda yapışmış sıva örneği de alınmıştır. Daha önce bahsedildiği gibi kağıt yapıştırıcı ile sıva üzerine yapıştığı için, örnek alırken hepsi yani sıva, yapıştırıcı, kağıt, pigment ve vernikten oluşan tüm tabakalar örneklenmiştir.

METODOLOJİ

Bu çalışmada kullanılan arkeometrik metodlar; pH ve spot testler, HPLC (Yüksek Performanslı Sıvı Kromatografisi) ve SEM-EDX (Taramalı Elektron Mikroskobu - Enerji Dağılımlı X-ışını) analizleridir.

Spot Testler

Spot testler analitik bir teknik olarak tanımlanır. Spot testler analistin tatmin edici yarı mikro ve ultra mikro testleri basit ekipmanlarla minimum sürede gerçekleştirmesini sağlar. Hedef, minimum fiziksel ve kimyasal işlemlerle en yüksek hassasiyete ve seçiciliğe ulaşmaktır ve prosedür mümkün olduğunca basit olmalıdır¹¹.

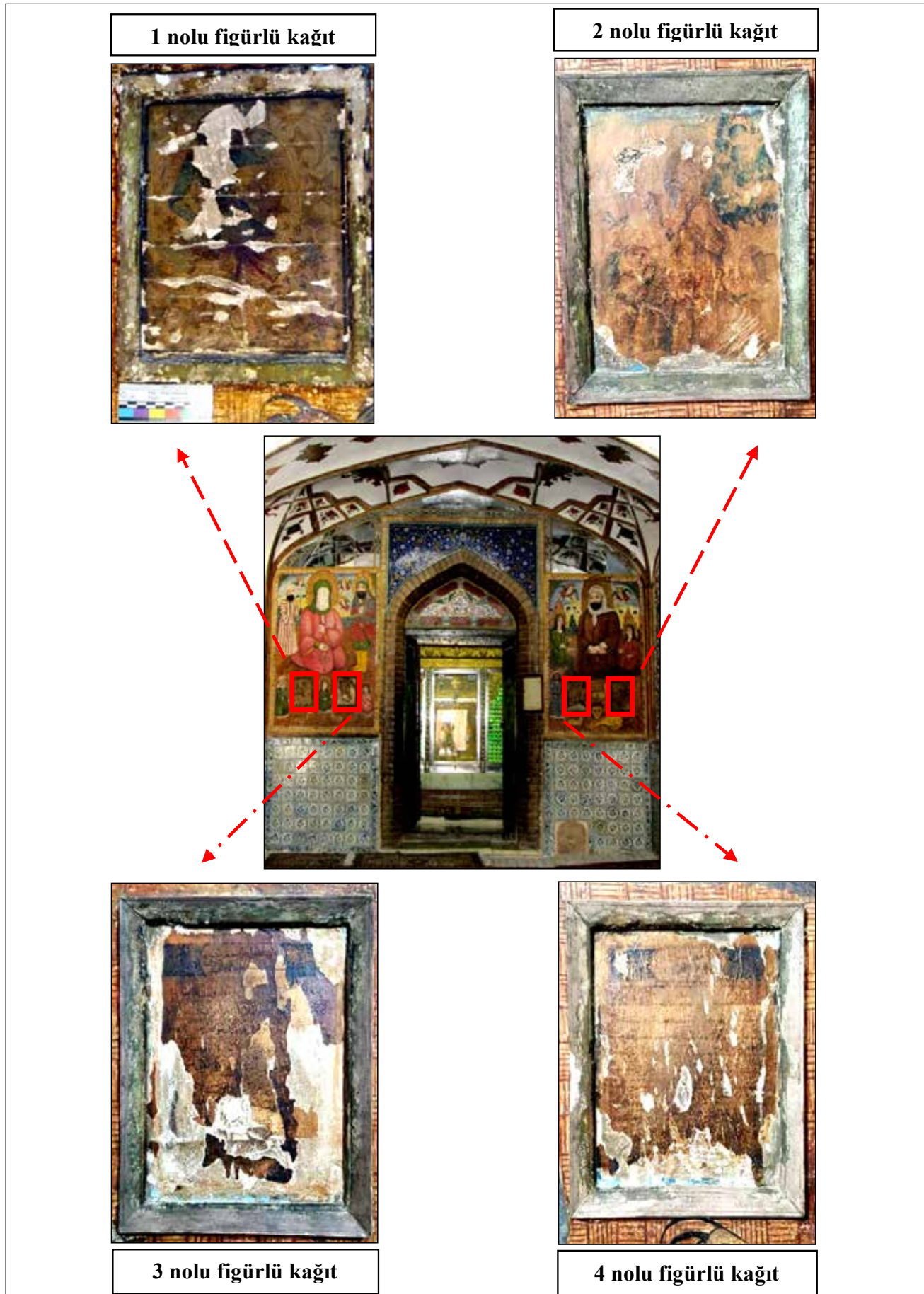
HPLC (Yüksek Performanslı Sıvı Kromatografisi) Analizi

HPLC (High Performance Liquid Chromatography / Yüksek Performanslı Sıvı Kromatografisi) analizi ihtiyaca göre değişiklik gösterebilen, genelde 5 farklı kısımdan oluşur. Bunlar; pompa, enjektör, kolon, dedektör ve kaydedicidir. Buradaki "Yüksek Performans"; yüksek ayrımı ifade eder. Mobil fazın (analiz edilen maddeler) yüksek basınçla cihaz içinde hareket etmesi sağlandığı için Yüksek Basıncılı Sıvı Kromatografisi olarak adlandırılır. Kromatografi ise çeşitli maddelerin hareketli faz yardımıyla sabit faz arasında farklı hızlarla hareket etmesi prensibine dayanır¹². HPLC cihazı ile boyar maddelerin, bağlayıcıların, proteinlerin, yağ asitlerinin ve yüzey aktif ajanların ve bunların yan ürünlerinin nitelik ve miktarları analiz yapılmaktadır. Tarihi eserlerden alınmış örneklerde bulunabilecek boya, bağlayıcı, sağlamlştırıcı vb. amaçla kullanılmış organik maddelerin analizleri HPLC cihazı ile daha detaylı olarak yapılmaktadır. Oldukça az miktarda örnekle çalışılabilir olması da bu yöntemin önemli avantajlarından biridir¹³.

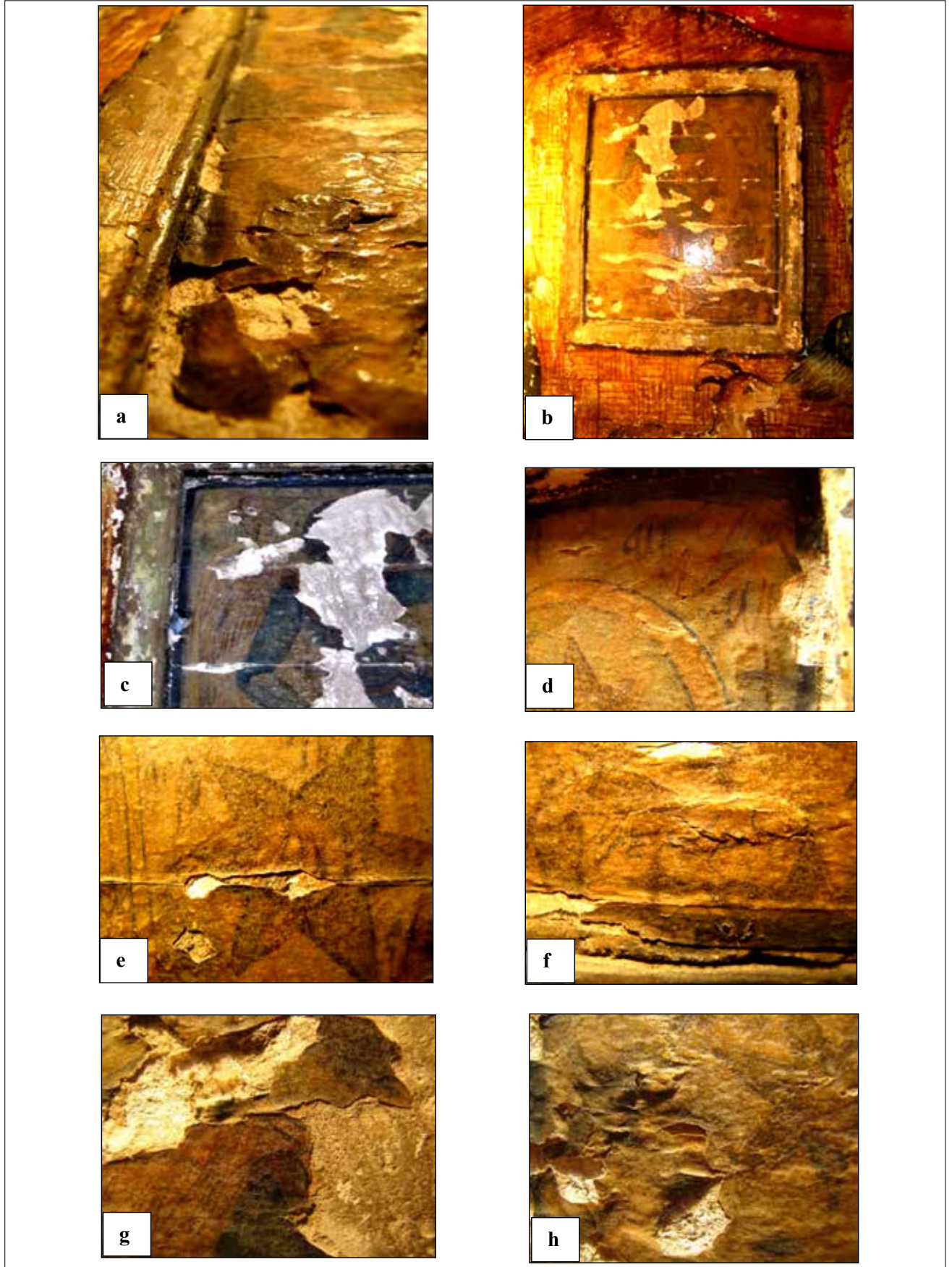
¹¹ Jungreis 2006: 1

¹² Güney 2017: 92

¹³ KUDEB Laboratuvar El Kitabı 2009: 72

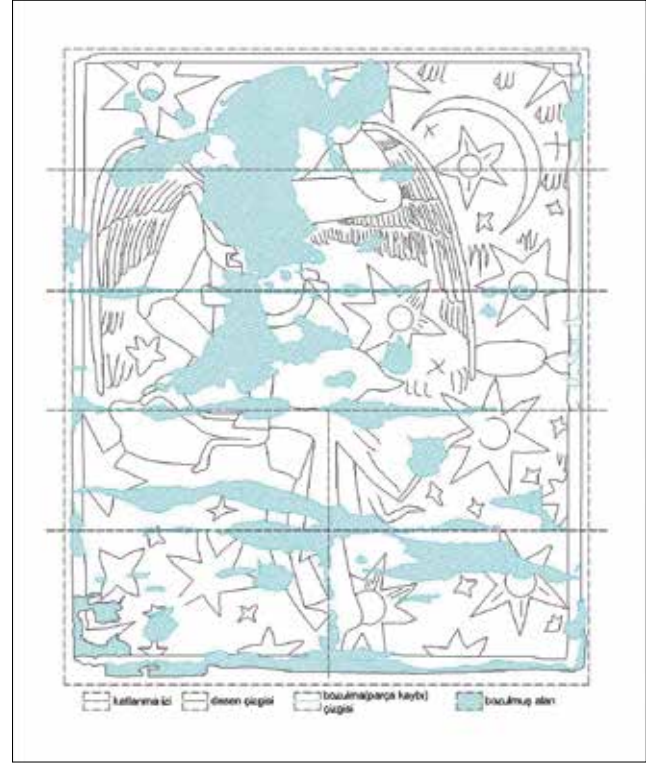
Levha 1. Duvar resimleri kompozisyonunda bulunan figürlü kağıtlar / *Figured papers in the composition of murals*

Levha 2. 1 nolu figürlü kağıdın detayı; kağıdın sıvadan ayrılması (a), resmin çerçevesi (b), alt kağıttaki mavi pigment (c), alt kağıttaki mavi pigment (d), altın pigment (e), imza benzeri yazı? (f), yapıştırıcı (g), sıva kaybı (h) / *Detail of figured paper no.1; separating the paper from the plaster (a), frame of the picture (b), blue pigment on the bottom paper (c), blue pigment on the bottom paper (d), gold pigment (e), signature-like writing? (f), adhesive (g), plaster loss (h)*

Resim 1: 1 nolu figürlü kağıdın desen çizimi / *Drawing of the figured paper no.1*

Resim 2: 1 nolu figürlü kağıdın bozulmalarının çizimi / *The deterioration of the figured paper no.1*

SEM-EDX (Taramalı Elektron Mikroskobu / Enerji Dağılımlı X-Işını)

Taramalı elektron mikroskobu, özellikle enerji dağılımlı X-ışını mikro analizi (SEM-EDX) ile birlikte kültür varlıklarının malzeme karakterizasyonu için yaygın olarak kullanılmaktadır¹⁴. Taramalı elektron mikroskobu (SEM) normalde yansıtma modunda vakum altında gerçekleştirilmektedir. Analiz edilen nesnenin boyutu küçük olmalıdır (ya da numunelerin analiz için hazırlanması gerekir). Numunenin yüzeyinin bir görüntüsünü oluşturmak için dikkörtgen bir alanın taranmasını sağlar. Bununla birlikte, kohezyon eksikliği, kristalleşme veya mantar ve bakterilerin tanımlanması gibi malzemelerdeki bozunmayı belirlemek için de çok faydalı bir yöntemdir. Ayrıca, analiz edilen alanın temel karakterizasyonunu sağlayan, ayrıntılı bir görüntüyü gösteren haritalar ve onun temel haritalamasını sağlayan enerji dağılımlı spektroskopi ile birleştirildiğinde oldukça verimli bir araç haline gelir¹⁵.

ANALİZLER VE DEĞERLENDİRMELER

Figürlü kağıtların onarımı ve korunmasında; taşıyıcı (sıva), yapıştırıcı, kağıt, pigmentler, vernik, bağlayıcı ve renk katmanındaki bazı bozulma faktörlerinin tanımlanması en önemli konuyu oluşturmaktadır. Bu

amaçla; spot testler, pH testi, SEM-EDX ve HPLC analizleri örnekler üzerinde uygulanmıştır.

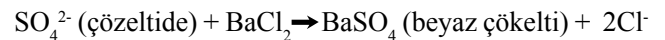
SPOT TESTLER

Figürlü Kağıtların Katmanlarının İncelenmesi

Mikroskop altında kağıdın ince kesitinin incelemesinde, iki kat kağıdın üst üste yapıştırılmış olduğu görülmüştür. Ayrıca alt kağıtta mavi renkli boya/pigment belirlenmiştir. Sıcak suyla katmanlar birbirinden ayrılarak, mevcut mavi boya, Prusya mavisini tanımlanmıştır. Bu mavi boya baskıda kullanılan boya gibi (toz halde) kağıda nüfuz etmemiş durumdadır (Res. 3).

Sıvalar

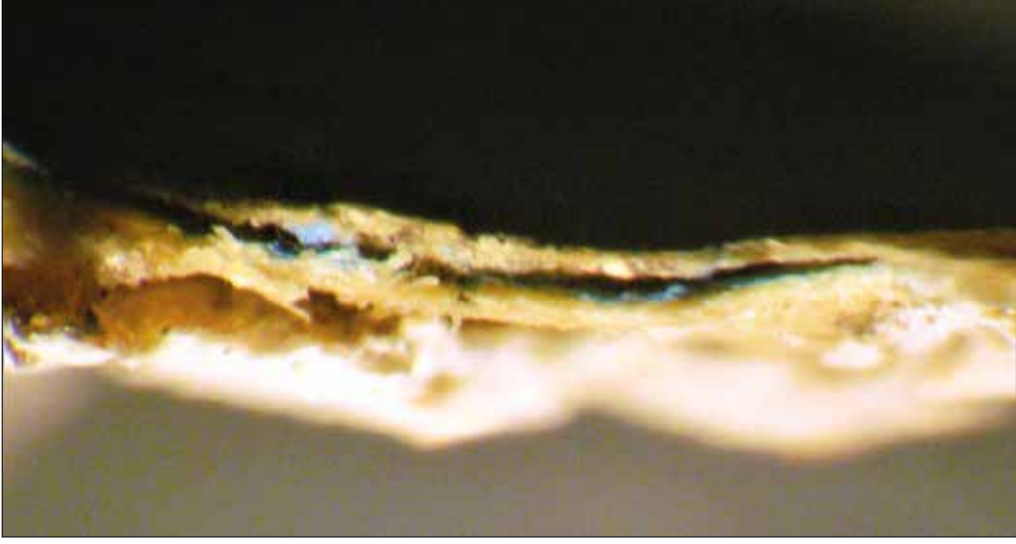
Sıva numuneler seyreltilmiş hidroklorik aside karşı içeriğindeki kireçten dolayı gaz çıkışına sebep olmuştur. Çünkü alçı ilgili dönemde de olduğu gibi hiçbir zaman saf olamamakta ve içinde düşük oranda da olsa bir miktar CaO (kireç) bulunabilmektedir. Ayrıca örneğe spot sülfat testi uygulanmış, yoğun beyaz baryum sülfat çökeltisi elde edilmiştir. Bundan dolayı sıvanın bağlayıcısının alçı olduğu anlaşılmıştır¹⁶.

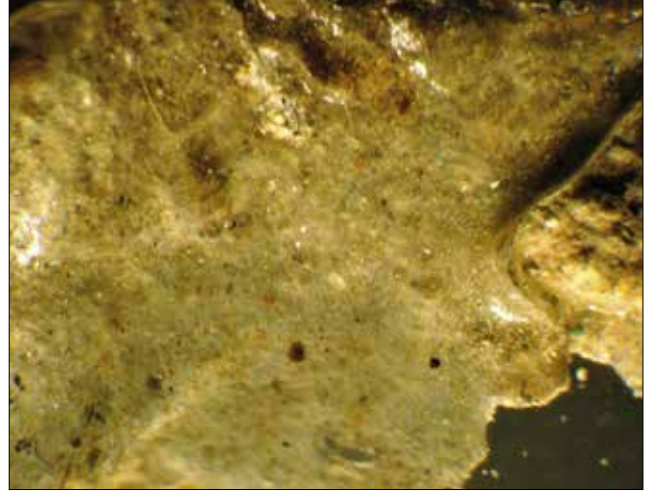
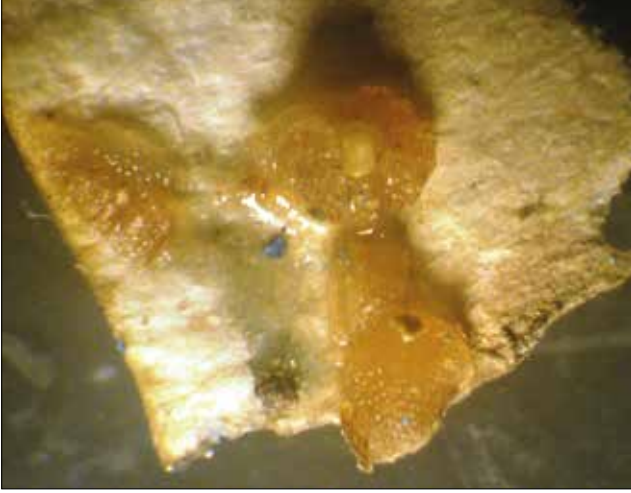
¹⁴ Schreiner ve diğerleri 2006

¹⁵ Edward ve Vandenabeele 2012: 87

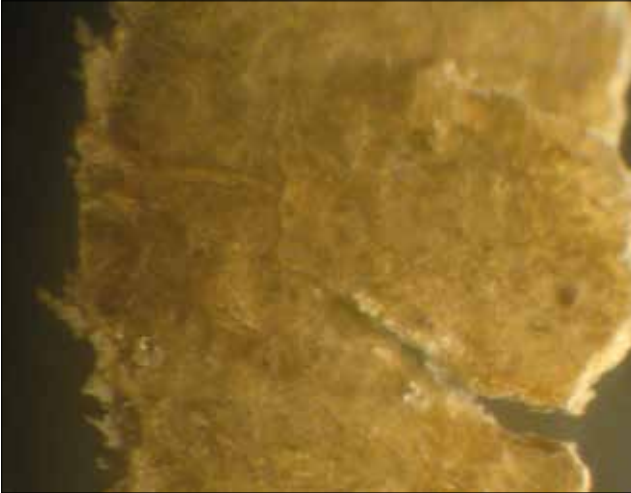
¹⁶ KUDEB Laboratuvar El Kitabı 2009: 59

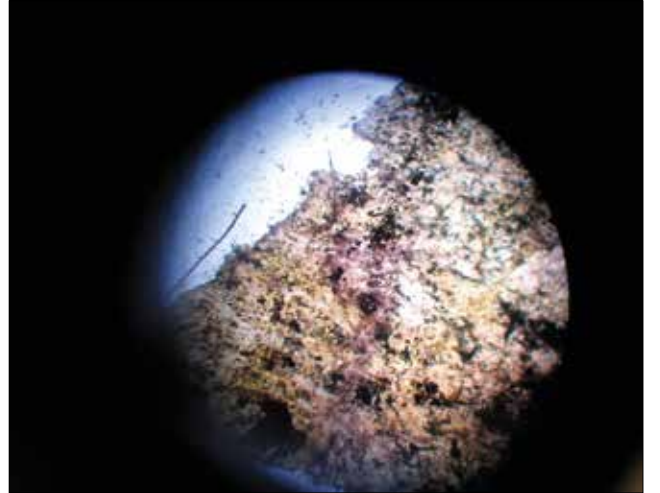
Resim 3: Figürlü kağıtların katmanları (1 nolu figürlü kağıt) / *Layers of figured papers (no.1 figured paper)*

Resim 4: Sıva-kağıt arası birinci/üstteki kat yapıştırıcı (özgün)(solda), Sıva-kağıt arası ikinci/alttaki kat yapıştırıcı (onarım) (sağda) / *First/upper layer adhesive between plaster and paper (original) (left), Second/lower layer adhesive between plaster and paper (repair) (right)*

Resim 5: Kağıt liflerinin mikroskop görüntüsü / *Microscope image of paper fibers*

Resim 6: Kağıt liflerinin renk değişimi Herzberg Reaktifi ile / *Color change of paper fibers with Herzberg Reagent*

Yapıştırıcılar

İki kağıt tabakası arasında ve kağıt ve sıva arasında iki tür yapıştırıcı tespit edilmiştir. Birinci yapıştırıcı kağıtları duvara yapıştırmak için kullanılmıştır ve bu yapıştırıcı hayvansal ya da bitkisel tutkal olmalıdır. Bunu tespit etmek için yapıştırıcının üzerine bir miktar sıcak su damıtılmış ve mikroskop altında oluşan değişiklikler incelenmiştir. Yapıştırıcıda jelatinimsi bir şeffaflaşma görülmeye başlanmıştır. Bu hali ile yapıştırıcı hayvan tutkalıdır. Kesin emin olmak için, Ninhydrin Testi uygulanmıştır. Yapıştırıcı Ninhydrin ile reaksiyona geçerek, Azo karışımını oluşturmuş ve morumsu mavi renge dönmüştür¹⁷. Elbette bitkisel tutkalı da Ninhydrin ile reaksiyon yaparak morumsu mavi renk oluşturabilir fakat formu jelatinimsi bir form almaz. Bundan dolayı bu yapıştırıcı, jelatin formu aldığından dolayı ve Ninhydrin ile reaksiyon verdiği için hayvan tutkalıdır. Bu nedenle onarım ve restorasyon işlemi sırasında oldukça az miktarda su kullanılmalıdır. İkinci yapıştırıcı ise daha önceki bir onarımda kullanılmış olmalıdır. Bu ikinci yapıştırıcı organik moleküllerden yapılmış olmalıdır, etanol ve aseton çözeltilisinde ısıyla sakızimsi ve elastik bir biçim almıştır (Res. 4).

Figürlü Kağıtların Yapım Tekniği

Kağıtların lifi mikroskop altında incelenmiştir. Liflerin düzensiz halde; bazılarının uzun veya kısa olduğu görülmüştür (Res. 5). Bu nedenle, kağıdın el yapımı olduğu sonucuna varılmıştır.

Kağıtların Lifleri

Kağıtların lif türünü belirlemek için, küçük kağıt parçaları bir test tüpünde birkaç damla %1'lik sodyum hidroksit (NaOH) ile ıslatılmıştır. Bu işlem lifleri şişirmiş ve ayrılmasını kolaylaştırmıştır. Kağıt parçaları bir lam üzerine yerleştirilmiş ve iğne ile lifler ayrılmıştır. Daha sonra, bir damla Herzberg Reaktif liflerin üzerine dökülmüş ve üzerine lamel yerleştirilmiştir. Bu sırada, renk değişimi gözlenmiş ve lifler mor renge dönmüştür. Sonuç olarak, mikroskop altında liflerin şeklinin incelenmesi ve liflerin renginin bordo renge dönüşmesine göre liflerin kenevir olduğu anlaşılmıştır¹⁸ (Res. 6).

Kağıtların Aharları

Kağıt aharı için geçmişte genellikle nişasta kullanılırdı ki kaynağı buğday, pirinç, patates ve mısırdı. Nişasta ürünleri iyot çözeltisi ile karıştırınca, mavi renge dönüşürler. Bundan dolayı, önce 5 ml suda 2,6 gram potasyum iyodür çözülmüş, sonra 0,13 gram iyot çözeltiye eklenmiş ve nihayet hazırlanan çözelti 200

ml su ile seyreltilmiştir. Kağıt liften bir parça şişeye konulmuş ve üzerine hazırlanan çözelti dökülmüştür. Örnek mavi renk almadığı için aharın nişasta içerikli olmadığı anlaşılmıştır. Bu aşamada örneğe kolofan (çam sakızı reçinesi) ahar testi yapılmıştır. Kolofan ahar ile tanımlama için dietil eter kullanılıp numunede sarı renkte halkalar oluşmalıdır. Fakat numune dietil etere karşı etkisiz kalmıştır. Bu yüzden, kağıtta bulunan aharın kolofan ve nişasta içerikli olmadığı anlaşılmıştır. Bu durumda kağıdın aharının bitki tutkalı olması olasılığına karşı Smith'in tanımlayıcı yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde ahar, bitki tutkalı ise eklenen çözeltilde beyaz tortu gözlenmelidir. Fakat bu test de olumlu sonuç vermemiştir ve ahar bitki tutkalı da değildir¹⁹ (Res. 7). Figürlü kağıtların alt (yapıştırıcı olarak) ve üst (vernük olarak) kısımlarında çok fazla hayvan tutkalı kullanılmıştır ve zaman geçtikçe kağıtların dokusuna nüfuz etmiştir. Kağıda nüfuz eden hayvan tutkalı, ahar ve tanımlayıcıların reaksiyonuna engel olmuştur. Bundan dolayı kağıtta ahar tanımlanamamıştır.

Kırmızı Pigment

1 nolu figürlü kağıdın üzerindeki kırmızı pigment örneğinde önce yüzeyindeki hayvan tutkalı katmanı sıcak su ile tamamen temizlenmiştir. Hayvan tutkalı vernük olarak resim üzerine uygulanmıştır. Bu nedenle 1 nolu figürlü kağıtta bulunan kırmızı pigment, demir oksit (Fe_2O_3) kırmızısı olmalıdır. Öyleki kırmızı pigment örneğinin ortamı HCl ile önce asidik hale getirilmiş, daha sonra potasyum tiyosyanat eklenmiş ve ortamda kan kırmızı renkte tortu oluşmuştur²⁰ (Res. 8). Tabii ki, kağıt üzerinde demir bileşiklerinin neden olduğu bozulmalar görünmemektedir. Çünkü kullanılan hayvan tutkalı çok yoğun olduğu için demir ve selüloz lifleri ile teması engellenmiştir.

Mavi Pigment

1 nolu figürlü kağıdın üzerindeki yeşil pigment örneğinde önce yüzeydeki hayvan tutkalı katmanı sıcak su ile tamamen temizlenmiştir. Hayvan tutkalı vernük olarak resim üzerine uygulanmıştır. Bundan dolayı ilk önce hayvan tutkalı kaldırılmıştır. Hayvan tutkalının kalkmasından sonra, açık mavi boya ortaya çıkmıştır. Mikroskopik görüntüleri de yeşil pigmentin aslında mavi pigment olup, zaman ile hayvan tutkalı sarısıyla karışıp yeşile dönüştüğünü ortaya çıkarmıştır. Sonra mavi pigmenti tanımlamak için hidroklorik asit (HCl) testi yapılmıştır. Örnek HCl'ye karşı direnç göstermiştir. Daha sonra potasyum tiyosyanat eklenmiş ve kan kırmızı renkte tortu oluşmuştur. Kan kırmızı tortu oluşması, örnekte demir bileşenleri mevcut olduğunu göstermektedir²¹. Asitli ortamdaki mavi pigmentin dirençli olması, potasyum tiyosyanat ile kan kırmızı tortu

¹⁷ Isenberg 1967: 320

¹⁸ Isenberg 1967: 225, 226

¹⁹ Isenberg 1967: 280, 281

²⁰ Feigl 1947: 124

²¹ Feigl 1947: 124

Levha 3: Pigment örnekler / *Pigment samples*

Örnek	1 nolu figürlü kağıt	2 nolu figürlü kağıt	3 nolu figürlü kağıt	4 nolu figürlü kağıt
Renk	Kırmızı Yeşil Siyah Kahverengi Mavi Sarı (Altın yıldız)	Kırmızı Yeşil Siyah Mavi Kahverengi	Mavi Siyah Kahverengi	Mavi Siyah Kahverengi
Boyut	22x27 cm	21x26,5 cm	22x26,5 cm	21,5x27,5 cm
Ressam	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Müdahele	Restorasyon yapılmıştır	Restorasyon yapılmamıştır	Restorasyon yapılmamıştır	Restorasyon yapılmamıştır
Durum	Kağıt katlanmış ve eksikleri var	Resmin teması belli değil	Aşırı derece eksiklik var, yazı var ama okunamıyor, desen yok	Eksiklik var, yazı var ama okunamıyor, desen yok

Tablo 1: Figürlü kağıtlarda belgeleme ile elde edilen bilgiler / *Information obtained through documentation on figured papers*

oluşturması nedeniyle bu pigment Prusya mavisi olmalıdır. Prusya mavisi sentetik pigment grubundandır ve kimyasal bileşimi demir $[Fe^{3+}, Fe^{2+}(CN)_6]_3$ içermektedir. Ayrıca Prusya mavisi ışık altında, yeşilimsi mavi görünmektedir ve resimdeki mavi pigment de aynı şekilde görünmektedir²² (Res. 9).

Siyah Pigment

1 nolu kağıdın üzerindeki siyah pigment örneğinde önce yüzeydeki hayvan tutkalı katmanı sıcak su ile tamamen temizlenmiştir. Hayvan tutkalı vernik olarak resim üzerine uygulanmıştır. Sonra siyah pigment örneğinin ortamı HCl ile önce asidik hale getirilmiştir. Asitin etkisine karşı siyah pigment rengini kaybedip sarı renge dönüşmüştür. Daha sonra potasyum tiyosyanat eklenip kan kırmızı tortu oluşmuştur²³. Tanımlayıcıların etkisine göre, örnekte demir bileşenleri mevcuttur. Ayrıca mikroskop altındaki görüntülemelerde siyah pigment içerisinde herhangi bir kırmızı ve mavi köken bulunmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle siyah pigmentin mürekkep boyası olduğu ihtimali yüksektir (Res. 10). Daha kesin bir sonuç almak için örneğe HPLC ve SEM-EDX analizleri uygulanmıştır. Bu analizler, HPLC ve SEM-EDX analizlerinin anıldığı bölümde anlatılmaktadır.

Kahverengi Pigment

1 nolu figürlü kağıdın üzerindeki kahverengi pigmentin öncelikle yüzeydeki hayvan tutkalı katmanı sıcak su ile tamamen temizlenmiştir. Hayvan tutkalı vernik olarak resim üzerine uygulanmıştır. Hayvan tutkalının kaldırılmasından sonra, siyah boya ortaya çıkmıştır. Örneğin yapısında kahverengi pigment doğrudan bulunmamakta, rengin siyah pigment ve hayvan tutkalının karışımından elde edildiği anlaşılmıştır (Res. 11).

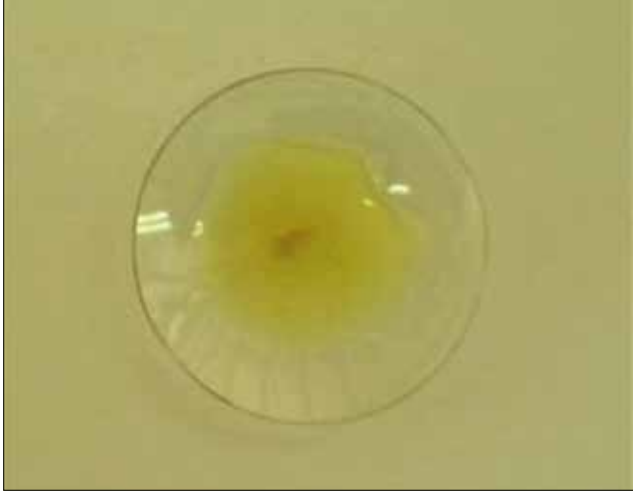
Vernik

1 nolu figürlü kağıdın üzerindeki resimde kullanılan verniğin hayvansal kökenli bir tutkal olması öngörüsüyle önce örneğin üzerine bir miktar sıcak su dökülerek mikroskopik inceleme yapılmıştır. Verniğin, jelatinimsi ve şeffaf bir form aldığı görülmüştür. Sonucun daha güvenilir olması için, Ninhydrin Testi uygulanmıştır. Ninhydrin, örnekle reaksiyon gösterip rengi morumsu mavi renge dönüştürmüştür²⁴. Bu nedenle, verniğin, sıcak suya karşı jelatinleşmesi ve Ninhydrin'e verdiği reaksiyon ile hayvan tutkalı olduğu anlaşılmıştır. Hayvan tutkalının kimyasal formülü $C_{102}H_{151}O_{39}N_{31}$ 'dir (Res. 12).

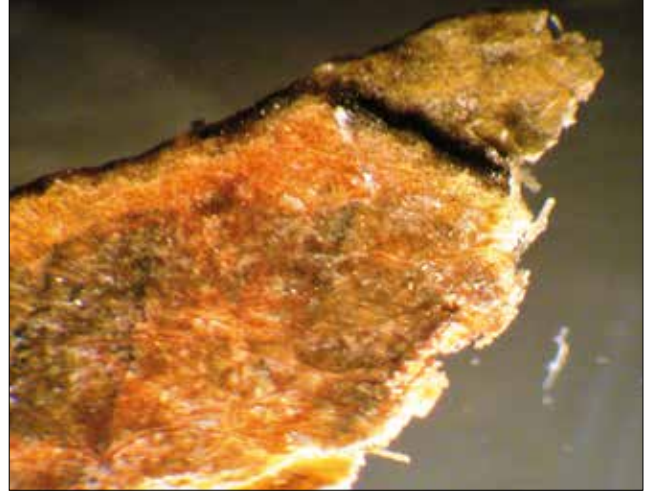
²² Getty Trust Postgraduate Fellow 2002: 35

²³ Feigl 1947: 124

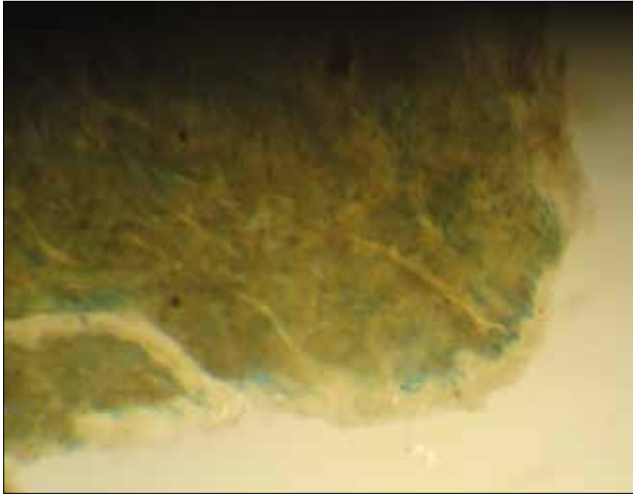
²⁴ Isenberg 1967: 280, 281

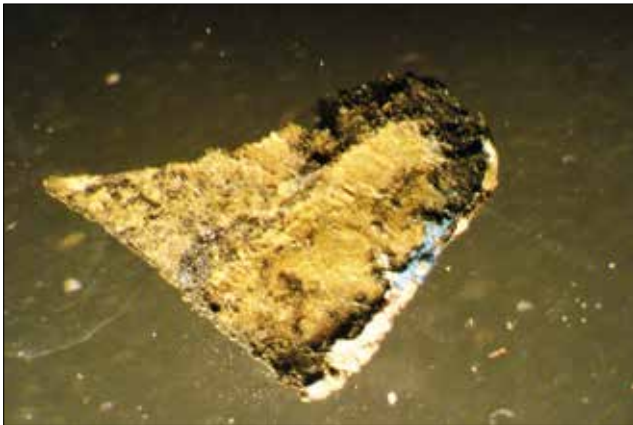
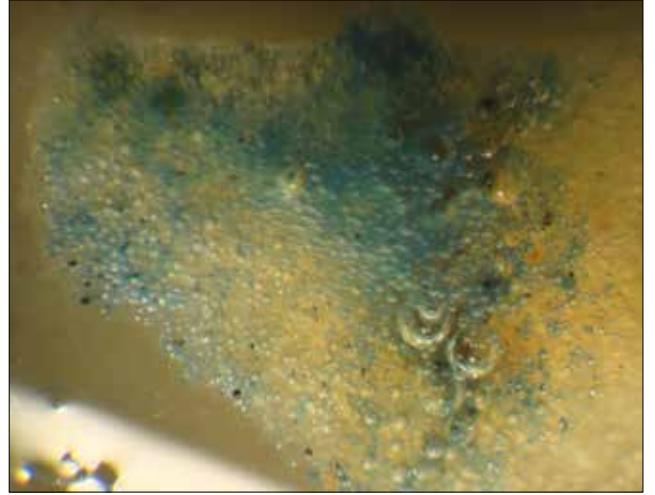
Resim 7: İyot çözeltisi ile kağıdın reaksiyonu / *Reaction of paper with iodine solution*

Resim 8: Asidik ortamda potasyum tiyosiyanat reaksiyonu / *Potassium thiocyanate reaction in acidic medium*

Resim 9: Yeşil pigmentin mikroskop altında mavi renkli görünüşü (solda), mavi pigmentin HCl'ye karşı dirençli oluşu (sağda) / *Blue view of green pigment under microscope (left), blue pigment resistant to HCl (right)*

Resim 10: Siyah pigmentin HCl ile reaksiyonu / *Reaction of black pigment with HCl*

Resim 11: Kahverengi pigmentin üzerindeki hayvan tutkalının temizlikten sonraki mikroskopaltı görünüşü / *Under microscopic view of brown pigment after cleaning animal glue on it*

Yeşil Lekeler ve Kaynağı

Öncelikle yeşil leke mikroskop altında incelenmiş ve yüzeyde mavi renkli damarlı yapılar görülmüştür. Sonra az miktarda sıcak su ile vernik katmanı (hayvan tutkalı) pigment üzerinden kaldırılmış ve yeniden mikroskop altında incelenmiştir. Görünen yüzeyin tamamen mavi renkte olduğu anlaşılmıştır. Bundan sonra aynı örnek stereo mikroskop altına konulmuştur. Mavi boyanın tamamen kağıt dokusuna nüfuz ettiği ve kağıt üzerinde ayrı bir katman oluşturmadığı ortaya çıkmıştır (Res. 13). Ama alttaki kağıdın üzerinde bulunan Prusya mavisini ayrı bir katman olarak tanımlanmış, üstteki bu boya katmanı alt kağıda nüfuz etmemiş ve ayrı bir katman olarak üstteki kağıt üzerinde görülmüştür (Res. 14). Sonuç olarak, bahse konu olan yeşil leke aslında alt kağıttaki Prusya mavisidir ki üst kağıda nüfuz etmiştir. Prusya mavisini tespit etmek için potasyum tiyosyanat testi uygulanmıştır. Vernik (hayvan tutkalı) ile karışıp kağıt üzerinde yeşil leke haline gelmiştir.

Kağıtta Yüzey Temizliği

Bu test, kağıtların üzerinde en iyi ve en zararsız çözücünün bulunması için uygulanmıştır. Bu aşamada çeşitli çözücülerin etkisi; kağıt, çeşitli pigmentler, yapıştırıcı ve vernik üzerinde incelenmiştir. Farklı çözücülerin türü ve etkileri Tablo 2'de belirtilmiştir. Böylece aseton ve tinerin, figürlü kağıtları temizlemek için en uygun çözücü olduğuna karar verilmiştir. Bu yüzden 1 nolu figürlü kağıdın temizlik uygulamasında aseton ve tiner kullanılmıştır ve beklendiği gibi olumlu bir sonuç alınmıştır.

PH TESTİ

pH ölçümü için kağıdın bir noktası saf su damlatılmış pamuklu çubuk ile nemlendirilmiştir. Islatılmış bölgede şerit pH ile ölçüm yapılmış, pH : 5 olarak belirlenmiştir. Kağıdın asiditesi yüksek olduğu için onarım sırasında asit dehidrasyonu yapılmasının gerektiği tekrar anlaşılmıştır (Res. 15).

Asit Dehidrasyonu İçin Uygun Materyalin

Tanımlanması

Figürlü kağıtlarda bulunan pigmentler ve hayvan tutkalı suya hassas olduklarından dolayı, sulu olmayan dehidrasyon yöntemi koruma ve onarım uygulamaları için tercih edilmiştir. Bundan dolayı, önce etanolde %2'lik baryum hidroksit (BaOH) pigmentler üzerinde kullanılmıştır. Bunun pigmentler üzerinde herhangi bir tahrip edici etkisi olmamış ayrıca kağıdın asitliği düşürülmüştür. Emin olmak için, yaklaşık yüz senelik bir başka kağıt üzerinde bu çözeltilerin denemesi yapılmıştır. Birkaç gün geçtikten sonra kağıt üzerinde

tahrip edici etkilerin olmadığı dikkate alınarak örneğe çözelti uygulanıp kağıdın asiditesi düşürülmüştür (Res. 16).

HPLC ANALİZİ

Siyah Pigment

HPLC, eser miktarda ve yüzey aktif maddeler (aminoasitler, proteinler, karbonhidratlar, lipidler, hormonlar, vitaminler gibi gıda ve çevre kirleticileri, polimerler, boyalar, yüzey aktif maddeler, vb.) için oldukça verimli bir analiz türüdür. Bu nedenle özellikle boyaların analizinde de yaygın olarak kullanılmaktadır. 2 ve 3. nolu figürlü kağıtlarda siyah pigmentin kökeni için HPLC analizi uygulanmıştır. Bu analizin sonucuna göre siyah rengin kaynağının is olduğu anlaşılmıştır. Grafikte 25-30 cm⁻¹ arasındaki bölge is için karakteristik sonuçları sunmaktadır (Levha 4).

SEM-EDX ANALİZİ

Altın Yıldız Boya

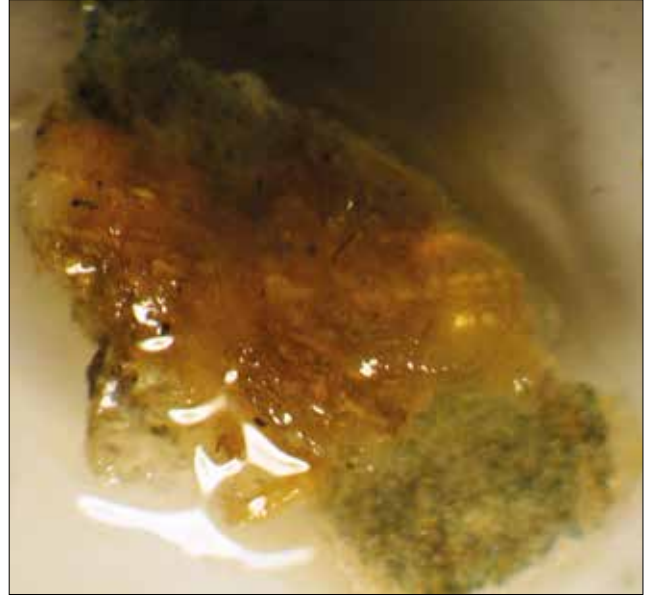
1 nolu figürlü kağıtta, amonyak ortamında altın yıldız pigment renksizleşmiştir. Bu durum altın yıldız pigmentin saf olmadığı anlamına gelmektedir. Altın yıldız pigment nitrik aside (NH₃) karşı da dayanıklılık göstermiştir. Örnek miktarı az olduğundan dolayı, spot testler ile belirtilen özellikler dışında kesin bir sonuç alınamamıştır. Bu nedenle, SEM-EDX analizi örneğe uygulanmıştır (Levha 5). Altın yıldız pigmentin kimyasal bileşiminde yüksek oranda altın (Au) %70 ve daha az oranlarda demir (Fe), çinko (Zn), bakır (Cu) ve alüminyum (Al) belirlenmiştir. Yıldızda kullanılan altın pigmentin oldukça yüksek oranda altın içerdiği ve bununla beraber kaliteli bir uygulamanın yapıldığını söylemek mümkündür.

Resimlerin Çerçevelerinin Tanımlanması

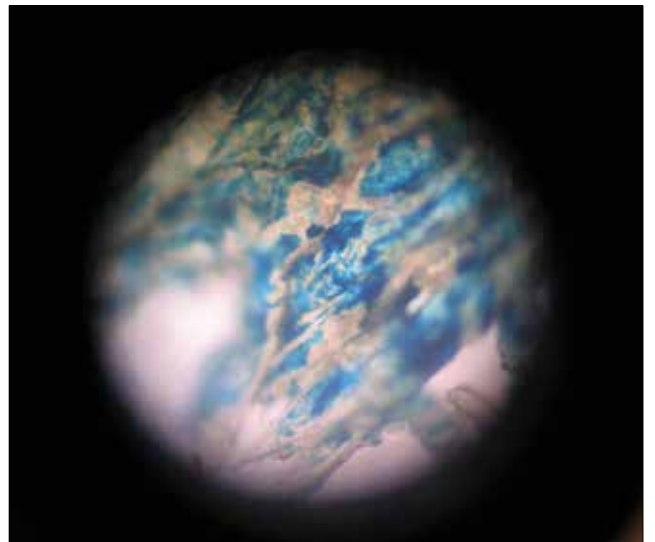
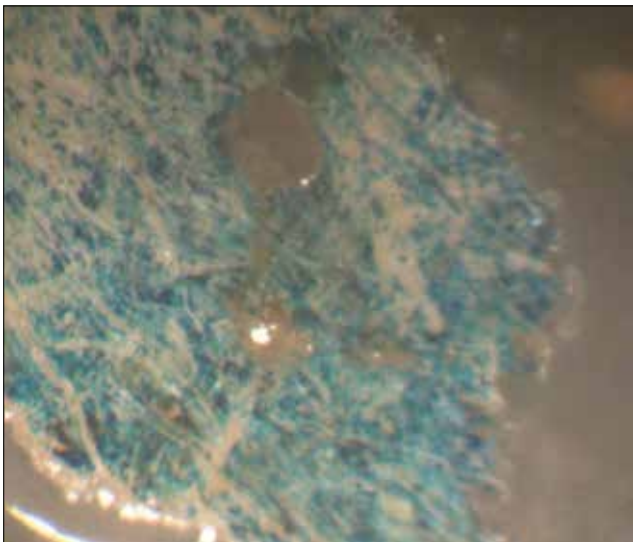
Belgeleme bölümünde belirtildiği üzere figürlü kağıtların etrafı alçı çerçeve ile kaplanmıştır. Çerçevenin tanımlanması için, SEM-EDX analizi çerçeve örneği üzerinde uygulanmıştır. SEM-EDX analizi sonuçlarına göre çerçevede kullanılan malzeme alçı içeriklidir. Ama kullanılan alçıda oldukça yüksek oranda çinko (Zn) da bulunmaktadır. Ayrıca SEM incelemelerinde, alçı formunda iğne şeklindeki kristaller görülmüştür. Bu durum alçının hazırlık aşamasında yapısına kil, kül veya kire eklendiğine işaret etmektedir. Alçı, organik maddeler (kül) ve mineral maddeler (kire) ile karışınca iğne şekilli kristal formunu almaktadır (Levha 6).

Çözelti	Kağıt ve pigment bileşenleri üzerindeki Çözelti etkisi
Damlatılmış su	Kırmızı boyanın çözülmesi
Damlatılmış su ve etanol	Boyalarn kaldırılması
Aseton ve Etanol	Boyalarn kaldırılması
Aseton	Etkisiz (kirlilikleri kaldırma)
Tiner	Etkisiz (kirlilikleri kaldırma)

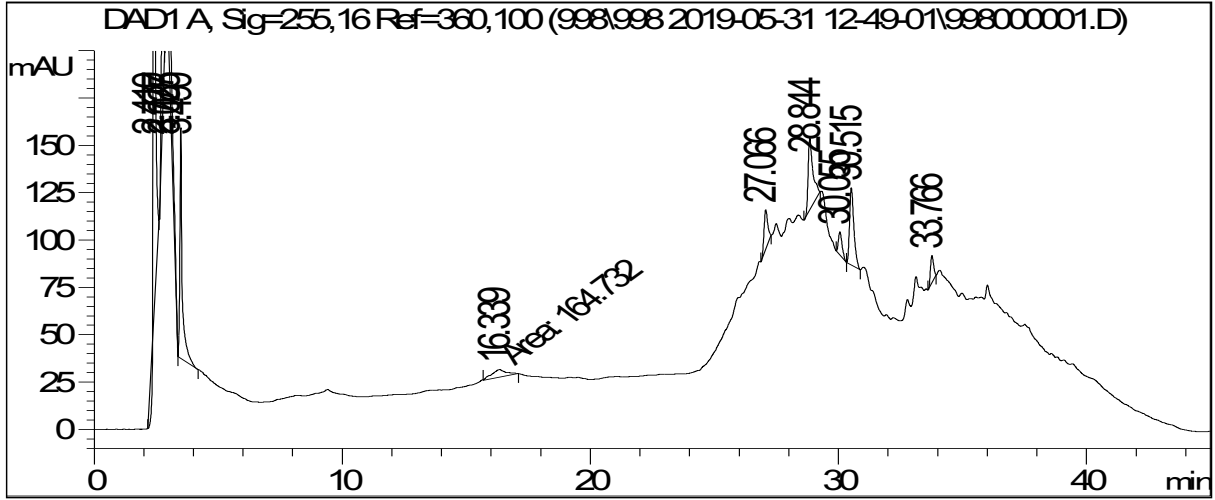
Tablo 2. Farklı çözücülerin ve etkilerinin incelenmesi / *Study of different solvents and their effects*

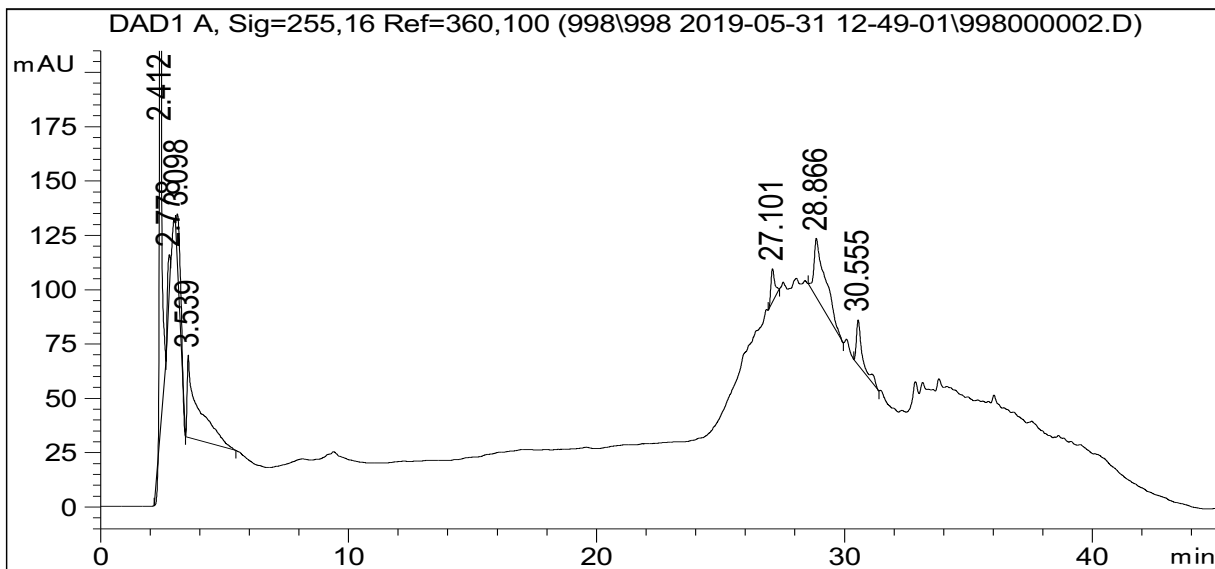
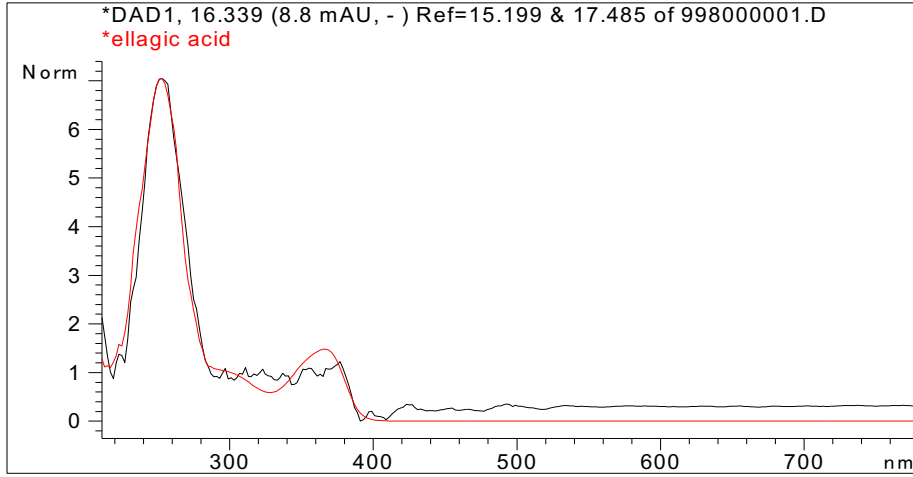
Resim 12: Verniğin ninhydrin ile reaksiyonu (solda), verniğin mikroskop altı görünüşü (sağda) / *Reaction of varnish with ninhydrin (left), view of varnish under microscope (right)*

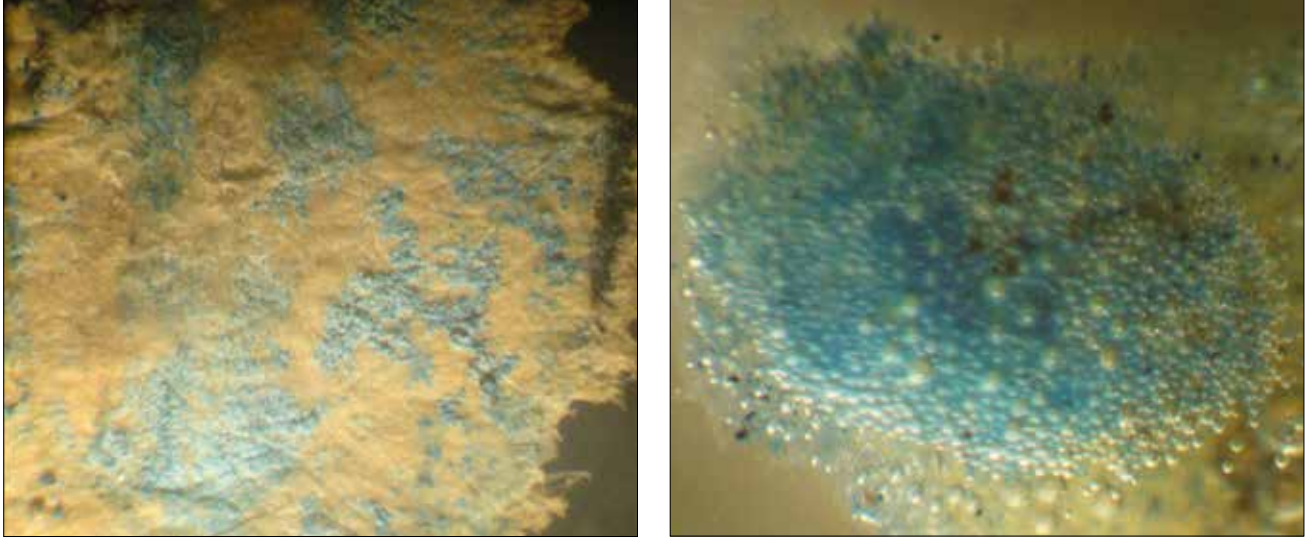
Resim 13: Yeşil lekenin binoküler (solda) ve stereo mikroskop altı görünüşleri / *Binocular (left) and stereo microscopic views of the green stain (right)*

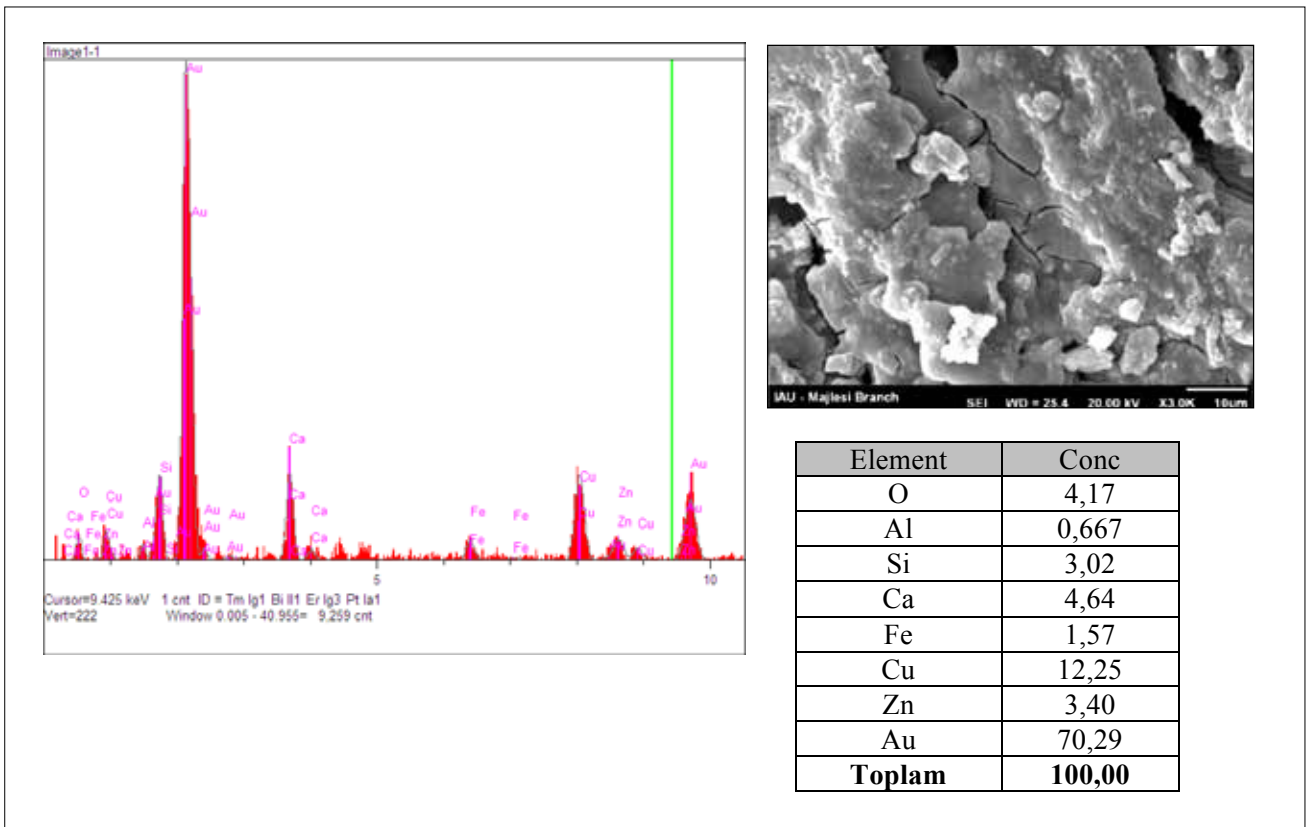
a) 2. Nolu figürlü kağıt (Siyah pigment)

b) 3. nolu figürlü kağıt (Siyah pigment)

Resim 14: Altındaki kağıtta mavi boyanın mikroskop altı görünüşü (solda), mavi renkli pigmentin HCl asitle reaksiyonunun mikroskop altı görüntüsü (sağda) / *View of the blue pigment on the bottom paper under-microscope (left), view of the reaction of the blue pigment with HCl acid under-microscopic (right)*

Levha 5: Altın yıldız boyanın SEM-EDX grafiği ve içeriği / *SEM-EDX graphic and content of the gypsum frame sample*

Siyah Pigment

2 ve 3 nolu figürlü kağıtlarda siyah pigmenti daha net tanımlamak için örnekler SEM-EDX analizi uygulanmıştır. SEM-EDX analizine göre siyah pigmentin is olduğu anlaşılmıştır. Her bir numunenin analizi 4 kez tekrarlanmış, değerlerin ortalaması

alınmıştır. Siyah renkli pigment numunelerinde (2 ve 3 nolu figürlü kağıtlarda) EDX analizi yapabilmek için numuneler karbon ile kaplanmıştır ve analiz sonuçlarında da karbon (C) elementi ihmal edilmiştir. Kaplama şartları ise; 45 mA'de, 5 atıştır. Karbonun yoğunluğu $2,25 \text{ g/cm}^3$ 'tür. 3 nolu figürlü kağıda ait olan pigmentte de krom (Cr) elementi bulunmuştur.

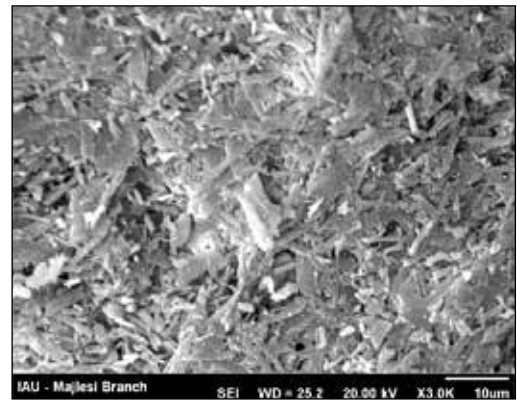
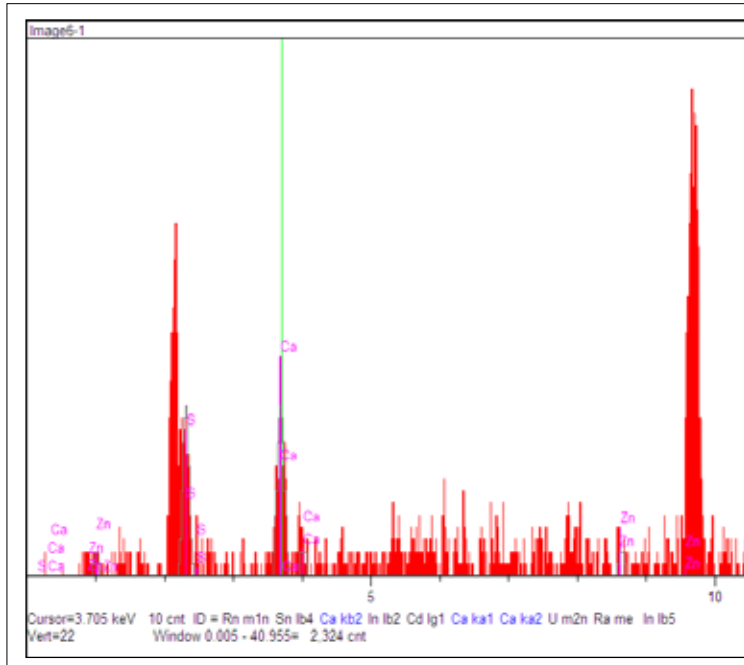
İSFAHAN HARUN VELAYAT TÜRBESİ'NDE BULUNAN FİĞÜRLÜ KAĞITLARDA ARKEOMETRİK ANALİZLER

Resim 15: Şerit pH ile ölçüm / Measurement with strip pH

Resim 16. BaOH'in yeşil pigment ile reaksiyonunun mikroskop altı görünüşü / View of the reaction of BaOH with the green pigment under microscope

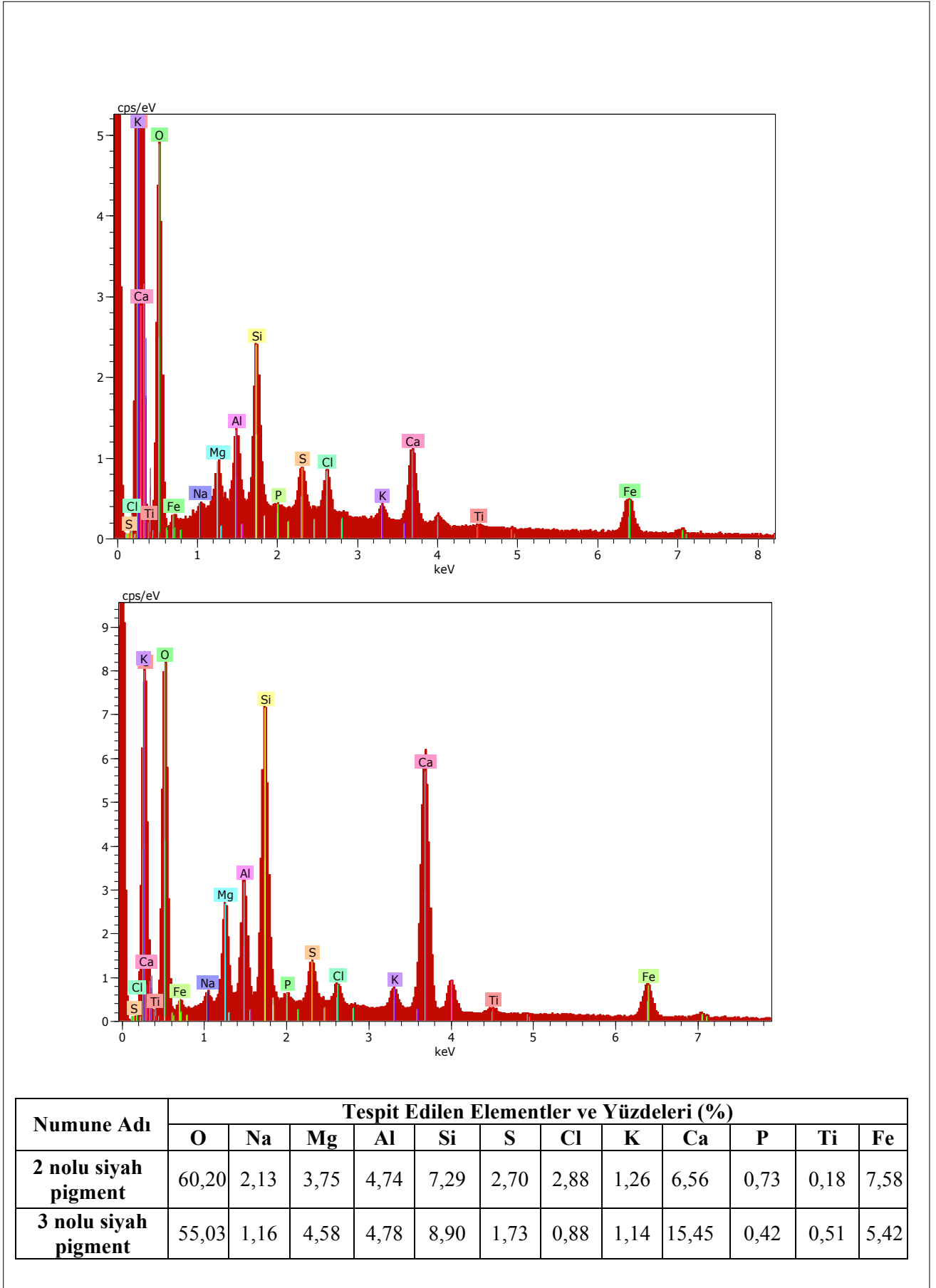

Element	Conc. (%)
S	31,85
Ca	42,60
Zn	25,55
Toplam	100,00

Levha 6: Alçı çerçeve örneğinin SEM-EDX grafiği ve içeriği / SEM-EDX graphic and content of the plaster sample of frame

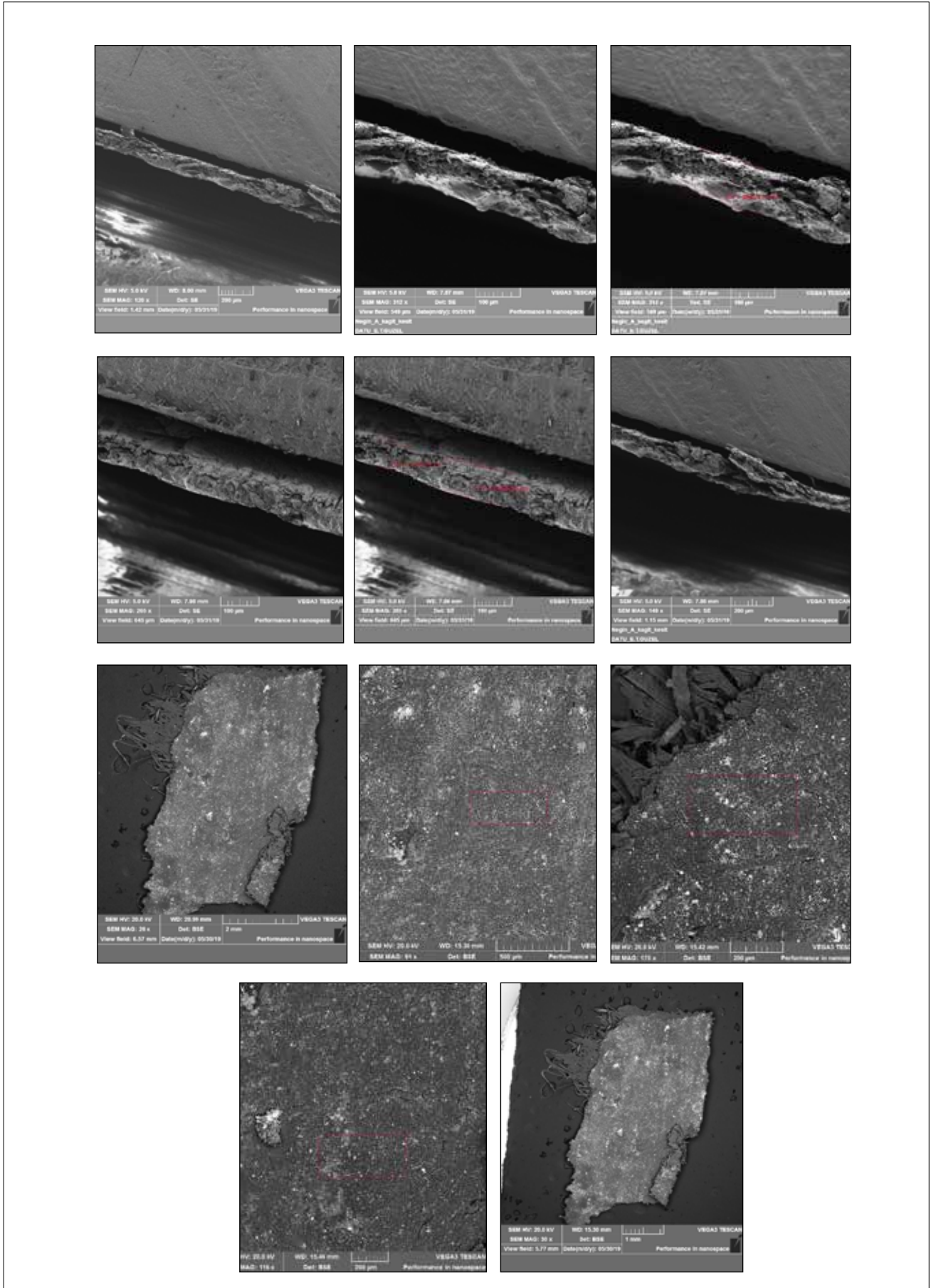
Bu element yukarıda da bahsedildiği gibi 4 tekrarlı analizlerin sadece birinde görüldüğü için belirtilen tabloya eklenmemiştir (Levha 7, 8 ve 9). Örneklerin is içeriğine SEM-EDX analizi ile belirlenen elementel içerik ile ulaşılamamışsa da SEM fortoğraflarında açıkça görülen lifli siyah tabakanın, organik karbon (bitkisel) kökenli içeriği ile isi işaret etmektedir. Örneğin yapısında alçı içerikten (CaSO_4) kaynaklanan yüksek Ca ve S ile yüzey kirliliğini yansıtan kil içerik (Si, K, Mg ve Al) de görülmektedir. Figürlü kağıtlarda yüksek demir içeriğinin varlığı da SEM-EDX analizi ile belirlenmiştir. Asidik ortamda bulunan yüksek demir tuzları da bozulmada

etkendirler. Özellikle el yazmalarında kullanılan demir mazı mürekebi ($\text{FeSO}_4 \cdot x\text{H}_2\text{O}$) ile ortaya çıkmış olan sorunlar kağıtlarda geri dönüşü olmayan sorunlar yaratmaktadır. Figürlü kağıtlarda bu türde bir bozulma bu aşamada görülmemekteyse de uzun vadede bu riski taşımaktadırlar.

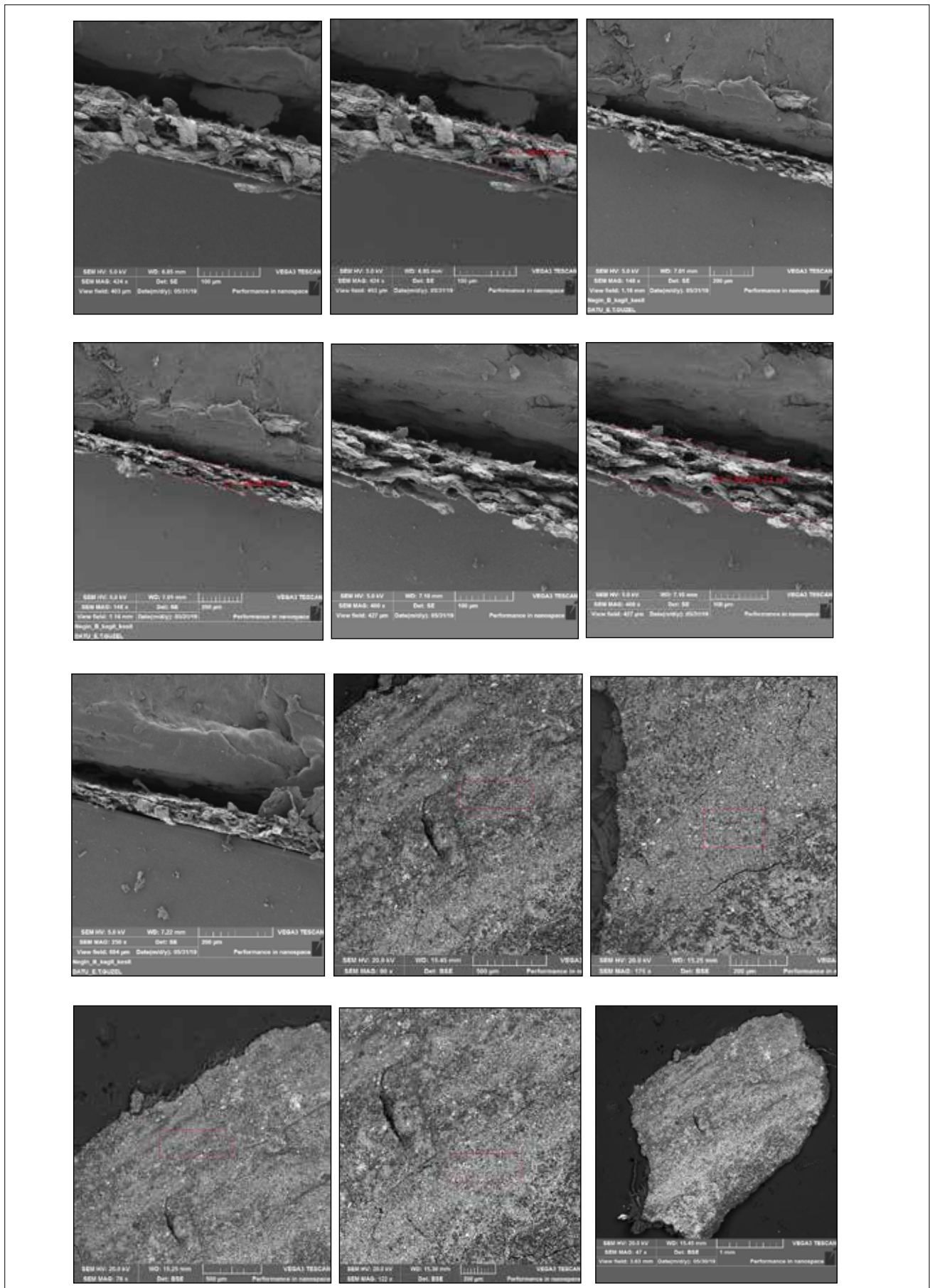

Levha 7: 2 ve 3 nolu siyah pigmentlerin SEM-EDX grafiği ve içeriği / SEM-EDX graph and content of black pigments of no.2 and 3

İSFAHAN HARUN VELAYAT TÜRBESİ'NDE BULUNAN FİĞÜRLÜ KAĞITLARDA ARKEOMETRİK ANALİZLER

Levha 8: 2 nolu siyah pigmentin SEM-EDX görüntüleri / SEM-EDX images of black pigment of no.2

Levha 9: 3 nolu siyah pigmentin SEM-EDX görüntüleri / SEM-EDX images of black pigment of no.3

SONUÇLAR

Harun Velayat Türbesi'nin Eyvan cephesinde mezar odası girişinin sağında ve solunda ikişerli grup halinde yer alan figürlü kağıtlar üzerinde arkeometrik analizler uygulanmıştır. Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen belgelemelere göre figürlü kağıtların her birinin en az iki katman kağıttan oluştuğu ve hayvan tutkalı ile duvara (sıva üzerine) yapıştırıldığı mikroskop altı görüntüler ile belirlenmiştir. Alt kattaki kağıtların üzerinde bulunan pigment Prusya mavisi olarak tanımlanmıştır. Figürlü kağıtlardan 1 ve 2 nolu kağıtların resim içerdiği, 3 ve 4 nolu kağıtların ise dua olarak tanımlanabilecek yazılı yüzeylere sahip olduğu anlaşılmıştır. 1 nolu figürlü kağıtta muhtemelen Kaçar Dönemi'nin bir şahı resmedilmiştir. Bu figürde insanın fiziğine çok önem ve değer verildiği görülmektedir. Figürlü kağıtların yüzeyinde siyah, mavi, kırmızı, kahverengi ve yeşil renkte boyalar kullanılmıştır. 2 nolu figürlü kağıtta ise teması tanımlanamayan bir resmin bulunduğu anlaşılmıştır. 3 ve 4 nolu kağıtlarda içeriği anlaşılamayan yazılar bulunmaktadır. Kağıtların üzerine de hayvan tutkalı vernik olarak kullanılmıştır.

Figürlü kağıtlar üzerinde uygulanan spot test analizlerinin sonuçlarına göre, figürlü kağıtların yapıştırıldığı duvar (taşiyıcı) alçı içeren sıva ile kaplanmıştır. Figürlü kağıtlar, hayvan tutkalı ile sıva üzerine yapıştırılmıştır. Hayvan tutkalı kağıtları korumasına rağmen, kağıtlarda kırılma yaratarak hem renk değişimlerine sebep olmuş hem de asiditesini (pH: 5) artırmıştır. Diğer yandan hayvan tutkalının kullanılması pigmentler açısından nispeten yararlı da olmuştur. Kırmızı ve mavi pigmentte bulunan demir iyonları bu nedenle korunabilmiştir. İki kat halinde kullanılan figürlü kağıtların el yapımı kenevir kökenli olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca spot test analizleri ile figürlü kağıtların üzerinde yer alan pigment örneklerden; kırmızı pigmentin demir oksit, mavi pigmentin Prusya mavisi ve siyah pigmentin de is kökenli olduğu ortaya çıkmıştır. Vernik olarak da hayvan tutkalı kullanılmıştır ki Kaçar Dönemi'nde vernik kullanımı çok yaygın değildir. Figürlü kağıt üzerindeki resimde belirlenen yeşil lekelerin hayvan tutkalı ve alt kağıttaki mavi pigmentin karışımı olduğu da mikroskop altındaki görüntülemelerden anlaşılmıştır. Ayrıca spot test analizleri ile, kağıtlarda yüzey temizliği için en uygun malzemelerin aseton ve tiner olduğu belirlenmiştir. Kağıtların asiditesi de şerit pH ile ölçülmüş ve pH'ın 5 olduğu belirlenmiştir. Bundan dolayı asit dehidrasyon uygulaması yapılmıştır. Spot test analizleri ile etanolde %2'lik baryum hidroksit (BaOH), asit dehidrasyonu için uygun çözelti olarak tanımlanmıştır.

Figürlü kağıtlarda kullanılan siyah pigment üzerine uygulanan HPLC analizin sonuçlarına göre, 2 ve 3 nolu kağıtlardaki siyah pigmentin is olduğu anlaşılmıştır.

SEM-EDX analizi ile kağıtların kalınlığının 690-998 µm arasında olduğu belirlenmiştir. Ayrıca kullanılan altın yaldızın %70 oranında altın içeren kaliteli bir uygulama olduğu da SEM-EDX analizi ile anlaşılmıştır. SEM-EDX analizine göre figürlü kağıtların çerçevesinde kullanılan malzeme de alçıdır.

Figürlü kağıtların bozulmalarındaki ana etkenlerin başında olumsuz bakım ve onarım koşullarının geldiği söylenebilir. Bununla beraber İran'daki türbelerde ibadet öncesinde görülen genel bir adetten bahsedilmek gerekirse, ziyaretçilerin türbeye girerken duvarlara temas ettikleri, ellerini sürdükleri ve bazen duvarları öptükleri görülmektedir. Söz konusu figürlü kağıtların da tam giriş kapısının kenarında bulunmaları eserleri ziyaretçilerin bu türde temasına açık hale getirmektedir. Buradaki figürlü kağıtlar da bu nedenle insani hasarlar ile bozulmaya uğramaktadırlar. Ziyaretçilerin bu temasının kesilmesi de en büyük koruma çözümü olacaktır.

KAYNAKÇA

AFŞAR MUHACIR, K. 2005.

İran Sanatçısı ve Modernit, Sanat Üniversitesi Yayınları, Tahran.

ASLANI, H. 2006.

“*Ali Kapu Sarayı Kakma Süslemeleri Uygulama Yöntemi*”, *Gülistan Honar Dergisi*, 5: 123-130.

EDWARDS, H.G.M. / VANDENABEELE, P. 2012.

Analytical Archaeometry Selected Topics, The Royal Society of Chemistry, Thomas Graham House, UK.

FEIGL, F. 1947.

Qualitative Analysis by Spot Tests, Elsevier Publishing Company, New York & Amsterdam.

GETTY TRUST POSTGRADUATE FELLOW, 2002.

A Pigment Particle & Fiber Atlas for Paper Conservators, Graphics Conservation Laboratory, Cornell University, Ithaca.

GODAR, A. 1989.

İran'ın Eserleri IV, (Çev. A. Sarvghad Moghaddam), Astani Kudüs Razavi Yayınları, Horasan.

GÜNEY, H. 2017.

“*Jeoloji ve Gemoloji Bilimlerinde Kullanılan Tahribatsız Arkeometrik Yöntemler ve Cihazların Günümüz Arkeoloji Biliminde Kullanımı ve Gerekliliği*”, *International Journal Of Interdisciplinary And Intercultural Art*, 2(2): 89-98.

HOMAI, A.C. 2005.

İsfahan Tarihi (Binalar Ve Eserler), Nima Neşr Yayınları, Tahran.

ISENBERG, I.H. 1967.

Pulp and Paper Microscopy, The Institute of Paper Chemistry, Second printing, Appleton & Wisconsin.

JUNGREIS, E. 2006.

Spot Test Analysis, Encyclopedia of Analytical Chemistry, Online, by John Wiley & Sons, Ltd. (DOI: 10.1002/9780470027318.a8111).

KIANI, M.Y. 1997.

İslami Dönem Süslemeleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Tahran.

KUDEB LABORATUVAR EL KİTABI, 2009.

Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvarı, (Ed. N. Alkan; E. Çağırın; H. Ö. Ersan ve M. Eruş), İBB KUDEB Yayını, İstanbul.

MAHIRELNAKIŞ, M. 1983.

İran'da Çini İşlemesi. I. cilt, Rıza Abbasi Müzesi Yayinevi, Tahran.

MEKINEJAD, M. 2008.

İslam Dönemi'nde İran Sanat Tarihi (Mimari Süslemeler), Üniversitelerde İnsan Bilimleri Kitapları Yayinevi (SAMT), Tahran.

PAKBAZ, R. 2006.

Geçmişten Günümüze Kadar İran Ressamlığı, Zarin ve Simin Yayınları, Tahran.

SCHREINER, M. / MELCHER, M. / UHLIR, K. 2007.

Scanning Electron Microscopy and Energy Dispersive Analysis: Applications in the Field of Cultural Heritage, *Analyses Bioanalytical Chemistry*, 387:737–747 (DOI 10.1007/s00216-006-0718-5).

THE ROYAL SOCIETY OF CHEMISTRY. 2012.

Analytical Archaeometry: Selected Topics, (Ed. H. Edwards and P. Vandenabeele), Published by The Royal Society of Chemistry, Cambridge, UK.

WATSON, A. 2003.

İran'da Altın Çömlekler, (Çev. Ş. Zakir.), Srouş Yayınları, Tahran.

ESKİŞEHİR, BİLECİK VE KÜTAHYA İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI ERKEN İLK TUNÇ ÇAĞI III ÇANAK-ÇÖMLEĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

AN EVALUATION OF EARLY BRONZE AGE III POTTERY OF ESKİŞEHİR, BİLECİK, KÜTAHYA SURVEY

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 15 Mart 2021	Received: March 15, 2021
Hakem Değerlendirmesi: 16 Mart 2021	Peer Review: March 16, 2021
Kabul: 30 Nisan 2021	Accepted: April 30, 2021

DOI : 10.22520/tubaar2021.28.007

Sinem ÜSTÜN TÜRKTEKİ*

ÖZET

İlk Tunç Çağı III Anadolu açısından önemli değişimlerin gerçekleştiği bir dönem olarak bilinmektedir. Bu dönemin değişen sosyo ekonomik hayatının yansımaları öncelikle çanak çömlekte hissedilir. Batı Anadolu'da Troya, Küllüoba ve Beycesultan uzun kronolojiye sahip olmaları nedeniyle dönemin anlaşılmasına önemli katkılar sunmaktadır. Bununla birlikte söz konusu dönemle ilgili kazı çalışmalarından elde edilen veriler henüz yeterli oranda değildir. Batı Anadolu genelinde gerçekleştirilmiş olan yüzey araştırmalarında ise, İTÇ III dönemi sınırlı sayıda saptanabilmiştir. Bu nedenle önemli bir eksiklik bulunmaktadır. Bu eksikliğı gidermek amacıyla bu çalışmada Prof. Dr. Turan Efe'nin 1986-1994 yılları arasında gerçekleştirdiği Eskişehir, Kütahya Bilecik İlleri yüzey araştırmalarında ele geçirilen ve kendisi tarafından sınıflandırılmış olan İTÇ III dönemi malzemesi değerlendirilmiştir. Malzeme değerlendirilirken özellikle Eskişehir/Seyitgazi Küllüoba Kazısı'ndaki veriler de göz önünde bulundurulmuş ve burada belirlenen krono-tipoloji esas alınmıştır. Böylece bölgenin söz konusu dönemdeki görünümü ayrıntılı bir biçimde ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlk Tunç Çağı III, Çanak-Çömlek, Kronoloji, Küllüoba, Eskişehir.

* Dr. Öğr. Üyesi Sinem Üstün Türkteki, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bilecik.
e-posta: sturkteki@gmail.com ORCID: 0000-0002-3918-8050

ABSTRACT

The Early Bronze Age III is known as a period during which important changes had occurred in Anatolia. The reflections of the changing socio-economic life in this period are first perceived in pottery. Troy, Küllüoba and Beycesultan in Western Anatolia have contributed importantly to the understanding of the period, as they all have a long chronology. On the other hand, the data obtained from the excavations relevant to the period are still insufficient. Besides, the Early Bronze Age III has been sparsely determined in the surveys performed throughout Western Anatolia. For this reason, there is an important deficiency. In this study, the materials recovered in the surveys of Eskişehir, Kütahya and Bilecik Provinces conducted by Prof. Dr. Turan Efe between the years of 1986 and 1994, which have been classified by him and which pertain to the Early Bronze Age III have been evaluated in order to make up that deficiency. In addition, when the materials are evaluated, the data obtained in the Excavation of Eskişehir/ Seyitgazi Küllüoba are particularly taken into consideration, and the chrono-typology established here is taken as a basis. Consequently, the general view of the region in the relevant period is presented in detail.

Keywords: Early Bronze Age III, Pottery, Chronology, Küllüoba, Eskişehir.

GİRİŞ

MÖ. 3. Binyılın ortası Anadolu'nun orta ve batı kesiminde kültürel anlamda benzer bir dizi gelişmelerin yaşandığı önemli bir dönüşüm aşamasıdır. Esasen metal hammadde kaynaklarının Anadolu içerisindeki kontrolü ve dağıtımı ile bağlantılı olarak başlayan ve giderek hızlanan bu sosyo-ekonomik değişim, sonrasında uzak bölgelerle ilişkilerin gerçekleştiği güzergahlar üzerindeki yerleşmeleri de etkilemiştir¹. Ekonomik model olarak birbirinden çok farklılık göstermeyen, esasen tarımsal üretime dayalı, İlk Tunç Çağı (İTÇ) yerleşmeleri yakın çevrelerinin siyasi kontrolü sayesinde farklı bir konuma sahip olmuş ve bu yerleşmelerin idarecileri de ticaret hatlarının da etkisiyle sosyal statü açısından daha görünür hale gelmiştir.

İTÇ II'den itibaren yerleşim düzenlerinde yukarı ve aşağı şehir ayırımı, anıtsal nitelikte kamusal yapılar ve görkemli savunma sistemleri ile takip edebildiğimiz sosyal değişim², İTÇ III'te ise özellikle uzak ve yakın bölgeler arasındaki iletişimin ve etkileşimin arttığına işaret eden bulgularla karakterize olur³. Sosyal hiyerarşiye ve seçkin sınıfa işaret eden statü eşyaları olan metal buluntular bu ilişkilerin ve değişimin en belirgin örnekleridir⁴. Bu sosyal durumun bir yansıması olarak özellikle içki ve sunu geleneğinde yenilikler göze çarpar. Yeni içki kapları giderek tüm bölgeye yayılır⁵. Çanak çömlek üretiminde kullanılan mal grupları da bu yeni kaplarda öncekilerden farklılık gösterir. Diğer yandan formların üretiminde çömlekçi çarkının kullanılması da uzak bölgelerle ilişkilerin belli bölgelerde yoğunlaştığını gösterir⁶.

Anadolu'da İTÇ için uzun süreli kronolojiye sahip Troya, Beycesultan ve Tarsus gibi merkezler bu gelişimi yansıtan yerleşmeler olarak karşımıza çıkar. Bununla birlikte orta Anadolu'da Kültepe⁷, iç batı Anadolu'da Küllüoba⁸, kıyı Ege'de Liman Tepe⁹ son yıllarda bu kültürel gelişime ilişkin yeni kanıtlar sunmaktadır. Acemhöyük, Ovaören-Yassihöyük, Eskiyyapar, Resuloğlu, Seyitömer¹⁰, Laodikeia-Kandilkırı ve Trakya'da yer alan Kanlıgeçit yerleşmeleri İTÇ III'ün anlaşılması açısından önemli katkılar yapan diğer yerleşmelerdendir. Ancak buna rağmen önemli değişimlerin gerçekleştiği İTÇ III dönemi ile ilgili bilinenler hala son derece sınırlıdır.

Anadolu'da gerçekleştirilen kazı çalışmalarında dahi saptanması konusunda sorunlar bulunan İTÇ III dönemi, çalışmanın söz konusu olduğu bölgelerde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında da, diğer dönemlere oranla, sınırlı sayıda tespit edilebilmiştir¹¹. Sebep-sonuç ilişkisi bağlamında, yeterince tanınamayan malzeme, yerleşim kronolojisi içerisindeki boşluklar¹² ve elde anahtar bir yerleşimin bulunmayışı, çalışmaya konu olan dönemin tespitini zorlaştıran temel nedenler arasında sayılabilir. İTÇ III'de nüfusun belli merkezlerde toplanması, diğer bir deyişle merkezleşme sebebiyle de yerleşme sayısındaki azalma, bu duruma etki eden diğer bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

İşte bu bağlamda elinizdeki çalışma iç batı Anadolu'da kazılmış ve stratigrafik verilere sahip olan Eskişehir/Küllüoba kazısında elde edilen verileri baz alarak bölgede yapılan yüzey araştırmalarında ele geçen malzemeyi değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bu kapsamda elinizdeki makalede bulunan değerlendirmeler T. Efe'nin 1986-1994 yılları arasında gerçekleştirdiği yüzey araştırmalarında ele geçirilen ve bizzat kendisi tarafından sınıflandırılmış olan Küthya, Bilecik ve Eskişehir İlleri Erken İTÇ III dönemi malzemesine dayanmaktadır. Malzeme değerlendirilirken özellikle Efe tarafından başlatılmış olan Küllüoba Kazısı'ndaki veriler de göz önünde bulundurulmuş ve burada ortaya konan krono-tipoloji esas alınmıştır.

Küllüoba Kazısı'nda yapılan sınıflandırmaya göre İTÇ III, erken ve geç İTÇ III olmak üzere iki farklı dönemde incelenmektedir. Erken İTÇ III için IIIC, IIIB ve IIIA olmak üzere üç evre tespit edilmiştir¹³. MÖ 2400-2200 yılları arasına denk gelen bu dönemin ardından IIE, IID, IIC, IIB ve IIA olmak üzere beş evrede incelenen geç İTÇ III gelmektedir¹⁴. Bu kapsamda özellikle IIE ve IID evreleri malzemesinin önceki dönemle önemli paralellikleri bulunmaktadır. Ancak yüzey araştırmasında bu şekilde bir ayırımın mümkün olmadığını belirtmek gerekir. Diğer yandan geç İTÇ III için karakteristik olan ve erken İTÇ III'te hiç görülmeyen formlar bu çalışmada yer almamaktadır. Bu nedenle malzemenin tamamı erken İTÇ III olarak değerlendirilmektedir.

COĞRAFİ KONUM

Batı Anadolu'da İTÇ, sınırları öncelikle coğrafi nedenlerle oluşan ancak giderek bu coğrafi sınırların ötesine de ulaşan bölgesel kültürlerin egemen olduğu bir dönem olarak değerlendirilir. Bu bölgesel kültürlerin tanımlanması ise esasen

¹ Efe 2007: 47 vd.

² Ünlüsoy 2006:138, 139; Mellaart 1959: 136-138; Efe / Türkteki 2011: 200.

³ Efe / Türkteki 2011: 221, 222.

⁴ Sazcı 2002: 66; 2007 210, 206, 359-365; Özgüç / Temizer 1993: 614-628; Koşay 1944: lev. LXXXII, XCVIII; 1951: Lev. CLV.

⁵ Sarı 2012: 220, dp. 683.

⁶ Türkteki 2012: 80.

⁷ Kulakoğlu vd. 2020.

⁸ Efe 2007b.

⁹ Erkanal / Şahoğlu 2016.

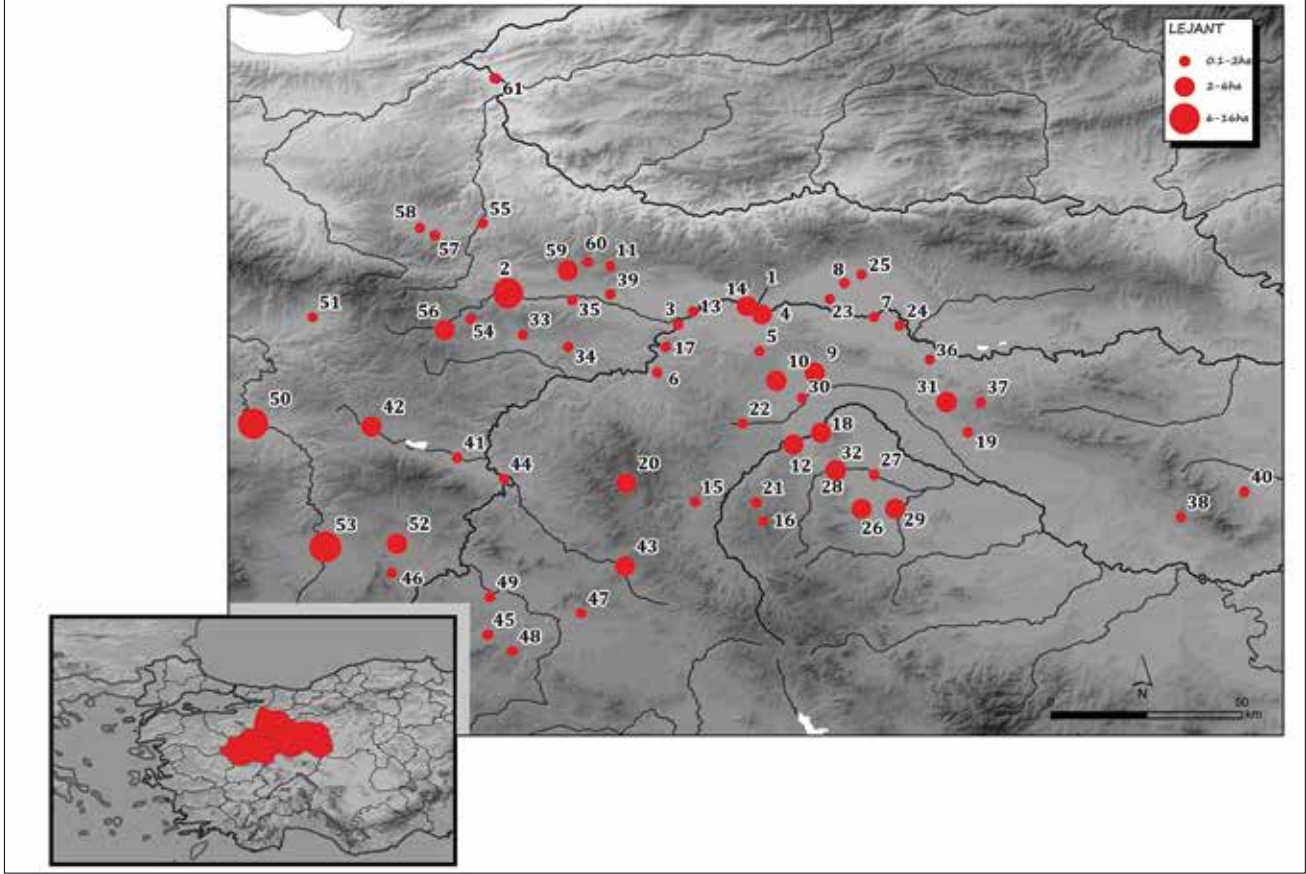
¹⁰ Bilgen / Kapuçi 2019: 41-165.

¹¹ Dedeoğlu 2007: 281.

¹² Efe / Türkteki 2011: 190.

¹³ Türkteki 2012: 51, Tab. 1.

¹⁴ Şahin 2013: 19.

Fotoğraf 1: Eskişehir, Bilecik ve Kütahya İllerinde, T. Efe tarafından saptanan İTÇ III yerleşmeleri (Harita Michele Massa-Sinem Üstün Türkteki / *EB III Settlements of Eskişehir, Kütahya and Bilecik Province Detected by Efe.* (by.Massa- Üstün Türkteki)

çanak çömlek üzerinden gerçekleştirilir. İlk olarak 1940'lı yıllarda Kurt Bittel, batı Anadolu'da İTÇ'de ortaya çıkan ve sınırlarını büyük oranda yerel çanak çömlek geleneklerinin belirlediği farklı kültür gruplarından söz etmiştir¹⁵, 1960'lı yıllarda, James Mellaart ve David French, Bittel'in bu tezini destekleyerek, yeni kazılar ve yüzey araştırmaların ışığında bu grupların sınırlarını tanımlamışlardır¹⁶. Son zamanda yapılan çalışmalar neticesinde ise, Efe ve Deniz Sarı, sınırlarının büyük oranda çanak çömleğe dayalı olduğu kültür bölgelerinden ve bu kültür bölgeleri içerisinde birbiriyle yakın ilişkili yerel çanak çömlek gruplarından söz etmektedir¹⁷. Söz konusu bu çanak çömlek grupları ve daha geniş olarak kültür bölgeleri tanımlaması batı Anadolu'nun siyasi görünümünü ortaya koymaktadır. Buna göre batı Anadolu'da İTÇ'nin başında hakim olan ve kültürel anlamda yayılan bazı grupları İTÇ II'de daha fazla yerel grubun ortaya çıktığı ve yine kültürel anlamda daha bölünmüş bir görüntü sunmaktadır. İTÇ III'e gelindiğinde ise dönemin her bölgede yeterince iyi tanımlanmamış olması nedeniyle görünüm tam olarak ortaya konamamıştır. Bu durumda bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırması ve kazı çalışmalarının korelasyonu daha da fazla önem kazanmaktadır (Foto. 1). Söz konusu dönemde yerel çanak-çömlek gruplarının arasındaki belirgin farklılıklar kültür

gruplarının da şekillenmesine neden olmaktadır. Çalışmanın konu edildiği bölgelerde yer alan yerleşmeler, farklı çanak-çömlek geleneklerine sahip olmaları sebebiyle ayrı kültür gruplarında yer almaktadır. Bunlar; kuzeyde Bitinya ve Frigya ile daha güneyde yer alan Büyük Menderes Yukarı-Porsuk Kültür Bölgeleridir. Frigya Kültür Bölgesi'nin sınırları, güneyde Afyon Ovası ve doğuda Kızılırmak kavsinin batısı iken, Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Kültür Bölgesi'nin özellikle, Altıntaş, Tavşanlı, Aslanapa Ovaları'nı içine alan Yukarı Porsuk Bölümü'ü ile birlikte, iç kuzeybatı Anadolu bölgesi ile yoğun ilişkilere sahip, İTÇ II'den beri Troya-Yortan ve Frigya Bölgesi arasında bir geçiş bölgesi olma özelliği taşıyan, Bitinya Bölgesi, çalışmadaki İTÇ III çanak-çömleğinin elde edilebildiği kültür bölgeleri içinde yer almaktadır.

İç kuzeybatı Anadolu'nun ova ve akarsu vadileri, prehistorik dönemlerden itibaren kullanılan yolları içerir. Bu yollar, Orta Anadolu, Afyon, Kütahya ve Eskişehir üzerinden batıda Ege ve kuzeyde Marmara Bölgesi'ne ve Trakya'ya açılmaktadır. Aynı şekilde, Batı Akdeniz kıyıları ile Pisidya/Göller Bölgesi de söz konusu bu üç il üzerinden kuzeye ve batıya bağlanmaktadır¹⁸. Her iki ovada da doğu-batı yönünde sıralanmış olan höyük yerleşmeleri karşılıklı bağlantıları doğrulaması açısından önemlidir¹⁹.

¹⁵ Bittel 1942: 186.

¹⁶ Lloyd/Mellaart 1962: 138, Har. IV; French 1969a: Fig. 30a; French 1969b: 19.

¹⁷ Efe 2004: 15; Sarı 2012: 227-230.

¹⁸ Sarı 2011: 33.

¹⁹ Efe 1997: Res. 1.

ESKİŞEHİR							
YERLEŞMELER	İLÇE	BOYUT		YERLEŞMELER	İLÇE	BOYUT	
		ÇAP	YÜK.			ÇAP	YÜK.
1. Alyamak	Merkez	195m	11m	21. Sarıca/Ilyas	Seyitgazi	Yamaç yerleş.	
2. Bahçehisar	Merkez	400m	7.5m	22. Taşlık	Seyitgazi	85m	5m
3. Çiftlikhöyük	Merkez	100m	10m	23. Bahçecik 2	Alpu	100m	7.5m
4. Duduhöyük	Merkez	280m	9.5m	24. Köprübaşı	Alpu	93m	3m
5. Höyücek/ Kanlıpınar/Katmer H.	Merkez	100m	8m	25. Margı	Alpu	135m	5m
6. Kocakaya	Merkez	55m	5m	26. Osmaniye	Alpu	145m	6.5m
7. K.Kızlar	Merkez	157m	5.5m	27. Çayırhöyük	Çifteler	140m	8m
8. Sepetçi	Merkez	100m	6.5m	28. Çifteler/ Osmaniye	Çifteler	230m	8m
9. Suluhöyük	Merkez	210m	7.5m	29. Ilıcabaşı 1	Çifteler	200m	4m
10. Toraman	Merkez	260m	11.5m	30. Güllühöyük	Mahmudiye	80m	7m
11. Uludere	Merkez	120m	10m	31. Kurtlar	Mahmudiye	200m	10m
12. Üryan	Merkez	240m	2m	32. Yıllankıran	Mahmudiye	200m	10m
13. Yapağı	Merkez	100m	7m	33. Esnemez	İnönü	110m	2.5m
14. Yassıhöyük	Merkez	160m	1.7m	34. Nemli	İnönü	130m	3.5m
15. Akin Höyük	Seyitgazi	135m	8m	35. Oklubalı 1	İnönü	150m	15m
16. Eğriova	Seyitgazi	85m	6m	36. Koşmat	Beylikova	170m	2m
17. İtburnu	Seyitgazi	120m	4m	37. Salavat	Beylikova	130m	9m
18. Katırkulesi	Seyitgazi	250m	13m	38. Çaykoz	Sivrihisar	100m	6m
19. Kaymaz 2	Seyitgazi	40m	2m	39. Çukurhisar	Çukurhisar	160m	16m
20. Sandıközü	Seyitgazi	210m	6m	40. Köstütepe	Günyüzü	87m	5m

Tablo 1: Eskişehir’de yüzey araştırmalarıyla saptanan İTÇ III yerleşmeleri ve boyutları / *EB III Settlements and Their Dimensions Detected in Survey in Eskişehir*

KÜTAHYA			
YERLEŞMELER	İLÇE	BOYUT	
		ÇAP	YÜK.
41. Parmakören	Merkez	150m	11m
42. Köprüören	Merkez	200m	11m
43. Malatça	Merkez	250m	11.5m
44. İkihöyük	Merkez	55m	4m
45. Karaağaç II	Altıntaş	125m	10m
46. Sağlar	Altıntaş	90m	10m
47. Tatarmuhat	Altıntaş	65m	4m
48. Kızılkilise	Altıntaş	80m	7.5m
49. Yalnızsaray	Altıntaş	110m	8m
50. Tavşanlı	Tavşanlı	450x350m	10m
51. Kocahöyük/ Güzelyakup	Tavşanlı	100m	17m
52. Ortaca	Aslanapa	230m	8m
53. Hacıkebir	Çavdarhisar	430m	9.5m

Tablo 2: Kütahya’da yüzey araştırmalarıyla saptanan İTÇ III yerleşmeleri ve boyutları / *EB III Settlements and Their Dimensions Detected in Survey in Kütahya*

Yukarı Sakarya Ovası’nda doğu-batı yönünde uzanan prehistorik yerleşmeler zincirinde höyüklerin bir diğer kısmı da kuzey-güney yönünde yer almaktadır. Eskişehir-Seyitgazi karayolunun her iki tarafında yer alan höyükler ile Seyitgazi-Eskişehir-Ankara karayolunu birleştiren tali yolun etrafında sıralanan höyük dizileri, prehistorik yolların da aynı güzergahlardan geçtiğini göstermektedir²⁰.

Eskişehir ve Yukarı Sakarya ovaları, Sakarya nehrinin doğusundaki bölgeleri batıya bağlayan bir geçit durumundadır. Aynı zamanda söz konusu bu iki ova, doğu taraftan Orta Anadolu Platosu’na da açılmaktadır. Orta Anadolu Platosu, dört taraftan yüksek dağ sıraları ile çevrilidir ve bu dağ sıraları üzerinde doğal geçitler yer almaktadır. Söz konusu bu doğal geçitler, kıyı bölgeler ile Orta Anadolu Platosu arasındaki bağlantıları sağlamaktadır. Bu geçitlerin en önemlilerinden biri, kuzeybatıda, Bozüyük yakınlarında yer almakta ve adeta Plato’nun Marmara Havzası’na açılan bir kapısını oluşturmaktadır²¹.

²⁰ Efe 1995: 247-252.

²¹ Efe 1990a: 3.

BİLECİK			
YERLEŞMELER	İLÇE	BOYUT	
		ÇAP	YÜK.
54. Çokçapınar	Bozüyük	110m	3m
55. Demirköy	Bozüyük	150m	9.5m
56. Killihöyük	Bozüyük	200m	11m
57. Pazaryeri I	Pazaryeri	75m	4m
58. Pazaryeri II	Pazaryeri	150m	5m
59. Oluklu	Söğüt	200m	10m
60. Aharköy	İnhisar	100m	5m
61. Taşlıtarla	Osmaneli	Mezarlık	

Tablo 3: Bilecik’de yüzey araştırmalarıyla saptanan İTÇ III yerleşmeleri ve boyutları / *EB III Settlements and Their Dimensions Detected in Survey in Bilecik*

Orta Anadolu kültürleri ile Kuzey Ege ve Balkan kültürleri arasında yer alan Bilecik Bölgesi’nin, güney kısmı, Frigya’nın, merkez ve kuzey kısmı ise, Bithinya Bölgesi’nin içinde değerlendirilmektedir²². Bölgenin kuzeyde, Güney Marmara, Trakya ve Balkanlarla olan bağlantısı, Karasu Nehri, Sorgun ve Selöz dereleri ile en son Hamsu Deresi’nin Osmaneli yakınlarındaki Sakarya Nehri’ne eklenmesiyle, bu güzergahta oluşan doğal yol ile sağlanmaktadır. Bölgenin güneyinde yer alan Sarısu Çayı, Kandilli köyü yakınlarından geçerek Eskişehir Ovası’nda Sakarya Nehri’nin bir kolu olan Porsuk çayı ile birleşmektedir. Böylelikle, bölgenin Orta Anadolu ile bağlantısı bu şekilde gerçekleşmektedir²³.

Kütahya Bölgesi, Afyon-Altıntaş ovaları ile Akşehir’e oradan da Konya Bölgesi’ne bağlanmaktadır. Söz konusu bölgeden, doğal geçitler ile kuzeyde, Yukarı Sakarya ve Eskişehir ovalarına, Gediz ve Büyük Menderes Vadisi üzerinden de kıyı şeridine ulaşılabilir.

ERKEN İTÇ III ÇANAK ÇÖMLEĞİ

Eskişehir, Kütahya ve Bilecik illerini kapsayan bölgede, Efe tarafından 1988-1995 yılları arasında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında, bir kısmı bölgede daha önceki araştırmalarda saptanmış olan, bir kısmı ise ilk defa tespit edilen toplam 224 yerleşme yeri ziyaret edilmiş ve üzerlerinden malzeme toplanmıştır (Tablo 1-3). Paleolitik’ten MÖ. 1. binyıla kadar uzanan dönemleri kapsayan bu yerleşme yerleri ile ilgili ön raporlar yayımlandığı gibi değişik dönemlere ait kapsamlı yayınlar da Efe tarafından gerçekleştirilmiştir²⁴.

²² Sevin 2001: 1-2.

²³ Sarı 2017: 143.

²⁴ Efe 1990a; 1990b; 1991; 1992; 1993; 1994a; 1994b; 1994c; 1995; 1996; 1997; 1998.

Fotoğraf 2: Koyu Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı Mal Grubu / *Red Slipped Ware with Dark Red Paste*

Koyu Kırmızı Hamurlu Kırmızı Astarlı Mal Grubu			
	Eskişehir	Kütahya	Bilecik
Çaykoz	Bahçecik	Karaağaç II	Aharköy
Sepetçi	Koşmat	Köprüören	Killihöyük
Margı	Keskaya	Malatça	Demirköy
Katırkulesi	İtburnu	Hacıkebir	
Kurtlar	Esnemez	Kocahöyük	
Alyamak	Güllühöyük		
Suluhöyük	Sepetçi		

Tablo 4: Koyu Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı Mal Grubu’nun Bölgeler Arası Dağılım Tablosu / *Interregional Distribution Chart of Red Slipped Ware with Dark Red Paste*

Efe tarafından saptanan İTÇ III çanak-çömleği ayrıntılı olarak tasnif edilmiş, mal ve grupları oluşturularak çizimleri yapılmış ve her bir parça tanımlanarak tanıtılmaya çalışılmıştır. Gereksiz tekrardan kaçınmak amacıyla, aynı form ve aynı mal özellikleri gösteren parçalardan bir kısmının çizimi veya fotoğrafı verilmemiştir. Böylece, yüzey araştırmalarıyla ele geçirilmiş olan ve İTÇ III ‘e tarihlenen yaklaşık 650 parça içinden, dönemin özelliklerini en iyi yansıtan 170 parça bu çalışmaya dahil edilmiş ve incelenmiştir.

MAL GRUPLARI

Yapılan incelemelere göre, yüzey araştırmalarında ele geçirilen, Eskişehir, Kütahya ve Bilecik Bölgesi İTÇ III çanak-çömleği, esas olarak 9 ana mal grubundan oluşmaktadır. Bu mallar ve alt grupları aşağıya çıkarılmıştır:

Fotoğraf 3: Devetüyü Hamurlu, Kırmızı Astarlı Mal Grubu / Red Slipped Ware with Buff Paste

Devetüyü Hamurlu Kırmızı Astarlı Mal Grubu		
Eskişehir		Kütahya
Üryan	K. Kızlar	Parmakören
Çayır Höyük	Ç. Osmaniye	Tavşanlı
Salavat	Kaymaz	

Tablo 5: Devetüyü Hamurlu, Kırmızı Astarlı Mal Grubu'nun Bölgeler Arası Dağılım Tablosu / Interregional Distribution Chart of Red Slipped Ware with Buff Paste

1. Kırmızı Astarlı Mal Grubu

Kırmızı Astarlı Mal Grubu, alt gruplarıyla birlikte değerlendirildiğinde, söz konusu bölgelerde İTÇ III çanak çömleğinin ana mal grubunu oluşturmaktadır.

- a. *Koyu Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı Mal Grubu* (Foto. 2, Tablo 4)

Koyu kırmızı renkli hamur, küçük taşçık, mika ve bitki katkıdır. Yüzey genellikle kendinden astarlı ve iyi açıktır. Kaplar iyi derecede pişirilmiştir.

Fotoğraf 4: Kahverengi Hamurlu, Kırmızı Astarlı Mal Grubu / Brown Slipped Ware with Dark Red Paste

Kahverengi Hamurlu Kırmızı Astarlı Mal Grubu		
Eskişehir		Bilecik
Sandıközü	Alyamak	Pazaryeri II
Ç. Osmaniye	Suluhöyük	
Sepetçi	Bahçehisar	

Tablo 6: Kahverengi Hamurlu, Kırmızı Astarlı Mal Grubu'nun Bölgeler Arası Dağılım Tablosu / Interregional Distribution Chart of Red Slipped Ware with Brown Paste

- b. *Devetüyü Hamurlu, Kırmızı Astarlı Mal Grubu* (Foto. 3, Tablo 5)

Devetüyü renkli hamur genellikle orta büyüklükte taşçık ve bol mika katkıdır. Hamurun içinde zaman zaman az da olsa bitki katkıya rastlanılmaktadır. Yüzey kırmızının tonlarında astarlı, dış yüzey açıktır. Bu grupta kapların iç yüzeyinin de astarlandığı örnekler çoğunluk teşkil etmektedir. Kaplar iyi/orta derecede pişirilmiştir.

- c. *Kahverengi Hamurlu, Kırmızı Astarlı Mal Grubu* (Foto. 4, Tablo 6)

Bol mika katkılı kahverengi hamur zaman zaman çeşitli boyutlarda taşçık ve ince bitki katkıdır. Kırmızının tonlarındaki yüzey rengine sahip olan bu gruptaki kapların genellikle hem dış hem de iç yüzeyleri astarlıdır. Hemen hemen her kap açıktır. Kaplar iyi/orta derecede pişirilmiştir.

Fotoğraf 5: Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı Mal Grubu / Red Slipped Ware with Light Red Paste

Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı Mal Grubu			
Eskişehir		Kütahya	Bilecik
Kaymaz 2	Bahçecik	İkizhöyük	Pazaryeri II
Çiftlikhöyük	Salavat	Köprüören	Pazaryeri I
Yılkıran	Keskaya	Yalnızsaray	
Köstütepe	Eğriova	Kızılkilise	
Kocahöyük			
Kurtlar			
Keskaya			

Tablo 7: Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı Mal Grubu'nun Bölgeler Arası Dağılım Tablosu / Interregional Distribution Chart of Red Slipped Ware with Light Red Paste

d. *Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı Mal Grubu* (Foto. 5, Tablo 7)

Genellikle bol taşçık katkılı olan açık kırmızı renkli hamurda zaman zaman ince bitki ve seyrek mika katkıya da rastlanılmaktadır. Yüzey kırmızı ve tonlarında astarlı ve açıktır. Çoğunlukla kapların iç yüzeylerinin de astarlandığı izlenebilmektedir. İyi derecede pişirilmiş kapların yanında az da olsa orta derecede fırınlanmış örnekler de bulunmaktadır.

2. Portakal Astarlı Mal Grubu

Portakal Astarlı Mallar, batı Anadolu'da, İTÇ III Dönemi çanak çömleği için belirleyici gruplardan biri olarak

Fotoğraf 6: Bej Hamurlu, Portakal Astarlı Mal Grubu / Orange Slipped Ware with Beige Paste

Bej Hamurlu Portakal Astarlı Mal Grubu			
Eskişehir		Kütahya	Bilecik
Höyücek	İtburnu	Tatarmuhat	Oluklu
Çukurhisar	Kurtlar	Hacıkebir	

Tablo 8: Bej Hamurlu, Portakal Astarlı Mal Grubu'nun Bölgeler Arası Dağılım Tablosu / Interregional Distribution Chart of Orange Slipped Ware with Beige Paste

tanımlanmaktadır. Eskişehir, Kütahya ve Bilecik bölgeleri yüzey araştırmalarında da ele geçirilmiş olan söz konusu bu mallar, 2 alt gruba ayrılmaktadır. Altıntaş portakal renkli malı olarak anılan ve Beycesultan ve Seyitömer kazılarında elde edilen bulgularla desteklendiğine göre bu mal grubu daha çok iç batı Anadolu'nun güney kesimleri için karakteristik olup Eskişehir Bölgesi içinde az sayıda temsil edilen ve bölgeye ithal olarak gelen bir grup olarak değerlendirilebilir.

a. *Bej Hamurlu Portakal Astarlı Mal Grubu* (Foto. 6, Tablo 8)

Çok küçük taşçık ve ince mika katkılı olan bej renkli hamur da seyrek de olsa ince bitki katkıya da rastlanılmaktadır. Bu gruptaki kapların tamamının içi ve dışı astarlı olup, dış yüzey açıktır. Kaplar iyi derecede pişirilmiştir.

b. *Açık Kahverengi Hamurlu Portakal Astarlı Mal Grubu* (Foto. 7, Tablo 9)

Az sayıda parça ile temsil edilen bu grupta hamur rengi açık kahverengi olarak izlenebilmektedir. Hamur genellikle çok küçük taşçık, ince bitki ve az mika katkılıdır. Kapların tamamının içi ve dışı astarlı olup, dış yüzey açıktır. Kaplar iyi derecede pişirilmiştir.

Fotoğraf 7: Açık Kahverengi Hamurlu, Portakal Astarlı Mal Grubu / Orange Slipped Ware With Light Brown Paste

Açık Kahverengi Hamurlu Portakal Astarlı Mal Grubu		
Eskişehir		Kütahya
Ç./Osmaniye	Alyamak	Tavşanlı
Toraman		

Tablo 9: Açık Kahverengi Hamurlu, Portakal Astarlı Mal Grubu'nun Bölgeler Arası Dağılım Tablosu / Interregional Distribution Chart of Orange Slipped Ware with Light Brown Paste.

Fotoğraf 8: Film Astarlı Mal Grubu / Wash Ware

3. Film Astarlı Mal Grubu (Wash Ware) (Foto. 8)

Film astarlı mallar (*Wash Ware*) ilk defa İTÇ III^ün başlarında ortaya çıkmıştır. Önceki dönemlerde var olmadığı için diğer dönemlerin mal gruplarından ayrılması son derece kolaydır. Kapların üzerindeki astar, kırmızı ya da kahverengi tonlarında sulandırılmış ve ince dokulu olup kabın içine batırılması ya da bu astarın kabın yüzeyine bir fırçayla sürülmesi ile oluşturulmuştur. Bu terim ilk olarak Mellaart tarafından kullanılmıştır²⁵. Söz konusu bu mal grubu, genellikle, çark yapımı örneklerle temsil edilse de el yapımı olanlar da repertuvarda yer almaktadır. Pürüzsüz ve homojen ancak zaman zaman da küçük taşçık katkılı olan bir hamura sahip olan kaplarda, kabın son derece hızlı pişirilmesi ile nadir de olsa öze rastlanmaktadır.

²⁵ Mellaart 1962: 199.

Fotoğraf 9: Kırmızı Astarlı Parlak Açıklı Mal Grubu / Red Coated Ware

Kırmızı Astarlı Parlak Açıklı Mal Grubu (Red Coated Ware)		
Eskişehir		Kütahya
İtburnu	Taşlık	Tatarmuhat
Ç./Osmaniye	Sandıközü	Hacıkebir
Duduhöyük	Çukurhisar	
Akin Höyük		

Tablo 10: Kırmızı Astarlı Parlak Açıklı Mal Grubu'nun Bölgeler Arası Dağılım Tablosu / Interregional Distribution Chart of Red Coated Ware

4. Kırmızı Astarlı Parlak Açıklı Mal Grubu (Red Coated Ware) (Foto. 9, Tablo 10)

Kırmızı Astarlı Parlak Açıklı olarak tanımlanan grubun hamuru ince ve katkısız olup genellikle bej renklidir. İTÇ başından beri kullanılan kırmızı astarlı mallardan gelişerek İTÇ II sonlarında batı Anadolu'nun önemli bir kısmında görülen bu grup, İTÇ III^ün en karakteristik mal grubu olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk defa İTÇ III^ü'de Troya'da *Red Coated Ware* adıyla tanımlanmıştır²⁶. Açık kırmızıdan morumsu kırmızı ya da ciğer kırmızısı tonlarına kadar değişen astar kabın yüzeyine iyi yapışmıştır ve genellikle son derece parlak açıklıdır. Bazı kaplarda içte, ağız kenarları altında bant astar (*rim slip*) uygulanmıştır (Tablo 7). Bu mal

²⁶ Blegen 1950: 221.

Fotoğraf 10: Kahverengi Astarlı ve Açıklı Mal Grubu / *Brown Slipped and Burnished Ware*

Fotoğraf 11: Devetüyü Astarlı ve Açıklı Mal Grubu / *Buff Slipped and Burnished Ware*

Kahverengi Astarlı ve Açıklı Mal Grubu		
Eskişehir		Kütahya
Demirköy	Keskaya	Hacıkebir
İtburnu		

Tablo 11: Kahverengi Astarlı ve Açıklı Mal Grubu'nun Bölgeler Arası Dağılım Tablosu / *Interregional Distribution Chart of Brown Slipped And Burnished Ware*

Devetüyü Astarlı ve Açıklı Mal Grubu			
Eskişehir		Kütahya	Bilecik
Margı	Alyamak	Köprüören	Aharköy
		Tavşanlı	

Tablo 12: Devetüyü Astarlı ve Açıklı Mal Grubu Grubu'nun Bölgeler Arası Dağılım Tablosu / *Interregional Distribution Chart of Buff Slipped and Burnished Ware*

grubundan kaplar, çarkta şekillendirmeye uygun olup, yüksek ısıda fırınladığı için sert ve hamuru iyice pekişmiş olarak karşımıza çıkar. Çok iyi astarlanmış ve açıklanmış olması nedeniyle, bazı formlarının çarkta yapılıp yapılmadığını belirlemek zordur. Kap cidarları çoğunlukla incedir. Kaplar son derece kaliteli bir görüntü sergilemektedir.

5. Kahverengi Astarlı ve Açıklı Mal Grubu (Foto. 10, Tablo 11)

Kahverenginin tonlarında, kırmızı ya da bej hamurlu olan kapların yüzeyleri dışta ve zaman zaman da hem dış hem de içte kahverengi astarlanmıştır. Genellikle açıklı olan kapların hamurları ince bitki ve az taşçık katkıdır. Kaplar orta-iyi derecede pişirilmiştir.

6. Devetüyü Astarlı ve Açıklı Mal Grubu (Foto. 11, Tablo 12)

Genellikle koyu gri ve bej hamurlu olan kaplar ince bitki ve çok küçük taşçık katkıdır. Kapların hamurlarının iyi pekişmiş oldukları ve hem içte hem de dış yüzeylerinde açık uygulamasının varlığı izlenebilmektedir. Bu mal grubu ile şekillendirilen kapların genellikle iyi pişirilmiş oldukları göze çarpmaktadır.

Fotoğraf 12: Gri Mal Grubu / *Gray Ware*

Gri Mal Grubu	
Eskişehir	
Ilıcabaşı 1	Alyamak
Höyücek/Kanlıpınar/ Katmer Höyük	Çifteler/ Osmaniye

Tablo 13: Gri Mal Grubu Grubu'nun Bölgeler Arası Dağılım Tablosu / *Interregional Distribution Chart of Gray Ware*

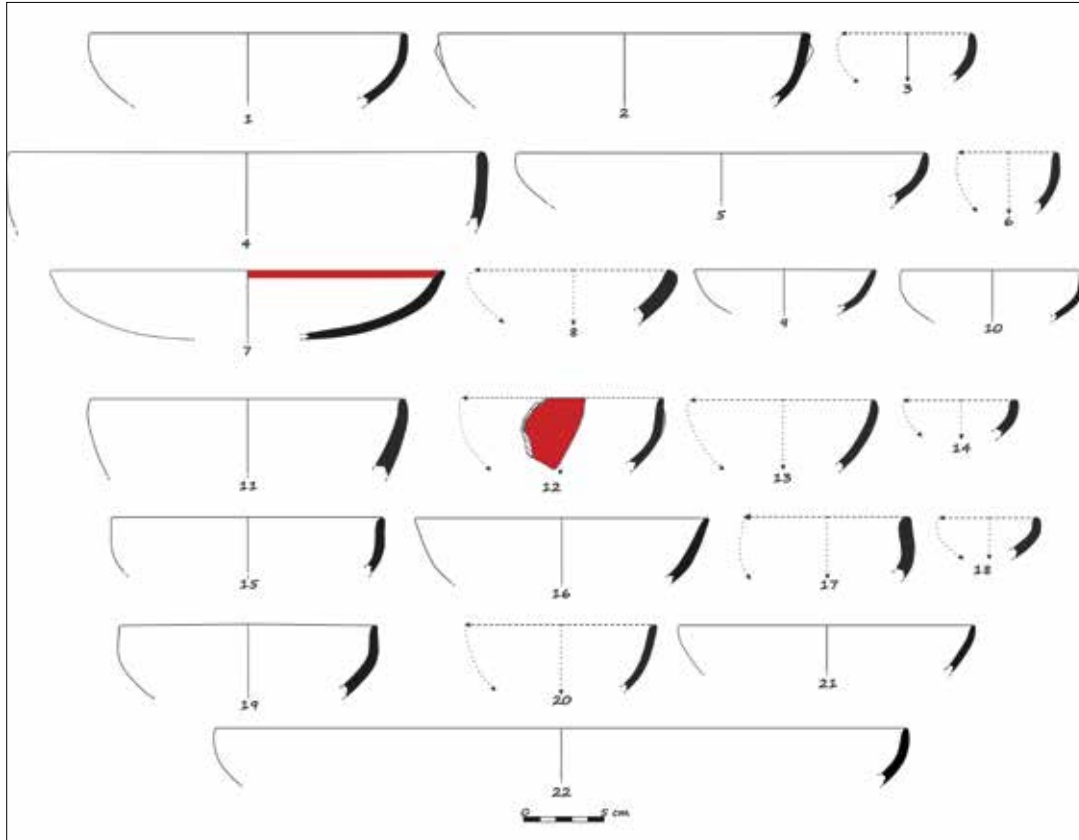
Fotoğraf 13: Kaba Mallar / Coarse Ware

Kaba Mallar			
Eskişehir	Kütahya	Bilecik	
Alyamak	Bahçecik 2	Köprüören	Pazaryeri I
K. Kızlar	Uludere	Karaağaç II	Killihöyük
Nemli	Yapağı	Yalnızsaray	Çokcapınar
Eğriova	Esnemez	Kocahöyük	Aharköy
Demirköy	Çayırhöyük		
Sandıközü	Çukurhisar		

Tablo 14: Kaba Mallar'ın Bölgeler Arası Dağılım Tablosu / Interregional Distribution Chart of Coarse Ware

7. Gri Mal Grubu (Foto. 12, Tablo 13)

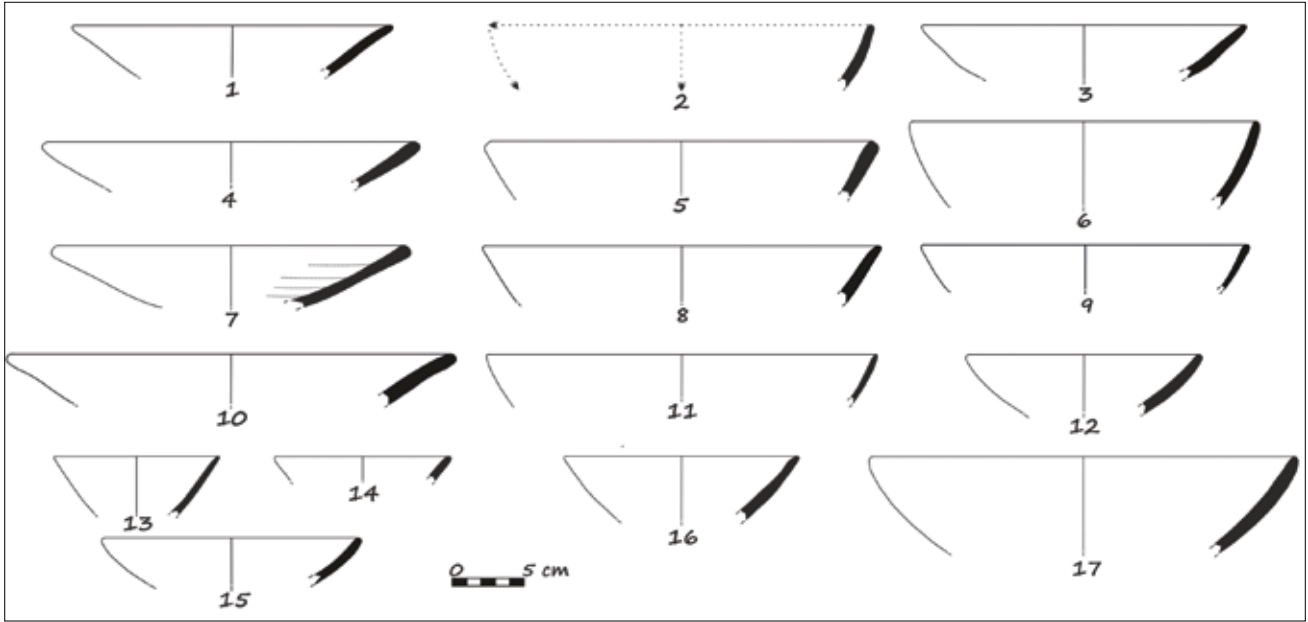
Batı Anadolu yerleşmelerinde ve aynı zamanda yüzey araştırmaları malzemesi içinde de sınırlı sayıda ele geçirilmiş olan söz konusu mallar, İTÇ III'ün karakteristik gruplarındandır²⁷. Gri renkli ve iyi pekişmiş hamur, genellikle mika katkıdır. Gri renkli yüzey astarlı ve açıktır. Çoğunlukla kase, tankard ve depas formlarının şekillendirilmesinde kullanılan bu mal grubundan parçalar çarkta yapılmış²⁸ ve iyi pişirilmiştir.

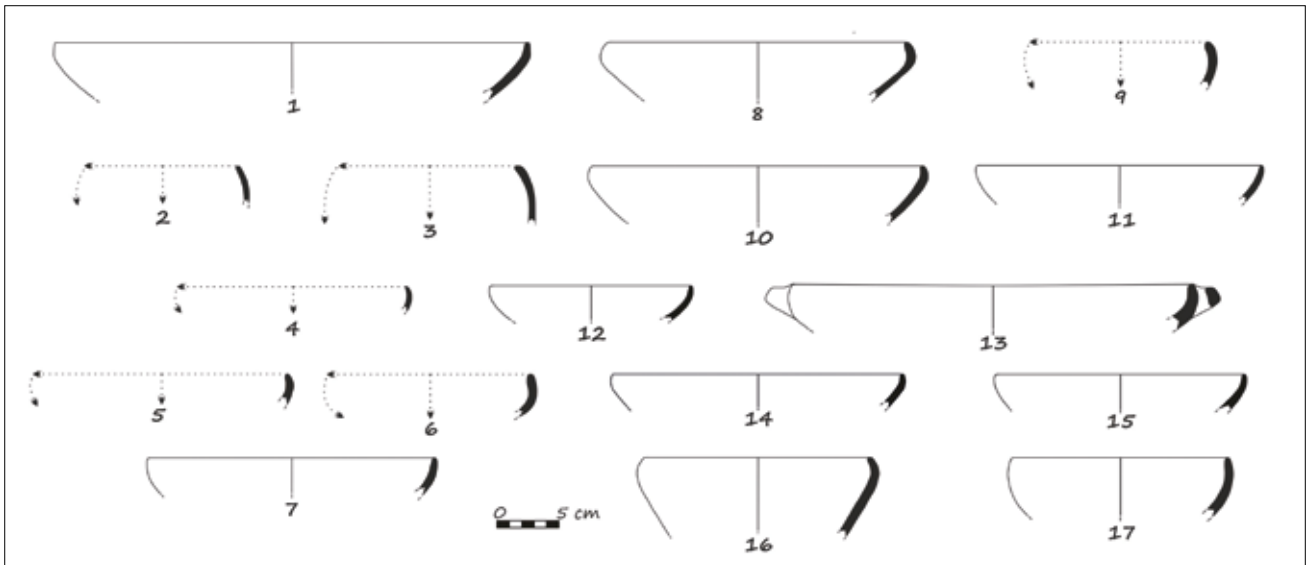
Fotoğraf 14: Basit Profilli Kaseler / Bowls with Simple Profile

²⁷ adı geçen eser: 220; Goldman 1956:134.

²⁸ Türkteki 2010: 75.

Fotoğraf 15: Tabaklar-Yayvan Kaseler / Platter

Fotoğraf 16: İçe Doğru Kıvrılan Ağız Kenarlı Kaseler / Bowls with Inturning Rim

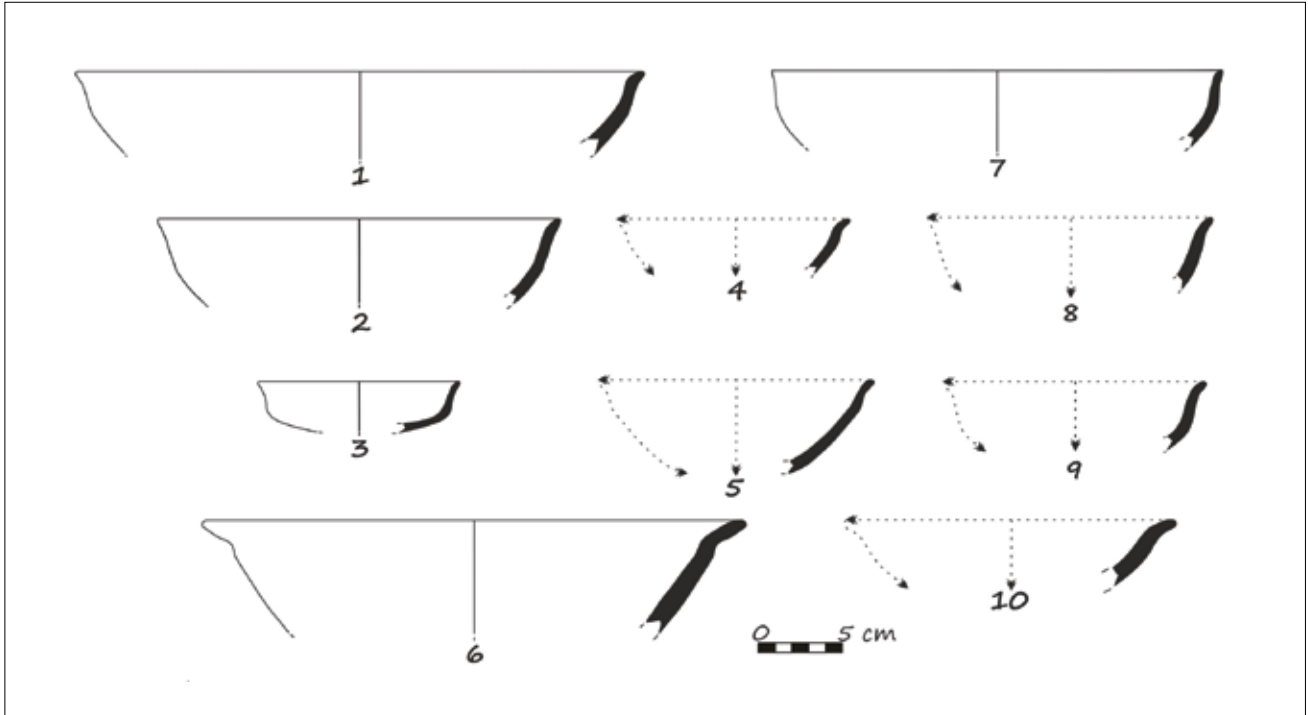
8. Kaba Mallar (Foto. 13, Tablo 14)

Kahverengi ve kırmızının tonlarını içeren hamurlu, hamuru renginde kalın astarlı olarak şekillendirilmiş olan kaba mallar genellikle pişirme ya da saklama kaplarından oluşmaktadır. Hamur, taşçık, bitki ve mika katkılı olup çoğunlukla kötü pişmeden kaynaklanan siyah özlüdür. Kapların yüzeylerinde ikinci yanıklar sebebiyle kısmi olarak alacalanma mevcuttur.

FORMLAR

1. Basit Profilli Kaseler (Foto. 14)

Ağız çaplarının 12 cm ile 45 cm arasında değiştiği söz konusu form hafif içe doğru kıvrım yapan ağız kenarına sahiptir. Çalışmaya konu olan bölgede kulplu örneklerine rastlanılmamış sadece iki tanesinin ağız kenarı altında memecik şeklinde yapılmış küçük tutamak şeklinde çıkıntı izlenebilmektedir (Foto. 14/ 2,12). İTÇ III çanak çömlek repertuarı için karakteristik bir öge olan Kırmızı Astarlı, Parlak Açıklı (*Red Coated Ware*) Mal Grubu ile yapılmış bir kase parçası ile içte ağız kenarı altında bant

Fotoğraf 17: Dışa Açılan Ağız Kenarlı Kaseler / *Bowls with Outturning Rim*

astar uygulamasının (*rim slip*) görüldüğü bir başka örnek de grupta yer almaktadır (Foto. 14/ 7).

2. Tabaklar-Yayvan Kaseler (Foto. 15)

Bu grupta yer alan örneklerin ağız çapları 11,4 cm ile 30,8 cm arasında değişmektedir. Kaplar, basit gövdelidir ve profilleri hafifçe dışa açılacak biçimde şekillendirilmişlerdir. Az sayıda da olsa çark yapımı örneklerin var olduğu (Foto 29/7) bu grupta, kapların üzerinde herhangi bir kulp ya da bezeme ögesine rastlanılmamaktadır.

3. İçe Doğru Kıvrılan Ağız Kenarlı Kaseler (Foto. 16)

Bu grupta yer alan örnekler, ağız çapı 16 cm ile 39 cm arasında değişen ve ağız kenarları içe doğru kıvrım yapan kaselerden oluşmaktadır. Devetüyü ve açık kırmızı hamurlu örneklerin yoğun olduğu bu tipteki kaselerin üzerinde bezemeye hiç rastlanmazken, sadece bir kasenin ağız kenarı altında kulp uygulaması izlenebilmektedir (Foto. 16/ 13).

4. Dışa Açılan Ağız Kenarlı Kaseler (Foto. 17)

Bu form grubunda, kapların dudaklarının belirgin bir şekilde dışa doğru döndürülmüş oldukları görülmektedir. Bu sebeple, geniş ağız kenarına sahip söz konusu bu kapların ağız çapları 12 cm ile 38 cm arasında değişmektedir. Bu form grubundaki kaseler çoğunlukla

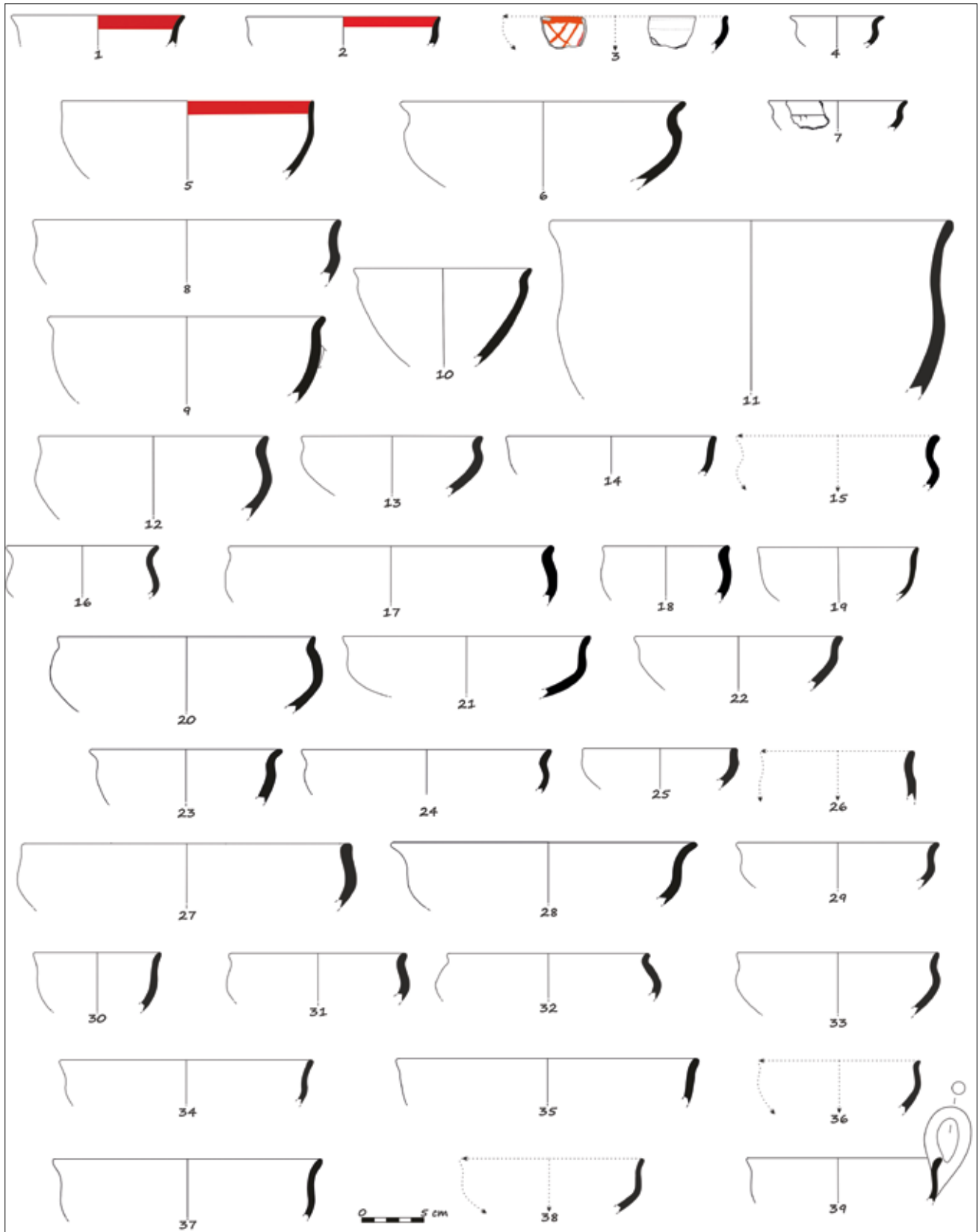
Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı Mal Grubu'yla oluşturulmuşlardır. Kaselerin üzerinde kulp ya da bezeme örneklerine rastlanılmamıştır.

5. S Profilli Kaseler (Foto. 18)

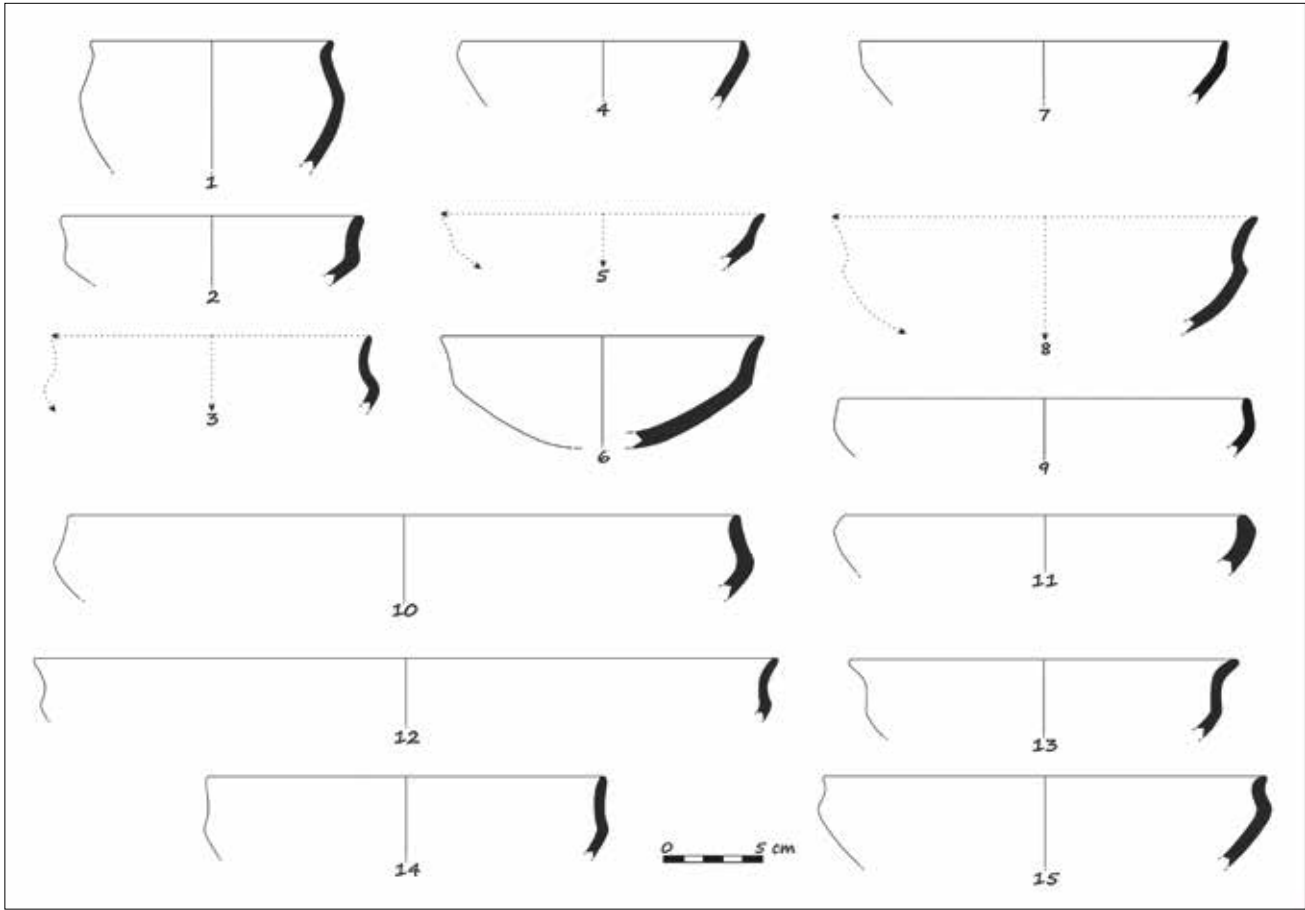
S Profilli Kaseler, bu çalışmadaki en yaygın form grubunu oluşturmaktadır. Bu grupta yer alan örneklerin ağız çapları 7,6-32 cm. arasında değişmektedir. Genellikle Açık- Koyu Kırmızı ve Astarlı Mal Grubu ile şekillendirilmiş olan söz konusu bu form grubundan parçalara, Kırmızı Astarlı, Parlak Açıklı Mal Grubu'nda (*Red Couted Ware*) da rastlamak mümkündür (Foto. 18/22). Bazı parçaların ağız iç kısımlarının bant astarlı (*rim-slip*) oldukları izlenebilmektedir (Foto. 18/1,2,5).

6. Omurgalı Kaseler (Foto. 19)

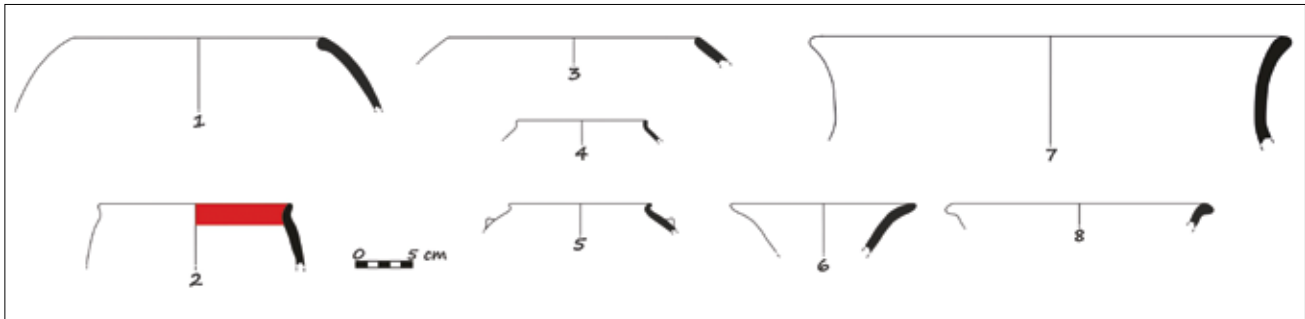
Bu gruptaki kaseler, 13,5-36 cm arasında değişen ağız çaplarına sahiptir. Kaselerin gövdelerinin orta kısmında (Foto. 19/ 1 - 3, 5, 6, 8 - 10, 12 - 15) ve zaman zaman da ağız kenarları altında (Foto. 19/ 4, 7, 11) keskin bir omurganın yer aldığı görülmektedir. Kaseler, çalışmada tespit edilmiş olan neredeyse tüm mal gruplarından örnek vermektedir. Bu gruptaki kaselerin üzerinde bezeme ve kulp ögelerine rastlanamamıştır.

Fotoğraf 18: S Profilli Kaseler / S Profile Bowls

Fotoğraf 19: Omurgalı Kaseler / Carinated Bowls

Fotoğraf 20: Çömlekler / Jars

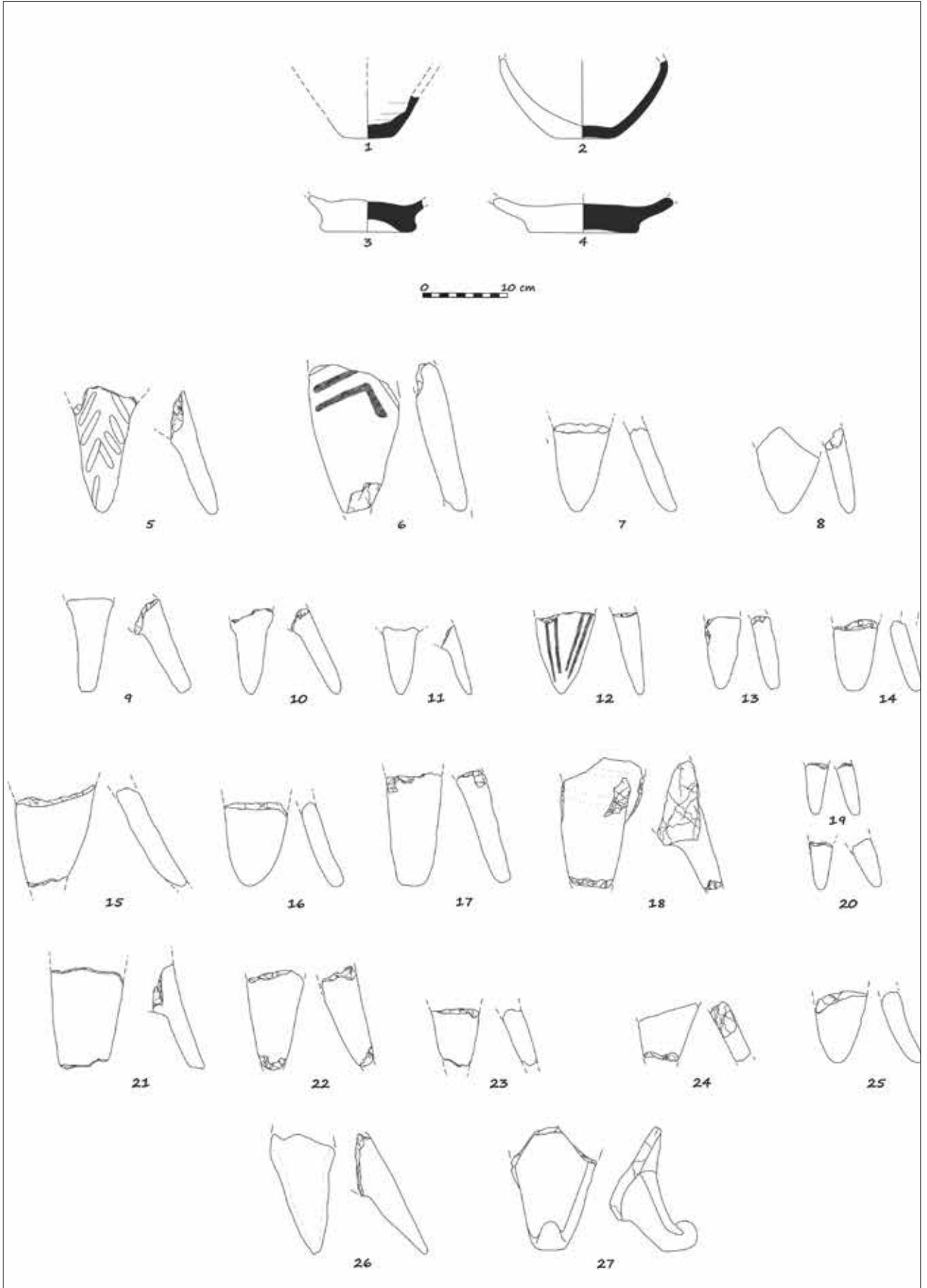
7. Çömlekler (Foto. 20)

Söz konusu bölgelerde İTÇ III yüzey araştırması malzemesi içinde sayıca en az ele geçirilen grup çömleklerdir. Söz konusu grup genellikle portakal rengi yüzeye sahiptir. Ağız çapları 13,5 cm ile 42 cm arasında değişen çömlekler kendi içlerinde farklı form özellikleri göstermektedir. Çömlekler, içe kapanan (Foto. 20/ 1) ve dışa açılan ağızlı (Foto. 20/ 2), küresel gövdeli (Foto. 20/ 3), sıkma (Foto. 20/ 4,5), içbükey boyunlu (Foto. 20/ 7) ve dışa kalınlaştırılmış dudaklı

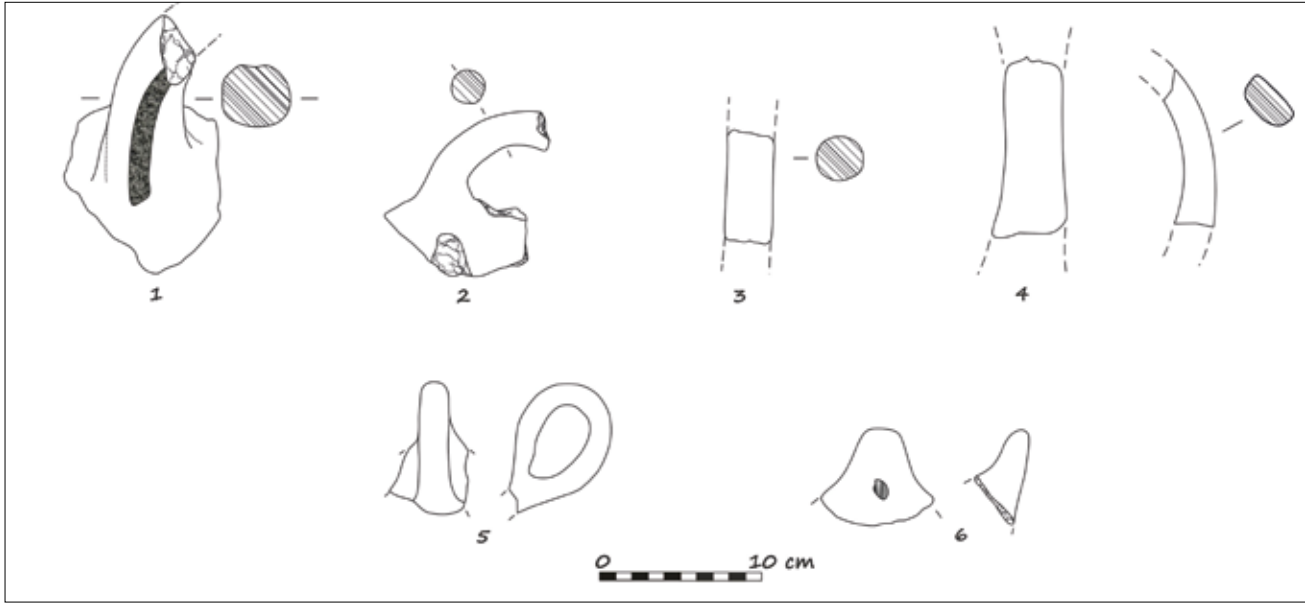
(Foto. 20/ 8) olarak sıralanabilir. Çömleklerin içinde incelenen bir form, gövde şeklinin nasıl devam ettiği ve gövdede kulplarının var olup olmadığının bilinmemesi sebebiyle bu grup altına eklenmiştir. Ancak, söz konusu bu formun testi biçiminin özelliklerini taşıdığı söylenebilir (Foto. 20/6).

8. Dipler ve Ayaklar (Foto. 21)

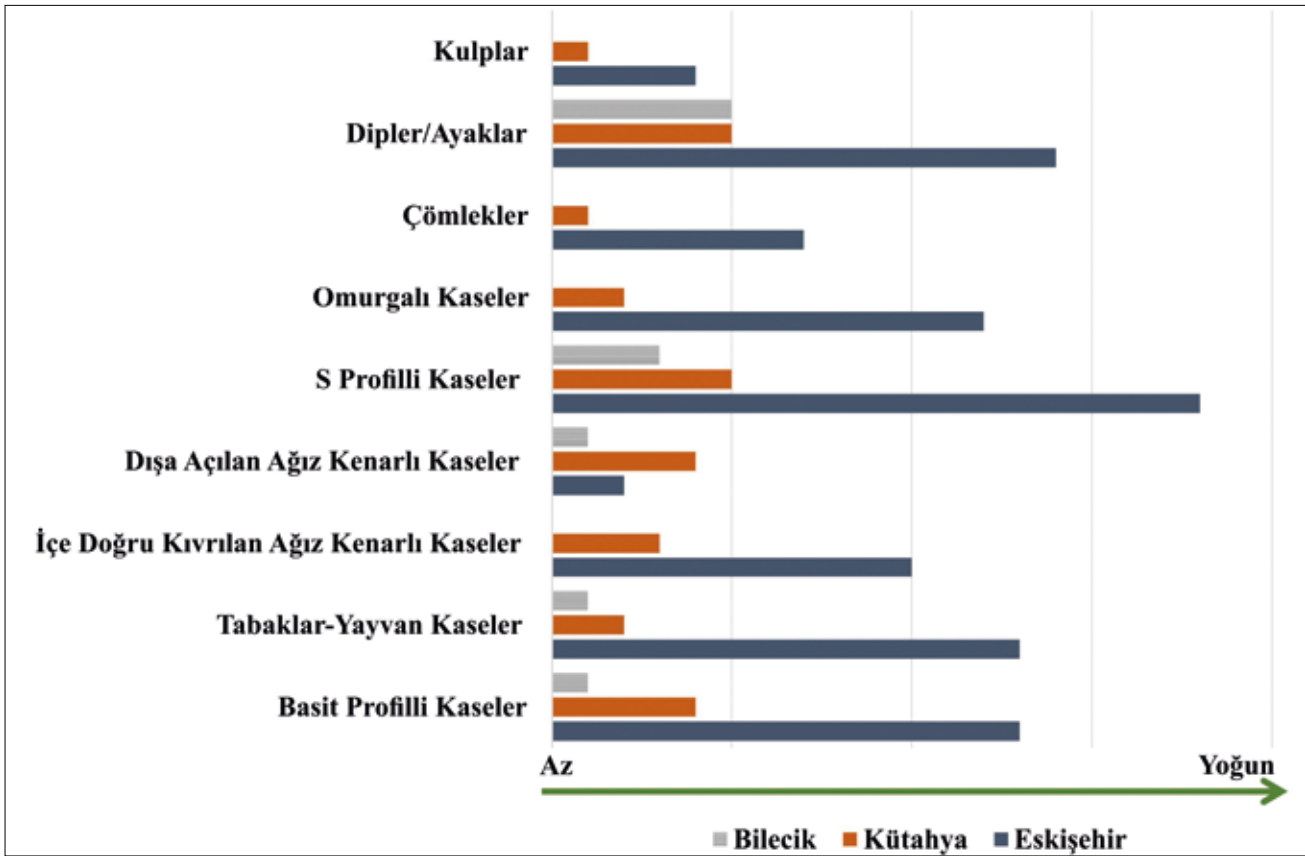
Çalışmada dört örnekle temsil edilen dipler; düz, kaideli ve *omphaloslu* olmak üzere gruplara

Fotoğraf 21: Dipler ve Ayaklar / Bases and Feet

Fotoğraf 22: Kulplar / Handles

Fotoğraf 23: YüzeY Araştırmaları Çanak-Çömlek Repertuarı Bölgeler Arası Yoğunluk Tablosu / Interregional Density Chart of Pottery Repertoire from Survey

ayrılmaktadır (Foto. 21/ 1-4). Dipler genellikle kırmızı yüzey rengine sahiptir. Söz konusu bölgelerde ele geçirilen ayaklar ise, oldukça kalabalık bir grubu oluşturmaktadır (Foto. 21/ 5-27). Kaba Mal Grubu ile şekillendirilen grubun ait olduğu kaplar,

genellikle pişirme işlerinde kullanılan mutfak kaplarıdır. Neolitik Dönem'den itibaren kullanılan ayaklı kapların, İTÇ'ye gelindiğinde kullanımın arttığı bilinmektedir. Çalışmadaki ayak örneklerinin bazılarının üzerinde oluk bezemeye rastlanılmaktadır

(Foto. 21/ 5,6,12). Ayaklardan bir tanesi İTÇ III'de görmeye alışkın olduğumuz şekilde *volütlü*dür (Foto. 21/ 27).

Kulplar (Foto. 22)

Esas itibariyle, kapları yerinden oynatmak, taşımak, asmak, elle tutarak kullanmak ve kapakları ağız kısımlarına tutturmak için kullanılan kulplar, biçimlerine ve kap üzerine yerleştiriliş şekillerine göre birtakım alt gruplara ayrılmaktadır. Çalışmaya konu olana bölgelerde, dikey tek parmak delikli (Foto. 22/1,3,4), ip delikli (Foto. 22/6) ve ilmik kulplu (Foto. 22/2, 5) örnekler rastlanılmıştır. Kırmızı Astarlı, Parlak Açkılı Mal Grubu'yla (*Red Coated Ware*) şekillendirilen tek örnek dışında (Foto. 22/4), kulplar genellikle Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı Mal Grubu ile yapılmış kaplara aittir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bilecik, Eskişehir ve Kütahya illerinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonucunda ele geçirilen İTÇ III çanak-çömleği hem form hem de mal grupları sınıflandırması açısından, batı Anadolu'nun çağdaş yerleşmelerinin çanak-çömlek repertuarıyla paralel özellikler içermektedir.

Öncelikle, İTÇ III'ün karakteristik mal gruplarından olan Kırmızı Astarlı, Parlak Açkılı (*Red Coated Ware*) Mal Grubu'ndan parçalar, yüzey araştırması bölgesi içerisinde saptanmış olan önemli gruplardandır. Söz konusu bu mal gurubu, batı Anadolu'nun önemli bir kısmında İTÇ başından beri kullanılan kırmızı astarlı maldan gelişmiştir ve zamanla İTÇ III'ün en karakteristik grubu haline gelmiştir. Çok iyi astarlanmış ve açkılanmış olması nedeniyle, bu grup ile temsil edilen özellikle kaselerin ya da tüm olarak ele geçmiş kapalı formların çömlekçi çarkında yapılıp yapılmadığı çok zor anlaşılmaktadır. Son derece kaliteli olan bu mal grubunda, özellikle kapalı formlarda ağız altında bant astar uygulamasının karakteristik olduğu gözlemlenmektedir. Çömlekçi çarkına uygun hamur yapısına rağmen, özellikle astar ve açkı işlemlerinin zahmetli olması sebebiyle, sıklıkla depas ve tankard gibi özel formların üretiminde kullanılmakla birlikte, sınırlı sayıda da olsa kase formları ile de temsil edilmektedir. Yüzey araştırması içerisinde söz konusu bu mal grubundan örnekler, Basit Profilli Kaseler (Foto 14/ 12,20), Tabaklar (Foto. 15/ 11-13), S Profilli Kaseler (Foto 15/ 22) ve bir depas formuna ait olduğu düşünülen kulp parçası (Foto. 22/ 4) üzerinde rastlanılmıştır. Kırmızı Astarlı, Parlak Açkılı (*Red Coated Ware*) Mal Grubu'ndan yapılmış parçalar, komşu bölgelerde, en yoğun olarak Troya'da görülür. Ayrıca bu mal grubuna

benzer örnekler, orta Anadolu'da Kültepe'de²⁹ ve az sayıda olmakla birlikte Kıyı Ege'de Limantepe'de³⁰ saptanmıştır.

Yüzey araştırmalarıyla saptanmış ve Eskişehir Bölgesi'nin önemli İTÇ III höyüklerinden olan Bahçehisar ve Aharköy'de ele geçirilen Film Astarlı (*Wash Ware*) A2 tabakları, İTÇ III'ün belirleyici form ve mal grubu özelliklerine sahiptir (Foto. 15/ 4)³¹. Troya'da çark yapımı A2 tabağı ilk kez IIB tabakasında ortaya çıkar ve IIc'de Film Astarlı Mal Grubu ile yapılmış A2 tabaklarının kullanımı yaygınlaşır³². IIIa yerleşmesinde ise, II. yerleşmeye oranla daha hakim olan A2 tabakları, az sayıda da olsa Kırmızı Astarlı, Parlak Açkılı Mal Grubu (*Red Coated Ware*) ile şekillendirilmiştir³³. Söz konusu mal grubu ile yapılmış, çark yapımı A2 tabakları, kuzeyde İznik-İnegöl ve Eskişehir ovaları³⁴ ile güneyde Afyon ve batıda Akhisar-Manisa bölgelerine kadar geniş bir coğrafyada gerçekleştirilmiş olan yüzey araştırmalarında da saptanmıştır³⁵. Aynı bölgede yer alan, Küllüoba'da çok sayıda örnekle temsil edilen A2 tabakları, çömlekçi çarkında yapılmış en kalabalık form grubu olarak karşımıza çıkmaktadır³⁶. Anadolu yarımadasında, diğer yerleşmelere göre sayıca en fazla Troya³⁷ ve Küllüoba'da saptanmış olan A2 tabakları, Kilikya'da Tarsus³⁸ ve Kinet Höyük'te³⁹, kuzeybatı Anadolu'da ise en kuzey noktada Kanlıgeçit⁴⁰ yerleşmesinde de ele geçirilmiş karakteristik İTÇ III biçimlerindedir. Eskişehir Bölgesi'nin hemen güneyinde konumlanan Kaklık Mevkii'nde ise, İTÇ III mezarlık alanında dağılık halde, ölü hediyeleri arasında ele geçirilen A2 tabağının da Küllüoba ve Troya örneklerinde olduğu gibi çark yapımı olduğu gözlemlenmektedir⁴¹. Komşu bölgede ise, çark yapımı A2 tabaklarının paralellerine, Beycesultan'ın İTÇ III tabakalarında rastlanır⁴².

İTÇ II ortalarından itibaren Yukarı Sakarya, Eskişehir ve İznik ovalarında yaygın bir form olarak karşımıza çıkan S profilli Kaseler'in yüzey araştırması malzemesi içerisinde, çoğunluğunun Eskişehir Bölgesi'nden geldiği ve neredeyse çalışma kapsamında tanımlanmış olan tüm mal gruplarıyla şekillendirildiği söylenebilir. İçerisinde

²⁹ Özgüç 1986: 38-39, Fig. 3, 22, 25.

³⁰ Şahoğlu 2002: 55; 2005: 350.

³¹ Efe 1994: 10.

³² Blegen vd. 1950: 225-226.

³³ Blegen vd. 1951: 24.

³⁴ Efe 1994: 16.

³⁵ French 1969: 53, Fig. 49.

³⁶ Türkteki 2012: 72.

³⁷ Blegen vd. 1950: 372-375.

³⁸ Goldman 1956: 265, Fig. 412, 413, 417, 418.

³⁹ Gates 2005: Fig.4.

⁴⁰ Özdoğan vd. 2012: 153-155, 157.

⁴¹ Topbaş vd. 1998: 45, 73, Fig. 58, No:158.

⁴² Lloyd / Mellaart 1962: 201, 207 Fig. P.47/1, Fig. P.50/ 1-2, Fig. P.52/1,2.

Kırmızı Astarlı, Parlak Açıklı (*Red Coated Ware*) Mal Grubu ile yapılmış (Foto. 18/ 22) ve ağız iç kısmında bant astar uygulamasının izlenebildiği örnekler (Foto. 9, 32/ 1,2,5) İTÇ III karakterini yansıtan önemli parçalardandır. Eskişehir Bölgesi'nde stratigrafik olarak kazısı yapılan Küllüoba'da, bu kaseler, İTÇ III boyunca geleneksel Kırmızı Astarlı ve Açıklı ve özellikle Kırmızı Astarlı, Parlak Açıklı (*Red Coated Ware*) Mal Grubu ile hem el ve hem de çark yapımı örneklerle temsil edilmektedir. Troya'da İTÇ III'ün başından itibaren karşımıza çıkan söz konusu form, genellikle el yapımı olarak değerlendirilmiştir. Ancak Küllüoba'daki örneklerle benzeşen *Red Coated* Mal Grubu ile yapılmış örneklerin Küllüoba'dakilere paralel olarak çark ile üretilmiş olmaları mümkündür⁴³.

Omurgalı kaseler, yüzey araştırmasının söz konusu olduğu bölgelerde, İTÇ II sonundan itibaren gelişerek devam eden bir başka kase formudur. Küllüoba'da İIIC evresinden itibaren yaygınlaşan, büyük oranda çark yapımı olan ve genellikle Kırmızı Astarlı, Parlak Açıklı Mal Grubu (*Red Coated Ware*) ile temsil edilen kaselerin çalışmadaki örnekleri içerisinde söz konusu bu mal grubundan parçalara rastlanılmamış olması ilginçtir. Bu durum ancak, malzeme toplanan höyüklerde bu nitelikteki parçaların üst evreler tarafından alt katlarda kilitlenmesi ile ve yüzey araştırmalarıyla ele geçirilen az sayıdaki omurgalı kase parçalarının arasında söz konusu mal grubuna rastlanılmamış olunması ile açıklanabilir.

İTÇ III'de, özellikle Eskişehir Bölgesi için ayırıcı bir form olduğu bilinen grup⁴⁴, üç ayaklı çömleklerdir. Tüm olarak ele geçirilemeyen ancak bu form grubuna ait oldukları bilinen ayak parçalarının çalışmadaki örneklerinin tamamı pişirme kapları işlevine uygun olarak Kaba Mal ile şekillendirilmiştir. üç ayaklı çömlekler, Batı Anadolu sahil kesimi ile Doğu Ege Adaları'nda ve Beycesultan İTÇ I Kütür Bölgesi içinde İTÇ I'den itibaren rastlanılmaktadır⁴⁵. Pisidya/Göller Bölgesi'de İTÇ II'de, İç Kuzeybatı Anadolu'da ise, İTÇ II'nin sonlarında görülmeye başlanan üç ayaklı çömleklerin kullanımının, İTÇ III boyunca devam ettiği izlenebilmektedir.

Dönemin karakteristik örneklerinden biri olan ve ilk kez Troya'da IIG tabakasında ortaya çıkan volüt ayak biçimi⁴⁶ (Foto. 21/ 27), yüzey araştırması malzemesi içinde tek bir örnek ile temsil edilmektedir. Yakın bölgede benzerlerine, Kaklık Mevkii'nde C Alanı'nda ele geçirilen bir üç ayaklı çömlek üzerinde rastlanılmıştır⁴⁷.

Çoğunlukla, Eskişehir Bölgesi yerleşmelerinden ele geçirilmiş olan ve kırmızı yüzey rengine sahip, İç doğru kıvrılan ağız kenarlı kaselerin en yakın paralelleri, Kaklık Mevkii'nde İTÇ III'ün başından itibaren kullanılmakta olan Kırmızı Astarlı, Parlak Açıklı Mal Grubu (*Red Coated Ware*) ile yapılmış örneklerdir⁴⁸. Söz konusu form ile diğer bir paralellik Küllüoba yerleşmesi üzerinden sağlanabilir. Küllüoba'da İTÇ II'nin geç evresinden itibaren görülen form biçimi, yoğun olarak Kırmızı Astarlı, Parlak Açıklı (*Red Coated Ware*) Mal Grubu ile temsil edilmektedir. Kapların büyük bir kısmı çarkta yapılmıştır. İç kısımlarında genellikle bant astar uygulamasının var olduğu içe doğru kıvrılan ağız kenarlı kaselerin üzerinde zaman zaman boya bezemeye de rastlanılmaktadır. Yüzey araştırması malzemesi içerisinde yer alan söz konusu formdan parçalar bölge geleneğine uygun olarak genellikle kırmızı astarlı, parlak açıklı ya da açık kırmızı astarlı ve açıklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Üzerlerinde kulp dışında herhangi bir öğeye rastlanılmayan formun, bölge genelinde içe doğru kıvrılan ağız kenarlı kaseler için karakteristik olan bant astar uygulamasına rastlanılmaması da ilginç bir durumdur. Yüzey araştırmaları çanak-çömleği içerisinde bant astar uygulamasının var olması ancak söz konusu form için belirleyici olan bu uygulamayı üzerinde barındıran örneklerin ele geçirilememiş olması istatistiksel olarak sayıca az parça toplanmasıyla ilişkili olmalıdır.

Benzer bir durum, depas ve tankard formu için de geçerlidir. Özel formlardan olan söz konusu bu kaplar, az üretilmeleri sebebiyle yüzey araştırmalarında bulunamamış olabilir. Bu forma ait iki parça, yüzey araştırmalarında, Çukurhisar (Foto 25/4) ve Aharköy⁴⁹ yerleşmelerinden tanınmaktadır.

Genel bir değerlendirme yapılacak olunursa, yüzey araştırmalarıyla ele geçirilmiş olan kap formlarının, Eskişehir Bölgesi'nde saptanmış yerleşmelerin (Tablo 1) tamamında ele geçirildiği söylenebilir. Özellikle, diğer form gruplarıyla kıyaslandığında, S profilli, omurgalı ve basit profilli kaseler ile tabak ve yayvan kaselerin görülme oranlarındaki yoğunluk dikkat çekicidir. Aynı zamanda, üç ayaklı çömlekleri temsil eden ayakların çokça ele geçirilmesi de, sıvı gıdaların pişirilmesi için uygun olan bu nitelikteki kapların sıklıkla kullanıldığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Söz konusu bölgede kaplar karakteristik olarak, Kırmızı Astarlı Mal Grupları ve daha özel kap formlarının şekillendirildiği Kırmızı Astarlı Parlak Açıklı Mal Grubu (*Red Coated Ware*) ile yapılmışlardır⁵⁰ (Foto. 23).

Tüm form gruplarının saptanabildiği bir diğer bölge

⁴³ Blegen 1950: 319, Fig. 377:37.1133.

⁴⁴ Sarı/Arslan 2017: 16.

⁴⁵ adı geçen eser: 5.

⁴⁶ Sarı 2011: 167.

⁴⁷ Topbaş vd. 1998:71, Fig. 54/134-135p, Fig. 57/151.

⁴⁸ adı geçen eser: 72, Fig. 55/139.

⁴⁹ Efe 1990: 16, Res. 12/4.

⁵⁰ Bölge ile ilgili güncel araştırmalar için bakınız; Efe vd. 2015, 2016; Sarı 2018, 2019, 2020.

Kütahya'dır (Tablo 2). Ancak, ele geçirilen kap formları, sayısal olarak Eskişehir Bölgesi'ndekilerle kıyaslandığında oranın oldukça az olduğu izlenebilmektedir. Tabaklar-Yayvan Kaseler dışında, bölgede hemen hemen eşit oranda temsil edilen kap formları arasında, S profilli kaseler ile ayakların biraz daha fazla ele geçirilmiş olduğu söylenebilir. Yine de söz konusu formların Eskişehir Bölgesi'nde saptananlardan sayıca çok az olduğunu belirtmek gerekir. Aynı durum bölgenin mal gruplarında da izlenebilmektedir. Kahverengi Hamurlu Kırmızı Astarlı Mal Grubu ile Gri Mal Grubu'dan örneklerin ele geçirilmediği Kütahya Bölgesi'nde, kapların yapıldığı diğer mal gruplarındaki yoğunluk da sınırlı sayıdadır (Foto. 23).

Çalışmanın konu edinildiği üç bölge içerisinde, Efe tarafından yüzey araştırmalarıyla saptanan yerleşmelere ait en sınırlı veri Bilecik Bölgesi'nden edinilebilmiştir. Bunu en önemli nedeni Efe'nin sayıca daha az yerleşmeyi ziyaret etmiş olması ile açıklanabilir. Yüzey araştırmaları çanak-çömlek repertuarı içerisinde yer alan çömlekler, omurgalı ve içe doğru kıvrılan ağız kenarlı kaseler ile Kırmızı Astarlı Parlak Açkılı (*Red Coated Ware*), Kahverengi Astarlı ve Açkılı, Devetüyü Hamurlu Kırmızı Astarlı, Açık Kahverengi Hamurlu Portakal Astarlı Mal Grupları ve Gri Mallar'ın buradaki yokluğu bu sebebe bağlı olarak yorumlanabilir (Foto. 23).

Sonuç olarak, bölgede Efe tarafından tespit edilmiş olan 224 yerleşim yeri içerisinde 61 adet yerleşimde İTÇ III dönemi saptanmıştır (Foto. 1-4). Dolayısıyla bölgede en azından bu dönemde yerleşimin hala oldukça yoğun olduğunu göstermesi açısından bu son derece önemli bir veri olarak değerlendirilebilir. Özellikle yakın çevrede yapılan yüzey araştırmalarında bunun tersi bir durumun olması da dikkat çekici bir durumdur. Yukarıda da bahsedildiği gibi bu durum bölgede anahtar olabilecek yerleşim yerinin bulunmayışı veya kazılan yerleşmelerde bu dönemin tam anlamıyla temsil edilmemesine ve dönem malzemesinin yeterince tanınmayışına bağlı olabileceği gibi, buradaki bir diğer durum da merkezileşme ile ilişkili olarak değerlendirilebilir.

İç batı Anadolu'da yer alan Eskişehir, Bilecik ve Kütahya gibi birbirine yakın coğrafi sınırları bulunan ancak birbirinden farklı yerel hammaddenin üretimde kullanılmasına dayalı farklılık nedeniyle kil ve mal grupları açısından görülen farklılıklar son derece doğaldır. Ancak buna rağmen özellikle formlar açısından önemli bir farklılığın bulunmadığı göze çarpmaktadır. Bu durum başta bahsedilen çanak çömlek grupları ve buna dayalı kültür gruplarında bu dönemde de sınırların aynı şekilde devam etmiş olabileceğini gösteren önemli bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

KATALOG

FOTOĞRAF 14

- Bul. Yeri:** Sandıközü, **Mal Gr.:** Kahverengi Hamurlu ve Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 20 cm. Taşçık, mika ve ince bitki katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.
- Bul. Yeri:** Çaykoz, **Mal Gr.:** Koyu Kırmızı Hamurlu ve Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 22.8 cm. Küçük taşçık ve bitki katkılı hamurlu, içte ve dışta astarlı, dış yüzey ve ağız iç kısmı parlak açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.
- Bul. Yeri:** Çifteler/Osmaniye, **Mal Gr.:** Kahverengi Hamurlu ve Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** ?. Az mika ve az taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, parlak açkılı, derecede pişirilmiştir.
- Bul. Yeri:** Kaymaz 2, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 31 cm. Bol taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, hafif açkılı, iyi-orta derecede pişirilmiştir.
- Bul. Yeri:** Tatarmuhat, **Mal Gr.:** Bej Hamurlu, Portakal Astarlı, **A.Ç.:** 26 cm. Mika katkılı hamur özlüdür. Kabin içi ve dışı astarlı ve parlak açkılı ve orta derecede pişirilmiştir.
- Bul. Yeri:** Sepetçi, **Mal Gr.:** Kahverengi Hamurlu Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** ? cm. Az mika ve az taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, parlak açkılı, orta derecede pişirilmiştir.
- Bul. Yeri:** Çiftlik Höyük, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 24.6 cm. İri taşçık ve mika katkılı hamurlu, dış yüzey astarlıdır. Dışta yüzey fazla aşındığı için açkılı olup olmadığı anlaşılamamaktadır. İçte ise, ağız kenarı altında bant astar uygulaması (*rim slip*) görülmektedir. Orta derecede pişirilmiştir.
- Bul. Yeri:** Üryan, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** ?. İri taşçık ve bitki katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, açkılı, kötü- orta derecede pişirilmiştir.
- Bul. Yeri:** Çayırhöyük, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 12 cm. Az bitki, yoğun mika katkılı ve kompakt hamurludur. İçi ve dışı astarlı, dışta parlak açkılı ve iyi derecede pişirilmiştir.
- Bul. Yeri:** Sepetçi, **Mal Gr.:** Koyu Kırmızı Hamurlu ve Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 12 cm. Küçük bitki ve mika katkılı hamurlu, astarlı ve açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.
- Bul. Yeri:** Pazaryeri II, **Mal Gr.:** Kahverengi Hamurlu ve Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 20 cm. Küçük taşçık ve mika katkılı hamur özlüdür. Kabin içi ve dışı astarlı, astar rengi pişmeden dolayı kahvengine dönmüş, az açkılı ve kötü derecede pişirilmiştir.
- Bul. Yeri:** İtburnu, **Mal Gr.:** Kırmızı Astarlı, Parlak Açkılı (*Red Coated Ware*), **A.Ç.:** ?. İnce taşçık ve mika katkılı açık kahverengi hamurlu, içi ve dışı kırmızı astarlı ve açkılı, ağız altında kurtçuk bezemeli, iyi-orta derecede pişirilmiştir.
- Bul. Yeri:** Çifteler/Osmaniye, **Mal Gr.:** Gri, **A.Ç.:** ?.

Az mika katkılı, iyi pekişmiş hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açık, iyi derecede pişirilmiştir.

14. **Bul. Yeri:** Parmakören, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** ?. İri taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açık, orta derecede pişirilmiştir.

15. **Bul. Yeri:** Karaağaç II, **Mal Gr.:** Koyu Kırmızı Hamurlu ve Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 18 cm. Bol ince taşçık katkılı, hamurlu, hamuru iyi pekişmiş, içi ve dışı astarlı ve açık, astar dış yüzeyde çoğunlukla dökülmüş, iyi-orta derecede pişirilmiştir.

16. **Bul. Yeri:** Margı, **Mal Gr.:** Koyu Kırmızı Hamurlu ve Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 18 cm. çok seyrek küçük taşçık katkılı, iyi pekişmiş hamurlu, içte ve dışta astarlı ve parlak açık, iyi derecede pişirilmiştir.

17. **Bul. Yeri:** Yılkıran, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** ?. Küçük taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açık, iyi-orta derecede pişirilmiştir.

18. **Bul. Yeri:** Küçük Kızlar, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** ?. Az taşçık ve az mika katkılı, iyi pekişmiş hamurlu, içi ve dışı astarlı, parlak açık, iyi derecede pişirilmiştir.

19. **Bul. Yeri:** Köprüören, **Mal Gr.:** Koyu Kırmızı Hamurlu ve Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 17 cm. Taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, açağısız?, astar çoğunlukla dökülmüş, iyi-orta derecede pişirilmiştir.

20. **Bul. Yeri:** Tatarmuhat, **Mal Gr.:** Kırmızı Astarlı, Parlak Açık (*Red Couted Ware*), **A.Ç.:** ?. Seyrek taşçık ve mika katkılı, kırmızı renli ve özlü hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açık, orta derecede pişirilmiştir.

21. **Bul. Yeri:** Köstütepe, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 18 cm. Çok seyrek küçük taşçık katkılı, iyi pekişmiş hamurlu, içi ve dışı parlak astarlı, iyi derecede pişirilmiştir.

22. **Bul. Yeri:** Çayırhöyük, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 45 cm. Çok seyrek küçük taşçık ve mika katkılı hamurlu, açık, iyi derecede pişirilmiştir.

FOTOĞRAF 15

1. **Bul. Yeri:** Kocahöyük, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 24 cm. Küçük taşçık ve mika katkılı hamurlu, koyu kırmızı astarlı, içte ve dışta açık, orta-iyi derecede pişirilmiştir.

2. **Bul. Yeri:** Pazaryeri II, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** ?. İnce bitki, küçük taşçık ve mika katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, astar pişme sebebiyle renk değiştirmiş ve yer yer dökülmüş, orta derecede pişirilmiştir.

3. **Bul. Yeri:** Kurtlar, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 22.4 cm. Küçük taşçık ve az mika katkılı, içi ve dışı astarlı, az açık, orta-iyi derecede pişirilmiştir.

4. **Bul. Yeri:** Bahçehisar, **Mal Gr.:** Film Astarlı (*Wash*

Ware), **A.Ç.:** 26 cm. Küçük taşçık ve az mika katkılı, içi ve dışı astarlı, açık, iyi, derecede pişirilmiştir.

5. **Bul. Yeri:** Eğriova, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 27 cm. Taşçık katkılı ve az özlü hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açık, orta-kötü derecede pişirilmiştir.

6. **Bul. Yeri:** Kızılkilise, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 24 cm. Çok küçük taşçık katkılı, iyi pekişmiş hamurlu, içi ve dışı astarlı, dış yüzey açık, iyi derecede pişirilmiştir.

7. **Bul. Yeri:** Malatça, **Mal Gr.:** Yalın, **A.Ç.:** 24 cm. Portakalımsı-bej renkli hamurlu, çok küçük taşçık ve ince bitki katkılı, astarsız ve açağısız, çark yapımı, içte ve dışta çark izleri mevcut. İyi derecede pişirilmiştir.

8. **Bul. Yeri:** Katırkulesi, **Mal Gr.:** Koyu Kırmızı Hamurlu ve Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 27.4 cm. Çok küçük taşçık katkılı hamurlu, , içi ve dışı kırmızı renkte astarlı, yüzey pişmeden dolayı kahverengi görünümde, az açık, iyi derecede pişirilmiştir.

9. **Bul. Yeri:** Köprübaşı, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 22.6 cm. Çok küçük taşçık katkılı, iyi pekişmiş hamurlu, içi ve dışı kırmızı renkte astarlı ve parlak açık, iyi derecede pişirilmiştir.

10. **Bul. Yeri:** Malatça, **Mal Gr.:** Koyu Kırmızı Hamurlu ve Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 30.8 cm. Küçük taşçık katkılı, iyi pekişmiş hamurlu, içi ve dışı koyu kırmızı renkte astarlı, az açık, iyi derecede pişirilmiştir.

11. **Bul. Yeri:** Osmaniye, **Mal Gr.:** Kırmızı Astarlı, Parlak Açık (*Red Couted Ware*), **A.Ç.:** 26 cm. Çok küçük seyrek taşçık katkılı ve iyi pekişmiş kırmızı renkli hamurlu, içi ve dışı astarlı, açık, iyi derecede pişirilmiştir, çark yapımı (?).

12. **Bul. Yeri:** Dudu Höyük, **Mal Gr.:** Kırmızı Astarlı, Parlak Açık (*Red Couted Ware*), **A.Ç.:** 16 cm. Açık kahverengi ve özlü hamurlu, parlak kırmızı renkli astarlı ve açık, orta derecede pişirilmiştir.

13. **Bul. Yeri:** Akin Höyük, **Mal Gr.:** Kırmızı Astarlı, Parlak Açık (*Red Couted Ware*), **A.Ç.:** 11.4 cm. Bej renkli hamur, çok ince bitki katkılı, parlak kırmızı renkli astarlı ve açık, pişmeden dolayı kabın içi siyah renklidir. Bu sebeple ağzın iç kısmındaki, bant astar zor seçilmektedir. İyi derecede pişirilmiştir.

14. **Bul. Yeri:** Ilıcabaşı, **Mal Gr.:** Gri Astarlı ve Açık, **A.Ç.:** 13 cm. İnce bitki katkılı, yeşilimsi gri renkli ve iyi pekişmiş hamurlu, içi ve dışı gri astarlı, açık, iyi derecede pişirilmiştir.

15. **Bul. Yeri:** Kurtlar, **Mal Gr.:** Koyu Kırmızı Hamurlu ve Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 18 cm. Çok seyrek taşçık katkılı hamurlu, içte ve dışta astarlı, açık, , iyi derecede pişirilmiştir.

16. **Bul. Yeri:** Alyamak, **Mal Gr.:** Koyu Kırmızı Hamurlu ve Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 17 cm. Mika ve bitki katkılı hamurlu, astarlı ve açık, iyi derecede pişirilmiştir.

17. **Bul. Yeri:** Salavat, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 60 cm. Taşçık ve mika katkılı hamurlu, açık, orta derecede pişirilmiştir.

FOTOĞRAF 16

1. **Bul. Yeri:** Taşlık, **Mal Gr.:** Kırmızı Astarlı, Parlak Açkılı (*Red Couted Ware*), **A.Ç.:** 39 cm. ? Küçük taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, dışta açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.
2. **Bul. Yeri:** Çifteler/Osmaniye, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** ?. Mika ve çok küçük taşçık katkılı, iyi pekişmiş hamurlu, dışı astarlı ve açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.
3. **Bul. Yeri:** Salavat, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** ?. Bol mika ve az taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açkılı, orta derecede pişirilmiştir.
4. **Bul. Yeri:** K. Kızlar, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** ?. Çok küçük taşçık katkılı, iyi pekişmiş hamurlu, içi ve dışı astarlı, içte pişirme nedeniyle astar rengi grileşmiş, parlak açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.
5. **Bul. Yeri:** K. Kızlar, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** ?. Çok az mika katkılı kompakt hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.
6. **Bul. Yeri:** Ilıcabaşı, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** ?. Çok küçük taşçık katkılı, iyi pekişmiş hamurlu, içi ve dışı astarlı, içte pişirme nedeniyle astar rengi grileşmiş, parlak açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.
7. **Bul. Yeri:** Çifteler/Osmaniye, **Mal Gr.:** Açık Kahverengi Hamurlu Portakal Astarlı, **A.Ç.:** 25 cm. İnce bitki ve mika katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.
8. **Bul. Yeri:** Bahçehisar, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 24 cm. Çok küçük taşçık katkılı ve iyi pekişmiş hamurlu, içi dışı astarlı, az açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.
9. **Bul. Yeri:** Alyamak, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** ?. Az taşçık, az bitki ve az mika katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, açkısız ve orta derecede pişirilmiştir.
10. **Bul. Yeri:** Sandıközü, **Mal Gr.:** Kırmızı Astarlı, Parlak Açkılı (*Red Couted Ware*), **A.Ç.:** 28 cm. Az mika katkılı, iyi pekişmiş hamurlu, içi ve dışı astarlı, hafif açkılı, pişme nedeniyle dış yüzeyi alacalı, iyi derecede pişirilmiştir.
11. **Bul. Yeri:** Salavat, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 25 cm. Küçük taşçık ve mika katkılı hamurlu, açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.
12. **Bul. Yeri:** Kızılkilise, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 18 cm. Çok küçük taşçık katkılı hamurlu, astarlı ve az açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.
13. **Bul. Yeri:** Taşlık, **Mal Gr.:** Kırmızı Astarlı, Parlak Açkılı (*Red Couted Ware*), **A.Ç.:** 33 cm. Mika ve bitki katkılı hamurlu, astarlı ve açkılı, orta derecede

pişirilmiştir.

14. **Bul. Yeri:** Keskaya, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 23.4 cm. Küçük taşçık katkılı hamurlu, astarlı ve açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.
15. **Bul. Yeri:** İkizhöyük, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 20 cm. Taşçık ve bitki katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, dış yüzey orta derecede açkılı, orta-iyi derecede pişirilmiştir.
16. **Bul. Yeri:** Hacıkebir, **Mal Gr.:** Kırmızı Astarlı, Parlak Açkılı (*Red Couted Ware*), **A.Ç.:** 18 cm. Az bitki katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, açkısız, orta-kötü derecede pişirilmiştir.
17. **Bul. Yeri:** Salavat, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 19 cm. İnce bitki, küçük taşçık ve mika katkılı hamur hafif özlüdür. Kabin içi, dışı astarlı ve açkılıdır. İyi derecede pişirilmiştir.

FOTOĞRAF 17

1. **Bul. Yeri:** Sağlar, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 34 cm. Taşçık katkılı hamurlu, astarı yer yer dökülmüş, açkısız, orta derecede pişirilmiştir.
2. **Bul. Yeri:** Pazaryeri I, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 25 cm. Küçüktaşçık ve az mika katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, pişme nedeniyle renk değiştirmiş, astarsız?, orta derecede pişirilmiştir.
3. **Bul. Yeri:** Suluhöyük, **Mal Gr.:** Koyu Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 12 cm. Küçük taşçık katkılı, iyi pekişmiş hamurlu, astarlı ve açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.
4. **Bul. Yeri:** Köprüören, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** ?. İnce bitki ve taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, astar yüzeyde yer yer dökülmüş, açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.
5. **Bul. Yeri:** Küçük Kızlar, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** ?. Küçük taşçık katkılı hamurlu, açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.
6. **Bul. Yeri:** Hacıkebir, **Mal Gr.:** Koyu Kırmızı Hamurlu ve Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 38 cm. Bitki katkılı hamurlu, astarlı ve açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.
7. **Bul. Yeri:** Hacıkebir, **Mal Gr.:** Portakal Hamurlu, Hamuru Renginde Astarlı, **A.Ç.:** 27 cm. Çok küçük taşçık katkılı, iyi pekişmiş hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.
8. **Bul. Yeri:** Yalnızsaray, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** ?. Küçük taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, açkısız, iyi derecede pişirilmiştir.
9. **Bul. Yeri:** Hacıkebir, **Mal Gr.:** Bej Hamurlu, Portakal Astarlı, **A.Ç.:** ?. İnce bitki ve mika katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açkılı (?), iyi derecede pişirilmiştir.
10. **Bul. Yeri:** Köprüören, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** ?. İnce bitki ve taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, astar yüzeyde yer yer dökülmüş, açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.

FOTOĞRAF 18

1. **Bul. Yeri:** Bahçecik 2, **Mal Gr.:** Koyu Kırmızı Hamurlu ve Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 14 cm. Çok küçük taşçık ve bitki katkılı, iyi pekişmiş hamurlu, dış yüzey ve ağız iç kısmı bant astarlı (*rim slip*), iyi- orta derecede pişirilmiştir.
2. **Bul. Yeri:** Çukurhisar, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 16 cm. İri taşçık ve mika katkılı, özlü hamurlu, içi ve dışı astarlı, dışı açık, içte ve dışta astar döküntüleri mevcut, ağız iç kısmında bant astar (*rim slip*) uygulaması izlenebiliyor, orta derecede pişirilmiştir.
3. **Bul. Yeri:** Sarıca/İlyas, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** ?. Küçük taşçık ve az mika katkılı, özlü hamurlu, dışı astarlı, içi ağız kısmına kadar astarlı, içte ağız kısmına kadar yapılmış çapraz? motifler, açık, iyi derecede pişirilmiştir.
4. **Bul. Yeri:** Çukurhisar, **Mal Gr.:** Bej Hamurlu, Portakal Astarlı, **A.Ç.:** 7.6 cm. Çok küçük taşçık ve çok ince bitki katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, dış yüzey iyi açık, hamuru iyi pekişmiş, iyi derecede pişirilmiştir.
5. **Bul. Yeri:** Malatça, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 20.8 cm. Çok küçük taşçık katkılı, özlü hamurlu, dış yüzey de ve ağız iç kısmında kırmızı bant astarlı (*rim slip*), az açık, orta derecede pişirilmiştir.
6. **Bul. Yeri:** Aharköy, **Mal Gr.:** Devetüyü Astarlı ve Açık, **A.Ç.:** 23.4 cm. Taşçık katkılı hamurlu, hamuru renginde astarlı, iç ve dış yüzey açık, orta derecede pişirilmiştir.
7. **Bul. Yeri:** Keskaya, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 11.4 cm. Çok seyrek ve küçük taşçık katkılı hamurlu, içte ve dışta astarlı ve açık, iyi derecede pişirilmiştir, kabın profil yapan kısmında kabartma/oluk bezeme mevcuttur.
8. **Bul. Yeri:** Höyücek/Kanlıpınar, **Mal Gr.:** Portakal Hamurlu, Hamuru Renginde Astarlı, **A.Ç.:** 24 cm. Küçük taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, parlak açık, orta derecede pişirilmiştir.
9. **Bul. Yeri:** Koşmat, **Mal Gr.:** Koyu Kırmızı Hamurlu ve Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 16 cm. Küçük taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, dış yüzey pişmeden dolayı renk değiştirmiş ve büyük oranda kalker tabakası ile kaplı, az açık, orta derecede pişirilmiştir.
10. **Bul. Yeri:** Killihöyük, **Mal Gr.:** Açık Kahverengi Hamurlu Portakal Astarlı, **A.Ç.:** 14.6 cm. Çok küçük taşçık ve ince bitki katkılı hamurlu, iç ve dış yüzey astarlı ancak astar aşınmaya bağlı olarak büyük oranda dökülmüş, açık, iyi-orta derecede pişirilmiştir.
11. **Bul. Yeri:** Alyamak, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 32 cm. Yoğun taşçık, az mika ve bitki katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, açık, orta-kötü, derecede pişirilmiştir.
12. **Bul. Yeri:** Bahçehisar, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 18 cm. Küçük taşçık, mika ve ince bitki katkılı, içi ve dışı astarlı ve açık, iyi derecede pişirilmiştir.
13. **Bul. Yeri:** Höyücek/Kanlıpınar, **Mal Gr.:** Bej Hamurlu, Portakal Astarlı, **A.Ç.:** 18 cm. Çok ince taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açık, iyi derecede pişirilmiştir.
14. **Bul. Yeri:** Margı, **Mal Gr.:** Devetüyü Astarlı ve Açık, **A.Ç.:** 17.2 cm. Yoğun, küçük taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açık, iyi derecede pişirilmiştir.
15. **Bul. Yeri:** Tavşanlı, **Mal Gr.:** Açık Kahverengi Hamurlu, Portakal Astarlı, **A.Ç.:** ?. İnce çok küçük taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açık, iyi derecede pişirilmiştir.
16. **Bul. Yeri:** İtburnu, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 12 cm. Çok küçük taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açık, iyi derecede pişirilmiştir.
17. **Bul. Yeri:** Köprüören, **Mal Gr.:** Devetüyü Astarlı ve Açık, **A.Ç.:** 27 cm. Küçük taşçık katkılı, bej renkli ve özlü hamurlu, içi ve dışı kırmızı astarlı ve açık, orta-kötü derecede pişirilmiştir.
18. **Bul. Yeri:** Bahçehisar, **Mal Gr.:** Portakal Hamurlu, Hamuru Renginde Astarlı, **A.Ç.:** 10 cm. Az taşçık ve mika katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açık iyi derecede pişirilmiştir. Küçük taşçık, ince bitki katkılı hamurlu, içte ve dışta astarlı, astar yer yer dökülmüş, az açık, iyi –orta derecede pişirilmiştir.
19. **Bul. Yeri:** Kurtlar, **Mal Gr.:** Bej Hamurlu, Portakal Astarlı, **A.Ç.:** 13.2 cm. Küçük ve az taşçık katkılı hamurlu, astarlı ve açık, iyi derecede pişirilmiştir.
20. **Bul. Yeri:** Kocahöyük, **Mal Gr.:** Koyu Kırmızı Hamurlu ve Kırmızı Astarlı **A.Ç.:** 20 cm. Küçük taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, dış yüzey açık, orta derecede pişirilmiştir.
21. **Bul. Yeri:** Höyücek/Kanlıpınar, **Mal Gr.:** Gri, **A.Ç.:** 20 cm. Çok küçük taşçık katkılı, iyi pekişmiş hamurlu, içi ve dışı astarlı, açık, iyi derecede pişirilmiştir.
22. **Bul. Yeri:** Sandıközü, **Mal Gr.:** Kırmızı Astarlı, Parlak Açık (*Red Coured Ware*), **A.Ç.:** 17 cm. Çok küçük taşçık katkılı ve bej hamurlu, içi ve dışı kırmızı astarlı, açık, iyi derecede pişirilmiştir.
23. **Bul. Yeri:** Oluklu, **Mal Gr.:** Bej Hamurlu, Portakal Astarlı, **A.Ç.:** 15.8 cm. Seyrek ve küçük taşçık ve bitki katkılı hamurlu, içte ve dışta astarlı ve açık, iyi derecede pişirilmiştir.
24. **Bul. Yeri:** Keskaya, **Mal Gr.:** Koyu Kırmızı Hamurlu ve Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 19.4 cm. Çok küçük taşçık katkılı, iyi pekişmiş hamurlu, içte ve dışta astarlı ve açık, iyi derecede pişirilmiştir.
25. **Bul. Yeri:** Bahçehisar, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 13 cm. Çok küçük taşçık katkılı ve iyi pekişmiş hamurlu, içi dışı astarlı, ağızsız, iyi derecede pişirilmiştir.
26. **Bul. Yeri:** Yıllankıran, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** ?. Taşçık katkılı, içi ve dışı astarlı,

açıklı, orta-kötü derecede pişirilmiştir.

27. **Bul. Yeri:** Hacıkebir, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 26 cm. Yoğun küçük taşçık ve az mika katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, az açıklı, astar yer yer dökülmüş, iyi derecede pişirilmiştir.

28. **Bul. Yeri:** İtburnu, **Mal Gr.:** Koyu Kırmızı Hamurlu ve Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 24.6 cm. İri taşçık ve bitki katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, astar dış yüzeyde pişme sebebiyle açık kahverengi görünümde, dış yüzey açıklı, orta-kötü derecede pişirilmiştir.

29. **Bul. Yeri:** Höyücek/Kanlıpınar, **Mal Gr.:** Portakal Hamurlu, hamuru renginde astarlı, **A.Ç.:** 17 cm. Küçük taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, parlak açıklı, iyi-orta derecede pişirilmiştir

30. **Bul. Yeri:** K. Kızlar, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 10 cm. Az taşçık ve az mika katkılı, iyi pekişmiş hamurlu, içi ve dışı astarlı, parlak açıklı, iyi derecede pişirilmiştir

31. **Bul. Yeri:** Hacıkebir, **Mal Gr.:** Kahverengi Astarlı ve Açıklı, **A.Ç.:** 14 cm. İnce bitki ve az taşçık katkılı koyu gri-siyah hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açıklı, orta derecede pişirilmiştir.

32. **Bul. Yeri:** Köprüören, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 17 cm. Taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, açıklı?, astar çoğunlukla dökülmüş, iyi-orta derecede pişirilmiştir.

33. **Bul. Yeri:** Höyücek/Kanlıpınar, **Mal Gr.:** Portakal Hamurlu, hamuru renginde astarlı, **A.Ç.:** 17 cm. Küçük taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, açıklı, iyi derecede pişirilmiştir.

34. **Bul. Yeri:** Höyücek/Kanlıpınar, **Mal Gr.:** Bej Hamurlu, Portakal Astarlı, **A.Ç.:** 20 cm. Çok küçük taşçık katkılı, iyi pekişmiş hamurlu, içi ve dışı astarlı, açıklı, iyi derecede pişirilmiştir.

35. **Bul. Yeri:** Esnemez, **Mal Gr.:** Koyu Kırmızı Hamurlu ve Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 24,6 cm. Çok küçük ve seyrek taşçık katkılı, iyi pekişmiş hamurlu, içte ve dışta astarlı, az açıklı, iyi derecede pişirilmiştir.

36. **Bul. Yeri:** Malatça, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** ?. Çok küçük ve az taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, açıklı, iyi derecede pişirilmiştir.

37. **Bul. Yeri:** Aharköy, **Mal Gr.:** Koyu Kırmızı Hamurlu ve Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 22.2 cm. Taşçık katkılı hamurlu, içte ve dışta astarlı, açıklı, iyi-orta derecede pişirilmiştir.

38. **Bul. Yeri:** Tavşanlı, **Mal Gr.:** Devetüyü Astarlı ve Açıklı, **A.Ç.:** ?. İnce çok küçük taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açıklı, iyi derecede pişirilmiştir.

39. **Bul. Yeri:** Kocahöyük, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 16.4 cm. Taşçık ve bitki katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, açıklı, iyi-orta derecede pişirilmiştir.

FOTOĞRAF 19

1. **Bul. Yeri:** Alyamak, **Mal Gr.:** Kahverengi Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 13.5 cm. Mika katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, açıklı, orta derecede pişirilmiştir.

2. **Bul. Yeri:** Eğriova, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 15 cm. Çok küçük taşçık ve az mika katkılı, kompakt hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açıklı, iyi derecede pişirilmiştir.

3. **Bul. Yeri:** İtburnu, **Mal Gr.:** Bej Hamurlu, Portakal Astarlı, **A.Ç.:** ? cm. Taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açıklı, iyi derecede pişirilmiştir.

4. **Bul. Yeri:** Oklubalı, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 14 cm. Küçük taşçık ve mika katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açıklı, orta derecede pişirilmiştir.

5. **Bul. Yeri:** Sepetçi, **Mal Gr.:** Kahverengi Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** ? cm. Küçük taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, açıklı, orta derecede pişirilmiştir.

6. **Bul. Yeri:** Çukurhisar, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 16 cm. İri taşçık ve mika katkılı, özlü hamurlu, içi ve dışı astarlı, dışı açıklı, içte ve dışta astar döküntüleri var, kötü derecede pişirilmiştir

7. **Bul. Yeri:** Güllühöyük, **Mal Gr.:** Koyu Kırmızı Hamurlu ve Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 18 cm. Yoğun küçük taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, açıklı, iyi derecede pişirilmiştir.

8. **Bul. Yeri:** Sepetçi, **Mal Gr.:** Koyu Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** ? cm. Küçük taşçık ve mika katkılı hamurlu, astarlı ve açıklı, orta derecede pişirilmiştir.

9. **Bul. Yeri:** Margı, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 20 cm. Küçük taşçık, bince bitki ve mika katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı ancak astar aşınmış, açıklı (?), orta derecede pişirilmiştir.

10. **Bul. Yeri:** Suluhöyük, **Mal Gr.:** Kahverengi Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 29 cm. Az bitki katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, renk kahveye dönmüş, açıklı, orta derecede pişirilmiştir.

11. **Bul. Yeri:** Hacıkebir, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 20 cm. Küçük taşçık ve az mika katkılı kompakt hamurlu, içi ve dışı astarlı, parlak açıklı, orta derecede pişirilmiştir.

12. **Bul. Yeri:** Toraman, **Mal Gr.:** Açık Kahverengi Hamurlu, Portakal Astarlı, **A.Ç.:** 36 cm. Taşçık katkılı ve hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açıklı, iyi-orta derecede pişirilmiştir.

13. **Bul. Yeri:** İtburnu, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 20 cm. İri taşçık katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, dışı açıklı, dış yüzey pişirmeden kaynaklı siyah alacalı, orta derecede pişirilmiştir.

14. **Bul. Yeri:** Tavşanlı, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 20 cm. Çok küçük taşçık ve çok ince bitki katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açıklı, iyi derecede pişirilmiştir.

15. **Bul. Yeri:** Höyücek/Kanlıpınar, **Mal Gr.:** Portakal

Hamurlu, hamuru renginde astarlı, **A.Ç.:** 22 cm. Küçük taşçık ve az mika katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı ve açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.

FOTOĞRAF 20

1. **Bul. Yeri:** Alyamak, **Mal Gr.:** Kahverengi Astarlı ve Açkılı, **A.Ç.:** 22 cm. İri taşçık katkılı, bej renk hamurlu, az açkılı, yüzeyi pişmeden dolayı yer yer siyahlaşmış, kötü derecede pişirilmiştir.
2. **Bul. Yeri:** Çukurhisar, **Mal Gr.:** Bej Hamurlu, Portakal Astarlı, **A.Ç.:** 13.6 cm. Küçük taşçık katkılı hamurlu, dışı astarlı, içte astar ağzın iç kısmına kadar devam ediyor (*rim slip*), az açkılı, çark yapımı, iyi derecede pişirilmiştir.
3. **Bul. Yeri:** Çaykoz, **Mal Gr.:** Portakal Hamurlu, Hamuru Renginde Astarlı, **A.Ç.:** 23 cm. Taşçık katkılı özlü hamurlu, içi ve dışı astarlı, açkılı, orta-kötü derecede pişirilmiştir.
4. **Bul. Yeri:** Salavat, **Mal Gr.:** Portakal Hamurlu, Hamuru Renginde Astarlı, **A.Ç.:** 22 cm. Çok ince ve az bitki, mika ve çok küçük taşçık katkılı hamurlu, dışı ve içi ağız kenarı altı astarlı, parlak açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.
5. **Bul. Yeri:** K. Kızlar, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 24 cm. İri taşçık katkılı hamurlu, dışı astarlı, içi ağız kenarına kadar astarlı, açkılı, orta derecede pişirilmiştir.
6. **Bul. Yeri:** Kaymaz 2, **Mal Gr.:** Devetüyü Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 16 cm. Küçük taşçık ve mika katkılı hamurlu, açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.
7. **Bul. Yeri:** Demirköy, **Mal Gr.:** Kahverengi Astarlı ve Açkılı, **A.Ç.:** 42 cm. İri taşçık ve mika katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, açkısız, , orta derecede pişirilmiştir.
8. **Bul. Yeri:** Tatarmuhat, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı, **A.Ç.:** 22 cm. Az ince bitki ve az küçük taşçık katkılı hamurlu, dışta astarlı, içte dudak kenarı astarlı ve açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.

FOTOĞRAF 21

1. **Bul. Yeri:** İtburnu, **Mal Gr.:** Kahverengi Astarlı ve Açkılı. Bej renkli hamur çok küçük taşçık ve ince bitki katkılı, dış yüzey astarlı ve açkılı, çark yapımı, iyi derecede pişirilmiştir.
2. **Bul. Yeri:** Pazaryeri I, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı. Taşçık ve mika katkılı hamurlu, içi ve dışı astarlı, hafif omphaloslu, az açkılı, iyi derecede pişirilmiştir.
3. **Bul. Yeri:** Pazaryeri I, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı. Yoğun taşçık ve mika katkılı, özlü hamurlu, astarlı, açkılı (?), pişmeden dolayı yüzey renginde değimeler mevcut, halka dip, kötü derecede pişirilmiştir.
4. **Bul. Yeri:** Bahçeşisar, **Mal Gr.:** Kahverengi Hamurlu ve Kırmızı Astarlı. Mika ve iri taşçık katkılı hamurlu, içi

- ve dışı kırmızı astarlı, açkılı, orta derecede pişirilmiştir.
5. **Bul. Yeri:** Pazaryeri I, **Mal Gr.:** Kaba Mal. Kahverengi hamur iri taşçık ve mika katkılıdır. Açık kahverengi yüzey, astarsız ve açkısız, Dış yüzeyde dikey oluk bezemeler mevcuttur. Orta derecede pişirilmiştir.
 6. **Bul. Yeri:** Alyamak, **Mal Gr.:** Kaba Mal. Koyu Kahverengi hamur iri taşçık, iri bitki ve mika katkılıdır. Koyu Kahverengi yüzey astarlıdır, astar neredeyse tamamen dökülmüştür. Ayağın dış yüzeyinde gövdeye yakın bir noktada muhtemelen ters “V” şeklinde 2 derin oluk yer alır. Alt kısımdaki oluk tamamen korunmuşken üst kısımdaki oluk kısmen tahrip olmuştur. Orta derecede pişirilmiştir.
 7. **Bul. Yeri:** Bahçecik 2, **Mal Gr.:** Kaba Mal. Kırmızı renkli hamur taşçık ve bitki katkılıdır. Hamuru renginde astarlı, açkısız, orta – kötü derecede pişirilmiştir.
 8. **Bul. Yeri:** Köprüören, **Mal Gr.:** Kaba Mal. Kırmızımsı kahverengi hamur iri taşçık ve bitki katkılıdır. Kırmızımsı kahverengi yüzey astarsız ve açkısız, orta – kötü derecede pişirilmiştir.
 9. **Bul. Yeri:** Uludere, **Mal Gr.:** Kaba Mal. Kırmızımsı Kahverengi yüzey astarsız ve açkısızdır. Koyu Kahverengi hamur kaba taşçık ve iri bitki katkılıdır.
 10. **Bul. Yeri:** Eğriova, **Mal Gr.:** Kaba Mal. Koyu kahverengi hamur siyah özlü, iri taşçık ve ince bitki katkılıdır. Koyu kahverengi yüzey astarlı, açkısız, pişmeden dolayı yüzey renginde değimeler mevcut, kötü derecede pişirilmiştir.
 11. **Bul. Yeri:** Nemli, **Mal Gr.:** Kaba Mal. Bej renkli hamur taşçık katkılıdır. Yüzey hamur renginde, astarsız ve açkısızdır. Orta derecede pişirilmiştir.
 12. **Bul. Yeri:** Karaağaç II, **Mal Gr.:** Kaba Mal. Kahverengi hamur, küçük taşçık, bitki ve mika katkılı, özlüdür. Koyu Kahverengi yüzey astarsız ve açkısızdır. Orta-kötü derecede pişirilmiştir.
 13. **Bul. Yeri:** Yapağı, **Mal Gr.:** Kaba Mal. Koyu kahverengi hamur küçük taşçık, ince bitki ve seyrek mika katkılıdır. Yüzey hamur renginde, astarsız ve açkısızdır. Orta derecede pişirilmiştir.
 14. **Bul. Yeri:** Kocahöyük, **Mal Gr.:** Kaba Mal. Koyu kırmızı renkli hamur taşçık katkılıdır. Yüzey pişmeden dolayı kahverengi görünümde, astarsız ve açkısızdır. Orta derecede pişirilmiştir.
 15. **Bul. Yeri:** Killihöyük, **Mal Gr.:** Kaba Mal. Koyu kırmızı renkli hamur taşçık ve yoğun bitki katkılıdır. Yüzey hamur renginde, astarsız ve açkısızdır. Orta derecede pişirilmiştir.
 16. **Bul. Yeri:** Esnemez, **Mal Gr.:** Kaba Mal. Kahverengi hamur küçük taşçık, bitki ve mika katkılıdır. Koyu Kahverengi yüzey astarsız ve açkısızdır. Orta derecede pişirilmiştir.
 17. **Bul. Yeri:** Yalnızsaray **Mal Gr.:** Kaba Mal. Açık kahverengi hamur siyah özlü, iri taşçık ve iri bitki katkılıdır. Açık kahverengi dış yüzey astarsız ve açkısızdır. Yüzeyde ikincil yanık sebepli yoğun bir alacalanma mevcuttur. Orta derecede pişirilmiştir.

18. **Bul. Yeri:** Kocahöyük, **Mal Gr.:** Kaba Mal. Kahverengi hamur siyah özlü, kireç taşı, küçük taşçık ve ince bitki katkılıdır. Kırmızımsı kahverengi yüzey astarlıdır. Astar yer yer dökülmüştür. Ayağın gövde ile birleştiği kısımda yatay iki derin oluk mevcuttur.

19. **Bul. Yeri:** K. Kızlar, **Mal Gr.:** Kaba Mal. Açık kahverengi hamur küçük taşçık ve ince bitki katkılıdır. Koyu kahverengi yüzey astarlıdır. Astar neredeyse tamamen dökülmüş durumdadır. Orta derecede pişirilmiştir

20. **Bul. Yeri:** Killihöyük, **Mal Gr.:** Kaba Mal. Koyu kahverengi hamur taşçık katkılıdır. Hamuru tenginde yüzey pişmeden dolayı renk değiştirmiştir. Astarsız ve ačkısızdır. Orta derecede pişirilmiştir.

21. **Bul. Yeri:** Demirköy, **Mal Gr.:** Kaba Mal. Koyu kırmızı hamur taşçık, mika ve kireç katkılıdır. Yüzey kırmızı astarlı (?), ačkısız, Orta derecede pişirilmiştir.

22. **Bul. Yeri:** Çayırhöyük, **Mal Gr.:** Kaba Mal. Açık kahverengi hamur iri taşçık ve bitki katkılıdır. Hamuru rengindeki yüzey astarsız ve ačkısızdır. Orta derecede pişirilmiştir.

23. **Bul. Yeri:** Çokçapınar, **Mal Gr.:** Kaba Mal. Kahverengi hamur iri taşçık ve bitki katkılıdır. Hamuru rengindeki yüzey astarsız ve ačkısızdır. Kötü derecede pişirilmiştir.

24. **Bul. Yeri:** Sandıközü, **Mal Gr.:** Kaba Mal. Açık Kahverengi hamur küçük taşçık ve ince bitki katkılıdır. Kahverengi yüzey astarsız ve ačkısızdır. Yüzeyin neredeyse tamamı bir kireç tabakası ile kaplıdır. Orta derecede pişirilmiştir.

25. **Bul. Yeri:** Aharköy, **Mal Gr.:** Kaba Mal. Koyu kırmızı hamur taşçık, mika ve kireç katkılıdır. Hamuru rengindeki yüzey astarsız ve ačkısızdır. Orta derecede pişirilmiştir.

26. **Bul. Yeri:** Pazaryeri I, **Mal Gr.:** Kaba Mal. Kahverengi hamur küçük taşçık ve ince bitki katkılıdır. Açık kahverengi yüzey astarsız ve ačkısızdır. Dış yüzeyde sağlı sollu “V” şekli oluşturacak şekilde ikişer dikey oluk yer alır. Orta derecede pişirilmiştir.

27. **Bul. Yeri:** Çukurhisar, **Mal Gr.:** Kaba Mal. Açık kırmızı hamur, çok küçük taşçık ve ince bitki katkılıdır. Yüzey koyu kırmızı astarlıdır. Ačkısızdır. Ayak kısmının ucu yukarı doğru bir kıvrım yaparakk volüt oluşturmuştur. İyi derecede pişirilmiştir.

FOTOĞRAF 22

1. **Bul. Yeri:** Taşlıtarla, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı. Çok küçük taşçık katkılı hamurlu, astarlı ancak astar çok az bir kısımda korunabilmiş, ačkısız (?), iyi derecede pişirilmiştir.

2. **Bul. Yeri:** Yassihöyük, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı. Çok küçük taşçık katkılı hamurlu, koyu kırmızı renkli astarlı ve ačkılı, ačkı çok az bir kısımda korunabilmiş, iyi derecede pişirilmiştir.

3. **Bul. Yeri:** Keskaya, **Mal Gr.:** Kahverengi Astarlı ve Ačkılı. Bej renkli hamur çok küçük taşçık katkılı, astarlı ve parlak ačkılı, iyi derecede pişirilmiştir.

4. **Bul. Yeri:** Çukurhisar, **Mal Gr.:** Kırmızı Astarlı, Parlak Ačkılı (*Red Couted Ware*). Çok ince bitki katkılı hamurlu, astarlı ve parlak ačkılı, iyi derecede pişirilmiştir.

5. **Bul. Yeri:** Ortaca, **Mal Gr.:** Açık Kırmızı Hamurlu, Kırmızı Astarlı. Taşçık katkılı hamurlu, astarlı ancak astar neredeyse kabın tamamında yakın kısımda dökülmüş, ačkı (?), orta derecede pişirilmiştir.

6. **Bul. Yeri:** Sepetçi, **Mal Gr.:** Kahverengi Hamurlu ve Kırmızı Astarlı. Küçük taşçık katkılı hamurlu, astarlı, parlak ačkılı, orta derecede pişirilmiştir.

TEŞEKKÜR

1988-1995 yılları arasında Eskişehir, Kütahya ve Bilecik İllerinden topladığı malzemenin İTÇ III Dönemi’ni, çalışmam için tarafıma veren ve konu ile ilgili tecrübelerini benimle paylaşan Prof. Dr. Turan Efe’ye teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

BİLGİN, N. / KAPUÇI, A. 2019. **Seyitömer Höyük II**. İstanbul.

BİTTEL, K. 1942.

Kleinasiatische Studien, Istanbuler Mitteilungen 5. Berlin.

BLEGEN, C. / CASKEY, J. L. / RAWSON, M. 1950.

Troy I: General Introduction, The First and Second Settlements. Princeton.

BLEGEN, C. / CASKEY, J. L. / RAWSON, M. 1951.

Troy II: The Third; Fourth and Fifth Settlements. Princeton

DEDEOĞLU, F. 2010.

Neolitik Çağdan Erken Tunç Çağ Sonuna Kadar Yukarı Menderes Havzası: Kültürel, Sosyal ve Ekonomik Süreç (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi). İzmir.

EFE, T. 1990A.

“1988 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları”, **Anadolu Araştırmaları 12**: 1- 19.

EFE, T. 1990B.

“1988 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı 7**: 405-424.

EFE, T. 1991.

“1989 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı 8**: 163-177.

- EFE, T. 1992.
“1990 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı 9**: 561-583.
- EFE, T. 1993.
“1991 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı 10**: 345-364.
- EFE, T. 1994A.
“Eskişehir Yöresindeki Bazı Höyüklerde Saptanmış Olan İlk Tunç Çağı'na Geçiş Evresi Çanak Çömleği”, **Anadolu Araştırmaları 13** :17-41.
- EFE, T. 1994B.
“1992 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı 11**: 571-592.
- EFE, T. 1994C.
“Early Bronze Age III Pottery from Bahçehisar: The Significance of the Pre-Hittite Sequence in the Eskişehir Plain, Northwestern Anatolia”, **American Journal of Archaeology 98**: 5-34.
- EFE, T. 1995.
“1993 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı 12**: 245-266.
- EFE, T. 1996.
“1994 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı 13**: 131-153.
- EFE, T. 1997.
“1995 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı 14**: 215-232.
- EFE, T. 2004.
“Kültür Gruplarından Krallıklara: Batı Anadolu'nun Tarihöncesi Kültürel ve Siyasal Gelişim Profili”, **Colloquium Anatolicum III** :15-29.
- EFE, T. 2007A.
“The Theories of the Great Caravan Route Between Cilicia and Troy: The Early Bronze Age III Period in Inland Western Anatolia”, **Anatolian Studies 57**: 47-64.
- EFE, T. 2007B.
“Küllüoba Kazıları ve Anadolu Tarihöncesi Araştırmalarına Katkısı”, **Refik Duru'ya Armağan** (Eds. G. Umurtak / Ş. Dönmez / A. Yurtsever). İstanbul: 103-115.
- EFE, T. / AY EFE, D. 2001.
“Küllüoba: İç Kuzeybatı Anadolu'da bir İlk Tunç Çağı Kenti; 1996 –2000 Yılları Arasında Yapılan Kazı Çalışmalarının Genel Değerlendirmesi”, **TÜBA Arkeoloji Dergisi (TÜBA-AR) 4**, İstanbul: 44-78.
- EFE, T. / TÜRKTEKİ, M. 2011.
“İç Batı Anadolu Bölgesi Erken Tunç Çağı Mimarisi”, **Karşidan Karşıya: MÖ 3. Bin'de Kiklad Adaları ve Batı Anadolu** (Eds. V. Şahoğlu / P. Sotirakopoulou). İstanbul: 198-207.
- EFE, T. / TÜRKTEKİ, M. 2011.
“İç Batı Anadolu Bölgesi Erken Tunç Çağı Seramiği”, **Karşidan Karşıya: MÖ 3. Bin'de Kiklad Adaları ve Batı Anadolu** (Eds. V. Şahoğlu / P. Sotirakopoulou). İstanbul: 214-223.
- EFE, T. / TÜRKTEKİ, M. 2011.
“İç Batı Anadolu Bölgesi: Giriş”, **Karşidan Karşıya: MÖ 3. Bin'de Kiklad Adaları ve Batı Anadolu** (Eds. V. Şahoğlu / P. Sotirakopoulou). İstanbul: 186-191.
- EFE, T. / TÜRKTEKİ, M. / SARI, D. / FİDAN, E. 2015.
“Bilecik İli 2013 Yılı Yüzey Araştırmaları”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı 32 (1)**: 495-505.
- EFE, T. / TÜRKTEKİ, M. / SARI, D. / FİDAN, E. 2016.
“Bilecik İli 2014 Yılı Yüzey Araştırmaları”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı 33 (1)**: 137-147.
- ERKANAL, H. / ŞAHOĞLU, V. 2016.
“Liman Tepe: An Early Bronze Age Trade Center in Western Anatolia: Recent Investigations”, **Early Bronze Age Troy – Chronology, Cultural Development and Interregional Contacts** (Eds. E. Pernicka / S. Ünlüsoy / S. Blum). Bonn: 157-166.
- FRENCH, D. 1969A.
“Prehistoric Sites in Northwest Anatolia II: The Balıkesir and Akhisar/Manisa Area”, **Anatolian Studies XIX**: 41-98.
- FRENCH, D. 1969B.
Anatolia and the Aegean in the Third Millenium B.C. Anatolia and the Aegean in the Third Millenium B.C (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Cambridge.
- GOLDMAN, H. 1956A.
Excavations at Gözlükule, Tarsus From the Neolithic Through the Bronze Age. Princeton.
- KOŞAY, H. Z. 1944.
Ausgrabungen von Alaca Hüyük. Ankara.

KOŞAY, H. Z. 1951.

Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1937– 1939’daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor. Ankara.

KULAKOĞLU, F. / KONTANI, R. / UESUGİ, A. / YAMAGUCHİ, Y. / SHİMOGAMA, K. / SEMMOTO, M. 2020.

“Preliminary Report of Excavations in the Northern Sector of Kültepe 2015–2017”, **Subartu XLV: Integrative Approaches to the Archaeology and History of Kültepe-Kaneš** (Eds. F. Kulakoğlu / C. Michel / G. Öztürk). Belgium: 9-84.

LLOYD, S. / MELLAART, J. 1962.

Beycesultan I: The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels Vol I. London.

MELLAART, J. 1959.

“Notes on the Architectural Remains of Troy I and II”, **Anatolian Studies** 9: 131-162.

ÖZDOĞAN, M. / PARZİNGER, H. 2012.

Die Frühbronzezeitliche Siedlung von Kanlıgeçit bei Kırklareli: Ostthrakien während des 3. Jahrtausends v. Chr. im Spannungsfeld von anatólischer und balkanischer Kulturentwicklung. Zabern.

ÖZGÜÇ, T. 1986.

“New Observations on the Relationships of Kültepe with Southeast Anatolia and North Syria During the Third Millenium B.C”, **Ancient Anatolia. Aspects of Change and Cultural Development. Essays in honor of Machteld J. Mellink** (Ed. J.V.Canby). Wisconsin: 31-47.

ÖZGÜÇ, T. / TEMİZER, R. 1993.

“The Eskiypar Treasure”, **Nimet Özgüç’e Armağan /Aspects of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbors Studies in Honor of Nimet Özgüç** (Eds. M.J. Mellink / E. Porada / T. Özgüç). Ankara: 613–628.

ÜNLÜSOY, S. 2006 .

“Vom Reihenhau zum Megaron-Troya I bis Troya III”, **Troia, Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft** (Ed. M. O. Korfmann). Mainz am Rhein: 133-144.

SARI, D. 2011.

İlk Tunç Çağı’nda Batı Anadolu’nun Kültürel ve Siyasal Değişimi (Evolution Culturelle et Politique de l’Anatolie de l’Ouest au Bronze Ancien et au Bronze Moyen). (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi). İstanbul.

SARI, D. 2012.

“İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı’nda Batı Anadolu’nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi”, **Masrop e-dergi** 7: 112-249.

SARI, D. 2017.

“Yeni Yüzey Araştırmaları Işığında İlk Tunç Çağı’nda Bozöyük”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** 26/1: 140-154.

SARI, D. / ASLAN F. 2017.

“İlk Tunç Çağı’nda Batı Anadolu’da Üç Ayaklı Mutfak Kabının Yayılımı ve Gelişimi”, **Belleten LXXXI/290**: 1-23.

SARI, D. 2018.

“Bilecik İli 2016 Yılı Yüzey Araştırmaları”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı** 35 (1): 331-347.

SARI, D. 2019.

“Bilecik İli 2017 Yılı Yüzey Araştırmaları”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı** 36 (1): 439-455.

SARI, D. 2020.

“Bilecik İli 2018 Yılı Yüzey Araştırmaları”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı** 37 (1): 399-411.

SAZCI, G. 2002.

Troya: Efsane ile Gerçek Arası Bir Kente Yolculuk. İstanbul.

SAZCI, G. 2007.

Troia Hazinesi. İstanbul

ŞAHİN, F. 2013.

Küllüoba Höyüğü Orta Tunç Çağı’na Geçiş Dönemi (Übergangsperiode): Mimari ve Çanak Çömlek (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi). İstanbul.

SEVİN, V. 2001.

Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası I. Ankara.

ŞAHOĞLU, V. 2005.

“The Anatolian Trade Network and the Izmir Region during the Early Bronze Age”, **Oxford Journal of Archaeology** 24 (4): 339-360.

ŞAHOĞLU, V. 2002.

Liman Tepe Erken Tunç Çağı Seramiğinin Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi). Ankara.

TOPBAŞ, A. / EFE, T. / İLASLI, A. 1998

“Salvage Excavations of The Afyon Archaeology Museum, Part 2: The Settlement of Karaoğlan Mevkii and The Early Bronze Age Cemetery of Kaklık Mevkii”, **Anatolia Antiqua** VI, Paris: 21-94.

TÜRKTEKİ, M. 2010

Batı ve Orta Anadolu'da Çark Yapımı Çanak Çömleğin Ortaya Çıkışı ve Yayılımı İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi). İstanbul.

TÜRKTEKİ, M. 2012

“Batı ve Orta Anadolu'da Çark Yapımı Çanak Çömleğin Ortaya Çıkışı ve Yayılımı”, **Masrop e-dergi** 7: 45-111.

PHRYGIAN TRACES IN THE BİLECİK REGION AND THE VEZİRHAN STELE

BİLECİK BÖLGESİNDEKİ PHRYG İZLERİ VE VEZİRHAN STELİ

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 20 Şubat 2021	Received: February 20, 2021
Hakem Değerlendirmesi: 26 Mart 2021	Peer Review: March 26, 2021
Kabul: 14 Mayıs 2021	Accepted: May 14, 2021

DOI : 10.22520/tubaar2021.28.008

Hüseyin ERPEHLİVAN*

ABSTRACT

This article investigates the Bilecik region, which is located between Mysia, Bithynia and Phrygia in north-western Anatolia, during the pre-Hellenistic period, in the 1st millennium BC. The paper aims at understanding the cultural identities of people who inhabited the region by interpreting ancient sources, archaeological evidence and epigraphic data together. Moreover, it analyses the Vezirhan stele stylistically, which was found in the region during the early 1970s. Analogies have shown that the reliefs include both eastern and western elements and the stele has been proposed to be dated to the end of the 5th century BC. The Vezirhan stele with the Old Phrygian and Greek inscriptions and the Fıranlar stele, another Old Phrygian inscription, prove the Phrygian presence in the region. In addition to these, recent archaeological data, including the Iron Age settlements represented by the so-called “Phrygian Grey”, imported wares and tumuli, is evaluated to shed light on the spread of the Phrygian culture, the settlement patterns and land use in the region. When all the data from the Bilecik region is evaluated, it can be understood that the southern half of the region was a part of the Phrygian core land. Despite the lacking consistent data from the northern part, the Phrygians might have inhabited small rural settlements or might have lived as nomadic tribes in the region.

Keywords: Phrygia, Achaemenid, Anatolian-Persian Style, Ancient Greek, Old Phrygian.

* Dr. Hüseyin ERPEHLİVAN, Bilecik Şeyh Edebali University, Department of Archaeology, 11230 Merkez/Bilecik/TURKEY.
e-posta: huseyinerpehlivan@gmail.com ORCID: 0000-0002-7612-7118

ÖZET

Bu makale, temel olarak Kuzeybatı Anadolu'da Mysia, Bithynia ve Phrygia arasında konumlanmış Bilecik bölgesinin M.Ö. 1. Binyılda, Hellenistik Dönem öncesinde hangi bölge ya da bölgelere dâhil olduğunu sorgulamaktadır. Antik kaynaklar, arkeolojik kalıntılar ve epigrafik veriler kullanılarak bölge halklarının kültürel kimlikleri hakkında çıkarımlarda bulunması amaçlanmaktadır. Ayrıca makale ile 1970li yıllarda bölgeden bulunmuş olan Vezirhan Steli'nin stilistik analizi analoji ile yapılmıştır. Bu yapılan değerlendirmeler ışığında stelin hem doğu hem de batılı öğeler içerdiği görülmekte ve M.Ö. 5. yüzyılın sonuna tarihlenmesi önerilmektedir. Hem Phrygçe ve Hellence yazıt içeren Vezirhan Steli hem de başka bir Eski Phrygçe yazıt olan Fıranlar Steli bölgedeki Phryg varlığını kanıtlamaktadır. Bunlara ek olarak güncel araştırmalardan gelen, Phryg Grisi olarak bilinen seramikler ve ithal seramikler barındıran yerleşmeler ve tümülüsler gibi arkeolojik veriler de eklenerek bölgedeki kültürel yayılım, yerleşim şemaları ve bölgesel arazi kullanımı hakkında çıkarımlarda bulunulacaktır. Tüm bu veriler değerlendirildiğinde Bithynia, Mysia, Hellepontus Phrygiası ve İç Phrygia arasında konumlanmış Bilecik bölgesinin güney bölümlerinin hem konum hem de arkeolojik veriler açısından en yakın olarak İç Phrygia'yla bağlantılı olduğu anlaşılmıştır. Kuzey bölümlerinden çok tutarlı veriler gelmemesi sebebiyle bu bölgenin daha taşra niteliğinde olduğu, küçük kırsal yerleşmeler ve belki de göçebe topluluklar tarafından iskân edildiği düşünülebilir.

Anahtar Kelimeler: Phrygia, Akhaimenid, Anadolu-Pers Üslubu, Hellence, Eski Phrygçe.

INTRODUCTION

This article investigates the Phrygian remains in the Bilecik region which is located between Phrygia, Mysia and Bithynia during the Iron Age in north-western Anatolia. Moreover, it also reassesses the Vezirhan stele, one of the most important artefacts found in the region. Although the stele has been epigraphically mentioned in many publications since the 1970s, the iconographical evaluations are insufficient. Therefore, this article thoroughly evaluates the stele especially in terms of compositions and iconography of the reliefs. With this article, Phrygian remains and current archaeological finds around the Bilecik region are evaluated regarding

sometimes separated by valleys formed by streams in the east-west and north-south directions. Plateaus such as Pazaryeri, Bozüyük and Gölpazarı, which are surrounded by mountainous and hills, contain the remnants of major occupation in the region. The Bilecik region is generally covered with dense forests and maquis shrublands, but agriculture is practised on the plateaus¹. Although there is no detailed study on palaeogeography in this area, it can be thought that land use in Antiquity was similar to - that of the modern age. Notwithstanding no dramatic changes in palaeogeography, it can be thought that forests were wider and denser than today considering deforestation over the centuries (Figure 1).

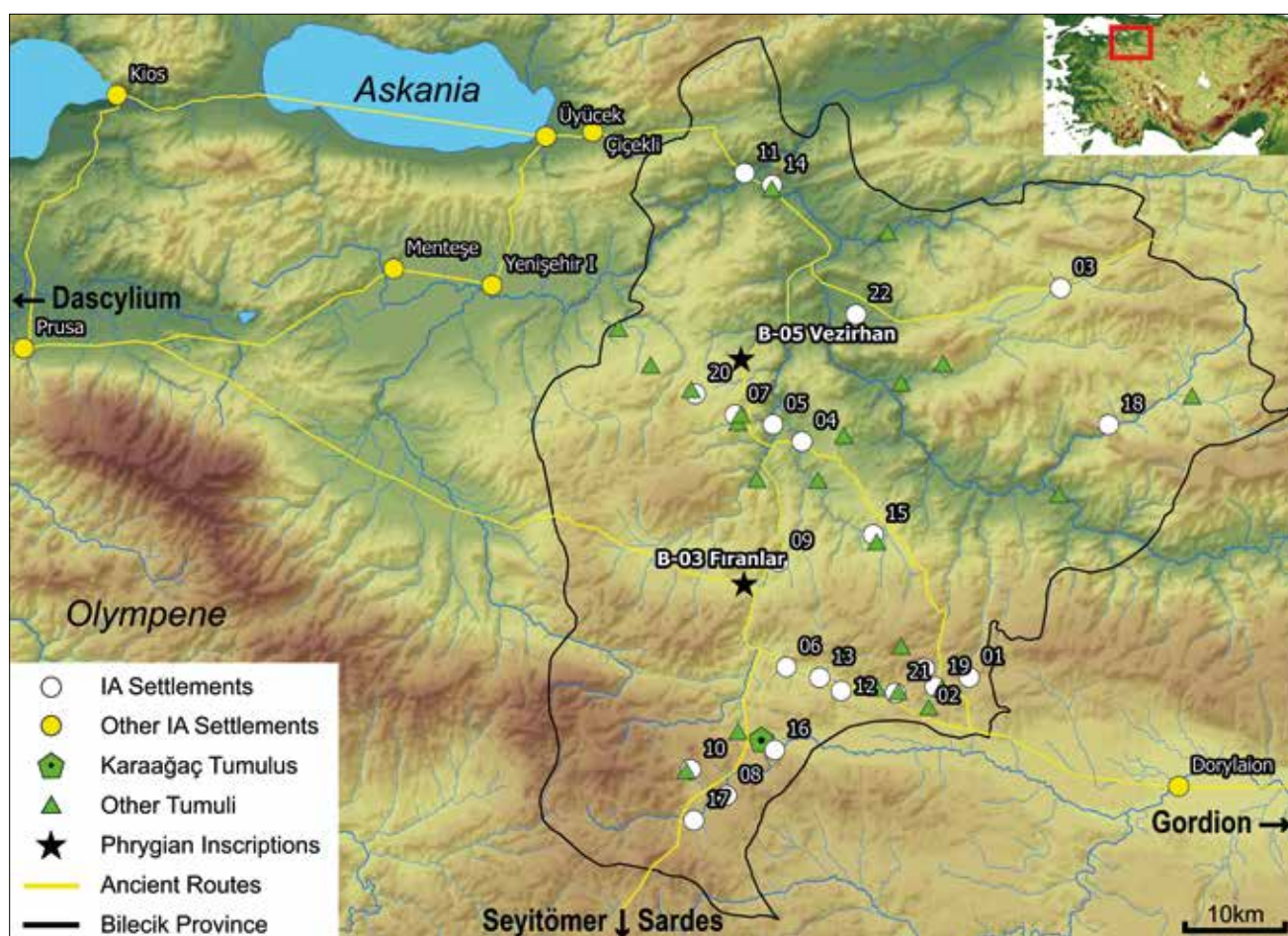

Figure 1: Map of the Iron Age Remains in Bilecik Region / *Bilecik Bölgesi Demir Çağı Kalıntıları Haritası*

their geographical distribution. These shreds of evidence and recent archaeological data contribute to a better understanding of the provincial organisation and urbanisation of the region during the Phrygian and the Achaemenid periods. The Bilecik region consists of a diversity of ecological regions with rich natural resources that were the main factors behind the human inhabitation in the region. - The geography of the region is characterized by mountains and steep hills which are

Although ancient sources have not provided sufficient data on the historical geography of the Bilecik region, archaeological research has claimed that it was located between the so-called Bithynian and the Phrygian cultural regions in the 3rd millennium BC². Some scholars have localized the land of Maša (later Mysia?), known from the

¹ Nikolayidis 2016: 3-6.

² Sarı 2011: 239-247.

Hittite sources in the second half of the 2nd millennium BC to the north-western Anatolia and Bilecik region³.

Towards the end of the 2nd millennium BC, a new wave of immigration began to form the well-known historical geography of Asia Minor. Accordingly, the Mysian, Phrygian and Bithynian tribes, which were originally attributed to Balkan by some ancient sources, have been assumed to reshape the north-western part of Anatolia⁴. Although the boundaries between these tribes are not clear⁵, it is generally accepted that the Bithynian tribes lived in the Kocaeli Peninsula and its surrounding until the end of the 4th century BC⁶. Xenophon also reports that the Bithynian tribes occupied the northeast of the Hellespontine Phrygia, were allies of the Persian Satrapy at the end of the 5th century BC⁷. On the other hand, it is not clear how far the eastern border of the Mysia reached before the Hellenistic period. Besides, the ancient city of Kios and surrounding regions are referred as Mysia by Pseudo Skylax⁸ in the 4th century BC. Kios and its surrounding area also mentioned as Mysia in *Argonautica* of Apollonius Rhodius, which was written in the 3rd century BC but provide information on the earlier periods⁹. In addition to these, Kios¹⁰ and the Olympus¹¹ were mentioned as a part of Mysia in the narratives of Herodotus suggests that the Mysian tribes might have lived in the Bilecik region. Strabo states that in the earlier periods, the Olympus region was inhabited by Mysians who were exiled from their homeland by Phrygians who came from Thrace¹². Additionally, as mentioned in the *Iliad*, the Mysians and the Phrygians lived next to each other in the land of Ascania, in the east of Kios¹³.

The Phrygians, after whom the region (Phrygia or Hellespontine Phrygia) is named before the Hellenistic period, is a group of people who have been claimed to have migrated to central Anatolia from the Balkans. According to ancient sources, the migration¹⁴ took place

before the Trojan War¹⁵, but Strabo dates it just after the war according to Xanthos of Lydia¹⁶. In any case, these migrations from the Balkans to Anatolia have been archaeologically evidenced by hand-made coarse ware from Troia VIIb1 and VIIb2 (ca. 1200-1050 BC) and Gordion YHSS8, 7B and 7A (ca. 1100-900 BC)¹⁷. Therefore, with the 1st millennium BC, Phrygians established a state, whose material culture can be observed in most of central Anatolia is further supported by historical data. The distribution of the Old Phrygian inscriptions, which are the most consistent evidence of the Phrygian presence, shows that the Bilecik region is located outside the core of Phrygia. Bilecik must have been a region where the Phrygian and perhaps Mysian or Bithynian tribal communities lived during the Early and Middle Iron Ages (ca. 1200-600 BC). Nevertheless, as will be presented in this paper, evidence from the region shows that the Bilecik region was in closer connection with Phrygia rather than Mysia or Bithynia before the Achaemenid period.

After the preceding Lydian rule, Persians seem to have practised a new governing system by reorganizing the local states in Anatolia¹⁸. Dascylium, which had also been a significant settlement before the Achaemenid period¹⁹, was appointed as the satrapal court of Hellespontine Phrygia in 539 and controlled most of north-western Anatolia²⁰. A large region, including Greater Phrygia, was ruled from Dascylium and till the beginning of the 4th century BC, under the administrative system established by Darius I²¹. Because of their distance to the centre of the satrapy, these regions were ruled and controlled by subordinate rulers²². Despite the presence of Persian rulers, the ethnic presence of the Phrygians in the region must have continued during the period. While some Phrygians might have played important role in the Persian administrative system, others might have lived in smaller settlements or as nomads in the countryside, far from the central authority. In the final analysis of this paper, the distribution of the archaeological and epigraphical data will be examined and discussed to shed light on the distribution of these local communities.

³ Taş 2007, for suggestions on the localization before Taş, see: Taş 2007: 17

⁴ Sevin 2001: 43.

⁵ Strabo XII.4.4.

⁶ Sevin 2001: 29-32.

⁷ Xenophon VI.4.24.

⁸ Ps. Skylax 93.

⁹ Apollonius Rhodius I. 1163, 1178, 1300, 1321, 1346, 1349

¹⁰ Herodotus V.122.

¹¹ Herodotus I.36

¹² Strabo XII.8.1-3.

¹³ Homer II.858-863. Strabo mentions that it should be understood from Homer's definition of Phrygia as Phrygia Epictetus of his day (Strabo XII.4.5). He states that this region also covers the east of Lake Ascania, a part of it were called Phrygia and the other part was Mysia (Strabo XII.4.8). For detailed information on Phrygia Epictetus, a nomenclature dated after the period examined within the article, see. Şahin 1986.

¹⁴ Herodotus VII.73.

¹⁵ Strabo XII.8.4.

¹⁶ Strabo XIV.5.29. Strabo discusses the subject in the relevant passage using the information he learned from Homer (III. 181-190) on this anecdote.

¹⁷ Tüfekçi-Sivas 1997: 20-21.

¹⁸ According to Herodotus (I.28), the region must have belonged to the Lydian kingdom.

¹⁹ Bakır 2004, Gürtekin-Demir 2002.

²⁰ Sarıkaya 2018: 70.

²¹ Sarıkaya 2018: 72, 76, Duran 2020: 387.

²² For the provincial administration of the satrapy see: Sekunda 1985, Sekunda 1988, Maffre 2007, Sarıkaya 2018: 370-376. For archaeological evidence and discussions in the area on this issue see: Erpehlivan 2021

PHRYGIAN TRACES IN THE BİLECİK REGION AND THE VEZİRHAN STELE

No	Name	Periods	Publication
1	Aharköy Höyük	Phrygian and Classical Period	Efe 1990: 411-412, Efe 1991: 166.
2	Ambartepe	Late Bronze Age, Iron Age	Discovered in 2019, haven't published yet.
3	Arıcaklar/Tataion	Classical Period	Efe 1992: 567, Sarı 2019a: 449-450, Sarı 2019b: 404.
4	Bilecik-Yeniköy Höyük	2nd Millennium BC, Iron Age	Efe et al. 2015: 498-499.
5	Bilecik-YHT Tepesi	Iron Age	Discovered in 2019, haven't published yet.
6	Bozüyük	Iron Age?	Koerte 1899, Efe 1992: 564.
7	Çiftlik Alanı	Iron Age, Classical Period	Discovered in 2019, haven't published yet.
8	Çokçapınar Höyük	Classical Period	Efe 1990: 411.
9	Demirköy/Kurtköy Höyük	2nd millennium BC, Iron Age	Efe 1992: 565, Sarı 2017a: 339.
10	Gavur Tepesi	2nd millennium BC, Iron Age?	Efe 1990: 411.
11	Göktepe Höyük	Classical Period	Efe et al. 2015: 499.
12	Hüsümler Höyük	Classical Period	Sarı 2017a: 333.
13	Hüyücek	2nd millennium BC and Classical Period	Efe 1992: 564, Sarı 2017a: 333-334.
14	Kale Mevkii	Geç Tunç Çağı and Iron Age	Sarı 2019b: 402
15	Kalehöyük/Erenler	2nd millennium BC, Iron Age, Classical Period	Efe 1993: 346, Sarı 2019b: 401-402.
16	Kandilli-Kaletepe	Iron Age	Sarı 2017a: 336-337, Sarı 2019a: 440-441.
17	Killi Höyük	Phrygian	Efe 1990: 411, Sarı 2017a: 338.
18	Kocain Mağarası	Iron Age	Sarı 2019b: 405.
19	Oluklu Höyük	2nd millennium BC, Classical Period	Efe 1990: 411, Sarı 2019a: 443-444.
20	Örenaltı Mevkii	Classical Period	Discovered in 2019, haven't published yet.
21	Yapraklı/Çerkeşçetmi	Iron Age, Classical Period	Efe 1992: 563, Sarı 2017a: 334.
22	Zincirlikuyu/Medetli	2nd millennium BC, Classical Period	Efe 1992: 566-567, Efe et al. 2015: 499-500.

Table: Iron Age Settlements from Bilecik Region / *Bilecik Bölgesi Demir Çağı Yerleşmeleri***VEZİRHAN STELE**

The Phrygian culture of the Bilecik region is marked by the so-called Vezirhan stele (Figure 2). The Vezirhan stele (B-05)²³ with its inscriptions, is a quadrangular stele with a rounded top. The stele is 1.55m high, 0.56m

wide and 0.20m deep in size. The Vezirhan stele is currently in the Istanbul Archaeology Museum and was registered with the inventory number, 6219 + 71.27. It was exhibited in the Neighbouring Cultures of İstanbul section of the museum, which is now closed due to the recent renovations.

²³ Neumann 1997. Although the stele is mentioned in the literature with the name of Vezirhan, the exact find place in the museum records was Gülümbe Bahçeleri. The use of Vezirhan is because it was the first settlement that museum experts encountered during their arrival from Istanbul. Gülümbe Bahçeleri is the name given to small fields near Gülümbe village, just a few kilometres north of the city centre, 7 km southwest of Vezirhan. This erroneous naming was included by the literature after Neumann 1997. Unlike Vezirhan, which is located on the base of the valley, Gülümbe is located at a more isolated point.

Although its form shows similarities to Anatolian stelae, the Vezirhan stele differs in its roughly shaped edges. It was founded as broken into three major pieces except smaller fragments. Firstly, the upper part of the stele was discovered by the archaeologists of Istanbul Archaeology Museum in 1968 and the remaining pieces were uncovered later in 1970 and were brought to the museum. The stele, which was reassembled after the

Figure 2: Vezirhan Stele / Vezirhan Steli (compiled by the author from; *İstanbul Çevre Kültürleri* 1999, 10, Neumann 1997, Abb. 4)

restoration and conservation, has some minor deficiencies at the junction points of the three pieces. However, it does not hinder an understanding of the inscriptions and the compositions of the scenes.

MATERIAL OF THE STELE

The stele was carved on a kind of limestone globally known as Breccia corallina or locally Rosalia, Rose-Beige, which is quarried even today for commercial purposes in the Bilecik region. It is often cream-coloured

with red, orange and brown veins. This type of limestone is almost as hard as marble and suitable for sculpting. It was not only used in local architectural elements dated to the Roman period but also was the most important product which was exported from the Bilecik region, for centuries²⁴.

²⁴ Corsi 1845: 143, Nos. 910, 944, 950. Breccia corallina is a type of limestone used in both sculpting and architectural decoration in Rome and the surrounding cities with their exotic and colourful structures in orange, red and brown tones. Lazzarini 2010: 141-142, Fig. 2e. Examples of this kind of stones can be

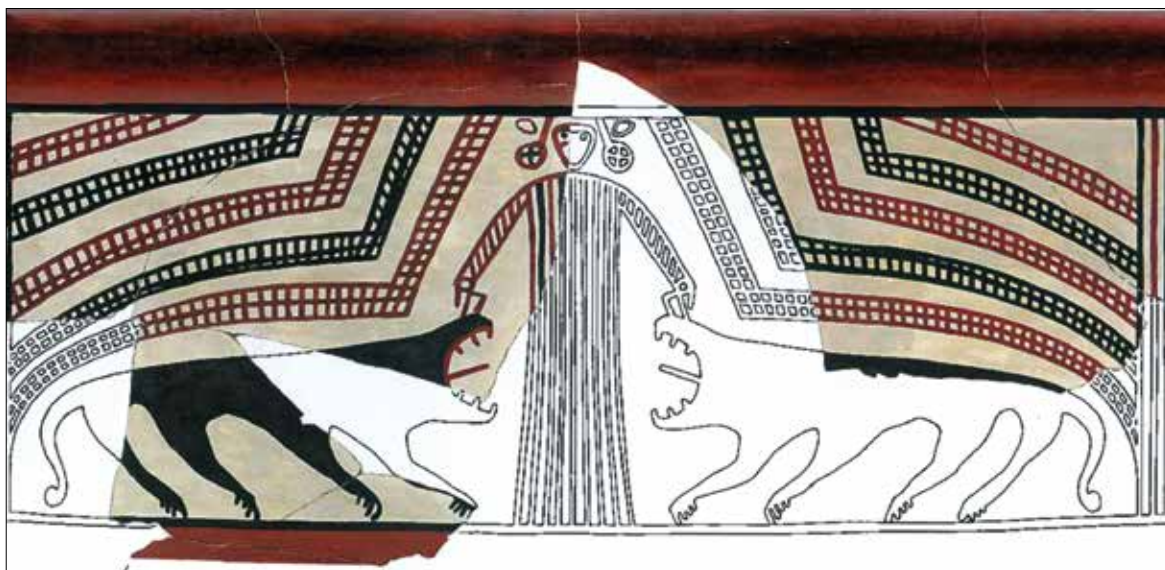

Figure 3: Goddess from Boğazköy / *Boğazköy'den Tanrıça* (Bossert 2000, Dinos 272)

RELIEFS OF THE STELE

The reliefs can be defined as three or four registers from top to bottom. The upper register depicts the bust of a goddess, who has a headdress consisting of palm or palmette leaves, with birds on her shoulders and lions on each side. The middle register includes five figures in a ritual scene, and the lower register depicts a hunting scene, composed of two figures, a dog and a wild boar. The figures are not depicted in details, instead silhouettes in low relief. It shows similarities to other reliefs from the Bilecik region and Hellespontine Phrygia in which these missing details were completed with paint²⁵.

In the top scene, the figure in the middle is depicted frontally without any gender indication. The figure represents a bust, its head is embossed in a shape almost round and slightly bent to its left. Ears and the other facial limbs are separated from its round-shaped head with lines. The almond-shaped eyes are formed by engraved lines, and the nose is large and long for its face. Nasolabial lines on each side of the nose are shown. Its mouth is small and is positioned lower than usual. The floral motif, which seems to come out of the head of the figure, depicts a bud at the top with six leaves on the left and five leaves on the right. The depiction of the lower body of the figure is not known due to the fracture point. There are two birds on each shoulder of the figure that are depicted in $\frac{3}{4}$ posture and their heads are facing not the figure, but the opposite direction. The figure reaches to the felines on each side with its arms. The felines are

depicted in profile as facing at the figure. They have a rectangular head with an open mouth and crouched on the ground. The fact that felines' chests are puffer than their bodies suggests that they are male lions considering many parallels of the pose.

The figure dominating the lions in the centre of the upper scene should be regarded as a Mother Goddess in the composition of Potnia Theron, as it is known from similar examples. Artemis, the Goddess of Wild Animals (*πότνια θηρῶν*) mentioned in the *Iliad*²⁶, is also recorded with the Phrygian word *aṛtimitos* (line 3) on the stele²⁷. There can be similarities between stele and some reliefs of Phrygian Kybele in terms of the iconography; the goddess, lions²⁸ and predatory birds²⁹ mentioned before³⁰. However, the details of the composition do not seem to be closely connected with the well-known Phrygian type³¹. The posture of the lions can be argued as a deviation from the Phrygian art. Although lions in this stance can be observed in the earlier finds of the Neo-Hittite and Urartian³² art, their contemporary parallels are mostly

seen in many regions around the Mediterranean, in the Bilecik Museum and the countryside as spolia. A less brecciated stone was chosen for carving the Vezirhan stele.

²⁵ Apart from the known examples, for recently found four stelae in Bozüyük see: Erpehlivan 2021.

²⁶ Homer XXI.470.

²⁷ Neumann, 1997: 21, Brixhe 2004: 67.

²⁸ Prayon 1987: Kat. Nr. 35 (Taf. 13a Aslantaş), Kat. Nr. 39 (Taf. 15a Aslankaya), Though not fully preserved, it can be understood that the lion on the top register is depicted in a standing position based on the comparison with an Anatolian-Persian style stele found in Bozüyük. Erpehlivan 2021: Stele 1 (A-1274).

²⁹ Prayon 1987: Kat. Nr. 72-75 (Taf. 18a-f).

³⁰ Karagöz 2013: 36.

³¹ Fiedler 2003: 102.

³² Bossert 1942: Abb 780-782 (Darende), 845, 857 (Karkamış), Akurgal 1966: Abb 46 (Patnos).

Photo 1: Goddess from Boeotia / *Boiotia'dan Tanrıça* (Dubhrós 2018, Fig. 1.3)

found in Lydia³³, Ionia³⁴, Caria³⁵ and Hellespontine Phrygia³⁶ located in western Anatolia.

Turning back to the general composition, a similar scene of a goddess and lions on each side is painted on a dinos³⁷ unearthed at Boğazköy Büyükkale Ib (650-600 BC) (Figure 3). It is noteworthy that birds of prey are not included in the composition. This composition on the stele has parallels with Potnia Theron iconographies in Greek art. The scene painted on a Boeotian amphora (680-670 BC)³⁸ now in the National Museum of Athens (Photo 1) has similarities in the terms of the lions on each side of the goddess and birds of prey on her shoulders. This scene represents the most similar depiction to the upper register of the stele. Apart from these, there are other examples of the scene on such as golden pendants, on which there is a winged goddess holding lions, found in Rhodes³⁹ and the François Vase with the figures on the handles⁴⁰. In addition to these, another composition, the goddess having birds on her shoulders and her hands, is known from an ivory plate⁴¹ found in Sparta. Other compositions of the goddess with birds and branches in her hands, and the other one with birds on her shoulders and leopards in her hands (Photo 2) appear on two vases from Crete⁴². The frontal depiction of the goddess of wild

Photo 2: Goddess from Crete / *Girit'ten Tanrıça* (Dubhrós 2018, Fig. 6.10)

animals, as in the scene on the stele is noteworthy. If not painted, the goddess on the stele does not have any wings as seen in some Greek parallels.

The headdress of the goddess, which consists of palmette or palm branches, was associated⁴³ with the motifs on the widely known title of the Phrygian Mother Goddess, previously uncovered in Boğazköy and Salmanköy⁴⁴. However, an exact parallel of the scene on the stele has

³³ Hanfmann/Ramage 1978, Kat. 26-29, 34-35, Ratté 1989, Strocka 1977.

³⁴ Meral 2003: 47-70, K1-K19, Aybek 2011: 91, Kat. 88, Aybek vd. 2009: 71-72, Kat. 56-57.

³⁵ Eren 2015.

³⁶ Erpehlivan 2018: 338, Resim 7.17.

³⁷ Bossert 2000: 53, Dinos 272.

³⁸ Dubhrós 2018: Fig. 1.3.

³⁹ Akurgal 1966: Abb 50.

⁴⁰ Dubhrós 2018: Fig. 1.1-2

⁴¹ Dubhrós 2018: Fig. 6.7.

⁴² Dubhrós 2018: Fig. 6.9-10.

⁴³ Karagöz 2013: 36.

⁴⁴ Prayon 1987: Kat. Nr. 7-8, Taf. 3.

Photo 3: Southern Relief of Harpy Tomb / *Harpiler Antı Güney Kabartmaları* (Polat 1998, Levha XIIIc)

Photo 4: Detail from Bozüyük-4 Stele / *Bozüyük-4 Steli'nden Detay* (Erpehlivan 2021, Fig. 15)

not been encountered so far. Apart from the Phrygian examples, the depiction of a lotus-like cap on a vase painting from Crete (Photo 2) represents a similar scene, deviating from other Greek examples. Previous studies have claimed that the floral depiction might have been an ornament or a kind of anthemion indicating the top of the stele⁴⁵. This claim might have resulted from the fact that a complete parallel of the composition is lacking. However, the head of the goddess as well as the floral depiction is tilted in the same axis that seems to be a result of the movement of the head. Therefore, the floral motif must represent an ornament of the headdress maybe the thee of life.

The fact that almost all of the similar scenes discussed above dated to earlier periods than the stele suggests the arrival of the iconography to the region in a later period. This primitive portrayal of the goddess might have been due to the inexperience of the artist to frontal depictions or more plausibly, the primitive portrayal was the norm for the depiction of the goddess. If so, the statue of the goddess could be some kind of wooden xoanon.

In the middle register, there are two figures seated at the centre of the scene. The figure on the left depicts a woman with a mantle covering her head, and on the right was a man with short hair. The man on the right is sitting in a stall with a back, and the woman on the left, although not fully depicted, might have been seated on a stall. A thymiaterion (incense burner) is placed in the middle of the two seated figures. The man holds up the lid of the thymiaterion with his left hand, while he is reaching the thymiaterion with his right hand. Similarly, the woman is reaching the thymiaterion with her right hand and holds an object in an almost quadrilateral form, perhaps a fly whisk, in her left hand. Although details of the clothes of both figures are lacking, none of the figures has a headdress. While the feet of the female figure are not shown under her dress, the feet of the male figure are depicted on the footrest.

Besides the central figures, more figures can be seen at the left and right ends of the scene: A woman in a dress covering her head and a short-haired man. Both figures are depicted dressed and are smaller in size compared to the seated figures. Moreover, if the figures are assumed to be standing, it is noteworthy that they tilted from the vertical axis and are depicted as leaning towards the central scene. The female on the left is holding a circular object in her right hand, which comes out of her long mantle, and another rectangular object in her left hand closer to her body. The woman's feet are not depicted.

⁴⁵ Kisbali 2018.

Photo 5: Audience Scene from Persepolis / *Persepolis'ten Kabul Sahnesi* (Dusinberre 2013, 193, Fig. 111)

The rightmost male is holding an object like a jug with his left hand and bent his legs and his feet are also depicted.

Another figure belonging to this scene is carved in the lower register: A male with short hair and a long dress. This figure is also depicted with a slightly forward-leaning motion and is similar in size to the seated figures. His arms extend forward and he carries an object with both hands. The feet are not shown in his long dress.

The theme of the middle register must be a ritual. Figures, similar to the seated figures of the register, are known from many examples in Anatolian-Persian style⁴⁶ such as Toyçeşme stele⁴⁷ from Dascylium, Harpy tomb⁴⁸ from Lycia (Photo 3), Haliller stele⁴⁹ from Lydia and Bozüyük-4 stele⁵⁰ from the Bilecik region. Compositions consisting of the eastern originated⁵¹ insignia; thymiaterion are known from the Toyçeşme stele, a piece of cloth found in Pazyryk⁵² (Figure 4), and possibly from the Bozüyük-4 stele⁵³ (Photo 4). The thymiaterion on the stele is depicted larger and taller than a usual contemporary metal⁵⁴ and ceramic⁵⁵ thymiateria that are similar in form. The thymiateria, which are similar in size, but not in form, can be seen in the Apadana reliefs⁵⁶ (Photo 5), a piece of cloth from Pazyryk (Figure 4), and a cylinder seal⁵⁷. The lid of the thymiaterion, which is usually depicted

passively in scenes, is opened by the man, and perhaps, he adds a new incense together with the woman as a part of the ritual. The man and woman shown equally in the scene must represent the important role of woman which is common among the Anatolian-Persian stelae. Feasts or rituals in which men and women take part together, also mentioned by Herodotus⁵⁸, classified as a separate group⁵⁹ as known from the Phrygian inscription bearing Manes' stele and many others.

The figures behind the seated man and woman are a matter of discussion in several aspects. According to known compositions, these secondary figures can be family members or servants. However, the fact that the axes of the figures are tilted towards the centre and the depiction of the lower half of the female figure shows similarities to the female-headed birds⁶⁰ on the reliefs of the Harpy tomb (Photo 3) from Lycia. The representation of the male figure is currently unique. Although both figures look like mythological beings, there is no sign of their wings. They also remind of the servants who are bringing the objects. The figure at the bottom right also carries an object to the figures in the centre to contribute to the ritual. The fact that it is depicted larger than other secondary figures can be because it fills the space left in the lower register.

The lower scene of the stele depicts a wild boar hunt which is an example of a common composition in Anatolian-Persian style⁶¹. In the centre of the scene, a man is depicted on horseback, about to throw his spear at the boar. The short-haired male holds the reins of the horse with his left hand, while he carries his spear, almost in the size of the figure itself, on his right hand. The legs of the rider that intersect with the horse are not shown,

⁴⁶ For other examples see: Polat 1998: 18-20.

⁴⁷ Polat 1998: I.ST 2.

⁴⁸ Polat 1998: III.AN 1.

⁴⁹ Roosevelt 2009: 159-160, 250-251.

⁵⁰ Erpehlivan 2021: Stele 4.

⁵¹ Polat 1998: 20-21.

⁵² Rudenko 1970: 219-220.

⁵³ There is a gap between the two seated figures in the scene of Boyüzük stele 4, but the thymiaterion cannot be seen. The thymiaterion might have been added with paint as in many details on the stele.

⁵⁴ Mellink 1967: 172, Fig. 20-21. Uşak İkiztepe Tumulus.

⁵⁵ Risser 2001: 134-135, Cat. 589-593. Corinth.

⁵⁶ Dusinberre 2013: 193, Fig. 111.

⁵⁷ Ackerman 1938: Pl. 123c.

⁵⁸ Herodotus V.18.

⁵⁹ Gusmani/Polat 1999: 140.

⁶⁰ These figures are thought to be associated with Egyptian ba birds that symbolize the soul. Dusinberre 2013: 191.

⁶¹ Draycott 2016: 243.

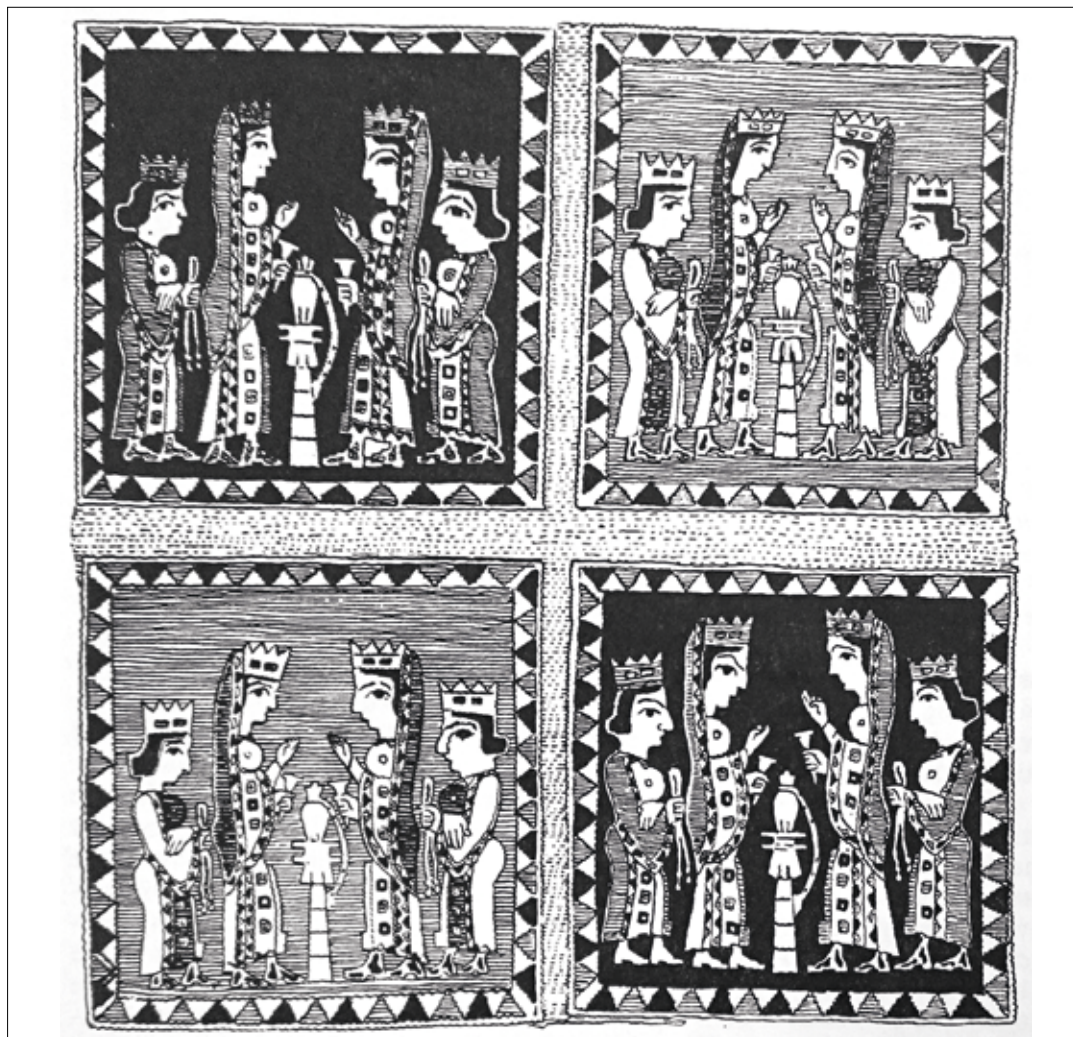

Figure 4: Fabric Fragment from Pazyryk / *Pazyryk'tan Kumaş Parçası* (Rudenko 1970, Fig. 139)

while his feet are briefly depicted. The legs of the figure must have been painted on the horse. The hunter's horse is depicted in the pose of "flying-gallop"⁶², slightly tilted down from the horizontal axis. The head of the horse is smaller in comparison to its body and leans towards the body, and manes and tail were tied. Its genitalia shown between its hind legs and body indicates that it is a stallion. The walking figure on the left of the scene is a dressed man with short hair. He apparently wears a short chiton and carries several spears on his shoulder, and probably, supports the rider with the equipment. The wild boar which is the hunting animal is depicted in front of the horse, and a dog chases the boar. The wild boar was hit by a spear from its back, trying to escape from the hunters. Compared to the horse, the wild boar and the dog were carved larger.

The parallels of the boar hunt can easily be found in examples of the Anatolian-Persian style reliefs and Achaemenid seals in both the Palace and Greco-Persian

styles⁶³. Despite that, many variants of the composition can be observed through the details. The deer hunting on the Helvatepe stele⁶⁴ found around Dascylium is quite similar to the Vezirhan stele in terms of the composition and positioning of the figures. Another grave stele found in Çavuşköy⁶⁵ around Dascylium bears figures, from left to right, the supporter of the hunter, the hunter on horseback, and a wild boar attacked by dogs. Additionally, there is a tree in the upper right of the scene and a deer behind it complements the natural landscape of the scene in the Çavuşköy stele. The theme of the boar hunt on the Çan Sarcophagus⁶⁶ and another stele from Balıkesir, İvrindi, Gömeniç (inner Mysia)⁶⁷, which bear a very similar scene, but includes a bird on the upper right instead of the supporter of the hunter and dogs. Similar examples bearing

⁶³ Herles 2012: 225-228. Boardman 1970: Fig. 290, Pl. 885, 905, 924-926.

⁶⁴ Polat 1998: I.ST 1

⁶⁵ Polat 1998: I.ST 6

⁶⁶ Sevinç et al. 2001: Fig. 6. The composition of the scene of the boar hunt on the Vezirhan stele is also very similar to that of the battle scene on the short side of the sarcophagus (Fig. 11).

⁶⁷ Polat 1998: I.ST 7.

⁶² Boardman 1970: 312.

the boar hunt are found from Mysia⁶⁸ and Phrygia also the Bilecik region⁶⁹. Especially, the stele from Kütahya-Dumlupınar⁷⁰ is very similar that does not have floor lines.

When the horse on the scene is examined in detail, it is smaller in size compared to its rider. This represents a typical Achaemenid horse depiction⁷¹ with its head being larger than its body, tied mane and tail. The first aspect that differentiates the Vezirhan stele from the parallel examples given above is that there are no other elements such as trees, mountains and tertiary animals to enhance the natural landscape. The lack of landscape elements, which became widespread by the 4th century BC, may indicate that the stele was carved before that date. On the other hand, it can be argued that the landscape elements were replaced by the servant who had to extend from the middle scene. Moreover, the fact that the wild boar and the dog were carved larger than the horse, the rider and supporter might have been an effort to emphasize the perspective. Another factor that contributes to the vividness and sophistication of the scene is that the injured boar flees from the hunter and the dog.

INSCRIPTIONS OF THE STELE

The Phrygian inscription on the stele consists of thirteen lines from left to right in the epichoric alphabet⁷² and seven lines of Greek in two parts (Figure 2). Scholars have suggested that the Greek inscription was added later, and there is no exact bilingualism between the inscriptions⁷³. Although it was written in the epichoric alphabet, the Phrygian inscription contains words from both the Old Phrygian and New Phrygian inscriptions which is called the “Northwest Phrygian” dialect⁷⁴. The Vezirhan stele includes nearly 90 words that make it the richest inscription among all the Old and New Phrygian inscriptions⁷⁵ while the Greek part is a summary of the contents⁷⁶. Although this particular inscription does not have a complete translation, it is thought to have a similar formulation with the Elnaf’s stele found in Köseresul, near

Dascylium⁷⁷. Mistakes in the Greek inscriptions show that it was not carved by a good stonemason and it was carved with a different chisel from the Phrygian inscription⁷⁸. However, suggestions for the translation of the Greek inscription, whose language was found to be successful and thought to be non-rural⁷⁹, are as follows:

Neumann 1997: “Kailias, der Sohn des Abiktos, hat ... errichtet. Wer immer im Bereich des Heiligtums Übles tut oder einen Baum fällt, der soll sein Leben verlieren und keine Nachkommen haben. Und dem, der hierher kommt und dies liest, soll viel Gutes geschehen!”

Brixhe 2004: “Kallias, fils d’Abiktos ... a dédié (ce monument/ce sanctuaire). Puisse quiconque fauterait à l’égard du sanctuaire ou couperait un arbre être privé de la vie et de descendance. Et à celui qui viendra ici et lira (ces lignes), beaucoup de bonheur”

Gorbachov 2008: “Kallias, son of Abiktos, set up $\eta\mu\eta\gamma\epsilon\mu\alpha\varsigma$ ⁸⁰. Who does evil around this sanctuary or fells a tree, may neither livelihood nor offspring be produced (for him), and for him who comes and acknowledges/reads (it) – (may) much good (be produced)”

Simon 2015: “Kallias, Sohn des Abiktos’, hat $\eta\mu\eta\gamma\epsilon\mu\alpha\varsigma$ ⁸¹ errichtet. Wer immer im Bereich des Heiligtums Übles tut oder einen Baum fällt, der soll sein Leben verlieren und keine Nachkommen haben. Und dem, der hierher kommt und dies liest, soll viel Gutes geschehen.”

DISCUSSION AND DATING OF THE STELE

When the geography of the region is examined, the Vezirhan stele is located at a point in the middle of a natural landscape, far from the larger settlements. It contains very unique elements in terms of both its location and iconography and provides significant clues about the formation of the less-known local people of the rural side⁸². Unfortunately, no archaeological data from the

⁶⁸ Polat 1998: II.ST 1.

⁶⁹ Erpehlivan 2021: Stele 1.

⁷⁰ Polat 1998: IV.ST 2.

⁷¹ This global style, which is a source for the Anatolian-Persian style in the depiction of horses, is of course known from the centre, from the Apadana Reliefs in Persepolis. Afshar/Lerner 1979: Pl. 1-3, 5a, Schmidt 1953: Pl. 29b (Armenia?), Pl. 32 (Syria), Pl. 35 (Cappadocia?), Pl. 37 (Saka Tigraxauda), Pl. 42 (Sagartia) Pl. 52 (King’s Horses). As can be seen from these examples, this fashion should have prevailed in many states as well as in the centre.

⁷² Neumann 1997: 15. The letters used in the Phrygian inscription are thought to be an epichoric alphabet related to the Greek alphabet rather than the Old Phrygian alphabet.

⁷³ Neumann 1997: 14.

⁷⁴ Neumann 1997: 27.

⁷⁵ Gorbachov 2008: 91.

⁷⁶ Obrador-Cursach 2018: 22

⁷⁷ Neumann 1997: 28. In the Aramaic inscription of the Elnaf’s stele, the name, quality, origin, or family name of the person who built it, the purpose of the stele, the type of the monument, the stele and the tomb, the phrases protecting the stele and the grave against evil and the gods who are asked to protect the monument are mentioned respectively.

⁷⁸ Neumann 1997: 28.

⁷⁹ Neumann 1997: 31.

⁸⁰ Gorbachov 2008: 93. This word is thought to enigmatically describe the sanctuary or stele.

⁸¹ Simon 2015: 17. The meaning of this string is unclear.

⁸² Sekunda 1985, Sekunda 1988, Maffre 2007. Studies on the culture of local people in northwestern Anatolia are extremely limited, and only superficial studies have been compiled based on limited data on sub-regions and people influenced by the Persian rule.

findspot of the stele has been revealed so far. Although the location of the findspot seems to be an isolated spot at first glance, the fact that analogies of the goddess both in the eastern and western art support the idea that the region experienced intense cultural exchange. Besides, it is proven with the translation of a prothesis from the Phrygian inscription: “whoever reads what has been said while travelling”⁸³, that the findspot must be close to a road that might have used by travellers and merchants.

The Phrygian inscription does not make a definite contribution to the understanding of the function of the Vezirhan stele, but the scholars usually suggested that the stele is a dedication to the sanctuary of the goddess⁸⁴. Even though, there is not an exact example of a votive stele among the Anatolian-Persian stelae⁸⁵ rather than grave stelae⁸⁶. Based on the iconographic and epigraphic data, the stele, which is unlike its parallels mentioned above, clearly indicates that there was a sanctuary in the area. However, the inscriptions do not provide detailed attestation and information on the sanctuary⁸⁷, whether the benefactor named Kallias, son of Abiktos, established the complete sanctuary or only dedicated the stele and planted the trees that he cursed whoever falls them⁸⁸. It is clear that with the unique iconography, closer to the Anatolian cults of Artemis, and her name carved in Phrygian the goddess must have had a status similar to the mother goddess, Kybele. Maybe this stele was marking a tomb and the hieron mentioned in the Greek text was kind of a heroon of the local elite consists of several tombs which were hoped to be protected by the goddess herself. The depiction of the goddess on the stele may reflect a similar example such as the Elnaf's Stele which is protected by Bel and Nabu read from its Aramaic inscription and the Altıntaş stele which was also found in Phrygia bears sphinxes and the tree of life as protectors⁸⁹.

Why were these compositions chosen for carving on the stele? As mentioned above, probably, the upper

scene directly replicates the original statue (xoanon), a relief or a painting of the goddess. In the middle scene, the ritual with a man and a woman probably depicts Kallias⁹⁰ and his wife, who erected the stele, and those behind them probably depicted either their living relatives or dead ancestors, and the outermost figure can be a servant. Although the scene of the incense burning is an oriental composition introduced by the Persians, it can symbolize a ritual for this goddess. The lower scene also depicts a scene from the life of Kallias, a hunt that might have represented an elite practice. This scene is common on the other Anatolian-Persian stelae was a reflection of Kallias' status in society. In summary, the upper scene depicts the goddess herself and her servants, wild animals, the middle scene shows the family life and piety of Kallias, and finally, the lower scene imposes the message that he was from an upper class, elite.

All these aforementioned aspects and the iconography on the stele do not fully explain the ethnic origin of Kallias, but linguists consider that the name of Abiktos, the father of Kallias, is a local name⁹¹. In the iconography on the stele, there are no definite Persian elements except the horse and thymiaterion. On the other hand, this depiction of the horse can be argued to be either the sculptor's tendency to the style or the fashion of the period or more speculatively, a Persian gift to the local elite. Unfortunately, painted details of Kallias' clothes have not been preserved. Women are shown only in long dresses and mantles. The only conclusion about Kallias' ethnic identity can be that he was Phrygian in origin, a local elite indirectly influenced by the Persian culture.

Researchers have suggested different dates for the stele. It was dated to the end of the 5th century BC⁹² and the 6th century BC⁹³ in the catalogues of the Istanbul Archaeological Museum. Neumann dated the Phrygian inscription to the end of the 5th century and the Greek inscription to the 4th century BC⁹⁴. The stele was stylistically dated to the 6th century by Ş. Karagöz⁹⁵. C. Brixhe dated it and the Phrygian inscription to the end of the 5th century BC and the Greek inscription

⁸³ Simon 2015: 25-28.

⁸⁴ Brixhe 2004: 67. According to a view based on the Phrygian and supported with the Greek inscription on the stele, Kallias dedicated the sanctuary (and therefore, the stele as well) to the goddess and forested the surrounding area.

⁸⁵ Only the Elnaf's stele was previously attributed to a dedication to protecting caravans by Bel and Nabu yet it is now accepted as a grave stele. Polat 1998: I.ST 4, also see the bibliography of the stele.

⁸⁶ Other examples of Anatolian-Persian style from Bilecik region are also grave stelae. See Erpehlivan 2021.

⁸⁷ Some theories can be put forward about these details: The fact that the headdress of the goddess is not a common Phrygian type makes us think that the image of the goddess was created after the Phrygian period.

⁸⁸ Brixhe 2004: 67.

⁸⁹ Polat 1998: IV.ST 1.

⁹⁰ Neumann 1997: 30. It is controversial whether Kaliya in the Phrygian inscription and Kallias in the Greek inscription are the same person. Since there is a historical difference between the two inscriptions, sometimes it was questioned that Kallias could be Abiktos' son and Kaliya's grandson.

⁹¹ Neumann 1997: 30. Similar names were found in Greater Phrygia (Upper Porsuk) and Phrygian-Mysian border (Bursa, Mustafakemalpaşa, Alpağut).

⁹² Anatolian Civilisations 1983: 60.

⁹³ İstanbul Çevre Kültürleri 1999: 11.

⁹⁴ Neumann 1997: 28-29.

⁹⁵ Karagöz 2013: 95.

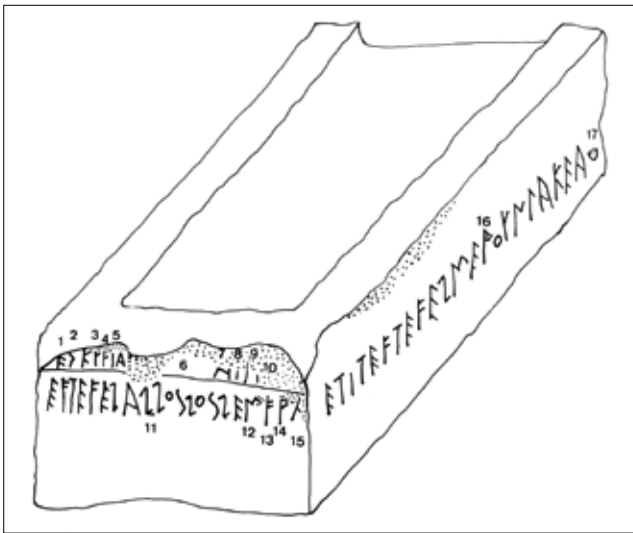

Figure 5: Firanlar Inscription / *Firanlar Yazıtı* (Brixhe ve Lejouné 1984, 70)

to a few generations later⁹⁶. The analogies of the stele with the Anatolian-Persian style stelae, as previously evaluated, provide important evidence for dating. Although the lacking details and some elements do not allow accurate comparisons, they generally have very similar aspects to the reliefs of the 5th and the 4th century BC. In addition to the published stelae, recent finds from Bozüyük are similar to the Vezirhan stele. These stelae are dated to the first half of the 4th century BC in terms of the war scenes, natural landscapes and an anthemion⁹⁷. Unfortunately, there is no anthemion to help to date the Vezirhan stele. Although, the lack of floor lines, position and ratios of the figures in the boar hunt scene mentioned above may be an effort to emphasize the perspective which is also known from the Athenian red figure pottery of the last quarter of the 5th century BC and forth⁹⁸. In sum, stylistically, the Vezirhan stele might have been produced in the late 5th or the beginning of the 4th century BC. As the stele does not bear any war scenes associated with the historical events of the 4th century, and there is no natural landscape to support the composition, which was quite common during the 4th century BC. While the epigraphic data also supports the suggestion of the 5th and the 4th centuries BC⁹⁹, the stele was used actively, in particular, in the 4th century, and it is proved by the Greek inscription added later.

⁹⁶ Brixhe 2004: 66-67.

⁹⁷ Erpehlivan 2021.

⁹⁸ Boardman 2017: 144-145.

⁹⁹ In addition to the literature mentioned above, according to the Oxford University's Lexicon of Greek Personal Names (www.lgpn.ox.ac.uk), in all uses (6th century BC – 3rd century AD) of the name of Kallias has around 45% percent dated to the 5th and the 4th centuries BC.

Finally, who sculpted this stele? The stele has been so long believed to be a unique find in the Bilecik region. However, the recent discovery of the contemporary Bozüyük stelae suggests the existence of a stationary or a mobile local workshop in the region¹⁰⁰. Therefore, the Vezirhan stele might have been a product of this provincial workshop that used local resources.

FIRANLAR INSCRIPTION

Another Phrygian artefact in the region is the Firanlar Inscription, also known as B-03. The inscription was discovered in 1976 in the village of Firanlar in Pazaryeri district of Bilecik province by S. Şahin, who carried out Nikaia-centred epigraphical and historical-geographical survey in the region. Later, during their investigations of the Phrygian inscriptions in 1980 by C. Brixhe and M. Lejeune noted that the stone was re-used under poor conditions¹⁰¹. Before the results of the research were published in 1984, the inscription was purchased by the Bursa Archaeology Museum in 1983 and is preserved in the same museum today with the inventory number; 8731. The inscription was published by G. Neumann in 1981 and then, was evaluated in many publications about the Phrygian language.

This artefact is a rectangular prismatic, beige-coloured limestone block, 0.95 m high, 0.60 m wide, 0.38 m deep (Figure 5). There are various holes for clamp connections and small channels for pouring melted lead. The inscription consists of two lines on one short side of the block (Side A) and in a line on the long side (Side B) from left to right, in the typical Old Phrygian alphabet¹⁰². Although it was preserved only as a fragment, few conclusions can be drawn regarding the analysis of the inscription. According to these, inferences on the *kubileya* (lines 2.1-7, 3.5-11), a curse formula with the phrase “whoever” (lines 2.10-15) and a clause supporting this formula (lines 2.16-18)¹⁰³.

The stone block was found 3 km northeast from the village in Karaağaç Boğazı and was later brought to the village for secondary use. Karaağaç Boğazı is located on the roads¹⁰⁴ possibly connecting Greater Phrygia and Hellespontine Phrygia. There are mounds around the region that were occupied from the Early Bronze Age to the Roman period. The location of Karaağaç Boğazı is on the edge of the modern road today. Therefore, the block possibly belonged to a building in a settlement or a sanctuary next to the main road.

¹⁰⁰ Erpehlivan 2021.

¹⁰¹ Brixhe/Lejeune 1984: 69.

¹⁰² Neumann 1981: 143.

¹⁰³ Neumann 1981: 148-149.

¹⁰⁴ Efe 2007, French 2013: A2,3.

TUMULI AND IRON AGE SETTLEMENTS

Generally, tumuli are considered to be the most remarkable traces of the Phrygians. These famous monuments, which were used around the capital city Gordion during the period of the Phrygian kingdom and later during the Lydian and Achaemenid rule¹⁰⁵, includes various types of burials, including inhumation¹⁰⁶ and cremation¹⁰⁷ with several findings¹⁰⁸. There are also many examples of tumuli in the Bilecik area (Figure 1). However, all of these monuments have not been documented in details. Dating these tumuli is extremely problematic due to the lack of systematic excavations. The fact that the Bilecik region is located between Phrygia and Bithynia further complicates the problem because the tumulus tradition was very common before the Hellenistic period in Phrygia, but it became widespread with the Hellenistic period in Bithynia¹⁰⁹.

There are two tumuli located in the Bilecik region with strong relations with Phrygian culture except the Hellenistic tumulus in Osmaneli¹¹⁰. The first one, the Karaağaç Tumulus, is located at the intersection of Bozalan, Karaağaç and Kandilli villages in the district of Bozüyük. The tumulus, which was previously damaged by illegal excavations, was investigated through a salvage excavation in 2013. Accordingly, the tumulus has a 55 m radius and the square burial chamber was built of irregular stones. Among the metallic finds, there is a large basin, a trefoil mouthed jug, a small cauldron with bull's head attachments, a phiale and a belt. In addition to these, fragments of a human skeleton were found scattered around. The tumulus is dated to the late 8th-early 7th century BC based on the finds and the tomb owner is claimed to a regional ruler or nobleman with close relations with the royal family¹¹¹. Another tumulus is located close to the modern settlement of Bozüyük and was removed during the construction of the train station and railway in 1899. A Phrygian tumulus has been claimed to be present with a stone phallus found from the mound and finds from the tumulus were evaluated by Koerte in 1899¹¹². However, no other supporting data was revealed through Koerte's and Efe's studies¹¹³.

The number of registered archaeological settlements in Bilecik are not many today, since the region is located between Bithynia and Phrygia and has a challenging topography. Although previous research focusing on the prehistoric periods have provided a significant amount of data, it is still insufficient for a thorough understanding of Iron Age settlement patterns, which is hoped to improve through the new data¹¹⁴ coming from newly initiated surveys. The identification of the pre-Hellenistic settlements relies on the Iron Age pottery, including so-called Phrygian grey ware and imported wares. When all the data is put together, Iron Age settlements can be listed as follows¹¹⁵ (Figure 1, Table). These settlements seem to cluster around the north-south and east-west road routes, and mostly unexcavated or non-dated tumuli are located nearby.

CONCLUSIONS

Although the evaluation of the evidence presented above in the article provides some results, it is not yet possible to fully answer the question of which ancient region Bilecik belonged to. As mentioned above, the Bilecik region is often associated with the kingdom of Bithynia, which had control over the region only from the end of the 4th century BC onwards¹¹⁶. The influence of the Phrygian and Persian cultures is supported by archaeological evidence in the southern part of the Bilecik region, which was also located between Hellenistic Phrygia and Greater Phrygia. On the other hand, the northern part cannot be identified yet due to the lacking archaeological data.

The most definitive evidence for the presence of the Phrygians in the north of the Bilecik region is bearing the largest Phrygian text; the Vezirhan stele. The inscriptions on the stele may help to understand the regional context. The stele was suggested to be carved during the Achaemenid period, so, to whom the Phrygian inscriptions and the reliefs addressed? If the Phrygian inscription is considered to have a similar formulation to the Greek inscription¹¹⁷, these detailed informative and cautionary statements were written to inform the visitors of the area and those passing by. If so, the primary addressee of this inscription and reliefs were the Phrygians. The function of the Greek

¹⁰⁵ İl 2009: 25-113.

¹⁰⁶ Young 1981, Kohler 1995.

¹⁰⁷ Kohler 1980.

¹⁰⁸ Liebhart et al. 2016: 628-629.

¹⁰⁹ Bora 2015: 264-270.

¹¹⁰ Bora 2015: 264-265.

¹¹¹ Alp/Aktaş 2019: 749.

¹¹² Koerte 1899.

¹¹³ Efe 1992: 564.

¹¹⁴ Erpehlivan 2022: Ceramic distribution via Kios during the Archaic and Classical periods.

¹¹⁵ Further research on the listed settlements is being prepared for publication by the members of the survey team.

¹¹⁶ Memnon XX.2. Ancient sources mentions that the relations between the Macedonian Satrapy and Bithynians were hostile. Kalas attacked Bithynia, but was defeated by Bas, then Bas must have increased his power in his region.

¹¹⁷ Gorbachov 2008: 96.

inscription, which scholars agree that was added a few generations later after the stele was erected, was to appeal to the changing visitor profile in the region. The evidence compiled in recent years reveals that the Greeks penetrated the region intensively through trading activities in particular in the 4th century BC¹¹⁸. The success of the language of the Greek inscription but the failure of its writing suggest that the inscription was drafted by an intellectual who had a good command of Greek, but that the writing on stone was carved by a local master.

Contrary to the inconsistent remains in the north, the Fıranlar Inscription probably marks the most north-westernmost border of the Phrygian core land. The Karaağaç Tumulus in the vicinity and the settlements identified with Phrygian pottery during surveys also support this theory. Rural communities of Phrygian origin might have lived in the northern part of the Bilecik region, where Iron Age settlements spread throughout the region accompanied by tumuli nearby. Neither the settlements nor tumuli provide detailed data, and therefore, it is not yet known how the land use and settlement patterns were in the northern region. Finally, the Bilecik region can be assumed to have been in Phrygia during the Iron Age. However, additional archaeological data is needed to shed light on which roads are accessed from the core region to the northern countryside.

ACKNOWLEDGEMENTS

I would like to thank the Directorate of the German Archaeology Institute in Istanbul for the opportunity they provided me to study in their library, to Deniz SARI from Bilecik University, director of the Bilecik Archaeological Survey, and the team member Fadime ARSLAN from Pamukkale University for kindly sharing the unpublished data. I would like to express my thanks to the reviewers of the article for their contributions, many thanks to Haralambos NIKOLAYİDİS from Mimar Sinan Fine Arts University for Greek translations and other contributions, and lastly special thanks to Çağlayan BAL from The University of Chicago for proofreading the article.

¹¹⁸ Erpehlivan 2022: This manuscript dealing with the role of Kios in regional trade is explained by assessing both historical and archaeological findings, and the trade routes between Hellenistic Phrygia and Greater Phrygia are tried to be determined by analysing the Hellenic commercial amphora and fine ceramics distributed to minor settlements.

BIBLIOGRAPHY

ANCIENT SOURCES

APOLLONIUS RHODIUS

Argonautika, A. Çokona (tr.), İstanbul 2018.

HERODOTUS.

Tarih, M. Ökmen (tr.), İstanbul, 2019.

HOMER.

İlyada, A. Erhat, A. Kadir (tr.), İstanbul, 2014.

MEMNON.

Herakleia Pontike Tarihi, M. Arslan (tr.), İstanbul, 2007.

PSEUDO-SKYLAX.

“*Periplous*”, M. Arslan (tr.), *Mediterranean Journal of Humanities*/II-1, 2012: 239-257.

STRABO.

The Geography of Strabo, H. C. Hamilton, W. Falconer (tr.), London, 1903.

XENOPHON.

Anabasis, A. Çokona (tr.), İstanbul, 2015.

MODERN SOURCES

ACKERMAN, R. 1938.

“*Achaemenid Seals*”, *A Survey for Persian Art from Prehistoric Times to the Present Volume I: Pre-Achaemenid, Achaemenid, Parthian and Sasanian Periods*, (Ed. A. U. Pope), Oxford University Press, London and New York: 383-393.

AFSHAR A., LERNER, J. 1979.

“*The Horses of the Ancient Persian Empire at Persepolis*”. *Antiquity*/53: 44-47.

AKURGAL, E. 1966.

Orient und Okzident: Die Geburt der Griechischen Kunst, Holle Verlag GMBH, Baden-Baden.

ALP, O., AKTAŞ, A. 2019.

“*Karaağaç Tumulus (Bilecik)*”, *Phrygia in Antiquity: From The Bronze Age To The Byzantine Period, Proceedings of an International Conference ‘The Phrygian Lands over Time: From Prehistory to the Middle of the 1st Millennium AD’, held at Anadolu University, Eskişehir, Turkey, 2nd-8th November*, (Ed. G. Tsetskhladze) Peeters, Leuven: 749.

ANATOLIAN CIVILISATIONS. 1983.

The Anatolian Civilisations: İstanbul, May 22 - October 30, 1983, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

AYBEK, S. 2009.

Metropolis İonia I: Heykel, Metropolis’de Hellenistik ve Roma Dönemi Heykeltraşlığı, Homer Kitabevi, İstanbul.

AYBEK, S., TUNA, M., ATICI, M. 2009.

İzmir Tarih ve Sanat Müzesi Heykel Kataloğu, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

BAKIR, T. 2004.

“Daskyleion’da Phrygler”, **60. Yaşında Fahri Işık’da Armağan; Anadolu’da Doğdu**, (Ed. T. Korkut), Ege Yayınları, İstanbul: 55-67.

BOARDMAN, J. 1970.

Greek Gems and Finger Rings: Early Bronze Age to Late Classical, Harry N. Abrams Inc. Publishers, New York.

BOARDMAN, J. 2017.

Kırmızı Figürlü Atina Vazoları: Klasik Dönem, (çev. N. Öz), Homer Kitabevi, İstanbul.

BORA, A. 2015.

Bithynia Bölgesi Tümülüsleri, Unpublished Doctoral Thesis, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, İstanbul.

BOSSERT, H. T. 1942.

Altanatolien, Kunst und Handwerk in Kleinasien von den Anfängen bis zum Völligen Aufgehen in der Griechischen Kultur, Verlag Ernst Wasmuth G.M.B.H., Berlin.

BOSSERT, E. M. 2000.

Die Keramik Phrygischer Zeit von Boğazköy, Funde aus den Grabungskampagnen 1906, 1906, 1911, 1912, 1939-1939 und 1952-1960, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.

BRIXHE, C. 2004.

“Corpus des inscriptions paléo-phrygiennes Supplément II”, **Kadmos/43**: 1-130.

BRIXHE, C., LEJEUNE, M. 1984.

Corpus des inscriptions paléo-phrygiennes, Institut Français D’Études Anatoliennes, Editions Recherche sur les Civilisations, Paris.

CORSI, F. 1845.

Delle pietre antiche, Edizione terza: con notevole aggiunta al terzo libro in cui sono indicate e discritte tutte le colonne ed alcuni masse di pietre antiche ragguardevoli per grandezza o per rarità esistenti in Roma, Tip. di G. Puccinelli, Roma.

DRAYCOTT, C. M. 2016.

“Drinking to Death: The Totenmahl, Drinking Culture and Funerary Representation in the Late Archaic and Achaemenid Western Anatolia”, **Dining and Death: Interdisciplinary Perspectives on the ‘Funerary Banquet’ in Ancient Art, Burial and Belief**, (Eds. C. M. Draycott/M. Stamatopoulou), Peeters, Leuven: 219-298.

DUBHRÓS, J. 2018.

“Cultural Translation and the Iconography of the Master and Mistress of the Animals”, **QED: The Research Annual of the UTA Honors/1**: 33-59.

DURAN, M. 2020.

“Akhaimenid Döneminde Büyük Phrygia ve Bölgedeki Yol Ağları”, **Asia Minor Studies/8**: 386-402.

DUSINBERRE, E. R. M. 2013.

Empire, Authority, and Autonomy in Achaemenid Anatolia, Cambridge University Press, Cambridge.

EFE, T. 1990.

“1988 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı/7**: 405-424.

EFE, T. 1991.

“1989 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı/8**: 163-177.

EFE, T. 1992.

“1990 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı/9**: 561-583.

EFE, T. 1993.

“1991 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı/10**: 345-364.

EFE, T. 2007.

“The Theories of the ‘Great Caravan Route’ between Cilicia and Troy: The Early Bronze Age III Period in Inland Western Anatolia”, **Anatolian Studies/57**: 47-64.

EFE, T., TÜRKTEKİ, M., SARI, D., FİDAN, E. 2015.

“Bilecik İli 2013 Yılı Yüzey Araştırması”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı/32.1**: 495-504.

EREN, K. 2015.

“La sculpture archaïque d’Aphrodisias”, **La sculpture gréco-romaine en Asie Mineure Synthèse et recherches récentes**, (Ed. S. Montel) Presses universitaires de Franche-Comté, Besançon: 123-136.

ERPEHLIVAN, H. 2018.

Propontis'in Güneydoğusu'nda M.Ö. 1. Binyıl Yerleşmeleri ve Mezar Tipleri (M.Ö. 8-4. Yüzyıllar), Unpublished Doctoral Thesis, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, İstanbul.

ERPEHLIVAN, H. 2021.

"Anatolian-Persian Grave Stelae from Bozüyük in Phrygia: A Contribution to Understanding Persian Presence and Organisation in the Region", **Anatolian Studies**/71: 59-74 .

ERPEHLIVAN, H. 2022.

A Trade Route from the Propontis to Phrygia: Assessing the Economic Status of Kios Between the Archaic and the Early Hellenistic Periods (5618 words, submitted manuscript).

FIEDLER, G. 2003.

Le monde phrygien du Xe s. au IVe s. avant notre ère: Culture matérielle, territoires et structures sociales, Unpublished Dissertation, Université de Provence (Aix-Marseille I), UFR Préhistoire, Histoire et Archéologie de l'Antiquité et du Moyen-Age, Marseille.

FRENCH, D. H. 2013.

Roman Roads and Milestones of Asia Minor; Vol 3 Milestones Fasc. 3.4 Pontus et Bithynia (with Northern Galatia), British Institute at Ankara, Ankara.

GORBACHOV, Y. 2008.

"Nine Observations on the Old Phrygian Inscription from Vezirhan", **Kadmos**/47: 91-108.

GUSMANI, R., POLAT, G. 1999.

"Manes in Daskyleion", **Kadmos**/38: 137-162.

GÜRTEKİN-DEMİR, G. 2002.

"Lydian Painted Pottery at Daskyleion", **Anatolian Studies**/52: 111-143.

HANFMANN, G. M. A., RAMAGE, N. H. 1978.

Sculpture from Sardis: The Finds Through 1975, Harvard University Press, Cambridge.

HERLES, M. 2012.

"Zur Darstellung der Wildschweinjagd im Alten Orient", **Stories of Long Ago: Festschrift für Michael D. Roaf**, (Eds. H. Baker/K. Kaniuth/A. Otto), Ugarit Verlag, Münster: 219-240.

İL, Ö. 2009.

Tumuli Asiae Minoris, Untersuchung zu den phrygischen und lydischen Tumulusgräbern der Eisenzeit im zentralen und westlichen Kleinasien, Unpublished Doctoral Thesis, Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, Zentrum für Altertumswissenschaften, Institut für Klassische Archäologie, Heidelberg.

İSTANBUL ÇEVRE KÜLTÜRLERİ, 1999.

İstanbul Çevre Kültürleri (Trakya-Bitinya) ve Bizans, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.

KARAGÖZ, Ş. 2013.

Kleinasiatisch-gräko-persische Kunstwerke im Archäologischen Museum von Istanbul, Wasmuth & Zohlen Verlag, Tübingen.

KISBALI, T. P. 2018.

"Стела Из Везирхана: Некоторые Иконографические Наблюдения", **Studia Historica**/16: 73-83.

KOERTE, A. 1899.

"Kleinasiatische Studien IV: Ein altphrygischer Tumulus bei Bos-öyük (Lamunia)", **Mitteilungen des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts Athenische Abheilung**/24: 1-45.

KOHLER, E. L. 1980.

"Cremations of the Middle Phrygian Period at Gordion" **From Athens to Gordion: The Papers of a Memorial Symposium for Rodney S. Young**, (Ed. K. De Vries), University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia: 65-89.

KOHLER, E. L. 1995.

The Gordion Excavations (1950-1973) Final Reports Volume II: The Lesser Phrygian Tumuli Part 1: The Inhumations, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

LAZZARINI, L. 2010.

"Six Coloured Types of Stone from Asia Minor Used by the Romans, and their Specific Deterioration Problems", **Studies in Conservation**/55.2: 140-146.

LIEBHART, R. / DARBYSHIRE, G. / ERDER, E. / MARSH, B. 2016.

"A Fresh Look at the Tumuli of Gordion", **Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC**, (Eds. O. Henry, U. Kelp), De Gruyter, Göttingen: 627-636.

MAFFRE, F. 2007.

"Indigenous aristocracies in Hellespontine Phrygia", **Persian Responses: Political and cultural interaction with(in) the Achaemenid Empire**, (Ed. C. Tuplin), Classical Press of Wales, Swansea: 117-141.

MELLINK, M. J. 1967.

"Archaeology in Asia Minor" **American Journal of Archaeology**/71.2: 155-174.

MERAL, K. 2003.

İonia Bölgesi Aslanları, Unpublished Doctoral Thesis, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Erzurum.

NEUMANN, G. 1981.

“*Die altphrygischer Inschrift von Firanlar Köyü*” **Kadmos/20**: 143-149.

NEUMANN, G. 1997.

“*Die zwei Inschriften auf der Stele von Vezirhan*”, **Frigi e Frigio; Atti del 1° Simposio Internazionale Roma, 16-17 ottobre 1995**, (Eds. R. Gusmani/M. Salvini/P. Vannicelli), Consiglio Nazionale delle Ricerche, Roma: 13-31.

NİKOLAYİDİS, H. 2016.

Antik Kaynaklar ve Epigrafik Veriler Işığında Bilecik İli Tarihi Coğrafyası (M.Ö. 6. yüzyıldan Roma İmparatorluk Dönemi Sonuna Kadar), Unpublished Master Thesis, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Edirne.

OBRADOR-CURSACH, B. 2018.

Lexicon of Phrygian Inscriptions, Unpublished Doctoral Thesis, University of Barcelona, Faculty of Philology, Department of Classical, Romance and Semitic Philology, Barcelona.

POLAT, G. 1998.

Anadolu Akhaemenid Dönemi Plastik Eserleri, Unpublished Doctoral Thesis, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.

PRAYON, F. 1987.

Phrygische Plastik, Die frühesenzeitliche Bildkunst Zentral-Anatoliens und ihre Beziehungen zu Griechenland und zum Alten Orient, Ernst Wasmuth Verlag, Tübingen.

RATTÉ, C. 1989.

“*Five Lydian Felines*”, **American Journal of Archaeology/93.3**: 373-393.

RISSER M. K. 2001.

Corinth Volume VII, Part V: Corinthian Conventionalizing Pottery, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton.

ROOSEVELT, C. H. 2009.

The Archaeology of Lydia, from Gyges to Alexander, Cambridge University Press, Cambridge.

RUDENKO, S. I. 1970.

Frozen Tombs of Siberia; The Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen, University of California Press, Berkeley.

SARI, D. 2011.

İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi, Unpublished Doctoral Thesis, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, İstanbul.

SARI, D. 2017a.

“*Bilecik İli 2016 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması*”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı/37.1**: 399-409.

SARI, D. 2017b.

“*Yeni Yüzey Araştırmaları Işığında İlk Tunç Çağında Bozüyük*”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/26.1**: 140-154.

SARI, D. 2019a.

“*Bilecik İli 2017 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması*”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı/37.1**: 399-409.

SARI, D. 2019b.

“*Bilecik İli 2018 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması*”, **Araştırma Sonuçları Toplantısı/37.1**: 399-409.

SARIKAYA, S. 2018.

Anadolu'da Persler, Daskyleion Satraplığı, Arkeoloji ve Sanat, İstanbul.

SCHMIDT, E. F. 1953.

Persepolis I: Structures, Reliefs, Inscriptions, The University of Chicago Press, Chicago.

SEKUNDA, N. V. 1985.

“*Achaemenid Colonization in Lydia*” **Revue des Études Anciennes/87**: 7-30.

SEKUNDA, N. V. 1988.

“*Persian Settlement in Hellespontine Phrygia*”, **Achaemenid History 3: Method and Theory**, (Eds. A. Kuhrt/H. Sancisi-Weerdenburg), Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden: 175-196.

SEVİN, V. 2001.

Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

SEVİNÇ, N. / KÖRPE, R. / TOMBUL, M. / ROSE, C. B. / STRAHAN, D. / KIESEWETTER, H. / WALLRODT, J. 2001.

“*A New Painted Graeco-Persian Sarcophagus from Çan*”, **Studia Troica/11**: 384-420.

STROCKA, V. M. 1977.

“*Neue Archaische Löwen in Anatolien*”, **Archäologischer Anzeiger/1977**: 481-512.

SIMON, Z. 2015.

“Die letzte Zeile der phrygischen Inschrift von Veziran”, **Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis**/51: 17-30.

ŞAHİN, S. 1981.

Katalog der Antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia)/İznik Müzesi Antik Yazıtlar Katalogu Teil II,1, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn.

ŞAHİN S. 1986.

“Studien über die Probleme der historischen Geographie des Nordwestlichen Kleinasiens I: Strabon XII 3, 7 p. 543”, **Epigraphica Anatolica**/7: 125-151.

TAŞ, İ. 2007.

“Hitit Metinlerinde Maşa Ülkesi”, **Arkeoloji ve Sanat**/125: 15-34.

TÜFEKÇİ-SIVAS, T. (1997).

Eskişehir, Afyonkarahisar, Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları, Unpublished Doctoral Thesis, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, İstanbul.

YOUNG, R. S. 1981.

The Gordion Excavations Final Reports Volume I: Three Great Early Tumuli, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia.

İHA FOTOGRAMETRİSİNİN ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMALARINA KATKILARININ İNCELENMESİ

AN INVESTIGATION OF THE CONTRIBUTIONS OF UAV PHOTOGRAMMETRY TO ARCHEOLOGICAL SURVEY

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 08 Mart 2021	Received: March 08, 2021
Hakem Değerlendirmesi: 11 Mart 2021	Peer Review: March 11, 2021
Kabul: 01 Eylül 2021	Accepted: September 01, 2021

DOI : 10.22520/tubaar2021.28.009

**Nizar Polat¹- Seçil Çokoğullu²- Abdulkadir Memduhoğlu³- Mustafa Ulukavak⁴
Halil İbrahim Şenol⁵- Muharrem Oral⁶- Mahmut Karaçizmeli⁷- Özgür Marangoz⁸**

ÖZET

Anadolu'nun Bereketli Hilal olarak tanımlanan bölgesinde, yerleşik hayata geçmeye başlayan insanoğlunun gelişimi büyük bir ivme kazanmış ve insanoğlu bu coğrafyada sayısız eser bırakmıştır. Bu eserlerden elde edilecek olan binlerce yıllık bilgi ve birikimin orijinal özelliklerinin korunarak belgelendirilmesi ve gelecek nesillere aktarılması kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda arkeolojik alanların ortaya çıkarılması için ilk olarak uygulanacak yöntemlerden biri yüzey araştırmasıdır. Yüzey araştırmalarında seramik, cam, metal, sikke gibi küçük buluntuların yanı sıra alandaki yapıya dair mimari özellikler de gözlemlenebilmektedir. Gelişen teknolojiyle birlikte son yıllarda yüzey araştırmaları için yeni bir veri toplama platformu olan İnsansız Hava Aracı fotogrametrisi sıklıkla kullanılmaktadır. Bu yöntemle, çalışma bölgesine ait koordinat bilgisine sahip ortofoto, sayısal yüzey modeli, eş yükselti eğrileri, en kesit ve boy kesit gibi ürünler elde edilebilmektedir. Bu çalışmada, Şanlıurfa'nın 80 km güneyinde yer alan ve Şuayip Şehri olarak

- Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Harita Mühendisliği Bölümü, 63000, Şanlıurfa-Türkiye.
e-posta: nizarpolat@harran.edu.tr ORCID: 0000-0002-6061-7796
- Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 63000, Şanlıurfa-Türkiye.
e-posta: : secil.uney@harran.edu.tr ORCID: 0000-0002-6245-621X
- Arş. Gör. Harran Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Harita Mühendisliği Bölümü, 63000, Şanlıurfa-Türkiye.
e-posta: akadirm@harran.edu.tr ORCID: 0000-0002-9072-869X
- Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Harita Mühendisliği Bölümü, 63000, Şanlıurfa-Türkiye.
e-posta: mulukavak@harran.edu.tr ORCID: 0000-0003-2092-3075
- Arş. Gör. Harran Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Harita Mühendisliği Bölümü, 63000, Şanlıurfa-Türkiye.
e-posta: hsenol@harran.edu.tr ORCID: 0000-0003-0235-5764
- Arş. Gör. Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 63000, Şanlıurfa-Türkiye.
e-posta: : moral@harran.edu.tr ORCID: 0000-0001-9749-7794
- Öğr. Gör. Harran Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 63000, Şanlıurfa-Türkiye.
e-posta: mahmutkaraçizmeli@harran.edu.tr ORCID: 0000-0001-5465-4710
- Arş. Gör. Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 63000, Şanlıurfa-Türkiye.
e-posta: ozgur_m@harran.edu.tr ORCID: 0000-0002-3468-7854

bilinen bölgede İHA fotogrametrisi kullanılarak yukarıda sayılan topografik ürünler elde edilmiş ve bu ürünlerin yüzey araştırmasına katkıları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yüzey Araştırması, İHA Fotogrametrisi, Şuayip Şehri, Arkeoloji, Kültürel Miras.

ABSTRACT

The development of human beings, which started to settle in the region of Anatolia defined as the Fertile Crescent, has gained a great momentum and left countless artifact in this geography. It is critical that thousands of years of knowledge and experience to be obtained from these artifacts are documented by preserving their original features and passed on to future generations. In this context, one of the first methods to be applied to reveal archaeological sites is survey. In the survey, in addition to small findings such as ceramics, glass, metal and coins, architectural elements related to the structure in the area can also be found. Unmanned Aerial Vehicle (UAV) photogrammetry, which is a new data collection platform for survey, has been used frequently in recent years with the developing technology. With this method, products such as coordinated orthophoto, digital surface model, contour lines, cross section and longitudinal section of the study area can be obtained. In this study, the above-mentioned topographic products were obtained by using UAV photogrammetry in the region known as Suayip City, located 80 km south of Sanliurfa and their contribution to the survey was investigated.

Keywords: Survey, UAV Photogrammetry, Suayip City, Archaeology, Cultural Heritage.

GİRİŞ

Son buzul çağının bitimiyle (M.Ö. 14 000 – 12 000) birlikte oluşan uygun iklim koşulları ve buna bağlı olarak barınma ve beslenme gibi daha kolay erişilebilen yaşamsal gereksinimler sonucu insanoğlu öncelikle, Bereketli Hilal olarak tanımlanan ve Anadolu'nun güneyini de kapsayan Mezopotamya'da avcı toplayıcılıktan yerleşik hayata geçmeye başlamıştır. Neolitik devrim olarak da adlandırılan yerleşik hayata geçiş, insanlığın gelişimine büyük bir ivme kazandırmış ve tarih boyunca başta Mezopotamya ve Anadolu toprakları olmak üzere her coğrafyada sayısız eser bırakmıştır. Kadim medeniyetlerin beşiği konumundaki Anadolu toprakları da çok sayıda kültürel ve tarihi mirası bünyesinde barındırmaktadır. Binlerce yıllık birikime sahip olan ve gelecek nesillere aktarılması gereken kültürel varlıkların belgelendirilmesi ve korunması vazgeçilmezdir¹.

Yukarıda da söz edildiği gibi, tarih boyunca barındırdığı doğal zenginlikler nedeniyle Anadolu'da farklı topluluklar var olmuştur. Günümüzde, Türkiye Cumhuriyeti'nde (Anadolu Bölgesi) 2018 yılı sonunda Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 113 137 adet taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmiştir². UNESCO'ya göre miras, geçmişten kalan, bugün yaşadığımız ve gelecek nesillere aktaracağımız şeydir. UNESCO'nun Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına İlişkin Sözleşme'de, kültürel ve doğal mirasın tanımlanması, korunması ve finanse edilmesine ilişkin kararlar alınmıştır³. Fakat unutulmamalıdır ki, giderek artan bir şekilde, kültürel miras hem doğal hem de insani nedenlerle yok olmuş veya yok olma tehdidi altındadır. Bu nedenle tescil edilen tarihi mirasların korunması ve belgelenmesi büyük önem arz etmektedir. Bu eserlerin geleceğe mirası ancak doğru bir biçimde belgelenerek sağlanabilir.

Tescil edilen bu mirasın doğal afetler veya insan faktörleri nedeniyle tahrip edilmesi, zarar görmesi sonucu tazminat verilmesi, kaçırılan eserlerin nerede olduğunu bilinmesi, orijinal özelliklerinin korunması ve orijinal yerlerinde tutulması çok önemlidir⁴ (Demirkese vd., 2005). Tarihin tüm evrelerini içeren ve bize tarihle ilgili her türlü ipucunu veren tarihi eserleri sağlıklı bir dokümantasyonla gelecek nesillere aktarmak mümkündür ve aynı zamanda bir gerekliliktir. Tarihi veya kültürel yapının dokümantasyonu, üç boyutlu uzayda yapının mevcut durumunu (şekil ve konumu)

belirleme, haritasını oluşturma, mümkün olan tüm analizler için gerekli olan etütler, süreçler, depolama ve sunum adımlarının tamamını kapsamaktadır⁵.

Tarihi ve kültürel varlıkların belgelenmesinde ve tescillenmesinde kullanılan yöntemlerden biri yüzeysel araştırmadır. Yüzeysel araştırma, arkeolojik araştırmalarda kullanılan temel yöntemlerden birisi de olup en genel anlamıyla kazı yapmadan, toprağa müdahale etmeden, yüzeyde görülen bulgulara göre yapılan bir ön değerlendirmedir⁶. Yüzeysel araştırmanın yöntemleri de her bilimsel çalışmada olduğu gibi amaç ve hedeflerle bağlı olarak belirlenir. Bununla birlikte çalışmanın gerçekleştirileceği alan, coğrafi ortam ve iklimsel koşullar gibi etkenler de metodolojinin belirlenmesinde önem arz eder⁷.

Yüzeysel araştırmalarında elde edilen bulgular genellikle seramik, cam, metal, sikkeler gibi diğer küçük buluntular ve mimari öğelerdir. Bu bulguların çalışma sahasını tanımlayan bir harita üzerine işlenmesi en temel prensip olmakla birlikte bunların yoğunluğu ve temsiliyeti, belgelemenin yapıldığı iklim koşulları, belgeleme yöntemi, çalışma sahasının çevresel koşulları ve arazi kullanımını gibi birçok unsurla birlikte bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmelidir⁸.

Günümüzde çağdaş arkeolojik kuram çerçevesinde yüzeysel araştırma sadece kazı öncesi uygulanan bir yöntem olmanın ötesinde kendine özgü amaçları olan bir araştırma yöntemi olarak yerleşim sistemlerinin çevresel, ekonomik ve sosyal olarak tanımlanmasında önemli katkılar sağlamaktadır⁹.

Yüzeysel araştırmaları, gerçekleştirilecek projenin hedeflerine bağlı olarak, bölgesel ve sit odaklı olmak üzere iki ana grupta değerlendirilebilir. Bizim de çalışma konumuzu oluşturan sit odaklı yüzeysel araştırmaları bilinen bir arkeolojik yerleşimin işlevinin, büyüklüğünün, tarihsel sürecinin belirlenmesini, içinde bulunduğu çevreyle etkileşimini, bölgedeki sosyo-politik konumunu tanımlamayı amaçlar. Erozyon, kıyı değişimi, yüzeysel aşındırmaları, depremler gibi doğal tahribatların yanı sıra insan etkisiyle de oluşan tahribatlar arkeolojik sitlerin günümüzdeki durumlarında azımsanmayacak bir etkiye sahiptir. Bu çerçeveden irdelendiğinde yüzeysel araştırmalarının temel amacının arkeolojik belgelemenin yanında çevresel faktörlerin de belirlenmesi olmalıdır. Bu nedenlerle de yüzeysel araştırma projelerinde disiplinler arası bir uygulama yapılması gerekmektedir. Buna bağlı

¹ Uslu vd. 2016: 8(2)/165-176; Şenol vd. 2020: 11(3)/1241-1250.

² <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44798/turkiye-geneli-korunmasi-gerekli-tasinmaz-kultur-varligi-.html> (Erişim tarihi: 11.02.2021).

³ UNESCO 1972.

⁴ Demirkese vd. 2005: 10/1-10.

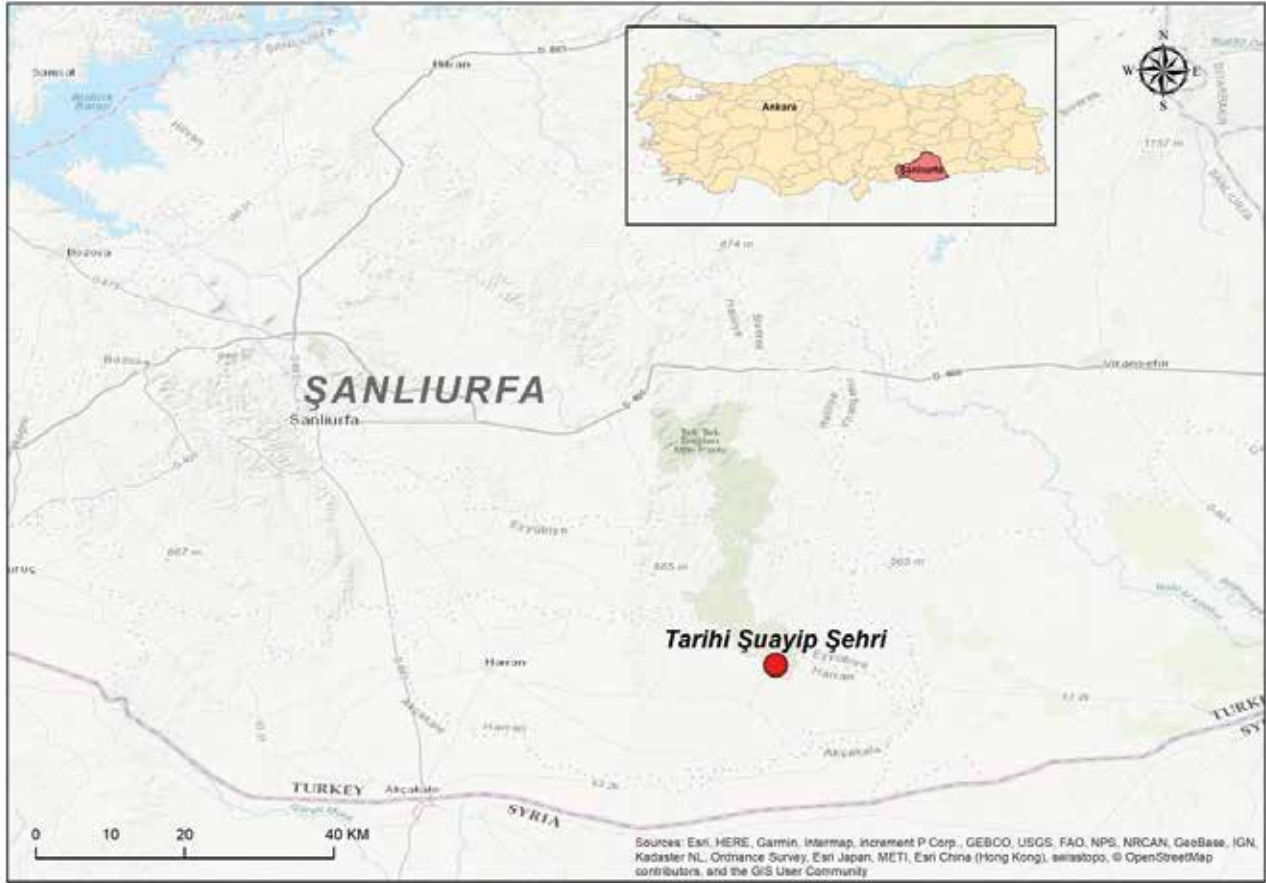
⁵ Georgopoulos/Ioannidis 2004: 22-27.

⁶ Ozdogan 2014.

⁷ Senol vd. 2017: 42/99-101.

⁸ Senol vd. 2017: 42/99-101.

⁹ Bintliff 2000: 3-20.

Şekil 1. Tarihi Şuayip Şehri'nin konumu / Location of the Historic Şuayip City

olarak da hedefler çerçevesinde uygulanacak yöntemler belirlenir.

Geçen yüzyılın ikinci yarısından bu yana, arkeolojik araştırmalarda büyük ölçüde yer gözlem sistemleri kullanılmıştır¹⁰. Son on yılda ise, daha yüksek mekansal çözünürlüğe sahip uydu teknolojileri tüm dünyada arkeolojik çalışmalar için yeni fırsat sunmaktadır¹¹. Son yıllarda havacılık ve uzaktan algılama teknolojilerindeki gelişmelerle beraber fotogrametri ve İnsansız Hava Aracı (İHA) sistemleri de arkeoloji alanında daha etkin olarak kullanılmaya başlanmıştır¹². İHA üzerine eklenen yüksek çözünürlüklü kamera sayesinde hızlı bir şekilde çalışma alanının fotoğrafları çekilebilmekte, üç boyutlu arazi haritaları oluşturulabilmekte ve yerden fark edilmesi mümkün olmayan izlerin dağılımları hakkında bilgi edinilebilmektedir¹³. Hava fotoğrafları ton farklılıkları, doku farklılıkları, ilişkisellik, şekil, büyüklük, gölge durumu gibi özelliklerine göre yorumlanırlar. Diğer bir deyişle topraktaki her ton farklılığı bir arkeolojik varlığı ifade ediyor olabilir. Örneğin yapısı değişmiş kültürel toprak doğal toprağa göre daha az ya da daha fazla nem

tutabilir ki bu da hava fotoğraflarında ton ya da doku farklılığı olarak gözlenebilir¹⁴. Bu çalışmada Şuayip Şehri antik yerleşiminde devam eden yüzey araştırması ve belgeleme adımlarında, fotogrametri ve İHA sistemi kullanım sonuçları sunulmuştur. Böylece, planlanan kazılar öncesinde İHA kullanılarak bölgeye ait topografik ürünler elde edilmiş ve arkeolojik yüzey araştırmasında kullanılmak üzere altlık veriler elde edilmiştir.

Çalışma Alanı ve İHA

Çalışma alanını oluşturan ve Şuayip Şehri adıyla bilinen antik yerleşim, Şanlıurfa'nın yaklaşık 80 km güneydoğusundaki Tektek dağlarında yer almaktadır (Şekil 1). Yerleşim, kayalık alçak bir tepe ve bu tepenin eteklerine yayılmış vaziyettedir.

Yerleşimin antik dönemdeki adı kesin olarak bilinmemekle birlikte buna ilişkin öneriler bulunmaktadır¹⁵. Şuayip Peygamber'in bir dönem burada yaşadığına inanılması ve alanda bulunan kaya yerleşimlerinden birinin Şuayip Peygamber makamı olarak kabul görmesi, günümüzde bu yerleşimin "Şuayip Şehri" olarak anılması sonucunu doğurmuştur.

¹⁰ Lasaponara/Masini 2011: 38(9)/1995-2002.

¹¹ Giardino 2011: 38(9)/2003-2009.

¹² Ulvi vd. 2020: 5(1)/22-30.

¹³ Ulvi vd. 2018: 3(2)/43-49.

¹⁴ Kalaycı 2018: 69-107; Colomina/Mollina 2014: 79-97.

¹⁵ Sinclair 1990: 189-190; Lipinski 2000: 124; Güler 2016: 170.

Şekil 2a. Dromosa sahip kaya yerleşimleri / *Rock settlements with dromos*

Şekil 2b. Dromosa sahip kaya yerleşimleri / *Rock settlements with dromos*

Şekil 3. Yüzeydeki yapı kalıntılarının örnek / *Example of structure remains on the surface*

Alanda yer alan yapılar büyük ölçüde Geç Antik Dönem'e ait olmakla birlikte bazılarının Arap istilasının ilk yüzyılında (VII. yüzyıl) inşa edilmiş olabilecekleri öne sürülmektedir¹⁶. İlk gözlemler çerçevesinde alanda temel olarak iki farklı mimari göze çarpar. Bunlar ana kayaya oyularak yapılmış mekanlar (Şekil 2) ile ana kayanın üstünde yer alan kesme blok taşlardan oluşturulmuş yapılardır (Şekil 3). Bununla birlikte bazı kesme blok taşlardan oluşan yapılar ile altında bulunan ana kayaya oyulmuş mekanlara inen merdivenlerin varlığı tespit edilmiştir. Bu da kaya yerleşimleri ile kesme blok taşlardan oluşan yapıların birlikte kullanıldığını ve iki farklı mimari anlayışın tek bir yapıyı oluşturduğunu göstermektedir.

Yüzey kalıntılarında anlaşıldığı üzere, kesme blok taşlardan oluşturulan yapılar ağırlıklı olarak tepenin kuzey ve batı yamaçlarında yoğunlaşmıştır. Alanın büyük çoğunluğunda temel blokları düzeyinde görülen ya da toprak altında olan bu yapılardan bazıları cephe mimarisi de verecek şekilde günümüze kadar korunagelmıştır.

Alanın hemen hemen tamamına yayılmış olan ana kayaya oyularak oluşturulan mekanlarda da olasılıkla işlevlerine ve statülerine göre farklılıklar göze çarpmaktadır¹⁷. Bu mekanların girişleri, yine ana kayaya oyularak yapılmış dromosludur¹⁸. Genellikle dromosların her iki yanında birer oda bulunmakta olup bu odalar da ana mekanlar gibi plan farklılıkları göstermektedir.

Şekil 4. Çalışmada kullanılan DJI Mavic 2 Pro İHA sistemi / *DJI Mavic 2 Pro UAV system used in the study*

Çalışmada DJI marka İHA sistemlerinden Mavic2 Pro kullanılmıştır. 8 Km Etkili Menzili, maksimum 31 Dakika Uçuş Süresi, Hasselblad Kamera ile 4K çekim, 1» CMOS Sensör, GPS sensörü, 4 yönlü engel sensörü, Otomatik Eve Dönüş ve yaklaşık 1 kg olma özellikleri ile başarılı bir sistemdir (Şekil 4).

¹⁶ Sinclair 1990: 189-190; Lipinski 2000: 124; Güler 2016: 170.

¹⁷ Planları belirlenebilen bu kaya yerleşimlerinde tek odalıdan, birbirleriyle bağlantılı 5 odalıya kadar farklı plan tipleri izlenebilmiştir.

¹⁸ Dromos: Antik çağ mimarisinde bir mekana, özellikle de tholos ya da yer altı yapılarına girişi sağlayan koridor. Buradaki dromoslar topografyaya da bağlı olarak bazen merdivenli bazen de hafif rampa şeklinde düz yapılmışlardır.

Şekil 5. Fotogrametrik uçuş planı / Photogrammetric flight plan

İHA Fotogrametrisi

Teknolojideki hızlı gelişmelere paralel olarak uzaktan algılama ve fotogrametride de çığır açan yenilikler ortaya çıkmıştır. Özellikle İHA'ların platform olarak farklı sensörlerle beraber kullanımı çeşitli mühendislik ve sosyal bilimler disiplinlerinde kendine yer bulmuştur. Fotogrametrinin sunduğu olanaklar ve dijital kameraların sürekli geliştirilmesi, son yıllarda ucuzlayan ve farklı sensörlerle donatılan İHA sistemleriyle entegre edilerek arkeoloji, mimari ve çevresel belgelendirme alanlarında fotogrametrik çözümler sunmaya başlamıştır.

Harita mühendisliği kapsamında İHA fotogrametrisi, İHA platformlarına sayısal kamera entegre ederek, fotogrametrik uçuş planı doğrultusunda hava fotoğraflarının elde edilmesi ve bunların fotogrametrik yaklaşımlarla işlenmesini kapsayan işlemler bütünü olarak tanımlanabilir. Çoğunlukla farklı türde alanlarda ve uygulamalarda kullanılan İHA platformları birçok kategoriye ayrılabilir. Bunlar; ekipman, uçuş türü, sensörler, menzil ve yükseklik şeklinde gruplandırılabilir. Türlerine göre üç hava platformu kategorisine devam edebiliriz ki bunlar sabit kanatlı İHA, döner kanatlı İHA ve VTOL İHA olarak adlandırılırlar. Öncelikle kanat kitlerinde ve davranışlarının bağlı olduğu parametrelerde farklılık gösterirler. Kısaca, çok pervaneli bir İHA düşük yükseklikte daha stabil bir şekilde uçabilir, ancak uçuş süresi açısından aynı şekilde bir avantaja sahip değildir. Sabit kanatlı İHA daha uzun süreler uçabilir ve daha yüksek yüksekliklere ulaşabilir, ancak sürekli bir uçuş trendine ihtiyaç duyar¹⁹.

¹⁹ Chiabrande vd. 2018: 9(18)/28-43.

Hava fotoğrafları elde edildikten sonra, fotogrametrik olarak işlenmesi ve ihtiyaca cevap verecek fotogrametrik ürünlerin elde edilmesi gerekmektedir. Bu noktada İHA fotogrametrisinde klasik fotogrametriden farklı olarak hareket tabanlı algılama (Structure from Motion -SfM) yaklaşımı yaygın olarak kullanılmaktadır²⁰. SfM, fotogrametri ile aynı temel koşullar altında çalışır. İlgili nesnenin 3 boyutlu yapısını elde etmek için üst üste binen görüntüleri kullanır. SfM matematiksel olarak denklem (1)'deki gibi tanımlanabilir (Aanæs, 2003);

$$\min (1)$$

burada, kalibrasyon matrisi, yapı, ve hareket ve en uygun veri olarak tanımlanabilir.

SfM, fotoğrafları eşleme, seyrek ve yoğun nokta bulutu üretme, üç boyutlu model, sayısal yükseklik modeli ve ortofoto gibi birçok ürün üretmeye imkan vermektedir. Görüntü işleme adımları ciddi zaman alabilmektedir. Bu sebeple Tam bir yazılım performansı için yüksek performanslı bilgisayar kullanımı özellikle önerilmektedir²¹. SfM kullanılan çalışmalarda, Agisoft gibi birçok ticari yazılım yaygın olarak kullanılmaktadır.

²⁰ Ulvi vd. 2019: 7(3)/64-73; Kaya vd. 2021: 165/57-72.

²¹ Siebert/Teizer 2014: 1-14.

Şekil 6. Örnek hava fotoğrafları / Sample aerial photographs

UYGULAMA

Uçuş Planının Hazırlanması

İHA'lar ile çalışırken birden fazla parametre dikkate alınmalıdır. Öncelikle uçuş planı iyi yapılmalı ve oluşabilecek hataların senaryoları dikkatlice gözden geçirilmelidir. Bölgenin uçuş anındaki hava koşulları (sıcaklık, basınç, nem) kontrol edilmelidir. Uçuşun yapılacağı alanda karşılaşılabilecek engellerin tespiti için, uçuş öncesi alana gidilerek karadaki tehlikeli yüksek cisimlerin kontrol edilmesi gerekmektedir. İHA'nın düzgün kalkış yapabilmesi için olabildiğince düz bir yüzey seçilmelidir. Uçuşa başlamadan önce uçuş öncesi hazırlıklar adım adım kontrol edilmeli ve ardından uçuşa başlanmalıdır.

İHA uçuşu için «Pix4D Capture» yazılımı ile uçuş planı hazırlanmıştır. Fotoğrafların çekimi için, % 80 boyuna ve % 60 enine bindirme olacak şekilde ayarlanmıştır. Yer örnekleme mesafesi (Ground Sampling Distance - GSD), 120 m'lik bir uçuş yüksekliği için 3.24 cm olarak hesaplanmıştır. Tüm kontroller tamamlandıktan sonra uçuş gerçekleştirilmiştir. Uçuş 20 dakika sürmüş ve toplam 285 fotoğraf çekilmiştir. On kolon şeklinde planlanan uçuş rotası Şekil 5'te verilmiştir.

Hava Fotoğraflarının İşlenmesi

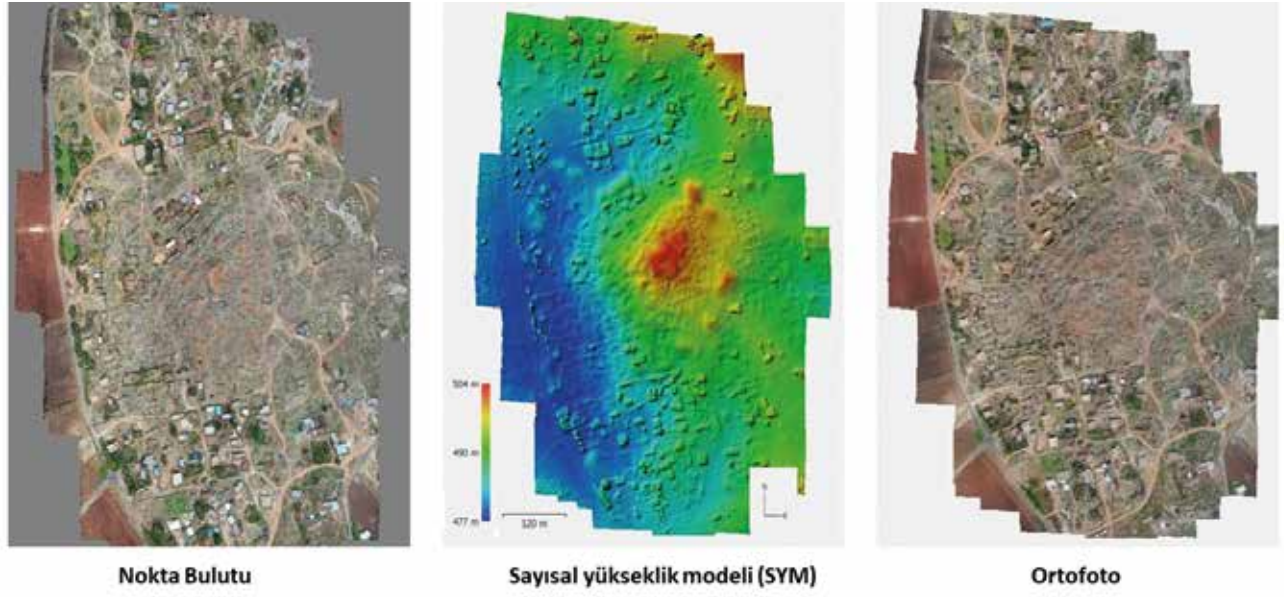
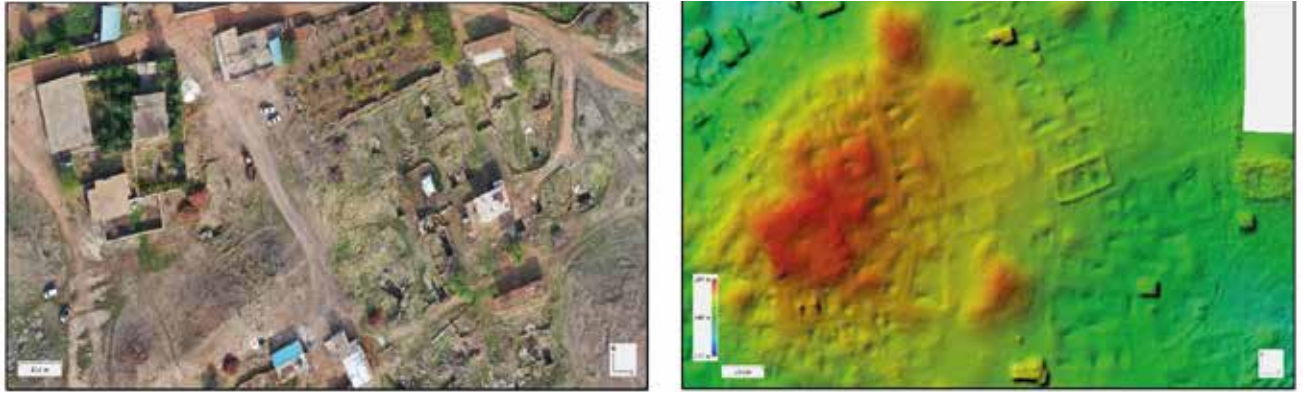
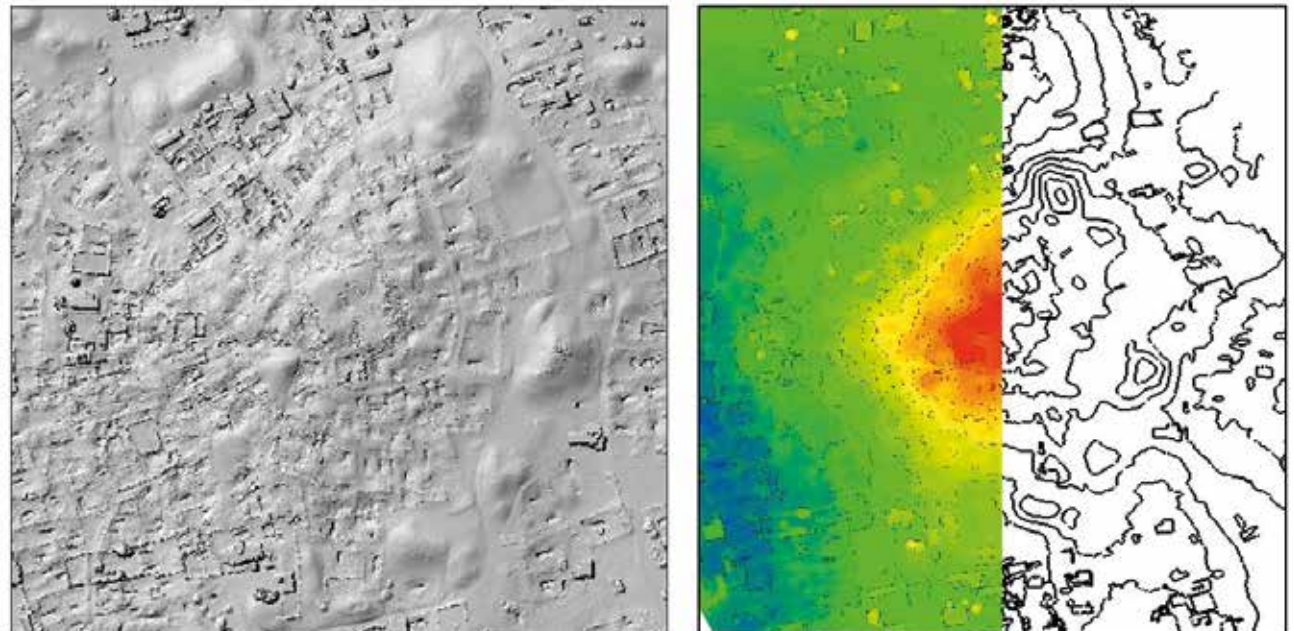
Uçuş sonrası bölgeye ait hava fotoğrafları elde edilmiştir. DJI mavic 2 pro sisteminde kullanılan Hasselblad kamera sayesinde yüksek görüntü kalitesinde fotoğraflar elde edilmiştir (Şekil 6). Rüzgar nedeniyle iniş ve kalkışlarda bulanık çekilen fotoğraflar veri setinden çıkarılmıştır.

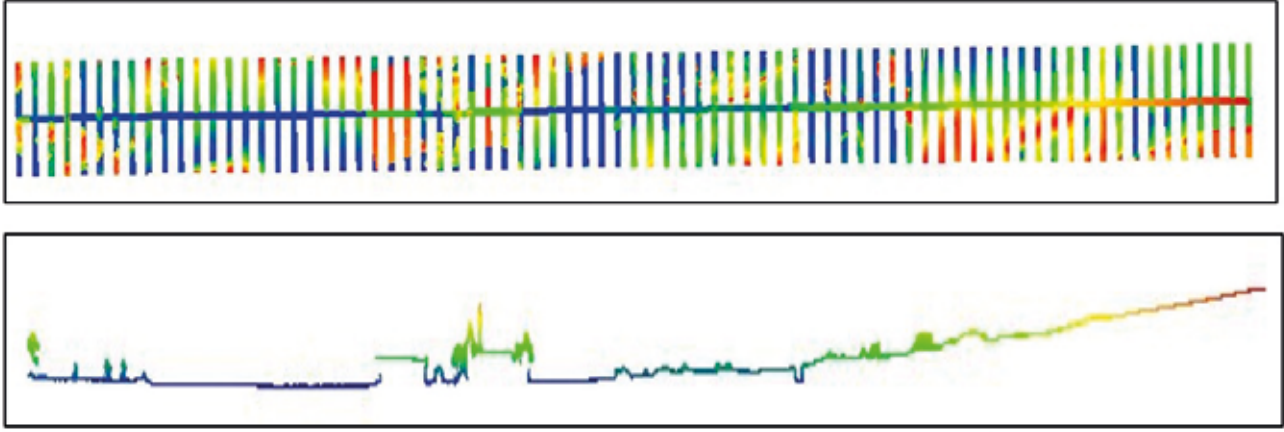
İHA ile uçuş sonucu elde edilen görüntülerin kullanılabilmesi için fotoğrafların eğrilik, dönme ve yükseklik farkından kaynaklanan hataların düzeltilmesi ve ortogonal projeksiyon haline getirilmesi gerekmektedir. Bu hatalar düzeltilir ve dijital görüntüler ortofoto adı verilen ortogonal görünümlere dönüştürülür. İHA'dan elde edilen veriler Agisoft yazılımı ile değerlendirilerek nokta bulutu, Sayısal yükseklik modeli (SYM) ve ortofoto görüntü gibi sonuç ürünler elde edilmiştir (Şekil 7).

Sonuç Ürünlerin İncelenmesi

Çalışmanın amacı olan yüzey araştırması için 0.457 km² alana yayılmış antik yerleşimin kalıntılarını bütüncül bir gözle görmek gerekmektedir. Bu noktada İHA ile üretilen yüksek çözünürlüklü ortofoto tüm çalışma alanını sunmaktadır. Ortofoto üzerinden bölgedeki kalıntıların dağılımı yaklaşık sokak ve bina yerleşimleri görülebilmektedir. Ayrıca antik yerleşimin yanında kurulan köyün hane sayısı, bahçe duvarları veya ahır alanları gibi detaylar da rahatça izlenebilmektedir. Benzer şekilde SYM'de arkeolojik anlamda bilgi sağlamaktadır. Alandaki kazılmış ya da yığma yapılmış alanların yükseklik değişimlerinin belirlenmesi anlamında da SYM ciddi kolaylık sağlamaktadır (Şekil 8).

Çalışma bölgesine ait üretilen SYM, daha net algılanabilmesi için, gölgeli şekilde de üretilmiştir. Böylece tepeler, bina ve duvar gibi gölge yapan zemin üstü objeler daha belirgin gözlenebilmiştir. Ayrıca SYM'de var olan yükseklik bilgisi de kullanılarak bölgenin eşyükselti eğrileri otomatik olarak üretilmiştir (Şekil 9).

Şekil 7. Çalışma bölgesine ait Nokta Bulutu, SYM ve Ortofoto / *Point Cloud, DEM and Orthophoto of the study area*Şekil 8. Çalışma bölgesine ait detay görüntüleri: ortofoto (sol), SYM (sağ) / *Detailed views of the study area: orthophoto (left), DEM (right)*Şekil 9. Çalışma bölgesine ait gölgelendirilmiş SYM (sol) ve eşyüksekti eğrileri (sağ) / *Shaded DEM (left) and contour curves (right) of the study area*

Şekil 10. Çalışma bölgesine ait örnek en kesit (üstte) ve boy kesitler (altta) / Sample cross-section (top) and longitudinal sections (bottom) of the study area

Arkeolojik yüzey araştırmalarında önemli bir fayda sağlayabilecek profil ve kesit işlemleri de çalışma kapsamında üretilmiştir. Bu amaçla 200 m uzunluğunda boyuna bir profil seçilmiştir. Bu profil üzerinden 2.5 m aralıklar ile profilin sağ ve soluna taraf 10'ar metrelik en kesitler oluşturulmuş ve bu kesitlerdeki yükseklik modelleri çıkarılmıştır. Ayrıca oluşturulan profilin de kesiti alınarak incelenmiştir (Şekil 10). Boy kesitte arazinin eğiminin nasıl değiştiği açıkça görülmektedir. Ayrıca ağaçlar, ev ve ana kayaya oyularak oluşturulan kaya yerleşimlerinin dromosları da net bir şekilde elde edilmiştir.

Yapılan çalışmalar ve elde edilen bu ürünler neticesinde yerleşimin genel yayılım alanı ile alandaki yapıların konumları büyük ölçüde belirlenebilmiştir. Ortofoto sonuçlarına göre kaya yerleşimleri neredeyse alanın tamamına yayılmışken kesme blok taşlardan oluşan yapıların alanın tepe noktası ile birlikte daha çok kuzey ve kuzeybatı yamaçlarında yoğunlaştığı görülmektedir. Bazı yapıların çevresinde bulunan yıkıntı halindeki blok

Şekil 11. Yıkılmış duvarlar ve duvarlara ait taşların görünümü / View of collapsed walls and stones belonging to the walls

taşların hangi yapıya ait oldukları (Şekil 11), yapılar arasındaki yerden fark edilmesi mümkün olmayan bağlantılar ile özellikle yamaçlardaki yapılar için oluşturulmuş teraslar, yine ortofoto görüntülerinden kısmen anlaşılabilir. Kaya yerleşimlerinin neredeyse hepsinin dromosa sahip oldukları ve genellikle bu dromosların etraflarının bir avlu oluşturacak şekilde duvarlarla çevrelediği okunabilir. SYM'deki renk değişimleri ile en kesit ve boy kesit ürünlerindeki çukurluk ve yükselti, arazide bulunan kaya yerleşimlerinin özellikle dromoslarını ve toprak üstündeki kesme blok taş yapıların kalıntılarını açıkça gösterir. SYM bilgilerinden elde edilen eş yükselti eğrileri de alanda yapılacak tüm arkeolojik kazı ve belgeleme çalışmalarının işlenmesi için kullanılacaktır.

SONUÇ

Bu çalışmada Şuayip Şehri antik yerleşiminde yapılması planlanan kazılar öncesinde İHA kullanarak yüzey araştırmasına katkıda bulunmak ve yapılacak çalışmalara altlık olabilecek topografik ürünlerin üretimi ve bazı analizlerin sonuçları sunulmuştur. Havadan elde edilmiş görüntüler ile çalışma bölgesine ait bütüncül veriler elde edilmiş ve bu veriler yersel bakış açıları ile birleştirilerek arkeolojik amaçlara yönelik olarak teknik iyileştirmeler sağlanmaya çalışılmıştır. Çalışmada elde edilen her bir hava fotoğrafı ayrı ayrı incelenebileceği gibi, koordinat bilgisiyle birleştirilerek oluşturulmuş ortofoto görüntü ile tüm alan konum bazlı da incelenebilmektedir. Bir diğer fotogrametrik ürün olan SYM ile bölgenin yükseklik değişimi, renklendirilmiş olarak kolaylıkla takip edilebilmiştir. Çalışma kapsamında fotogrametrik olarak elde edilen diğer ürünler olan gölgelendirilmiş SYM, eşyükselti eğrileri, en kesit ve boy kesitler de arkeolojik yüzey araştırmasına ilişkin verilerin değerlendirilmesi sürecine katkı sunmaktadır. Aynı zamanda yukarıda da belirtildiği gibi, modern köyle iç içe olan Şuayip Şehri antik yerleşiminde, köy halkının kayaya oyulmuş mekanları ve

antik döneme ait yıkılmış yapıların taşlarını kullanmaları suretiyle oluşan tahribat çok hızlı bir şekilde ilerlemektedir. Bu sebeple alandaki kültürel mirasın dokümantasyonunun yapılması ve koruma önlemlerinin alınmasının barındırdığı aciliyet, burada arkeolojik çalışmaların zaman kaybetmeden gerçekleştirilmesini gerekli kılar. Bu bağlamda İHA uçuşları sayesinde alanın belgelenmesi ve alanla ilgili verilerin çok kısa sürede elde edilebilmesi hem zaman kaybının önüne geçilmesi hem de projeler için sağlanan maddi imkanların daha doğru değerlendirilmesine olanak tanıyacaktır.

Gelecek çalışmalarda uçuş yüksekliği düşürülerek detay seviyesi arttırılacak, kazı planları için altlık haritalar üretilecek, kazı süresince sağlanan ilerleme kayıt altına alınabilecek, alandaki yapı komplekslerinin detayları daha net şekilde ortaya konabilecektir.

TEŞEKKÜR

20115 nolu HUBAP projesi tarafından desteklenmiştir.

KAYNAKLAR

AANÆS, H. 2003.

“**Methods for Structure from Motion.**”, Informatics and Mathematical Modelling Technical University of Denmark. PhD Dissertation.

BINTLIFF, J. 2000.

“*Beyond dots on the Map; Future Directions for Surface Artefact Survey in Greece*”, (der. J. Bintliff, M. Kuna, N. Venclová), **The Future of Surface Artefact Survey in Europe**, 3-20, Sheffield,.

CHIABRANDO, F. / D’ANDRIA, F. / SAMMARTANO, G. / SPANÒ, A. 2018.

“*UAV photogrammetry for archaeological site survey. 3D models at the Hierapolis in Phrygia (Turkey).*”, **Virtual Archaeology Review**, 9(18), 28-43.

COLOMINA, I. / P. MOLINA, 2014.

“*Unmanned Aerial Systems for Photogrammetry and Remote Sensing: A Review*”, **ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing** 92.0: 79-97. Doi:10.1016/j.isprsjprs.2014.02.013.

DEMIRKESEN, A.C. / OZLUDEMİR, M.T. / DEMİR, H.M. 2005.

“*Kapadokya örneğinde tarihi ve kültürel mirasın korunması ve bu işlemlerde harita mühendislerinin yetki ve sorumlulukları.*”, **TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 10. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı**, 10, 1-10, Ankara.

GEORGOPOULOS A. / IOANNIDIS G. 2004.

“*Photogrammetric and surveying methods for the geometric recording of archaeological monuments.*”, **In FIG Working Week**, 22-27, Athens.

GIARDINO J. M., 2011.

“*A history of NASA remote sensing contributions to archaeology.*”, **Journal of Archaeological Science** 38(9), 2003-2009.

GULER, S. E. 2016.

“**Urfa Tarihinden Sayfalar**”, Eyyübiye Bel. Yayınları, Ankara.

KALAYCI, T. 2018.

“*Arkeolojide Mekansal Teknolojiler: Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri*”, **Arkeolojide Temel Yöntemler**, Ege Yayınları, 69-107, İstanbul.

- KAYA, Y. / YİĞİT, A. Y. / ULVİ, A. / YAKAR, M. 2021. “Arkeolojik Alanların Dokümantasyonunda Fotogrametrik Tekniklerinin Doğruluklarının Karşılaştırılması Analizi: Konya Yunuslar Örneği.”, **Harita Dergisi**, 165, 57-72.
- LASAPONARA R. / MASINI N., 2011. “Satellite remote sensing in archaeology: past, present and future perspectives”, **Journal of Archaeological Science** 38 (9), 1995-2002.
- LIPINSKI, E. 2000. “The Aramaeans: Their Ancient History Culture, Religion”, Peeters Publishers.
- OZDOĞAN, M. 2014. “50 Soruda Arkeoloji”, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul.
- SIEBERT, S. / TEIZER, J. 2014. “Mobile 3D mapping for surveying earthwork projects using an Unmanned Aerial Vehicle (UAV) system”, **Automation in Construction** 1-14.
- SINCLAIR, T.A. 1990. “Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey, Vol.IV”, The Lindar Press, London.
- SENOL, H. I. / ERDOĞAN, S. / ONAL, M. / ULUKAVAK, M. / MEMDUHOGLU, A. / MUTLU, S. / ERNST, F. B. / Yilmaz, M. 2017. “3D MODELING OF A BAZAAR IN ANCIENT HARRAN CITY USING LASER SCANNING TECHNIQUE.”, **International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing & Spatial Information Sciences**, 42, 99-101.
- ŞENOL, H. I.- MEMDUHOGLU, A.- ULUKAVAK, M. 2020. “Multi instrumental documentation and 3D modelling of an archaeological site: a case study in Kizilkoyun Necropolis Area.”, **Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi**, 11(3), 1241-1250.
- UNESCO, 1972. “Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage: adopted by the General conference at its seventeenth session”, Unesco, Paris.
- ULVİ, A. 2018. “Analysis of the utility of the unmanned aerial vehicle (Uav) in volume calculation by using photogrammetric techniques.”, **International Journal of Engineering and Geosciences**, 3(2), 43-49.
- ULVİ, A. / YAKAR, M. / YİĞİT, A. / KAYA, Y. 2019. “The Use of Photogrammetric Techniques in Documenting Cultural Heritage: The Example of Aksaray Seli-me Sultan Tomb.”, **Universal Journal Of Engineering Science**, 7(3), 64-73.
- ULVİ, A. / YAKAR, M. / YİĞİT, A. Y. / KAYA, Y. 2020. “İHA ve Yersel Fotogrametrik Teknikler Kullanarak Aksaray Kızıl Kilise'nin 3 Boyutlu Nokta Bulutu ve Modelinin Üretilmesi.”, **Geomatik Dergisi**, 5(1), 22-30.
- URL-1 <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44798/turkiye-geneli-korunmasi-gerekli-tasinmaz-kultur-varligi.html> (Erişim tarihi: 11.02.2021)
- USLU, A. / POLAT, N. / TOPRAK A.S. / UYSAL, M. 2016. “Kültürel Mirasın Fotogrametrik Yöntemle 3B Model-lenmesi Örneği.”, **Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi**, 8(2), 165-176.

YENİ ARAŞTIRMALAR IŞIĞINDA ESKİ SMYRNA ARKAİK DÖNEM SİVİL MİMARİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ*

EVALUATION OF OLD SMYRNA ARCHAIC PERIOD CIVIL ARCHITECTURE IN THE LIGHT OF NEW RESEARCHES

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 23 Mart 2021	Received: March 23, 2021
Hakem Değerlendirmesi: 02 Nisan 2021	Peer Review: April 02, 2021
Kabul: 10 Ağustos 2021	Accepted: August 10, 2021

DOI : 10.22520/tubaar2021.28.010

Bora ERTÜZÜN**

ÖZET

Eski Smyrna’da 1948-51 yıllarında, 1970li ve 1980li yıllarda Arkaik Dönem tabakalarına ilişkin araştırmalar yürütülmüştür. Bu araştırmalar sonucunda kamu ve savunma yapılarının yanında, özellikle sivil yerleşime ilişkin tabakalardan çok sayıda veri elde edilmiştir. Bu çalışma, 1948-51 yıllarında Türk-İngiliz ortaklığı ve 1966-93 yıllarında Ekrem Akurgal başkanlığında yürütülen araştırmalar neticesinde ele geçen Arkaik Dönem sivil mimari örneklerinin derlenmesini ve tekrar yorumlanmasını amaçlamaktadır. Araştırmaların yürütüldüğü alanlardan H açması ve çevresi bir bütünlük içinde ele alınabilecek sivil mimari örneklerine sahiptir. Çalışma kapsamında, bu alanlarda korunabilmiş mimari buluntular belgelenmiş, bazı yapılarda sondaj çalışmaları gerçekleştirilmiş, alanın planı tekrar çıkarılmış, kazı defterleri ve depolarda muhafaza edilen buluntularla yapılar yeniden ele alınmıştır.

MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte Ege Havzası’nda başlayan siyasal, ekonomik ve sosyal değişimin etkileri kentlerdeki sivil mimari örneklerle de yansımıştır. MÖ 7. yüzyılın ortasına doğru pek çok merkezde tek odadan oluşan basit yapılar yerlerini çok odalı taksim mekânı/avlulu yapılara bırakmıştır. Eski Smyrna’da ilk kez MÖ 10. yüzyılın sonu-9. yüzyılın başında görülmeye başlayan Erken Demir Çağı mimarisi ise MÖ 8. yüzyılın sonuna kadar az sayıda örnekle temsil edilmektedir. MÖ 8. yüzyılın sonunda kentte ele geçen sivil mimari örneklerinin artmasıyla beraber Eski Smyrna’da sivil yerleşimin gelişimi hakkında daha net veriler elde edilmeye başlanmıştır. Ege Havzası’nda görülen sivil mimari gelişimi kentte kendisini ancak MÖ 7. yüzyılın sonu-6. yüzyılın başında göstermiştir. Havzadaki diğer yerleşimlerde görülen her yapı tipini barındıran Eski Smyrna’da yerleşimin gelişimi, çağdaşı merkezlerde görülen değişimle aynı doğrultuda ilerlemesine rağmen, MÖ 6. yüzyılda kullanılmaya devam eden eğrisel planlı yapılarıyla onlardan farklı bir özellik göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Smyrna, Arkaik, Sivil, Mimari, Yerleşim, Konut.

* Bu çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Programına sunulan ve 2017 yılında kabul edilen “Eski Smyrna (Bayraklı) Arkaik Dönem Sivil Mimarisi” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Konu hakkında çalışmalar yürütmeme izin veren Bayraklı Ören Yeri Kazısı Başkanı Prof. Dr. Cumhuri Tanrıver’e, çalışma süresince danışmanlığımı üstlenen Doç. Dr. Duygu Sevil Akar-Tanrıver’e ve yayına hazırlık süresince yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Yaşar E. Ersoy’a teşekkürlerimi sunarım.

** Araş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Manisa-TÜRKİYE.
e-posta: boraertuzun@gmail.com ORCID: 0000-0003-4854-3752

ABSTRACT

In Old Smyrna, researches were carried out on the Archaic Period layers between the years 1948-51, in the 1970s and 1980s. As a result of these researches, a lot of data was obtained from the layers related to the settlement, in addition to the public and defense structures. This study aims to compile and reinterpret the civil architectural remains of Archaic Period obtained as a result of the studies carried out under the leadership of the Anglo-Turkish team in 1948-51 and Ekrem Akurgal in 1966-93. Trench H and its surroundings, which are among the areas in which the researches are conducted, have examples of civil architecture that can be handled in unity. Within the scope of the study, architectural finds that were preserved in these areas were documented, excavations were carried out in some buildings, the plan of the area was reconstructed, the buildings were reconsidered with the excavation notes and the finds kept in warehouses.

The effects of political, economic and social change that started in the Aegean Basin with the second half of the 8th century BC were reflected in the civil architectural examples in the cities. Towards the middle of the 7th century BC, simple structures consisting of one room in many centers left their places to multi-roomed division/courtyard structures. Early Iron Age architecture, which began to appear in Old Smyrna for the first time in the late 10th century - early 9th century, is represented by a few examples until the end of the 8th century BC. With the increase of the examples of civil architecture found in the city with the end of the 8th century BC, more clear data about the development of the civil settlement started to be obtained in Old Smyrna. Civil architectural development in the Aegean Basin showed itself in the city only at the end of the 7th century-the beginning of the 6th century BC. Although the development of the settlement in Old Smyrna, which includes every type of structure seen in other settlements in the basin, progresses in line with the change seen in its contemporary centers, it shows a distinctive feature with its curvilinear structure that continued to be used in the 6th century BC.

Keywords: Smyrna, Archaic, Civil, Architecture, Settlement, House.

GİRİŞ

Eski Smyrna'da 1948 yılından itibaren aralıklarla sistemli kazılara devam edilmektedir¹. Bu süre boyunca kentin surları içinde ve dışında olmak üzere farklı alanlarda Arkaik Dönem'e ait tabakalara ulaşılmıştır. Bu alanlardan H, R, C açmaları (Foto. 1-2; Şek. 2) ve MÖ 7. yüzyıl sürü boyunca uzanan sondajlar 1948-51 yıllarında kazılmıştır². 1966 yılından sonra projeyi E. Akurgal üstlenmiş ve farklı alanlarda Arkaik Dönem tabakaları araştırılmaya devam edilmiştir. Bu çalışmada 1948-51 yılları ve 1966-1993 yıllarında kent surları içerisinde ortaya çıkarılan Arkaik Dönem sivil mimari örnekleri güncel verilerle tekrar ele alınmıştır. Çalışma süresince 1948 yılından günümüze kadar yürütülen araştırmalara ait korunabilen raporlar, planlar ve fotoğraflar kullanılmış, 2016 yılında alanın güncel planı yeniden hazırlanmış, 2017 ve 2018 yıllarında mevcut yapıların bazılarında sondaj çalışmaları yürütülmüştür³. Yapılar, kazı raporları, depolarda tespit edilen buluntular, sondaj çalışmalarından elde edilen sonuçlar ve Akurgal'ın çalışmaları sonucunda elde ettiği yerleşim evreleri gözetilerek yeniden yorumlanmıştır.

Eski Smyrna'nın iskânına dair ilk izler MÖ 3. binyılın başına kadar gitmektedir. 1948-51 yıllarında, kentin batısında yer alan E açmasında yürütülen çalışmalarda ulaşılan en alttaki iki yapı katında Troya I ve Troya II seramik örnekleri tespit edilmiştir. Burada Erken Tunç Çağı'nı temsil eden mimari örnekleri taş temeller üzerine kerpiç duvarlarla inşa edilmiş yapılar oluşturur⁴. 2017 yılında, E açmasının bulunduğu noktada "Batı Açması"

olarak adlandırılan yeni bir alan kazılmaya başlanmış ve ele geçen Erken Tunç Çağı III seramikleri ile kentin MÖ 3. binyıl içindeki varlığı netleşmeye başlamıştır⁵. MÖ 2. binyıla ait ilk veriler ise 1948-51 yıllarında, A ve B açmalarından elde edilmiştir⁶. Bayne, B açmasında elde edilen verilerden yola çıkarak, en alttaki 3 yapı katı Erken Tunç Çağı olmak üzere, 14 yapı katı tespit etmiştir⁷. 1968 yılında, H açmasında da MÖ 2. binyıl tabakaları araştırılmaya başlanmış ancak günümüzde de devam eden çalışmalar henüz sonuçlandırılmamıştır⁸. 2018 yılıyla beraber, Batı Açması'nda yürütülen çalışmalarda MÖ erken 2. binyıl yapı katlarına ulaşılmıştır. Orta Tunç Çağı'na tarihlenen bu yapı katında taş temeller üzerine kerpiçle örülmüş duvarlara sahip dörtgen planlı yapılar ele geçmiştir⁹. Böylece kentte MÖ 3. binyıla başlayan Tunç Çağı tabakalarının varlığı gün geçtikçe netleşmektedir¹⁰.

Akurgal, Eski Smyrna'da Demir Çağı tabakalarını MÖ 1050-1000 arasına tarihlemiş olduğu yerleşim ile başlatır. Gri seramiklerle tarihlemiş olduğu yerleşimi "Aiol yerleşimi" olarak tanımlayan Akurgal, Eski Smyrna'nın bu dönemde Aioller tarafından ilk kez iskân edildiğini aktarır¹¹. Bu kısa süreli yerleşimde zayıf da olsa mimari izler tespit edilebilmiştir. Akurgal, ilgili planında LVI ve LV mekânlarından oluşan dörtgen planlı bir yapı tespit edildiğini aktarmıştır¹². Bu yerleşimi takiben, Protogeometrik Dönem'e ait ilk izler MÖ 10. yüzyılın ilk yarısında karşımıza çıkmaktadır¹³. Bu döneme ait olan en önemli mimari veriyi ise MÖ 925-900 arasına tarihlenen, zayıf taş temeller üzerine kerpiç duvarlarla inşa edilmiş eğrisel planlı bir yapı (oval ev) sağlamaktadır¹⁴. Erken ve Orta Geometrik Dönem yerleşimlerine ilişkin bilgilerimiz ise daha nettir. Bu dönemde kenti çevreleyen kerpiçten bir savunma duvarının yanında, bu duvara dayanmış sivil yapıların da varlığı tespit edilebilmiştir¹⁵. Taş temellere

¹ Kentte ilk sistemli kazılar, 1948-1951 yıllarında İngiliz-Türk ortaklığı ile J. M. Cook ve E. Akurgal tarafından yürütülmüştür. İlk kazı döneminin ardından çalışmalar 1966 yılından 1993 yılına kadar E. Akurgal başkanlığında gerçekleştirilmiştir. 1993 yılında M. Akurgal tarafından devralınan kazı çalışmaları 2014 yılından günümüze değin Cumhuriyet Tanrıver tarafından yürütülmektedir. Güncel araştırmalar için bk. Tanrıver – Akat-Özenir – Tanrıver – Erdem-Otman - Erdoğan 2017. 1948 yılı öncesi araştırmalar için bk. Miltner - Miltner 1932; Akurgal 1945: 15-33; Akar-Tanrıver 2017a.

² 1948-51 yıllarında yürütülen çalışmalarla ilgili plan için bk. Şek. 2. H, R ve C açmaları için bk. Akurgal 1997: 14-49. Arkaik sürü boyunca açılmış olan sondajlar için bk. Nicholls 1958/1959a: 39-94; Akurgal 1999: 33-48; Akurgal 2012: 127-146.

³ Kazı arşivinde bulunan raporların ve planların sayısı oldukça azdır. Kazılar sırasında ortaya çıkan buluntuların ancak bir kısmının kayıtlarına ulaşılabilmektedir. Birçoğuna ise dönemin mevcut kayıt ve saklama koşullarından dolayı erişilememiştir. Daha önce kazısı tamamlanmış yapıları anlayabilmek adına geniş çaplı kazı faaliyetleri yürütme imkânı ise bulunmamaktadır. Geçmiş kazı dönemlerinde çoğu yapıda çalışmalar taban seviyesinin altında, yapıları sağlıklı bir biçimde tarihleyebilmemize engel olacak kadar derin seviyelerde sonlandırılmıştır. Bu sebeple yapılarda yürütülen çalışmalarda her zaman net sonuçlar elde edilememiştir.

⁴ Akurgal 1950: 4; Cook 1958/1959: 9; Erdem - Tanrıver 2016: 2.

⁵ Erdem – Gürgen – Ongar 2019: 41.

⁶ Akurgal 1950: 4-7.

⁷ Bayne 2000: 62; Erdem - Tanrıver 2016: 2.

⁸ Akurgal 1997: 14; Erdem - Tanrıver 2016: 1-9; Erdem 2017: 417-426.

⁹ Erdem – Gürgen – Ongar 2019: 40-41.

¹⁰ Akurgal 1993: 45; Erdem - Tanrıver 2016; Erdem 2017.

¹¹ Akurgal 1997: 14.

¹² Akurgal 1997: 22, Şek. 3. Lemos ve Mazarakis-Ainian söz konusu kalıntıların eğrisel planlı bir yapıya ait olduğu görüşündedir (Mazarakis-Ainian 1997: 99, Fig. 405; Lemos 2002: 148).

¹³ Akurgal 1997: 15-19. Protogeometrik Dönem'e ait buluntulardan bir oinokhoe (Akurgal 1997: Şek. 6a-b, Lev. 7a-c) Cook tarafından MÖ erken 10. yüzyıla tarihlenmiştir (Cook 1958/1959: 10). Cook, ele geçen diğer Protogeometrik Dönem buluntularının da MÖ 10. yüzyıldan daha erken olmadığını aktarmıştır (Cook 1952: 104).

¹⁴ Akurgal 1997: 16-17.

¹⁵ Sur hakkında detaylı bilgi için bk. Akurgal 1997: 27; Nicholls 1958/1959a: 122-124; Cook 1958/1959: 13; Cevizoğlu 2019: 27-38.

Fotoğraf. 1 Arkaik Dönem yerleşiminin kent içindeki konumu (Kazı Arşivi). / *The location of the Archaic Period settlement in the city.*

Fotoğraf. 2 H açması ve çevresi (Kazı Arşivi). / *Trench H and its surroundings.*

sahip dörtgen planlı bu yapılar Akurgal'a göre MÖ 9. yüzyıldan MÖ 8. yüzyılın sonuna kadar onarılarak kullanılmışlardır¹⁶. Yapılan çalışmalara rağmen, Geç Geometrik Dönem'in sonuna kadar araştırmaların sürdürüldüğü tek sektör olan H açmasında sivil yerleşime ait detaylı bilgiler elde etmek mümkün olmamıştır.

¹⁶ Akurgal 1997: 22-27.

Ege Havzası konut mimarlığında MÖ 8. yüzyılın ortasına kadar iki plan tipi görülür. Bunlar çoğu zaman tek mekândan ya da birbiri ardına sıralanmış iki mekândan oluşan, bir ya da iki kenarında apsis bulunan eğrisel planlı yapılar veya dörtgen planlı yapılardır¹⁷. Bu iki plan tipinin tercih edilme sebepleri ise yerleşimlere göre farklılık göstermektedir. Bu sebeplerden en önemlisi şüphesiz ki kentte tercih edilen yerleşim modelidir¹⁸. MÖ 7. yüzyıla beraber, Vroulia¹⁹ örneği gibi ilk düzenli kentler ortaya çıkana kadar iki tip yerleşim modeli görülmektedir. Bunlardan biri Khios Adası'nda bulunan Emporio²⁰ örneğinde olduğu gibi müstakil planlı yerleşim modeli, diğeri ise Andros Adası'nda bulunan Zagora²¹ örneğinde görüldüğü gibi küme planlı yerleşim modelidir²². Müstakil planlı yerleşim modeli yapıların birbirleriyle mesafe içinde inşa edilmesiyse, birbirlerine

¹⁷ Lang 2005: 14; Westgate 2007: 231; Westgate 2015: 52; Mazarakis-Ainian 2001: 139. Erken Demir Çağı'nda Ege Havzası'ndaki mimari gelişim için bk. Drerup 1969; Fagerström 1988; Lang 1996; Mazarakis-Ainian 1997.

¹⁸ Bu tercihte, yerleşim modelinin dışında kültürel faktörler de rol oynayabileceği gibi, yapıların inşasında kullanılan malzemelere ulaşılabilirlik de önemlidir. Keresteye ulaşımın daha kolay olduğu Kıta Yunanistan coğrafyasında eğrisel planlı yapılar görülürken, yapı inşasında kullanılacak taşın ulaşılabilir olduğu Girit ve Kyklad Adaları'nda dörtgen planlı yapılar tercih edilmişlerdir (Mazarakis-Ainian 2001: 143; Nevett 2010: 25).

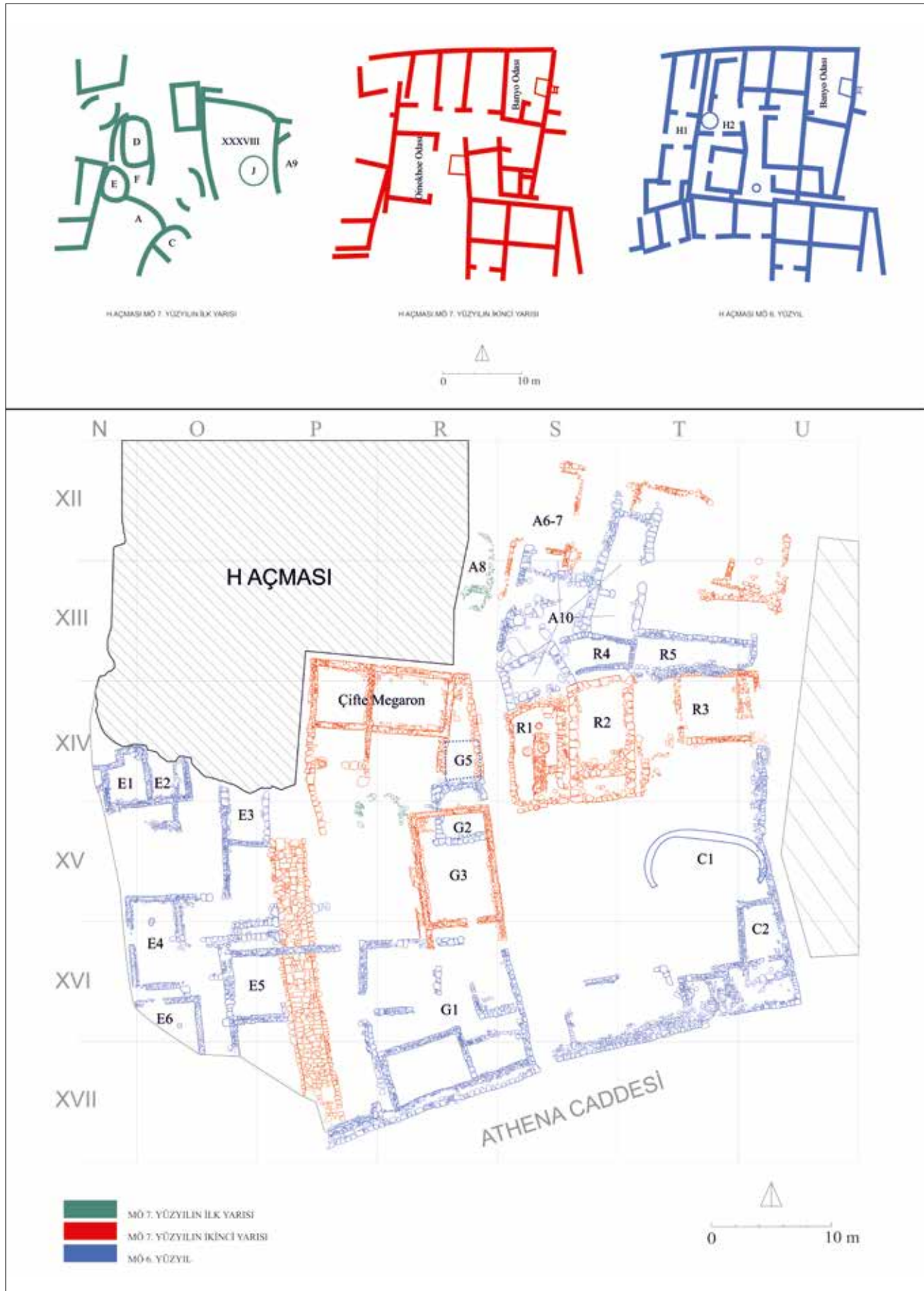
¹⁹ Kinch 1914.

²⁰ Boardman 1967.

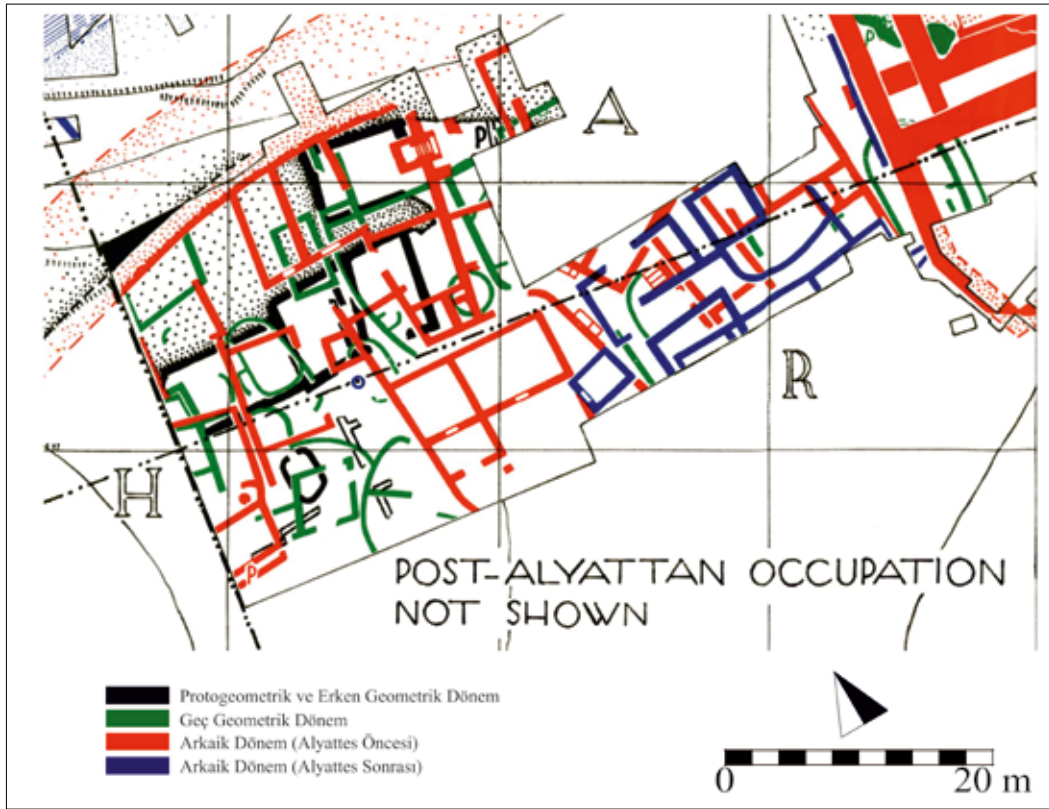
²¹ Coucouzeli 2007.

²² Lang 2007: 183.

YENİ ARAŞTIRMALAR IŞIĞINDA ESKİ SMYRNA ARKAİK DÖNEM SİVİL MİMARİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şekil. 1 Arkaik Dönem’de H açması ve çevresi (H açması Akurgal’a ait planlar temel alınarak düzenlenmiştir. Akurgal 1997, Şek.15, 19, 30). / *Trench H and its surroundings in Archaic Period.*

Şekil. 2 1948-51 yıllarında H açması ve çevresi (Nicholls 1958/1959b). / *Trench H and its surroundings in 1948-51.*

bitişik ya da ortak duvarlar kullanan yapılardan oluşan küme planlı yerleşimlerden ayrılır. Bu yerleşim modeli, küme planlı yerleşim modeline göre daha büyük bir alana ihtiyaç duyar ancak zorlu arazi şartlarına uyum sağlama konusunda daha başarılıdır. Bunun yanında küme planlı yerleşim modeli, topografyanın kısıtlı yerleşim alanına izin verdiği merkezlerde daha fazla yapının bir arada bulunmasına elverişli olmasıyla avantaj sağlar²³. Yerleşim modelinin seçimi çoğu zaman kullanılacak yapı planını da belirlemiştir. Eğrisel planlı yapılar daha çok müstakil planlı yerleşim modellerinde görülür²⁴. Planlarından ötürü çoğu zaman çevrelerindeki yapılarla bir bağ içinde inşa edilemeyen eğrisel planlı yapılar, ekonomik yer işgaline de uygun değildir²⁵. Bu sebeple küme planlı yerleşim modellerinde eğrisel planlı yapılardan ziyade dörtgen planlı yapılar tercih edilirler. Dörtgen planlı yapılar gerektiğinde organik bir biçimde genişletilmeye daha elverişli ve birbirleriyle bitişik inşa edilmeye uygundur²⁶.

MÖ 8. yüzyılın ortasından itibaren yapı planlarında önemli bir değişim göze çarpar ve kısa süre içinde tüm

havadaki kendisini gösterir. MÖ 7. yüzyıl boyunca eğrisel planlı yapılar yerlerini dörtgen planlı yapılara bırakır²⁷. Bu tarihe kadar genellikle tek ya da iki odadan oluşan dörtgen planlı yapılar ise karmaşık planlarla ve avlu gibi taksim mekânlarıyla karşımıza çıkar²⁸. Böylece yapıların her bir mekânı hem farklı işlevler için kullanılacak hem de mekânların mahremiyeti sağlanacaktır²⁹. Yapı planlarındaki bu değişim, mevcudiyetini sürdüren kentlerde iki şekilde izlenir. Yeni yapılar, ya kullanımı sona eren yapıların yerlerini alırlar ya da hali hazırda kullanılan yapı planlarının revize edilmesiyle kendilerini gösterirler. Bu süreçte dörtgen planlı yapılar, kolaylıkla genişletilebilmeleri ve bölümlere ayrılabilmeyle eğrisel planlı yapıların önüne geçerek plan gelişiminde önemli bir rol oynarlar³⁰. MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında Zagora'da yeniden yapılandırılarak bölümlere ayrılan yapılara önemli örnekler bulunur. Yerleşimin ilk evresinde tek mekândan oluşan yapılar, yerleşimin ikinci evresinde kendi içlerinde bölümlere ayrılmış, uygun alana sahip olanlara yeni mekânlar eklenmiş ve avlular yaratılmıştır³¹. Böylece var olan yapıların sınırları korunmuş olup

²³ Mazarakis-Ainian 2001: 143; Lang 1996: 60; Lang 2002: 14; Heilmeyer 1982: 85-100.

²⁴ Lang 1998: 134; Gounaries 2007: 86.

²⁵ Mazarakis-Ainian 2001: 153.

²⁶ Mallwitz 1981: 610; Lang 1998: 134.

²⁷ Mazarakis-Ainian 2001: 139, 153; Lang 1996: 15; Lang 1998: 134.

²⁸ Mazarakis-Ainian 2001: 155-156.

²⁹ Lang 2005: 26; Lang 2007: 188; Mazarakis-Ainian 2007: 168; Nevett 2010: 30.

³⁰ Mallwitz 1981: 610; Lang 1998: 134.

³¹ Lang 2005: 19-20; Ault 2007: 260; Westgate 2015: 54.

imar için yeni alan gereksinimi azalırken toplumun ihtiyaçlarına da cevap verilmiştir. Aigina, Limenas ve Korinth'de ise yeni bir plan tipi karşımıza çıkar³². Önde bir oda ve ardında bu odadan erişimin sağlandığı iki odanın bulunduğu dörtgen planlı bu yapılar, avluları olmamasına karşın ön odalarını taksim mekânı olarak kullanarak avlulu yapıların işlevselliğini kazanmışlardır. Böylece ön odanın ardından gelen diğer odalara birbirlerinden bağımsız erişim mümkün olmaktadır. Taksim mekânına sahip, planı karmaşık olmayan bu yapılara kısa süre içinde Vroulia ve Miletos'ta görülen ilk avlulu yapı kompleksleri eklenmiştir³³. Böylece bir avlu etrafında kümelenmiş mekânlardan oluşan ve benzer büyüklükte alanı kaplayan bu yapılar kent özelinde bir standarda sahip olmuşlardır. Yapılarda ulaşılan bu standart zamanla düzenli kent planını da imkânlı kılacak olup erken dönemde sadece önlerinde uzanan sokaklar boyunca bitişik olarak inşa edilmişlerdir. Böylece en azından sokak sistemleri düzenli olan kentlerde yapı adaları da belli bir düzen içinde oluşacaktır. Batı Anadolu kıyılarındaki mimari ve yerleşim gelişimini Miletos'ta izlemek mümkündür. Kentte MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında eğrisel planlı yapılar yerlerini dörtgen planlı yapılara bırakmaya başlamıştır. Bu dönemde kent müstakil planlı yapılaşmaya sahne olmuş, sokaklar ise organik bir biçimde gelişmiştir. MÖ 7. yüzyıl içinde eğrisel planlı yapıların ortadan kalkmasıyla dörtgen planlı yapılar müstakil planlı yerleşim modelinin dışına çıkmış ancak kentteki yerleşim modelinde henüz bir birlik sağlanamamıştır³⁴. Miletos'un ilk avlulu yapıları ise yüzyılın ortasında Kalabaktepe'de ortaya çıkarlar. Yapılar birbirlerine eş büyüklükte olup bir aks üzerinde sıralanmışlardır³⁵. Böylece havzadaki çağdaş kentlerde izlenen gelişim sürecinin Miletos özelinde de gerçekleştiği görülmüştür.

Yukarıda kısa özeti verilen sivil mimarideki gelişim, Ege Havzası'nda MÖ 8. yüzyılın ortasında başlayan sosyal, kültürel ve ekonomik değişimin sadece küçük bir parçasıdır. Araştırmacılar bu sürece Yunan Rönesansı³⁶, MÖ 8. yüzyıl devrimi³⁷, Oryantalizan Devrim ya da Dönem³⁸ ve Altın Çağ³⁹ gibi isimler vermiş, ancak verilen isim her ne olursa olsun değişim kısa süre içinde havzanın her yerinde kendisini göstermiştir. Çoğu zaman bu değişim sürecini tetikleyen unsurların başına nüfustaki artış koyulmuştur⁴⁰. Bu artış, ihtiyaçlarla

uyum içerisinde hammadde gereksinimine ve ticaret hacminin artmasına sebep olmuş, MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında, MÖ 7. yüzyılda hızlanacak olan koloni süreci başlamıştır⁴¹. Bu süreçte gerek ticaret merkezi (emporion), gerek ticari yolların kontrolü, gerekse yeni yaşam alanları oluşturacak olan koloniler (apoikia) İtalya, Sicilya, Güney Fransa, Kuzeybatı İspanya, Kuzey Afrika, Kuzey Ege, Hellaspontos ve Karadeniz kıyılarında kurulmuştur⁴². Kolonilerle birlikte güvenli ticaret yolları açılmış, yeni pazarlar ve hammadde kaynakları elde edilmiş, neticede ticaret hacminde artışla, ekonomi ve toplumun sosyal yaşantısında olduğu kadar siyasi hayatta da değişimler baş göstermiştir. Nüfus ile beraber kentleşme, kentleşmenin sonucunda ise nüfus artışı yaşanırken yönetim birçok açıdan Erken Demir Çağı yerleşimlerinde olduğundan daha zor hale gelmiştir. Gıda temininden konut alanlarına, dini aktivitelerden savaş alanlarına kadar genişleyen karar alanı kurumların ortaya çıkmasıyla düzenlenmeye başlamıştır⁴³. Monarşi zayıflarken, toprak zengini aristokratlar sayıca artmış ve yönetim kademelerinde yerlerini almışlardır. Ekonomik ve siyasi değişimin yanında materyal kültürde de değişim görülmüştür. Yakınoğu ile ilişkiler artmış, Semitik diller daha önce de bilinmesine rağmen ilk kez artan ilişkilerle birlikte MÖ 8. yüzyılın ortasında yazı tekrar kullanılmaya başlanmış ve destanlar karşımıza çıkmıştır⁴⁴. MÖ 7. yüzyıl içinde büyük boyutlu heykeller ve kutsal alanlar ortaya çıkmış, kitlelerin birbirleriyle iletişimi artmıştır⁴⁵. Yabancı zanaatçılara Yunan topraklarında bulunma imkânı yaratılmış, süreç içerisinde değerli maden ve taş işçiliği, terrakota kalıp teknikleri gibi yeni pratikler elde edilirken⁴⁶, seramik eserlerde figürlü sahneler ortaya çıkmış⁴⁷ ve sanata yeni bir anlayış hâkim olmuştur. MÖ 8. yüzyılın ortasıyla başlayıp, MÖ 7. yüzyıl boyunca hızla yaşanan bu gelişmeler polis düşüncesinin yeşermesine ve yaklaşık iki yüzyıl sonra yaşanacak olan nihai değişime zemin hazırlamıştır.

MÖ 7. VE 6. YÜZYILLARDA ESKİ SMYRNA

MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında Eski Smyrna'ya ait bilgilerimiz yerleşimi tanımlayabilmek için henüz yeterli değildir. Bu dönemde, H açmasının kuzeyinde Erken ve Orta Geometrik Dönem'den beri onarılarak kullanılmaya

64-66.

⁴¹ Morgan 2009: 56; Murray 1983: 100; Morris 2007: 218-219; Morris 2009: 67-68; Osborne 2009: 278; Coldstream 2005: 351; Whitley 2001: 125; Graham 2006: 83-159; Cook 1962: 50-51; Akurgal 1962: 373.

⁴² Murray 1983: 104; Osborne 2009: 278.

⁴³ Morris 2009: 71-72; Snodgrass 1981: 24.

⁴⁴ Morgan 2009: 58; Morris 2009: 77; Osborne 2009: 70; Coldstream 2005: 277; Akurgal 1962: 371.

⁴⁵ Etienne 2017: 9; Akurgal 1962: 371.

⁴⁶ Murray 1983: 81.

⁴⁷ Coldstream 2005: 351; Cook 2006: 205; Murray 1983: 84.

³² Lang 1996: Abb. 23. Abb. 31. Abb. 117.

³³ Lang 1998: 134; Lang 2005: 17-18; Westgate 2015: 58.

³⁴ Lang, Miletos'ta hem müstakil planlı hem de küme planlı yapılaşma görüldüğünü ifade eder (Lang 1996: 62).

³⁵ Lang 1996: 203-212, Abb. 88; Graeve 1990: 37-53.

³⁶ Coldstream 2005: 87-271.

³⁷ Morris 2009.

³⁸ Murray 1983: 80-100.

³⁹ Akurgal 1962.

⁴⁰ Snodgrass 1971: 417; Coldstream 2005: 352; Morris 2009:

devam eden dörtgen planlı yapılar bulunur. Bu yapıların yanına yine dörtgen planlı yapılar ve eğrisel planlı bir yapı inşa edilmiştir⁴⁸. Eski Smyrna'da Protogeometrik Dönem'in ardından bu tarihe kadar eğrisel planlı yapılar kullanılmamış, havzadaki gelişim sürecinin dışında bir süreç izlenmiştir. Ancak söz konusu gelişimin her merkezde aynı anda ve aynı biçimde gelişmediği dikkate alınmalı⁴⁹ ve ayrıca Eski Smyrna'da çalışmaların sınırlı bir alanda gerçekleştirildiği de unutulmamalıdır. MÖ 7. yüzyılın ilk yarısında, kentin kuzeyinde bulunan erken sur duvarına dayalı yapıların kullanımı sona erer ve onların yerini eğrisel planlı yapılar alır (Şek. 1). Böylece havzanın genelinde eğrisel planlı yapıların terk edilmeye başlandığı bu dönemde, Eski Smyrna'da bu tip yapıların sayıca arttığı⁵⁰ ve kentin havzadaki sürece henüz eşlik etmediği görülmektedir. Tamamı tek odadan oluşan eğrisel planlı yapılar bu dönemde de herhangi bir birlik ya da düzen içinde inşa edilmemişlerdir. Müstakil planlı yapılaşmanın benimsendiği yerleşimde sokaklar organik bir biçimde geliştiği için herhangi bir sokak düzeni de tespit etmek mümkün görünmemektedir.

Eski Smyrna'daki çok odalı en erken yapı kompleksi Akurgal'a göre MÖ 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen D ve E eğrisel planlı yapılarından oluşur (Şek. 1)⁵¹. Ancak Akurgal'a ait planda⁵² D ve E yapılarının bulunduğu yerde bir diğer eğrisel planlı yapının izleri görülmektedir. Bununla birlikte, E yapısının güneyinde bulunan A yapısı da doğu-batı yönelimli olup E yapısının üzerinde yer almaktadır. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere söz konusu bu küçük alanda karşımıza çıkan her yapı aynı süreçte kullanılmış olmayabilir. Bu ihtimal, arazide korunan bazı yapıları ve eski planları yorumlarken bizlere farklı bir bakış açısı sunmasından ötürü önemlidir. Yerleşime ait örneklerden Tholos J ve A8 yapısı günümüze kadar korunabilmiştir (Şek. 1). 2017 yılında yürütülen çalışmalarla ortaya çıkarılan apsisi A8 yapısı, kuzey-güney yönelimli ve yaklaşık 6,50x1,50 m boyutlarındadır⁵³. Yapıya ait taş temelin bir kısmı korunmuş olup yapının batı yarısı H açmasında yürütülen çalışmalar sırasında ya da dönemindeki inşa faaliyetleriyle tahrip olmuştur. Günümüze kadar ulaşan hiçbir planda yer almayan bu yapı daha önce taban seviyesinin altına kadar kazıldığı için yeni sondaj çalışmaları temel seviyesinin altında yürütülmüştür. A8 yapısının korunan temelleri 10,16-9,99 m seviyelerinde,

kuzeyinde bulunan banyolu odanın da içinde bulunduğu yapı topluluğuna ait duvar temelleri ise 10,84-10,78 m seviyelerinde izlenmiştir⁵⁴. Böylece yapının, MÖ 640-600 arasına tarihlenen banyolu oda ve beraberindeki mekânlardan daha erken olduğu anlaşılmaktadır⁵⁵. Akurgal'ın planında, XXXVIII yapısının doğusunda bulunan eğrisel planlı yapının (A9) ise duvarları 9,84-9,43 m arasındadır (Şek. 1). Bu kez A8 yapısının MÖ 700-675/650 arasına tarihlenen A9 yapısından daha geç olduğu anlaşılmaktadır⁵⁶. Yapının temel seviyesinden ele geçen kuşlu kotyle örnekleri ve kulplar arası bezeme alanında, dikey çizgilerle sınırlandırılmış dikey dalgalı çizgi bezemeli kotyle grubuna ait örnekler de yapının yüzyılın ilk yarısında kullanılmış olabileceğini desteklemektedir (Kat. no. 1-5; Lev. 1, 1-5)⁵⁷. Bu durumda A8 yapısının, A9 yapısının ardından MÖ 640 tarihine kadar kullanılmış olabileceği akla yatkın gelmektedir. Bu yapının varlığı ile beraber, Akurgal'ın MÖ 700-675/650 arasına tarihlenmiş olduğu yerleşimin farklı mimari evrelere sahne olduğu da görülmüştür. Bu durum, yukarıda bahsedilmiş olan D, E ve F mekânlarından oluşan ve Akurgal tarafından Eski Smyrna'daki ilk çok odalı yapı olarak tanımlanan yapı topluluğuna da kuşku ile bakılmasına sebep olmaktadır.

MÖ 7. yüzyılın ortasında Eski Smyrna'daki yerleşim düzeni, havzadaki gelişime uygun bir değişim göstermiştir. Bu değişim sadece sivil alanlarla sınırlı kalmamıştır. Daha önce tahrip olan surların yerine yeni bir sur inşası başlamış⁵⁸, Athena Tapınağı yeniden inşa faaliyetlerine sahne olmuştur⁵⁹. MÖ 7. yüzyılın ilk yarısında, birbirinden bağımsız, eğrisel ve dörtgen

⁵⁴ Akurgal 1997: Şek. 19; Nicholls 1958/1959a: Fig. 24.

⁵⁵ Akurgal 1997: 34-42.

⁵⁶ Akurgal 1997: 30, Şek. 14. Şek. 15; Nicholls 1958/1959a: Fig. 24.

⁵⁷ Kat. no.1-3 kotyle grubuna ait benzer örnekler daha önce C. Özgünel tarafından yayınlanmış ve MÖ 725-680/70 arasına tarihlendirilmişlerdir (Özgünel 2003: 86-87, Taf. 19; Özgünel 1978: 24-25). Benzer buluntular Nif Dağı Karamatpepe yerleşiminde (Bilgin - Derin 2013: fig. 5), Bademgediği Kalesi'nde (Atila 2012: Kat. no. 122-128) ve Ephesos'ta (Miller 2019: Kat. 2145) da ele geçmiştir. Kat. no. 4-5 kuşlu kotyle grubuna ait örnekler de Özgünel tarafından MÖ 725-680/70 arasına tarihlendirilmiştir (Özgünel 2003: 81-86, Taf. 16-17), Kerschner, Eski Smyrna'dan bazı örnekleri MÖ 750-650 arasına tarihlenmiştir (Akurgal - Kerschner - Mommsen - Niemeier 2002: Kat. no. 22-23). Bölgede MÖ 8. yüzyılın sonundan 7. yüzyılın ortasına kadar tarihlenebilen kotyle örnekleri için bk. Coldstream 2009: 277-279; Boardman 1967: 61-62, 132-134; Hürmüzlü 2003: 270-275; İren - Ünlü 2012: 314-316; Kerschner 1997: 186-189; Kerschner - Kowallek - Steskal 2008: 27; Miller 2019: 70-75; Kerschner 1999: 15, Kat. no. 26-27.

⁵⁸ Nicholls, yeni inşa edilen bu suru 3. sur olarak tanımlamaktadır. Kent surlarının gelişimi için bk. Nicholls 1958/1959a: 120-136. Akurgal'ın sur hakkında görüşleri için bk. Akurgal 1997: 37.

⁵⁹ MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısında tapınağın podyumu genişletilmiş, cellası ve terasları inşa edilmiştir (Akurgal 1997: 57-64; Cook - Pyle - Nicholls 1998: 73-138).

⁴⁸ Akurgal 1997: 28-29, Şek. 14.

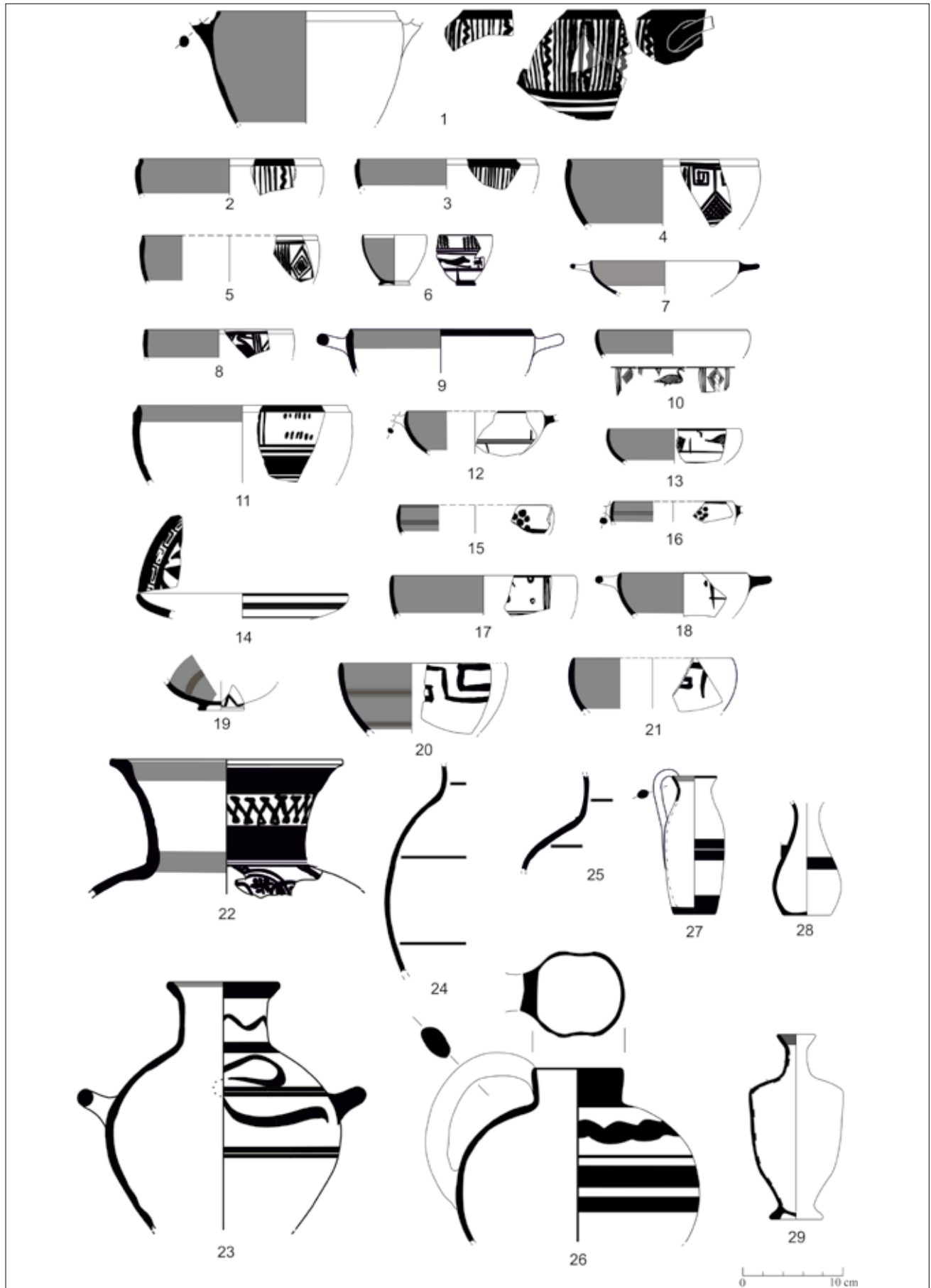
⁴⁹ Mazarakis-Ainian 2017: 177.

⁵⁰ Akurgal 1962: 370.

⁵¹ Akurgal 1997: 29-30. Akurgal, D ve E eğrisel planlı yapılarını F alanını doğusunda sınırlayan bir duvarla çağdaş ele almış, yapıları tek bir hane olarak yorumlamıştır. Ancak söz konusu yapıların batısında ve kuzeyinde daha erken bir eğrisel planlı yapıya ait izlerin bulunuyor olabileceği unutulmamalıdır.

⁵² Akurgal 1997: Şek. 15.

⁵³ Ertüzün - Akar-Tanrıver 2017: 519.

Levha. 1 Arkaik Dönem'e ait yapılarından seçilmiş buluntu çizimleri. / Drawings of selected pottery from Archaic Period buildings.

Levha. 2 Arkaik Dönem'e tarihlenen yapılardan ele geçen seçilmiş buluntu fotoğrafları. / *Photos of selected pottery from Archaic Period buildings.*

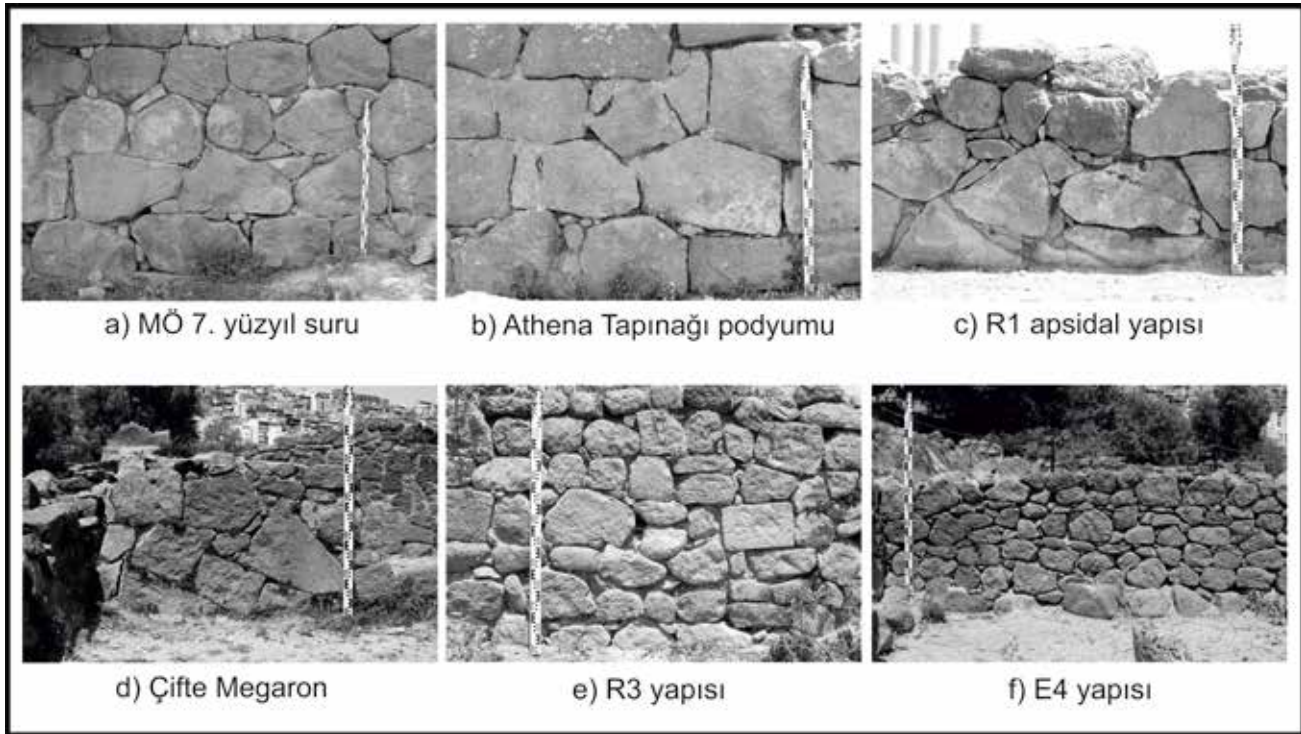
planlı yapıların oluşturduğu yerleşimin yerini daha düzenli, gelişimi rahatlıkla izlenebilen ve dörtgen planlı yapıların baskın olduğu bir yerleşim modeli almıştır. Akurgal tarafından MÖ 640-600 arasına tarihlenen bu yerleşim Alyattes saldırısı ile son bulacaktır⁶⁰. Bu

dönem ile bağlantılı olan yapı örneklerine kentin hemen her alanında rastlanmış, kenti çevreleyen sur boyunca yerleşimin genişlediği anlaşılmıştır⁶¹. Bir bütünlük içinde ele alınabilen örnekler ise H açması ve çevresinde ele geçmişlerdir. Bu yeni yerleşimin en ilgi çekici yapısı çok odalı planıyla Çifte Megaron'dur (Şek. 1; Foto. 2). Yaklaşık 13,00x10,00 m boyutlarında olan yapı, birbirine

⁶⁰ Akurgal 1997: 37-45. Alyattes'in kenti tahribi hakkında en önemli kaynak Herodotos'un ve Strabon'un aktardıklarıdır (Herodotos I.16; Strabon 14.I.37). Buna dayanarak araştırmacılar Alyattes'in kente saldırdığı tarih hakkında farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Tartışmalar Alyattes'in saldırısı için iki tarihi öne çıkarmaktadır. Bu tarihlerden geç olanı MÖ 585 sonrasına verilir (Busolt 1895: 469; Langlotz 1975: 21, aktaran Akurgal 1997: 67, dipnot 249; Miltner - Miltner 1932: 188). Saldırı için ön görülen bir diğer tarih ise yaklaşık olarak MÖ 600 tarihidir (yazılı kaynaklarla ilişkili tartışma için bk. Kaletsch 1958: 34-39). Genel olarak kabul gören bu tarih Eski Smyrna'dan ele geçen arkeolojik verilerle de desteklenmektedir. Cook, kentte Alyattes'in yarattığı yıkım tabakasıyla ilişkili sektörlerde Attika seramiğinin ve Orta Korinth seramiğinin yokluğuyla, saldırının MÖ 600 civarında olması gerektiğini savunur. Bu sektörlerdeki

Korinth seramikleri üzerinde çalışmalar yürüten Anderson'da aynı sonuçları elde etmiştir (Anderson 1958/1959: 143-148; Cook 1958/1959: 25-27; Cook 1985). Akurgal da yürüttüğü çalışmalar sonucunda benzer çıkarımlarda bulunmuştur ve yerleşime ait tabakalarda tahribin izlerini gözlemleyebilmiştir (Akurgal 1950: 19; Akurgal 1997: 64-67). Alyattes saldırısı ve kentteki etkileri için ayrıca bk. Nicholls 1958/1959a: 128-134; Cook - Pyle - Nicholls 1998: 21-27; Akar-Tanrıver 2017b: 79-83.

⁶¹ Nicholls'un planında kentin birçok noktasında çalışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. İlgili planda kırmızıyla renklendirilmiş yapılar MÖ 7. yüzyıl içinde değerlendirilmiştir (Nicholls 1958/1959b).

Levha. 3 Duvar örgü tipleri (Kazı Arşivi). / *Masonry types*.

bitişik, kuzey-güney yönelimli, art arda sıralanmış batıda üç mekân, doğuda ise iki mekândan oluşmaktadır. Akurgal, yapının önünde odalarının açıldığı bir avlusunun bulunduğunu aktarmıştır. Yapıya ait poligonall örgülü taş duvarların 45-55 cm kalınlığında olması ve korunan yüksekliklerinin 1,50 metreyi aşması, Akurgal'ın yapının iki katlı olabileceğini düşünmesine de sebep olmuştur⁶². Yapı, Akurgal'ın önerdiği planla, çağdaşı sayılabilecek Vroulia örneklerine⁶³ benzer özellikler göstermektedir⁶⁴. Akurgal, yapının kuzeydoğu köşesinden güneydoğuya doğru uzanan duvarın yapının avlusuna ait olduğu düşünmüştür. Ancak bu duvar, Nicholls'un planında yapıyla bir bütünlük içinde görünmemektedir (Şek. 2). Çalışmalar sırasında yapının korunan kısımları çimento ile güçlendirilmiş olduğu için⁶⁵, yapı ile duvarın organik bir bağ içinde olup olmadığı net bir biçimde gözlenememektedir. Bu sebeple yapının tamamen dış dünyadan izole bir avluya sahip olup olmadığı henüz tartışmalıdır. Bunun yanında, yapının güneydoğusunda, avlu duvarı olarak nitelendirilen duvarın üzerinde⁶⁶, Nicholls tarafından Alyattes saldırısı sonrası tabaka içerisinde değerlendirilen G5 mekânı bulunmaktadır (Şek. 2)⁶⁷. Yapıya ait izler bugün görülemezken, yapının hemen

güneyinde benzer boyutlarda başka bir dörtgen planlı yapı bölümü bulunmaktadır. G2⁶⁸ olarak adlandırılan bu mekân MÖ 7. yüzyılın sonunda tahrip olan G3 megaronunun (Toplantı Megaronu) üzerine inşa edilmiş ve bu sebeple MÖ 6. yüzyıl içinde değerlendirilmiştir⁶⁹. Akurgal'a ait fotoğraflardan anlaşıldığı üzere bu iki küçük yapının temelleri de aynı seviyelerde bulunuyor olmalıdır.⁷⁰ Akurgal, Çifte Megaron'u MÖ 640-600 yerleşimi içinde değerlendirmiş ve Alyattes saldırısının ardından, MÖ 6. yüzyılda onarılarak yüzyılın sonlarına kadar kullanıldığını aktarmıştır⁷¹. Ancak daha sonra yapının MÖ 6. yüzyılın ilk dörtlüğünde ortaya çıktığını belirtir⁷². Yapının tarihi hakkındaki bu belirsizlik, planı hakkında da kuşkulara sebep olmaktadır. Çifte Megaron MÖ 7. yüzyılda inşa edildiyse, güneyinde bulunan G2 ve G5 mekânları yapıya MÖ 6. yüzyıl içinde eklenmiş olabilir. Yapının MÖ 6. yüzyıl başında inşa edilmiş olması ise, güneyinde bulunan mekânların yapıyla beraber inşa edilmiş ya da aynı yüzyıl içinde yapıya eklenmiş olmaları ihtimalini akla getirir. G2 ve G5 mekânlarının

karıştırılmamalıdır. G5 yapısı Şek. 1 içerisinde kesik çizgilerle ifade edilmiştir.

⁶² Akurgal 1997: 35.

⁶³ Kinch 1914; Drerup 1969: 51-52; Lang 1996: 193-194.

⁶⁴ Çifte Megaron, Akurgal'ın önermiş olduğu planıyla prostaslı yapıların en erken örneklerinden biri olarak ele alınmaktadır (Drerup 1968: 8-9; Akurgal 1997: 41).

⁶⁵ Akurgal 1997: 35.

⁶⁶ Akurgal 1997: Lev. 27a.

⁶⁷ Yapı hemen hemen aynı konumda bulunan G2 mekânıyla

⁶⁸ Yapı 4,65x4,90 m boyutlarında olup sadece temel kaideleri korunabilmiştir. G2 tek başına bir yapı olabilmek için oldukça küçüktür, bu boyutlarda bir alanı bir oda ya da bütüne ait bir mekân olarak düşünmek yerinde olacaktır.

⁶⁹ G2 mekânı Akurgal'a ait Raçması planında da görülebilmektedir (Akurgal 1997: Şek. 32a, Yapı VI).

⁷⁰ Akurgal 1997: Lev. 27a.

⁷¹ Akurgal 1997: 37, 46.

⁷² Akurgal 1996: 129.

varlığı, Çifte Megaron'un avlu duvarı olarak tanımlanan duvarının işlevselliğini yitirmesi anlamına gelmektedir. Bu durumda, Çifte Megaron ya sanıldığı gibi bir avluya ve plana hiçbir zaman sahip olmamıştır ya da yapı içine zamanla eklemelerde bulunularak yapının planı değiştirilmiştir. Sonuç olarak plan hakkında farklı yorumlar yapmak mümkündür ve Çifte Megaron hakkındaki hem tarih, hem de plan önerilerine kuşkuyla yaklaşılması gerekmektedir.

Çifte Megaron'un güneyinde G3 megaronu bulunmaktadır (Şek. 1; Foto. 2). Bu yapı Akurgal tarafından bir çeşit meclis binası olarak düşünülmüş ve "Toplantı Megaronu" olarak adlandırılmıştır⁷³. Kuzey-güney yönelimli, 11,00x6,50 m boyutlarında olan megaron 1974 yılında ortaya çıkarılmıştır. Yapının batısında poligonal duvarlarının bir kısmı, yapının kuzeybatı köşesi ve doğusunda duvarlarının dış yüzünde kullanılan kareye yakın forma sahip andezit taş kaplamaları kısmen korunabilmiştir. Girişi güneyinde bulunan yapı 1996 yılında restore edilmiştir⁷⁴. Akurgal, yapının taban seviyesinden ele geçen Geç Protokorinth ve Erken Oryantalizan üsluptaki seramikleri göz önüne alarak yapının inşa tarihi için MÖ 630'u önermektedir⁷⁵. Kazı depolarındaki mevcut buluntular ve arşivdeki raporlar incelendiğinde, yapının tabanının bulunması beklenen seviyelerden ele geçmiş bir adet Erken Korinth minyatür kotyle ve bir kuşlu kâse de yapının MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğunu desteklemektedir (Kat. no. 6-7; Lev. 1, 6-7; Lev. 2, f-g)⁷⁶.

⁷³ Akurgal 2000: 16.

⁷⁴ Akurgal 1998: 755. Yapının korunan duvarlarının poligonal örgüyle inşa edildiği görülmektedir. Yapının doğu duvarında bu duvar örgüsünün dışını kaplayacak tek sıra andezit taş levhalar kullanılmıştır. Ancak yapının korunan kuzeybatı köşesinde bu uygulama görülmemektedir. Bu sebeple yapının hangi kısımlarının ne kadar yüksekliğe kadar taş levhalarla kaplandığı hakkında net veriler bulunmamaktadır. Restorasyon sırasında ise yapı duvarlarının tümü bu türde andezit taş levhalar ile kaplanmıştır.

⁷⁵ Akurgal 1996: 128.

⁷⁶ Yapının poligonal duvarları toprağa doğrudan oturmayıp, temellerin altında, duvarları iki yanından aşacak genişlikte andezit taşlardan kaideler bulunmaktadır. Yapının tespit edilen taban seviyesi raporlarda yer almadığı için yapının tabanı, temel kaidesi olarak kullanılan andezit taşların üzerinde olacak şekilde kabul edilmiştir. Minyatür kotyle için bk. Payne 1931: Cat. 191; Stillwell - Benson 1984: 231, 1268, 1266, Pl. 53; Weinberg 1943: 59, 208-210, Pl. 29; Boardman - Hayes 1966: 38, pl. 25, 343-345, 347. Eski Smyrna'dan benzer örnekler için bk. Anderson 1958/1959: Cat. no. 72-74; Özkan 1999: Kat. no.116-117. MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısında Eski Smyrna'da da çok sayıda örnekle temsil edilen kuşlu kâseler için bk. Coldstream 2009: 298-301; Cook - Dupont 1998: 26-28; Boardman 1967: 62, 133; Boardman - Hayes 1973: 21; Utili 1999: Kat. no. 1-6; Kerschner 1997: 189-193; Miller 2019: 77-79; Hürmüzlü 2003: 275-281; Güngör 2006: 73-75; Ersoy 1993: 307-312. Eski Smyrna'dan kuşlu ve rozetli skyphosların analiz çalışmaları ve bölgedeki üretim tartışmaları için bk.

MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısında, Çifte Megaron ve G3 megaronunun batısında ve doğusunda iki dar sokak bulunmaktadır (Şek. 1). Batıda bulunan taş döşemeli yol, yaklaşık 24,00 m uzunluğunda olup 2,30 m genişliğindedir⁷⁷. Athena Caddesi'nin MÖ 4. yüzyıla tarihlenen mevcut konumundan başlayarak, kuzeyde Çifte Megaron'un batısına kadar ulaşan yolun Arkaik Dönem'de Athena Caddesi'yle nasıl bir ilişki içinde olduğu henüz net değildir. Doğuda ise Athena Caddesi'nden başlayarak kuzeye doğru 33,00 m devam eden, batısında Çifte Megaron ve G3 megaronuyla sınırlanmış bir yol bulunmaktadır⁷⁸. Taş döşemeli yolun kuzey ucunda, Oinokhoe Odası olarak adlandırılan bir megaron ve hemen onun ardında büyük bir yapı topluluğu bulunur. Adını içinde bulunan bir oinokhoeden almış olan yapı, kuzey-güney yönelimli olup 8,50x6,00 m boyutlarındadır⁷⁹. Akurgal, megaronun bir yapı topluluğunun parçası olduğunu öne sürmüş ve kuzeyinde bulunan XXX, XXXa, A Ext. II, A Ext. I ve XXXVI mekânlarını bu topluluğun parçaları olarak düşünmüştür⁸⁰. Bu yapı topluluğunun yanında, Çifte Megaron'un kuzeyinde bulunan banyolu oda ve güneyindeki XI, XIa, Ext. V mekânlarının da başka bir yapı topluluğu oluşturduğu belirtmiştir. Fakat bu yeni yapı topluluğunun doğusunun henüz kazılmadığını aktararak yapıların Oinokhoe Odası ve çevresindeki yapılarla ilişkili olabileceğini ifade etmiştir⁸¹. Oysaki yapının doğusunda kalan bölümünün kısmen de olsa kazıldığı Nicholls'un planında görülmektedir (Şek. 2). Hatta Nicholls banyolu odaya ait olabilecek duvarları da belirlemiştir⁸². Banyolu oda ve güneyindeki mekânların oluşturduğu yapı topluluğunun doğusu 1980li yıllarda kazılmaya devam edilmiştir. Bu çalışmalarda ortaya çıkan A6-7 mekânlarının⁸³ (Şek. 1) oluşturduğu yapı ya da yapı bölümü yürütülen çalışmalarda ele geçen buluntularla MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir⁸⁴. Kuzey odanın batı duvarı 1948-51 yıllarında sürdürülen çalışmalarda ortaya çıkarılmış olup alanda yürütülen çalışmalarla kaldırılmış olmalıdır⁸⁵. Yapının tam planı hakkında öngörüle bulunmak ise henüz mümkün değildir.

Akurgal – Kerschner – Mommsen - Niemeier 2002.

⁷⁷ Akurgal 1993: Lev. 45a-b.

⁷⁸ Akurgal 1997: 46.

⁷⁹ Akurgal 1997: 36-37, Lev. 38-39.

⁸⁰ Akurgal 1997: Şek. 19.

⁸¹ Akurgal 1997: 37.

⁸² Nicholls, H açması planında "n" olarak adlandırılan duvarların banyolu odaya ait olduğunu düşünmüştür. Ancak bunlardan doğuda olanı A10 olarak adlandırdığımız yapıya aittir. Nicholls'un yorumları ve plan için bk. Nicholls 1958/1959a: 86, Fig. 24.

⁸³ Kuzey-güney yönelimli olan mekânlardan kuzeydeki A6, güneydeki A7 olarak adlandırılmıştır. A6 7,00 m uzunluğundayken, A7 4,00 m genişliğindedir.

⁸⁴ Yapı hakkında Akurgal herhangi bir yorumda bulunmamış, Nicholls ise MÖ erken 7. yüzyılda inşa edildiğini belirtmiştir (Nicholls 1958/1959a: 86). Yapının kuzey odası A6, güney odası ise A7 olarak adlandırılmıştır.

⁸⁵ Bu duvar sadece Nicholls'un planında görülmektedir ve "h" olarak adlandırılmıştır (Şek. 2; Nicholls 1958/1959a: 86, Fig. 24).

1948-51 yıllarında çalışmaların sürdürüldüğü bir diğer alan R açmasıdır. Akurgal burada bulunan 3 yapıdan sadece biri hakkında bilgi aktarmış, diğer yapılara da MÖ 620-600 arasına tarihlemiş olduğu planında yer vermiştir. Bu nedenle Akurgal'ın yapılar için yüzyılın son çeyreğini önerdiği düşünülebilir⁸⁶. Açmanın doğusunda R3 olarak adlandırılan, en az iki mekâna sahip olduğu anlaşılan bir yapı bulunmaktadır (Şek. 1). Yapının yönelimine bakıldığında girişinin doğuda olması muhtemeldir. 10,00x5,70 m boyutlarında olan yapının kuzey duvarı, aynı zamanda bugün kuzeyinde korunan MÖ 7. ve 6. yüzyıl yapılarının bulunduğu alanı teraslamaktadır. Yapının batı bitişiğinde, Akurgal'ın da bahsetmiş olduğu, duvar genişliği 1,00 metreyi bulan andezit taşlarla inşa edilmiş büyük bir megaron bulunmaktadır⁸⁷. R2 olarak adlandırılan bu megaron kuzey-güney yönelimli olup 10,50x5,50 m boyutlarındadır⁸⁸. Açmanın batısında R1 apsidal yapısı bulunur. Yapı Nicholls'un planında Geç Geometrik Dönem içinde değerlendirilmiştir (Şek. 2). 9,00x5,00 m boyutlarında, kuzeyinde apsisi bulunan yapının doğu duvarı ve apsisi kısmen korunabilmiştir. Yapı içinde üç adet pithos in situ vaziyette tespit edilmiştir. Yapının iyi korunmuş doğu duvarı, yaklaşık aynı tarihlerde inşa edilmiş olan Athena Tapınağı'na ait batı terası ve Arkaik Dönem surlarıyla benzer duvar örgüsüne sahiptir (Lev. 3)⁸⁹. Yapı, 2017 yılında yürütülen çalışmalar sırasında ele geçen kuşlu ve meanderli kâse örnekleriyle MÖ 7. yüzyılın sonuna tarihlendirilmektedir (Kat. no. 17-21; Lev. 1, 17-21)⁹⁰. MÖ 7. yüzyıla ait araştırmaların büyük bir kısmı Athena Caddesi'nin kuzeyinde bulunan H açması ve çevresinde gerçekleştirilmiştir. 1948-51 yıllarında C açmasında, B açmasında ve kentin güneyinde, 1993 yılından sonra devam eden çalışmalarda ise doğu surun önünde MÖ

7. yüzyıl yapıları ortaya çıkarılmıştır⁹¹. Bu yapılardan doğu sur önündeki örnekler üzerinde çalışmalar devam etmektedir.

MÖ 7. yüzyılın ortasında yerleşimdeki değişimle eğrisel planlı yapı kullanımı büyük oranda terk edilmiştir. R1 apsidal yapısı, eğrisel planlı yapıların tek örneği olarak karşımıza çıkarken, tartışmalı planı sebebiyle Çifte Megaron örneği dışında Oinokhoe Odası ve G3 megaronu gibi tek mekânlı dörtgen planlı yapıların yerleşimde baskın hale geldiği anlaşılmaktadır⁹². Bu dönemde kentte ilk kez belirli aralıklarla konumlandırılmış ve doğrusal ilerleyen sokaklar karşımıza çıkar. Batıda taş döşemeli yol ve doğuda G3 megaronu ve Çifte Megaron'un sınırladığı yol, yerleşimi birbirine eşit olmayan yapı adalarına ayırmıştır. Ancak yapı adaları ve yapılaşma henüz düzenli değildir. Yapıların pek çoğu kuzey-güney yönelimli ve birbirleriyle bağ içinde inşa edilirken müstakil planlı yapılaşma kısmen terk edilmeye başlanmıştır. Yolların ardından yapı adalarında ulaşım organik olarak gelişen, aynı zamanda birer açık alan olarak da kullanılan dar sokaklarla sağlanıyor olmalıdır. MÖ 7. yüzyılın sonunda Alyattes saldırısının yarattığı yıkımın ardından, kamu ve savunma yapılarının yanında, yerleşimin de tekrar inşasına başlanmıştır. Akurgal, H ve C açmalarında tespit ettiği tabakaları incelemiş, Alyattes saldırısından sonra onarılarak kullanılan yapıların⁹³ yanı sıra sadece H açmasında bu döneme ait anlamlı yapı planlarına ulaşabilmiştir. Burada ele geçen örnekler, H açmasının çevresindeki örnekleri de tarihlememize ve yorumlarımıza yardımcı olması açısından oldukça önemlidir. Çalışmanın bu kısmında sadece Athena Caddesi'nin kuzeyinde, H açması ve çevresinde bulunan yapılar ele alınmıştır. C açması ve Athena Caddesi'nin güneyinde ortaya çıkarılan yapılar, net planlar vermemesi nedeniyle burada konu edilmemişlerdir.

Çifte Megaron bu dönemde onarılarak kullanılmaya devam edilmiştir⁹⁴. Daha önce de bahsedildiği gibi yapının tarihi ve planı hakkında belirsizlikler mevcuttur. Çifte Megaron'un kuzeyinde MÖ 7. yüzyıl yerleşiminin bir kısmı korunabilmiştir. MÖ 6. yüzyılda banyolu oda ve çevresindeki mekânlar küçük değişikliklerle kullanılmaya devam edilirken, batıda kuzey-güney yönelimli iki yeni yapı ortaya çıkmıştır⁹⁵. H1 ve H2 olarak adlandırılan bu yapılardan, H1 yapısının girişi yapının batısında bulunurken, H2 yapısının girişi yapının doğusundan sağlanmaktadır

⁸⁶ Akurgal 1997: 39, Şek. 32a.

⁸⁷ Akurgal 1997: 39.

⁸⁸ Yapı mevcut durumuyla yanındaki R1 ve R3 yapılarıyla uyumlu görünmemektedir. Yapının taban seviyesi olması gereken düzlem diğer yapılara göre yaklaşık 1,00 m kadar yüksekte kalmaktadır. Ancak mevcut verilerle yapıların çağdaş olmadığını iddia etmek mümkün değildir.

⁸⁹ Ertüzün - Akar-Tanrıver 2017: 520-521; Akurgal 1997: Şek. 40.

⁹⁰ Ele geçen meanderli kâseler (Kat. no. 20-21) daha önce Akurgal'ın da yayınlamış olduğu parça ile benzer özellikler gösterir (Akurgal 1997: Lev. 113/b; Smyrna'dan diğer örnekler için bk. Miltner - Miltner 1932: fig. 87/4; Akurgal 1950: Res. a). Meander motifi gövde altında herhangi bir sınırlandırma olmaksızın kulplar arasındaki bezeme alanına yerleştirilmiştir. Akurgal bu parçayı MÖ 6. yüzyılın başına tarihlemiştir. Yakın merkezlerden olan Klazomenai'da da söz konusu kâselere ait örnekler bulunmaktadır. Akınar Nekropolisi'nden ele geçen buluntular MÖ 620-590 arasında tarihlenmişlerdir (Hürmüzlü 2003: 302-304), Tokra (Boardman - Hayes 1966: Pl. 45/818; Boardman - Hayes 1973: Pl. 12/2011), Assos (Utili 1999: 11, Abb. 3/36-38) ve Efes (Akurgal - Kerschner - Mommsen - Niemeier 2002: Kat. no. 53-55) buluntuları da aynı tarihler içinde değerlendirilmişlerdir.

⁹¹ Nicholls 1958/1959a: 55; Nicholls 1958/1959b; Akurgal 1997: 37-38; Akurgal 2012: 127-146; Akurgal 2006: 378-379.

⁹² Eski Smyrna'da yapı planları için bk. Ertüzün 2019.

⁹³ Akurgal 1997: 46.

⁹⁴ Akurgal 1997: 46.

⁹⁵ Akurgal tarafından "uzun ev" olarak anılan yapılardan batıdaki H1 (XX, XXI, XXIII, XXIV), doğudaki H2 (XXXa, XXX, XXII) olarak adlandırılmıştır (Akurgal 1997: Şek. 30).

(Şek. 1). Bu iki yapı, girişin gerçekleştirildiği mekânlarının konumuyla sıra odalı dörtgen planlı yapılardan ayrılırlar. Girişin yapıldığı alan bir taksim mekânı olarak kullanılır ve hem kuzeyinde hem de güneyinde bulunan mekânlara ayrı ulaşım imkânı sunar. Böylece daha önce Korinth, Aigina ve Limenas'ta karşımıza çıkan 3 odalı şemaya⁹⁶ ait yapı içi organizasyonu aynı işlevselliğe sahip taksim mekânlı yapılar ilk kez Eski Smyrna'da da görülmektedir⁹⁷. Akurgal, açmanın doğusunda bulunan banyolu oda ve çevresindeki mekânların bir yapı oluşturabileceğini aktarmış ancak kazıların tamamlanmadığını da belirtmiştir⁹⁸. Planda da görüldüğü üzere onarılarak kullanıldığı düşünülen bu mekânların her birinin aynı zaman diliminde kullanılıyor olması bu yapı topluluğuna ulaşımı imkânsız hale getirmektedir. Akurgal, yapılara ulaşımın kuzeydeki tahrip olan sur duvarından sağlandığını aktarır⁹⁹. Çifte Megaron'un batısında Oinokhoe Odası ortadan kalkmış, yerine doğu-batı yönelimli sıralanmış, dar bir sokakla kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılmış tek mekânlı yapılar gelmiştir. Akurgal bu yapıları dükkân olarak tanımlamıştır¹⁰⁰. MÖ 7. yüzyılda kullanılmış olan taş döşemeli yol, ardı sıra dizilmiş tek odalı yapıları ikiye ayıran dar sokağa ulaşıyor olmalıdır¹⁰¹ ancak MÖ 6. yüzyıl içinde yolun üzerinde yapılaşmanın başladığı görülür¹⁰². Akurgal tarafından dükkân olarak tanımlanan yapıların güneyinde ve taş döşemeli yolun batısında kalan alan tamamen iskân edilmiştir. Bu alanda mekânlar net planlar vermemekle birlikte birbirleriyle çağdaş olmalıdır. Buradaki yapı ve mekânlar ancak birbirleri arasında bırakılan boş alanlar gözlenerek saptanabilmektedir¹⁰³.

Eski Smyrna'da taksim mekânlı yapıların ardından avlulu yapılar da ilk kez MÖ 6. yüzyılda ortaya çıkmışlardır. Çifte Megaron'un güneyinde, taş döşemeli yolun doğusunda

bulunan G1 yapısı dönemin avlulu yapı örneklerinden biridir (Şek. 1; Foto. 2). Yaklaşık 13,00x13,00 m boyutlarında olan yapı, 2,50x3,00 metrelik kısmı taş döşemeli olan küçük bir avlu ve onu çevreleyen odalardan oluşmaktadır¹⁰⁴. Güneyde iki, batıda bir ve kuzeyde bir adet olmak üzere toplam 4 odadan oluşan yapının sadece temelleri korunabilmiştir. Yapı, Alyattes saldırısı ile tahrip olan G3 megaronunun kısmen üzerine inşa edilmesi ve avlusunun G3 megaronuna ait temel seviyelerinin üzerinde bulunması nedeniyle MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bir diğer avlulu yapı örneği ise MÖ 7. yüzyılda kullanılmış olan A6-7 mekânlarının üzerine inşa edilen A10 yapısıdır (Şek. 1). Yapının batısında 35 m² boyutlarında, tabanı andezit taş plakalarla kaplanmış, güneybatı köşesinde bir kuyu yer alan avlu bulunur. Avlunun güneyinde, doğusunda ve temel taşlarının kuzeye devam etmesinden anlaşıldığı üzere kuzeyinde mekânlar bulunmaktadır. Yapıya giriş avlu aracılığıyla sağlanacak olmasıyla, Nicholls'un planında görünen ve banyolu odaya ait olması gereken duvarla avlu arasındaki açıklık küçük bir sokak olmalıdır¹⁰⁵. Yapının doğusunda, R4 ve R5 olarak adlandırılmış iki mekân daha bulunmaktadır. Bunlardan R4 mekânının batı duvarı bulunmayıp, yapı A10'a ait güney odaya dayandırılmıştır. Bu mekânların yapıya ait olup olmadıkları hakkında bilgimiz olmamasına karşın yapıdan daha sonra inşa edildikleri açıktır. A6-7 yapısı ve hemen üzerine inşa edilmiş olan A10 yapısı hem 1948-51 yılları hem de 1980li yıllarda kısmen kazılmıştır. Daha önce çalışmaları tamamlanmış bu yapılarda kısıtlı bir çalışma yürütülebilmektedir. A6-7 yapısına ait duvarın bir kısmı A10 yapısının avlusunun altına doğru ilerlemektedir. Ancak A10 yapısını tarihleyebilmek için avlusunda açılan sondaj çalışmalarında bu duvar gözlenmemiştir. Bu duvarın A10 yapısının inşa sürecinde tahrip edilmiş olması muhtemeldir. A6-7 yapısına ait verileri elde edebilmek için A10 yapısının batı duvarı ile A6-7 yapısının batı duvarı arasında küçük bir sondaj açılmıştır. Ancak yapılara ait duvarların birbirine çok yakın konumlandırılmış olması, yapıların inşa süreçlerinde tabakaların bozulmuş olma ihtimalini güçlendirmekte ve net veriler elde etmeyi zorlaştırmaktadır. Kazılar sırasında A6-7 yapısının batı duvarının yanında, yapının temel seviyesinde açılan sondajdan kotyle örneklerinin yanında skyphos parçalarının da elde edilmesi yapının MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısında kullanılmış olduğu fikrini güçlendirmiştir (Kat. no. 8-10; Lev. 1, 8-10). A10 yapısının avlusunda açılan sondaj çalışmalarından ise kotyle ve kuşlu kâse örneklerinin yanında yüzyılın sonuna tarihlenebilecek eserler de ele geçmiştir (Kat. no. 11-16; Lev. 1, 11-16)¹⁰⁶. Ayrıca A10 yapısıyla

⁹⁶ Lang 2005: 17-18.

⁹⁷ Ertüzün 2019: Çiz. 2.

⁹⁸ Akurgal 1997: 47.

⁹⁹ Akurgal 1997: 47. Yine de planda görülen tüm bu yapıların çağdaş olmama ihtimali göz önüne alınmalıdır.

¹⁰⁰ Akurgal 1997: 46. Hoepfner ise ortak duvarlarla aynı doğrultuda bulunan bu yapıları ikişerli olarak ayırıp, bunları *andron* ve *oikos* olarak tanımlamıştır (Hoepfner 1996: 155, Res. 1).

¹⁰¹ Akurgal 1997: 36.

¹⁰² E5 olarak adlandırılan yapı taş döşemeli yolun üzerinde yükselmektedir (Şek. 1). Dükkân olarak tanımlanan yapıların güneyindeki küçük sokak için bk. Akurgal 1997: 46.

¹⁰³ Yapılar arasındaki 1,00 metreyi aşmayan dar boşluklar Akurgal tarafından peristasis olarak adlandırılmışlardır (Akurgal 1997: 39-40). Bu alanda E 1-6 olmak üzere altı adet yapı/mekân tespit edilmiştir. E1, E2 ve E3 Akurgal tarafından dükkân olarak nitelendirilen yapıların güneyinde yer alırlar. Kuzeylerindeki yapılar gibi tek mekândan oluşan bu yapılardan E1 yapısının sonradan kapatılmış olan girişi güneye bakmaktadır ancak diğer yapıların güneyde girişleri bulunmamaktadır. Güneydeki E6 bu alandaki diğer yapılarla ilişkili olmamalıdır. Alana bakan duvarlarında bir girişe sahip olmaması ve E4 yapısıyla arasında bırakılan küçük boşluk onu farklı bir yapı olarak ele almamıza neden olmaktadır. Ancak E4 ve E5 yapılarının ilişkileri hakkında yorum yapmak güçtür.

¹⁰⁴ Söz konusu yapı 1970li yıllarda ortaya çıkarılmış olup daha erken tabakalara inilmek için kısmen kaldırılmıştır. Bu süreçte kazı defterlerine alınan notlar sayesinde yapının, bir kısmı küçük andezit taşlar ile döşeli bir avluya sahip olduğunu anlamaktayız. Bu küçük avlunun tabanı 9,02 m seviyesinde izlenmiştir.

¹⁰⁵ Nicholls 1958/1959a: Fig. 24.

¹⁰⁶ Kat. no. 9 ve Kat. no. 11 kotyle örnekleri kuşlu kotylelerle aynı form özellikleri gösterirken bezeme şemalarıyla onlardan

ilişkili alanlardan 1980li yıllarda elde edilen MÖ erken 6. yüzyıl tabakları M. Manyas tarafından belgelenmiştir¹⁰⁷. Bu buluntular A10 yapısının MÖ 6. yüzyılda, A6-7 mekânlarının da MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısında kullanıldığına işaret etmektedir.

MÖ 4. yüzyıl yerleşiminde, Alyattes Tepesi olarak anılan ve kentin kuzeybatısında bulunan yükseltiden kentin güneybatısına doğru bir eğim bulunur (Foto. 1)¹⁰⁸. Aynı eğim Arkaik Dönem yapılarının bulunduğu alanlarda da görülür. Öyle ki, batıdaki E4 yapısından doğudaki C2 yapısına kadar yaklaşık 55,00 metrede 3,70 m, kuzeyde A6 mekânından güneyde C2 yapısına kadar yaklaşık 45,00 metrede 3,50 m kot farkı bulunmaktadır. Yerleşimin bu bölgesinde bulunan en alçak noktada, Athena Caddesi'ni sınırlayan C2 mekânı bulunur (Şek. 1). Mekân tek başına bir yapı olmak için oldukça küçüktür. Kazı raporlarında, planlarda ve hava fotoğraflarında C2 ile bağlantılı duvarlar olduğu görülmekte ancak bunların eski kazı sezonlarında kaldırılmış olması yapıyı bir bütün olarak değerlendirmemize engel olmaktadır¹⁰⁹. Raporlardan yola çıkarak tespit edilen taban seviyesinde ele geçmiş dalgalı çizgi bezemeli bir oinokhoe ve iki adet bantlı olpenin yanında siyah figürlü bir lekythos yapının MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğunu doğrulamıştır (Kat. no. 26-29; Lev. 1, 26-29; Lev. 2, b ve h)¹¹⁰. C2 yapısının kuzeyinde, MÖ 6. yüzyıl yerleşimleri

ayrılırlar. Metoplar arasında kullanılan zig-zag bezemesi ya da nokta kümeleri bulunan kotyleler Eski Smyrna tabakalarında sıkça karşımıza çıkmaktadır (bk. Akurgal 1950: Lev. IX Res. a). MÖ 7. yüzyılın ilk yarısı içinde değerlendirilen örnekler için bk. Kerschner 1997: Kat. no. 33-70-105; Kerschner 2007: 224. Miller 1929: 66-69; Graeve 1975: Kat. no. 47; Walter 1968: Taf. 41, 236-237; Schattner - Riederer 2007: 161-163; Kerschner 1999: Kat. no. 29-31. Kat. no. 15 ve Kat. no. 16 kulplar arası bezeme alanına yerleştirilmiş çoklu rozet bezemesine sahiptir. Tarihleme için bk. Cook - Dupont 1998: 26-27; Hürmüzlü 2003: 296-301; Güngör 2006: 78-82; Ersoy 1993: 367-373; Ersoy 2004: Fig. 12 Boardman - Hayes 1966: 44-45, 55; Boardman - Hayes 1973: Kat. no. 2031-2036; Utili 1999: 9-10, Kat. no. 15-19. Daha önce Eski Smyrna'dan ele geçen örnekler için bk. Akurgal 1997: Lev. 40a. Lev. 113a; Akurgal 1950: Res. b). Kat. no. 14 numaralı tabak, ağız kenarında kırık meander ve bezeme alanında lotus-tomurcuk dizisi bulundurulur. Aytaçlar, ağız kenarında kırık meanderlerin MÖ 7. yüzyılın sonuyla ortaya çıktığını belirtir (Aytaçlar 2005: 71). Benzer buluntular Klazomenai örnekleri içinde MÖ 6. yüzyılın başına tarihlenmiştir (Ersoy 1993: 392, Pl. 39, Rec. 584).

¹⁰⁷ Manyas 1984: Kat. no. 52. 55. 56.

¹⁰⁸ Akurgal 1997: 56.

¹⁰⁹ Akurgal 1997: Lev. 3.

¹¹⁰ 8218 envanter numaralı lekythos bugün İzmir Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında görülmeye başlanan omuzlu lekythoslar yüzyılın içlerine kadar kullanılmışlardır. Haspels, omuzlu lekythosların en erken örneğini Atina 413 nolu lekythos olduğunu aktarır ve onu MÖ 560 yılından biraz önceye tarihler (Haspels 1936: 7). Moore, omuzlu lekythosların ortaya çıkışı için MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreğini önerir ve C ressamıyla beraber çağdaşı birkaç ressamın en erken örnekleri bezediklerini aktarır (Moore - Philippides 1986: 44, dipnot 9). Knigge, lekythosları 6 grup altında ele almıştır.

için ilgi çekici bir örnek olan, doğu-batı doğrultuda 11 m uzunluğunda, oval C1 yapısı bulunmaktadır (Şek. 1). Yapının araziden ne zaman kaldırıldığı bilinmemekle beraber, 1974 yılına ait raporlarda şematik planlarına rastlanmıştır. Plana göre güney duvarının ele geçmediği anlaşılan yapıya ait doğu apsisin 1,00 metrelik kısmı yerinde korunmaktadır. Raporlardan yola çıkarak yapıdan ele geçmiş bir Aiol Oryantalizan stilinde amphora (Kat. no. 22; Lev. 1, 22; Lev. 2, c), bir adet dalgalı çizgi bezemeli hydria (Kat. no. 23; Lev. 1, 23; Lev. 2, a), bir adet Korinth üretimi oinokhoe ve iki adet Oryantalizan stilde bezenmiş oinokhoe (Kat. no. 24-25; Lev. 1, 24-25; Lev. 2, d-e) ile yapının MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreğinde kullanılmış olduğu anlaşılmıştır¹¹¹.

Söz konusu örneğin formu Knigge'ye ait, MÖ geç 6. yüzyıla tarihlenen tip II örnekleriyle benzerlik göstermektedir (Knigge 1976: 34). Cook, Eski Smyrna'dan ele geçen, İonia üretimi olduğu düşünülen siyah figürlü seramikleri ele aldığı yayınında benzer formda bir esere yer vermiştir (Cook 1965: Cat. 30). Geç Arkaik Dönem'e tarihlenmiş olduğu eserin Attika üretimi olup olmadığı hakkında yorumda bulunmanın zor olduğunu da aktarmıştır (Cook 1965: 119; Eski Smyrna'dan ele geçen siyah figürlü Attika seramikleri için bk. Boardman 1958/1959; Tuna-Nörling 1995). Eski Smyrna'dan ele geçen MÖ erken 5. yüzyıla tarihlenen benzer formlar için bk. Tuna-Nörling 1995, Kat. no. 201-203. Cook ve Tuna-Nörling tarafından yayınlanan örnekler form açısından olduğu kadar, omuzlarındaki bitkisel bezemelerle de 8218 envanter nolu eserle yakın benzerlikler taşırlar. MÖ 6. yüzyılın son çeyreği ve 5. yüzyılın başında eserleri bulunan Phanyllis sınıfına (Haspels 1936: 63-68) ait eserlerde sıkça kullanılan bitkisel omuz bezemesinin oldukça yakın bir benzeri 8218 envanter numaralı lekythosun omzunda da görülebilir (bk. Haspels 1936: Pl. 19.4a). MÖ 6. yüzyıl sonuna ait benzer formlar için ayrıca bk. Young 1951: Grave 15-16. Bantlı olpeler coğrafyada Arkaik Dönem boyunca karşımıza çıkarlar. MÖ 7. yüzyılın sonundan 6. yüzyıl sonuna kadar görülen olpeler için bk. Hürmüzlü 2003: 340-341, fig. 35 154/1; Boardman 1967: 144-145; Boardman - Hayes 1966: 70-71, pl. 49 850, 848, 852; Güngör 2006: 93-95, Kat. no. 81-29-01; Uzun 2007: 134-140; Alexandrescu 1978: 102-103. Kat. no. 26 oinokhoe küresel gövdeli ve kısa boyunlu bir örnektir. Form itibarıyla benzer örnekler Klazomenai'da MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen tabakalarda karşımıza çıkmaktadır (Uzun 2007: 122-124. Tip III), Atina'da MÖ 6. yüzyıl boyunca kullanılmış örnekler için bk. Sparkes - Talcott 1970: 64-65.

¹¹¹ Aiol amphorası için benzer üretimler İren tarafından MÖ 6. yüzyıl içinde değerlendirilmiştir (İren 2003: 75-97). Dalgalı çizgi bezemeli seramikler MÖ 7. yüzyıl ve 6. yüzyıl boyunca çok sayıda merkezde görülmektedir. Eski Smyrna için yakın bir merkez olan Klazomenai örnekleri ve dalgalı çizgi bezemeli seramik gelişimi için bk. Uzun 2007; Uzun 2016. İlgili buluntuya MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bir paralel için bk. Kalaitzoglou 2008: Taf. 127, 566. Hyd25. Burada ele geçmiş olan mix teknikle bezenmiş Oryantalizan Dönem'e ait bir oinokhoe (Kat. no. 25) ve bir adet Geç Oryantalizan üslupta oinokhoe (Kat. no. 24) yapının tarihi hakkında bize daha net bilgiler sunmaktadır. Kat. no. 25'e paralel özellikler barındıran örnekler Aytaçlar tarafından MÖ 7. yüzyılın sonu - 6. yüzyılın başına tarihlenmişlerdir (Aytaçlar 2005: 89-157). Kat. no. 24'teki oinokhoe, Aytaçlar tarafından gruplandırılan Geç Oryantalizan stil oinokhoe gruplarının omuzda bezeme yönelimi, boyunda ve gövde altında bezeme alışkanlığından ayrılmaktadır, ancak destekli krater grubu özellikleriyle paralellik göstermektedir (Aytaçlar 2005: 163-167, Lev.

Mimari örneklerin de artmasıyla MÖ 6. yüzyıl yerleşimi hakkında daha net bilgiler elde edilebilmiştir (Foto. 2). Bu yerleşimle Eski Smyrna'da ilk kez basit planlı yapıların yanında, avlulu/taksim mekânlı yapılar da karşımıza çıkmıştır. Çifte Megaron'un bu yüzyılın başında kullanıldığı bilinmekle beraber¹¹², H açmasının batısında bulunan H1 ve H2 yapıları, H açmasının doğusunda bulunan A10 yapısı ve Athena Caddesi'nin kuzeyinde bulunan G1 yapısı bu dönemde ortaya çıkmışlardır. A10 ve G1 yapıları avlulu olup H1 ve H2 yapıları taksim mekânlarıyla farklı bir özellik göstermektedirler. Bu gelişmelerin yanında MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında kullanıldığını bildiğimiz C1 eğrisel planlı yapısı istisna oluşturmaktadır. Bu örnek, Klazomenai'da ele geçmiş MÖ geç 6. yüzyıl örnekleriyle birlikte bölgede özel bir yere sahiptir¹¹³. MÖ 6. yüzyıla tarihlenen eğrisel planlı yapısıyla Eski Smyrna da Klazomenai gibi havzadaki gelişim sürecinin dışında özellikler göstermektedir. Bu yerleşiminde hem H açmasında hem de çevresinde yapıların çoğu zaman ortak duvarlar kullanarak inşa edildiği görülür. Taş döşemeli yol bu dönemde ortadan kalkmış ve üzerinde imar faaliyetleri yürütülmüştür. Doğudaki yol ise kullanılmaya devam edilmektedir. Bugün tam olarak tespit edilemeyen, yapılara ulaşan dar sokaklar da organik bir biçimde gelişmiş olmalıdır. Kümeler halinde inşa edilen yapıların oluşturduğu yapı adaları bu dönemde de sistemli olmaktan uzaktır. Ancak yine kentin ana caddesi olan Athena Caddesi'nden başlayarak kuzeye yönelen arkaik yol, caddelerin sistemli bir biçimde gelişmeye devam ettiği izlenimini vermektedir.

Eski Smyrna'da Erken Demir Çağı'ndan Klasik Dönem'e kadar yapı malzemesi olarak yerel taş olan andezitin kullanıldığı görülür. Yapıların tamamı taş temeller üzerinde yükselmektedir. Temeller bazı yapılarda taban

158-161). Yapıdan ele geçen ve MÖ 630-620 arasına tarihlenen Korinth üretimi oinokhoenin bir kısmı Athena Tapınağı'nda yürütülen çalışmalarda ele geçmiştir (Akurgal 1997: Lev. 102b. Lev. 103a; Anderson 1958/1959: Cat. no.90). Esere ait bir parçanın ise C1 yapısında çalışmaların yürütüldüğü 1974 yılında, MÖ 6. yüzyıla ait bir evden çıktığı belirtilmektedir (Akurgal 1997: 103b). Söz konusu buluntuların dışında mix teknikle bezenmiş farklı Oryantalizan Dönem seramik parçalarının da yapıyla ilişkili çalışmalarda ortaya çıkarıldığı raporlarda yer almaktadır. Böylece yapının en azından MÖ 6. yüzyılın başında kullanılıyor olduğu kabul edilmektedir.

¹¹² İnşa tarihi her ne olursa olsun, Akurgal yapının MÖ 6. yüzyılda kullanılmış olduğunu aktarmıştır.

¹¹³ Klazomenai örnekleri için bk. Ersoy 2004. Ayrıca Maydos-Kilisetep'e de ele geçmiş olan eğrisel planlı yapılardan MÖ 6. yüzyılın başlarına kadar kullanılan olanları mevcuttur (Aslan – Sazcı 2016: 132-140). Ege Üniversitesinden Dr. Öğr. Üyesi Aytekin Erdoğan'la gerçekleştirilen sözlü görüşmede, Çeşme Müzesi tarafından 1993 yılında Kalem Burnu'nda gerçekleştirilen çalışmalarda MÖ 6. yüzyıl başlarına kadar kullanılmış olabilecek eğrisel planlı yapı ortaya çıkarıldığı bilgisi edinilmiştir. Verdiği bu bilgi için Dr. Öğr. Üyesi Aytekin Erdoğan'a teşekkürlerimi sunarım. Böylece şu an için bildiğimiz merkez sayısı az olmasına rağmen, bölgede eğrisel planlı yapıların farklı merkezlerde de MÖ 6. yüzyıl boyunca kullanılmış olabileceği ön görülmelidir.

seviyesinden 50-100cm kadar aşağıya kadar uzanırken, bazı yapılarda derinleşmeyip sadece büyük taş kaideler üzerine oturtulmuşlardır¹¹⁴. Daha nadir görülen bir uygulama ise temellerin bir önceki evreye ait yapıların kalıntıları üzerine oturtulmasıdır. Bu tür örneklerde planların da sürekliliği söz konusu olabilir. MÖ 6. yüzyıla tarihlenen G1 yapısında benzer bir durum görülür. Akurgal'a ait MÖ 4. yüzyıl planında¹¹⁵ B20-30, G20-30 karelerinde bulunan avlulu yapı ile G1 yapısının planlarındaki benzerlik dikkat çekicidir. Ele geçen yapıların tamamı taş temeller ve bu temellerin üzerlerinde subasmanlarla inşa edilmişlerdir. Yapıların birçoğu ise subasman üzerine kerpiç duvarlarla inşa edilmiş olmalıdır. Akurgal, C açmasındaki yapılarda kerpiç duvar izlerini doğrulamıştır¹¹⁶. Ancak Çifte Megaron örneğinde poligonal taş duvarların 1,50 metrenin üzerinde korunmuş olması bazı yapıların tamamen taştan inşa edilmiş olabileceğini göstermektedir¹¹⁷. Yapıların duvar örgüleri farklı tiplerle karşımıza çıkarlar. En özenli tipi Çifte Megaron'un poligonal duvar işçiliğiyle tanımlanabilir. Andezit taşların yüzeyi özenle düzeltilmiş, duvar örülürken taşların birbiri üzerine oturtuluşu sistemli bir biçimde gerçekleştirilmiştir¹¹⁸. Her yapıda aynı işçilik görülmezken çoğu zaman moloz duvarlar tercih edilmiştir. Nadiren sivil yapılarda, tapınağa ait teras duvarlarında ve savunma duvarlarında görülen büyük andezit taşlar kullanılmıştır (Lev. 3)¹¹⁹.

SONUÇ

Ege Havzası'nda MÖ 8. yüzyılın ortasında başlayan sosyal, ekonomik ve siyasi değişim doğrudan materyal kültüre de etkilerini göstermiştir. Nüfus artışının yarattığı ekonomik büyüme toplumu kent merkezlerinde toplamış, hızlı kentleşme sosyal yaşantıda da yeniliklere sebep olmuş, Erken Demir Çağı'nda tek mekândan oluşan küçük yapılar yerlerini çok odalı yapılara bırakmaya başlamışlardır. Gerek ailelerin büyümesi, gerekse evsel üretim faaliyetleri konut mimarlığında ihtiyaçların artmasına sebep olurken, yapı tekniklerindeki gelişimin neticesinde, önce eskisinden daha işlevsel konutlar, daha sonra da kamusal yapılar kendilerini göstermiştir. MÖ

¹¹⁴ Bu taş kaideler, Akurgal'ın da belirttiği gibi, duvarları iki yanından aşacak kadar büyük boyutlardadırlar. Akurgal bu uygulamanın özellikle MÖ 7. yüzyılda sıkça kullanıldığını belirtmiştir (Akurgal 1997: 36). Ancak gözlemlere göre MÖ 6. yüzyılda da görülmektedir.

¹¹⁵ Akurgal 1993: Şek. 19.

¹¹⁶ Akurgal 1997: 38.

¹¹⁷ Akurgal Çifte Megaron'un duvar kalınlıklarını göz önüne alarak ikinci bir katı taşıyabileceğini önermiştir, Fagerström ve Lang da duvar kalınlıklarını göz önünde bulundurarak çatıyı taşıyabilecek taştan duvarların mümkün olduğunu söylemektedir (Lang 2005: 28; Fagerström 1988: 119). Çalışması tamamlanmış bu alanda tespit edilen duvarların %70'inin 30-50 cm kalınlığında olduğu görülmüştür.

¹¹⁸ Akurgal 1997: 35.

¹¹⁹ R1 apsidal yapısı, R2 megaronu ve E3 yapısında izlenebilir.

7. yüzyıla gelindiğinde Eski Smyrna'da çoğu merkezin aksine halen tek odalı, eğrisel ve dörtgen planlı yapılar kullanılmaktaydı. Yüzyılın başında, birbirleri arasında herhangi bir düzene sahip olmayan, yapıların iletişim ağı izlenemeyen yerleşim modeli, yüzyılın ortasında yerini daha düzenli bir yerleşim modeline bırakmış ve kentin doğu kapısından batıya doğrusal olarak ilerleyen Athena Caddesi'ne neredeyse dik açılarla bağlanan sokakların ulaşımı sağlandığı bir kent planı ortaya koyulmuştur. Arkaik Dönem'in sonuna kadar kentin planı ve yapılaşma modeli değişmeyecek, hatta Klasik Dönem'de de benzer bir model karşımıza çıkacaktır. Havzadaki gelişimi takiben MÖ 6. yüzyılın başında Eski Smyrna'da da yapı planlarında belirgin farklılıklar ortaya çıkmış, ilk kez çok odalı ve avlulu/taksim mekânlı yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Ancak bu gelişime rağmen kentte eğrisel planlı yapıların kullanıldığı gözlenmiştir. Oval planlı C1 yapısı, yakın bir merkez olan Klazomenai'da görülen gelişime paralel bir örnek sunmaktadır. Böylece bölgede bulunan bu iki merkezin, Ege Havzası'ndaki gelişimden farklı bir yol izlememiş olduğu ancak kendilerine özgü özellikler de barındırdığı ortadadır. İhtiyaçların arttığı ve hızla genişleyen bu kentlerde, belki de geleneksel diyebileceğimiz bu yapıların az da olsa tercih edilmelerinin sebebi henüz net değildir. MÖ 9. yüzyılın ortasında surlarla çevrili olan Eski Smyrna'da yapı modellerinin gelişim sürecinin neden diğer merkezlere göre daha geç gerçekleştiği de tartışma konusudur. Şüphesiz ki kentte söz konusu savunma duvarının inşa sürecini yönetecek bir irade ve bunu karşılayacak ekonomik güç mevcuttur. Öyleyse sosyal yapının değiştiği ve kentlerin daha refah bir düzeye ulaştığı bu yüzyılda, kentte yapı modeli neden değişmekte gecikmiştir? Yapılan araştırmalar neticesinde kentin ilk savunma duvarı, MÖ 7. yüzyılda Alyattes tarafından tahrip edilen savunma duvarıyla neredeyse aynı aks üzerinde ilerlemektedir. Yani kent MÖ 7. yüzyıl boyunca kalabalıklaşırken, sur içindeki yerleşim alanı kısıtlı kalmış olmalıdır. Kentin küme planlı yapılaşma modeline sahip olmasının sebebi de bu kısıtlı alanı ekonomik kullanmaktır. Kentte ilk kez yapı planlarının değişimi ve nispeten daha geniş alana yayılan yapıların ortaya çıkışı ise Alyattes tahribiyle beraber yüzyılın sonunda görülmektedir. Bu durumda, Alyattes'in kentte yarattığı tahribin yapı adalarındaki mülkiyetleri yeniden düzenleme imkânı sağlamış olması akla yatkındır. Henüz kentte Arkaik Dönem yerleşimi kısmen izlenebildiği için bu gecikmenin varlığı ve sebebi hakkında doyurucu veriler gün yüzüne çıkarılamamıştır. Eski Smyrna, yapı modellerindeki gelişim nispeten gecikmesine rağmen Ege Havzası'nda görülen her yapı tipini barındırmaktadır. Kentte ortaya çıkarılan söz konusu örnekler bölge için yeni veriler sağlarken araştırılması için ardında yeni sorular da bırakmaktadır.

KATALOG

1. (Lev. 1. 1) Kotyle. Ağız çapı: 18 cm. Korunan yükseklik: 11,5 cm. Hamur: 5 YR 6/6 reddish yellow (kum, mika ve taşçık katkılı). Astar: 5 YR 7/6 reddish yellow. Firnis: 5 YR 3/1 very dark grey. Derin çentikli, içe çekik ağız kenarına sahiptir. Çentik tamamen firnislidir. Kulplar arasında bulunan panelde, çentik bitiminden başlayarak gövde altına kadar altışar adetten oluşan dikey çizgiler arasında dikey dalgalı çizgi bezeme bulunur. Bezeme paneli gövde altında çift bantla sınırlandırılmıştır. Gövde altı, ağız kenarına doğru yükselen kulplar ve kâsenin içi tamamen firnislidir.
2. (Lev. 1. 2) Kotyle. Ağız çapı: 18 cm. Korunan yükseklik: 3,7 cm. Hamur: 5 YR 6/6 reddish yellow (mika ve taşçık katkılı). Astar: 7,5 YR 5/4 brown. Firnis: 5 YR 2,5/1 black. Hafif içe çekik, derin çentikli ağız kenarına sahiptir. Çentik tamamen firnislidir. Çentik bitiminden gövde altına doğru uzanan dikey çizgiler arasında dikey dalgalı çizgi bezeme bulunur. Kâsenin içi tamamen firnislidir.
3. (Lev. 1. 3) Kotyle. Ağız çapı: 18 cm. Korunan yükseklik: 3,1 cm. Hamur: 5 YR 7/4 pink (mika ve taşçık katkılı). Astar: 7,5 YR 7/4 pink. Firnis: 5 YR 2,5/1 black. Dik, derin çentikli ağız kenarına sahiptir. Çentik tamamen firnislidir. Çentik bitiminden gövde altına uzanan dikey çizgi bezemeye sahiptir. Kâsenin içi tamamen firnislidir.
4. (Lev. 1. 4) Kotyle. Ağız çapı: 19,6 cm. Korunan yükseklik: 6,6 cm. Hamur: 2,5 YR 7/6 light red (taşçık, kalsit ve mika katkılı). Astar: 5 YR 6/6 reddish yellow. İç Firnis: 2,5 YR 4/6 red. Dış Firnis: 2,5 YR 4/6 red. Hafif içe çekik, derin çentikli ağız kenarına sahiptir. Çentiğin üzerinde kısmen firnis bant bulunur. Bezeme panelinde metopa ait dikey çizgiler ve hayat ağacı kısmen korunmuştur. Kâsenin içi tamamen firnislidir.
5. (Lev. 1. 5) Kotyle. Ağız çapı: -. Korunan yükseklik: 4,8 cm. Hamur: 5 YR 7/6 reddish yellow (kalsit ve kum katkılı). Astar: 7,5 YR 6/4 light brown. Firnis: 5 YR 2,5/1 black. Dik profilli, derin çentikli ağız kenarına sahiptir. Bezeme panelinde metop ve içi taralı baklava motifi kısmen korunmuştur. Kâsenin içi tamamen firnislidir.
6. (Lev. 1. 6, Lev. 2. g) Minyatür kotyle. Ağız çapı: 6,4 cm. Korunan yükseklik: 5,5 cm. Hamur: 7,5 YR 8/4 pink (kalsit katkılı). Dış astar: 7,5 YR 8/2 pinkish white ve 7,5 YR 6/3 light brown arasında geçişli. Firnis: 5 YR 2,5/1 black. Dik profilli ağız kenarına sahiptir. Ağız kenarında, altı üç bant ile sınırlandırılmış dikey dalgalı çizgi grupları bulunur. Gövde altında çift bant ile sınırlandırılmış bezeme alanında silüet koşan köpek ve kuş dizisi bulunur. Kaidede ince firnis bant bulunur ve gövdeye doğru ışın dizisi çıkmaktadır. Gövde altından kaideye kadar kısmen yanık izi bulunmaktadır. Kâsenin içi, ağız kenarında bırakılan rezerve bant dışında tamamen firnislidir.

7. (Lev. 1. 7, Lev. 2. f) Skyphos. Ağız çapı: 15 cm. Korunan yükseklik: 3,4 cm. Hamur: 5 YR 8/4 pink (kalsit katkı). İç ve dış astar: 5 YR 8/4 pink. Firnis: 5 YR 2,5/1 black. Dik profilli ağız kenarına sahiptir. Bezeme panelinde, içi taralı baklava motifi bulunan metoplar kısmen korunmuştur. Paneli gövde altında üçer ince bant arasına yerleştirilmiş basit örgü motifi sınırlamaktadır. Kâsenin kulpunun dışı ve kâsenin içi ağız kenarından tondoya doğru kısmen firnislidir.

8. (Lev. 1. 8) Kotyle. Ağız çapı: 14,9 cm. Korunan yükseklik: 2,9 cm. Hamur: 5 YR 7/6 reddish yellow (kalsit ve taşçık katkı). Astar: 5 YR 6/6 reddish yellow. Firnis: 5 YR 2,5/1 black. Dik, derin çentikli ağız kenarına sahiptir. Çentiğin üzerinde firnis bant bulunur. Bezeme panelinde üç dikey çizgiyle ayrılmış iki metop kısmen korunmuştur. Metopun birinde gövdesi taralı kuş figürü ve hemen arkasında içi taralı asılı üçgen motifi, diğerinde ise içi taralı baklava motifi bulunur. Kâsenin içi tamamen firnislidir.

9. (Lev. 1. 9) Kotyle. Ağız çapı: 18,3 cm. Korunan yükseklik: 4,5 cm. Hamur: 5 YR 6/6 reddish yellow (taşçık, kalsit ve mika katkı). Astar: 5 YR 6/6 reddish yellow. Firnis: 2,5 YR 4/6 red. Dik profilli, derin çentikli ağız kenarına sahiptir. Çentik tamamen firnislidir. Kâsenin içinde, ağız kenarında firnis bant bulunur.

10. (Lev. 1. 10) Skyphos. Ağız çapı: 15,4 cm. Korunan yükseklik: 2,7 cm. Hamur: 7,5 YR 8/4 pink. Astar: 7,5 YR 8/3 pink. Firnis: 5 YR 2,5/1 black. Hafif içe çekik, sığ çentikli ağız kenarına sahiptir. Çentik tamamen firnislidir. Kulplar arasında üç dikey çizgiyle sınırlandırılmış metoplu panel büyük oranda korunabilmiştir. Orta metopta gövdesi taralı kuş figürü ve arkasında içi taralı asılı ters üçgen, iki yanındaki metoplarda, içleri taralı baklava motifi bulunmaktadır. Kâsenin içi tamamen firnislidir.

11. (Lev. 1. 11) Kotyle. Ağız çapı: 20,9 cm. Korunan yükseklik: 7,7 cm. Hamur: 5 YR 7/8 reddish yellow (kum katkı). İç ve dış astar: 7,5 YR 6/4 light brown. Firnis: 5 YR 5/6 yellowish red. Hafif içe çekik profilli, derin çentikli ağız kenarına sahiptir. Çentik tamamen firnislidir. Bezeme panelini dikey çizgilerle bölünmüş metoplar arasında nokta grubu oluşturmaktadır. Paneli altında bulunan firnis bantlar sınırlar. Kâsenin içinde, ağız kenarında firnis bant bulunur.

12. (Lev. 1. 12) Skyphos. Ağız çapı: -. Korunan yükseklik: 4,3 cm. Hamur: 7,5 YR 7/4 pink (kalsit katkı). Astar: 7,5 YR 7/4 pink. Firnis: 5 YR 2,5/1 black. Hafif içe çekik ağız kenarına sahiptir. Ağız kenarında ince firnis bant bulunur. Bezeme panelinde dikey metop çizgisi kısmen korunmuştur. Panel gövde altına doğru çift firnis bantla sınırlandırılmıştır. Bantların altında kaideden başlayan ışın dizisinin (?) ucu bulunur. Kulpun dışı ve kâsenin içi tamamen firnislidir.

13. (Lev. 1. 13) Skyphos. Ağız çapı: 13,3 cm. Korunan yükseklik: 3,4 cm. Hamur: 7,5 YR 5/1 strong brown (kalsit

ve mika katkı). Astar: 5 YR 8/3 pink. Firnis: 5 YR 2,5/1 black. Hafif içe çekik ağız kenarına sahiptir. Ağız kenarında ince firnis bant bulunur. Bezeme panelindeki metoplarda yer alan kuş figürünün taralı gövdesi, arkasında asılı ters üçgen ve içi taralı baklava motifi kısmen korunmuştur. Bezeme panelini altında ince firnis bant sınırlar. Kâsenin içi tamamen firnislidir.

14. (Lev. 1. 14) Tabak. Ağız çapı: 21 cm. Korunan yükseklik: 2,5 cm. Hamur: 2,5 YR 7/6 light red (taşçık ve mika katkı). İç ve dış astar: White 7,5 YR 9,5/2 pale yellowish pink ve 2,5 YR 8/4 pink. Firnis: 2,5 YR 4/6 red. Dik profilli ağız kenarında firnis bantlar arasında meander şeridi, gövdede meander şeridine doğru uzanan lotus-palmet dizisi bulunur. Tabanın dışında, ağız kenarından gövde altına doğru dört firnis bant korunmuştur.

15. (Lev. 1. 15) Skyphos. Ağız çapı: -. Korunan yükseklik: 3 cm. Hamur: 5 YR 6/6 reddish yellow (kum ve mika katkı). Astar: 7,5 YR 6/6 reddish yellow. İç ve dış firnis: 2,5 YR 5/8 red ve 5 YR 3/1 very dark grey. Hafif içe çekik ağız kenarında ince firnis bant bulunur. Bezeme panelinde nokta rozet ve onu sınırlayan firnis bant bulunur. Tamamen firnisli kâsenin içinde dikkatle seçilebilen kırmızı-beyaz-kırmızı ek boya bant izleri mevcuttur.

16. (Lev. 1. 16) Skyphos. Ağız çapı: -. Korunan yükseklik: 2,1 cm. Hamur: 5 YR 5/6 yellowish red (kum, mika ve taşçık). Astar: 5 YR 6/6 reddish yellow. İç ve dış firnis: 2,5 YR 4/8 red ve 2,5 YR 5/6 red. Ek boya: White N/9, 10R 4/6 red. Hafif içe çekik ağız kenarında ince firnis bant, bezeme panelinde nokta rozet bulunmaktadır. Tamamen firnisli kâsenin içinde beyaz-kırmızı-beyaz ek boya bant mevcuttur. Kulpun korunan dış yüzü firnislidir.

17. (Lev. 1. 17) Skyphos. Ağız çapı: -. Korunan yükseklik: 4,1 cm. Hamur: 5 YR 7/6 reddish yellow (kalsit vetaşçık katkı). Astar: 7,5 YR 6/6 reddish yellow. İç ve dış firnis: 2,5 YR 4/8 red ve 2,5 YR 5/6 red. Dik profilli ağız kenarında ince firnis bant bulunur. Bezeme panelinde metoplardan biri kısmen korunabilmiştir. Metoptaki kuş figürünün bir kısmı ve ağız kenarına asılı içi boş daire ve önünde içi boş daire motifi korunmuştur. Paneli gövde altında iki firnis bant sınırlamaktadır. Kâsenin içi tamamen firnislidir.

18. (Lev. 1. 18) Skyphos. Ağız çapı: 12,6 cm. Korunan yükseklik: 4,3 cm. Hamur: 5 YR 7/6 reddish yellow (kalsit ve taşçık katkı). Astar: 7,5 YR 7/4 pink. İç ve dış firnis: 5 YR 2,5/1 black ve 7,5 YR 2,5/1 black. Hafif içe çekik ağız kenarında ince firnis bant bulunur. Kulplar arası bezeme alanında meander motifi (?) bulunur. Kâsenin içi ve kulpun dışı tamamen firnislidir.

19. (Lev. 1. 19) Skyphos. Kaide çapı 4,4 cm. Korunan yükseklik: 3 cm. Hamur: 5 YR 8/4 pink (taşçık ve kalsit

katkılı). İç ve dış astar: 5 YR 8/4 pink. İç ve dış firmis: 5 YR 8/4 pink, 5 YR 2,5/1 black ve 5 YR 2,5/1 black. Ek boya: 10R 3/4 dusk red. Kaideden gövdeye uzanan içi boş ışın demeti. Kâsenin içi tondosu dışında tamamen firmisli olup kırmızı ek boya bant bulunur.

20. (Lev. 1. 20) Skyphos. Ağız çapı: 16,3 cm. Korunan yükseklik: 6,9 cm. Hamur: 2,5 YR 7/4 light reddish brown (kalsit katkı). Astar: 5 YR 6/6 reddish yellow. İç ve dış firmis: 2,5 YR 2,5/1 reddish black ve 5 YR 2,5/1 black. Ek boya: White N/9, 10 R 4/6 red. Dik profilli ağız kenarına sahiptir. Kulplar arası bezeme alanında meander motifi bulunur. Tamamen firmisli olan kâsenin içinde iki sıra beyaz-kırmızı-beyaz ek boya bantlar bulunur.

21. (Lev. 1. 21) Skyphos. Ağız çapı: -. Korunan yükseklik: 5,3 cm. Hamur: 5 YR 6/4 light reddish brown (taşçık katkı). Astar: 5 YR 6/3 light reddish brown. Firmis: 5 YR 2,5/1 black. Hafif içe çekik ağız kenarı altında meander motifi bulunur. Kâsenin içi tamamen firmislidir.

22. (Lev. 1. 22, Lev. 2. c) Amphora. Ağız çapı: 23 cm. Korunan yükseklik: 13,4 cm. Hamur: 2,5 YR 6/8 light red (taşçık, kalsit ve mika katkı). Astar: White 2,5 Y 8/1. Firmis: 2,5 Y 2,5/1 black. Boynun ağız kenarına ve gövdeye geçişinde bir kalın bir ince firmis banttardan oluşan iki sıra arasında ilmek motifi, omuza geçişte iki ince firmis bant bulunur. Omuzda bulunan bezeme alanında, iki tarafı gövdeye dikey uzanan meander bantlarıyla sınırlandırılmış (?) lotus-palmet bezemesi bulunur. Ağız kenarının iç kısmında, boynun içinde ve omuza geçişinde firmis bant bulunur. Boyunda 4 adet tamir deliği bulunmaktadır.

23. (Lev. 1. 23, Lev. 2. a) Hydria. Ağız çapı: 10,6 cm. Korunan yükseklik: 24,4 cm. Hamur: 5 YR 7/6 reddish yellow (kalsit, taşçık ve mika katkı). Astar: 7,5 YR 7/4 pink. Firmis: 5 YR 2,5/1 black ve 2,5 YR 5/4 reddish brown arasında geçişli. Dışa çekik, yuvarlatılmış ağız kenarına sahiptir. Ağız kenarı ve boyun-omuz geçişindeki firmis bantlar arasında yavaş dalgalı çizgi bezemesi bulunur. Omuzdan gövdeye geçişte yatay "S" dizisi bulunur. Gövdede, altında ve üstünde iki firmis bant ile sınırlandırılmış kuşak bezemesi bulunur. İki yatay kulp korunabilmiş, dikey kulpa ait sadece izler görülebilmektedir. Kulpların dışı firmislidir.

24. (Lev. 1. 24, Lev. 2. d) Oinokhoe. Ağız çapı: -. Korunan yükseklik: 20,5 cm. Hamur: 5 YR 7/4 pink (kalsit, taşçık ve mika katkı). Astar: White N/9. Firmis: 5 YR 2,5/1 black. Ek boya: 10 R 4/3 weak red. Gövdede bulunan tek frizde, detayları hem rezerve teknik hem de kazıma çizgilerle verilmiş yaban keçisi bulunur. Keçinin gözleri ve gövdesinde kırmızı ek boya kullanılmıştır. Kürek kemiği ve gövde altında rezerve teknikle, boynuzu ve başının detayları kazıma çizgilerle verilmiştir. Korinth tipi leke rozetlerin bazıları kazıma çizgilerle detaylandırılmıştır. Panelin üzerinde

asılı rozet motiflerinde kırmızı ek boya ve kazıma çizgiler kullanılmıştır. Bezeme paneli dışında tamamen firmislidir.

25. (Lev. 1. 25, Lev. 2. e) Oinokhoe. Ağız çapı: -. Korunan yükseklik: 9,3 cm. Hamur: 7,5 YR 6/6 reddish yellow (kalsit, taşçık ve mika katkı). Astar: 7,5 YR 7/4 pink. Firmis: 5 YR 2,5/1 black ve 5 YR 4/2 dark reddish grey arasında geçişli. Ek boya: 10 R 3/4 dusky red, White Page N 8/ white. Boyunda, boyun-omuz geçişinde bulunan firmisli plastik bantla sınırlandırılmış saç örgüsü motifi. Omuzda kazıma çizgilerle detaylandırılmış sahne bulunur. Ön ayaklarından birini öne uzatmış aslan figürü ve karşısında yaban keçisi figürü bulunur. Omuzda bulunan sahneyi altında ince beyaz-kırmızı-beyaz ek boya bant sınırlamaktadır. Gövdedeki frizde rezerve teknikle detaylandırılmış, başını geriye çevirmiş yaban keçisi bulunur.

26. (Lev. 1. 26, Lev. 2. b) Oinokhoe. Ağız çapı: -. Korunan yükseklik: 17,2 cm. Hamur: 2,5 YR 7/8 light red (kalsit, taşçık ve mika katkı). Astar: 2,5 YR 7/6 light red. Firmis: 2,5 YR 5/8 red ve 2,5 YR 4/3 reddish brown arasında geçişli. Ağız kenarı ve boyun tamamen firmislidir. Omuzda dalgalı çizgi bezeme bulunmaktadır. Gövdede ikisi kalın biri ince üç adet firmis bant bulunur. Kulp tamamen firmislidir.

27. (Lev. 1. 27) Olpe. Ağız çapı: 4,3 cm. Kaide çapı: 4 cm. Korunan yükseklik: 13,8 cm. Hamur: 5 YR 7/4 pink (kalsit, taşçık ve mika katkı). Astar: 5 YR 7/4 pink. Firmis: 5 YR 2,5/1 black ve 5 YR 5/4 reddish brown arasında geçişli. Ağız kenarında ince, gövdede iki kalın firmis bant bulunur. Kaidede kalın firmis bant bulunur. Kulpun dışı tamamen firmislidir.

28. (Lev. 1. 28) Olpe. Kaide çapı: 4,5 cm. Korunan yükseklik: 11,2 cm. Hamur: 5 YR 7/4 pink (kalsit, taşçık ve mika katkı). Astar: 7,5 YR 7/4 pink. Firmis: 5 YR 5/6 yellowish red. Gövdede kalın firmis bant bulunur. Kulp tamamen firmislidir.

29. (Lev. 1. 29, Lev. 2. h) Lekythos. Müze env. no. 8218. Ağız çapı: 3,5 cm. Kaide çapı: 5 cm. Korunan yükseklik: 18,5 cm. Hamur: 5 YR 6/6 reddish brown (kum, mika). Astar: 10 YR 6/4 light reddish brown ile 5 YR 6/6 reddish yellow arasında geçişli. Firmis: 10 YR 2/1 black. Ek boya: 5 R 3/2 weak red, White Page 10 YR /2 /9,5 white. Dışa doğru genişleyen ağız kenarı, boyundan itibaren içeriden ve dışarıdan tamamen firmislidir. Boyundan omuza geçişte ince firmis bant bulunmaktadır. Omuzda kulpun bulunduğu alanın dışında, beyaz ek boya ile nokta bezeli zincir motifi üzerinde yükselen dokuz yapraklı palmet dizisi bulunmaktadır. Palmetlerin ilk yaprakları ve son yaprağında kırmızı ek boya kullanılmıştır. Her bir palmet, zincir bezemesinden boyuna doğru yükselen dikey çizgilerle sınırlandırılmıştır. Omuzdaki bezeme alanından gövdeye geçişte ince firmis bant sınırlar. Gövdede iki aslan bir katıra saldırmaktadır. Aslanların gövdeleri, yeleleri ve gözleri kırmızı ek boyayla detaylandırılmıştır. Aslanların başlarında ve gövdelerinde

detaylar kazıma çizgilerle verilmiştir. Katırın gözünde, boynu ve gövdesinde bazı detaylar kırmızı ek boya ile verilmiştir. Sahnedeki derinliğe göre önde olan bacaklarda beyaz ek boya kullanılmış ve baş, kulak, adele gibi detaylar kısmen kazıma çizgilerle verilmiştir. Gövdede bulunan ana sahne gövde altında ince firnis bantla sınırlandırılmış ve gövdenin geri kalanı kaideye kadar tamamen firnislidir.

KAYNAKÇA

AKAR–TANRIVER, D. 2017a.

“Eski Smyrna'nın Keşfi”, **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 42, 67-77.

AKAR–TANRIVER, D. 2017b.

“Eski Smyrna'da Savaşlar, Silahlar ve Askeri Teçhizatlar”, **Arkeoloji ve Sanat**, 156, 77-92.

AKURGAL, E. 1945.

“İzmir ve Dolaylarında Eski Eserler Hakkında Birkaç Not”, **Arkeoloji Araştırmaları**, 2, 1-40.

AKURGAL, E. 1950.

“Bayraklı Kazısı Ön Rapor”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, VIII/1, 1-97.

AKURGAL, E. 1962.

“The Early Period and the Golden Age of Ionia”, **American Journal of Archaeology**, 66/4, 369-379.

AKURGAL, E. 1993.

Eski Çağda Ege ve İzmir, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.

AKURGAL, E. 1996.

“Batı Anadolu'da Konut, Yerleşme ve Kent Planlaması (3000-30)”, **Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme**, Sey, Y. (ed.), 122-145, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

AKURGAL, E. 1997.

Eski İzmir I Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

AKURGAL, M. 1998.

“Bayraklı Kazısı 1996”, **XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt: 1, 755-762, Ankara.

AKURGAL, M. 1999.

“Bayraklı Kazısı 1997”, **XX. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt: 2, 33-48, Ankara.

AKURGAL, E. 2000.

Ege Batı Uygarlığının Doğduğu Yer, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.

AKURGAL, M. / KERSCHNER, M. / MOMMSEN, H. / NIEMEIER, W.D. 2002.

“Töpferzentren der Ostägäis: Archäometrische und archäologische Untersuchungen zur mykenischen, geometrischen und archaischen Keramik aus Fundorten in Westkleiasien”, **Ergänzungshefte zu den Jahresheften des Österreichischen Archäologischen Institutes**, Heft:3, Wien.

AKURGAL, M. 2006.

“Alt-Smyrna”, **Byzas 3. Stadtgrabungen und Stadtforschung im westlichen Kleinasien. Geplantes und Erreichtes**, Radt, W. (ed.), 373-382, İstanbul: Ege Yayınları.

AKURGAL, M. 2012.

“Bayraklı Höyüğü 2009-2010 Yılı Smyrna Kazısı Çalışmaları”, **33. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt: 3, 127-146, Ankara.

ALEXANDRESCU, P. 1978

Histria IV La Céramique D'époque Archaique et Classique (VIIe-IVe s.), Bucureşti: Editura Academiei.

ANDERSON, J. K. 1958/1959.

“Old Smyrna: The Corinthian Pottery”, **The Annual of the British School at Athens**, Vol. 53/54, 138-151.

ASLAN, C. – SAZCI, G. 2016.

“Across The Hellespont: Maydos (Ancient Madytos), Troy And The North-Eastern Aegean In The Late Eighth To Early Sixth Century BC”, **The Annual of the British School at Athens**, Vol. 111, 121-162.

ATİLA, C. 2012.

Metropolis Geometrik Dönem Seramiği (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

AULT, A. B. 2007.

“Oikos and Oikonomia: Greek houses, households and the domestic economy”, **Buildings Communities: House, Settlement and Society in the Aegean and Beyond (17-21 April 2001)**, Westgate, R. C, Fisher, N. R. E, Whitley, A. J. M. (eds.), British School at Athens Studies, 15, 259-265.

AYTAÇLAR, N. 2005.

Klazomenai Orientalizan Seramiği (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

BİLGİN, M. / DERİN, B. 2013.

“Nif (Olympos) Dağı Karamattepe Yerleşmesi'nde Bulunan Kuşlu Kotyle ve Skyphoslarla İlgili İlk Değerlendirmeler”, **K. Levent Zoroğlu'na Armağan**, Tekocak, M. (ed.), 97-114, İstanbul: AKMED.

- BAYNE, N. 2000.
“*The Grey Wares of North-West Anatolia in the Middle and Late Bronze Age and Early Iron Age and their Relation to the Early Greek Settlements*”, **Asia Minor Studien**, 37.
- BOARDMAN, J. 1958/1959.
“*Old Smyrna: The Attic Pottery*”, **The Annual of the British School at Athens**, Vol. 53/54, 151-181.
- BOARDMAN, J. – HAYES, J. (1966).
“*Excavations at Tocra 1963-1965: The Archaic Deposits I*”, **The British School at Athens**, Supp. Vol. 4.
- BOARDMAN, J. 1967.
“*Excavations in Chios 1952-1955: Greek Emporio*”, **The British School at Athens**, Supp. Vol. 6.
- BOARDMAN, J. / HAYES, J. 1973.
“*Excavations at Tocra 1963-1965: The Archaic Deposits II and Later Deposits*”, **The British School at Athens**, Supp. Vol. 10.
- BUSOLT, G. 1895.
Griechische Geschichte bis zur Schlacht bei Chaironeia Band II, Gotha.
- CEVİZOĞLU, H. 2019.
“*Eski Smyrna Demir Çağı Savunma Duvarları*”, **Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları III**, Göncü, H, Ersoy, A, Akar-Tanriver, D. S. (eds.), 27-38, İstanbul: Ege Yayınları.
- COOK, J. M. 1952.
“*Archaeology in Greece*”, **The Journal of Hellenic Studies**, 72, 92-112.
- COOK, J. M. 1958/1959.
“*Old Smyrna, 1948-1951*”, **The Annual of the British School at Athens**, Vol. 53/54, 1-34.
- COOK, J. M. 1962.
The Greeks in Ionia and the East, Great Britain: Frederick A. Praeger.
- COOK, J. M. 1965.
“*Ionic Black Figure and Other Sixth-Century Figured Wares*”, **The Annual of the British School at Athens**, Vol. 60, 114-142.
- COOK, J. M. 1985.
“*On the Date of Alyattes' Sack of Smyrna*”, **The Annual of the British School at Athens**, Vol. 80, 25-28.
- COOK, J. M. / PYLE, D. M. / NICHOLLS, R. V. 1998.
“*Old Smyrna Excavations: The Temples of Athena*”, **The British School at Athens**, Supp. Vol. 30.
- COOK, R. M. – DUPONT, P. 1998.
East Greek Pottery, London: Routledge.
- COOK, J. M. 2006.
“*The Eastern Greeks*”, **The Cambridge Ancient History Volume III The Expansion of the Greek World, Eighth to Sixth Centuries B.C.**, Boardman, J. Hammond, N.G.L. (eds.), 196-221, Cambridge: Cambridge University Press.
- COLDSTREAM, J. N. 2005.
Geometric Greece 900-700 BC, London-New York: Routledge.
- COLDSTREAM, J. N. 2009.
Greek Geometric Pottery: A survey of ten local styles and their chronology, Exeter: Bristol Phoenix Press.
- COUCOUZELİ, A. 2007.
“*From megaron to oikos at Zagora*”, **Buildings Communities: House, Settlement and Society in the Aegean and Beyond (17-21 April 2001)**, Westgate, R. C., Fisher, N. R. E., Whitley, A. J. M. (eds.), British School at Athens Studies, 15, 169-181.
- DRERUP, H. 1968.
“*Prostas und Pastashaus: Zur Typologie des Griechischen Hauses*”, **Marburger Wickelmann-Programm**, 6-17.
- DRERUP, H. 1969.
“*Griechische Baukunst in Geometrischer Zeit*”, **Archaeologia Homerica Band II**, Göttingen.
- ERDEM, Ü. A. / TANRIVER, C. 2016.
“*2015 Yılı Bayraklı Höyük Kazıları: Tunç Çağı Çalışmalarına Dair Ön Rapor*”, **Arkeoloji Dergisi**, XXI, 1-9.
- ERDEM, Ü. A. 2017.
“*İzmir Bayraklı Höyüğü 2015 Yılı Tunç Çağı Çalışmaları*”, **38. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt: 2, 417-426, Ankara.
- ERDEM, A. / GÜRGEN, K. / ONGAR, B. 2019.
“*Bayraklı Höyüğü Erken Tunç Çağı Tabakalarına Dair İlk Bakış*”, **Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları III**, Göncü, H, Ersoy, A, Akar-Tanriver, D. S. (eds.), 39-47, İstanbul: Ege Yayınları.
- ERSOY, Y. E. 1993.
Clazomenae: The Archaic Settlement (Yayınlanmamış Doktora Tezi), **Bryn Mawr College**, Philadelphia.
- ERSOY, Y. E. 2004.
“*Klazomenai: 900-500 BC. History and Settlement Evidence*”, **Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony Proceedings of the International Symposium held at the Archaeological Museum of Abdera**, Moustaka, A, Skarlatidou, E, Tzannes, M.C, Ersoy, Y.E. (eds.), 43-76, Thessaloniki.

ERTÜZÜN, B. 2017.

Eski Smyrna (Bayraklı) Arkaik Dönem Sivil Mimarisi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

ERTÜZÜN, B. / AKAR-TANRIVER, D. S. 2017.

“Eski Smyrna (Bayraklı) Eğrisel Planlı Yapıları”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 10\52, 518-523.

ERTÜZÜN, B. 2019.

“Eski Smyrna Arkaik Dönem Sivil Mimarisinin Ege Dünyasındaki Yeri”, **Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları III**, Göncü, H, Ersoy, A, Akar-Tanriver, D. S. (eds.), 49-58, İstanbul: Ege Yayınları.

ETIENNE, R. 2007.

“Introduction: can one speak of the seventh century BC?”, **Interpreting the Seventh Century BC Tradition and Innovation**, Charalambidou, X, Morgan, C. (eds.), 9-14, Oxford: Archaeopress.

FAGERSTRÖM, K. 1988.

Greek Iron Age Architecture, Göteborg: Paul Aströms Förlag.

GRAEVE, V. 1975.

“Milet Vorläufiger Bericht über die Grabung im Südschnitt an der hellenistischen Stadtmauer 1966”, **Istanbul Mitteilungen**, 25, 35-59.

GRAEVE, V. 1990.

“Milet 1989 Vorbericht über die Arbeiten des Jahres 1989 und einer 1988 auf dem Kalabaktepe durchgeführten Sondierung”, **Istanbul Mitteilungen**, 40, 37-50.

GÜNGÖR, Ü. 2006.

“Klazomenai Yıldıztepe Nekropolisi” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir.

GRAHAM, A. J. 2006.

“The colonial expansion of Greece”, **The Cambridge Ancient History Volume III The Expansion of the Greek World, Eighth to Sixth Centuries B.C.**, Boardman, J. Hammond, N.G.L. (eds.), 83-162, Cambridge: Cambridge University Press.

GOUNARIS, A. P. 2007.

“Curvilinear Versus Rectangular? A Contribution to the interpretation of the evolution in architectural forms in Greece during the Protogeometric – Geometric – Archaic periods based on a study of the constructions at Oropos”, **Oropos and Euboea in the Early Iron Age Acts of an International Round Table University of Thessaly June 18-20**, Ainian, A. M. (ed.), 77-122, Volos.

HASPELS, C. H. E. 1936.

Attic Black-Figured Lekythoi, Paris: Editions de Boccard.

HEILMEYER, W. D. 1982.

Frühgriechische Kunst. Berlin: Gebr. Mann Verlag.

HERODOTOS

Herodotus I (Books I-II), Goold, G.P., Çev. Godley A. D. (eds.), The LOEB Classical Library, London, 1975.

HOEPFNER, W. 1996.

“Klasik Dönem’de Konut ve Toplum”, **Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme**, Sey, Y. (ed.), 155-164, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

HÜRMEZLÜ, B. 2003.

“Klazomenai-Akpinar Nekropolisi” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir.

İREN, K. 2003.

Aiolische orientalisierende Keramik, İstanbul: Ege Yayınları.

İREN, K. / ÜNLÜ, A. 2012.

“Burning in Geometric Teos”, **Stephanephoros de l’Economie Antique a l’Asie Mineure**, Konuk, K. (ed.), 309-334, Bordeaux.

KALAITZOĞLOU, G. 2008.

Assesos Ein geschlossener Befund südionischer Keramik aus dem Heiligtum der Athena Assesis. Milesische Forschungen Band 6, Mainz: Verlag Phillip von Zabern.

KALETSCHE, H. 1958.

“Zur Lydischen Chronologie”, **Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte**, 7/1, 1-47.

KINCH, K. F. 1914.

Fouilles de Vroulia, Berlin: Georg Reimer Libraire-Editeur et Imprimeur.

KERSCHNER, M. 1997.

“Ein stratifizierter Opferkomplex des 7. Jh.s v. Chr. aus dem Artemision von Ephesos”, **Jahresheften des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien**, 66, 85-226.

KERSCHNER, M. 1999.

“Das Artemisheiligtum auf der Ostterrasse des Kalabaktepe in Milet: Stratigraphie und Keramikfunde der Sondaugen des Jahres 1995”, **Archäologischer Anzeiger**, 7-51.

KERSCHNER, M. 2007.

“Das Keramikbild von Ephesos im 7. und 6. Hh. v. Chr.”, **Frühes Ionien Eine Bestandsaufnahme (Panionion-Symposium Güzelçamlı 24 September-1 Oktober 1999)**. **Milesische Forschungen Band 5**, Cobet, J, Graeve, V, Niemeier, W.D, Zimmermann, K. (eds.), 221-246, Mainz: Verlag Phillip von Zabern.

- KERSCHNER, M. / KOWALLECK, I. / STESKAL, M. (2008).
 “Archäologische Forschungen zur Siedlungsgeschichte von Ephesos in Geometrischer, Archaischer und Klassischer Zeit: Grabungsbefunde und Keramikfunde aus dem Bereich von Koressos”, **Ergänzungshefte zu den Jahresheften des Österreichischen Archäologischen Institutes**, Heft 9, Wien.
- KNIGGE, U. 1976.
Kerameikos Ergebnisse der Ausgrabungen, Band IX, Berlin: Walter de Gruyter.
- LANG, F. 1996.
Archaische Siedlungen in Griechenland: Struktur und Entwicklung, Berlin: Akademie Verlag.
- LANG, F. 1998.
 “The Greek polis and city: its origins, conceptual definition and development”, **O Arqueologo Português**, 16, 123-156.
- LANG, F. 2002.
 “Housing and settlement in Archaic Greece”, **Pallas 58, Habitat Et Urbanisme: Dans Le Monde Grec De La Fin Despalais Mycéniens À La Prise De Milet (494 Av. J.-C.) Table ronde Internationale organisée à Toulouse les 9-10 mars 2001 par le Graco (Groupe de Recherche sur l’Antiquité Classique et Orientale)**, 13-32.
- LANG, F. 2005.
 “Structural Change in Archaic Greek Housing”, **Ancient Greek Houses and Households**, Ault, B, Nevett, L. (eds.), 12-35, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- LANG, F. 2007.
 “House – community – settlement: the new concept of living in Archaic Greece”, **Buildings Communities: House, Settlement and Society in the Aegean and Beyond (17-21 April 2001)**, Westgate, R. C, Fisher, N. R. E, Whitley, A. J. M. (eds.), British School at Athens Studies, 15, 183-193.
- LANGLOTZ, E. 1975.
Studien zur nord-ost-griechischen Kunst, Mainz: Verlag Phillip von Zabern.
- LEMOS, S. I. 2002.
The Protogeometric Aegean, Oxford: Oxford University Press.
- MANYAS, M. 1984.
 “Oryantalizan Stil Tabakları” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), **Ankara Üniversitesi**, Ankara.
- MALLWITZ, A. 1981.
 “Kritisches zur Architektur Griechenlands im 8. und 7. Jahrhundert”, **Archäologischer Anzeiger**, 599-642.
- MAZARAKIS / AINIAN, A. (1997).
From Rulers’ Dwellings to Temples: Architecture, Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C.), Jonsered: Paul Aströms Förlag.
- MAZARAKIS / AINIAN, A. 2001.
 “From Huts to Houses in Early Iron Age Greece”, **From Huts to Houses. Transformations of Ancient Societies**, Brandt, J. R, Karlsson, L. (eds.), 139-161.
- MAZARAKIS / AINIAN, A. 2007.
 “Architecture and social structure in Early Iron Age Greece”, **Buildings Communities: House, Settlement and Society in the Aegean and Beyond (17-21 April 2001)**, Westgate, R. C, Fisher, N. R. E, Whitley, A. J. M. (eds.), British School at Athens Studies, 15, 157-168.
- MAZARAKIS / AINIAN, A. 2017.
 “Conservatism versus innovation: architectural forms in early Archaic Greece”, **Interpreting the Seventh Century BC Tradition and Innovation**, Charalambidou X, Morgan, C. (eds.), 173-185, Oxford: Archaeopress.
- MILLER, A. C. J. 2019.
Archaische Siedlungsbefunde in Ephesos, Österreichischen Archäologischen Institut, Band XIII/3.
- MILTNER, H. / MILTNER, F. 1932.
 “Bericht über eine Voruntersuchung in Alt-Smyrna”, **Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes**, XXVII, 127-189.
- MOORE, M. B. / PHILIPPIDES, Z. P. 1986.
Attic Black-Figured Pottery. The Athenian Agora, Vol. XXIII, New Jersey.
- MORGAN, C. 2009.
 “The Early Iron Age”, **A Companion to Archaic Greece**, Raaflaub, K.A, Wees, H. (eds), 43-63, United Kingdom: Wiley-Balckwell.
- MORRIS, I. 2007.
 “Early Iron Age Greece”, **The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World**, Scheidel, W., Morris, I., Saller, P. R. (eds.), 211-241, Cambridge: Cambridge University Press.
- MORRIS, I. 2009.
 “The Eighth-century Revolution”, **A Companion to Archaic Greece**, Raaflaub, K.A, Wees, H. (eds.), 64-80, United Kingdom: Wiley-Balckwell.

- MURRAY, O. 1983.
Early Greece, California: Standford University Press.
- NEVETT, L. 2010.
Domestic Space in Classical Antiquity, Cambridge: Cambridge University Press.
- NICHOLLS, R. V. 1958/1959a.
“*Old Smyrna: The Iron Age Fortifications and Associated Remains on the City Perimeter*”, **The Annual of the British School at Athens**, Vol. 53, 35-137.
- NICHOLLS, R. V. 1958/1959b.
“*Site-Plan of Old Smyrna*”, **The Annual of the British School at Athens**, Vol. 53.
- OSBORNE, R. 2009.
Greece in the Making 1200-479 BC, London-New York: Routledge.
- ÖZGÜNEL, C. 1978.
“*Spätgeometrische Keramik In Bayrakli (Alt-Smyrna)*”, **Les Ceramiques de la Grece de L'est et Leur Diffusion en Occident**. Naples, 17-26.
- ÖZGÜNEL, C. 2003.
“*Geometrische Keramik von Alt-Smyrna aus der Akurgal-Grabung*”, **Probleme der Keramikchronologie des südlichen und westlichen Kleinasien in geometrischer und archaischer Zeit**, Rückert, B, Kolb, F. (eds.), 69-89, Bonn.
- ÖZKAN, T. 1999.
İzmir Arkeoloji Müzesi Seramik Kataloğu, İzmir.
- PAYNE, H. 1931.
Necrocorinthia: A Study of Corinthian Art in the Archaic Period, Oxford: Oxford University Press.
- SCHATTNER, T. / RIEDERER, J. 2007.
Didyma Drittel Teil Band IV: Die Fundekeramik vom 8. bis zum 4. Jahrhundert v. Chr, Mainz: Verlag Phillip von Zabern.
- SNODGRASS, A. M. 1971.
The Dark Age of Greece, Edinburg: University Press.
- SNODGRASS, A. M. 1981.
Archaic Greece The Age of Experiment, California: University of California Press.
- STRABON
The Geography of Strabo VI, Page, T.E, Capps, E, Rouse, W.H.D, Post, L.A, Warmington, E.H. Çev. Jones, H.L. (eds.), The LOEB Classical Library, London, 1960.
- STILLWELL, A. N. / BENSON, J. L. 1984.
The Potters' Quarter: The Pottery, Corinth Band XV, Athens.
- SPARKES, B. A. / TALCOTT, L. 1970.
Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C., The Athenian Agora XII. New Jersey.
- TANRIVER, C. / AKAT-ÖZENİR, S. / AKAR-TANRIVER, D. S. / ERDEM-OTMAN, A. Ü. / ERDOĞAN, A. 2017.
“*Eski Smyrna (Bayraklı Örenyeri/Tepekule) Kazısı 2014-2015*”, **38. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt: 3, 95-114, Ankara.
- TUNA / NORLING, Y. 1995.
Die attisch-schwarzfigurige Keramik und der attische Keramikexport nach Kleinasien, Tübingen: Ernst Was-muth Verlag.
- UTILI, F. 1999.
“*Die archaische Nekropole von Assos*”, **Asia Minor Studien**, 31.
- UZUN, K. 2007.
Klazomenai Dalgalı Çizgi Bezekli Seramiği (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- UZUN, K. 2016.
“*Klazomenai Dalgalı Çizgili Seramiği: M.Ö. 650-550*”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 38, 97-124.
- WALTER, H. 1968.
Samos V. Frühe samische Gefässe: Chronologie und Landschaftsstile ostgriechischer Gefässe, Bonn: Rudolf Habelt Verlag.
- WEINBERG, S. S. 1943.
The Geometric and Orientalizing Pottery, Corinth Band VII, Athens.
- WESTGATE, R. 2007.
“*The House and the Ideology of Citizenship*”, **World Archaeology**, 39/2, 229-245.
- WESTGATE, R. 2015.
“*Space and Social Complexity in Greece from the Early Iron Age to the Classical Period*”, **Hesperia**, 84/1, 47-95.
- WHITLEY, J. 2001.
The Archaeology of Ancient Greece, Cambridge: Cambridge University Press.
- YOUNG, S. R. 1951.
“*Sepulturae Intra Urbem*”, **Hesperia**, 20/2, 67-134.

REVIEW AND ANALYSIS OF THE SPATIAL STRUCTURE OF SELJUK CITIES IN IRAN, CASE STUDY: CITY OF REY

İRAN'DAKİ SELÇUKLU ŞEHİRLERİNİN MEKANSAL YAPISININ İNCELENMESİ VE ANALİZİ, ÖRNEK: REY ŞEHİRİ

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 30 Kasım 2019	Received: November 30, 2019
Hakem Değerlendirmesi: 25 Aralık 2019	Peer Review: December 25, 2019
Kabul: 10 Ağustos 2021	Accepted: August 10, 2021

DOI : 10.22520/tubaar2021.28.011

Mohsen SAADATI* - **Javad NEYESTANI****
Seyed Mehdi MOUSAVI KOUHPAR*** - **Alireza HEJEBTI NOBARI******

ABSTRACT

The spatial organization of cities during the Sassanid period includes three parts called Kohandezh, Shārestan, and Rabaz that the important political, religious and social sectors were located in Kohandezh. In the Islamic period, although the organization of urban space, has the same three parts of Kohandezh, Shārestan and Rabaz like the ancient era, according to historical texts, during this period the power of Kohandezh diminished due to some reasons, and Rabaz and Shārestan became the political, religious, economic and social center of the city. The purpose of the present research is to recognize the historical texture of Rey during the Seljuk period by spatial organization of the city and social level changes based on historical texts and archaeological data. Accordingly, some important questions are raised here: What is the role of Kohandezh, Rabaz, and Shārestan in the organization of urban space during the Seljuk period of Rey? How did this structure differ from the previous periods? As a result, it was revealed that the historical texture of Rey during the Seljuk period took a new form compared to the urbanization style of the previous eras. Archaeological data indicate that during the early Islamic era, especially the Seljuk period, the Rabaz and Shārestan sections boomed and expanded.

Keywords: Rey, Seljuk Period, Spatial Organization, Urban Texture.

- * PhD in Tarbiat Modares University, Archaeology Department.
e-posta: m.saadati69@gmail.com ORCID: 0000-0001-7364-0357
- ** Professor at Tarbiat Modares University, Archaeology Department.
e-posta: jneyestani@modares.ac.ir ORCID: 0000-0002-4237-3660
- *** Associate Professor at Tarbiat Modares University, Archaeology Department.
e-posta: m_mousavi@modares.ac.ir ORCID: 0000-0001-9532-3002
- **** Professor at Tarbiat Modares University, Archaeology Department.
e-posta: hejebri@modares.ac.ir ORCID: 0000-0002-5698-8535

ÖZET

Sasani dönemi şehirlerinin mekansal organizasyonu, kohandej (kale kent), şehristan (açık kent) ve rabaz (dış odaklı büyüme) bölümlerini içerir ki önemli siyasi, dini ve sosyal alanlar kohandej kısmında yer alır. İslami dönemde de kentsel mekân organizasyonu eski çağlarda olduğu gibi kohandej, şehristan ve rabaz bölümlerinden oluşmakla birlikte, tarihi metinlere göre, bazı nedenlerle kohandej'in gücü azalmış ve rabaz ve şehristan şehrin siyasi, dini, ekonomik ve sosyal merkezi haline gelmiştir. Bu araştırmanın amacı, Selçuklu dönemi boyunca Rey'in tarihi dokusunun, şehrin mekânsal organizasyonu ve tarihi metinler ile arkeolojik verilere dayalı toplumsal düzey değişiklikleri yardımıyla anlaşılmasıdır. Bu saptamalar sonucunda ortaya bazı önemli sorular çıkmaktadır: Selçuklu dönemindeki Rey kentinin mekân organizasyonunda kohandej, rabaz ve şehristanın rolü nedir? Bu mekân organizasyonu ile önceki dönemler arasındaki fark nedir? Sonuç olarak Rey şehrinin Selçuklu dönemindeki tarihi dokusunun, önceki dönemlerin kentleşme tarzına göre yeni bir şekle sahip olduğu anlaşılmıştır. Arkeolojik kanıtlar, İslam döneminin başlarında, özellikle Selçuklu döneminde, rabaz ve şehristan bölümlerinin geliştiğini ve büyüdüğünü göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ray, Selçuklu dönemi, mekan organizasyonu, kentsel yapı.

INTRODUCTION

Undoubtedly, archaeological data along with historical texts can be regarded as the most reliable sources to retrieve the spatial organization of ancient cities. These two sources can effectively be used in recognizing the developments and changes related to the formation, growth, expansion, continuity, and or destruction of the cities. The spatial organization of cities during the Sassanid period included three parts (Kohandezh¹, Shārestan, and Rabaz). In the Islamic period, although according to historical texts the organization of urban space consisted of three parts, like the ancient era, the power of Kohandezh diminished due to some reasons, and Rabaz and Shārestan became the political, religious, economic and social center of the city. In general, the cities of this period had greater developments and expansion in Rabaz and Shārestan sections². Meanwhile, the spatial organization of Rey in the early Islamic centuries implies the continuation of the physical pattern of pre-Islamic Iranian cities, so that in this period Kohandezh was located on the north side of the city and south of Mount Bibi Shahr-bānu, which is referred to as the outer city in Islamic sources³. Over a long time, the main military fortifications of the city were located in the northern part of the city and beside the mountain in order to use the natural protection status of the mountain in consolidating the position of Kohandezh⁴. Other parts of the city were also Shārestan and Rabaz, which were created around and outside of the Kohandezh section.

The historical texture of every city is an organized and arranged structure with a physical and visual order which is based on certain rules⁵. Since the study of urban spaces is not possible only by introducing their components and elements, it is inevitable that historical information must be combined with tangible evidence from the past, and then this information should be used to retrieve the historical context of cities⁶. In pre-Islamic cities, attempts were made to form the city in full compliance with its social structure. In other words, the spatial organization of these cities was able to respond to the social texture of Iranian people during this period⁷. After the fall of the Sassanid dynasty, and the change in the social organization of the Iranian people, it was thought that urban spaces would also undergo fundamental changes, but after some time the Islamic rulers imitated the Iranian urbanization method. As a result, similar to the Sassanid

cities the Islamic city was also formed by having different parts which were distinct from each other⁸. The only difference was that in some of the cities of this era the importance of those triple sections mentioned-above (Kohandezh, Shārestan, and Rabaz) changed relative to each other, and perhaps Rabaz and Shārestan were given priority over Kohandezh due to several reasons, including the development and changes of social, economic, and political relations of the city⁹ and the city of Rey was no exception in this regard. Despite the archaeological excavations carried out in some parts of the city, which have provided important information about the region, due to the destruction of the city's historical texture, it is difficult to establish links between the remaining elements¹⁰.

In the present paper, the research methodology applied by the authors is a descriptive-analytical one and the data have been collected using field and documentary information with a theoretical approach to cultural history studies. Our purpose was to find out that how the spatial organization of this city has changed during the Seljuk period in terms of urban texture, using ancient archaeological data in the old texture of the ancient city of Rey.

RESEARCH BACKGROUND

Among the valuable works on the history and ancient relics of Rey is a book called *The Ancient Rey*, written by Hossein Karimān in two volumes¹¹. Robert Ker porter in the year 1821-22 prepared a map of the ancient city of Rey and has referred to Castle Gabri as the fortified fortress in southeast of the city¹². Rashkān fortress was excavated for the first time in 1934-35 by the American Archaeological Exploration Board, headed by Eric Schmidt. Nothing has remained of this fortress after the death of Schmidt's death, except for a few photographs and aerial images¹³ (Fig. 1, 2). In 1983, All Asghar Mirfattāh, Yahyā Kowsari and Hushang Khazaei conducted boring operations in Rashkān fort. According to the report of this excavation, Rashkan fortress has been known as the city center of the Seljuks¹⁴. Yahyā Kowsari excavated the Gabri castle in 1991 and presented the result in a paper¹⁵. In 2002, Ghadir Afround and Khosro Pour-bakhshandeh studied the monuments of the region during a project titled "Investigation and Identification of Historical and Cultural Activities of the City of

¹ Citadel

² Yousefifar and Mohammadi 2004:178.

³ Hamavi 1986: 599.

⁴ Ibn Rasta 1986: 198, Hamavi 1386: 149.

⁵ Latifi et al. 2005: 187.

⁶ Karimian and Seyedin 2010: 71.

⁷ Karimian 2010: 454.

⁸ Karimian and Rahimnejad 2016: 31.

⁹ Taghavi Nejad Deylami 1984: 171.

¹⁰ Rante 2007; Mortazaei and Sadraei 2014.

¹¹ Kariman 1975; Kariman 1977.

¹² Ker porter 1821: 359.

¹³ Schmidt 1935, 1936.

¹⁴ Mirfattah et al. 1986.

¹⁵ Kowsari 1996: 494-453.

Figure 1: Aerial Image by Schmidt- details provided by the authors (1- the old cement factory of Rey 2- Kohandez or Rashkan Fortress 3- Shārestan 4- Fence of Shārestan or the Seljuk Citadel) (Schmidt 1940, pl. 31) / *Aşmit'in havadan görüntüsü-detaylar yazarlar tarafından belirtildi (1-Eski Ray Çimento Fabrikası 2-kohandej veya Raşkan Kalesi 3- şehristan 4- şehristan duvarı veya Selçuklu Kalesi)*

Rey¹⁶. Rocco Rante, accompanied by Ghadir Afround, conducted an excavation in Rashkân fortress in 2006 and 2007¹⁷. Mohammad Mortazaei, Ali Sadraei, in 2012, excavated the remnants of a city related to the early Islamic centuries on Imam Ali Highway¹⁸.

Historical Geography of Rey During the Seljuk Period

With the death of Massoud Ghaznavi in 431 AH by the Seljuk descendants, the Seljuks suddenly gained power and the scattered troops around Khorasan also joined them. In 433 AH, Ibrahim Inal was stationed in Rey. When Rey was under the control of the Ghazan and as they became aware of Abraham's attention to Rey, they deemed that resistance was not expedient and then left Rey. Ebrahim Yanal conquered Rey and the neighboring districts¹⁹. After a while, Tughril came to Rey in 434 AH and liberated it from the capture of Ebrahim Yanal. Rey experienced a lot of damage due to Oghuzs' attacks in the 5th century AH, but Tughril ordered to repair the destruction and rebuild the city. According to the background and status of Rey, Sultan Tughril moved his

capital from Isfahan to Rey in 442 AH. After the death of Tughril in 455 AH, he was buried in a magnificent graveyard, which seems to be part of today's Tughril's tower²⁰. During the reign of Malek-shah, Rey prospered greatly, and according to his own and his children's covenant, Barkiyaruq and Muhammad, science and culture were highly flourished in this city and huge madrasa and large monasteries were built there²¹. The name of Tabarak castle (Rashkân fortress) has been mentioned in the story of Takesh Khawrazm-shahi's attack on Rey in 588 AH and it has also been stated that the city had been besieged and conquered in two days²². There is no exact knowledge about the state of castles of Rey after the terrible earthquake of 571 AH as wells the destruction of the city, the death of many people, and religious strife between Hanafis, Shaafeis, Shiites and Ismailis, which caused the people to leave the city and resulted in the destruction of this city²³.

¹⁶ Afround and Pour-Bakhshandeh 2002.

¹⁷ Rante 2014.

¹⁸ Mortazaei and Sadraei 2014.

¹⁹ Ibn Athir 1991: 341.

²⁰ Ravandi 1985: 116; for more information on the successors of Tughril, see Bondari Esfahani 918: 31; History of the Seljuk Dynasty 1996: 48.

²¹ Ibn Athir 1991:94.

²² Ibn Athir 1991:105; Javaherkalam 1946:21.

²³ Hamavi 2004: 598; Ibn Athir 1991: 237.

Figure 2: Aerial image by Schmidt- details provided by the authors (1- Mount Bībī Shahr-bānu 2- Rampart of Rabaz 3- Imam Ali Highway limits 4- Rampart and fence of Shārestan 5-the Old cement factory of Rey) (Schmidt 1940, pl. 32) / *Aşmit'in havadan görüntüsü-detaylar yazarlar tarafından belirtildi (1-Bibi şahrbanoo Dağı 2- Rabaz suru 3- Imam Ali Karayolu Bölgesi 4- şehristan suru 5- Eski Ray Çimento Fabrikası).*

The Organization of the Urban Space of Rey in the Seljuk Period

In the early Islamic centuries, the ancient city of Rey, consisting of Kohandezh, Shārestan and Rabaz, implies the continuity of the physical pattern of pre-Islamic Iranian cities. Since a long time ago, the main military fortifications of the city were located in the northern part of the city and beside the mountain, so that during this period Kohandezh was located in the north of the city and south of Bibi Shahr-bānu Mountain to use the natural conservation status of the mountain in consolidating the location of the Kohandezh. In Seljuk architecture and urbanization, each city consists of three parts called “Kohandezh”, “Shārestan” and “Rabaz”. In the following, architecture and urbanism of each of these parts of the Seljuk period are individually studied:

Kohandezh (Rashkan Fortress)

Kohandezh of Rey in the Seljuk period was located in a highland region, which is composed of two parts at the bottom, facing each other: the northern and southern parts. The topographic analysis of the northern part seems to be difficult due to the destructions made by the cement factory, but Schmidt's photographs of this

factory during its operation can clearly demonstrate the region²⁴ (Fig. 3) However, fortunately, the southern part still remains. Edward Keall²⁵ provides some information on the excavations performed in this part of Kohandezh, although it does not provide us with any significant information about the architecture. Today, no old fence and rampart has remained the Kohandezh, and all its walls have been destroyed. All of Schmidt's excavation traces are gone, and the current situation only shows today's urbanization. However, erosion and wear on the southern part of the mound, show some architectural buildings at Schmidt's time; these structures are visible on the lower mound on the west side. The eastern part of the Kohandezh is completely covered by agricultural activities. At the top of the mound, there is a circular structure, part of whose wall extends towards the south direction. It seems that this structure may have had a defensive function. Damage caused by the cement factory is located in the vicinity of this part of Kohandezh.

In the southern part of the Kohandezh, there is an architectural structure consisting of two rectangular rooms. In the lower part of this complex, there is a defensive wall with a diameter of about two meters.

²⁴ Schmidt 1940: P133.

²⁵ Keall, 1979: 540-541.

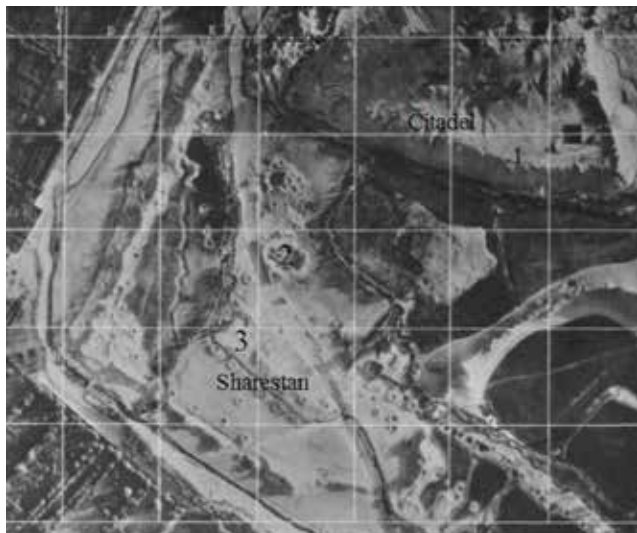

Figure 3: Schmidt's Aerial Image of Kohandezh and Shārestan Areas, details provided by the authors (1- Kohandezh 2- The excavated mosque in Shārestan 3- The limits of Shārestan, which is surrounded by the fence of Shārestan) (Schmidt 1940, pl. 33a) / *Kohandeh ve şehristan'ın havadan görüntüsü, detaylar yazarlar tarafından belirtildi (1-kohandeh 2- Şehristan'da kazılan cami 3- Şehrin kale ile çevrili alanı).*

The design of this wall is elliptical and it is considerably thicker in its central part. This structure may have probably been part of a defensive wall surrounding the Kohandezh. The western part of the Kohandezh is visible by a rectangular structure composed of stone and mortar. In this section, the defensive and military features of Kohandezh during its life time have been clearly shown by loopholes created in the well-established thick walls.

To this date, Kohandezh has had defensive fortifications, some of which are referred to as prisons²⁶. Several settlements and reconstruction have been carried out so far in the Kohandezh, and the poor conservation condition of architectural structures has not allowed a general plan to be drawn up so far. Before analyzing other parts of the city, it seems a good idea to mention some of the missing structures. For example, in the northern part of the Kohandezh, there has been a rampart connected to the Shārestan's rampart in the current Cheshmeh-Ali. It is noteworthy that in the northern part of Kohandezh, due to the destructions made by the cement factory in this area, there is no detailed and precise information on the existence of relics in this area.

Shārestan

Shārestan, which has also called the public sector²⁷ and the inner city, is located in the south and southwest of

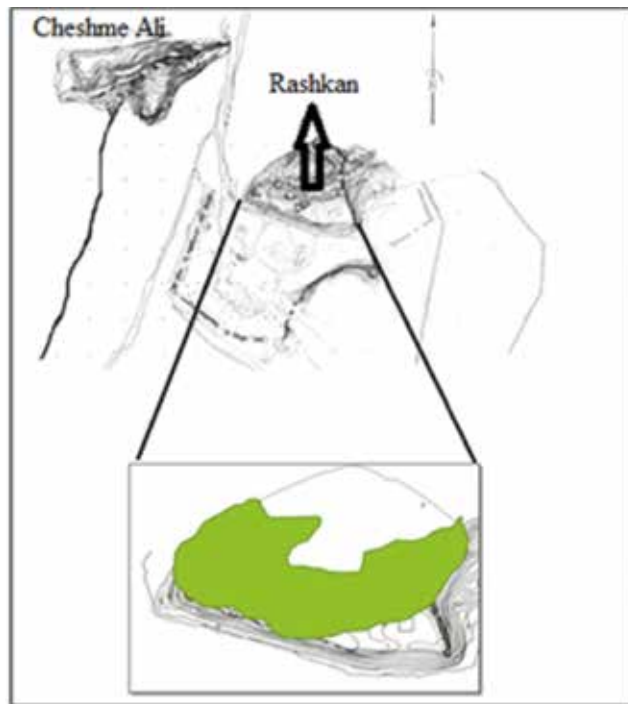

Figure 4: Kohandezh area and city on the map based on the Ker Porter map (Saadati et all. 2020: 11) / *Ker Porter haritasına göre haritada kohandeh bölgesi ve şehir*

Kohandezh (Fig. 4). Rampart and the fence of Shārestan in its eastern part are now completely destroyed. Reducing the thickness of the wall in this part of the city and, as a result, the ease with which to defend it can be one of the reasons for creating the entrance at this place. Rampart of Shārestan²⁸ is made of bricks 42 x 42 x 12 cm in size. In its central part, the rampart has been slightly deviated to the north, whose extension towards the point that was once connected to the Kohandezh has disappeared. Some parts of the Shārestan's rampart are reinforced by other sections, which is about 30-25 cm in thickness. Almost most of the fortifications of the Shārestan have been destroyed due to urban development, activities of the cement factory and agriculture. But what is clear is that the rampart must have been connected to the wall of the Kohandezh in its northern part. The eastern part also passes through a large canal that crosses the north-east of the castle and continues to the south. Today, the historical city is almost totally destroyed by the constructions performed in new city, and therefore a few pages that Schmitt briefly published from its excavation reports²⁹, sporadic papers by Edward Keall³⁰ and Shahriār Adl³¹ can help us to some extent regarding the architecture and urbanization existing in the Shārestan. One of the important centers in the Shārestan is the mosque located

²⁶ Hamavi, 1986: 159.

²⁷ Schmidt refers to this section of the city as a "public or governmental sector" in his excavation report.

²⁸ Today, rampart of the Shārestan is known as Seljuk Citadel.

²⁹ Schmidt 1935, 1936.

³⁰ Keall 1979.

³¹ Adl 1979.

in the central part of Shārestan which has now been disappeared, and it is only visible in the scheme proposed by Schmidt in the 1930s³². On the eastern side of this section, several plinths have been identified, which were right in the direction of the Qibla. Unfortunately, no signs of mihrab have been found, but this great building is known as a mosque by the excavator. Schmidt stated that an Umayyad layer has been found under the mosque layer, which was confirmed by the discovery of numerous coins related to this period³³. Also, in the west of the Shārestan section, in another trench, there was an open courtyard with a porch. Schmitt argued that it may have been a mosque³⁴.³⁵

Another building in the Shārestan is a school. In 1937, Schmidt discovered a four-porch plan in Shārestan section area, known as stucco pieces, which he believes to belong to the sixth century AH and referred to it as an “Islamic school”³⁶. On the plan of this school, published by Pope, the northern and southern porches are smaller than the eastern and western ones³⁷. Krusel believes that this building has been a home since this school has no student chambers³⁸. But according to the Kufi inscriptions and the large plan of the building, it seems that this building has been a school or a public building.

The only remaining trace of the rampart and the fence of Shārestan is an area in the southern part of the Kohandezh which is now known as the Seljuk citadel, located at 51° 27' 21" eastern length and 35° 36' 21" northern width and latitude of 1115 meters above sea level. However, today only the wall and the northern fortifications have remained of the Seljuk citadel, and most of its eastern, western and southern parts are completely destroyed. The height of the highest point of the citadel is about 8 meters. Materials used in constructing the citadel are adobe and clay walls (Fig. 5).

Rabaz

The cities of Islamic era, in addition to Kohandezh and Shārestan, had a place called Rabaz or the suburb, which included ramparts and fences distinct from those of Shārestan. The existence of a rampart in Rabaz can be attributed to different reasons: geographical location of the city, political or economic reasons, or the motives of the public culture. This change in the urban- architectural space visualize the new development of this part of

Figure 5: Rampart and Fence of Shārestan or the Seljuk Citadel (authors). / *Şehrستان veya Selçuklu kalesinin surları*.

the city and the construction of new units. Today, this section of Rabaz is only visible through archaeological excavations on Imam Ali Highway³⁹ and some of Schmidt's aerial images (1940). The new constructions in Rey have eliminated almost all parts of the historical texture of the Seljuk period, and only some relics, which are sparsely scattered in different parts of the city, indicate that the various parts of the modern Rey belong to the Seljuk period.

The most important work related to the Seljuk period in the Rabaz section of Rey is a tower attributed to Tughril Beg Seljuk in the southwest direction of Rabaz and at 51° 26' 54" eastern longitude and 35° 36' and 13" northern latitude and 1105 meters above sea level. The height of the tower, which has no roof currently, is about 20 meters. The internal diameter of the building is about 11 meters and the external diameter of the building is about 15 meters. The design of this building has 24 cracks in the outside.

At the top of a mountain in the south of Mount Bibi Shahr-bānu, overlooking Rey plain, there is a monument known as Naghāreh Khāneh. This building has an octagonal plan. The plan and materials used in this monument are similar to the works of the Seljuk period. Due to the geographical location and shape of the building, various applications, including the guiding shaft, tomb, guarding place, etc. can be attributed to this building.

In the south of the city of Rey, there is a strong and defensive castle known as Qala Gabri. The castle is a strong fortress with four defensive and watching towers on each side. Gabri Castle (Qala Gabri) with an interior

³² Schmidt 1940, p. 31.

³³ Schmidt, 1935: 82.

³⁴ Ibid, 82.

³⁵ Unfortunately, no plan or map of the mosque has been provided by Schmidt or the subsequent excavators.

³⁶ Schmidt, 1940.

³⁷ Pope, 1956: 123

³⁸ Krusel 1963: 118.

³⁹ Mortazaei and Sadraei 2014.

space of about one hectare is a solid quadrangle high fortress each outer side of which has four defensive towers. The area of the castle in the outside is about 160 x 180 meters and its area is about 140 x 130 meters in the inside. Regarding the towers on the corners it should be stated that though mostly destroyed, according to the existing remains, it seems that each tower has had a diameter of about 10 to 15 meters. In 1991, during the boring operation conducted by Yahya Kowsari in Gabri castle, pottery findings showed the evidence of the Seljuk period from 5-7th centuries⁴⁰. Hossein Kariman considers the Gabri Castle which is located near the

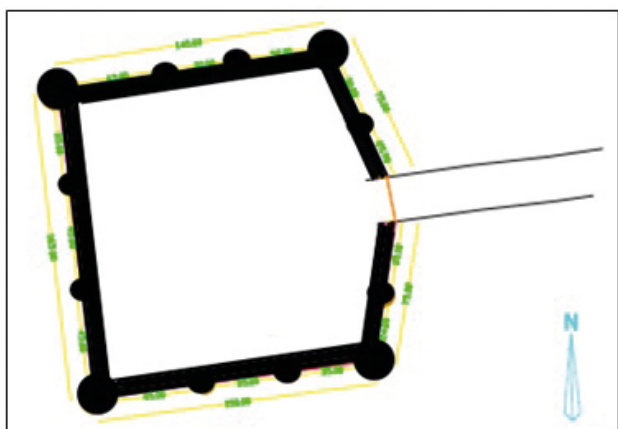

Figure 6: Plan of Gabri Castle in the City of Rey (Saadati et al, 2020: 11). / *Rey'deki Gabri Kalesi'nin haritası*

shrine of Abdul Azim as “Dar-ābes” place in the rampart and the fence of Rabaz⁴¹. In Al-Naghz, it is stated that “Dar-ābes” was located near the shrine of Abdul Azim, one of the most important Shiite centers during the Seljuk period⁴² (Fig. 6).

The rampart and the fence of Rabaz are currently destroyed due to some reasons such as its extension and dispersion as a result of the destruction caused by the new urbanization; and the remaining parts of it are nowadays referred to by different titles, such as the rampart of Cheshmeh Ali, rampart of Imam Ali Highway etc. The span of this rampart has been about 1,800 x 2,500 meters. Parts of this rampart are nowadays visible in the northern region or Rey, especially in Cheshmeh Ali area, and other parts of it are now observable in the eastern part of Rey and within the limits of Imam Ali Highway. Unfortunately, the southern and western parts of this rampart have been lost due to the new urbanization

⁴⁰ Kowsari 1996: 478.

⁴¹ Kariman 1976: 243.

⁴² Kowsari 1996: 478.

in Rey. The height of the rampart is approximately 15 meters in the intact parts. The remains of the Rabaz rampart in Cheshmeh Ali area along Ibn Bābuyeh Street to its westernmost point is about 450 meters long and the Rabaz rampart in the area of Imam Ali Highway is about 700 meters long (Fig. 7).

In 1818, Sir Robert Ker Porter (1821) provided a valuable map of the rampart and the fence of Rey. The map has

Figure 7: Rampart and Fence of Rabaz alongside Imam Ali Highway (authors). / *İmam Ali Yolu yanındaki Rabaz suru.*

almost a triangular shape, the upper part of which lies on the northern slopes of the Rey located on a mountain, known as Sorsoreh. In the northwest of the map, the highlands and the wall of Cheshmeh Ali are seen, and in the east it is also limited to Rey Mountains. The south-eastern corner of the map leads to Gabri Castle which has been introduced as the south gate of Rey on the map.

Also, regarding the rampart and the wall of Rabaz along Imam Ali Highway, it should be stated that as a result of the excavations carried out in 2012 in two parts, i.e. the western and eastern ramparts, the archaeological evidence indicates the existence of a regular construction network

Figure 8: Discovered Architectural Relics in the Excavation of Imam Ali Highway inside the Rabaz of Rey (Mortazaei and Sadarei, 2014: 116) / *Rabaz'da İmam Ali Yolu kazılarında bulunan mimari eserler.*

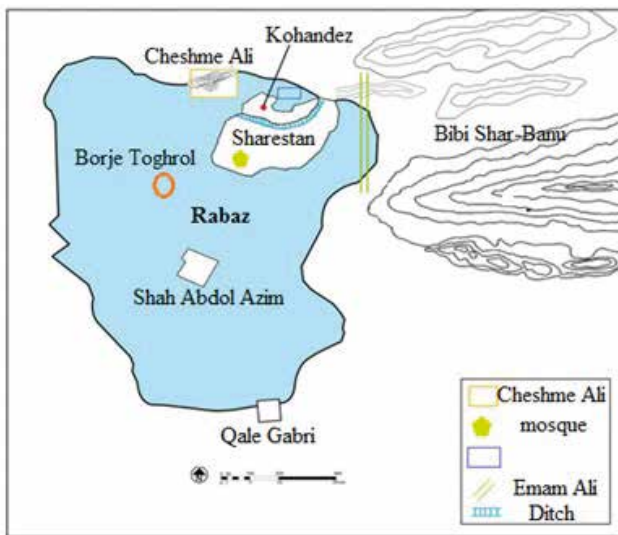

Figure 9: Schematic Representation of the Kohandezh Spatial Organization, Shārestan and Rabaz of the Seljuk Period (authors-This map is designed schematically and hypothetically from the city of Rey during the Seljuk period.) / *Selçuklu Döneminde Kohandez, Şehristan ve Rabaz'ın Mekansal Organizasyonu* (Yazarlar tarafından şematik ve varsayıma dayalı olarak hazırlanmıştır)

in the suburb of the city. According to the excavators, in this section, evidence of urban floor covering has been obtained in the form of brick paving and water supply structures, including water transfer channels, clay water pipes, cisterns for storage and distribution of water and water structures. In terms of chronology, all the excavated parts are related to the time period ranging from the early Islamic centuries to the fifth century AH⁴³ (Fig. 8).

SOME CITIES COMPARABLE TO REY OF THE SELJUK PERIOD

The physical urbanization form of Rey in the early Islamic centuries consisted of Kohandezh, Shārestan and Rabaz that in terms of the location of each part and the urban form it is comparable with different cities inside and outside of Iran, which are referred to in the following.

Merv: The oldest building of this city dates back to the first millennium BC. The city was located in a small 50 x 50 meter citadel, later enclosed by a circular defensive wall. At that time, the city consisted of three main parts: the citadel, the Shārestan and the suburb. Kohandezh, as well as Shārestan have been surrounded by defensive walls and the defensive walls of the suburb were also built in the Islamic era⁴⁴. Merv is similar to Rey in terms of defensive function and suburbs, but it is different from Rey in terms of size. Merv is larger than Rey, but just like Rey, it is consisted of Kohandezh on the north side and Shārestan and a larger suburb on the south side (Fig. 10).

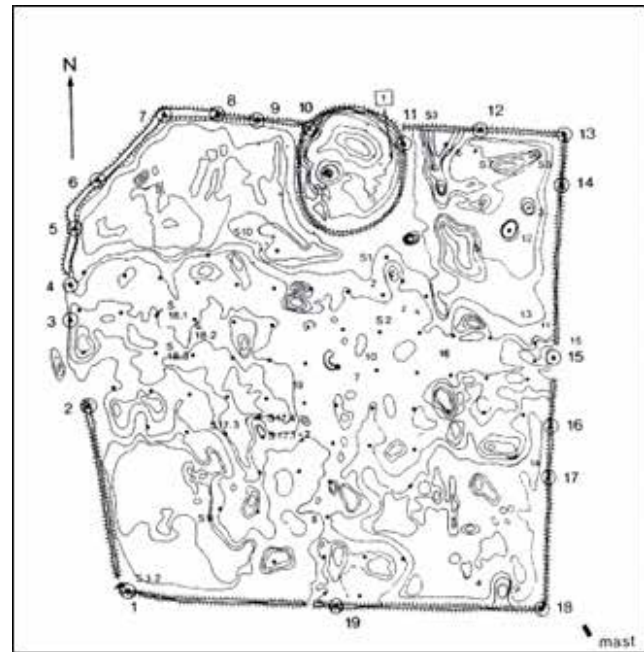

Figure 10: The Map of Merv (Williams 2011: 55) / *Merv Haritası*

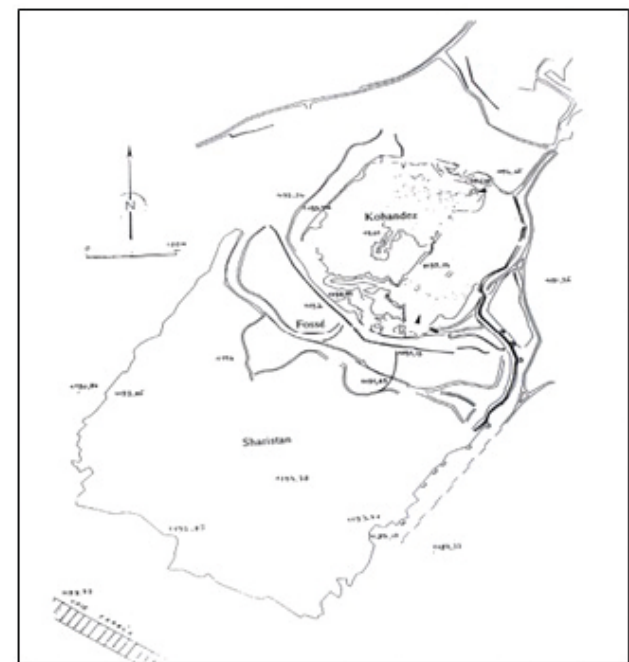

Figure 11: The Map of Neyshābur (Labfaf Khaniki & Kervran 2007: 26) / *Neyshabur Haritası*

Neyshābur: It seems that from among the cities inside the current Iranian borders, Neyshābur has the most similar features to Rey. The last excavations carried out by Kervran and Rajab-Ali Labbāf Khāniki in Kohandezh sections indicate the layers of the Sassanid period⁴⁵. The topographic map of the city suggests the expansion of the city based on Kohandezh, Shārestan and Rabaz (Fig. 11).

⁴³ Mortazaei and Sadraei 2014: 120.

⁴⁴ Williams 2011: 56.

⁴⁵ Labbaf Khaniki and Kervran 2007: 26.

The map of Kohandezh and Shārestan is very similar to these places in Rey. Kohandezh with huge fences and large circular towers is approximately similar to the Rey fence. The size of the two cities is almost the same. In Neyshābur, like Rey, the Rabaz section has been expanded and developed during Islamic era.

Jorjān: Currently, its ruins are located in the western part of the city of Gonbad-e-Kāvous, it was erected in the form of an irregular polygon in the Sassanid period, and its prosperity culminated in the 5th and 6th centuries. The two important rivers of Gorgān Plain, i.e. Gorgān Rood

Figure 12: The Aerial Map of the Ancient City of Jorjān (Mortezaei 2007: 142). / *Jorjān Antik Kenti Hava Haritası*

and Chehel Chāy, have played an important role in the formation and development of the city during the Islamic eras. In this city, the citadel is located in the central part and has a hexagonal form. Religious, state and industrial workshops were concentrated around the city and around the citadel⁴⁶. In terms of the development and expansion of the city in Shārestan and Rabaz sections, this city was similar to the city of Rey, so that in the Islamic era, the areas around the citadel prospered in residential, commercial, political and religious aspects (Fig. 12).

Nātel: This city is one of the most well-known cities of the early Islamic centuries in the north of the Alborz mountain range, located in the city of Nur in Māzandarān province. The urban pattern of this city also includes Kohandezh, Shārestan and Rabaz⁴⁷. The city of Nātel is surrounded by a ditch like the Kohandezh of Rey (Fig.

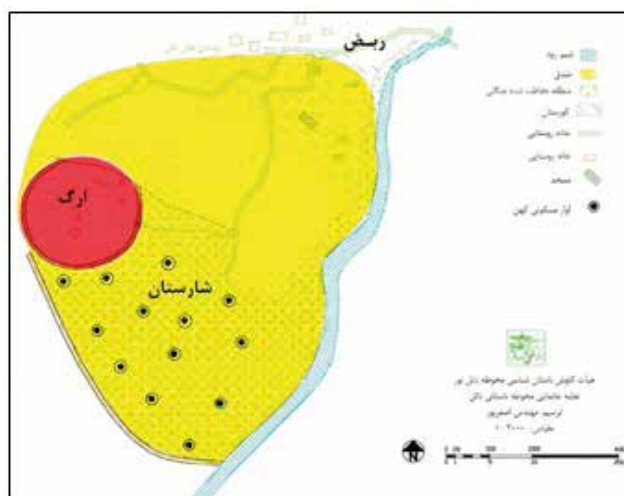

Figure 13: The Map of Nātel (Mohajernejad et al. 2017: 252). / *Nātel Haritası*

Figure 14: The Map of the Old City of Bam (Farahbakhsh and Mansouri 2016: 222). / *Bam Eski Kent Haritası*

13).

Bam: The ancient city of Bam is known as a state-military city that during its formation history has had castle structures, Shārestan, ditch, and gates since the pre-Islamic ages afterwards⁴⁸. The location of Kohandezh in the north of the city is similar to that of Rey city, and also the Shārestan in this city is located in the south just like the city of Rey (Fig. 14).

⁴⁶ Mortazaei 2007: 141.

⁴⁷ Mohajeri nejad et al. 2017: 245.

⁴⁸ Farahbakhsh and Mansouri 2016: 219.

REVIEW AND ANALYSIS: FACTORES INFLUENCING THE POWER TRANSFER

After the collapse of the Sassanid government, it was possible to bring about changes in social structures of the society; especially at this time, a gradual change is witnessed in the religion of peoples. As a result of religious, social and political changes, the change in the structure and body of the Islamic cities should also be expected⁴⁹. The emergence of a situation of growth, development or degeneration of the urban economic relations was considered as one of the major causes of transformations and changes in the spatial organization of the Seljuk cities. The development of urban economic activities, such as the production of goods, the manufacturing sector or the exchange and distribution sector required the expansion and creation of suitable spaces to meet the needs of such activities. Increasing the size of the cities during the Sassanid era, which has led to an increase in the location and settlement of craftsman groups around the Kohandezh, has extended the spatial structures surrounding the Kohandezh. The emergence of the Shārestan region in the cities of the ancient period has been realized in the continuation of this situation. As a result of the transformation that took place in the social and economic relations of cities in the first centuries after Islam, the centrality of urban life and activity was located in Rabaz section and gradually most of the main institutions of the city, such as mosques, Dār al-‘Imāra (capital), the market, public bath, caravanserai, etc. were erected in the Rabaz section.

The socioeconomic development of the Rabaz section and its expansion, as an important urban area, required that a wall be built around it in order to provide the security in that section, and thus, the Rabaz section was added to the physical structure of the city like a new layer and affected its shape⁵⁰. For instance, when such a situation occurred in Bukhara, the residents of Rabaz section asked the Emir of Bukhārā (Ahmed bin Khalid) to build a wall around the Rabaz area in order to secure the financial and life security of the people⁵¹.

The process of transferring the centrality of the socio-economic relations of urban life from Kohandezh to Shārestan area and mostly to Rabaz area in cities of the Islamic period was influenced by several factors: the rapid growth of trade relations and commodity manufacturing in the cities of the middle centuries forced the craftsman groups and other economic activists, who had settled in the city of the Sassanid period, to inevitably settle in new spaces along the main roads of

the city. Accordingly, important physical spaces such as the bazaar and residential areas of merchants, tradesmen and craftsmen in the Shārestan and Rabaz areas, located outside the physical space of rulers' residence of the Sassanid period were established⁵².

Another important feature of Islamic is the lack of separation of religious affairs from political affairs. This feature of Islam led the government and the administration of the affairs of the community to take a religious aspect and, naturally, the ruler of the Islamic society also had to be religiously legitimate. The caliphate represents the succession and the continuation of the simultaneous religious-political role, and also Imamate, meaning the leadership of society, it has two political and a religious meanings⁵³. Therefore, Islam as a religion, is the main factor affecting culture and social relations since its rules emphasize the equality of all the people who believe in it⁵⁴. The very same doctrines and beliefs of the new religion have affected the texture of cities and the composition of the city's buildings and facades⁵⁵. In general, it can be admitted that Islam has indirectly influenced the spatial organization of cities; that is, Islam first of all, has influenced the culture of Iranian people, and culture has in turn changed the structures governing the cities. With the changes made in these structures, the lifestyle of the people living in the city also changed, and with this change in lifestyle, the spatial organization of the city and the layout of buildings in the cities took a different appearance⁵⁶.

In Rey of the Sassanid period, Kohandezh was considered as a state area as well as a ruler's residence place and Shārestan and Rabaz were the settlement place of the middle and lower class peoples, respectively (Fig. 1). However, with the advent of Islam in the region, according to the mentioned reasons, as well as the archaeological evidence, the importance of the Kohandezh was reduced, and archaeological evidence such as the existence of a fence and rampart, a mosque, a school, etc. in Sharestan and the strong rampart and fence, the existence of brick paving, water structures and urban facilities in the Rabaz area indicates the development and expansion of the city in Sharestan and Rabaz sections (Chart 2).

CONCLUSION

Now, relying on archaeological data and historical texts, the question that was raised in the introduction section of the present paper about the role of Kohandezh, Shārestan

⁴⁹ Yusefifar 2006: 220.

⁵⁰ Yusefifar 2006: 335.

⁵¹ Norkishi 1993: 48.

⁵² Ashraf 1974: 21.

⁵³ Sultanzadeh 2011: 231.

⁵⁴ Castello 1989: 35.

⁵⁵ Farshad 1956: 195.

⁵⁶ Khaledian et al. 2014: 9.

and Rabaz in the city of Rey in the Seljuk period and the changes that happened in these sections compared to the previous periods, can be answered. The archaeological evidence in the Shārestan section, including the discovery of a mosque, a school, as well as the existence of a rampart and fence in the Rabaz section, and also the presence of some relics in the area around the rampart of Sharden, in addition to the other relics remained in this area indicate its expansion in Islamic era, especially the Seljuk period. What is certain is that archaeological data support the information in the historical texts (Fig. 9).

The result of the present study, through the use of archaeological data in Kohandezh, Shārestan and Rabz, revealed that during the Seljuk period, the importance of Kohandezh decreased, and Rabaz and Shārestan areas developed and expanded to a great extent. It is worth mentioning that in the Seljuk period, the form of the urban space organization did not change, but the importance of Kohandezh was reduced while the significance of Rabaz and Shārestan was enhanced. Accordingly, Kohandezh still existed during the Seljuk era, but it lost the previous function and significance it had in the Sassanid period.

In general, the growth of the commodity production system and the development of the city's economic sector and the social relations required a space and physical structure in accordance with the new conditions. Therefore, in the Seljuk period, the physical space needed for the expansion of activities and the settlement of grown groups of the urban economy was expanded in Rabaz area of Rey. Accordingly, the Rabaz area of Rey, which could respond to new conditions, developed very quickly and became the main nucleus of the urban space of the Seljuk period. The importance of the Rabaz area, the transfer and final settlement of the major urban elements from Kohandezh to Rabaz, took place at the expense of the reduced importance of other parts of the city, as Ibn Hawqal wrote: "... and most of the city is ruined, and prosperity has occurred on its outskirts (Rabaz)". As the importance of Rabaz was increased, one witnesses the emergence of other components of the urban space organization, including neighborhoods, mosques, Bāzār and Dār al-‘Imāra, which includes the political section of urban space.

REFERENCES

- ANONYMOUS. 1996. **History of the Seljuk Dynasty in Anatolia**, Introduction and edition by Jalali, N. Publishing Office of Written Heritage, Tehran.
- ASHRAF, A. 1974. "Historical Characteristics of Urbanization in Iran during the Islamic Period", **Journal of Social Sciences**, **1**, **4**.
- BONDARI, I. M. 1918. **The history of the Seljuk dynasty (Zobdah al-Nusra and Nokhbah al-Asra)**, translated by Mohammad Jalili, H. Foundation of Iranian Culture Publishing House, Tehran.
- BOSWORTH, C. E. 2016. **Political and Dynastical History of Iran (390-614 AH / 1000-1217 AD)**, Cambridge University Research, Vol. 5, Compiled by Boyle, J. A, Persian translation by Anousheh, H. Twelfth Edition, Amir Kabir Publishing Institute, Tehran.
- CASTELLO, F. V. 1989. **Urbanization in the Middle East**, translated by Piran, P. and Rezaei, A., Nashr-e Ney, Tehran.
- FARAHBAKHS, M. / SAFA MANSOURI, H. 2016. "Recognition of the Defensive Fortifications of Bam Citadel", **Iranian Journal of Archeology**, **10**, **231-211**.
- FARSHAD, M. 1983. **Engineering History in Iran**, Gouyesh Publishing House, Tehran
- HABIBI, H. 1999. **From Shar to City; A Historical Analysis of the Concept of the City and its Physical Appearance, Thought and Influence**, Tehran University Press, Tehran
- HAMAVI, Y. 1986. **Mojam al-Boldan**, translated by Monzavi, A. N. Cultural Heritage Publishing House, Tehran.
- IBN ATHIR, 1991. **Tarikh al-Kamel**, Vol. 8, Persian translation by Hamid Reza Azhir, Asatir Publication Inc. Tehran.
- IBN HAWQAL, M. 1987. **Ibn Hawqal's travelogue (Iran in the image of the world)**, Translation and explanation by Dr. Jafar Shoar, Amir Kabir Publishing Institute, Tehran.

- IBN RASTEY, A. O. 1986.
Alaegh al-Nafsiyah, Persian translation by Ghareh Chanlou, H. Amir Kabir Publishing Institute, Tehran.
- KARIMAN, H. 1976.
The Ancient Rey. Volume I and II, National Iranian University Press, Tehran.
- KARIMIAN, H. / SEYEDIN, S. 2009.
“*Recovering Ancient Cities based on Historical Texts; Case study of Darabghird*”, **Bagh-e Nazar**, **6**, **11**, 82-69.
- KARIMIAN, H. / SEYEDIN, S. 2010.
“*Darabghird in Transition from Sassanian to Islamic Period based on archaeological documents*”, **Bagh-e Nazar**, **13**, 88-73.
- KARIMIAN, H. / SEYEDIN, S. 2016.
“*Recovering the Spatial Structure of the Historic City of Saveh, Relying on Architectural and Archaeological Evidence*”, **Journal of Iranian Islamic Studies**, **25**, 42-29.
- KARIMIAN, H. 2010.
“*Cities and Social Order in Sasanian Iran-the Archaeological Potential*”, **Antiquity**, **Antiquity Publication Ltd**, June 2010, Volume 84, Issue 324, pp. 453-466.
- KEALL, E.J. 1979.
“*The Topography and Architecture of Medieval Rayy*”, in **Akten des VII. Internationalen Kongresses für Iranische Kunst und Archäologie München, 1976, Berlin: Pp. 537-43**.
- KHALEDIAN, S. /KARIMIAN, H. /AHMADPUR, A. / MAZAHERIAN, H. 2014.
“*Explaining the Position of Islam in Urbanization and Urban Space Organization of Iran*”, **Quarterly Journal of Iranian Islamic Studies**, **17**, 18-5.
- KOWSARI, H. / RAHIMNEJAD, M. 1996.
“*Research on Gabri Castle of the Ancient Rey*”, **Proceedings of the Congress on the History of Architecture and Urbanism of Iran, Publications of the Cultural Heritage Organization of Iran, Tehran**.
- LABBAF, K. R. and KERVRAN, M. 2007
“*An Overview of the Archaeological Excavations and Research of the Joint Board of Iran and France in Kohandeh of Neyshabur*”, in **Archaeological Reports 6**, Research Center of Archaeology, Tehran, 35-21.
- LATIFI, G. /KHANI, H. / KHAKSARI, R. A. 2015.
Urban Space, Social Life, Negarestan Andisheh Publishing House, Tehran.
- MOHAJERNEJAD, A. R. /KARIMIAN, H. / SAGHA-EI, S. 2017.
“*The Spatial Organization and Chronology of the city of Natel, Relying on Historical Sources and Archaeological Evidence*”, **Iranian Journal of Archeology**, **No. 12**, seventh volume, pp. 259-245.
- MORTEZAEI, M. 2007.
“*Study of Natural and Cultural Infrastructure in the Formation of the City of Gorgan (A Case Study of the Jorjan Islamic Site)*”, **Asar Journal**, **43-42**, 146-129.
- MORTEZAEI, M. / SADRAEI, A. 2014.
“*The Results of Archaeological Excavations in the city of Rey on Imam Ali Highway*”. **Asar Journal**, **64**, 113-120.
- NEIYSHABURI, Z. 1953.
Saljuk Namah, Compiled and edited by Khan Afshar E. Kolaleh Khavar Publishing Inc. Tehran.
- POPE, A. U. 1956.
“**Persian Architecture**”, London.
- QAZVINI, R. A. J. 1979.
Naghz (Baaz Mesal al-Navaseb fi Naghz Baaz Faza-neh al-Ravafez) compiled and edited by the Publishing House of Mir Jalaluddin Mohadeth, National Association of Iranian Works.
- SAADATI, M. / NEYESTANI, J / HEJEBRI NOBARI, A. 2020.
“*The Inner City Seljuk Fortification of Rey: Case Study of Rashkan Fortress*”, **the International Journal of Humanities, IQBQ**. **2020**; **27(3)**: 1-19
- SCHMIDT, E.F. 1935.
“*Excavation at Rayy*”, in **Ars Islamica II, part. I**, pp. 139-141.
- SCHMIDT, E.F. 1936.
“*The Excavation on the Citadel Hill*”, in **University Museum Bulletin 1-2**, pp. 79-87, 133-135.
- SCHMIDT, E.F. 1940.
Flights over Ancient Cities of Iran, University of Chicago Press, Chicago.
- SOLTANZADEH, H. 2011.
A Brief History of Urbanization in Iran from the Ancient Period until the year 1976, Chahartagh Publication Inc., Tehran.
- TAGHAVI NEJAD, D. M. R. 1984.
Architecture, Urbanism and Urbanization of Iran over Time, Nasr-e Yasaveli Publishing Inc., Tehran.

YOUSEFI FAR, S. 2006.

“Pattern of Physical Expansion of Cities in the Middle Centuries of Iran”, **Journal of Humanities**, No. 52, 350-319.

YOUSEFI FAR, S. / MOHAMMAD HOSSEIN, M. 2008.

“The Effect of Social Relations on the Physical Formation of the Iranian-Islamic City Based on a Sample-like Approach to Rey city in Seljuk era”, **Journal of Iranian Society of History**, First year, 1, 205-175.

WILLIAMS, T. 2011.

“Unmanned Aerial Vehicle Photography: Exploring the Medieval City of Merv, on the Silk Roads of Central Asia”, **Archaeology International**, No. 15, 2011-2012, 54-68.

YONTMATAŞ İLE BAŞLAYAN ENDÜSTRİYEL SÜREKLİLİK: EVRİM, İLERLEME, GELİŞME

INDUSTRIAL CONTINUITY STARTING WITH CHIPPED STONE: EVOLUTION, IMPROVEMENT, PROGRESSION

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 03 Kasım 2020	Received: November 03, 2020
Hakem Değerlendirmesi: 08 Aralık 2020	Peer Review: December 08, 2020
Kabul: 03 Ağustos 2021	Accepted: August 03, 2021

DOI : 10.22520/tubaar2021.28.012

Cevdet Merih EREK*

ÖZET

Arkeolojide materyal kültür ya da kültürel materyal terimleri yaygın olarak tartışmalara konu olmuştur. Bu tartışmalar sosyal antropoloji, felsefe, sosyoloji gibi diğer bilim dallarının çözümlemeleri üzerinden açıklanmaya çalışılmış ve her bir bilimin kendi metodolojisinde incelenerek ölçütler konulmuştur. Fakat bu süreç içinde arkeolojiden uzaklaşmış ve bambaşka gerçekliklere yönelinmiştir. Bunun sebeplerinden biri, arkeolojik materyallerin ne ifade etmesi gerektiğiyle, bunlarla kültürler arasındaki işleyişlerin entegrasyonunun nasıl gerçekleştirileceğinin açık bir şekilde ifade edilememesidir. Paleolitik Çağ ve hemen sonrasındaki Epi-paleolitik dönem ve bunun arkasından da gelen Neolitik Çağ'ı ifade etmede kullanılan önemli materyallerden biri taş aletlerse, analogiden kaynaklanan tipolojik çağrışımların karşılığı olarak materyal sınıflamalarına gitme eğilimi, yontmataş alet analizcilerinin çalışma yöntemi olarak kaydedilmiştir. Doğal olarak analoginin karşılık bulmadığı noktalarda "teknoloji" verilerini devreye sokarak tanımlamalar yapılmış ve bu tanımlamalar da tipolojik sınıflamaların destekçisi olmuştur. Prehistoryenler tarafından arkeolojik açıklamalar yapılırken teknik ve tipolojik veriler kullanılarak anlatımlar gerçekleştirilir. Bu, bazı durumlarda özellikle de Paleolitik Çağ ve Epi-paleolitik gibi günümüzden çok farklı koşullar altında ortaya çıkan, gelişen ve kaybolan kültürlerin tanınması ve tanımlanmasında bazı karışıklıklara sebep olmaktadır. Bu çalışmanın amacı, prehistorik arkeolojide geçmişten günümüze kadar yontmataş aletler üzerinde yapılan çalışmaların, özellikle de Paleolitik Çağ ve Epi-paleolitik dönemin sonuçlarını ele alarak, ortaya çıkmış karışık bazı durumlara dikkat çekmektir.

Anahtar Kelimeler: Evrim, Paleolitik Çağ, Tipoloji, Bilim, İnsan.

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, ANKARA.
e-posta: cevdet.erek@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0002-0259-5111

ABSTRACT

The terms material culture or cultural material in archeology has been widely discussed. These debates were tried to be explained through the analysis of other sciences such as social anthropology, philosophy, and sociology, and each science was examined in its own methodology, and criteria were set. However, during this process, it was gone away from archeology, and completely different realities were headed. One of the reasons for this is that it could have not been expressed clearly what archaeological materials should mean and how to integrate the processes between them and cultures. If the stone tools are one of the important materials for explain the Paleolithic Age, and then immediately came from its, Epi-paleolithic period, and lastly Neolithic Age, in exchange of typological association the originated from analogies, the tendency to go to material classifications was recorded as the method of operation of almost all chipped instrument analyzers. Naturally, when the analogy does not respond, "technology" data have been introduced into the circuit, and these definitions have been a supporter of typological classifications. While the prehistorians make archaeological explanations, narrations are made using technical and typological data. In some cases, this leads to some confusion in the identification and identification of developing and disappearing cultures, especially under the quiet different circumstances of today, such as the Paleolithic Age and Epi-paleolithic. When this is the case, problems arise which are constantly changing, difficult to understand, terminology and definitions. The aim of this work is to draw attention to the complexities that have arisen from the prehistoric archaeological work on the chipped stone tools to the day-to-day specimens, in particular the consequences of the Paleolithic and Epi-paleolithic periods.

Keywords: Evolution, Paleolithic Age, Typology, Science, Human.

GİRİŞ

İnsanın tarihi, primatların içinden bir türün insan özellikleri göstermesiyle başlamıştır. Bir başka deyişle, dünyada diğer bir canlının sahip olmadığı özelleşmeyle biçimlenen bir tarihe sahip olan insan, kendini günümüze kadar ortaya koyduğu gelişim süreciyle taşımıştır. 1859 yılında Charles Darwin “doğal seçim” vasıtasıyla gelişen evrim fikrini “*On The Origin of Species by Means of Natural Selection in the Struggle for Life*” kitabında yayınladıktan sonra bilim dünyasının hiç hoşuna gitmeyen “insan” (*Homo*) kavramı dikkat çeker olmuştur. Fakat Charles Darwin’in ölümünden sonra bu kavram, bilimin ana akımlarından biri olmuştur. Bununla birlikte söz konusu evrimin hangi mekanizmalarla çalıştığı konusunda pek çok soru gündeme gelmiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru biyologlar devreye girmiş ve evrimin biyolojik cevapları aranmaya başlanmıştır¹. Darwin’in, doğal seçim vasıtasıyla ortaya çıkan “evrim” fikrini ileri sürdüğü sıralarda, Rahip Gregor Mendel o meşhur biyolojik deneylerini arka bahçesinde yapmaktadır ve nesilden nesile biyolojik özelliklerin canlılar arasında kalıtsal olarak aktarıldığını ispat etmektedir. Özellikle de popülasyon genetiğini açıklayan çalışmalar, Darwin’in “Doğal seçim Yoluyla Evrim” teorisiyle, Mendel genetiğini bütünleştirmiştir².

ve terimleri ortaya koyma denemeleri başlatmışlardır³. Ayrıca 1686’da Robert Plot, taştan yapılmış çok eski zamanlara ait savaş aletleri olarak nitelediği eski insan üretimlerinden bahsetmiştir ki⁴ aynı şekilde John Frere⁵ 1797’de İngiltere’de Suffolk’da Hoxne Nehri yataklarında yaptığı araştırmalarda bulduğu taştan materyallere (Fig. 1⁶) sadece sivri bir uca sahip olmalarından ve üçgenimsi bir görüntülerinin olmasından dolayı “günümüzden çok önceki bir zamana ait savaş silahları” tanımını yapmıştır. 1847’de Boucher Crèveœur de Perthes, Somme Vadisi’ndeki çakıllı nehir teraslarından türleri sona ermiş hayvan kemikleriyle birlikte taş aletler toplamıştır ki bunlar 2,5 milyon yıl önceye tarihlenmiştir. Somme nehri buluntularıyla aynı yıl Darwin’in “Origins of Species” kitabı yayınlanmıştır⁷. 1872’de John Evans, 1865’de John Lubbock, 1885’de Gabriel de Mortillet⁸ Paleolitik Çağ için çok sayıda kavram ve kronolojilere imza atmışlardır. Bu araştırmacıların gerçekleştirdikleri temeller üzerine ve yeni ele geçen veriler doğrultusunda Paleolitik Çağ ve onun en önemli tanımlayıcısı olan yontmataş aletleri hakkında daha sonra pek çok tanımlama ve adlandırmalar gerek tipolojik gerekse teknolojik olarak ortaya konulmuştur. Bunlar bazen yerel buluntular üzerinden değerlendirilmiş, bazen de geniş coğrafik alanlar göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmiş çalışmalar olmuştur.

Figür 1: John Frere tarafından İngiltere-Suffolk’da bulunan Hoxne Nehri yataklarındaki “çakmaktaşı silah”lar olarak tanımlanan buluntular. / *Finds described by John Frere as “flint weapons” in the Hoxne River beds in Suffolk, England.*

Biyolojik evrim hakkındaki kuramsal yaklaşımlar arkeolojik kanıtlarla eşleştirilmeye çalışılmadan çok uzun zaman önce, insanın yeryüzündeki varlığının ne kadar daha eski zamanlara gittiğini gösteren kanıtlara ulaşan insanlar vardı. Bu insanların en eskilerinden bazıları De Mercati (1585), Jussieu (1723), Mahudel (1740), Stobée (1752), Boucher de Perthes (1847)’dir. Bu kişiler bazı kavram

Bilinen en eski ifadeyle tanımlanmış insanlık tarihinin ilk çağı, Paleolitik Çağ veya Eski Taş Çağı adıyla bilinir. Paleolitik Çağ geleneksel olarak üç kısma ayrılmıştır. Bunlar da Alt Paleolitik, Orta Paleolitik

¹ Jolly/White 1995: 11.

² Freeman/Herron 2009: 169.

³ Brézillon 1971: 37.

⁴ Grayson 1983: 6.

⁵ 1800-Elektronik erişim 5.

⁶ Elektronik erişim 6.

⁷ Jolly/White 1995: 13-14; Brézillon 1971: 37.

⁸ Kartal 2015: 147.

ve Üst Paleolitik olarak anılırlar. Bu üç dönemi birbirinden ayıran özellikler, bunlara ait yontmataş buluntuların alet tipleri ve üretim modelleridir. Batı Avrupa buluntuları üzerine yapılandırılan bu kronolojik dizinin, Paleolitik Çağ kültürlerinin dünyanın her yerinde aynı niteliklerle görülmemesi sebebiyle farklı sınıflamalar altında toplanılan başka örnekleri de vardır. Örneğin Afrika Paleolitiğini ifade eden kronolojik ayırım önce “Early Stone Age”, “Middle Stone Age”, “Late Stone Age” ve son olarak da “Final Stone Age” olarak yapılmıştır. Ancak bu modelleme de yeterli olmamış yerine beş aşamalı “MODE” sistemi Clark⁹ tarafından geliştirilmiş ve kültürler bu sistem içine yerleştirilmiştir. Söz konusu kronolojik dizinin problemleri ve zayıf yönlerinin varlığını ileri süren Shea¹⁰ Doğu Akdeniz Levant’ından ele geçen bulgular ışığında taş alet teknolojilerindeki küresel ölçekli bir çeşitlilikten söz etmektedir ve A’dan I’ya kadar geliştirdiği MODE’ları önermektedir. Her bir kronolojik dizin hazırlanırken de analiz materyalleri çoğunlukla taştan yapılmış aletler olmuştur. Yukarıda bahsedilen kültürel modeller tüm prehistorik dönemler için açık bir şekilde ayırt edilebilir. Bu noktada modelleri değiştiren insanın, değişimin neresinde ve hangi nitelikte olduğu da önemlidir.

İnsanın birey, topluluk ve toplum olarak kendine yaratmış olduğu yaşam modellerindeki gereksinimlerini sağlamada ihtiyaç duyduğu araçlar, onun yaşamını sürdürmesini sağlamıştır. Bireyin araçları, bireyin günlük aktivitelerinin gerçekleşmesini sağlarken, topluluğun araçları, topluluğun aktivitelerini sürdürmesini de sağlar. Toplumun araçları ise çok daha karmaşık nitelikler göstermektedir.

Bireyden topluluğa ve topluma kadar değişen ve farklılık gösteren araçların tarif edilmeye ihtiyaçları vardır ki bu araçlar Paleolitik Çağ için yalın bir şekilde “alet” ve “silahlar” olarak ayırt edilmelidir. Bu ayırt etme gereksinimini bize hissettiren soru ise şudur: Aletler ve silahlar aynı şeyler midir? Yoksa bunlar analogiden kaynaklanan yönelimle mi aynı “şey” olarak kabul edilmektedir?

ALET NEDİR? VE SİLAH NEDİR?

Günümüzdeki yaşam koşullarından çok farklı koşullara sahip bir dönemi tanımlarken “örnekleme” çok can alıcı bir bakış açısı sağlar. Şöyle ki, bir baltayla özdeşleştirecek herhangi bir nesne, balta olarak tanımlanabilir (Fig. 2¹¹). Her ikisinin ortak özelliği bir uçlarının diğer uca göre sivri bir bitime, diğer ucun ise geniş, dışbükey bir kenara sahip olmasıdır. Ancak bunun alet mi yoksa silah mı olduğunu söylemek ya da başka bir deyişle fonksiyonuna

uygun adlandırmayı yapmak zordur. Öyleyse bizim öncelikli olarak alet ve silah arasındaki farkı ortaya koymamız gerekir.

Türk Dil Kurumu “alet”i şöyle tanımlamaktadır¹²: “Bir el işini veya mekanik bir işi gerçekleştirmek için özel olarak yapılmış nesne”. İngiliz dilinde de alet kavramının zihinde uyandırdığı karşılık, sözlüklerde “A piece of equipment that is used for a particular purpose” olarak ifade edilmektedir. Burada etimolojik olarak “alet” kelimesinin diğer dillerdeki karşılığının sayısını arttırmak mümkündür ancak kavramının farklılaşmasını beklemek boşunadır. Yukarıdaki iki ifadenin ortak olduğu nokta, aletin üretim zinciri içinde kullanılıyor olmasıdır. Ayrıca alet tek başına bir unsur olarak işe yararken, aynı zamanda başka bir aletin yaratılmasında da kullanılan nesnedir. İşte bu noktada alet, bireyin, topluluğun ve toplumun tüm işleyişindeki en önemli unsur olmuştur. Belli bir amaca yönelik olarak üretilen ve kullanılan aletlerle diğer amaçlar için de alet üretilmektedir. Amaçlar ve araçlar arasındaki ilişkilendirmeyi Binford son derece profesyonel bir ifadeyle açıklamıştır. Binford’a¹³ göre aletler üç sınıfa ayrılır. Bunlar sırasıyla: 1) Teknomik aletler, 2) Sosyo-teknik aletler, 3) İdeoteknik aletlerdir.

Teknomik aletler, doğrudan doğruya fizik çevreyle ilgilidirler ve bunların değişimi ekolojik çevre ile açıklanabilir. Bu tip bir etkileşimin sonucu olarak değişimin karşılığını gösteren bir örnek Hayonim B, El-Wad Mağarası ve Eynan (Ain Mallaha)’ın alt seviyelerinden verilebilir¹⁴. Söz konusu sitlerin Erken Natufian seviyelerinden ele geçen denizel kabuklulardan yapılmış boncukların boyutları, Geç ve Son Natufian tabakalardan ele geçenlerden daha büyüktür; hatta El-Wad kazılarında ele geçen *Patella* adlı yumuşakça kabuğunun beslenmede kullanılan bir türün kabuklusu olduğu ve bunların diğer herhangi bir Natufian yerleşimde bulunanlardan daha büyük olduğu ifade edilmiştir. Geç dönem yumuşakça kabuklularının ise daha çok açığa çıkmış Üst Kretaseus ve Pliosen depolarından ele geçen ve yapıları kristalize olmuş fosil materyallerden olduğu ileri sürülmüştür. Süslenme eşyası olarak karşımıza çıkan bu teknomik aletlerin çevre koşullarına göre değişim göstermesi, yerleşim yeri olarak seçilen alanların niteliğiyle de doğrudan bağlantılıdır ki Natufian sitelerinin çoğunun Levant bölgesinde, batıda sahil düzlükleri üzerinde ve doğuda Ürdün Nehri boyunca göllerden oluşmuş bir alanda konuşlanmış olması, yukarıda söz konusu edilen değişimin birer sebebi olmalıdır.

Sosyo-teknik aletler ise kültür sistemlerinin sosyal alt yapısına bağlıdır. Bunlar bireyleri birbirine bağlayan, ayrıca toplum veya topluluk içindeki sınıfları belirleyen

⁹ Clark 1969: 31.

¹⁰ Shea 2013a: 151.

¹¹ Elektronik alıntı 1; Elektronik alıntı 2.

¹² Elektronik alıntı 3.

¹³ 1962: 219.

¹⁴ Bar-Yosef Mayer/Zohar 2010: 31-34.

Figür 2: Alt Paleolitik Acheulean İki Yüzeyselisi [solda-El Baltası (Elektronik alıntı 2)] ile Teber Biçimli Balta [sağda (Elektronik alıntı 1)]. Her ikisinin balta olma özelliği, tipolojik benzerliktendir (Sivri uç ve bunun karşısında bulunan dışbükey kenar analogisi). / Lower Paleolithic Acheulean Biface [left-Hand Axe (Electronic quote 2)] with a Tabard-Shaped Axe [right (Electronic quote 1)]. The feature of both being axes is due to typological similarity (the analogy of the pointed tip and the convex edge opposite it).

aletlerdir. Örneğin bir topluluğun simgesi olan taç veya bir savaşçı sopası bu tip aletlerdendir.

Sonuncu alet tipi olan ideo-teknik aletler, topluluğun veya toplumun içindeki bireylerin eğitildikleri sembolik ortamı ve o topluluğun fikir düzenini belirten aletlerdir. Örneğin idoller, tabiat sembolleri bu sınıf aletlerdendir.

Yukarıdaki sınıflamada çok önemli noktalardan biri aleti, Binford'un birey, topluluk ve toplum yapısı içinde ele alması ve silahları bu sınıflamaya dahil etmemesidir. Öyleyse silahlar nedir? Belli bir amaca yönelik olarak hazırlanmamışlar mıdır? Bireyin, topluluğun veya toplumun hizmetinde değiller midir?

Yukarıdaki sorulara kesinlikle olumlu bir cevap verilir. Şöyle ki yine Türk Dil Kurumu "silah"ı şu şekilde tanımlamaktadır¹⁵: "*Silah savunmak ve saldırmak amacıyla kullanılan araçtır, bununla birlikte silah bir öldürme aracıdır*". İngiliz dilinde de "*gun, knife or other object used to kill or hurt someone*" olarak ifade edilmiştir. İşte bu ifadenin içinde gizli olan gerçek şudur: Silah, başka bir silahın yapımı için kullanılan bir araç asla değildir. Ancak alet bir başka aletin yapımı için kullanılan araç niteliğine sahiptir. Prehistorik dönemde kullanılan bir yontmataş bıçak ile bir ağaç dalı kesilebilir, kabuğu soyulabilir, dalın bir ucu sivriltilebilir, dalın üzerine desenler yapılabilir, dal bir kargıya dönüştürülerek silah haline getirilebilir. İşte aletten bir başka alet üretimi gerçekleşmiştir. Ancak kargı, kendine benzeyen bir kargının üretiminin hiçbir aşamasında bulunmaz.

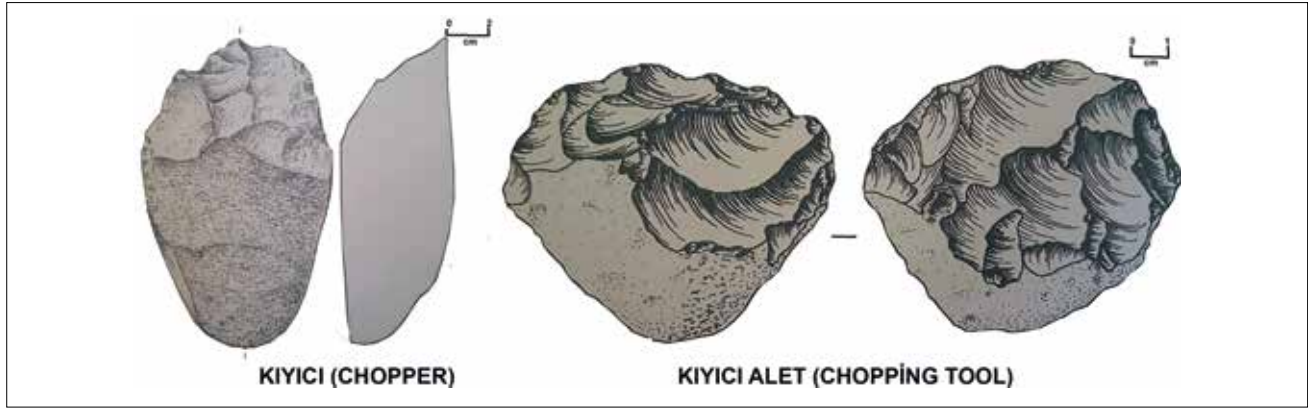
Söz konusu prehistorik dönemler olduğunda bu ayrım çok daha dikkat çekici olmalıdır ki aşağıda bahsedilecek olan kültürel dönemlerin tanımlayıcısı olan alet ve silah unsurlarına ilişkin değerlendirmeler yerini bulabilsin.

TEKNOLOJİ NEDİR? KÜLTÜREL AYRIMLARDAKİ NİTELEYİCİ ÖZELLİKLERE BAKIŞ AÇISI NEDİR?

Teknoloji, insanla yaşadığı çevre arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak bireyden karmaşık toplum yapısına uzanan gelişmenin içinde standartlaşmış uygulamaların nesnel olarak ortaya konulmuş her türlü üretim modelinin bir dizinidir. Söz konusu uygulamalara ise "teknik" denilmektedir. Çok kısa bir şekilde ifade edilirse, "teknoloji" için bir üretim stratejisinin sonucu da denilebilir. Tasarım, üretim, uygulama ve kullanımdan oluşan bir dizindir teknoloji. Prehistorik dönemlerin hemen hepsinde ve her aşamasında teknolojik modellemeler ve/veya üretim stratejileri arasındaki farklar kültürel ayrımların yapılabilmesini sağlamıştır. Konu Paleolitik teknoloji olduğundaysa artık teknolojinin insanlık tarihinin en derin geçmişini aydınlatması bakımından ele alınması gerekmektedir ki bu geçmişin en belli başlı kanıtları ise yontmataş ürünleridir. Bu ürünlerin yapım-üretim stratejilerinin ele alınması kaçınılmazdır, çünkü söz konusu yontmataş aletlerde uygulanan veya uygulandığı öngörülen tekniklerin karşılığı olan anlamlandırma ve/veya tanımlamalarda içine düşülen karmaşanın ne denli zorlayıcı olduğu ancak böyle ifade edilebilir.

Tanımlama, sınıflama, sistematik ve tipoloji, arkeolojinin başlangıçtan beri en önemli hedefleri olmuştur. Yontmataş veya sürtmataş buluntular üzerinde de bu dört kavramın işlerlik kazanmaması düşünülemez. Fakat her türlü çalışmaya rağmen bu dört kavramın problemleri üzerinde netlik oluşturulamamıştır. Yontmataş tipolojisinin en erken dönem çalışmanı olarak düşünülen John Frere'nin 1797 yılında yaptığı çalışmalar sonucunda elde ettiği verilerden günümüze kadar pek çok araştırmacı yontmataş materyallerinin üzerinde bu tip sınıflama ve tanımlama çalışmaları gerçekleştirmiştir. İlk sistematik yontmataş analizlerini gerçekleştirdiği bilinen William Henry Holmes'un (1894) çalışmaları sonraki pek çok araştırmacı tarafından kullanılmış ve yeni sistematikler geliştirilmiştir.

¹⁵ Elektronik alıntı 4.

Figür 3: Oldowan Kültürü'nü temsil eden Yontuk Çakıl Aletler (Debénath/Dibble 1994: 127-10.1, 128-10.3) / *Pebbel Tools representing Oldowan Culture (Debénath / Dibble 1994: 127-10.1, 128-10.3)*

François Bordes'a kadar "Paleolitik tipoloji"nin bir bilim olduğu söylenmemiştir. Bordes "*Typologie du Paléolithique Ancien et Moyen*" kitabında "Paleolitik tipoloji"den (*La typologie paléolithique est la science qui permet de reconnaître, de définir et de classer les différentes variétés d'outils se rencontrant dans les gisements de cette longue période de l'évolution de l'humanité*) bir bilim olarak bahseder¹⁶. Ancak Bordes'un bu ifadesi bazı araştırmacılar tarafından "tipoloji bir bilimdir" şeklinde ele alınarak şiddetle karşı çıkmıştır, çünkü onlar tipolojiye sadece "sınıflamanın bir uygulaması" olarak bakmaktadırlar¹⁷. Bu durumu da son derece felsefi bir yaklaşımla, MÖ 427-347 yılları arasında yaşamış Yunan filozofu Plato'nun metafiziği ile bağlantılı olarak görmektedirler¹⁸. Bordes'un "Paleolitik tipoloji bilimi" ifadesine yaklaşan bir bakış açısını Tixier, biçimsel tipolojiye inandığını ve tarihöncesi insanların bir dizi niyet sonucunda kendi istedikleri tipte araçlara sahip olduklarını belirterek göstermektedir¹⁹.

Tixier'in tarihöncesi insanların bir dizi niyet sonucunda kendi istedikleri aletleri yapmaları sonucuna vardırarak temel dayanak, insanın içinde yaşadığı çevreye göre niyetlerini belirlemekte olduğunu gördüğümüz yontmataş endüstrinin evrimidir. Biyolojik olmayan bir nesnenin evriminden mi yoksa gelişmesinden mi bahsetmek daha doğru olurun cevabını, bu her iki kavramın başlangıçtaki ortaya konuş felsefesinde aramak daha doğru olacaktır.

Ali Demirsoy evrimi tanımlarken "değişimin kurallarını inceleyen bir bilim dalıdır"²⁰ demektedir. Charles Darwin evrim teorisini, şu ifadeyle açıklamaktadır: "Doğal seçim, sadece birbirini takip eden küçük çeşitlemelerin sağladığı avantajlarla hareket eder, asla büyük ve ani bir sıçrama yapmaz, fakat yavaş adımlara rağmen kısa ve

emin bir şekilde ilerlemelidir"²¹. Her iki bilim insanının evrimle ilgili söylediği temel nokta, kavramın bir "süreç" içerdiğidir. Chmielewski, MÖ 55.-25. bin yıllar arası Orta ve Doğu Avrupa'daki Paleolitik Çağ içinde birbirini izleyen kültürler arasındaki sürekliliği ifade etmek için "continuity" ya da "discontinuity" (süreklilik ve süreksizlik) terimlerini "evrimle" ilişkilendirilmiş bir temelde açıklamaya çalışmıştır²². Bunu yaparken de François Bordes'un Mousterian'ın kaynağını hem Clactonian hem de Riss/Würm buzularası döneme denk gelen Acheulian kompleksine dayandırmasını esas almıştır²³. Bordes, aynı zamanda Acheulian Gelenekli Mousterian'ı açık bir evrim olarak nitelemektedir ki bunun sebebi olarak da iki yüzeylilerin "üçgen" bir biçim kazanmasını göstermektedir²⁴.

Zaman tetikleyici unsurlar ve var olan avantajlar "evrim"i yavaş fakat emin adımlarla ilerletmeye zorunlu kılmıştır. İnsanoğlunun hayatında "gelişme" olarak ileri sürülen kavram ise daha iyiye doğru ilerleyişlerin istenilerek ve tasarlanarak hız kazandırılmış halidir. Burada zaman ve tetikleyici unsurların tüm etkilerinin görevini insanoğlu üstlenmiştir ve hızını da kendi ayarlamaktadır. Zaten "Alt Paleolitik İki Yüzeylileri" olarak bilinen aletlerin insanlık tarihinde uzun süre kullanılmaya devam etmiş olmasının ana gerekçesinin de tetikleyici unsurların ekolojik ortamın kendisinden kaynaklanmış olmasıdır. Bu yavaşlık daha sonraki kültürel aşamalarındaki endüstriyel harikaların yaratılmasına da yol açmıştır.

Şimdi bu endüstriyel tasarımların yontmataş materyaller özelinde evrimsel serüvenine bakacak olursak bunların nasıl çeşitlendiğini fakat algılanmalarında nasıl farklılıklar olduğunu göstermek daha kolay olacaktır.

¹⁶ 1988: 11.

¹⁷ Bkz. Burdukiewicz 2006: 11.

¹⁸ Bkz. A.g.e.

¹⁹ Tixier 1963: 18.

²⁰ Demirsoy 2017: 15.

²¹ Darwin 1859: 162.

²² Chmielewski 1969: 176.

²³ Bkz. Bordes 1961.

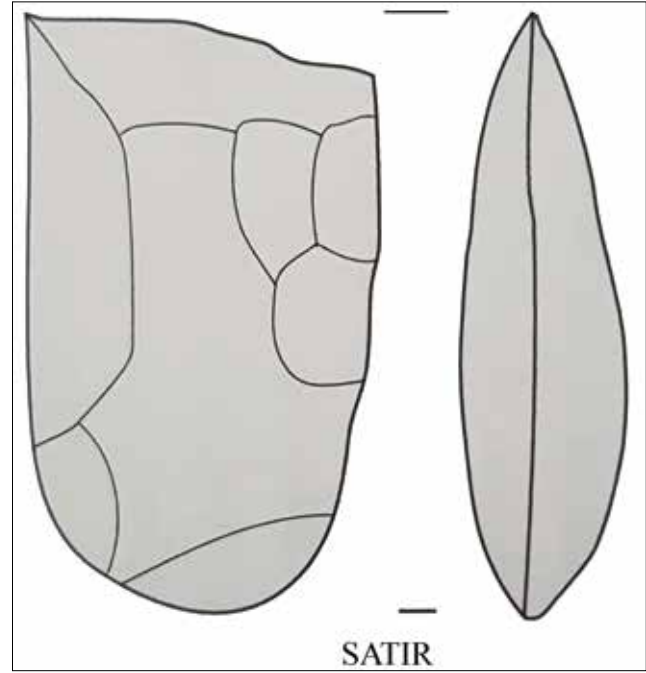
²⁴ A.g.e. 804.

EVİRİMSEL SÜREKLİLİK İÇİNDE YONTMATAŞ ALETLER VE TARTIŞMALAR

Bir yere vurularak veya uzak mesafeye atılacak kadar insan gücünün fırlatacağı ağırlıktaki taşlar, ağaç dal parçaları, doğal şekli sebebiyle kullanıma hazır haldeki nesnelere insanlık tarihinin bilinen en eski aletleri olarak varsayılmalıdır. Ancak bilinen standartlaşmış bir üretim sürecine dayalı en basit yontmataş aletler, “yontuk çakıl kültürü” içinde tanımlanan kıyıcılar ve kıyıcı aletlerdir. Kültürel adlandırmada herhangi bir sıkıntı görülmemekle birlikte teknolojik ürünü tanımlamakta kullanılan “kıyıcı” veya “kıyıcı alet” (Fig. 3) adlarındaki “kıyıcı” terimi esasında analoginin bir yansımasıdır ki bunun böyle olduğu günümüzdeki tartışmalardan da anlaşılmaktadır.

Grahame Clark’ın, Mode I teknolojisi içine yerleştirdiği²⁵, esas olarak Leakey tarafından Oldowan Endüstrisi’nin tanımlayıcıları olarak bahsedilen yontmataş aletlerinin, çakılın bir kenarının bir yüzden veya aynı kenarın iki yüzden birkaç kaba yonga alımıyla kıyıcı (chopper) veya kıyıcı alet (chopping tool) olmalarının sağlandığı çok sayıda bilim insanı tarafından şu ya da bu adlandırmayla kabul edilmiştir. Önceleri Kuzey ve Doğu Afrika’da bilinen bu aletler Debénath (1990), Gobert (1950), Clark (1970), Van Riet Lowe (1952) ve Leakey (1966) gibi araştırmacılar tarafından sınıflandırılmalarının hemen ardından tartışmalar başlamıştır. Bu nesnelere çeşitliliği ve bütün dünyaya yayılmış halleri onların hakkında daha karmaşık bir yapının olması gerektiği fikrini uyandırmıştır ki bu nesnelere “kısmi iki yüzeyliler” içinde mi yoksa bunların çekirdeklerden olan farklılıklarının ortaya konulmasının mı gerekliliği tartışılmıştır²⁶. Bu parçaların “çekirdek” olduğunu ileri süren Anadolu Prehistoryası’nın en önemli bilim insanlarından biri olan Güven Arsebük’ü de burada anmadan geçmek doğru olmayacaktır. Arsebük, bunların esas olarak yongaların elde edilmesi sırasında meydana gelen çekirdek-alet olduklarını savunmuştur²⁷. Kişisel bir görüş olarak şunu belirtmeliyim ki Paleolitik Çağ’ın başından itibaren insanın ürettiği tüm endüstriyel ürünlerin (üretim artıkları hariç) birincisi “beklenen niyete” uygun olarak, ikincisi üretim sonrasında ortaya çıkan yan ürünler olarak kullanılmış olmaları durumunun göz ardı edilmemesi gerekir. Dinçer, “Alt Paleolitik Satır ve Kıyıcı Satırların Tekno-Tipolojisi: Tekirdağ Buluntuları” adlı makalesinde söz konusu Mode I aletleri üzerine pek çok görüşü ortaya koymuş ve yontuk çakılların alet olarak tanınmasında düzeltili kenarların belirleyici olduğu yönündeki görüşlerin ağırlığını ortaya koymuştur²⁸. Ancak bu parçaların hala çekirdek ve çekirdek aletler arasında sınırda kaldığı gerçeği de unutulmamalıdır²⁹.

Mode I’in problemi sadece “Yontuk Çakıl Aletler” üzerinde sona ermemektedir. İngiltere’deki buluntular, Wymer tarafından Mode I teknolojisi içerisine Kıyıcı-Çekirdekler (Chopper-Core), Proto El Baltaları, Biconical Çekirdekler ve düzeltili yongalar şeklinde yerleştirilmiş³⁰; ancak Ashton ve diğerleri tarafından bunların “basit çekirdekler olarak mı yoksa kıyıcı olarak mı kullanıldıkları tartışılmıştır³¹. En sonunda da Mode I teknolojisinin Afrika ve Avrupa için “Sınıflanmayan İki Yüzeyli Formlar” olarak kaydedilmesi uygun görülmüştür³².

Figür 4: Çekirdek veya yonga üzerine yapılmış satır (Shea 2013b:58) / A cleaver made on a core or flake (Shea 2013b:58)

Shea’nın Mode teknolojisine bakışı ise çok farklıdır. Oluşturduğu Mode A’dan I’ya kadarki listesi içinde ilk sırada yer alan Mode A içine “taş vurgaçlar”ı, defalarca çarpmadan kaynaklanan tahribat görmüş kaya parçaları veya çakılları yerleştirmiştir³³. Mode B’ye İki Kutuplu Çekirdekleri, Mode C’ye ise Çakıl Çekirdekleri/Sıra Düzenli Olmayan Çekirdekleri yerleştirmiştir. Burada çakıl çekirdekler olarak bahsettiği parçaları da alışlageldiği gibi kıyıcı, kıyıcı alet, disk biçimliler ve çok yüzölçümlü olarak nitelemektedir. Mode D’ye kadar da “alet” terimini hiç kullanmamıştır³⁴.

Paleolitik Çağ’ın el baltalarının kompleks bir ifade biçimleri olduğu için bunların Paleolitik Çağ’ı anlamının önemli ikinci materyalleri olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle

²⁵ G.Clark, 1969.

²⁶ Debenéath/Dibble 1994: 125.

²⁷ Arsebük, 1987.

²⁸ Dinçer, 2018.

²⁹ Bkz. Debénath/Dibble 1994: 126.

³⁰ Wymer 1999.

³¹ Ashton vd. 1992.

³² Butler 2005: 62.

³³ Bkz. Shea 2013b.

³⁴ Bkz. A.g.e.: 160.

ki: Grahame Clark'ın Mode sisteminde 2 numarada yer alan el baltaları, yonga aletlerle birlikte anılırlar. Ancak bu el baltalarına "ayrıntılı iki yüzeyliler"³⁵ denilmiştir. Oysa Shea "el baltası" teriminin çok popüler olmasına rağmen bunun fonksiyonunu yansıtmaması sebebiyle birçok araştırmacının "ikiyüzeyle" terimini kullandığını ifade etmektedir³⁶. Bununla birlikte bu terminolojinin problemlere sahip olmasından dolayı "Large Cutting Tools" olarak önerdiği yeni bir terimi ortaya atmıştır; bunun için de gerekçe olarak tüm el baltalarının ikiyüzeyle olarak çalışılmamış olmasını göstermiştir³⁷. Örneğin geniş yongalar üzerine yapılmış satırlar veya uzun ikiyüzeyle çekirdekler olarak adlandırdığı grubun esasında el baltası/ikiyüzeyleler olmadığını ifade etmektedir (Fig. 4)³⁸.

Yine Mode 2 teknolojisi içine yerleştirilen özel bir grup vardır ki bunlar da Clactonian ve Acheulian endüstrilerdir. Çok eski zamanlardan beri Clactonian'ın Acheulian el baltalarından geliştiği kabul edilmiştir; fakat daha sonraki çalışmalarda her iki endüstrinin çağdaş olduğu ileri sürülmüştür³⁹. Bu değişikliğin sebebi, Kuaterner araştırmalarının daha detaylı hatta arkeolojik materyallerle daha iç içe değerlendirmesi sonucunda meydana gelmiş olmasıdır⁴⁰. Ohel'in 1979'da ifade etmiş olduğu "Clactonian ve Acheulian endüstriler bir bölgenin farklı alanlarında yer alan tek bir silsilenin ayrılmaz parçasıdır"⁴¹ açıklaması, esas olarak Clactonian ve Acheulian problemini çözmüş gibi görünmektedir. Ancak Clactonian buluntuların ele geçtiği istasyonların bazılarında hiçbir Acheulian ikiyüzeylelisinin görülmemiş olması da sorunun hala açık bir şekilde ortaya konulmadığını gösterir. Ayrıca Acheulian endüstrinin el baltalarının çok iyi bir simetriye sahip oluşu da Clactonian'ın kaba iri yongalarının görüntüsüyle çok uyumamaktadır.

Clactonian problemi şimdilik çözüm bulmuş gibi görünse de Acheulian iki yüzeyleleri ve/veya el baltaları ya da "İri Kesici Aletleri"nin çok büyük ölçülerde üretilmiş olanlarının varlığı, bu endüstrinin nitelendiricisi olarak kabul edilen "alet" sınıfındaki parçaların sorgulanmasını da gündeme getirmiştir.

İsrail'de Orta Pleistosen'e tarihlenmiş Qesem Mağarası, Acheulio-Yabrudian kültür kompleksi ile tanımlanmıştır. Bir başka deyişle bu mağaranın endüstrisi Alt Paleolitik Acheulian'ı ile Orta Paleolitik hazırlık evresini içeren bir yapıya sahiptir⁴². Bu mağaranın kültürel materyalleri ile insanının arasında diğer sitlerde görülen bağlantı

görülmemektedir. Bir başka deyişle *Homo Erectus* bu mağaranın insanı değildir⁴³. Ayrıca bu mağarada bulunan 22 santimetre uzunlukta, 15 santimetre genişlikte, 10 santimetre kalınlıkta ve yaklaşık 3,5 kg ağırlıktaki Acheulian el baltası olarak nitelenen "aletin!" Neanderthal veya *Homo Sapiens* tarafından üretildiği düşünülecek olursa teknolojinin Orta Pleistosen'dekinden daha az iyi olduğu ve simetrisinin dikkate alınmadığı rahatlıkla görülebilmektedir (Fig. 5⁴⁴).

Figür 5: Qesem Mağarası'ndan ele geçmiş Acheulian ikiyüzeyleli (Barkai vd. 2013: 178). / *Acheulian biface from Qesem Cave* (Barkai et al. 2013: 178.)

Yine bu örneğe benzeyen bir durumu Kafkas coğrafyasında görmekteyiz. Kafkas coğrafyasının bilinen en eski yerleşimi Dmanisi Mağarası'dır. Bu mağara İsrail'de bulunan Ubeidia sitine kronolojik ve çevre olarak çok benzese de endüstriyel olarak benzememektedir; kaldı ki her ikisi de "Erken Orta Pleistosen"le yaşttır. Dmanisi'de Alt Paleolitik'in el baltası, kama, satır gibi "iri kesici aletleri" yoktur, daha çok Alt Paleolitik Oldowan endüstrisiyle ilişkilendirilebilir; Ubeidia ise Alt Paleolitik Acheulian'ı ile tanımlanır⁴⁵. Bu esasen şu anlama gelmektedir, Yakınoğu'nun Ubeidia sitinin Acheulian'ına benzer bir endüstriyel yapılanmayı Dmanisi'de göremiyoruz; buna karşılık, Gürcistan, Ermenistan Azerbaycan, İran, Rusya ve Türkiye arasında kalan Büyük Kafkas sıradağlarının güneyinde kalan ve Transkafkasya olarak adlandırılan Kafkas Dağlarının ard bölgesinde Ubeidia benzeri Acheulian kültürüne rastlanılmaktadır. Bu bölgede görülen en erken Acheulian kültürün maddi bulguları ise Kudaro I Mağarası'nın 5a tabakasına karşılık gelen Mindel/Riss buzul arasında yapılanmış ancak gerçek bir Alt Paleolitik Acheulian'ından ziyade Charentian özellikler gösteren bir teknolojiyle karşımıza çıkmıştır⁴⁶. Bu endüstri de Proto-Charentian gibi değerlendirilmiştir. Yakın Doğu'nun Acheulio-Yabrudian kültürü, Kafkas coğrafyasında

³⁵ Butler 2005: 62.

³⁶ Bkz. Shea 2013b: 59.

³⁷ Bkz. A.g.e.: 60.

³⁸ Shea 2013b: 58, Fig. 3.4.

³⁹ Bkz. Butler 2005: 66.

⁴⁰ Bkz. Wenban-Smith 1998: 91.

⁴¹ Ohel 1979.

⁴² Barkai vd. 2013: 176.

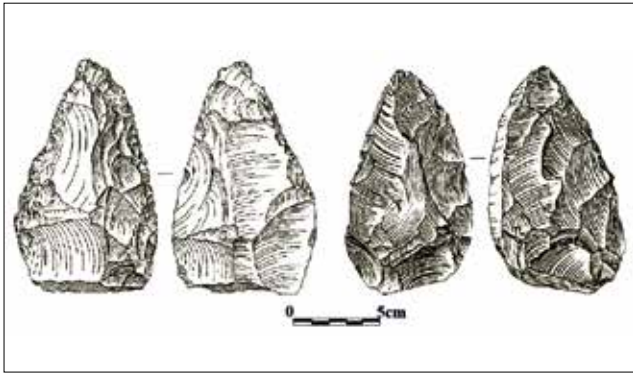
⁴³ Bkz. Hershkovitz vd. 2011: 588-589.

⁴⁴ Barkai vd. 2013: 178.

⁴⁵ Bkz. Bar-Yosef 1998; Gabunia vd. 2000; Doronichev/Golonavona 2003.

⁴⁶ Bkz. Doronichev/Golovanova 2003: 77-79.

biraz daha geç bir dönemde “Proto-Charentian” olarak nitelendirilmiştir. Fakat bunun ileri bir Oldowan endüstrisi olması durumu tartışılmalıdır çünkü tespit edilen yontmataş aletlerin genelindeki tek Charentian karakter, Quina tip düzeltilerin kalın kaba parçalar üzerinde var olmasıdır, fakat bu parçalar Charentian yongaları üzerine değil, iki yüzeyli kenar kazıyıcılar şeklinde biçimlenmiştir. Alt Paleolitik karakteri de aletlerin iki yüzeyli olmasından kaynaklanmaktadır (Fig. 6⁴⁷). Charentian, Proto-Charentian, Acheulio-Yabrudian gibi tanımlamalara karşılık gelen tüm bu tanımlamalar, bölgeler arasındaki benzer kültürel fosil direktörleri nasıl anlamlandırdığımız konusundaki çelişkileri açıkça ortaya koymaktadır. Bir de bunların silah mı alet mi oldukları konusundaki kuramsal, diğer bir deyişle dayanaksız görüşler de ortaya atıldığında, prehistorik bir buluntu grubu hakkında sağlam verilere dayanan sonuçlar çıkarmak iyice zorlaşmaktadır.

Figür 6: Tcona ve Azikh'den ele geçen iki yüzeyli (Proto-Charentian) (Kafkas-Geç Orta Pleistosen Acheulian Kenar Kazıyıcıları) / Bifacial (Proto-Charentian) (Caucasian-Late Mid Pleistocene Acheulian Side Scrapers) recovered from Tona and Azikh

Şimdi bir diğer zaman sıçrayışıyla Üst Paleolitik sonuna gelelim. Çok genel bir ifadeyle Üst Paleolitğin Ren Çağı olduğu, sanatsal görüntülerin her nedense Fransa, İspanya, Macaristan ve Çekya çevresinde yoğunlaştığı, dilgi endüstrisiyle belirginleşen, *Homo Neanderthalensis*'lerden daha şekilli, daha günümüz insanına benzeyen insanların yarattığı bir kültürel aşamanın varlığından bahsetmekteyiz. Öncelikle sorulması gereken soru şudur: *Neanderthal*'in üretimlerinin ve/veya teknolojilerinin bilgisi *Homo Sapiens*'e nasıl aktarılmıştır? Bu önemli soruyu *Levallois* yongaların yapımında aramak doğru olacaktır. *Levallois* teknik, en basit ifadeyle, ‘koparılmak istenen bir taşımaların şeklinin önceden çekirdek üzerinde belirlenmesiyle oluşturulan yontmataş tekniğidir’, şeklinde açıklanabilir. Bunu yaparken de merkezci çıkarımların alınması, tekniğin temel dayanağı olmuştur. Bu tanım esasen Üst Paleolitik’in teknolojilerinin çıkış kaynağını da ifade etmektedir. Üst Paleolitik dilgilerinin prizmatik formlu çekirdeklerden çıkarılması için

çekirdeğin biçiminin önceden tasarlanması ve düzenli dilgilerin alınmasının koşulu, *Levallois* tekniğinde tamamlanmıştır. Bu koşullu teknolojik “ilerleyiş” daha sonraki dönemlerde de karşımıza çıktığını görmekteyiz. “Önform” olarak adlandırılan çekirdeklerden omurgalı dilgilerin alınmasının yolunu açan esas tasarım, çok geçmişten, *Levallois* tekniğinden gelmektedir. Bu noktada, *Levallois* tekniğinin evrimsel sürecinin teknolojiye yansımaları, uzun bir süre teknoloji içinde teknik bir ilerleyiş şeklinde seyretmekte olduğumuzu söyleyebiliriz. Öyleyse, bizim aletler ve silahlar üzerinden geliştirdiğimiz kronolojik dizinlerin oluşturulması sırasında, örneklemeleri ya da analogileri göz ardı etme eğilimimizin esas hedefi nedir? Bu soruyu cevaplamak esasında çok zor olacaktır. Fakat en genel ifadeyle bunun sebebini, farklı coğrafyalarda farklı tipolojilerle karşımıza çıkan yukarıda bahsettiğimiz örneklemelerle açıklamak mümkün olur. Nasıl ki aleti açıklamak ve silahla arasındaki ayırıcı fonksiyonel özellikleri değerlendirmedeki ön koşullanma durumumuz varsa, bunlar arasındaki tanımlayıcı özellikleri belirlememize de bu ön koşullanmalar engel olmuştur.

Bazı araştırmacıların ortak görüşü, dilgi teknolojisinin uzun süre varlığını sürdürdükten sonra ortadan kaybolmuş olmasının sebebi, bunların teknolojilerinin doğal olarak yonga teknolojilerinden daha iyi olmamasındandır⁴⁸. Bu sebeple de mikrolitikleşme sürecinin bağlı olduğu kökenin de küçük dilgi teknolojisi olabileceğini belirtmişlerdir⁴⁹; özellikle de “Lagaman Endüstrisi” olarak Sina Yarımadasının kuzeyindeki açık hava sitlerinden kaydedilen en eski Üst Paleolitik buluntularının geç ya da Epi-Paleolitik olması durumunu göz önünde bulundurmalarıyla mikrolitikleşmenin en erken örneklerini Yakın Doğu’da kaydetmişlerdir⁵⁰. Bu dayanaktan yola çıkılarak ve yukarıda açıklanan ön koşullanmaları da göz önünde bulundurarak, bu küçük dilgi teknolojilerine örnek olarak “*Dufour* dilgicikleri” verilebilir. Levant Üst Paleolitği’nin iki ana mikrolit üretiminden biri olarak tanımlanan “*Dufour* dilgicikleri”, “karıneli” (carinated) ürünlerin yan ürünü olarak ya istenilerek ya da istemsizce üretilmiş, ters veya almaşan ince/yarı dik düzeltilemlerle biçimlendirilmiş geometrik olmayan mikrolitler olarak tanımlanır⁵¹. Bu dilgiciklerin genel özelliği, minimal düzeyde üzerlerinde düzelti taşımalarıdır. Bu durum tıpkı el-Wad uçlarında görülen düzeltilemlerle aynı niteliktedir, minimaldir⁵² (Fig. 7⁵³⁻⁵⁴). *Dufour* dilgiciklerini ilk kez tanımlayan Bouyssonie⁵⁵, bu dilgicikleri “sadece kopma yüzü kenarı üzerinde bulunan sıklıkla almaşan, ince yarı

⁴⁸ Bar-Yosef/Kuhn 1999: 323; Neeley 2008: 45.

⁴⁹ Neeley 2008: 46.

⁵⁰ Bkz. Bar-Yosef/Belfer 1977: 83, 259.

⁵¹ Belfer-Cohen/Goring Morris 2002: 59.

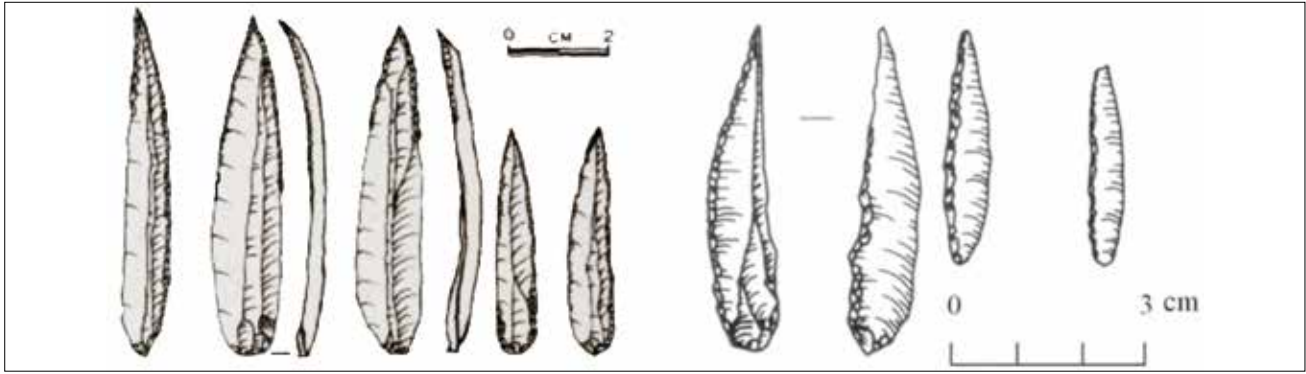
⁵² Bkz. Bar-Yosef/Belfer 1977.

⁵³ Belfer-Cohen/Goring-Morris 2002.

⁵⁴ Olszewski 2001: 84.

⁵⁵ Bouyssonie 1944: 188.

⁴⁷ A. g. e.: 80.

Figür 7: el-Wad Uçları⁵³ (solda) ve Dufour dilgicikleri⁵⁴ (sağda) / el-Wad Points⁵³ (left) and Dufour bladelets⁵⁴ (right)

dik, kenar çizgisi düzeltili dar dilgicikler” olarak ifade etmiştir; bu dilgiciklerin de Perigordien II için fosil belirteç olduğunu belirtmiştir. Bu tanımlama Dufour Mağarası’ndaki buluntular vasıtasıyla yapılmıştır. Hays ve Lucas⁵⁶, La Flageolet I Paleolitik sitinden ele geçen materyallere göre *Dufour* dilgiciklerinin ölçülerinin çok değişken olabileceğini belirtmelerine karşın, Chazan⁵⁷ Roc de Combe materyallerinin analizlerine göre *Dufour* dilgiciklerinin uzunluk ölçülerinin 2 santimetreden az olduğunu ifade etmiş ve çoğunun tek kenarı üzerinde düzeltinin olması kriterine göre *Dufour* dilgiciklerini tanımlamasına rağmen, Roc de Combe’da ters yüzdeki *Dufour* düzeltisinin karşı kenarında da düzelti olduğunu ileri sürmüştür.

Aurignacien’in farklı mikrolitik üretimlerinin yanı sıra bu mikrolitiklerin üzerine yapıldığı dilgiciklere bazı farklı düzeltilerin yapıldığı da saptanmıştır. Özellikle yine l’Abri Pataud’da bulunan dilgiciklerin 46 tanesi *Dufour* dilgiciklerinin karakteristik düzeltilerine sahipken, diğer bu tip taşımaları üzerinde çontuk, dişleme, sırt ve çeşitli düzeltiler saptanmıştır⁵⁸.

Buraya kadar *Dufour* dilgiciklerinin ilk tanımlanmasından, farklı yerlerden ve zamanlarda tanımlanmış, özelliklerine ekler yapılmış *Dufour* dilgiciklerinden bahsedildi. Genel olarak iki bölüm altında inceleyebileceğimiz bir endüstriyel ürünle karşı karşıya olunduğu açıktır. Bunlardan birincisi *Dufour* dilgicikleri, ikincisi ise *Dufour* dilgiciklerinden yapılmış aletlerdir. Taşımaların üretilmesi için bir Aurignacien karinalı ön kazıyıcı veya burin, çekirdek olarak kullanılmaktadır. Böylece eğik, bükümlü, ince, genişliği fazla olmayan dilgicikler elde edilmektedir. Eğer bu tip dilgicikler üretilmek isteniyorsa ya bu tip alet-çekirdek ya da başka bir uygun çekirdek kullanılması gerekir. Nasıl ki değişik sitlerde bu tip dilgiciklerin ölçüleri konusunda farklılıklar varsa, üretilmelerinde seçilen çekirdeklerin de farklılık göstermesi kaçınılmaz olacaktır. Sadece tipolojik kanıtlar kabul edilecek olursa,

tek düze bir gelişimin dünya çapında olması beklenirdi. Oysa böyle bir evrimsel gelişimi hem biyolojik hem de endüstriyel olarak görmek olası değildir. Bu konuda Goodale ve Andrefsky, eğer tipolojik kanıtlar tek başına yeterli olarak kabul edilecek olursa, MÖ 10000’den çok daha önceki bir dönemde dünya çapında büyük avlanma eyleminin (*big game hunting*) gerçekleşmiş olduğunu kabul etmemiz gerekeceği görüşünü ileri sürmüşlerdir⁵⁹. Buradan sadece *Dufour* dilgiciklerinin üretimi için gerçek bir genellemeden çok bunun alet haline çevrilmesiyle ilgili düzeltilemenin esas tanımlama özelliği olarak kabul edilmesi gerektiği sonucuna varılabilir. Bir başka deyişle, *Dufour* dilgicikleri eğer mikrolitikleşmenin kapısını açan üretimin evrimsel sürecinin başlangıcı olarak kabul edilecek olursa, bunların Epi-paleolitik’in tüm evrelerinde görülen *Helwan* düzeltili yarımaların öncülleri olduğunu da kabul etmek gerekecektir. Hem *Dufour* dilgiciklerinde hem de *Helwan* düzeltili yarımaların sırtının yapımında uygulanan düzeltileme tekniği birbirine çok yakındır, hatta benzerdir (Fig. 8). Levant Natufian’ında bu tip düzeltilere sahip olanlara, “Helwan ikiyüzlü sırtlamaya sahip orak bıçakları” da denilmektedir⁶⁰. 2009 senesinde Nahal Sekher VI’da *Helwan* yarımaları ile sırtlı yarımaların oranı birbirinden sayısal olarak farklı olmasına rağmen (*Helwan* Yarımaları %30, Sırtlı Yarımalar %70) aynı yatay düzlemde ele geçmişlerdir. Bunun en çarpıcı sonucu, Erken Natufian gelenekleriyle Geç Natufian geleneklerinin aynı yerde bulunmuş olmasıdır. Patinalarındaki farklılığın bulunmayışı sebebiyle Erken Natufianlıların ardından Geç Natufianlıların mağarayı iskân ettiğini söylemek de çok olası görünmemektedir⁶¹. Uzunluk bakımından daha büyük olan *Helwan* yarımalarının Erken Natufian’ın bir belirteci olması ve buna karşılık daha küçük ölçülerde olan sırtlı yarımaların ise Geç Natufianla ilişkilendirilmesi⁶², esasında sırt yapımında uygulanan tekniğin “evrimsel” bir sürecinin karşılığı olarak düşünülmelidir. Yarımaların hem boyut küçülmesi hem de tipolojik değişikliğinin esas sebebi ekolojik

⁵⁶ Hays/Lucas 2000: 458.

⁵⁷ Chazan 2010: 59.

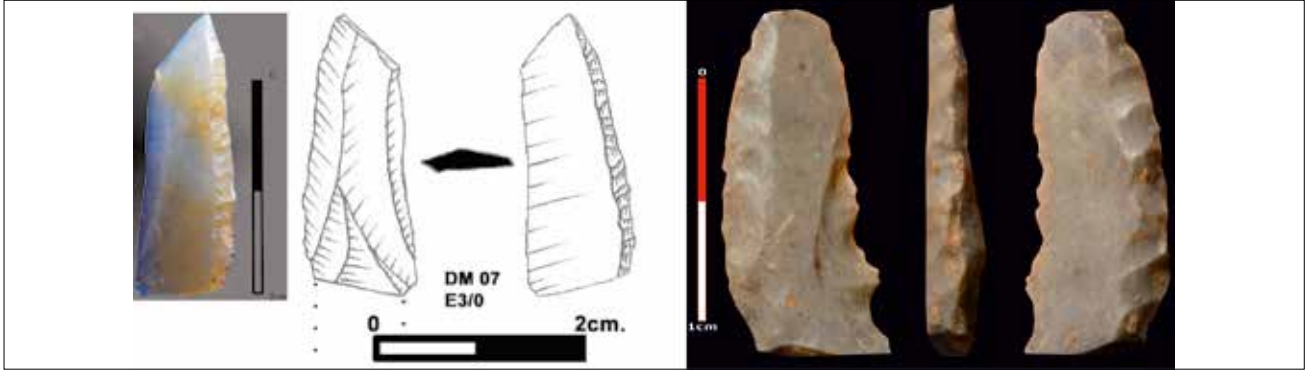
⁵⁸ Chiotti 2005: 227, 239.

⁵⁹ Goodale/Andrefsky 2015: 5.

⁶⁰ Vardi vd. 2018: 200.

⁶¹ Barzilai vd. 2015: 128.

⁶² A.g.e.: 127.

Figür 8: Dufour dilgiciği ve Helwan düzeltili yarımaya arasındaki düzeltileme benzerliği (Direkli Mağarası Kazı Arşivinden) / *Correctional similarity between Dufour bladelet and Helwan retouched crescent (From Direkli Cave Excavation Archive)*

tetikleyiciler olmalıdır. Hem mekânın kullanımında süreklilik hem de üretim tekniğindeki süreklilik veya süreksizliğin (*continuity or discontinuity*) karşılığı olarak bu kriter göz önünde bulundurulur. Düzeltinin alt ve üst yüze doğru eğimlendirilerek yapılmış olması ya da kenarı alt ve üst yüze göre dikleştirilen bir şekilde yapılmış olması, bir alet unsuru olarak imal edilmiş yarımaların bir sapın içine yerleştirilmesi hedefi içindir. Bu hedefe ulaşılırken de dilgiciğin kalınlığı, uzunluğu ve genişliğinin ayarlanması, düzeltilemlerle yapılmaktadır. Aynı beklentiyi bir başka teknik uygulamada görmek mümkündür: Budama.

Budama (*truncation*), bir dilgi, dilgicik ya da yonganın uç bitimi veya dip bitiminde nitelikli bir boyut ayarlama yöntemidir. Esasında bir tür kenarı dikleştirilen düzeltilemlerle yapılan uygulamadır. Neden “düzeltili” uç bitim veya “düzeltili” dip bitim denilmiyor? Bu sorunun cevabı kesin ve net olarak cevaplanabilir: boyut ayarlaması için. Bazı durumlarda hem sırt hem de budama eylemi aynı taşınabilirliğin üzerine yapılabilmektedir. Bu uygulamayı daha çok geç Üst Paleolitik ve Epi-Paleolitik yontmataş endüstrilerinde görmekteyiz. Örnek olarak Direkli Mağarası Geç Epi-paleolitikte içinde görülen uç bitimi budamalı ve sırtlı dilgicikler verilebilir (Fig. 9).

Esas ulaşılmak istenen hedef eğer boyut ayarlamasıyla bir aletin imalatının yapılmasıysa, bunu başka iki uygulama ile yapmak da mümkün olmuştur. Bunlardan biri *SBBF* (*Side Blow Blade Flake*) olarak bilinen budama tekniği, diğeri *CTB* (*Corner Thinned Blade*)’dir.

“*Side Blow Blade Flake*” olarak Linda Braidwood tarafından ilk kez tanımlanan⁶³ fakat adını “Büyük Mısır Aleti” olarak anılan aletten alan yontma tekniğinin hedefleri konusunda çok tartışmalı fikirler ileri sürülmüşse de bunların esas amacının, bir aleti imal etmede boyut ayarlaması yapmaktan başka bir şey olmadığı açıktır. *SBBF* gibi bir teknik uygulamanın iki ürünü bulunmaktadır. Bunlardan biri boyutu ayarlanmak istenen dilginin parçaları, diğeri ise bu dilgiden “küçük

enine alınmış dar budama parçaları”dır. Budama veya “kesit parçaları” olarak anılanlar, esas olarak “teknolojik parçalar” olarak değerlendirilmelidir. “Kesit” demekten kaçınılmasının sebebi, bu terimin bir kesilmiş yüzeyi ifade etmesinden dolayıdır. Halbuki kopartılan parça nitelikli bir yongadır (Fig. 10^{64,65,66}). Bu parçalar tıpkı taşkalem kıymığı, çekirdek tablası, *dufour* dilgiciği ve/veya omurgalı dilgi gibi hedeflenen üretim için seçilen teknolojinin bir sonucudurlar. Bunların alet olarak kullanılmamış olması düşünülemez; Copeland (1979)’ın bunların üretim artıkları olması görüşünün yaygın olarak kabul görmemesinin (Vardi, 2011:344) esas sebebinin de yukarıda saydığımız teknolojik parçaların, düzeltilemlerle alet olarak kullanılmış olmasıdır. Bununla birlikte bir kemik, boynuz veya odun parçası içine yerleştirilmek üzere hazırlanmış her bir yontmataş unsurunun boyutlarının ayarlanması için geliştirilmiş teknikler olduğunu da kabul etmek gerekir.

Side blow blade flake ya da Türkçe bir kavram olarak ifade edilmesi gerekirse, alt ya da üst yüzden küçük bir kireç taşı vurgaçla dilgi veya dilgiciklerden koparılan küçük, ince yonga parçalarıdır, denilebilir. Bu açıklamayı ifade edecek bir isim öbeği yapmak mümkün değildir; yapılmış olanlar ise yeterince söz konusu parçayı karşılamamaktadır. Bu gerekçeyle bu yongaları *SBBF* kısaltmasıyla anmak doğru olacaktır. Anadolu’da bilinen erken dönem *SBBF* kanıtı, Direkli Mağarası’nda Epi-paleolitik seviyelerden ele geçmiştir. 2019 yılı kazılarında 5a arkeolojik seviyesinde bir adet *SBBF* bulunmuştur. Tipik olarak tanımlayıcı karakterleri üzerinde gösteren parça, bir dilgicik orta parçasıdır. Bu parçanın en önemli özelliği, devrilmiş bir sırtta sahip olması ve uç bitim kenarının budanmış olmasıdır. Bir başka deyişle, dilgicik, önce *SBBF* tekniği ile daha sonra sırt yapılmasıyla devam eden genişlik ve kalınlık ayarlamasının ardından, uç bitim kenarının budanmasıyla, istenilen ölçülere ulaştırılmıştır (Fig. 10⁶⁷). Birkaç örnekten oluşan Direkli Mağarası Epi-

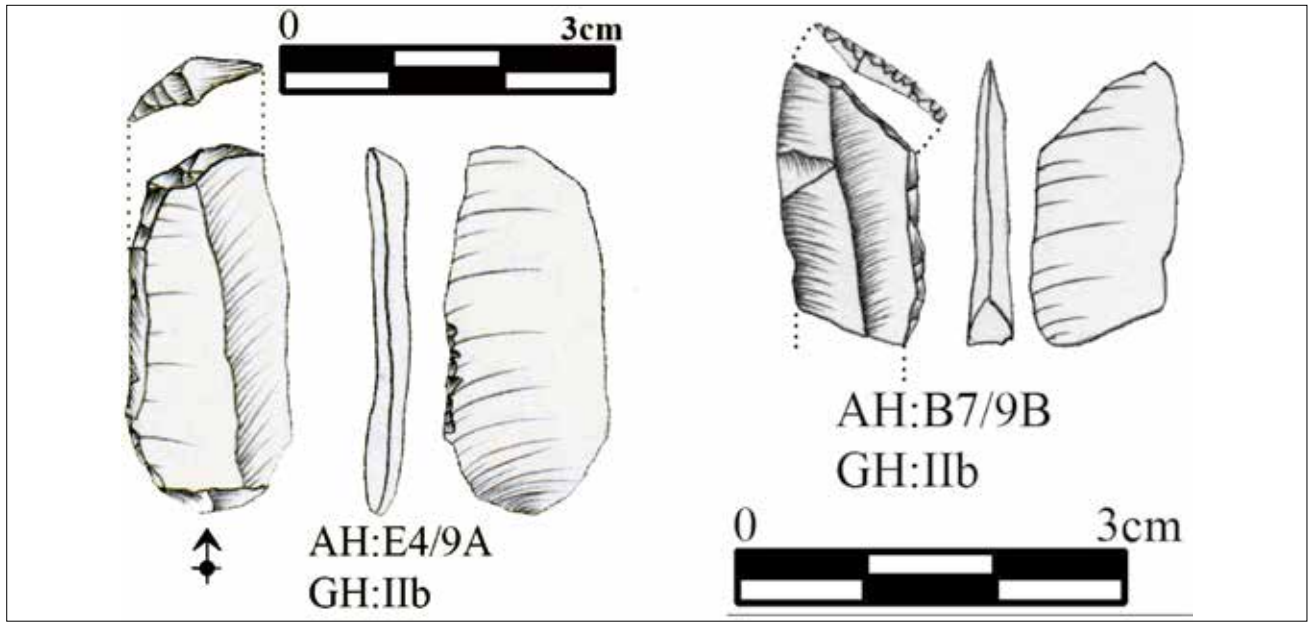
⁶⁴ Vardi/Gilead 2011: 348.

⁶⁵ A.g.e.: 350.

⁶⁶ A.g.e.: 353, Fig.13, 18’den geliştirilmiştir.

⁶⁷ Direkli kazı arşivinden.

⁶³ Braidwood 1961: 147.

Figür 9: Sırtın devamındaki uç bitimine budama yapılmış dilgicik ve dilgicik parçası (Direkli Mağarası Kazı Arşivinden) / The bladelet and bladelet fragment truncated at the end of the ridge (From the Direkli Cave Excavation Archive)

paleolitik *SBBF*'leri az olmakla birlikte *SBBF* tekniğinin her iki parçasını da göstermesi açısından önemli, ancak standartlaşma açısından yetersizdir. Bununla birlikte *SBBF* tekniğinin Çanak Çömleksiz Neolitik'ten çok daha önceki bir tarihte kullanılmaya başlandığını göstermesi de dikkat çekicidir.

Ele geçen ilk örnekleri sadece obsidiyen olan, daha sonra çakmaktaşıdan da üretildikleri anlaşılan ve Çanak-Çömleksiz Neolitik'ten Kalkolitik'e kadar uzun bir zaman süresince görüldükleri bilinen *SBBF*'ler, Direkli Epi-paleolitik dolguları içinden ele geçmelerinin ardından daha erken zamanlara taşınmışlardır. Epi-paleolitik dönem teknolojisinde budama, *SBBF* ve sırt uygulamalarının aynı parça üzerinde yapılması, hedeflenen boyutlardaki alet elemanına ulaşılabildiğini göstermektedir.

Görüldüğü gibi yontmataş endüstrisini oluşturan her bir "teknik" işleyiş, insanın dışarıdan müdahale ettiği ve hareketi hızlandıran ilerlemesi ve çeşitlendirmesiyle, gelişmenin kendisini ortaya koymaktadır.

Son olarak yukarıdaki anlatımlarda görülen niteliklere sahip bir teknikten söz etmek gerekecektir. Bu teknik "*Corner Thinned Blade*" dir. İlk tanımlanmasından çok daha önce pek çok Yakın Doğu sitinden bilinmelerine rağmen yaygın olarak Neolitik sitlerinde karşılaşılmayan bir alet tipidir. Bunlar önceleri "*Kashkashok dilgileri*" olarak bilinmekteydi, fakat Nishiaki tarafından "*corner-thinned blade*" olarak yeniden adlandırılmıştır⁶⁸. Bu isim öbeğinin Türkçe karşılığı, "köşede-inceltilmiş dilgi"dir. Bu tip bir aleti yapmak için herhangi bir dilginin uç ya

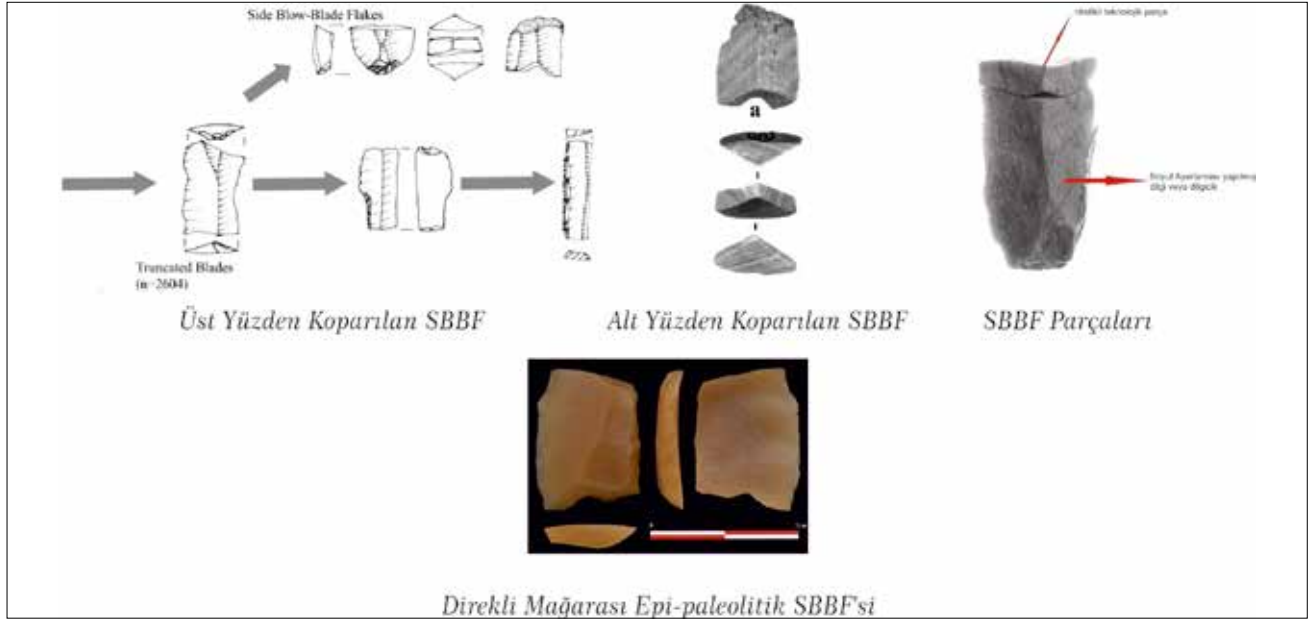
da dip bitim çizgisinin sağ veya sol köşesinin gerek üst gerekse alt yüzünden, bazen de her iki yüzden de dar bir açıyla sığ, yeni bir veya birden fazla dilgicığın alınması gerekmektedir (Fig. 11). Bu noktada elimizde bulunan iki parçanın da ne olduğunu değerlendirmemiz gerekiyor. Üzerinden dilgicik koparılan dilgi eğer çekirdek olarak kabul edilirse, kopan dilgicik alet olmalıdır. Durum bu şekilde değil de koparılan dilgicik gerçekten "burin spal" (taş kalem kıymığı) gibi düşünülürse, bu parçanın teknolojik bir ürün ya da üretim artığı olduğu söylenebilir. Esas olarak Roodenberg'in bu parçalar için söylediği "puseido burins" kavramı⁶⁹, nitelik olarak çok da yanlış değildir; tek bir fark vardır, taş kalemlerde kıymığın alındığı yerde bir "ayırıt" oluşur, köşede-inceltilmiş dilgilerde bu ayırıt görülmez. Şunu da belirtmek gerekir ki her ikisinde de bir köşenin, iş görecektir şekilde düzenlenmesine ilişkin eylem vardır. Birinde iş görecektir kenar dik ve geniş bir duruma getirilirken diğerinde ise kenar yassılaştırılarak dilginin köşeden kalınlığının azaltılmasına çalışılmıştır (Fig. 11).

TARTIŞMA VE SONUÇ

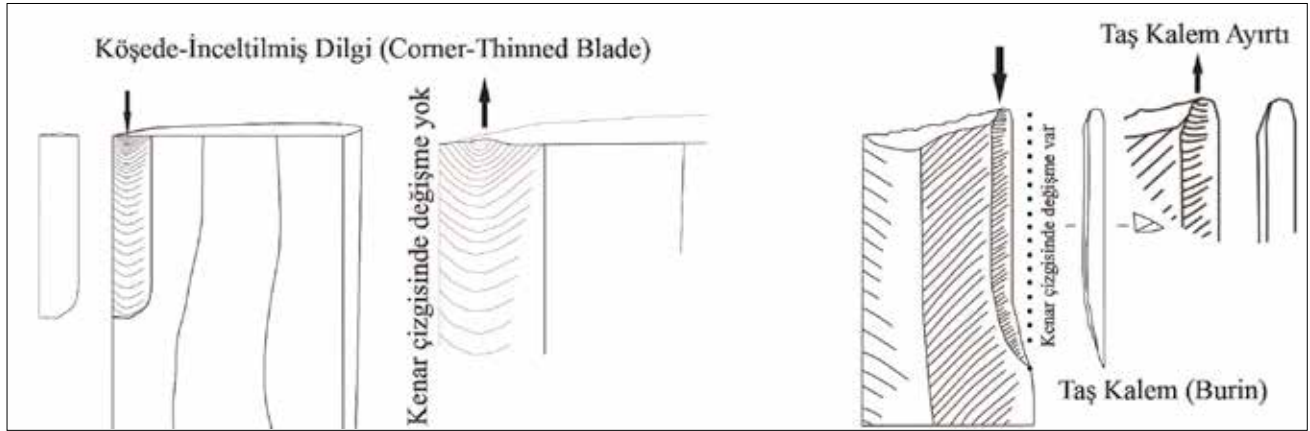
İnsan davranımıyla bağlantılı olarak "kültürel" ya da bu kavramı ilişkilendirdiğimiz Paleolitik Çağ, Epi-paleolitik dönem ve Neolitik Çağ, hatta kısmen de Kalkolitik Çağ'ın endüstriyel evrimini açıklarken, teknoloji ve teknik arasındaki içerik farkından yola çıkarak "alet" ve "silah" terimlerinin ne ifade etmesi gerektiği açıklanmıştır. Bu açıklamanın bilimsel karşılığı "Paleolitik Tipoloji bir bilimdir" fikrini ileri süren Bordes'un (1988) ana temasını, Tixier'in insan, niyet, alet üçlemesiyle ilişkilendirerek yontmataş üretiminin evrimini, değişimin süreci sonunda

⁶⁸ Nishiaki 1990: 5.

⁶⁹ Roodenberg 1986: 62.

Figür 10: İki farklı SBBF örneği: Üst yüze vurularak koparma⁽⁶⁴⁾; Alt yüze vurularak koparma⁽⁶⁵⁾; SBBF parçaları⁽⁶⁶⁾ / Two different SBBF examples: flaking by hitting the top face⁽⁶⁴⁾; flaking the lower face⁽⁶⁵⁾; SBBF parts⁽⁶⁶⁾

Figür 11: Bir dilgi üzerine taş kalem (burin) ve Köşede İnceltmiş Dilgi (CTB yapımı) / Burin on a blade and Thinning Blade in the Corner (CTB construction)

yavaş fakat emin adımlarla gelişen bir nesnel ilerleyiş olarak ifade edilebilir.

Değişimlerin sınıflandırılması ise tüm yontmataş endüstrisi çalışmaları içerisinde farklı niteliklerle karşımıza çıkmaktadır. Grahame Clark'ın "Mode" sınıflamasının ardından Shea'nin "Mode" sınıflaması ve aralarındaki farklılıklar yapısal değişiklikler yaratmasa da tipolojik sınıflandırmalarla gruplanan yontmataş endüstrilerinin "daha iyi" anlaşılmasını ve açıklanmasını sağlama gayretinin karşılığı oldukları açıktır.

"İkiyüzlü", "ikiyüzeyle" veya "large cutting tools" ya da "el baltası" ile ifade edilen ve yine tipolojik özellikleriyle anlamlandırılan nesnel ayrımlar, zihinlerde yaratılan "hacimli" nesnelere birer karşılığı olarak tanımlanmışlardır. "Analoji" (benzeştirme) devreye girmiş "asıl olana benzeterek" adlandırma, fonksiyonun

göz ardı edilmesine sebep olmuştur. Örneğin "el baltası" bir silah mıdır? Yoksa adlandırıldığı gibi "alet" midir? Ya da her ikisi de midir? Bunlara "ikiyüzeyle" veya "heavy duty tools" veya "large cutting tools" denildiğinde onların ne olduğu açıklanabiliyor mu? Bu soruları çoğaltmak mümkündür ancak açıklanması yontmataş endüstrilerine büyük oranda bağlı olan Paleolitik Çağ, Epi-paleolitik dönem ve Neolitik Çağ'ı anlamak ve anlatmak için faydalı olmayacaktır ve sadece tek sorun da bu değildir.

Bir diğer sorun "mikrolitikleşme" (microlitization) nin kökenini nerede arayacağımızdır. Hemen her prehistoryenin değişimi ifade etmek için temel veri olarak kullandığı, ekolojik değişimler, bunların tetikleyicisi iklimsel dalgalanmalar, iklimsel dalgalanmalara sebep olan jeomorfolojik değişimler, bu değişimlerin meydana gelmesini sağlayan yer kürenin içinden gelen kuvvetler ve kozmik olayların saptanmış delilleridir.

Bu deliller, değişimi açıklamak için tek başlarına yeterli midir? Örneğin tümüyle buzulların etkisi altında evrimsel bir süreç geçiren Paleolitik Çağ'ın el baltalarından yonga endüstrisine, buradan daha kullanışlı dilgisel ya da öyle olmasını beklediğimiz endüstriyel ürünlere geçişin sebebi buzulların ilerlemesi ve/veya gerilemesi olsaydı, Epi-paleolitik'in mikrolitik endüstrisi Yakındoğu'da farklı Kuzey Avrupa Mezolitik kültür gruplarında farklı olamazdı. Daha da ilginç olan yaygın olarak mikrolitik endüstrisinin tarımsal işlemlerde çok daha kullanışlı olduğunu yine "analoji"ye dayanarak söylersek, "Naviform" ve önform gibi daha hacimli endüstriler Neolitikleşme'deki tarımsal faaliyetlerin kapısını açan unsurlar mı olmuştur ve neden buna ihtiyaç duyulmuştur sorularına cevap aramak gerekecektir.

Üst Paleolitik'ten gelen mikrolitik yapım geleneğinin öncüsü olan "dufour" tekniği ile sırt inceltme, budama tekniği ile uzunluk ayarlaması yapma, "Helwan" düzelti ile sırt oluşturma, "microburin" tekniği veya benzer bir teknikle yapılmış geometrik mikrolitikler varken, mikrolitikler tarımsal faaliyetlerin artmasıyla Childe'in "devrim" olarak nitelediği ve pek çok arkeolog tarafından da kültürleştirilen Neolitikleşme süreci içinde neden etkinliğini kaybetmiştir sorusuna cevap aramak gerekir? Burada şunu da belirtmek gerekir ki Childe, sözünü etmiş olduğu "devrim"ın kesinlikle ani ve şiddetli bir şekilde olmadığını, meydana gelen değişimin ekonomik ve sosyal organizasyonda bir "ilerici değişim" (progressive change) şeklinde olduğunu ifade etmiştir⁷⁰. Burada esasında bir devrimden değil, süreçle ilişkilendirilen bir evrimden bahsettiği çok açıktır. Childe'in "evrim" kurgusu "civilization" kelimesinin "city" ile olan bağlantısı üzerinden şekillenmiş ve buradan şehirlerdeki her türlü bina yapımının "civilization" ile bağdaştırılması ve köylerdeki bina yapımının da aynı içerikle değerlendirilmesiyle "(Re)volution" kavramı dikkat çekici olmuştur. "Volution" kelimesine dikkat çekmek daha doğru olacaktır ki "dönme" eyleminin karşılığı olarak kullanılmaktadır; "dönüşme"yi kesinlikle içermemektedir. Neolitikleşmeye dönmenin (volution to Neolitization) gerekçesi nedir? İnsan sayısının artmasıyla açıklanabilir mi?

Esas olarak evrimsel sürekliliği göz ardı ettiğimizde sadece doğa bilimlerinin verileriyle açıklamaya çalıştığımız "değişimlerin" kökenlerini araştırmak yerine, sınıflandırarak sınırlar çizme alışkanlığı, Bordes'un "Paleolitik Tipoloji bir bilimdir" ifadesinin göz ardı edilmesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmıştır.

İngiliz dilinde kullanılan "Border" ve "Boundary" kelimelerinin içeriğini anlamak ve Türk dilindeki karşılığının bilinmesi bu noktada önemli olacaktır. Şöyle ki:

"Border", ülkeler arasında çizilmiş, bir hat olarak belirlenmiş sınır anlamı taşır. "Boundary" ise sınır anlamının dışında iki şeyin birbirine olan yakınlık veya uzaklığı hakkındaki kanıtları ifade etmekte kullanılır. Bu noktada bizim analogik (mecazi) anlamda kullandığımız "yakınlık" teriminin içeriğini dolduran unsur, endüstriyel evrim ile ilerleyiş arasındaki yakın ilişkidir. Tipolojiiyi bir bilim olarak yapmak için sınırlar (border) çizerek sınıflandırmak yerine, iki veya daha fazla yontmataş unsurunun veya tekniğinin birbirine olan yakınlığı veya uzaklığı (boundary) hakkındaki kanıtların ortaya konulması tipolojinin bir bilim olarak yapılmasının önünü açacaktır. Bu tür bir metodoloji, prehistoryanın "kültür tarihçiliği" veya "materyal kültür" ikilemi içinde kalmasını önleyecektir.

Köken tartışmaları doğal olarak yapılacaktır ancak bunlar "pozitif" bir bakış açısı içinde ilerleme göstermelidir. Tekniğin bir ilerleyiş, teknolojinin ise "üretim modeli dizini" olduğunu kabul ederek, sağlam temellere ve mantıksal pozitivizm sınırlarına dayanan kanıtları görerek, bunların nitel ve nicel anlamlarını ekolojiler içinde değerlendirmek, sorunun büyük bir kısmını çözecektir.

⁷⁰ Bkz. Childe 1950: 3.

KAYNAKÇA

- ARSEBÜK, G. 1987.
“İki Milyon Yıl Öncesinin Taş Aletleri”, *Tarih ve Toplum*, 45: 37-41.
- ASHTON, N.M./ MCNABB, J./ PARFITT, S. 1992.
“Choppers and Clactonian: A Reinvestigation” *Proceedings Prehistory Society*, 58: 21-28.
- BARKAI, R./ GOPHER, A./ SOLODENKO, N./ LEMORINI, C. 2013.
“An Amudian Oddity: A Giant Biface from Late Lower Paleolithic Qesem Cave”, *Tel Aviv*, Vol. 40.2, 176-186.
- BAR-YOSEF, O./ BELFER, A. 1977.
“The Lagaman Industry”, *Prehistoric Investigation in Gebel Maghara, Northern Sinai, Qedem 7*, (Eds. O. Bar-Yosef, J.L. Philips), Hebrew University, Jerusalem: 42-84.
- BAR-YOSEF, O. 1998.
“In Early Human Behavior in Global Context: The Rise and Diversity of the Lower Palaeolithic Record”, *Early Colonizations and Cultural Continuities in the Lower Paleolithic of Western Asia*, (Eds. M.D. Petraglia, R. Korisettar) London: 221-279.
- BAR-YOSEF, O./ KUHN, S.L., 1999.
“The Big Deal about Blades: Laminar Technologies and Human Evolution”, *American Anthropologist*, 101: 322-338.
- BAR-YOSEF MAYER, D.E./ ZOHAR, I. 2010.
“The Role of Aquatic Resources in the Natufian Culture”, *Eurasian Prehistory*, Number 7, Vol. 1, 29-43.
- BARZILAI, O./ AGHA, N./ ASHKENAZY, H./ BIRKENFELD, M./ BOARETTO, E./ PORAT, N./ SPIVAK, P./ ROSKIN, J. 2015.
“The Natufian Site of Nahal Sekher VI: The 2009 Excavation Season”, *Journal of the Israel Prehistoric Society*, 45: 97-130.
- BELFER-COHEN, A./ GORING-MORRIS, N. 2002.
“Why Microlithization? Microlithization in The Levant”, *Archeological Papers of the American Anthropological Association*, Vol. 12, Issue: 1, 57-68.
- BINFORD, L.R. 1962.
“Archaeology as Anthropology”, *American Antiquity*, Vol:28, No:2, Cambridge University Press: 217-225.
- BORDES, F. 1961.
“Mousterian Culture in France”, *Science*, Vol. 134, 803-810.
- BORDES, F. 1988.
“Typologie du Paléolithique ancien et moyen”, Presses du CNRS.
- BOUYSSONIE, J. 1944.
“La Grotte Dufour près de Brive (Corrèze)”, *Bulletin de la Société préhistorique de France*, tome 41, n°10-12, 186-192.
- BRAIDWOOD, L. 1961.
“The General of Appearance of Obsidian in Southwestern Asia and Microlithic Side-Blow Blade-Flake in Obsidian”, *Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor-und Frühgeschichte*, Hamburg: 142-147.
- BRÉZILION, M.N. 1971.
“La Dénomination des Objets de Pierre Taillée, IVe supplément à Gallia Préhistoire” seconde édition, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique 15, quai Anatole-France, Paris VIIe
- BURDUKIEWICZ, J.M. 2006.
“Lithic artefacts-typology, technology and morphometrics”, *The Stone: Technique and Technology*, Wrocław: 11-22.
- BUTLER, C. 2005.
“Prehistoric Flintwork”, First Publishing, Tempus Publishing, England.
- CHAZAN, M. 2010.
“Technological Perspectives on The Upper Paleolithic”, *Evolutionary Anthropology*, 19: 57-65.
- CHILDE, V.G. 1950.
“The Urban Revolution”, *The Town Planning Review*, Vol. 21, No:1, 3-17.
- CHIOTTI, L. 2005.
“La production lamellaire du niveau 8 (Aurignacien évolué) de l’abri Pataud.” *Le Brun, Archéologiques 1*, (Eds: F. Ricalens, J.G. Bordes, F. Bon, Productions Lamellaires Attribuées à l’Aurignacien: chaînes opératoires et perspectives technoculturelle (XIVe congrès de l’UISPP Liège), Luxembourg: 227-243.
- CHMIELEWSKI, W. 1972.
“The Continuity and Discontinuity of The Evolution of Archaeological Cultures in Central and Eastern Europe between the 55th and 25th Millanaries BC”, *The Origin of Homo Sapiens*, Proceedings of The Paris Symposium 2-5 September (Ed: F. Bordes), Paris.
- CLARK, G. 1969.
“World Prehistory: A New Outline”, Cambridge: Cambridge University Press.

- CLARK, J.D. 1970.
“The Prehistory of Africa (Ancient Peoples & Places)”, Thames and Hudson: New York.
- DARWIN, C. 1859.
“*On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or The Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*”, D. Appleton and Company: New York.
- DEBÉNATH, A. 1990.
“A propos de Typologie Lithique: inutilité ou inéluctabilité?”, *Bulletin de la Société d'Anthropologie du Sud-Quest*, 25:191-200.
- DEBÉNATH, A./ DIBBLE, H.L. 1994.
“*Handbook of Paleolithic Typology, Volume One, Lower and Middle Paleolithic of Europe*”, University of Pennsylvania. Museum of Archaeology and Anthropology; Illustrated Edition.
- DEMİRİSOY, A. 2017.
“Evrım, Atom Altı Parçacıktan İnsana Türlerin Görkemli Yolculuğu”, Asi Kitap Guru Yapım Prodüksiyon Ltd.Şti.: İstanbul.
- DİNÇER, B. 2018.
“Alt Paleolitik Satır ve Kıyıcıların Tekno-Tipolojisi: Tekirdağ Buluntuları”, *Anadolu Arkeolojisinde Taş Aletler: Teori, Metod, Pratik*, Ege Yayınları, İstanbul: 31-68.
- DORONICHEV, V./ GOLOVANOV, L.V. 2003.
“Bifacial Tools in The Lower Paleolithic of The Caucasus and Their Context”, *Multiple Approaches to The Study of Bifacial Technologies*, (Eds. M. Soressi, H.L Dibble), Philadelphia: 77-107.
- EVANS, J. 1872.
“The Ancient Stone Implements, Weapons and Ornaments of Great Britain”, Longman, Green, Reader and Dyer: London.
- FREEMAN, S./ HERRON, J.C. 2009.
“Evrımsel Analiz”, (Çev. Ed. B. Çıplak, H. H. Başıbüyük, S. Karaytuğ, İ. Gündüz), Palme Yayıncılık: Ankara.
- FRERE, J. 1800.
“Account of Flint Weapons Discovered at Hoxne in Suffolk”, *Archaeologia*, Vol. 13, 204-205.
- GABUNIA, L./ VEKUA, A./ LORDKIPANITZE, D./ FERRING, R./ JUSTUS, A./ MAISURADZE, G./ MOUSKHELISHVILI, A./ NIORADZE, M./ SOLOGASHVILI, D./ SWISHER, C. C./ TVALCHRELIDZE, M. 2000.
“Current Research on the Hominid Site of Dmanisi”, *Early Humans at the Gates of Europe, ERAUL 92*, (Eds. D. Lordkipanidze, O. Bar-Yosef, M. Otte), 13-27.
- GOBERT, E.G. 1950.
“Les Gisements Paléolithiques de Sidi Zin”, *Karthago* 1, 1-64.
- GOODALE, N./ANDREFSKY, W.J. 2015.
“Interpreting Lithic Technology Under The Evolutionary Tent”, *Lithic Technological Systems And Evolutionary Theory*, Cambridge University Press, New York.
- GRAYSON, G. 1983.
“The Establishment of Human Antiquity”, Academic Press: Orlando.
- HAYS, M.A./ LUCAS, G. 2000.
“A Technological and Functional Analysis of Carinated from Le Flageolet I, Dordogne, France”, *Journal of Field Archaeology*, Vol.27, No:4, 455-465.
- HERSHKOVITZ, I./ SMITH, P./ SARIG, R./ QUAM, R./ RODRIGUEZ, L./ GARCIA, R./ ARSUAGA, J.L./ BARKAI, R./ GOPHER, A. 2011.
“Middle Pleistocene Dental Remains from Qesem Cave, Israel”, *American Journal of Physical Anthropology*, 144: 575-592.
- HOLMES, W. H. 1894.
“Natural History of Flaked Stone Implements”, In *Memories of The International Congress of Anthropology*, (Ed. C.S. Wake), Schulte: Chicago, 120-139.
- JOLLY, C.J./WHITE, R. 1995.
“*Physical Anthropology and Archaeology*”, McGraw-Hill, New York.
- KARTAL, M. 2015.
“Prehistorya (Tarih Öncesi) Kavramı”, *Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi APAD*, Sayı:1, 145-161.
- LEAKEY, M.D. 1966.
“A Review of the Oldowan Culture from Olduvai Gorge, Tanzania”, *Nature*, 210: 462-466.
- NEELEY, M.P. 2008.
“Going Microlithic: A Levantine Perspective on The Adoption of Microlithic Technologies”, *Archaeological Papers of American Anthropological Association*, (Ed. D.L. Nichols), Vol. 12, Issue: 1, 45-55.
- NISHIYAKI, Y. 1990.
“Corner-Thinned Blades: A New Obsidian Tool Type from a Pottery Neolithic Mound in the Khabur Basin, Syria”, *Bulletin of The American Schools of Oriental Research*, No: 280, 5-14.
- OHEL, M. 1979.
“The Clactonian: An Independent Complex or An Integral Part of The Acheulian”, *Current Anthropology*, 20: 685-726.

OLSZEWSKI, D. I. 2001.

“Ruminations on The Early Upper Paleolithic and a Consideration of The Zagros Aurignacian”, *Questioning and Answers: Re-Solving Fundamental Problems of The Early Upper Paleolithic*, (Eds. M. A. Hays, P. T. Thacker), BAR 1005, Oxford: 79-89.

ROODENBERG, J.J. 1986.

“*Le Mobilier en Pierre de Bouqras: Utilistion de la Pierre dans Site Neolithique sur le Moyen Euphrate (Syrie)*”, Nederlands Historisch-Arkeologisch Institut te İstanbul.

SHEA, J.J. 2013a.

“Lithic Modes A-I: A New Framework for Describing Global-Scale Variation in Stone Tool Technology Illustrated with Evidence from the East Mediterranean Levant”, *Journal of Archaeological Method and Theory*, Vol. 20, Issue 1, 151-186.

SHEA, J.J. 2013b.

“Stone Tools in The Paleolithic and Neolithic Near East”, Cambridge University Press, New York.

TIXIER, J. 1963.

“*Typologie de l'Épipaléolithique du Mghreb*, Mémoires du Centre de Recherches anthropologiques, préhistoriques et ethnographiques”, 2, Alger, Paris.

VAN RIET LOWE, C. 1952.

“The Pleistocene Geology and Prehistory of Uganda, Part 1”, *Geological Survey of Uganda* 6.

VARDI, J./ GILEAD, I. 2011.

“Side-Blow Blade-Flake from The Ghassullian Sickle Blade Workshope of Beit Eshel: Chalcolithic Solution to A Neolithic Riddle”, *The State of the Stone Terminologies, Continuities and Contexts in Near Eastern Lithics*, (Eds. E. Healey, S. Campbell, O. Maeda) Berlin: 343-356.

VARDI, J./ MARDER, O./ BOOKMAN, R./ FRIESEM, D.E./ GROMAN-YEROSLAVSKI, I./ EDELIN, L./ PORAT, N./ BOARETTO, E./ ROSKIN, J. 2018.

“Middle to Late Epipaleolithic Hunter-Gatherer Encampments at The Ashalim Site, on a Linear Dune-Like Morphology, Along Dunefield Margin Water Bodies”, *Quaternary International*, 464, 187-205. doi. org/10.1016/j.quaint.2017.06.011.

WENBAN-SMITH, F.F. 1998.

“Clactonian and Acheulian Industries in Britain: Their Chronology and Significance Reconsidered”, *Stone Age Archaeology: Essay in Honour of John Wymer*, (Eds. N. Ashton, F. Healy, P. Pettitt), Oxbow Books: Oxford, 90-97.

WYMER, J.J. 1999.

“The Lower Paleolithic Occupation of Britain”, Wessex Archaeology and English Heritage.

ELEKTRONİK KAYNAKÇA

Elektronik alıntı 1:

<https://pixabay.com/tr/balta-teber-silah-keskin-tehlikeli-7079/> (18.12.2017 tarihli erişim).

Elektronik alıntı 2:

<http://galaksitaksi-blog.tumblr.com/post/90055171365/neandertallere-ne-oldu> (18.12.2017 tarihli erişim).

Elektronik alıntı 3:

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a37cdab615019.97708864 (18.12.2017 tarihli erişim).

Elektronik alıntı 4:

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a38ed22608170.77912321 (19.12.2017 tarihli erişim).

Elektronik alıntı 5:

https://en.wikisource.org/wiki/Archaeologia/Volume_13/Account_of_Flint_Weapons_discovered_at_Hoxne_in_Suffolk (27.01.2018 tarihli erişim).

Elektronik alıntı 6:

file:///Users/cevdetmeriherek/Downloads/Archaeologia%252FVolume_13%252FAccount_of_Flint_Weapons_discovered_at_Hoxne_in_Suffolk.pdf (27.01.2018 tarihli erişim).

